

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

ΤΗΣ

Α Κ Α Δ Η Μ Ι Α Σ Α Θ Η Ν Ω Ν

ΕΤΟΣ 2001 : ΤΟΜΟΣ 76^{ΟΣ}

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

2001

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Π Ρ Α Κ Τ Ι Κ Α

ΤΗΣ

Α Κ Α Δ Η Μ Ι Α Σ Α Θ Η Ν Ω Ν

ΕΤΟΣ 2001 : ΤΟΜΟΣ 76^{ος}

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

2001

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

1971

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ISSN 0369-8106

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

τοῦ ΟΣ' — 2001 τόμου τῶν Πρακτικῶν

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

	Σελ.
<i>ΕΠΕΤΗΡΙΑ</i>	1-64
<i>ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ</i>	
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 18 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2001 ..	67
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 25 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2001	72
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 8 ΜΑΡΤΙΟΥ 2001	87
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 15 ΜΑΡΤΙΟΥ 2001	104
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 3 ΜΑΪΟΥ 2001	106
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 10 ΜΑΪΟΥ 2001	111
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 31 ΜΑΪΟΥ 2001	353
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 7 ΙΟΥΝΙΟΥ 2001	112
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 14 ΙΟΥΝΙΟΥ 2001	132
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 11 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2001	142
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 18 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2001	169
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 1 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2001	240
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 15 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2001	249
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 22 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2001	294
ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 13 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2001	322
<i>ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ</i>	
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ	359
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΘ' ΥΛΗΝ	361

ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ
ΕΤΟΣ ΟΣ' 2001

ΔΩΡΗΤΕΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΣΙΜΩΝ ΚΑΙ ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΣΙΝΑ

ΝΟΜΟΣ 4398/1929

«Περὶ κυρώσεως καὶ τροποποιήσεως τῆς ἀπὸ 18 Μαρτίου 1926 Συντακτικῆς Ἀποφάσεως περὶ ὄργανισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν»

(Φ.Ε.Κ., τεύχ. Α', ἀριθ. φύλ. 308)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Ἐχοντες ὑπ' ὄψει τὸ ἄρθρον 75 τοῦ Συντάγματος, ἐκδίδομεν τὸν ἐπόμενον νόμον ψηφισθέντα ὑπὸ τῆς Βουλῆς καὶ τῆς Γερουσίας.

Ἄρθρον πρῶτον

Κυροῦται ἡ ἀπὸ 18 Μαρτίου 1926 Συντακτικὴ Ἀπόφασις «περὶ ὄργανισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν» ἔχουσα οὕτω:

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΑΠΟΦΑΣΙΣ ΠΕΡΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Λαβόντες ὑπ' ὄψει ὅτι αἱ ἐπιστήμαι, τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι, στοιχεῖα ἀπαραίτητα ὑγιоῦς καὶ στερεᾶς διοργανώσεως παντὸς Κράτους, συντελοῦσιν εἰς τὴν εὐκλειαν καὶ λαμπρύνουσι τὴν αἰγλην τῶν Ἑθνῶν,

Ὅτι αἱ ἐπιστήμαι, τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι, ἡ θεμελιώδης αὕτη κρηπίς, ἐφ' ἧς στηρίζεται ἡ ἔθνικὴ ἀνάπτυξις καὶ ἡ ὕλικὴ εὐημερία τῶν λαῶν, ρυθμίζουσι τὴν πρόοδον καὶ ἐπιδρῶσι σπουδαίως ἐπὶ τῆς τύχης αὐτῶν,

Ὅτι αἱ ἐπιστήμαι, τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι, ὁ ἀκρογωνιαίος οὗτος λίθος τοῦ πολιτισμοῦ πῆς ἀνθρωπότητος, εἶνε συγχρόνως ὁ σοφὸς σύμβουλος τοῦ νομοθέτου, ἡ φωτεινὴ λαμπὰς τῆς συνειδήσεως τοῦ δικαστοῦ, τὸ πηδάλιον τοῦ κυβερνήτου, ὁ ὀδηγὸς τοῦ δημοσίου λειτουργοῦ καὶ ὁ διδάσκαλος τοῦ διδασκάλου, ἦτοι αὐτὸ τοῦτο τὸ θεμέλιον τοῦ Κράτους,

Ἐπιθυμοῦντες,

Νὰ παράσχωμεν πλήρη καὶ ἐνεργὸν τὴν προστασίαν καὶ ὑποστήριξιν τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας εἰς τὰς ἐπιστήμας, τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας ἐν Ἑλλάδι, πρὸς προαγωγὴν τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς εὐημερίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ,

Νὰ συντελέσωμεν εἰς τὴν ἀναγέννησιν αὐτῶν ἐν τῇ πρώτῃ κοιτίδι των, ὅπως συντελέσῃ αὕτη καὶ πάλιν εἰς τὴν πρόοδον τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πολιτισμοῦ,

Θεωροῦντες,

Ὅτι ἡ ἐπιστήμη, ὄπλον πανίσχυρον καὶ συντελεστὴς τῆς νίκης ἐν πολέμῳ, εἶνε συγχρόνως ἐν εἰρήνῃ ὄργανον ἀπαραίτητον προαγωγῆς τῆς Γεωργίας, προστάτης τῆς Ναυτιλίας, σύμβουλος τῆς Βιομηχανίας, ζωογόνος δύναμις τοῦ Ἐμπορίου, πηγὴ πεφωτισμένης ἐκμεταλλεύσεως τῶν φυσικῶν πόρων τῆς Χώρας,

Ὅτι ἡ ἵδρυσις τῆς Ἀκαδημίας ἐν Ἑλλάδι εἶνε Ἑθνικὴ ἀνάγκη ἐκ τῶν μεγίστων, ὅπως φωτίξῃ καὶ χειραγωγῇ τὰς δημοσίας ὑπηρεσίας, μελετᾷ καὶ κανονίζῃ τὰ τῆς Ἑθνικῆς ἡμῶν γλώσσης, παρασκευάζῃ καὶ συντάσῃ καὶ δημοσιεύῃ τὴν Γραμματικὴν, τὸ Συντακτικὸν καὶ τὰ Λεξικά αὐτῆς, ἐρευνᾷ καὶ ἐκδίδῃ ἀκριβῶς τοὺς μεγάλους Ἑλληνας συγγραφεῖς, μελετᾷ καὶ τελειοποιᾷ τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν, σπουδάζῃ καὶ ἀποκαλύπτῃ τὴν φύσιν τῆς Χώρας, καθοδηγῇ καὶ φωτίζῃ

τὴν ἐπιτυχῆ ἐκμετάλλευσιν τῶν φυσικῶν θησαυρῶν καὶ ἰδιοτήτων αὐτῆς, μελετᾷ καὶ ἐρευνᾷ τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν, νομολογίαν καὶ ἀρχαιολογίαν, συλλέγει καὶ σπουδάζει τὰ ἔθνη καὶ ἔθιμα, τὰς διαλέκτους καὶ τὸν γλωσσικὸν θησαυρὸν, τὰς παροιμίας, τοὺς μύθους καὶ τὰς παραδόσεις, τὴν δημώδη μουσικὴν καὶ ποίησιν καὶ καθόλου τὰ τοῦ βίου καὶ τῆς λαογραφίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, σφυρηλατῆ νέα ὄπλα ἀσφαλείας, ἀκμῆς καὶ δόξης τοῦ Κράτους, ἐνθαρρύνει καὶ ζωογονεῖ τὰς πνευματικὰς ἀρετὰς τοῦ ἔθνους, δημιουργεῖ καὶ ἀναδεικνύει ἀκαμαίαν καὶ σελαγίζουσαν νεωτέραν ἑλληνικὴν Ἐπιστήμην καὶ ἐν γένει ἐξυψηρετῆ καὶ προάγει τὰ μεγάλα ἠθικὰ καὶ ὕλικα συμφέροντα τοῦ τόπου,

Ἐπιθυμοῦντες νὰ συνενώσωμεν εἰς κοινὴν συναδελφότητα καὶ καρποφόρον συνεργασίαν, πρὸς προαγωγὴν τῆς Ἐπιστήμης, τῶν Γραμμάτων καὶ τῆς Τέχνης, τὰς κορυφαίας τοῦ ἔθνους πνευματικὰς δυνάμεις,

Νὰ διακρίνωμεν τοὺς ἐν Ἑλλάδι προέχοντας ἐν τῷ πνευματικῷ ἀγῶνι καὶ τιμήσωμεν τοὺς πρωτεργάτας τῆς διανοίας ἀνυψοῦντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὕπατον Ἀκαδημαϊκὸν ἀξίωμα,

Νὰ συνδέσωμεν τὸ ὄνομα τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας πρὸς τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν τοῦ Ἡμετέρου ἔθνους: ἰδρύοντες Ἀκαδημίαν τῶν Ἐπιστημῶν, τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν, ἥτοι στάδιον εὐγενοῦς ἀμίλλης τοῦ πνεύματος, στάδιον ἐπιστημονικῶν, φιλολογικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἀγώνων, στάδιον, ἐν ᾧ ἀγωνίζονται καὶ ἀποκαλύπτονται αἱ ἰδιοφυαί, ἀκτινοβολεῖ καὶ στέφεται ἡ μεγαλοφυαία, προκαλοῦνται, συλλέγονται καὶ βραβεύονται αἱ ἀνακαλύψεις, ἐνθαρρύνονται καὶ ποδηγετοῦνται αἱ ἐπιστημονικαὶ ἔρευναι, καλλιεργοῦνται τὰ γράμματα, προάγονται καὶ τελειοποιοῦνται αἱ τέχναι, ἐλέγχονται καὶ χρησιμοποιοῦνται αἱ ἐφευρέσεις, ἀναλάμπει διὰ τῆς συζητήσεως ἡ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια, ἀναδεικνύεται καὶ βραβεύεται ἡ ἰκανότης, ἡ ἐργασία καὶ ἡ ἀρετὴ δι' ἠθικῶν καὶ ὕλικῶν βραβείων,

Ἔχοντες ὑπ' ὄψει,

Τὸ ἀπὸ 4 Ἰανουαρίου ἐ.ἔ. Διάγγελμα ἡμῶν πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν, Στρατὸν καὶ Στόλον, ὃ πιστῶς καὶ ἀπαρεγκλίτως ἐφαρμόζομεν, ἀπεφασίσαμεν καὶ διατάσσομεν·

Α'. Ἰδρυσις καὶ σκοπὸς τῆς Ἀκαδημίας.

Ἄρθρον 1.

Ἰδρύεται ἐν Ἀθήναις Ἀκαδημία τῶν Ἐπιστημῶν, τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀκαδημία Ἀθηνῶν», ἔχουσα σκοπόν:

α') Τὴν καλλιέργειαν καὶ τὴν προαγωγὴν τῶν Ἐπιστημῶν, τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν καὶ καθόλου τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων διὰ τῆς συγκεντρώσεως καὶ τῆς συνεργασίας τῶν ἐπιφανεστάτων Ἑλλήνων ἐπιστημόνων, λογογράφων καὶ καλλιτεχνῶν καὶ τῆς μετὰ τῶν ξένων Ἀκαδημιῶν καὶ ἄλλων ὑπερέχων ἐπιστημόνων, λογίων καὶ καλλιτεχνῶν ἐπικοινωνίας,

β') Τὴν ἐρευναν τῶν στοιχείων καὶ τῶν προϊόντων τῆς Ἑλληνικῆς γῆς καὶ καθόλου τῆς μελέτης τῆς φύσεως τῆς Χώρας, τὴν ἐπιστημονικὴν ὑποστήριξιν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς Γεωργίας, τῆς Βιομηχανίας, τῆς Ναυτιλίας καὶ τῶν λοιπῶν πλουτοπαραγωγικῶν κλάδων καὶ δυνάμεων τοῦ τόπου καὶ ἐν γένει τὴν προαγωγὴν τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, καὶ

γ') Τὴν διὰ γνωμοδοτήσεων, προτάσεων, ἀποφάσεων καὶ κρίσεων διαφώτισιν καὶ καθοδήγησιν εἰς τὰ σχετικὰ ἔργα αὐτῶν τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν ἄλλων Ἀρχῶν καὶ ἐν γένει τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν ἀρμοδιότητά αὐτῆς δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν ἀναγκῶν τοῦ τόπου.

Ἄρθρον 2.

Ὁ σκοπὸς τῆς Ἀκαδημίας ἐπιτυγχάνεται διὰ ἀνακοινώσεων, συζητήσεων, ὁμιλιῶν καὶ δημοσιευμάτων, διὰ τῆς ἰδρύσεως Ἐργαστηρίων ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης καὶ ἐν γένει διὰ τῆς ὀργανώσεως, ἐνθαρρύνσεως καὶ ἐνισχύσεως τῆς γεωργικῆς, βιομηχανικῆς καὶ καθόλου τῆς καθαρᾶς καὶ τῆς ἐφηρμοσμένης ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης· διὰ τῆς ἐκτελέσεως, προκλήσεως ἢ ἐνθαρρύνσεως ἐρευνῶν, ἀνασκαφῶν, μελετῶν καὶ ἄλλων ἔργων· διὰ προκηρῦξεων διαγωνισμῶν καὶ ἀπονομῆς ἀριστείων, χρηματικῶν ἐπάθλων, ὑποτροφιῶν ἢ ἄλλων ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν βραβείων καὶ ἀμοιβῶν· διὰ συνεδρίων, ἀποστολῶν καὶ παντὸς ἄλλου καταλλήλου πρὸς τοῦτο μέσου ὑπ' αὐτῆς ἀποφασισζομένου ἢ ἐγκρινομένου.

Ἄρθρον 3.

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἐδρεύει καὶ συνεδριάζει ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις μεγάρῳ τῆς Συναίας Ἀκαδημίας, τῷ ὑπὸ τῶν ἀειμνήστων Σίμωνος καὶ Ἰφιγενείας Σίνα, πρὸς ἀποκλειστικὴν χρῆσιν αὐτῆς, ἀνεγερθέντι καὶ δωρηθέντι εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὸ κτίριον τοῦτο, ἀνήκον εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν, κατὰ πλήρης ἰδιοκτησίας δικαίωμα, διατίθεται ὑπ' αὐτῆς μετὰ τοῦ περὶ αὐτὴν κήπου κατὰ βούλησιν.

Ἄρθρον 4.

Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἔχει ἰδίαν νομικὴν προσωπικότητα, ἰδίαν περιουσίαν καὶ ἰκανότητα πρὸς κληρονομεῖν· εἶνε ἀνεξάρτητος καὶ ἀνεξέλεγκτος ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῆς καὶ ἐπικοινωνεῖ πρὸς τὸ Κράτος διὰ τοῦ Ἑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως.

Ἄρθρον 114.

Πρὸς σύστασιν καὶ ὀργάνωσιν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, διορίζομεν ὡς πρῶτα τακτικὰ μέλη αὐτῆς τοὺς ἑξῆς:

Ἐν τῇ Πρώτῃ Τάξει:

- 1) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου καὶ Διευθυντὴν τοῦ Ἀστεροσκοπείου, νῦν δὲ καὶ Ἑπουργὸν τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως, ΔΗΜ. ΑἸΓΙΝΗΤΗΝ,
- 2) Τὸν πρόφην Ἑπουργὸν καὶ ἐπίτιμον τοῦ Πανεπιστημίου διδάκτορα Φ. ΝΕΓΡΗΝ,
- 3) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ρ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΝ,
- 4) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Γ. ΦΩΚΑΝ,
- 5) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Κ. ΖΕΓΓΕΛΗΝ,

- 6) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Γ. ΡΕΜΟΥΝΔΟΝ,
- 7) Τὸν Διευθυντὴν τοῦ Πολυτεχνείου ΑΓΓ. ΓΚΙΝΗΝ,
- 8) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Κ. ΚΤΕΝΑΝ,
- 9) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Κ. ΜΑΛΤΕΖΟΝ,
- 10) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ι. ΠΟΛΙΤΗΝ,
- 11) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Κ. ΣΑΒΒΑΝ,
- 12) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Γ. ΣΚΛΑΒΟΥΝΟΝ,
- 13) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου ΕΜΜ. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ,
- 14) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πολυτεχνείου ΑΛ. ΒΟΥΡΝΑΖΟΝ,
- 15) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πολυτεχνείου Κ. ΒΕΗΝ.

Ἐν τῇ Δευτέρᾳ Τάξει :

- 1) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Γ. ΧΑΤΖΙΑΚΙΝ,
- 2) Τὸν καθηγητὴν καὶ Πρύτανιν τοῦ Πανεπιστημίου Σ. ΜΕΝΑΡΔΟΝ,
- 3) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑΝ,
- 4) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Χ. ΤΣΟΥΝΤΑΝ,
- 5) Τὸν Κ. ΠΑΛΑΜΑΝ,
- 6) Τὸν Διευθυντὴν τῆς Σχολῆς τῶν Καλῶν Τεχνῶν Γ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΝ,
- 7) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Γ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΗΝ,
- 8) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Κ. ΑΜΑΝΤΟΝ,
- 9) Τὸν Γ. ΔΡΟΣΙΝΗΝ,
- 10) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πολυτεχνείου Β. ΚΟΥΡΕΜΕΝΟΝ,
- 11) Τὸν ΑΡ. ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΝ,
- 12) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου ΑΝΤ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΝ,
- 13) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ι. ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗΝ,
- 14) Τὸν Διευθυντὴν τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου Γ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΝ,
- 15) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ,
- 16) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πολυτεχνείου Α. ΟΡΑΑΝΔΟΝ.

Ἐν τῇ Τρίτῃ Τάξει :

- 1) Τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν καὶ ἐπίτιμον καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΝ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΝ,
- 2) Τὸν τέως Ὑπουργὸν Κ. ΡΑΚΤΙΒΑΝ,
- 3) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Α. ΑΝΔΡΕΑΔΗΝ,
- 4) Τὸν πρόφην Ὑπουργὸν καὶ ἐπίτιμον καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Παρισίων Ν. ΠΟΛΙΤΗΝ,
- 5) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Δ. ΠΑΠΠΟΥΔΙΑΝ,
- 6) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Θ. ΒΟΡΕΑΝ,
- 7) Τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου Μ. ΛΙΒΑΔΑΝ.

"Άρθρον 115.

Διορίζομεν Πρόεδρον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν διὰ τὸ ἔτος 1926 τὸν ΦΩΚ. ΝΕΓΡΗΝ.
 Ἀντιπρόεδρον τῆς Ἀκαδημίας διὰ τὸ ἔτος 1926 τὸν Γ. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΝ.
 Γενικὸν Γραμματέα τῆς Ἀκαδημίας μέχρι τέλους τοῦ ἔτους 1927 τὸν Σ. ΜΕΝΑΡΔΟΝ.
 Γραμματέα ἐπὶ τῶν Πρακτικῶν τῆς Ἀκαδημίας τὸν Κ. ΠΑΛΑΜΑΝ μέχρι τοῦ ἔτους 1928.
 Γραμματέα ἐπὶ τῶν Δημοσιευμάτων τῆς Ἀκαδημίας τὸν Γ. ΔΡΟΣΙΝΗΝ μέχρι τέλους τοῦ ἔτους 1928.

"Άρθρον 116.

Τὰ ὑφ' ἡμῶν διορισθέντα ἀνωτέρω τακτικά μέλη τῆς Ἀκαδημίας θὰ ἐκλέξωσιν ἀνά ἓν καὶ τὰ λοιπὰ τοιαῦτα, συμφώνως τῷ παρόντι Ὅργανισμῷ αὐτῆς καὶ οὕτως ὥστε ἕκαστον νέον τακτικὸν μέλος ἐκάστης Τάξεως νὰ δύναται νὰ συμμετέχη τῆς ἐκλογῆς τῶν μετ' αὐτὸ ἐκλεχθησομένων τακτικῶν μελῶν τῆς οἰκείας Τάξεως.

.....
 Ἐν Ἀθήναις τῇ 18 Μαρτίου 1926

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΓΚΑΛΟΣ

Ἐν Ὑδρᾷ τῇ 16 Αὐγούστου 1929.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας
 ΠΑΥΛΟΣ ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗΣ

Οἱ Ὑπουργοί

Ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν

Γ. Μαρῆς

Ἐπὶ τῆς Παιδείας κλπ.

Κ. Γόντικας

Α' ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΕΣ ΑΡΧΕΣ

ΠΡΟΕΔΡΕΙΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΖΗΖΙΟΥΓΛΑΣ, Μητροπολίτης Περγάμου

ΑΝΤΙΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΣΚΑΛΚΕΑΣ

ΓΕΝΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΤΣΑΝΙΩΤΗΣ

ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ

ΣΠΥΡΟΣ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

ΠΡΟΕΔΡΕΙΑ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ

1. Τάξη των Θετικών 'Επιστημών.

1. Πρόεδρος	ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΟΥΝΑΔΗΣ
2. 'Αντιπρόεδρος	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΡΙΣΑΚΗΣ
3. Γραμματεύς	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

2. Τάξη των Γραμμάτων και των Καλών Τεχνών.

1. Πρόεδρος	ΙΑΚΩΒΟΣ ΚΑΜΠΑΝΕΛΛΗΣ
2. 'Αντιπρόεδρος	ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ
3. Γραμματεύς	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΡΟΛΛΙΟΣ

3. Τάξη των 'Ηθικών και Πολιτικών 'Επιστημών.

1. Πρόεδρος	ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ
2. 'Αντιπρόεδρος	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ
3. Γραμματεύς	ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΥΚΟΥΝΑΣ

ΣΥΓΚΛΗΤΟΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

1. Τὸ Προεδρεῖο τῆς 'Ακαδημίας.
2. Ὁ Πρόεδρος τοῦ προηγούμενου ἔτους (ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΝΟΜΗΣ)
3. Οἱ Πρόεδροι τῶν Τάξεων.

Β'. ΣΥΜΒΟΥΛΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΤΡΟΠΕΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

1. Ὑπηρεσιακὸ Συμβούλιο

Πρόεδρος	ΛΑΜΠΡΟΣ ΣΤΥΛΛΑΣ.
Μέλη	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ. — ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΑΚΡΗΣ.
Ἀναπληρωματικὰ μέλη (ἀντίστοιχα)	ΣΠΥΡΟΣ ΖΕΡΒΟΣ. — ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ. — ΜΑΡΙΑ ΚΑΛΑΜΠΑΛΙΚΗ.
Ἐμπρόσωποι τῶν διοικητ. ὑπαλλήλων	

2. Τεχνικὸ Συμβούλιο.

Πρόεδρος	ΠΑΥΛΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ.
Ἀντιπρόεδρος	ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΟΥΝΑΔΗΣ.
Μέλη	ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΟΥΡΕΜΕΝΟΣ. — ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΚΩΤΣΙΟ- ΠΟΥΛΟΣ. — ΣΙΜΟΣ ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ. — ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΛΟ- ΓΕΡΑΣ. — ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΛΑΒΔΑΣ.
Ἀναπληρωματικὰ μέλη	ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΑΡΔΟΥΛΑΚΗΣ. — ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΤΣΙΚΑΔΕΛΗΣ. — ΔΗΜ. ΜΠΕΣΚΟΣ.
Γραμματεὺς	ΧΡΗΣΤΟΣ ΡΕΠΑΠΗΣ.

3. Ἐπιτροπὴ τῶν Δημοσιευμάτων.

1. Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας.
2. Ὁ Ἀντιπρόεδρος.
3. Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς.
4. Ὁ Γραμματεὺς ἐπὶ τῶν Δημοσιευμάτων.
5. Οἱ Γραμματεῖς τῶν Τάξεων.

4. Ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν Διεθνή Ἀκαδημαϊκὴ Ἐνωσι.

Μ. Μανούσας. — Νικ. Κονομῆς. — Σπύρος Ἰακωβίδης. — Ἀθανάσιος Καμπύλης. —
Ἐμμ. Ρούκουνας.

5. Ἐπιτροπὴ γιὰ τὸ Διεθνὲς Συμβούλιο Ἐπιστημονικῶν Ἐνώσεων (φυσικῶν ἐπιστημῶν).

Κ. Ἀλεξόπουλος. — Νικ. Ματσανιώτης. — Νικ. Ἀρτεμιάδης. — Π. Λιγομενίδης. —
Γεώργ. Κοντόπουλος. — Ἀντ. Κουνάδης. — Γεώργιος Παρισάκης.

6. Νομικὴ Ἐπιτροπή.

Γεώργ. Μητσόπουλος. — Ἐμμανουὴλ Ρούκουνας. — Ἀπόστ. Γεωργιάδης. — Ἀναπληρω-
ματικός: Ἰωάννης Πεσμαζόγλου.

7. Καλλιτεχνικὴ Ἐπιτροπή.

Μεν. Παλλάντιος. — Χρῦσανθος Χρήστου. — Παναγ. Τέτσης. — Παῦλος Μυλωνᾶς. —
Παναγ. Βοκοτόπουλος.

8. Οικονομική Έπιτροπή.

Ξεν. Ζολώτας. — Νικ. Ματσανιώτης. — Γεώργ. Μητσόπουλος. — Ίωάν. Πεσμαζόγλου — Κωνστ. Δρακᾶτος.

9. Έπιτροπή για την έκδοση του Corpus Vasorum Antiquorum.

Μαν. Μανούσακας. — Μιχ. Σακελλαρίου. — Χρύσανθος Χρήστου. — Σπύρος Ίακωβίδης. — Άλέξανδρος Καμπιτογλου. — Ήως Ζερβουδάκη. — Μιχ. Τιβέριος. — Έλένη Walter-Καρύδη.

10. Έπιτροπή για την έκδοση του Corpus Signorum Imperii Romani.

Μαν. Μανούσακας. — Μιχ. Σακελλαρίου. — Σπύρος Ίακωβίδης. — Άλέξανδρος Καμπιτογλου. — Βασ. Πετράκος.

11. Έπιτροπή για την προστασία του περιβάλλοντος.

Νικ. Ματσανιώτης. — Γρηγ. Σκαλιέας. — Ίωάννης Ζηζιούλας, Μητροπολίτης Περγάμου. — Κ. Στεφανής. — Δημήτρ. Τριχόπουλος. — Παῦλος Μυλωνᾶς. — Θεμ. Χατζηϊωάννου.

12. Έπιτροπή για την Ίστορία του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.

Μεν. Παλλάντιος. — Μαν. Μανούσακας. — Μιχ. Σακελλαρίου. — Κωνστ. Δεσποτόπουλος. — Άγγελος Βλάχος. — Ίωάννης Πεσμαζόγλου. — Παῦλος Μυλωνᾶς.

13. Έπιτροπή για την ιστορία της Άνθρωπότητας (UNESCO).

Μιχ. Σακελλαρίου (Πρόεδρος). — Μαν. Μανούσακας. — Κωνστ. Δεσποτόπουλος. — Άγγ. Βλάχος. — Άγγελικη Λαΐτου. — Παναγ. Βοκοτόπουλος. — Βασ. Σφυρόερας. — Κ. Μπουραζέλης. — Μιλτ. Χατζόπουλος.

14. Έπιτροπή Παιδείας.

Μιχ. Σακελλαρίου. — Κωνστ. Δεσποτόπουλος. — Άγγ. Βλάχος. — Νικ. Άρτεμιάδης. — Νικ. Κονομής. — Έμμαν. Ρούκουνας. — Άντώνιος Κουνάδης.

15. Έπιτροπή Έρευνών.

Ίωάννης Ζηζιούλας, Μητροπολίτης Περγάμου (Πρόεδρος). — Γρηγ. Σκαλιέας. — Μιχ. Σακελλαρίου. — Έμμ. Ρούκουνας. — Άναπληρωματικά μέλη (άντίστοιχα): Πάνος Λιγομενίδης. — Νικόλαος Κονομής. — Κωνστ. Δρακᾶτος.

16. Έπιτροπή Κτιρίων.

Παῦλος Μυλωνᾶς (Πρόεδρος). — Μεν. Παλλάντιος. — Ἰωάννης Παππᾶς. — Νικ. Ματσανιώτης. — Χρῦσ. Χρήστου. — Ἀντώνιος Κουνάδης.

17. Έπιτροπή γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ Corpus Philosophorum Medii Aevi.

Μαν. Μανούσακας. — Κωνστ. Δεσποτόπουλος. — Ἀθαν. Καμπύλης. — Ἐπιστημονικὸς συνεργάτης: Λίνος Μπενάκης.

18. Έπιτροπή γιὰ τὴν Ἀκαδημία Πλάτωνος.

Μ. Σακελλαρίου. — Κ. Δεσποτόπουλος. — Νικ. Ματσανιώτης. — Γρ. Σικαλιέας. — Σπ. Ἰακωβίδης. — Ἀ. Καμπίτογλου. — Παῦλος Μυλωνᾶς. — Βασ. Πετράκος.

ΕΠΙΤΡΟΠΕΣ ΥΠΟ ΤΗΝ ΑΙΓΙΔΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

Ἐθνικὴ Ἐπιτροπὴ Ἐρευνῶν τοῦ Διαστήματος.

Γεώργιος Κοντόπουλος (Πρόεδρος). — Πάνος Λιγομενίδης (Ἀντιπρόεδρος). — Γεώργ. Βέης. — Ἐμμ. Σαρρῆς. — Κωνστ. Πουλάκος. — Βασ. Τριτάκης (Εἰδ. Γραμματέας).

Ἐθνικὴ Μαθηματικὴ Ἐπιτροπή.

Νικ. Ἀρτεμιάδης (Πρόεδρος). — Πάνος Λιγομενίδης. — Γεώργ. Κοντόπουλος. — Ἀντ. Κουνάδης.

Ἐπιτροπὴ Μελέτης τῆς Παγκόσμιας Μεταβολῆς (IGBP-GLOBAL CHANGE).

Γεώργ. Κοντόπουλος (Πρόεδρος). — Ἰωάννης Ζηζιούλας, Μητροπολίτης Περγάμου. — Χ. Ζερεφός. — Γεώργ. Χρόνης. — Μιχ. Δεκλερῆς. — Κωνστ. Πουλάκος. — Χ. Ρεπαπῆς. — Β. Τριτάκης (Γραμματέας).

Γ'. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΤΑΚΤΙΚΩΝ ΜΕΛΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ
ΚΑΤ' ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ*

1	1952	Ἀπριλίου	18	Ξενοφῶν Ἐ. Ζολώτας
2	1963	Μαΐου	4	Καῖσαρ Δ. Ἀλεξόπουλος
3	1968	Ἰουνίου	7	Μιχαήλ Δ. Στασινόπουλος
4	1970	Φεβρουαρίου	6	Μενέλαος Γ. Παλλάντιος
5	1974	Ἰουνίου	6	Γεώργιος Μιχ. Μιχαηλίδης-Νουάρος
6	1977	Ἀπριλίου	14	Σόλων Π. Κυδωνιάτης
7	1980	Ἰουνίου	11	Ἰωάννης Ἀ. Παππᾶς
8	1982	Αὐγούστου	31	Μανοῦσος Ἰ. Μανούσασκας
9	1983	Ἰανουαρίου	5	Μιχαήλ Β. Σακελλαρίου
10	1983	Μαρτίου	22	Ἄγγελος Γ. Γαλανόπουλος
11	1984	Φεβρουαρίου	15	Ἀγαπητὸς Γ. Τσοπανάκης
12	1984	Μαρτίου	16	Παῦλος Ὀδ. Σακελλαρίδης
13	1984	Μαρτίου	16	Κωνσταντῖνος Ἰ. Δεσποτόπουλος
14	1984	Μαρτίου	16	Εὐάγγελος Ἀναστ. Μουτσόπουλος
15	1984	Μαΐου	18	Νικόλαος Σωτ. Ματσανιώτης
16	1985	Σεπτεμβρίου	23	Ἄγγελος Στ. Βλάχος
17	1987	Ἰανουαρίου	28	Νικόλαος Κ. Ἀρτεμιάδης
18	1987	Ἰανουαρίου	28	Τάσος Μιχ. Ἀθανασιάδης
19	1987	Σεπτεμβρίου	2	Γεώργιος Γ. Μητσόπουλος
20	1989	Ἀπριλίου	20	Γρηγόριος Δ. Σκαλκέας
21	1990	Ὀκτωβρίου	29	Νικόλαος Χ. Κονομῆς
22	1990	Δεκεμβρίου	24	Κωνσταντῖνος Ἰ. Τούντας
23	1991	Ἰουνίου	26	Χρῦσανθος Ἀθ. Χρήστου
24	1991	Σεπτεμβρίου	25	Σπύρος Ἐ. Ἰακωβίδης
25	1992	Αὐγούστου	10	Ἰωάννης Στ. Πεσμαζόγλου
26	1993	Μαΐου	17	Ἰωάννης Δ. Ζηζιούλας, Μητροπολίτης Περγάμου
27	1993	Ἰουλίου	7	Πάνος Ἀ. Λιγομενίδης
28	1993	Ἰουλίου	7	Παναγιώτης Ἰ. Τέτσης
29	1993	Ἰουλίου	7	Μᾶρκος Ἀντ. Σιώτης
30	1994	Αὐγούστου	19	Κωνσταντῖνος Ν. Στεφανῆς
31	1994	Ὀκτωβρίου	14	Ἀλέξανδρος Ἀντ. Καμπίτογλου
32	1994	Νοεμβρίου	30	Κωνσταντῖνος Χ. Γρόλλιος

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ. — Ἡ ἀρχαιότητα κανονίζεται σύμφωνα με τὴν ἡμερομηνία δημοσίευσως τοῦ Προεδρικοῦ Διατάγματος μετὸ ὁποῖο ἐπικυρώνεται ἡ ἐκλογή.

33	1996	Μαΐου	14	Ἐθανάσιος Λεων. Καμπύλης
34	1996	Ἰουλίου	22	Παῦλος Μ. Μυλωνᾶς
35	1997	Μαρτίου	18	Γεώργιος Ἰ. Κοντόπουλος
36	1997	Ἀπριλίου	10	Δημήτριος Βαίου Νανόπουλος
37	1997	Μαΐου	9	Γαλάτεια Τρύφ. Σαράντη
38	1997	Μαΐου	30	Δημήτριος Β. Τριχόπουλος
39	1997	Μαΐου	30	Ἐμμανουήλ Ἰ. Ρούκουνας
40	1998	Φεβρουαρίου	5	Κωνσταντῖνος Γερ. Δρακᾶτος
41	1998	Σεπτεμβρίου	3	Ἀγγελικὴ Εὐ. Λαΐτου
42	1999	Ἰουνίου	1	Ἰάκωβος Στ. Καμπανέλλης
43	1999	Δεκεμβρίου	15	Ἀντώνιος Ν. Κουνάδης
44	2000	Φεβρουαρίου	10	Παναγιώτης Α. Βοκοτόπουλος
45	2000	Φεβρουαρίου	10	Βασίλειος Χ. Πετράκης
46	2000	Μαΐου	4	Ἀπόστολος Σ. Γεωργιάδης
47	2000	Ἰουλίου	28	Γεώργιος Κ. Παρισάκης
48	2000	Αὐγούστου	21	Θεμιστοκλῆς Π. Χατζηγιάννου
49	2001	Φεβρουαρίου	2	Λουκᾶς Χριστοφόρου

ΜΗ ΕΝΕΡΓΑ ΜΕΛΗ

1	1989	Ἰουνίου	6	Νικόλαος Βαλτικός
---	------	---------	---	-------------------

ΤΑΚΤΙΚΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΑΞΕΙΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ ΔΙΟΡΙΣΜΟΥ

1. Τάξη τών Θετικών Ἐπιστημῶν.

1	(1)	1963	Μαΐου	4	ΚΑΙΣΑΡ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΣ
2	(2)	1983	Μαρτίου	22	ΑΓΓΕΛΟΣ ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΣ
3	(3)	1984	Μαρτίου	16	ΠΑΥΛΟΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗΣ
4	(4)	1984	Μαΐου	18	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΤΣΑΝΙΩΤΗΣ
5	(5)	1987	Ἰανουαρίου	28	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΡΤΕΜΙΑΔΗΣ
6	(6)	1989	Ἀπριλίου	20	ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΣΚΑΛΚΕΑΣ
7	(7)	1990	Νοεμβρίου	15	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΟΥΝΤΑΣ
8	(8)	1993	Ἰουλίου	7	ΠΑΝΟΣ ΛΙΓΟΜΕΝΙΑΔΗΣ
9	(9)	1994	Αύγουστου	19	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΗΣ
10	(10)	1997	Μαρτίου	18	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ
11	(11)	1997	Ἀπριλίου	10	ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΝΑΝΟΠΟΥΛΟΣ
12	(12)	1997	Μαΐου	30	ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΤΡΙΧΟΠΟΥΛΟΣ
13	(13)	1999	Δεκεμβρίου	15	ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΟΥΝΑΔΗΣ
14	(14)	2000	Ἰουλίου	28	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΡΙΣΑΚΗΣ
15	(15)	2000	Αύγουστου	21	ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ
16	(16)	2001	Φεβρουαρίου	2	ΛΟΥΚΑΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ

2. Τάξη τών Γραμμάτων καὶ τών Καλῶν Τεχνῶν.

17	(1)	1970	Φεβρουαρίου	6	ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΠΑΛΛΑΝΤΙΟΣ
18	(2)	1977	Ἀπριλίου	14	ΣΟΛΩΝ ΚΥΔΩΝΙΑΤΗΣ
19	(3)	1980	Ἰουνίου	11	ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΠΑΣ
20	(4)	1982	Αύγουστου	31	ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ
21	(5)	1983	Ἰανουαρίου	5	ΜΙΧΑΗΛ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
22	(6)	1984	Φεβρουαρίου	15	ΑΓΑΠΗΤΟΣ ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ
23	(7)	1985	Σεπτεμβρίου	23	ΑΓΓΕΛΟΣ ΒΛΑΧΟΣ
24	(8)	1987	Ἰανουαρίου	28	ΤΑΣΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ
25	(9)	1990	Μαρτίου	29	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΝΟΜΗΣ
26	(10)	1991	Ἰουνίου	26	ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ
27	(11)	1991	Σεπτεμβρίου	25	ΣΠΥΡΟΣ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ
28	(12)	1993	Ἰουλίου	7	ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΤΕΤΣΗΣ
29	(13)	1994	Ἰοκτωβρίου	14	ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΜΠΙΤΟΓΛΟΥ
30	(14)	1994	Νοεμβρίου	30	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΡΟΛΛΙΟΣ
31	(15)	1996	Μαΐου	14	ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΚΑΜΠΥΛΗΣ
32	(16)	1996	Ἰουλίου	22	ΠΑΥΛΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ
33	(17)	1997	Μαΐου	9	ΓΑΛΑΤΕΙΑ ΣΑΡΑΝΤΗ
34	(18)	1998	Σεπτεμβρίου	3	ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΛΑΪΟΥ

35	(19)	1999	Ίουνίου	1	ΙΑΚΩΒΟΣ ΚΑΜΠΑΝΕΛΛΗΣ
36	(20)	2000	Φεβρουαρίου	10	ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ
37	(21)	2000	Φεβρουαρίου	10	ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΕΤΡΑΚΟΣ

3. Τάξη των Ήθικων και των Πολιτικών Ύπιστημών.

38	(1)	1952	Ώπριλίου	18	ΞΕΝΟΦΩΝ ΖΟΛΩΤΑΣ
39	(2)	1968	Ίουνίου	7	ΜΙΧΑΗΛ ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΣ
40	(3)	1974	Ίουνίου	6	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ - ΝΟΥΑΡΟΣ
41	(4)	1984	Μαρτίου	16	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ
42	(5)	1984	Μαρτίου	16	ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ
43	(6)	1987	Σεπτεμβρίου	2	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ
44	(7)	1992	Αύγούστου	10	ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ
45	(8)	1993	Μαΐου	17	ΙΩΑΝΝΗΣ ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ, Μητροπολίτης Περγάμου
46	(9)	1993	Ίουλίου	7	ΜΑΡΚΟΣ ΣΙΩΤΗΣ
47	(10)	1997	Μαΐου	30	ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΥΚΟΥΝΑΣ
48	(11)	1998	Φεβρουαρίου	5	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΡΑΚΑΤΟΣ
49	(12)	2000	Μαΐου	4	ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ

ΜΗ ΕΝΕΡΓΑ ΜΕΛΗ

Τάξη των Ήθικων και των Πολιτικών Ύπιστημών.

1	(1)	1989	Ίουνίου	6	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΒΑΛΤΙΚΟΣ
---	-----	------	---------	---	-------------------

ΕΠΙΤΙΜΑ ΜΕΛΗ

1	(1)	1979	Μαΐου	25	VALERY GISCARD D'ESTAING
2	(2)	1991	Φεβρουαρίου	28	RICHARD VON WEIZSAECKER
3	(3)	1996	Σεπτεμβρίου	11	ή Α.Θ.Π. ό ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ κ.κ. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ
4	(4)	2000	Αύγούστου	21	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΞΕΝΟΙ ΕΤΑΙΡΟΙ

1. Τάξη των Θετικών Ύπιστημών.

1	(1)	1975	Μαΐου	13	PAVLE SAVIĆ
2	(2)	1975	Μαΐου	13	DUSAN KANAZIR

3	(3)	1980	Μαρτίου	20	CHARLES FEHRENBACH
4	(4)	1981	Μαΐου	8	FRANÇOIS GROS
5	(5)	1981	Μαΐου	8	CHRISTIAN DE DUVE
6	(6)	1982	Ἰουνίου	2	WILLIAM JOHNSON
7	(7)	1983	Σεπτεμβρίου	13	VICTOR HAMBARTSUMIAN
8	(8)	1983	Σεπτεμβρίου	13	FRANÇOIS LHERMITTE
9	(9)	1992	Ἀπριλίου	8	MICHAEL E. DeBAKEY
10	(10)	1997	Ἰαννουαρίου	14	RITA LEVI-MONTALCINI

2. Τάξη τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν.

11	(1)	1979	Νοεμβρίου	3	LÉOPOLD SÉDAR SENGHOR
12	(2)	1988	Δεκεμβρίου	19	GIOVANNI PUGLIESE CARRATELLI
13	(3)	1990	Ἀπριλίου	2	PIERRE AMANDRY
14	(4)	1990	Μαΐου	31	JACQUELINE DE ROMILLY
15	(5)	1992	Ἰουνίου	19	ΒΑΣΟΣ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ
16	(6)	1993	Μαΐου	27	NICHOLAS G. L. HAMMOND

3. Τάξη τῶν Ἡθικῶν καὶ τῶν Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν.

17	(1)	1970	Μαΐου	13	HANS - GEORG GADAMER
18	(2)	1974	Ἰαννουαρίου	9	MICHAEL RAMSAY
19	(3)	1981	Ἰουνίου	9	MAURICE SAMUEL ROGER CHARLES DRUON
20	(4)	1983	Μαΐου	19	AMADOU-MAHTAR M'BOW
21	(5)	1983	Μαΐου	31	BERNARD CHENOT
22	(6)	1986	Μαρτίου	6	JEAN GUITTON
23	(7)	1987	Μαρτίου	16	NORBERTO BOBBIO
24	(8)	1988	Αὐγούστου	24	WASSILY LEONTIEF
25	(9)	1991	Δεκεμβρίου	18	GEORGES VEDEL

ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΑ ΜΕΛΗ

1. Τάξη τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν.

1	(1)	1964	Αὐγούστου	7	ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΓΑΤΟΣ
2	(2)	1970	Μαΐου	18	ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΤΣΟΓΙΑΝΝΗΣ

3	(3)	1970	Μαΐου	18	ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΑΡΑΜΠΑΤΣΟΣ
4	(4)	1970	Μαΐου	18	ΗΛΙΑΣ ΓΥΦΤΟΠΟΥΛΟΣ
5	(5)	1971	Ἀπριλίου	29	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΟΥΡΑΤΩΦ
6	(6)	1971	Σεπτεμβρίου	29	HUBERT CURIEN
7	(7)	1973	Μαρτίου	10	ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΡΓΥΡΗΣ
8	(8)	1976	Ἀπριλίου	14	ΠΕΤΡΟΣ ΑΡΓΥΡΗΣ
9	(9)	1976	Ἀπριλίου	14	ÁRPÁD SZABÓ
10	(10)	1976	Μαΐου	8	ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ ΜΠΟΥΡΟΔΗΜΟΣ
11	(11)	1976	Ἰουνίου	19	ΑΔΡΙΑΝΟΣ ΜΕΛΙΣΣΗΝΟΣ
12	(12)	1978	Μαρτίου	8	ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΚΑΝΕΛΛΑΚΗΣ
13	(13)	1978	Αύγουςτου	16	ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΕΒΑΣΤΙΚΟΓΛΟΥ
14	(14)	1980	Μαρτίου	13	ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΟΣΧΟΒΑΚΗΣ
15	(15)	1980	Μαρτίου	17	ΙΩΑΝΝΗΣ ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ
16	(16)	1980	Μαρτίου	17	ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΡΕΤΖΕΠΗΣ
17	(17)	1980	Ἰουλίου	10	ΜΙΧΑΗΛ ΔΕΡΤΟΥΖΟΣ
18	(18)	1981	Ἰανουαρίου	23	ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΑΡΩΝΗΣ
19	(19)	1981	Ἰανουαρίου	23	JEAN AUBOUIN
20	(20)	1983	Ἀπριλίου	28	JEAN JADIN
21	(21)	1983	Αύγουςτου	17	RONALD RAVEN
22	(22)	1983	Σεπτεμβρίου	13	ΟΜΗΡΟΣ ΜΑΝΤΗΣ
23	(23)	1984	Ἰανουαρίου	31	ΙΩΑΚΕΙΜ-ΜΑΚΗΣ ΤΣΑΠΟΓΑΣ
24	(24)	1984	Ἀπριλίου	23	CHARLES SÉRIÉ
25	(25)	1985	Φεβρουαρίου	22	ΣΤΡΑΤΗΣ ΑΒΡΑΜΕΑΣ
26	(26)	1985	Σεπτεμβρίου	12	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΟΝΑΤΑΣ
27	(27)	1985	Δεκεμβρίου	20	ROBERT BLINC
28	(28)	1986	Ἰκτωβρίου	13	LÉON LE MINOR
29	(29)	1988	Μαΐου	6	GEORGES COHEN
30	(30)	1988	Ἰουνίου	21	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΑΦΕΡΜΟΣ
31	(31)	1988	Ἰουνίου	21	ALEX FAIN
32	(32)	1988	Αύγουςτου	24	ΛΥΣΙΜΑΧΟΣ ΜΑΤΡΙΔΗΣ
33	(33)	1988	Αύγουςτου	24	PIERRE MERCIER
34	(34)	1989	Ἀπριλίου	20	ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΕΛΑΛΗΣ
35	(35)	1989	Ἰουνίου	28	ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ
36	(36)	1990	Ἀπριλίου	2	ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ
37	(37)	1990	Ἀπριλίου	2	ΑΝΘΙΜΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΙΔΗΣ
38	(38)	1991	Μαΐου	28	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΔΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ
39	(39)	1992	Φεβρουαρίου	7	ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΙΑΤΡΙΔΗΣ

40	(40)	1992	Φεβρουαρίου	7	ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΚΑΝΔΑΛΑΚΗΣ
41	(41)	1992	Αυγούστου	10	ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΝΙΚΟΛΗΣ
42	(42)	1993	Φεβρουαρίου	26	ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ
43	(43)	1993	Ἀπριλίου	23	ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΩΡΑΙΟΠΟΥΛΟΣ
44	(44)	1994	Μαρτίου	7	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΑΜΙΟΣ
45	(45)	1994	Σεπτεμβρίου	15	ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΛΑΖΑΡΙΑΔΗΣ
46	(46)	1994	Σεπτεμβρίου	15	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΤΕΦΑΝΙΑΔΗΣ
47	(47)	1994	Ὀκτωβρίου	14	ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΔΗΣ
48	(48)	1995	Ἀπριλίου	26	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛΙΔΗΣ
49	(49)	1995	Ἀπριλίου	26	SIR NORMAN LESLIE BROWSE
50	(50)	1995	Σεπτεμβρίου	12	ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ ΚΡΙΜΙΖΗΣ
51	(51)	1995	Σεπτεμβρίου	12	ΜΙΧΑΗΛ ΓΡΑΒΒΑΝΗΣ
52	(52)	1996	Φεβρουαρίου	12	LOUIS FRANÇOIS HOLLENDER
53	(53)	1997	Φεβρουαρίου	7	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΑΡΙΑΔΗΣ
54	(54)	1998	Ἰουλίου	9	ΑΧΙΛΛΕΥΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
55	(55)	1998	Ἰουλίου	10	ΑΡΓΥΡΙΟΣ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ
56	(56)	1998	Σεπτεμβρίου	24	ΧΑΡΙΣΙΟΣ ΜΠΟΥΝΤΟΥΛΑΣ
57	(57)	2000	Μαΐου	22	ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΚΑΖΑΝΑΣ
58	(58)	2000	Ἰουλίου	28	ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΠΑΣΧΟΣ
59	(59)	2001	Ἰανουαρίου	25	ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΥΜΕΩΝΙΑΔΗΣ
60	(60)	2001	Φεβρουαρίου	2	TOM M. APOSTOL

2. Τάξη τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν.

61	(1)	1976	Ἰουνίου	19	ΕΛΕΝΗ ΑΗΡWEILER-ΓΑΥΚΑΤΖΗ
62	(2)	1978	Μαΐου	29	HUGH LLOYD-JONES
63	(3)	1979	Ἰουλίου	6	ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΟΒΟΛΕΝΣΚΥ
64	(4)	1980	Ἀπριλίου	2	PATRIC MICHAEL LEIGH FERMOR
65	(5)	1980	Ἀπριλίου	2	ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΚΡΙΑΡΑΣ
66	(6)	1980	Μαΐου	9	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ
67	(7)	1981	Ἰανουαρίου	26	HRATCH BARTIKIAN
68	(8)	1982	Μαρτίου	8	ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ
69	(9)	1983	Μαΐου	31	NIKOLAI TODOROV
70	(10)	1983	Αυγούστου	17	JEAN IRIGOIN
71	(11)	1984	Ἰουνίου	25	GERARD VERBEKE
72	(12)	1991	Μαΐου	28	VINCENZO ROTOLO
73	(13)	1991	Σεπτεμβρίου	25	MARCELLO GIGANTE
74	(14)	1991	Σεπτεμβρίου	25	BRUNO GENTILI
75	(15)	1991	Ὀκτωβρίου	11	FRANCISCO RODRIGUEZ ADRADOS
76	(16)	1992	Ἰουνίου	19	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΑΛΑΒΑΡΗΣ
77	(17)	1992	Αυγούστου	10	GILBERT DAGRON
78	(18)	1992	Ὀκτωβρίου	29	ΣΠΥΡΟΣ ΒΡΥΩΝΗΣ

79 (19)	1993	Ίουλίου	7	GEOFFREY STEFEN KIRK
80 (20)	1993	Ίουλίου	7	RUDOLF KASSEL
81 (21)	1994	Φεβρουαρίου	16	CHRISTIAN MEIER
82 (22)	1994	Φεβρουαρίου	16	JOHN NICHOLAS COLDSTREAM
83 (23)	1994	Μαΐου	16	HELMUT KYRIELEIS
84 (24)	1995	Φεβρουαρίου	14	ERIC WALTER HANDLEY
85 (25)	1995	Φεβρουαρίου	14	BORIS FONKIC
86 (26)	1997	Ίανουαρίου	29	BERTRAND BOUVIER
87 (27)	1997	Ώπριλίου	23	SIR JOHN BOARDMAN
88 (28)	1998	Φεβρουαρίου	5	ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΒΡΑΜΙΔΗΣ
89 (29)	1998	Φεβρουαρίου	5	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ
90 (30)	1998	Σεπτεμβρίου	24	MICHAEL JOHN OSBORNE
91 (31)	1999	Ώπριλίου	8	LOUIS GODART
92 (32)	1999	Ώπριλίου	8	TAKΗΣ ΒΑΡΒΙΤΣΙΩΤΗΣ
93 (33)	1999	Ίουνίου	29	CHRISTIAN HERBERT HABICHT
94 (34)	1999	Ίουνίου	29	ΑΝΤΩΝΙΟΣ-ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΤΑΧΙΑΟΣ
95 (35)	2000	Ίουλίου	28	ΚΩΣΤΑΣ ΜΟΝΤΗΣ
96 (36)	2001	Ίανουαρίου	19	ANTONIO GARZYA
97 (37)	2001	Φεβρουαρίου	2	JAMES DIGGLE
98 (38)	2001	Φεβρουαρίου	2	RICHARD LAWRENCE HUNTER

3. Τάξη των Ήθικών και των Πολιτικών Ώπιστημών.

99 (1)	1970	Μαΐου	13	RAYMOND KLIBANSKY
100 (2)	1970	Σεπτεμβρίου	30	PASQUALE DEL PRETE
101 (3)	1974	Ίανουαρίου	9	GEORGE PATRICK HENDERSON
102 (4)	1975	Μαΐου	23	JEAN GAUDEMET
103 (5)	1975	Μαΐου	23	FRANCESCO MARIA DE ROBERTIS
104 (6)	1976	Ώπριλίου	14	JOHANNES LOHMANN
105 (7)	1977	Ίανουαρίου	14	VALENTIN GEORGESCU
106 (8)	1977	Ώπριλίου	18	JEAN CARBONNIER
107 (9)	1977	Ίουνίου	17	KLAUS OEHLER
108 (10)	1977	Ίουνίου	17	GEORGES BALANDIER
109 (11)	1980	Ίανουαρίου	21	ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΒΑΒΙΑΝΟΣ
110 (12)	1981	Ίουνίου	9	OTTO VON HABSURG LORRAINE
111 (13)	1981	Ίουνίου	9	ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΖΑΜΙΑΣ
112 (14)	1982	Ίουλίου	2	ROGER MILLIEX
113 (15)	1983	Ίανουαρίου	19	MARIO MONTUORI

114 (16)	1983	Μαΐου	31	JUAN GARCIA BACCA
115 (17)	1983	Σεπτεμβρίου	13	JOHN ANTON (ANTONΟPOYLOS)
116 (18)	1984	Ἀπριλίου	6	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΑΒΟΥΣΚΟΣ
117 (19)	1984	Ἰουνίου	25	ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ
118 (20)	1984	Ἰουλίου	26	JOHN BRADEMAS
119 (21)	1985	Φεβρουαρίου	22	JOSEPH MÉLÉZE - MODRZEJEWSKI
120 (22)	1987	Αὐγούστου	12	ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΖΟΥΜΠΟΣ
121 (23)	1987	Αὐγούστου	12	ΘΕΟΧΑΡΗΣ ΚΕΣΣΙΔΗΣ
122 (24)	1988	Αὐγούστου	24	DIETER SIMON
123 (25)	1990	Ἀπριλίου	2	PIERRE VILLARD
124 (26)	1990	Ἀπριλίου	2	KARL - HEINZ SCHWAB
125 (27)	1990	Ἀπριλίου	2	FRANCO SARTORI
126 (28)	1991	Δεκεμβρίου	18	ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ, Μητροπολίτης Ἑλβετίας
127 (29)	1992	Μαΐου	26	EDWARD GOUGH WHITLAM
128 (30)	1992	Ἰουνίου	6	FRANÇOIS TERRÉ
129 (31)	1993	Φεβρουαρίου	26	ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΥΜΟΥΛΙΔΗΣ
130 (32)	1993	Μαΐου	5	ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΣ, Ἀρχιεπί- σκοπος Τιράνων καὶ πάσης Ἀλβανίας
131 (33)	1993	Μαΐου	27	JOHN KENNETH GALBRAITH
132 (34)	1994	Ἀπριλίου	1	ΜΙΧΑΗΛ ΔΟΥΚΑΚΗΣ
133 (35)	1995	Φεβρουαρίου	14	ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ
134 (36)	1995	Ἀπριλίου	26	ΤΕΡΕΖΑ ΠΕΝΤΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΑΛΛΑΑ
135 (37)	1996	Μαΐου	14	MICHEL WOITRIN
136 (38)	1996	Σεπτεμβρίου	11	ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Μητροπολίτης Ἐφέσου
137 (39)	1996	Σεπτεμβρίου	11	LUCIEN JERPHAGNON
138 (40)	1996	Σεπτεμβρίου	11	MARCEL CONCHE
139 (41)	1997	Ὀκτωβρίου	14	ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ
140 (42)	1998	Σεπτεμβρίου	24	ΛΑΜΠΡΟΣ ΚΟΤΣΙΡΗΣ
141 (43)	1999	Νοεμβρίου	5	ΦΟΙΒΟΣ-ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΟΥΡΕΛΑΤΟΣ
142 (44)	2000	Ἰουλίου	28	ΠΑΥΛΟΣ ΤΖΕΡΜΙΑΣ
143 (45)	2000	Ἰουλίου	28	ΛΑΜΠΡΟΣ ΚΟΥΛΟΥΜΠΑΡΙΤΣΗΣ
144 (46)	2001	Ἰανουαρίου	25	THE RIGHT HON. THE LORD (THOMAS) BINGHAM of CORNHILL

Δ'. ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΚΑΙ ΚΕΝΤΡΑ ΕΡΕΥΝΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

ΓΡΑΦΕΙΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

1. Έφορος τῶν Γραφείων	
2. Ἐπιμελητὴς τῶν Γραφείων	ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΣΕΙΡΑ.
3. Βοηθοί	ΕΡΑΣΜΙΑ ΡΑΝΙΟΥ - ΣΚΡΕΠΕΤΟΥ. — ΘΑΛΕΙΑ ΜΠΟΝΟΥ - ΣΑΝΤΟΖΑ. — ΠΑΥΛΟΣ ΓΙΑΜΑΣ. — ΓΕΩΡΓΙΑ ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ.
4. Γραφεῖς	ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΚΗ-ΓΙΟΚΑΡΗ. — ΕΛΕΝΗ ΚΑΡΑΦΩΤΗ. — ΚΑΛΛΙΡΡΩΗ ΚΟΝΤΟΕ-ΚΡΑΤΗΜΕΝΟΥ. — ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΑΤΣΙΔΟΝΙΩΤΗ.
Γραφέας με σχέση ἐργασίας ἰδιωτ. δικαίου	ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΚΟΝΤΟΕ.
5. Ὅδηγός	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΚΑΦΙΔΑΣ.
6. Κλητῆρας	ΦΩΤΙΟΣ ΜΠΙΤΑΣ.
7. Νυκτοφύλακας	ΦΩΤΙΟΣ ΡΑΠΤΗΣ.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ

1. Οἰκονομικοὶ ὑπάλληλοι	ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ. — ΦΩΤΕΙΝΗ ΣΕΡΒΟΥ. — ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΤΣΙΡΜΠΑΣ. — ΣΟΦΙΑ ΚΑΤΣΙΚΑ - ΣΙΩΡΟΥ. — ΑΝΘΟΥΛΑ ΑΝΔΡΕΔΑΚΗ.
2. Γραφεῖς	ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΚΑΠΠΟΣ. — ΜΑΡΙΑ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ-ΜΑΥΡΟΕΙΔΕΑ. — ΕΙΡΗΝΗ ΒΙΔΑΛΗ. — ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ - ΠΑΠΠΑ. — ΕΛΕΝΗ ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΗ. — ΜΑΡΙΑ ΚΑΖΟΥΡΗ. — ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΑΚΗΣ.

ΓΡΑΦΕΙΟ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ (Τηλέφ. 36.43.104)

1. Εἰδικὸς Σύμβουλος:	ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΚΑΡΕΝΤΖΟΣ
2. Γραφέας με σχέση ἐργασίας ἰδιωτ. δικαίου:	ΑΝΝΑ ΛΑΖΑΡΟΥ - ΛΥΡΙΤΖΗ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

(Τηλέφ. 36.43.067 - 36.00.207 - 36.00.209)

1. Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπή: ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΤΣΑΝΙΩΤΗΣ (Πρόεδρος). — ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ. — ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ. — ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΡΟΛΛΙΟΣ. — ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΥΚΟΥΝΑΣ.
2. Διευθυντής:
3. Βιβλιοθηκονόμοι: ΒΑΣ. ΤΣΙΟΥΝΗ-ΦΑΤΣΗ (ἀποσπ. στὸ Κέντρο Λαογρ.). — ΔΗΜΗΤΡΑ ΧΟΥΒΑΡΔΑ-ΚΑΝΑΚΗ. — ΖΩΗ ΡΩΠΑΪΤΟΥ (ἀποσπ. ἀπὸ τὸ Κέντρο Λαογρ.).
4. Γραφεῖς: ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΤΑΝΙΕΛΙΑΝ. — ΘΕΟΔ. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. — ΧΡΗΣΤΙΝΑ ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΚΗ.
5. Ἐπιστημονικὸς συνεργάτης: ΚΩΝΣΤ. ΚΑΣΙΝΗΣ, τ. Δ/ντής.

ΓΡΑΦΕΙΟ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

(Τηλέφ. 36.12.182)

1. Γ ρ α μ μ α τ ε ύ ς : ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ.
2. Β ο η θ ο ί : ΕΥΦΡΟΣΥΝΗ ΑΡΓΥΡΙΟΥ-ΣΑΡΤΖΕΤΑΚΗ (άποσπ. στήν Προεδρία τῆς Δη-
μοκρατίας). — ΕΛΕΝΗ ΜΑΝΙΝΟΥ-ΣΟΦΙΑΝΟΥ.

ΚΕΝΤΡΑ ΕΡΕΥΝΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

Α'. Κέντρον Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης.

(Συγγροῦ 129 καὶ Β. Δίπλα 1, 117 45 Ἀθήνα, τηλέφ. 93.44.806, Fax 93.16.350).

1. Ἐ φ ο ρ ε υ τ ι κ ῆ Ἐ π ι τ ρ ο π ῆ : Τακτικοί: ΜΙΧ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ (Πρόεδρος). —
ΑΓΓ. ΒΛΑΧΟΣ. — ΝΙΚ. ΚΟΝΟΜΗΣ. — ΚΩΝΣΤ. ΓΡΟΛΛΙΟΣ. — ΑΘΑΝ. ΚΑΜΠΥΛΗΣ. —
Ἐναπληρωματικός: ΠΑΝΑΓ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ.
2. Ἐ π ό π τ η ς : ΝΙΚ. ΚΟΝΟΜΗΣ.
3. Δ ι ε υ θ ύ ν τ ρ ι α : ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΓΙΑΚΟΥΜΑΚΗ.
4. Ἐ ρ ε υ ν η τ έ ς : ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΑΤΣΟΥΛΕΑΣ. — ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΜΠΑΣΣΕΑ-ΜΠΕΖΑΝΤΑΚΟΥ. —
ΑΓΓ. ΑΦΡΟΥΔΑΚΗΣ. — ΓΕΩΡ. ΤΣΟΥΚΝΙΔΑΣ. — ΝΙΚ. ΜΟΥΤΖΟΥΡΗΣ. — ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ
ΤΖΑΜΑΛΗ.
5. Ἐ π ι σ τ η μ ο ν ι κ ο ῖ σ υ ν ε ρ γ ά τ ε ς : ΔΗΜ. ΚΡΕΚΟΥΚΙΑΣ, τ. Δ/ντῆς. — ΙΩΑΝΝΗΣ
ΚΑΖΑΖΗΣ, καθηγητῆς Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης.
6. Γ ρ α φ έ α ς : ΑΘΑΝ. ΚΟΤΣΙΡΑΣ.

Β'. Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας.

(Λεωφ. Συγγροῦ 129 καὶ Β. Δίπλα 1, 117 45 Ἀθήνα, τηλέφ. 93.44.814, 93.70.030).

1. Ἐ φ ο ρ ε υ τ ι κ ῆ Ἐ π ι τ ρ ο π ῆ : Τακτικοί: ΚΩΝΣΤ. ΔΡΑΚΑΤΟΣ (Πρόεδρος). —
ΧΡΥΣ. ΧΡΗΣΤΟΥ. — ΠΑΝΑΓ. ΤΕΤΣΗΣ. — ΠΑΝΟΣ ΛΙΓΟΜΕΝΙΔΗΣ. — ΑΓΓΕΛΙΚΗ
ΛΑΪΟΥ. — ΠΑΝΑΓ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ. — Ἐναπληρωματικός: ΒΑΣ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ.
2. Ἐ π ό π τ η ς : ΠΑΝΟΣ ΛΙΓΟΜΕΝΙΔΗΣ.
3. Δ ι ε υ θ ύ ν τ ρ ι α : ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ-ΚΑΜΗΛΑΚΗ.
4. Ἐ ρ ε υ ν η τ έ ς : ΓΕΩΡΓ. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΙΔΗΣ. — ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΑΛΕΞΑΚΗΣ. — ΕΛΕΝΗ
ΨΥΧΟΓΙΟΥ. — ΑΔΙΚΗ ΠΑΛΗΟΔΗΜΟΥ. — ΜΙΡΑΝΤΑ ΤΕΡΖΟΠΟΥΛΟΥ. — ΠΑΝΑΓ.
ΚΑΜΗΛΑΚΗΣ. — ΖΩΗ ΡΩΠΑΪΤΟΥ (άποσπ. στή Βιβλιοθ. τῆς Ἀκαδ.). — ΒΑΣΙΛΙΚΗ
ΤΣΙΟΥΝΗ-ΦΑΤΣΗ (άποσπ. ἀπό τῆ Βιβλιοθ. τῆς Ἀκαδ.).
5. Ἐ ρ ε υ ν η τ έ ς μ ο υ σ ι κ ο ῖ : ΜΑΡΙΑ ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗ-ΣΑΚΑΡΕΛΛΟΥ. — ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ
ΜΑΚΡΗΣ.
6. Γ ρ α φ έ α ς : ΕΥΦΗΜΙΑ ΜΑΥΡΙΔΟΥ.

Γ'. Κέντρον Ἐρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ.

(Ἀναγνωστοπούλου 14 καὶ Ἡρακλείτου, 106 73 Ἀθήνα, τηλ. 36.23.404, Fax 36.11.647).

1. Ἐ φ ο ρ ε υ τ ι κ ῆ Ἐ π ι τ ρ ο π ῆ : Τακτικοί: ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΛΑΪΟΥ (Πρόεδρος). —
ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ. — ΧΡΥΣ. ΧΡΗΣΤΟΥ. — ΑΘΑΝ. ΚΑΜΠΥΛΗΣ. — ΠΑΝΑΓ.
ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ. — Ἐναπληρωματικός: ΙΩΑΝΝΗΣ ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ, Μητροπολίτης Περ-
γάμου.

2. Ἐπόπτης: ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ.
3. Διευθύνων: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΛΑΠΠΑΣ.
4. Ἐρευνητές: ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΣΤΑΘΗ. — ΡΟΔΗ-ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΣΤΑΜΟΥΛΗ. — ΟΛΓΑ ΛΑΞΕΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ. — ΧΑΡΙΤΩΝ ΚΑΡΑΝΑΣΙΟΣ. — ΚΩΝΣΤ. ΛΑΜΠΡΙΝΟΣ.
5. Ἐπιστημονικὸς συνεργάτης: ΔΗΜ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, τ. Δ/ντής.

Δ'. Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου.

(Ἀναγνωστοπούλου 14 καὶ Ἑρακλείτου, 106 73 Ἀθήνα, τηλέφ. 36.23.565).

1. Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ: Τακτικοί: ΓΕΩΡΓ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ (Πρόεδρος). — ΙΩΑΝΝΗΣ ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ, Μητροπολίτης Περγάμου. — ΑΘΑΝ. ΚΑΜΠΥΛΗΣ. — ΕΜΜΑΝ. ΡΟΤΚΟΥΝΑΣ. — ΑΠΟΣΤ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ. — Ἀναπληρωματικοί: ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ.
2. Ἐπόπτης: ΑΠΟΣΤ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ.
3. Διευθύνων: ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΡΟΔΟΛΑΚΗΣ.
4. Ἐρευνητές: ΛΓΓΙΑ ΠΑΠΑΡΡΗΓΑ - ΑΡΤΕΜΙΑΔΗ. — ΔΗΜΗΤΡΑ ΚΑΡΑΜΠΟΥΛΑ. — ΗΛΙΑΣ ΑΡΝΑΟΥΤΟΓΛΟΥ.

Ε'. Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ.

(Ἀναγνωστοπούλου 14 καὶ Ἑρακλείτου, 106 73 Ἀθήνα, τηλέφ. 36.33.380).

1. Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ: Τακτικοί: ΜΙΧ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ (Πρόεδρος). — ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ. — ΑΘΑΝ. ΚΑΜΠΥΛΗΣ. — ΑΓΓΕΛ. ΛΑΪΟΥ. — ΑΠΟΣΤ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ. — Ἀναπληρωματικοί: ΙΩΑΝΝΗΣ ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ, Μητροπολίτης Περγάμου.
2. Ἐπόπτης: ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ.
3. Διευθύντρια: ΕΛΕΝΗ ΜΠΕΛΙΑ.
4. Ἐρευνητές: ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΣΤΕΡΓΕΛΛΗΣ. — ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΚΑΛΛΙΑΤΑΚΗ - ΜΕΡΤΙΚΟΠΟΥΛΟΥ. — ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΣΟΥΛΟΓΙΑΝΝΗΣ. — ΕΛΕΝΗ ΓΑΡΔΙΚΑ - ΚΑΤΣΙΑΔΑΚΗ. — ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΡΙΖΑΣ.
5. Ὑπάλληλος: ΜΑΡΙΑ ΣΠΗΛΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ.
6. Ἐπιστημονικὴ συνεργάτις: ΒΑΣ. ΠΛΑΓΙΑΝΑΚΟΥ-ΜΠΕΚΙΑΡΗ, τ. Δ/τρια.

ΣΤ'. Κέντρον Ἐκδόσεως Ἔργων Ἑλλήνων Συγγραφέων ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

(Ἀναγνωστοπούλου 14 καὶ Ἑρακλείτου, 106 73 Ἀθήνα, τηλ. 36.12.541, Fax 36.02.694).

1. Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ: Τακτικοί: ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΝΟΜΗΣ (Πρόεδρος). — ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΤΣΑΝΙΩΤΗΣ (Γεν. Γραμματεὺς). — ΜΙΧ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ. — ΑΓΑΠΗΤΟΣ ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ. — ΚΩΝΣΤ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ. — ΤΑΣΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ. — ΙΩΑΝΝΗΣ ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ, Μητροπολίτης Περγάμου. — ΚΩΝΣΤ. ΓΡΟΛΛΙΟΣ. — ΑΘΑΝ. ΚΑΜΠΥΛΗΣ. — ΒΑΣ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ. — Ἀναπληρωματικοί: ΣΠΥΡΟΣ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ. — ΑΛΕΞ. ΚΑΜΠΙΤΟΓΛΟΥ.
2. Ἐπόπτης: ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΚΑΜΠΥΛΗΣ.
3. Διευθυντής:
4. Ἐρευνητές: ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ. — ΑΘΑΝ. ΣΤΕΦΑΝΗΣ. — ΚΩΝΣΤ. ΟΙΚΟΝΟΜΑΚΟΣ. — ΕΛΕΝΗ ΠΑΠΙΑ. — ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΑΣΙΛΑΡΟΣ.

Ζ. Κέντρον Ἐρευνῶν Ἀστρονομίας καὶ Ἐφηρμοσμένων Μαθηματικῶν.

(Ἀναγνωστοπούλου 14 καὶ Ἡρακλείτου, 106 73 Ἀθήνα, τηλ. 36.31.606, 36.13.589).

1. Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ: Τακτικοί: ΝΙΚ. ΑΡΤΕΜΙΑΔΗΣ (Πρόεδρος). — ΚΑΙΣΑΡ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΣ. — ΠΑΝ. ΛΙΓΟΜΕΝΙΔΗΣ. — ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ. — ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΟΥΝΑΔΗΣ. — Ἀναπληρωματικοί: ΘΕΜ. ΧΑΤΖΗ-ΓΩΑΝΝΟΥ.
2. Ἐπόπτης: ΓΕΩΡΓ. ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ.
3. Διευθυντής:
4. Ἐρευνητές: ΒΑΣ. ΤΡΙΤΑΚΗΣ. — ΒΑΣ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ. — ΕΛΕΝΗ ΔΑΡΑ. — ΘΕΟΔΟΣ. ΖΑΧΑΡΙΑΔΗΣ. — ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΒΟΓΓΛΗΣ. — ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΑΤΣΗΣ.
5. Ἐπιστημονικοὶ συνεργάτες: ΛΥΣΙΜΑΧΟΣ ΜΑΥΡΙΔΗΣ. — ΚΩΝΣΤ. ΠΟΥΛΑΚΟΣ, τ. Διευθυντής. — ΚΩΝΣΤ. ΓΟΥΔΑΣ.
6. Γραφείας: ANNA ΖΩΓΡΑΦΑΚΗ-ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ.

Η. Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας.

(Ἀναγνωστοπούλου 14 καὶ Ἡρακλείτου, 106 73 Ἀθήνα, τηλέφ. 36.00.140).

1. Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ: Τακτικοί: ΚΩΝΣΤ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ (Πρόεδρος). — ΕΥΑΓΓ. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ. — ΓΕΩΡΓ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ. — ΙΩΑΝΝΗΣ ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ, Μητροπολίτης Περγάμου. — ΑΘΑΝ. ΚΑΜΠΥΛΗΣ. — Ἀναπληρωματικὰ μέλη: ΜΙΧΑΗΛ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ. — ΚΩΝΣΤ. ΓΡΟΛΛΙΟΣ.
2. Ἐπόπτης: ΕΥΑΓΓ. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ.
3. Διευθύντρια: ANNA ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ - ΜΠΟΥΡΛΟΓΙΑΝΝΗ.
4. Ἐρευνητές: ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΛΟΓΕΡΑΚΟΣ. — ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΡΑΜΠΑΤΖΗΣ. — ΜΑΡΙΑ ΠΡΩΤΟΠΑΠΑ-ΜΑΡΝΕΛΗ.
5. Ἐπιστημονικοὶ συνεργάτες: ΛΙΝΟΣ ΜΠΕΝΑΚΗΣ. — ANNA ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ, τ. Διευθυντής.

Θ. Γραφεῖον Ἐπιστημονικῶν Ὁρῶν καὶ Νεολογισμῶν.

(Σόλωνος 84, 106 80 Ἀθήνα, τηλέφ. 36.42.688).

1. Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ: Τακτικοί: ΑΓΓ. ΒΛΑΧΟΣ (Πρόεδρος). — ΚΩΝ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ. — ΝΙΚ. ΑΡΤΕΜΙΑΔΗΣ. — ΙΩΑΝΝ. ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ. — ΚΩΝΣΤ. ΓΡΟΛΛΙΟΣ. — ΑΘΑΝ. ΚΑΜΠΥΛΗΣ. — Ἀναπληρωματικοί: ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΝΟΜΗΣ.
2. Ἐπόπτης: ΑΓΓ. ΒΛΑΧΟΣ.
3. Διευθυντής: ΤΙΤΟΣ ΓΙΟΧΑΛΑΣ.
4. Ἐρευνήτρια: ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΟΥ.
5. Γραφείας με σχέση ἐργασίας ἰδιωτ. δικαίου: ΣΤΕΛΛΑ ΝΕΜΤΣΑ-ΤΥΧΗΡΟΥ.

Ι. Κέντρον Ἐρεῦνης Φυσικῆς τῆς Ἀτμοσφαιράς καὶ Κλιματολογίας.

(3ης Σεπτεμβρίου 131, 112 51 Ἀθήνα, τηλέφ. 88.32.048).

1. Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ: Τακτικοί: ΚΑΙΣΑΡ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΣ (Πρόεδρος). — ΠΑΝΟΣ ΛΙΓΟΜΕΝΙΔΗΣ. — ΓΕΩΡΓ. ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ. — ΔΗΜΗΤΡ. ΤΡΙΧΟΠΟΥΛΟΣ. — ΑΝΤ. ΚΟΥΝΑΔΗΣ. — Ἀναπληρωματικοί: ΔΗΜ. ΝΑΝΟΠΟΥΛΟΣ. — ΓΕΩΡΓ. ΠΑΡΙΣΑΚΗΣ.
2. Ἐπόπτης: ΠΑΝΟΣ ΛΙΓΟΜΕΝΙΔΗΣ.
3. Διευθυντής: ΧΡΗΣΤΟΣ ΡΕΠΑΠΗΣ.
4. Ἐρευνητές: ΚΩΝΣΤ. ΦΙΛΑΝΔΡΑΣ. — ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΛΑΜΠΟΚΑΣ.
5. Ἐπιστημονικοὶ συνεργάτες: ΧΡΗΣΤΟΣ ΖΕΡΕΦΟΣ, τ. Δ/ντής.

ΙΑ'. Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἀρχαιότητος.

(Ἀναγνωστοπούλου 14 καὶ Ἑρακλείτου, 106 73 Ἀθήνα, τηλέφ. 36.00.040).

1. Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ: Τακτικοί: ΜΙΧ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ (Πρόεδρος). — ΧΡΥΣ. ΧΡΗΣΤΟΥ. — ΣΠΥΡΟΣ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ. — ΑΔΕΒ. ΚΑΜΠΟΤΟΓΛΟΥ. — ΒΑΣ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ. — Ἀναπληρωματικοί: ΝΙΚ. ΚΟΝΟΜΗΣ. — ΠΑΝΑΓ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ.
2. Ἐπόπτης: ΣΠΥΡΟΣ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ.
3. Διευθύντρια: ΜΑΡΙΑ ΠΙΣΛΗ.
4. Ἐρευνητές: ΧΡ. ΜΠΟΥΛΩΤΗΣ. — ΑΓΛΑΪΑ ΟΡΦΑΝΙΔΗ - ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ. — ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΔΑΝΙΗΛΙΔΟΥ. — ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΑΧΑΪΡΑ. — ΒΙΚΤΩΡΙΑ ΣΑΜΠΕΤΑΪ.
5. Ἐπιστημονικὸς συνεργάτης: ΚΩΝΣΤ. ΜΠΟΥΡΑΖΕΛΗΣ, τ. Δ/ντής.

ΙΒ'. Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Κοινωνίας.

(Σόλωνος 84, 106 80 Ἀθήνα, τηλέφ. 36.03.028).

1. Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ: Τακτικοί: Γ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ (Πρόεδρος). — ΚΩΝΣΤ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ. — ΙΩΑΝ. ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ. — ΙΩΑΝΝΗΣ ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ, Μητροπολίτης Περγάμου. — ΚΩΝΣΤ. ΔΡΑΚΑΤΟΣ. — Ἀναπληρωματικὸς: ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ.
2. Ἐπόπτης: ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ.
3. Διευθυντής: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΓΚΙΖΕΛΗΣ.
4. Ἐρευνήτριες: ΕΥΑ ΚΑΛΠΟΥΡΤΖΗ-ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ. — ΜΑΡΙΑ-ΓΕΩΡΓΙΑ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥΔΗ. — ΑΛΙΚΗ ΒΑΞΕΒΑΝΟΓΛΟΥ.
5. Γραφείας: ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΠΑΡΙΣΣΗ.

ΙΓ'. Κέντρο Ἐρευνας τῆς Βυζαντινῆς καὶ Μεταβυζαντινῆς Τέχνης.

(Ἀναγνωστοπούλου 14 καὶ Ἑρακλείτου, 106 73 Ἀθήνα, τηλ. - Fax 36.45.610).

1. Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ: Τακτικοί: ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ (Πρόεδρος). — ΧΡΥΣ. ΧΡΗΣΤΟΥ. — ΣΠΥΡΟΣ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ. — ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΛΑΪΟΥ. — ΠΑΝ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ. — Ἀναπληρωματικοί: ΠΑΝΑΓ. ΤΕΤΣΗΣ. — ΒΑΣ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ.
2. Ἐπόπτης: ΠΑΝΑΓ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ.
3. Ἐρευνήτριες: ΙΩΑΝΝΑ ΜΠΙΘΑ. — ΣΤΑΜΑΤΙΑ ΚΑΛΑΝΤΖΟΠΟΥΛΟΥ.

Ἴδρυμα Κόστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη (᾽Οθωνος 8, 105 57 Ἀθήνα, τηλ. 32.25.338. Fax 32.25.280).

1. Διοικητικὸ Σύμβούλιο: ΤΑΣΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ (Πρόεδρος). — ΓΑΛΑΤΕΙΑ ΣΑΡΑΝΤΗ (Ἀντιπρόεδρος). — ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ. (Γεν. Γραμματεὺς). — ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΤΣΑΝΙΩΤΗΣ (Γεν. Γραμματεὺς τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν). — ΑΓΓΕΛΟΣ ΒΛΑΧΟΣ. — ΙΑΚΩΒΟΣ ΚΑΜΠΑΝΕΛΛΗΣ. — ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΑΡΑΤΖΑΣ (Διοικητὴς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος).
2. Διευθυντής: ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Α. ΒΑΦΕΙΑΔΗΣ.
3. Ὑπεύθυνη Τομέα Σπουδῶν Ὑποτροφιῶν καὶ Ἑδρῶν Νεοελληνικῶν: ΣΟΦΙΑ ΒΑΦΕΙΑΔΟΥ-ΠΑΣΧΑΛΙΝΟΥ.
4. Ὑπάλληλοι: ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΘΑΝΟΥ-ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ. — ΔΗΜ. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ. — ΕΙΡΗΝΗ ΚΟΥΚΟΥΝΗ. — ΠΕΤΡΟΣ ΓΑΣΠΑΡΗΣ.

Φιλοσοφικὴ Βιβλιοθήκη Ἑλλης Λαμπρίδη (Ψηλάντου 9, 106 75 Ἀθήνα, τηλέφ. 72.19.587).

1. Ἐποπτικὴ Ἐπιτροπὴ: ΜΕΝ. ΠΑΛΛΑΝΤΙΟΣ. — ΚΩΝΣΤ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ. — ΕΥΑΓΓ. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ. — ΓΕΩΡΓ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ. — ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ.
2. Ἐπιστημονικὸς συνεργάτης: ΛΙΝΟΣ ΜΠΕΝΑΚΗΣ.

Ίδρυμα Ίατροβιολογικών Έρευνών (Ξενοφώντος 10, 105 57 Ἀθήνα, τηλ. / Fax 32.25.064, τηλ. 32.49.660).

Διοικητικὸ Συμβούλιο: ΓΡΗΓ. ΣΚΑΛΚΕΑΣ (Πρόεδρος). — Κ. ΣΤΕΦΑΝΗΣ (Ἀντιπρόεδρος). — ΠΑΝΟΣ ΛΙΓΟΜΕΝΙΔΗΣ (Γραμματέας). — ΝΙΚ. ΜΑΤΣΑΝΙΩΤΗΣ. — ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΟΥΝΑΔΗΣ.

Γραφεῖο Έρευνας τῆς Νεοελληνικῆς Τέχνης (Σόλωνος 84, 106 80 Ἀθήνα, τηλ. 36.37.598).

Ἐφορευτικὴ ἐπιτροπὴ: ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ. — ΛΙΓΓΕΛΙΚΗ ΛΑΪΟΥ. — ΠΑΝΑΓ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ.

Ἐπόπτης: ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ ΧΡΗΣΤΟΥ.

Ἐπιστημονικὸς συνεργάτης: ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΑΛΕΡΙΔΗΣ.

Γραφεῖο Έρευνας Διεθνῶν καὶ Συνταγματικῶν Θεσμῶν.

(Σόλωνος 84, 106 80 Ἀθήνα, τηλ. 36.34.527).

Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ: Γεώργ. Μητσόπουλος, Ἐμμαν. Ρούκουνας, Ἀπόστ. Γεωργιάδης.

Γραφεῖο Οἰκονομικῶν Μελετῶν

Σόλωνος 84, 106 80 Ἀθήνα, τηλ. 36.07.136.

Ἐπόπτης: Κωνσταντῖνος Δρακάτος.

Γραφεῖα Έρευνῶν τῆς Τάξεως τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν (Βουλῆς 27α, 107 57 Ἀθήνα).

1. Γραφεῖο Έρευνας τῆς Θεωρητικῆς καὶ Ἐφηρμοσμένης Μηχανικῆς.

Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ: Καῖσαρ Ἀλεξόπουλος, Π. Λιγομενίδης.

2. Γραφεῖο Φυσικῶν καὶ Χημικῶν Μελετῶν-Έρευνῶν.

Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ: Καῖσαρ Ἀλεξόπουλος, Γεωργ. Παρισάκης, Θεμ. Χατζηϊωάννου.

3. Γραφεῖο Βιολογικῶν Έρευνῶν.

Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ: Νικ. Ματσανιώτης, Κωνστ. Τούντας, Δημήτρ. Τριχόπουλος.

4. Γραφεῖο Ἱατρικῶν Μελετῶν.

Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ: Νικ. Ματσανιώτης, Γρηγ. Σκαλκέας, Κωνστ. Τούντας, Κωνστ. Στεφανῆς, Δημήτρ. Τριχόπουλος.

Ἐπόπτης: Κωνστ. Τούντας.

5. Γραφεῖο Έρευνῶν τῆς Ἐπιστήμης τῆς Πληροφορικῆς καὶ Ἡλεκτρονικῆς.

(Τηλ. 33.13.242).

Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ: Καῖσαρ Ἀλεξόπουλος (Πρόεδρος), Κωνστ. Τούντας, Πάνος Λιγομενίδης (Ἐπόπτης), Γεώργιος Κοντόπουλος.

6. Γραφεῖο Έρευνας Θεωρητικῆς Φυσικῆς.

Ἐπόπτης: Δημ. Νανόπουλος.

7. Γραφεῖο Έρευνας Θεωρητικῶν Μαθηματικῶν

(Σόλωνος 84, 106 80 Ἀθήνα, τηλ. 36.43.317. Fax 24.33.210).

Ἐπόπτης: Νικ. Ἀρτεμιάδης.

Γραφείας: Εὐαγγελία Πανούση-Κουντουριώτου.

8. Γραφεῖο Διαχείρισης καὶ Ἐκμετάλλευσης Δικτύων Πληροφορικῆς.

(Χέυδεν 9, 104 34 Ἀθήνα, τηλ. 82.53.317, 82.53.523).

Ἐπόπτης: Πάνος Λιγομενίδης.

Ε΄. ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ, ΜΕΓΑΛΟΙ ΔΩΡΗΤΕΣ, ΔΩΡΗΤΕΣ ΚΑΙ ΑΘΛΟΘΕΤΕΣ

ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΗΜΟΣΙΟ
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΤΣΟΥΦΛΗΣ
ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΟΖΟΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΔΩΡΙΔΗΣ
ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΜΠΕΝΑΚΗΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΑΥΡΟΓΕΝΗΣ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΙ ΙΩΑΝΝΑ ΑΡΙΣΤΟΦΡΟΝΟΣ
Η ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΕΛΕΝΑ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΚΟΝΔΥΛΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΙ ΑΝΘΗ ΛΙΓΙΝΗΤΟΥ
ΑΝΔΡΕΑΣ ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ
ΟΥΡΑΝΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΑΡΟΛΟΥ
ΑΘΗΝΑ ΣΤΑΘΑΤΟΥ
ΜΙΧΑΗΛ ΚΑΤΣΑΡΑΣ
ΕΥΘΥΜΙΑ Ν. ΜΕΡΤΣΑΡΗ (τὸ γένος ΑΝΤ. ΚΤΕΝΑ)
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΛΑΜΠΑΔΑΡΙΟΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΔΙΟΜΗΔΗΣ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ, ΔΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΚΑΙ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ
ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΟΣ
ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΜΑΤΡΑΓΚΑΣ
ΠΕΤΡΟΣ ΑΓΓΕΛΕΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΟΥΡΕΜΕΝΟΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΦΩΤΕΙΝΟΣ
ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΜΑΝΟΥΣΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΦΩΚΑΣ
ΜΑΞΙΜΟΣ Κ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ
ΑΜΙΑΚΑΣ ΛΑΙΒΙΖΑΤΟΣ
ΕΙΡΗΝΗ ΛΑΙΒΙΖΑΤΟΥ
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ
ΕΛΕΝΗ ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ - ΠΑΛΑΜΑ

ΙΣΜΗΝΗ ΓΕΩΡΓ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΖΑΡΡΑΣ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΒΕΚΡΗ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ - ΝΟΒΑΣ

ΦΙΛΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΣΑΧΙΝΗΣ

ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΜΕΓΑΛΟΙ ΔΩΡΗΤΕΣ

ΤΟ ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΣ ΙΔΡΥΜΑ ΛΙΛΙΑΝ ΒΟΥΔΟΥΡΗ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Θ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΩΡΗΤΕΣ

Ο ΣΤΑΛΟΓΟΣ ΠΡΟΣ ΔΙΑΔΟΣΙΝ ΩΦΕΛΙΜΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ ΚΟΡΑΗ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΣΙΟΠΟΥΛΟΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΥΛΩΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΤΟ ΜΕΤΟΧΙΚΟΝ ΤΑΜΕΙΟΝ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

ΙΩΑΝΝΗΣ Μ. ΚΑΤΣΑΡΑΣ

ΕΡΑΣΜΙΑ ΜΥΚΟΝΙΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ι. ΑΜΑΝΤΟΣ

ΣΩΦΡΟΝΙΟΣ ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ Α. ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ Π. ΚΟΚΟΛΗ

ΕΛΠΙΝΙΚΗ Μ. ΣΑΡΑΝΤΗ

ΣΩΚΡΑΤΗΣ Β. ΚΟΥΓΕΑΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Τ. ΝΟΤΗ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ ΚΑΙ ΑΙΓΛΗ Δ. ΜΠΟΤΣΑΡΗ

ΚΑΡΟΛΟΣ ΚΑΙ ΛΙΛΗ ΑΡΑΙΩΤΗ

ΣΟΦΙΑ ΦΡΕΙΔ. ΛΟΥΖΗ

ΑΙΛΥ ΔΡΑΚΟΥ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ Γ. ΝΟΤΑΡΑ

ΜΑΡΙΑ Δ. ΚΟΚΚΙΝΟΥ

ΣΟΦΙΑ ΣΟΥΛΙΩΤΗ - ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ
 ΕΛΕΝΗ Κ. ΟΥΡΑΝΗ
 ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΦΟΥΡΚΙΩΤΗΣ
 ΕΛΕΝΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ
 ΑΥΡΗΛΙΑ ΚΟΜΝΗΝΟΥ
 ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΝΙΚΟΛΗ ΤΖΕΛΕΠΗΣ
 ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΥΨΩΜΟΣ
 ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΛΟΒΕΡΑΟΣ
 ΗΛΙΑΣ ΜΑΡΙΟΛΟΠΟΥΛΟΣ
 ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ
 ΕΛΕΝΗ ΜΥΚΟΝΙΟΥ
 ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ ΠΑΛΛΑΣ
 ΔΟΥΚΙΑΝΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ
 ΤΟ ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΣ ΙΔΡΥΜΑ «ΚΑΤΙΓΚΩ ΚΑΙ ΓΙΩΡΓΗΣ ΧΡ. ΔΑΙΜΟΣ»
 ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΚΗΣ
 ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ
 ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ
 ΙΔΡΥΜΑ ΚΩΣΤΑ ΚΑΙ ΕΛΕΝΗΣ ΟΥΡΑΝΗ
 ΣΥΜΕΩΝ ΠΙΛΛΟΠΟΥΛΟΣ
 ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ Α.Ε.
 ΤΟ ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΣ ΙΔΡΥΜΑ «ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΩΝΑΣΗΣ»
 ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ
 ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΡΑΓΚΑΒΗ
 ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΚΑΚΟΥΡΗ
 ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΕΠΕΤΖΗΣ
 ΣΠΥΡΟΣ ΖΕΡΒΟΣ
 ΙΩΝ - ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΣΑΤΣΑΡΩΝΗΣ
 ΛΙΑ Π. ΖΕΠΟΥ ΚΑΙ ΛΙΝ Π. ΖΕΠΟΥ
 ΙΔΡΥΜΑ Α.Γ. ΛΕΒΕΝΤΗ
 ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΚΟΥΡΑΣ
 ΝΙΚΟΛΑΟΣ Κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ
 ΑΝΤΩΝΙΑ ΚΟΥΝΤΟΥΡΗ
 ΠΑΪΚΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ
 ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΚΑΡΑΝΑΣΤΑΣΗΣ
 ΕΥΓΥΧΙΑ Κ. ΕΥΤΑΞΙΟΠΟΥΛΟΥ
 ΙΩΑΝΝΗΣ Π. ΑΛΑΤΖΑΣ
 ΛΕΛΑ Γ. ΜΥΛΩΝΑ
 ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
 STEVE MOSHONAS

ΒΙΤΑ ΚΑΛΟΠΙΣΗ-ΞΑΝΘΑΚΗ
 ΣΤΕΛΙΟΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗ ΙΩΑΝΝΟΥ
 ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΙ ΕΛΕΝΗ ΜΟΥΣΟΥΛΟΥ
 ΕΛΛΗ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ
 ΠΡΑΞΙΤΕΛΗΣ ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ
 ΑΧΙΛΛΕΑΣ ΔΙΟΝΥΣΟΠΟΥΛΟΣ
 ΕΝΩΣΗ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ
 ΧΙΛΔΕΓΑΡΔ ΧΗΡΑ ΛΕΩΝΙΔΑ ΖΕΡΒΑ
 ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΚΕΠΕΤΖΗ - ΚΑΥΚΙΑ
 ΕΥΡΩΕΠΕΝΔΥΤΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ (EUROBANK)
 ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΕΚΑΒΑΛΛΑΣ
 ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΗΣ
 ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ ΚΑΡΑΒΙΑΣ
 ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΟΝΤΟΔΗΜΟΣ
 ΦΙΛΟΙ ΑΓΙΔΟΣ ΤΑΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΥ
 ΖΑΧ. ΒΛΥΣΙΔΗΣ
 ΜΙΧΑΗΛ ΚΟΚΟΛΟΓΙΑΝΝΗΣ
 ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ ΕΜΦΙΕΤΖΟΓΛΟΥ
 ΙΔΡΥΜΑ ΣΤΑΥΡΟΥ ΝΙΑΡΧΟΥ
 ΙΔΡΥΜΑ ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΘΛΟΘΕΤΕΣ

ΟΘΩΝ ΚΑΙ ΑΘΗΝΑ ΣΤΑΘΑΤΟΥ
 ΚΙΤΣΟΣ ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ
 Η ΤΡΑΠΕΖΑ ΑΘΗΝΩΝ
 ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΛΑΜΠΙΚΗΣ
 Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΕΣΧΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ
 Ο ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ
 Ο ΕΛΛΗΝΟΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ «ΑΧΕΠΑ»
 ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΑΡΕΤΑΙΟΣ
 Η ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
 Η ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΧΗΜΙΚΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ ΚΑΙ ΛΙΠΑΣΜΑΤΩΝ
 ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΧΩΡΕΜΗ - ΜΠΕΝΑΚΗ
 ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΑΣ
 ΤΑΚΗΣ ΚΑΝΔΗΛΩΡΟΣ
 Η ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
 Η ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΟΡΤΑΣΜΟΥ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΤΑΝΗΣΟΥ
 Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΣ ΗΛΕΚΤΡΙΣΜΟΥ
 Ο ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΤΗΛΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ
 ΕΛΕΝΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ

Ο ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΣΑΝΤΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΝ ΣΧΟΛΗΝ ΣΜΥΡΝΗΣ
 ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
 Ο ΔΗΜΟΣ ΞΑΝΘΗΣ
 Η ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
 Η PETROLA (HELLAS) Α.Ε.
 ΕΛΛΗ ΜΑΛΑΜΟΥ, ΔΙΝΑ ΤΣΑΛΔΑΡΗ, ΣΠΥΡΟΣ ΜΑΛΑΜΟΣ
 ΤΟ ΙΕΡΟΝ ΙΔΡΥΜΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΡΙΑΣ ΤΗΝΟΥ
 Ο ΔΗΜΟΣ ΡΟΔΟΥ
 ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΙΝΑΡΔΟΣ
 ΝΕΛΛΗ ΚΑΛΛΙΓΑ
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΡΟΝΤΗΡΑΣ
 Η ΦΙΛΟΔΑΣΙΚΗ ΕΝΩΣΙΣ ΑΘΗΝΩΝ
 ΑΓΙΣ ΣΑΡΑΚΗΝΟΣ
 ΤΟ ΛΥΚΕΙΟΝ ΕΛΛΗΝΙΔΩΝ
 ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΜΒΥΣΕΛΗΣ
 ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟΝ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗΡΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
 ΑΡΙΣΤΟΚΛΗΣ ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ
 Η ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ «ΕΘΝΙΚΗ ΜΝΗΜΟΣΥΝΗ»
 Ο ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΕΝ ΑΤΤΙΚΗ, ΕΥΡΩΣΤΙΝΙΩΝ
 ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ
 ΤΟ ΙΔΡΥΜΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
 (ΚΛΗΡΟΔΟΤΗΜΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ, ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΙ ΜΑΙΗΣ ΜΑΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΥ)
 ΓΑΛΑΤΕΙΑ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ
 ΤΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΡΟΑΓΩΓΗΣ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΒΑΣ. ΜΠΟΤΣΗ
 Ο ΤΕΓΕΑΤΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
 ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΙΕΡΩΝ. ΠΙΝΤΟΥ
 ΤΟ ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΣ ΙΔΡΥΜΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΙ ΕΛΕΝΗΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΗ
 Η ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΒΑΜΟΥ ΑΠΟΚΟΡΩΝΟΥ
 ΡΕΝΑΤΑ ΜΙΛΤ. ΑΓΑΘΟΝΙΚΟΥ
 Η ΕΣΤΙΑ ΝΕΑΣ ΣΜΥΡΝΗΣ
 Ο ΡΟΤΑΡΙΑΝΟΣ ΟΜΙΛΟΣ ΑΘΗΝΩΝ
 Ο ΡΟΤΑΡΙΑΝΟΣ ΟΜΙΛΟΣ ΓΑΥΦΑΔΑΣ
 ΕΡΙΚΑ ΑΣΤΕΡ. ΝΤΑΗ
 ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΣΙΝΑΝΙΩΤΗΣ
 ΛΗΔΑ ΚΡΟΝΤΗΡΑ - ΝΑΣΟΥΦΗ
 ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΚΟΚΚΙΝΟΥ
 ΕΛΕΝΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ
 ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΝΤ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ
 Η ΔΕΣΧΗ ΛΑΪΩΝΣ ΑΘΗΝΩΝ
 Ο ΔΗΜΟΣ ΛΑΓΚΑΔΙΩΝ
 ΕΙΡΗΝΗ ΣΑΠΚΑ

ΙΔΡΥΜΑ ΑΙΓΑΙΟΥ
 INTERAMERICAN
 ΙΔΡΥΜΑ ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΚΕΡΑΜΕΩΣ
 ΕΛΠΙΔΑ ΜΑΝΤΖΩΡΟΥ
 ΜΑΝΟΛΗΣ ΚΑΙ ΣΤΑΜΑΤΙΑ ΒΑΛΑΓΙΑΝΝΗ
 INFORMA A.B.E.E.
 ΕΤΑΙΡΙΑ ΘΡΑΚΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ
 ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΑΓΑΠΗΤΙΔΗΣ
 ΑΛΑΖΑΡΟΣ ΕΦΡΑΙΜΟΓΛΟΥ
 ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΚΑΛΑΒΡΥΤΩΝ ΚΑΙ ΑΙΓΙΑΛΕΙΑΣ
 ΠΟΛΕΜΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ
 ΑΝΩΝΥΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΓΕΝΙΚΩΝ ΑΣΦΑΛΕΙΩΝ «Η ΕΘΝΙΚΗ»
 ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΑΡΝΑΤΩΡΟΣ-ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ
 ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΜΕΓΑΛΗΣ ΒΡΕΤΑΝΝΙΑΣ
 ΗΡΑΚΛΗΣ Ν. ΠΕΤΙΜΕΖΑΣ
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ι. ΜΟΙΡΑΣ
 ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΛΙΒΑΔΙΩΤΩΝ ΑΘΗΝΑΣ «ΓΕΩΡΓΙΑΚΗΣ ΟΛΥΜΠΙΟΣ»
 ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΚΑΙ ΕΥΓΕΝΙΑ ΛΑΔΑ
 ΕΙΡΗΝΗ Γ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ
 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΞΕΣΤΕΡΝΟΣ
 ΕΝΙΑΙΟΣ ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΠΙΚΟΥΡΙΚΗΣ ΑΣΦΑΛΙΣΕΩΣ
 ΚΑΙ ΠΕΡΙΘΑΛΨΕΩΣ (ΕΔΟΕΑΠ)
 ΣΜΥΡΝΗ Φ. ΜΑΡΑΓΚΟΥ
 Η ΕΦΗΜΕΡΙΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΛΑΡΙΣΗΣ»
 ΤΟ ΣΑΜΟΥΡΚΕΙΟ ΙΔΡΥΜΑ
 Η ΤΡΑΠΕΖΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ-ΘΡΑΚΗΣ
 Ο ΔΗΜΟΣ ΜΕΣΣΗΝΗΣ
 ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΑΔΕΛΦΩΝ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗ
 ΤΟ ΙΔΡΥΜΑ «ΔΕΩΝ ΔΕΜΟΣ»
 Η ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΕΝΩΣΗ ΔΗΜΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΕΛΛΑΔΟΣ
 Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
 ΛΙΖΑ ΣΚΟΥΤΣΕ
 ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΔΙΝΔΟΥ
 ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΠΡΟΚΟΒΑΣ - ΘΕΟΔΩΡΟΣ Δ. ΦΡΑΓΚΟΣ
 «ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ - ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1997»
 ΝΕΝΕΤ ΚΑΡΑΜΠΕΛΑ - ΔΙΚΑΙΑΚΟΥ
 ΚΙΜΩΝ ΚΑΙ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΦΑΡΑΝΤΑΚΗ
 ΟΜΙΛΟΣ ΖΟΝΤΑ ΑΘΗΝΩΝ
 ΑΜΑΛΙΑ-ΕΛΛΗ ΣΠΥΡ. ΜΟΤΣΕΝΙΓΟΥ
 ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΑΙ ΟΛΓΑ ΚΑΡΑΤΖΑ
 ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΙ ΜΙΡΑΝΤΑ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ
 ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΚΗ-ΓΙΟΚΑΡΗ

ΔΩΡΗΤΕΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΩΝ

Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β΄	1911
Η ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ	1911
ΞΕΝΟΦΩΝ ΣΙΔΕΡΙΔΗΣ	1911
ΤΙΜΟΛΕΩΝ ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ	1911
ΣΟΛΩΝ ΘΕΟΔΟΤΟΥ	1911
ΚΛΗΡΟΝΟΜΟΙ ΧΡΙΣΤΟΥ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ	1911
ΤΟ ΤΑΜΕΙΟΝ ΑΝΤΑΛΛΑΞΙΜΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΦΕΛΩΝ ΠΕΡΙΟΥΣΙΩΝ	1911
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΡΒΑΝΙΤΙΔΗΣ	1911
ΠΟΛΗ Ι. ΤΟΡΝΑΡΙΤΟΥ	1911
ΑΝΘΗ Δ. ΑΙΓΙΝΗΤΟΥ-ΑΙΓΛΗ Δ. ΜΠΟΤΣΑΡΗ	1911
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΘΕΟΔΩΡΗ	1911
ΤΕΚΝΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Κ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ	1911
ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΜΑΝΟΥΣΗΣ	1911
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ	1911
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΑΡΙΣΤΟΦΡΩΝ	1911
ΝΑΔΙΡΑ ΣΚΥΛΙΤΣΗ	1911
ΑΛΚΙΒΙΑΔΗΣ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ	1911
ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ	1911
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΖΕΠΟΣ	1911
ΕΡΡΙΚΟΣ ΣΚΑΣΣΗΣ	1911
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΤΣΟΣ	1911
ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ	1911
ΦΑΙΝΗ ΧΑΤΖΙΣΚΟΥ ΚΑΙ ΙΩΑΝΝΑ ΒΕΡΓΙΟΠΟΥΛΟΥ	1911
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΑΝΙΗΛ	1911
ΗΛΙΑΣ ΜΑΡΙΟΛΟΠΟΥΛΟΣ	1911
ΘΩΩΝ ΠΥΛΑΡΙΝΟΣ	1911
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΗΣ	1911
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ	1911
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ	1911
ΕΦΗ ΚΑΣΙΜΑΤΗ	1911
ΞΕΝΟΦΩΝ ΖΟΛΩΤΑΣ	1911
ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΘΕΟΧΑΡΗΣ	1911
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΟΥΝΤΑΣ	1911
ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΣΑΧΙΝΗΣ	1911

ΣΤ'. ΠΡΟΕΔΡΟΙ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ

- 1926 ΦΩΚΙΩΝ ΝΕΓΡΗΣ
1927 ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ
1928 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΖΕΓΓΕΛΗΣ
1929 ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΙΓΙΝΗΤΗΣ
1930 ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ
1931 ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΡΕΪΤ
1932 ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΒΟΥΡΝΑΖΟΣ
1933 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΡΑΚΤΙΒΑΝ
1934 ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥΣ
1935 ΜΙΧΑΗΛ ΚΑΤΣΕΡΑΣ
1936 ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΒΟΡΕΑΣ
1937 ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΜΑΖΑΡΑΚΗΣ
1938 ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ
1939 ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΜΠΑΛΑΝΟΣ
1940 ΜΑΡΙΝΟΣ ΓΕΡΟΥΛΑΝΟΣ
1941 ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ
1942 ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΕΞΑΡΧΟΠΟΥΛΟΣ
1943 ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΔΟΝΤΑΣ
1944 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΜΑΝΤΟΣ
1945 ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΠΑΛΗΣ
1946 ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΚΟΥΖΗΣ
1947 ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗΣ
1948 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ
1949 ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ
1950 ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΟΡΛΑΝΔΟΣ
1951 ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΑΡΙΔΑΚΗΣ
1952 ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ
1953 ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΚΟΥΤΣΑΣ
1954 ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ
1955 ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΙΩΑΚΕΙΜΟΓΛΟΥ
1956 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΡΩΜΑΙΟΣ
1957 ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΟΥΛΙΤΣΑΣ
1958 ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΣΜΕΤΑΤΟΣ
1959 ΣΠΥΡΟΣ ΜΕΛΛΑΣ

1960	ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΠΡΑΤΣΙΩΤΗΣ	
1961	ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΡΙΚΚΑΛΙΝΟΣ	
1962	ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ	
1963	ΙΩΑΝΝΗΣ ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ	
1964	ΙΩΑΝΝΗΣ ΞΑΝΘΑΚΗΣ	
1965	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ - ΝΟΒΑΣ	
1966	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΤΣΟΣ	
1967	ΜΑΞΙΜΟΣ ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ	
1968	ΕΡΡΙΚΟΣ ΣΚΑΣΣΗΣ	
1969	ΑΜΙΛΚΑΣ ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ	
1970	ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΖΕΡΒΑΣ	
1971	ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ	
1972	ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΚΑΣΙΜΑΤΗΣ	
1973	ΗΛΙΑΣ ΜΑΡΙΟΛΟΠΟΥΛΟΣ	
1974	ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ	
1975	ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΖΕΠΟΣ	
1976	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΛΟΥΡΟΣ	
1977	ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ	
1978	ΜΙΧΑΗΛ ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΣ	
1979	ΚΑΙΣΑΡ ΑΔΕΞΟΠΟΥΛΟΣ	
1980	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΥΛΩΝΑΣ	
1981	ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΡΜΙΡΗΣ	
1982	ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΘΕΟΧΑΡΗΣ	
1983	ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΠΑΛΛΑΝΤΙΟΣ	
1984	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ - ΝΟΥΑΡΟΣ	
1985	ΛΟΥΚΑΣ ΜΟΥΣΟΥΛΟΣ	
1986	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΡΥΠΑΝΗΣ	
1987	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΠΙΟΝΗΣ	
1988	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΕΡΙΚΑΣ	
1989	ΣΟΛΩΝ ΚΥΔΩΝΙΑΤΗΣ	
1990	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΛΑΧΟΣ	
1991	ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΟΥΜΠΑΣ	
1992	ΜΙΧΑΗΛ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ	
1993	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ	
1994	ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΔΙΑΝΝΕΛΙΔΗΣ	
1995	ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ	
1996	ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ	
1997	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΤΣΑΝΙΩΤΗΣ	
1998	ΑΓΑΠΗΤΟΣ ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ	
1999	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ	
2000	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΡΤΕΜΙΑΔΗΣ	
2001	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΝΟΜΗΣ	

Ζ'. ΓΕΝΙΚΟΙ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΣ

1926 - 1933	ΣΙΜΟΣ ΜΕΝΑΡΔΟΣ
1933 - 1934	ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΙΓΙΝΗΤΗΣ
1934 - 1951	ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ
1951 - 1956	ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΣ
1956 - 1966	ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ
1966 - 1981	ΙΩΑΝΝΗΣ ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ
1981 - 1984	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΡΥΠΑΝΗΣ
1984 - 1989	ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΠΑΛΛΑΝΤΙΟΣ
1990 - 1994	ΠΕΡΙΚΛΗΣ ΘΕΟΧΑΡΗΣ
1995 - 1998	ΠΑΥΛΟΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗΣ
1998 -	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΑΤΣΑΝΙΩΤΗΣ

Η'. ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ

1926 - 1927	ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ
1927 - 1934	ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ
1934 - 1943	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΗΣ
1943 - 1951	ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΚΟΥΓΕΑΣ
1951 - 1956	ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ
1956 - 1963	ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ
1963 - 1968	ΗΛΙΑΣ ΒΕΝΕΖΗΣ
1968 - 1969	ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ
1970 - 1971	ΟΘΩΝ ΠΥΛΑΡΙΝΟΣ
1971 - 1972	ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ
1972 - 1975	ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΡΑΜΗΣ
1975 - 1977	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ - ΝΟΥΑΡΟΣ
1977 - 1980	ΜΕΝΕΛΑΟΣ ΠΑΛΛΑΝΤΙΟΣ
1981 - 1990	ΜΑΝΟΛΗΣ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ
1990 - 1993	ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ
1994 - 1998	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΝΟΜΗΣ
1998 - 2000	ΑΡΙΣΤΟΒΟΥΛΟΣ ΜΑΝΕΣΗΣ
2000 -	ΣΠΥΡΟΣ ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

Θ'. ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΣ ΕΠΙ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

1926 - 1927	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΡΟΣΙΝΗΣ
1927 - 1928	ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΡΕΜΟΥΝΔΟΣ
1928 - 1935	ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΤΕΝΑΣ
1935 - 1950	ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ
1950 - 1966	ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗΣ
1966 - 1994	ΙΩΑΝΝΗΣ ΞΑΝΘΑΚΗΣ
1994 - 1997	ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΣΑΧΙΝΗΣ
1998 -	ΜΑΝΟΥΣΟΣ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ

Γ'. ΕΚΛΙΠΟΝΤΑ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

Τακτικά Μέλη :

1.	Ἄγγελόπουλος Ἄγγελος	1976 - 1995
2.	Ἀθανασιάδης - Νόβας Γεώργιος	1955 - 1987
3.	Αἰγινήτης Βασίλειος	1952 - 1959
4.	Αἰγινήτης Δημήτριος	1926 - 1934
5.	Ἀλιβιζᾶτος Ἀμίλιας	1962 - 1969
6.	Ἄμαντος Κωνσταντῖνος	1926 - 1960
7.	Ἀνδρεάδης Ἀνδρέας	1926 - 1935
8.	Ἀντωνιάδης Χαράλαμπος	1994 - 1995
9.	Ἀργυρός Οὐμβέρτος	1959 - 1963
10.	Βαρβαρέσος Κυριάκος	1936 - 1957
11.	Βασιλειάδης Πέτρος	1979 - 1992
12.	Βασιλείου Φίλων	1966 - 1983
13.	Βέης Κωνσταντῖνος	1926 - 1963
14.	Βέης Νίκος	1943 - 1958
15.	Βενέζης Ἡλίας	1957 - 1973
16.	Βλάχος Γεώργιος	1983 - 1996
17.	Βορέας Θεόφιλος	1926 - 1954
18.	Βουρνάζος Ἀλέξανδρος	1926 - 1954
19.	Βρεττάκος Νικηφόρος	1987 - 1991
20.	Γεωργάκης Ἰωάννης	1989 - 1993
21.	Γερουλιάνος Μαρῖνος	1933 - 1960
22.	Γκίνης Ἄγγελος	1926 - 1928
23.	Δημητριάδης Κωνσταντῖνος	1936 - 1943
24.	Διαννελίδης Θεμιστοκλῆς	1981 - 2000
25.	Διομήδης Ἀλέξανδρος	1945 - 1950
26.	Δοντᾶς Σπυρίδων	1931 - 1958
27.	Δροσίνης Γεώργιος	1926 - 1951
28.	Δυοβουνιώτης Κωνσταντῖνος	1928 - 1943
29.	Ἐμμανουήλ Ἐμμανουήλ	1926 - 1972
30.	Ἐξαρχόπουλος Νικόλαος	1929 - 1960
31.	Εὐσταθιάδης Κωνσταντῖνος	1978 - 1979
32.	Ζακυθηνός Διονύσιος	1966 - 1993
33.	Ζέγγελης Κωνσταντῖνος	1926 - 1957
34.	Ζέπος Παναγιώτης	1970 - 1985
35.	Ζέρβας Λεονίδας	1956 - 1980
36.	Ζερβός Παναγιώτης	1946 - 1952
37.	Ἡλιόπουλος Τιμολέων	1926 - 1932
38.	Θεοδωρακόπουλος Ἰωάννης	1960 - 1981
39.	Θεοχάρης Περικλῆς	1973 - 1999

40.	Θωμόπουλος Έπαμεινώνδας	1945 - 1976
41.	Ίακωβίδης Γεώργιος	1929 - 1932
42.	Ίσακίδης Κωνσταντῖνος	1949 - 1959
43.	Ίωακείμογλου Γεώργιος	1929 - 1979
44.	Καββαδίας Παναγής	1926 - 1928
45.	Καλιτσουνάκης Ίωάννης	1926 - 1966
46.	Καλομοίρης Μανόλης	1945 - 1962
47.	Καμπούρογλους Δημήτριος	1927 - 1942
48.	Κανελλόπουλος Παναγιώτης	1959 - 1986
49.	Καραγκούνης Γεώργιος	1984 - 1990
50.	Καραθεοδωρή Κωνσταντῖνος	1926 - 1950
51.	Καρμίρης Ίωάννης	1974 - 1992
52.	Καροῦζος Χρήστος	1955 - 1967
53.	Κασιμάτης Γρηγόριος	1968 - 1987
54.	Κατσαρᾶς Μιχαήλ	1929 - 1939
55.	Κεραμόπουλλος Ἀντώνιος	1926 - 1960
56.	Κόκκινος Διονύσιος	1950 - 1967
57.	Κοντὸς Πέτρος	1940 - 1941
58.	Κοσμετάτος Γεώργιος	1945 - 1973
59.	Κουγέας Σωκράτης	1929 - 1966
60.	Κούζης Ἀριστοτέλης	1932 - 1961
61.	Κουκουλᾶς Φαίδων	1951 - 1956
62.	Κουρεμένος Βασίλειος	1926 - 1957
63.	Κουρουγιώτης Κωνσταντῖνος	1929 - 1945
64.	Κριμπᾶς Βασίλειος	1960 - 1965
65.	Κτενᾶς Κωνσταντῖνος	1926 - 1935
66.	Κυριακὸς Γεώργιος	1934 - 1954
67.	Λαμπαδάριος Δημήτριος	1928 - 1950
68.	Λιβαδᾶς Μιχαήλ	1926 - 1931
69.	Λούβαρις Νικόλαος	1960 - 1961
70.	Λοῦρος Νικόλαος	1966 - 1986
71.	Λυκούδης Στυλιανὸς	1939 - 1958
72.	Μαζαράκης Ἀλέξανδρος	1928 - 1943
73.	Μαθιόπουλος Παῦλος	1949 - 1956
74.	Μαλάμος Βασίλειος	1970 - 1973
75.	Μαλτέζος Κωνσταντῖνος	1926 - 1951
76.	Μάνεσης Ἀριστόβουλος	1993 - 2000
77.	Μαριδάκης Γεώργιος	1941 - 1979
78.	Μαρινᾶτος Σπυριδών	1955 - 1974
79.	Μαριολόπουλος Ἡλίας	1966 - 1991
80.	Μέγας Γεώργιος	1970 - 1976
81.	Μελᾶς Σπῦρος	1935 - 1966

82.	Μενάρδος Σῆμος	1926 - 1933
83.	Μερίκας Γεώργιος	1977 - 1996
84.	Μητσόπουλος Μάξιμος	1955 - 1968
85.	Μούσουλος Λουκάς	1977 - 1993
86.	Μπαλᾶνος Δημήτριος	1931 - 1959
87.	Μπαλῆς Γεώργιος	1931 - 1957
88.	Μπόνης Κωνσταντῖνος	1978 - 1990
89.	Μπρατσιώτης Παναγιώτης	1955 - 1982
90.	Μυλωνᾶς Γεώργιος	1970 - 1988
91.	Μυριβήλης Στρατῆς	1958 - 1969
92.	Νέγρης Φωκίων	1926 - 1928
93.	Νικολαΐδης Ρήγας	1926 - 1928
94.	Νιρβάνας Παῦλος	1928 - 1937
95.	Ξανθάκης Ἰωάννης	1955 - 1994
96.	Ξερόπουλος Γρηγόριος	1931 - 1951
97.	Ξυγγόπουλος Ἀνδρέας	1966 - 1979
98.	Οἰκονόμος Γεώργιος	1926 - 1951
99.	Ὀρλάνδος Ἀναστάσιος	1926 - 1979
100.	Παλαμᾶς Κωστῆς	1926 - 1943
101.	Πανάγος Ἀθανάσιος	1995 - 1999
102.	Πανταζῆς Γεώργιος	1970 - 1973
103.	Παπαδάκης Ἰωάννης	1983 - 1997
104.	Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, Ἀρχιεπίσκοπος	1926 - 1938
105.	Παπαϊωάννου Κωνσταντῖνος	1960 - 1979
106.	Παπαμιχαήλ Γρηγόριος	1945 - 1956
107.	Παπανοῦτσος Εὐάγγελος	1980 - 1982
108.	Παπαντωνίου Ζαχαρίας	1938 - 1940
109.	Παπατσώνης Παναγιώτης	1968 - 1976
110.	Παππούλιας Δημήτριος	1926 - 1932
111.	Πετρίδης Πέτρος	1959 - 1977
112.	Πετσάλης-Διομήδης Ἀθ.	1977 - 1995
113.	Πικιώνης Δημήτριος	1966 - 1968
114.	Πολίτης Ἰωάννης	1926 - 1968
115.	Πολίτης Λίνος	1980 - 1982
116.	Πολίτης Νικόλαος	1926 - 1942
117.	Πουλίτσας Παναγιώτης	1947 - 1968
118.	Πρεβελάκης Παντελῆς	1977 - 1986
119.	Προβελέγγιος Ἀριστομένης	1926 - 1936
120.	Πυλαρινός Ὅθων	1966 - 1990
121.	Ρακτιβάν Κωνσταντῖνος	1926 - 1935
122.	Ράλλης Κωνσταντῖνος	1929 - 1942
123.	Ρεμοῦνδος Γεώργιος	1926 - 1928

124.	Ρουσσόπουλος Νικόλαος	1973 - 1980
125.	Ρωμαΐος Κωνσταντῖνος	1945 - 1966
126.	Ρωμαΐος Κωνσταντῖνος	1980 - 1992
127.	Σάββας Κωνσταντῖνος	1926 - 1929
128.	Σαχίνης Ἀπόστολος	1984 - 1997
129.	Σεφεριάδης Στυλιανός	1933 - 1951
130.	Σκαρπαλέζος Σπυρίδων	1981 - 1991
131.	Σκάσσης Ἐρρῆκος	1955 - 1977
132.	Σκίπης Σωτήριος	1945 - 1952
133.	Σιλαβούνος Γεώργιος	1926 - 1954
134.	Σόντης Ἰωάννης	1980 - 1982
135.	Σπυρόπουλος Ἰωάννης	1955 - 1972
136.	Σταματάκος Ἰωάννης	1959 - 1968
137.	Στεφανίδης Μιχαήλ	1938 - 1957
138.	Στρέιτ Γεώργιος	1827 - 1948
139.	Σωτηριάδης Γεώργιος	1926 - 1942
140.	Σωτηρίου Γεώργιος	1926 - 1965
141.	Σῶχος Ἀντώνιος	1965 - 1975
142.	Τενεκίδης Γεώργιος	1986 - 1990
143.	Τερζάκης Ἄγγελος	1974 - 1979
144.	Τόμπρος Μιχαήλ	1968 - 1974
145.	Τούμπας Ἰωάννης	1979 - 1995
146.	Τριανταφυλλόπουλος Κωνσταντῖνος	1933 - 1966
147.	Τρικαλινός Ἰωάννης	1947 - 1980
148.	Τρυπάνης Κωνσταντῖνος	1974 - 1993
149.	Τσατσᾶς Γεώργιος	1974 - 1987
150.	Τσάτσος Κωνσταντῖνος	1961 - 1987
151.	Τσουντας Χρῆστος	1926 - 1934
152.	Φαληρέας Βάσος	1976 - 1979
153.	Φιλιππίδης Χρῦσανθος, Ἀρχιεπίσκοπος	1939 - 1949
154.	Φωκᾶς Γεράσιμος	1926 - 1937
155.	Φωκᾶς Δημήτριος	1960 - 1966
156.	Φωτεινός Γεώργιος	1954 - 1958
157.	Χαραμῆς Ἰωάννης	1967 - 1978
158.	Χάρης Πέτρος	1969 - 1998
159.	Χαριτωνίδης Χαρίτων	1946 - 1954
160.	Χατζηκυριάκος-Γκίκας Νικόλαος	1974 - 1994
161.	Χατζηδάκης Μανόλης	1980 - 1998
162.	Χατζιδάκις Γεώργιος	1926 - 1941
163.	Χωρέμης Κωνσταντῖνος	1958 - 1966

Πρόσεδρα Μέλη :

1.	Γεδεών Μανουήλ	1929 - 1943
2.	Γεωργαλάς Γεώργιος	1939 - 1980
3.	Ζαλοκώστας Πέτρος	1928 - 1941
4.	Μανουσάκης Έμμανουήλ	1946 - 1968
5.	Μωραϊτίδης Άλέξανδρος	1928 - 1929
6.	Ούράνη Έλένη	1970 - 1971

Έπίτιμα Μέλη :

1.	Eisenhower Dwight	1959 - 1969
2.	Μητρόπουλος Δημήτριος	1933 - 1960
3.	Παπανικολάου Γεώργιος	1957 - 1962
4.	Καραμανλής Κωνσταντίνος	1991 - 1998

Ξένοι Έταῖροι :

1.	Abderhalden Emil	1938 - 1950
2.	Arangio - Ruiz Vincenzo	1963 - 1964
3.	Battifol Henri	1979 - 1989
4.	Bea Agostino	1965 - 1968
5.	Beazley, sir John	1963 - 1970
6.	Beck Hans-Georg	1975 - 1999
7.	Calogero Guido	1976 - 1986
8.	Chantraine Pierre	1974 - 1974
9.	Croiset Maurice	1933 - 1935
10.	Demargne Pierre	1977 - 2000
11.	Devambeze Pierre	1975 - 1980
12.	De Vries Hugo	1933 - 1935
13.	Dölger Franz	1963 - 1968
14.	Doerpfeld Wilhelm	1933 - 1940
15.	Duke - Elder, sir Stewart	1969 - 1978
16.	Einstein Albert	1933 - 1955
17.	Evans, sir Arthur	1933 - 1941
18.	Faure Edgar	1982 - 1989
19.	Fleming Alexander	1952 - 1955
20.	Georgiev Vladimir	1978 - 1986
21.	Grabar André	1981 - 1991
22.	Grégoire Henri	1963 - 1964
23.	Hale George	1933 - 1938
24.	Herriot Eduard	1933 - 1957
25.	Hiller von Cærtringen Friedrich	1933 - 1947

26.	Hunger Herbert	1975 - 2000
27.	Jaeger Werner	1953 - 1961
28.	Jaspers Karl	1963 - 1969
29.	Jonguet Pierre	1947 - 1949
30.	Jorga Nicolas	1933 - 1940
31.	Kaser Max	1988 - 1997
32.	Krugman Saul	1987 - 1996
33.	Kühn Othmar	1964 - 1975
34.	Kunkel Wolfgang	1963 - 1981
35.	Lacroix Alfred	1933 - 1960
36.	Lallemand André	1969 - 1978
37.	Lavagnini Bruno	1974 - 1992
38.	Lemerle Paul	1967 - 1989
39.	Lesky Albin	1967 - 1981
40.	Levi Doro	1974 - 1991
41.	Meritt Benjamin	1967 - 1991
42.	Messelière Pierre de la Coste	1973 - 1975
43.	Millet Gabriel	1948 - 1953
44.	Montel Paul	1964 - 1975
45.	Morandière Léon - Julliot de la	1963 - 1968
46.	Moravcsik Gyula	1966 - 1972
47.	Murray Gilbert	1956 - 1957
48.	Oberhammer Eugen	1937 - 1944
49.	Ostrogorsky Georg	1967 - 1976
50.	Page, sir Denys	1977 - 1978
51.	Painlevé Paul	1933 - 1933
52.	Peek Werner	1977 - 1994
53.	Philippon Alfred	1933 - 1953
54.	Picard Émile	1933 - 1945
55.	Picard Charles	1947 - 1965
56.	Planck Max	1933 - 1947
57.	Pottier Edmond	1933 - 1934
58.	Radojčić Svetozar	1976 - 1980
59.	Robert Louis	1966 - 1985
60.	Rohlf's Gerhard	1966 - 1986
61.	Rutherford, Lord Ernest	1933 - 1937
62.	Sanctis Gaetano de	1933 - 1957
63.	Scheltema Herman Jean	1978 - 1981
64.	Σοκολώφ 'Ιωάννης	1933 - 1937
65.	Stille Hans	1964 - 1966
66.	Thompson Homer	1980 - 2000
67.	Van der Waerden Bartel Leendert	1976 - 1996

68.	Vischer Fernand De	1963 - 1964
69.	Volterra Vito	1933 - 1940
70.	Wilcken Ulrich	1933 - 1944
71.	Wilhelm Adolf	1933 - 1940
72.	Wolters Paul	1933 - 1936

Ἀντεπιστέλλοντα Μέλη :

1.	Ἀλεξανδρίδης Κάρολος	1961 - 1977
2.	Ἀλεξόπουλος Κωνσταντῖνος	1978 - 1986
3.	Ἀναστασιάδης Ἰωάννης	1970 - 1988
4.	Ἀνάστος Μιλτιάδης	1978 -
5.	Ἀνδρόνικος Μανόλης	1980 - 1992
6.	Ἀντωνιάδου Σοφία	1950 - 1972
7.	Ἀντωνοπούλου Ἑλένη	1940 - 1944
8.	Ἀργέντης Φίλιππος	1947 - 1974
9.	Ashburner Walter	1933 -
10.	Αὐγερινός Χρῆστος	1959 - 1977
11.	Balogh Elemer	1950 -
12.	Βαφόπουλος Γεώργιος	1980 - 1996
13.	Baud - Bovy Samuel	1967 - 1986
14.	Βιζουκίδης Περικλῆς	1951 - 1956
15.	Βλαστός Γρηγόριος	1988 - 1991
16.	Βογιατζίδης Ἰωάννης	1947 - 1961
17.	Bonner Robert	1933 -
18.	Broneer Oscar	1976 - 1992
19.	Browning Robert	1982 - 1997
20.	Γαλάνης Δημήτριος	1950 - 1966
21.	Γενάδιος Ἰωάννης	1929 - 1932
22.	Γεωργιάδης Θρασύβουλος	1974 - 1977
23.	Gigon Olof	1975 - 2000
24.	Glitz Gustave	1933 - 1938
25.	Γραμματικάκης Παναγιώτης	1980 - 1985
26.	Dakin Douglas	1971 - 1995
27.	Danielou Jean	1970 - 1974
28.	Daux Georges	1983 - 1989
29.	Delatte Armand	1964 - 1965
30.	Δεληγιάννης Ἰωάννης	1984 - 1999
31.	Δελιβάνης Δημήτριος	1984 - 1997
32.	Demangel Robert	1947 - 1952
33.	Demus Otto	1982 - 1991
34.	Δήμου Ραφαήλ	1964 - 1968

35.	Diehl Charles	1933 - 1944
36.	Djurić Vojislav	1976 - 1996
37.	Dugas Charles	1947 - 1957
38.	Dupuy René-Jean	1987 - 1997
40.	Eitrem Sam	1951 - 1966
41.	Emerson Haven	1933 - 1976
42.	Ευρυγένης Δημήτριος	1984 - 1986
43.	Ζαίμη Έλεονώρα	1971 - 1982
44.	Ziebarth Erich	1933 - 1944
45.	Zielinski Thaddäus	1933 - 1944
46.	Hauptmann Gerhart	1933 - 1946
47.	Hesseling D. C.	1933 - 1941
48.	Καβαβιδίας Άλέξανδρος	1940 - 1971
49.	Κακλαμάνος Δημήτριος	1947 - 1949
50.	Κακούρης Κωνσταντῖνος	1994 - 2000
51.	Καρέλη Ζωή	1982 - 1998
52.	Cataudella Quintino	1974 - 1977
53.	Ciccoti Ettore	1933 -
54.	Κλεόμβροτος Ίάκωβος, Μητροπολίτης Μυτιλήνης	1986 - 1987
55.	Collinet Paul	1933 - 1939
56.	Condurachi Emil	1982 - 1989
57.	Kopal Zdenek	1976 -
58.	Koschaker Paul	1933 - 1951
59.	Κοτζίās Γεώργιος	1971 - 1977
60.	Κρανιδιώτης Νικόλαος	1977 - 1997
61.	Kretschmer Paul	1933 - 1956
62.	Κυριακίδης Στίλπων	1947 - 1964
63.	Κωνσταντινίδης Πάρις	1976 - 1999
64.	Λαδās Στέφανος	1940 - 1976
65.	Laurent Vitalien	1972 - 1974
66.	Lejeune Louis-Aimé	1951 - 1969
67.	Λιγνός Άντώνιος	1948 - 1956
68.	Μαραγκός Γεώργιος	1981 - 1985
69.	Meillet Antoine	1933 - 1938
70.	Merlier Octave	1964 - 1976
71.	Μέρτζιος Κωνσταντῖνος	1950 - 1971
72.	Miller William	1933 - 1945
73.	Μοδινός Πόλυς (Πολύδωρος)	1985 - 1988
74.	Montale Eugenio	1977 - 1981
75.	Μπακαλάκης Γεώργιος	1980 - 1991
76.	Μπούκουρας Κωνσταντῖνος	1935 - 1935
77.	Μπρίσκακας Σωτήριος	1953 - 1954

78.	Mühlh Peter von der	1964 -
79.	Nassau 'Ιάσων	1960 - 1965
80.	Noailles Anne comtesse de	1933 - 1933
81.	Ξανθουδίδης Στέφανος	1928 - 1928
82.	Οικονομίδης Νικόλαος	1984 - 2000
83.	Ollivier Gabriel	1976 - 1981
84.	Παναγιωτάτου 'Αγγελική	1950 - 1954
85.	Παναγιωτόπουλος Παναγιώτης	1989 - 1998
86.	Παπαγιάννης Μιχαήλ	1980 - 1998
87.	Παπαϊωάννου Θεόδωρος	1936 - 1940
88.	Παπακυριακόπουλος Χρῆστος	1964 - 1976
89.	Παρασκευόπουλος 'Ιωάννης	1949 - 1951
90.	Πασχάλης Δημήτριος	1929 - 1944
91.	Pertusi Agostino	1977 - 1979
92.	Πετρίδης Παῦλος	1939 - 1949
93.	Pfeiffer Rudolf	1973 - 1980
94.	Pontani Filippo Maria	1974 - 1983
95.	Pontemoli Emmanuel	1933 - 1956
96.	Pouilloux Jean	1975 - 1996
97.	Runciman Steven, Sir	1974 - 2000
98.	Renz Karl	1932 - 1951
99.	Reverdin Olivier	1978 - 2000
100.	Ροδοκανάκης 'Εμμανουήλ	1933 - 1934
101.	Rostovtzeff Michel	1933 - 1952
102.	Roton, Marie Alex. Gabriel vicomte de	1953 - 1964
103.	Rougemont Denis de	1977 - 1985
104.	Roussel Pierre	1940 - 1945
105.	Ροῦσσος Δημοσθένης	1933 - 1938
106.	Sauvy Alfred	1989 - 1990
107.	Schirò Giuseppe	1975 - 1985
108.	Schweitzer Albert	1965 - 1965
109.	Schweitzer Bernhard	1964 - 1966
110.	Schwyzer Edouard	1933 - 1943
111.	Sciacca Michele	1974 - 1975
112.	Σιδερίδης Ξενοφών	1929 - 1929
113.	Σπυριδάκης Κωνσταντῖνος	1951 - 1976
114.	Στεφανόπουλος Γεώργιος	1939 - 1949
115.	Tanaka Hidenaka	1951 - 1974
116.	Ταφραλῆς 'Ορέστης	1933 - 1938
117.	Τζωρτζᾶτος Βαρνάβας, Μητροπολίτης Κίτρους	1982 - 1985
118.	Thompson Stith	1974 - 1976
119.	Tovar Antonio	1981 - 1985

120.	Trendall Arthur Dale	1974 - 1995
121.	Τσουρουκτσόγλου Σταύρος	1939 - 1966
122.	Turyn Alexander	1954 - 1981
123.	Ύψηλάντης Θωμάς	1999 - 2000
124.	Φακατσέλης Νικόλαος	1970 - 1980
125.	Follieri Enrica	1991 - 1999
126.	Φραγκίστας Χαράλαμπος	1933 - 1976
127.	Φραντζεσκιάκης Φωκίων	1964 - 1992
128.	Freshfield Edwin	1933 -
129.	Florovsky Georges	1965 - 1980
130.	Χαρανής Πέτρος	1978 - 1985
131.	Χατζηγιωάννου Κυριάκος	1983 - 1997
132.	Χλωρός Άλέξανδρος	1976 - 1982
133.	Vavilov Victor Sergeevich	1992 - 1999
134.	Vessiot Ernest	1935 - 1952
135.	Volterra Edoardo	1975 - 1984
136.	Wackernagel Jakob	1933 - 1938
137.	Weiss Egon	1933 -
138.	Weitzmann Kurt	1982 - 1993
139.	Wenger Leopold	1933 - 1953
140.	Westerink L. G.	1990 - 1990
141.	Wolff Erik	1976 - 1977
142.	Wolff Hans Julius	1975 - 1983
143.	Woodhouse Christopher Montague	1980 - 2001

ΙΑ'. ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΚΑΙ ΤΗΛΕΦΩΝΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

ΓΡΑΦΕΙΑ - ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΜΕΓΑΡΟ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ (Πανεπιστημίου 28, 106 79 'Αθήνα).

Τηλεφωνικό Κέντρο : 36.00.207, 36.00.209, 36.43.073, Fax 36.34.806

Πρόεδρος	36.26.721
Γενικός Γραμματεὺς	36.26.717
Γραμματεὺς ἐπὶ τῶν Δημοσιευμάτων	36.12.482
Ἐφορος τῶν Γραφείων	36.01.163
Ἐπιμελητὴς τῶν Γραφείων	36.14.552
Προσωπικὸ Γραμματείας	36.00.207, 36.00.209, 36.43.073
Θυρωρεῖο	36.02.117
Νυκτοφύλακας	36.00.209
Βιβλιοθήκη	36.43.067, 36.00.207, 36.00.209
Οἰκονομικὴ Ἑπηρεσία (Σόλωνος 84, 106 80 'Αθήνα). 36.13.815, 36.16.697, Τηλ./Fax 36.42.918	
Γραφεῖο Δημοσίων Σχέσεων (Σόλωνος 84, 106 80 'Αθήνα)	36.43.104

ΚΕΝΤΡΑ ΕΡΕΥΝΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

Λεωφ. Συγγροῦ 129 καὶ Β. Δίπλα 1, 117 45 'Αθήνα

Κέντρον Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλλην. Γλώσσης 93.44.806, Fax 93.16.350

Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας

93.44.811, 93.70.030

'Αναγνωστοπούλου 14 καὶ Ἡρακλείτου, 106 73 'Αθήνα

Κέντρον Ἐρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ:

'Επόπτης

Τηλ./Fax 36.11.647

Διευθυντὴς — Ἐρευνητὴς

36.23.404

Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου Τηλ./Fax 36.23.565, 36.11.307

Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ

36.33.380, 36.10.716

Κέντρον Ἐκδόσεως Ἔργων Ἑλλήνων Συγγραφέων:

'Επόπτης

36.39.332

Διευθυντὴς — Ἐρευνητὴς

36.12.541, Τηλ./Fax 36.02.691

Κέντρον Ἐρευνῶν Ἀστρονομίας καὶ Ἐφαρμοσμένων Μαθηματικῶν:

'Επόπτης

36.34.452

Διευθυντὴς

Τηλ./Fax 36.31.606

'Ερευνητὴς

36.13.589, Fax 36.34.667

Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας

36.00.140

Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἀρχαιότητος

36.00.040, Τηλ./Fax 36.02.448

Κέντρο Έρευνας τής Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης	36.45.610
Θυρωρείο	36.01.638

3ης Σεπτεμβρίου 131, 112 51 Ἀθήνα

Κέντρον Έρευνῆς Φυσικῆς τῆς Ἀτμοσφαιρας καὶ Κλιματολογίας	88.32.048
---	-----------

Σόλωνος 84, 106 80 Ἀθήνα

Κέντρον Έρευνῆς τῆς Ἑλληνικῆς Κοινωνίας	36.16.646, 36.03.028
Γραφεῖον Ἐπιστημονικῶν Ὁρων καὶ Νεολογισμῶν	36.42.688
Γραφεῖο Έρευνας τῆς Νεοελληνικῆς Τέχνης: Ἐπόπτης	36.37.598
Γραφεῖο Έρευνας Θεωρητικῶν Μαθηματικῶν: Ἐπόπτης	36.43.317, Fax 24.33.210
Γραφεῖο Έρευνας Διεθνῶν καὶ Συνταγματικῶν Θεσμῶν	Τηλ. 36.34.597
Γραφεῖο Οἰκονομικῶν Μελετῶν: Ἐπόπτης: Κωνστ. Δρακάτος	Τηλ. 36.07.136

Βουλῆς 27α, 105 57 Ἀθήνα

Γραφεῖο Έρευνῶν τῆς Ἐπιστήμης τῆς Πληροφορικῆς καὶ Ἡλεκτρονικῆς	33.13.242
---	-----------

Χέυδεν 9, 104 34 Ἀθήνα

Γραφεῖο Διαχείρισης καὶ Ἐκμετάλλευσης Δικτύων Πληροφορικῆς Ἐπόπτης: Πάνος Λιγομενίδης	82.53.317, 82.53.523
--	----------------------

Ἐπιτροπὴ Έρευνῶν (Βουλῆς 27α, 105 57 Ἀθήνα, τηλέφ. 32.33.662).

Ἰωάννης Ζηζιούλας, Μητροπολίτης Περγάμου (Πρόεδρος). — Γρηγόριος Σκαλκέας. — Μιχαὴλ Σακελλαρίου. — Ἐμμανουὴλ Ρούκουνας. — Ἀναπληρωματικά μέλη (ἀντίστοιχα): Πάνος Λιγομενίδης. — Νικ. Κονομῆς. — Κωνστ. Δρακάτος.

Γραμματεία: Προϊστάμενος Γρηγόριος Γκιζέλης. — Ὑπάλληλος Ἑλένη Μπίτα.

ΙΒ'. ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΕΛΩΝ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

α) Τακτικῶν μελῶν.

1. Ἀθανασιάδης Τάσος	Ἰωάν. Δροσοπούλου 83 (112 57 Ἀθήνα), τηλ. 8642-804
2. Ἀλεξόπουλος Καῖσαρ	Ἰκάρου 24 (145 64 Κηφισιά), τηλ. 6206-220
3. Ἀρτεμιάδης Νικόλαος	Μεγ. Ἀλεξάνδρου 169 (136 71 Θρακομακεδόνες), τηλ. 2431-938
4. Βλάχος Ἄγγελος	Βασ. Σοφίας 55 (115 21 Ἀθήνα), τηλ. 7217-171
5. Βοκοτόπουλος Παναγιώτης	Ἀπόλλωνος 31 (105 56 Ἀθήνα), τηλ. 3247-085
6. Γαλανόπουλος Ἄγγελος	Ἀκαδημίας 25 (106 71 Ἀθήνα), τηλ. 3613-042
7. Γεωργιάδης Ἀπόστολος	Ὀμήρου 35 (106 72 Ἀθήνα), τηλ. 3623-338
8. Γρόλλιος Κωνσταντῖνος	Καρνεάδου 8 (106 75 Ἀθήνα), τηλ. 7229-118
9. Δεσποτόπουλος Κωνσταντῖνος	Πρατίνου 99 (116 34 Ἀθήνα), τηλ. 3600-140
10. Δρακῆτος Κωνσταντῖνος	Κ. Παλαιολόγου 3 (145 63 Κηφισιά), τηλ. 6203-914
11. Ζηζιούλας Ἰωάννης,
Μητροπολίτης Περγάμου	Παν. Τσαλδάρη 20 (145 61 Κηφισιά), τηλ. 6207-168
12. Ζολώτας Ξενοφῶν	Διον. Ἀρεοπαγίτου 25 (117 42 Ἀθήνα), τηλ. 9241-100
13. Ἰακωβίδης Σπύρος	Γλύκωνος 4 (106 75 Ἀθήνα), τηλ. 7222-517
14. Καμπανέλλης Ἰάκωβος	Κύπρου 23-25 (112 53 Ἀθήνα), τηλ. 8650-460
15. Καμπιτόγλου Ἀλέξανδρος	Ζαχαρίτσα 23 (117 41 Ἀθήνα), τηλ. 9243-256
16. Καμπύλης Ἀθανάσιος	Καψάλη 7B (106 74 Ἀθήνα), τηλ. 7231-768
17. Κονομῆς Νικόλαος	Παπαφλέσσα 10 (157 72 Ζωγράφου), τηλ. 7719-775
18. Κοντόπουλος Γεώργιος	Ἀναγνωστοπούλου 14 (106 73 Ἀθήνα), τηλ. 3631-606
19. Κουνάδης Ἀντώνιος	Πατησίων 42 (106 82 Ἀθήνα), τηλ. 7723-441
20. Κυδωνιάτης Σόλων	Ἰψηλάντου 39 (106 76 Ἀθήνα), τηλ. 7230-900
21. Λαῖτου Ἀγγελικῆ	Φορμίωνος 33 (161 21 Ἀθήνα), τηλ. 7214-443
22. Λιγομενίδης Πάνος	Φρύνης 4 (146 71 Καστρέ), τηλ. 8075-052
23. Μανουσάκας Μανούσος	Ἀσκληπιοῦ 65 (106 80 Ἀθήνα), τηλ. 3642-438
24. Ματσανιώτης Νικόλαος	Δεληγιάνη 112 (145 62 Κηφισιά), τηλ. 8019-848
25. Μητσόπουλος Γεώργιος	Παστέρ 13 (115 21 Ἀθήνα), τηλ. 6427-666
26. Μιχαηλίδης-Νουάρος Γεώργ.	Λυκαβηττοῦ 25 (106 72 Ἀθήνα), τηλ. 3623-884
27. Μουτσόπουλος Εὐάγγελος	Ἰψηλάντου 40 (115 21 Ἀθήνα), τηλ. 7251-212
28. Μυλωνᾶς Παῦλος	Ψύλλα 6 (105 57 Ἀθήνα), τηλ. 3232-043
29. Νανόπουλος Δημήτριος	Σερίφου 6 (112 54 Ἀθήνα), τηλ. 2023-105
30. Παλλάντιος Μενέλαος	Νηρηίδων 14 (116 34 Ἀθήνα), τηλ. 7238-219
31. Παππᾶς Ἰωάννης	Φωκυλίδου 2 (106 73 Ἀθήνα), τηλ. 3603-147
32. Παρισάκης Γεώργιος	Νηρηίδων 2 (175 61 Π. Φάληρα), τηλ. 9819-381
33. Πεσμαζόγλου Ἰωάννης	Νεοφύτου Βάμβα 6 (106 74 Ἀθήνα), τηλ. 7212-458
34. Πετράκιος Βασίλειος	Θησέως 23 (152 37 Φιλοθέη), τηλ. 6717-094
35. Ρούκουνας Ἐμμανουήλ	Χλόης 30 (157 72 Ἀθήνα), τηλ. γρ. 3615-812
36. Σακελλαρίδης Παῦλος	Γιασεμιῶν 7 (154 52 Ψυχικό), τηλ. 6715-430
37. Σακελλαρίου Μιχαήλ	Ἰψηλάντου 43 (106 76 Ἀθήνα), τηλ. 7215-456

38.	Σαράντη Γαλάτεια	Καλλιδρομίου 87-89 (106 83 'Αθήνα), τηλ. 8217-593
39.	Σιώτης Μάρκος	Ραβυε 5 (115 21 'Αθήνα), τηλ. 7217-938
40.	Σκαλκιάς Γρηγόριος	Νεοφ. Βάμβα 1 (106 74 'Αθήνα), τηλ. 3642-880
41.	Στασινόπουλος Μιχαήλ	Ταυγέτου 7 (154 52 Π. Ψυχικό), τηλ. 6713-197
42.	Στεφανής Κωνσταντίνος	Δορυλαίου 8 (115 28 'Αθήνα), τηλ. 7217-763
43.	Τέτσης Παναγιώτης	'Υψηλάντου 57 (115 21 'Αθήνα), τηλ. 7234-837
44.	Τούντας Κωνσταντίνος	'Ακαδημίας 8 (106 71 'Αθήνα), τηλ. 3614-345
45.	Τριχόπουλος Δημήτριος	Βασ. Σοφίας 90 (115 28 'Αθήνα), τηλ. 7706-877
46.	Τσοπανάκης 'Αγαπητός	Παλαιά Συμμαχική όδός 101 (555 35 Πυλαία Θεσ/νίκης),
τηλ. 031-301-791
47.	Χατζηϊωάννου Θεμιστοκλής	'Αναστάσεως 81 (155 61 Χολαργός), τηλ. 6523-858
48.	Χρήστου Χρυσάνθος	Βασ. Βουλγαροκτόνου 49 (114 73 'Αθήνα), τηλ. 3843-886
49.	Χριστοφόρου Λουκάς	Πανεπιστημίου 28 (106 79 'Αθήνα)

β) 'Αντεπιστελλόντων μελών.

1.	'Αβραμιάς Στρατής	Institut Pasteur, 25, rue du Docteur Roux, 75015
Paris, Cedex 15, France
2.	'Αλεξανδρόπουλος Νικόλαος	Χαόνων 10 (452 21 'Ιωάννινα), τηλ. 0651-48086 και 98565
3.	'Αλεξίου Στυλιανός	'Αργυράκη 3 (712 01 'Ηράκλειο Κρήτης), τηλ. 081-281880
4.	Anton John	Dept. of Philosophy, University of South Florida
Tampa, Florida 33620 U.S.A.
5.	Ahrweiler-Γλυκάτζη 'Ελένη	28, Rue Guynemer, 75006 Paris, France
6.	'Αργύρης 'Ιωάννης	Institut für Statik und Dynamik der Luft. 7, Pfaffen-
waldring 27, 7000 Stuttgart 80, Deutschland
7.	'Αργύρης Πέτρος	Βασ. Σοφίας 52 (163 41 'Αγία Παρασκευή)
8.	'Αρώνης 'Εμμανουήλ	School of Chemistry, University of Sydney, Sydney
N.S.W. 2006, Australia
9.	Avramidis Ioannis	1020 Wien Meierst. 3 Ostereich Αυστρία, τηλ. 7296-908
10.	Βαβοῦσκος Κωνσταντίνος	Μεγ. 'Αλεξάνδρου 35 (546 45 Θεσ/νίκης), τηλ. 814-066
11.	Βαρβιτσιώτης Τάκης	'Εγνατία 108 (546 22 Θεσ/νίκης), τηλ. 271-875
12.	Βλαβιανός Βασίλειος	100 Dellwood Road, Bronkville, N.Y. 10708, U.S.A.
13.	Brademas John	70 Washington Sq. South, New York, N.Y. 10012, U.S.A.
14.	Βρυώνης Σπύρος	3140 Gold Camp Drive Suite 50. Rancho Cordova Ca-
lifornia 95670
15.	Γαλάβαρης Γεώργιος	'Ακακιδών 40 (151 25 Πολύδροσον), τηλ. 6812-815
16.	Γάτος Χαράλαμπος	20, Indian Hill Road. Weston, Mass. 02193, U.S.A.
17.	Γεωργιάδης 'Αστέριος	'Αγ. Σοφίας 29 (546 23 Θεσ/νίκης), τηλ. 031-228095/996541
18.	Γεωργιάδης Νικόλαος	5 Campden Grove, W8 4JG London, England
19.	Γιαννουλάτος 'Αναστάσιος,
'Αρχιεπίσκοπος Τιράνων και
πάσης 'Αλβανίας	Rv. e Kavajës 151, Tiranë-Albania, τηλ. 00355.42-35095
20.	Γονατζής Νικόλαος	University of Pennsylvania 454 Johnson Pavilion - 3610
Hamilton Walk - Philadelphia, PA 19104-6079.

21. Γραββάνης Μιχαήλ 4002, Oxford Rd. Atlanta, GA 30306, U.S.A.
22. Γυφτόπουλος Ήλίας Massachusetts Institute of Technology, Dept. of Nuclear Engineering, Cambridge, Mass. 02139, U.S.A.
23. Δαφέρμος Κωνσταντίνος 87 Woodbury str., Providence, RI 02900 U.S.A.
24. Δερτοϋζος Μιχαήλ Τσακάλωφ 17 (106 73 'Αθήνα)
25. Δημητρίου 'Αχιλλεύς Cedars-Sinai Medical Center, Dept. of Surgery, Suite 8215, 8700 Beverly Blvd., Los Angeles, California 900 48, tel. (310) - 855-5884
26. Έμμανουηλίδης Γεώργιος 4619 Browndeer Lane Rolling Hill estates, California 90274, U.S.A.
27. Εύστρατιάδης 'Αργύριος Dep. of Genetics and Development, Columbia University, Russ Berrie Medical Science Pavilion 1150 St. Nicholas Ave. NY, NY 10032, tel. (212) 304-7159
28. Ζοϋμπος 'Αναστάσιος Φραγκοπούλου 10 (145 61 Κηφισιά), τηλ. 8074-152 και 061-997 551 (Πάτρα)
29. Θεολογίδης 'Αθανάσιος 138, Windsor Court New Brighton, MN 55112 U.S.A.
30. 'Ιατρίδης Παναγιώτης Indiana University, 3400 Broadway, Gary, Indiana 46408, U.S.A.
31. Καζαμίας 'Ανδρέας 'Αγγελικάρα 3 (117 42 'Αθήνα), τηλ. 9218-581.
32. Καζάνας Δημοσθένης NASA, Goddard Space Flight Center, Greenbelt, MD 20771.
33. Κανελλάκης Εύαγγελος School of Medicine, Department of Pharmacology, Sterling Hall, Yale University 333, Cedar Str., New Haven-Conn. 06510, U.S.A.
34. Καραμπάτσος Γεράσιμος Michigan State University, East Lansing, Michigan 48823, U.S.A.
35. Κατσογιάννης Παναγιώτης Mount Sinai School of Medicine, The City University of N.Y., 5th Ave. and 100th str., N.Y. 10020., U.S.A.
36. Κελάλης Παναγιώτης Mayo Clinic Dept. of Urology Rochester Minnesota 55905, U.S.A.
37. Κεσσίδης Θεοχάρης 'Ιππώνακτος 29-33 (117 44 'Αθήνα), τηλ. 9023-643
38. Κοτσίρης Λάμπρος Διονύσου 25 (145 63 Κηφισιά), τηλ. 8015-571
39. Κουλουμπαρίτης Λάμπρος 16, Rue des Echevins B 1050 Bruxelles, τηλ. 00.32.2.6504-626.
40. Κουμουλίδης 'Ιωάννης Ball State, University Dept. of History. Muncie, Indiana 47306-0480, U.S.A.
41. Κριαράς Έμμανουήλ 'Αγγελάκη 1 (546 21 Θεσσαλονίκη)
42. Κριμιζής Σταμάτιος 613, Cobblestone Court, Silver Spring, MD 20905-5806, U.S.A., τηλ. (301) 384-8945.
43. Κωνσταντινίδης Χρυσόστομος, Μητροπολίτης Έφέσου Α. Ποσειδώνος 19-20 (174 55 ('Αλιμος), τηλ. 9826-352
44. Λαζαρίδης Δημήτριος Πλατεία 'Αριστοτέλους 3 (54 624 Θεσ/νίκη), τηλ. 271-982
45. Μάντης Όμηρος University of Minnesota, School of Physics and Astronomy, 116 Church Str. S.E., Minneapolis, Minnesota 55455, U.S.A.

46. Μαριεζίνης Βασίλειος Middleton Stoney House, Oxford Road, Middleton Stoney, Bicester Oxfordshire, OX25 4TE.
47. Μαυρίδης Λυσίμαχος Σουλιώτη 19 (546 42 Θεσ/νίκη), τηλ. 824-077
48. Μελισσηνός Άδριανός University of Rochester, Dept. of Physics, Rochester, N.Y. 14627, U.S.A.
49. Μουτσόπουλος Νικόλαος Φιλοποίμενος 3 (546 40 Θεσ/νίκη), τηλ. 031-25109
50. Μουτσόπουλος Χαράλαμπος Άμαρυλλίδος 42 (154 52 Ψυχικό), τηλ. 6746-957
51. Millieux Roger Μετσόβου 20 (106 82 Άθήνα), τηλ. 8221-640
52. Μόντης Κώστας Τ.Θ. 24040, 1700 Λευκωσία-Κύπρος
53. Μοσχοβάκης Ίωάννης University of California, Dept. of Mathematics, 405 Hillgard Ave., Los Angeles, California 90024, U.S.A.
54. Μουράτφ Γεώργιος 10 Acacia Ave., Berkeley, California 94702, U.S.A.
55. Μουρελάτος Φοῖβος-Άλέξανδρος University of Texas at Austin, Dept. of Philosophy Waggoner Hall 316, Austin, Tx., 78712-1180, U.S.A.
56. Μπουντούλας Χαρίσιος The Ohio State University Division of Cardiology 1654 Upham Drive Columbus Ohio 43210 U.S.A.
57. Μπουροδημός Ευστάθιος Ροβέρτου Γκάλλι 26 (117 42 Άθήνα), τηλ. 9238-227
58. Νίκολης Γρηγόριος CP 231 Bld du Triomphe, 1050 Bruxelles
59. Παπανδρέου Δαμασκηνός, Μητροπολίτης Έλβετίας 282, rue de Lausanne. 1292 Chambesy, Genève Suisse
60. Παπαπαναγιώτου Ίωάννης Μητροπολίτου Ίωσήφ 5 (546 22 Θεσ/νίκη), τηλ. 264-912
61. Πάσχος Έμμανουήλ Heidufeweg 51, Dortmund 44229 Germany, τηλ. 231-735044 755-3571
62. Πεντζοπούλου-Βαλαλά Τερέζα Κέννεντυ 64 (553 35 Πυλαία Θεσ/νίκη), τηλ. 031 - 307052
63. Ρετζέπης Παναγιώτης Bell Telephone Labs. Room ID-358, 600 Mountaine Ave., Murray Hill, New Jersey 07974, U.S.A.
64. Σάμιος Νικόλαος Brookhaven Lbt. Associated Universities, Inc. Upton, Long Island, N.Y. 11973
65. Σαρίδης Γεώργιος Κλεμανσώ 5 (166 74 Γλυφάδα), τηλ. 9680293
66. Σεβαστίκογλου Ίωάννης Karolinska Institutet, Solnavagen 1, 104 01 Stockholm, Sweden
67. Σεφέρης Δημήτριος Polymeric Composites Libt. University of Washington. Seattle, Washington 98195, U.S.A.
68. Σκανδαλάκης Ίωάννης 35, Collier Rd. N.W. Suite 315, Atlanta 6A 30309, U.S.A.
69. Στεφανίδης Νικόλαος Α΄ Οίκισμός Άγ. Άναστασίας (57006 Βασιλικά Θεσ/νίκη) τηλ.-Fax 0396-22416
70. Συμεωνίδης Παναγιώτης Γρηγ. Παλαμᾶ 3 (546 22 Θεσ/νίκη), τηλ. 031 - 278-595
71. Ταχιός Άντώνιος-Αίμίλιος Έδισσον 6 (546 40 Θεσ/νίκη), τηλ. 031 - 551-748
72. Τουρτόγλου Μενέλαος Τραπεζοῦντος 14 (171 24 Ν. Σμύρνη), τηλ. 9336-738
73. Τσαπόγας Μάκης Μέριων 8 (106 71 Άθήνα), τηλ. 3390-988
74. Χριστοφορίδης Άνθιμος 410, West 10th Avenue, Columbus, Ohio 43210-1228
75. Ωραιόπουλος Δημήτριος 399, Bathurst str. Toronto-Ontario MST 258 Canada

ΙΓ'. ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ

1. Αικατερινίδης Γεώργιος Νεωσοίκων 52 (185 37 Πειραιάς), τηλ. 4284-384
2. 'Αλεξάκης 'Ελευθέριος 'Ερεσσού 43 (106 81 'Αθήνα), τηλ. 3819-465
3. 'Αλεξανδροπούλου 'Ολγα Τιμ. Φιλήμονος 9 (115 21 'Αθήνα), τηλ. 6463-661
4. 'Ανδρεδάκη 'Ανθούλα Χλόης 42 (151 25 Μαρούσι), τηλ. 8053-080
5. 'Ανδρουλάκη-Σακαρέλλου Μαρία Κων/πόλεως 18 (162 32 Βύρωνας), τηλ. 7526-259
6. 'Αντωνιάδου-Μαυροειδέα Μαρία Θερμοπυλῶν 19 (162 33 Βύρωνας), τηλ. 7628-372
7. 'Αραβαντινοῦ-Μπουρλογιάννη 'Αννα Θεμιστοκλέους 19 (175 63 Π. Φάληρο), τηλ. 9817-198
8. 'Αραμπατζής Γεώργιος 'Αγίας 'Ελεούσης 8 (151 26 Μαρούσι), τηλ. 6127-597
9. 'Αργυρίου-Σαρτζετάκη Εύφρ. 'Αγ. Σοφίας 6 (152 36 Νέα Πεντέλη)
10. 'Αρναούτογλου 'Ηλίας 'Υμηττοῦ 49 (155 61 Χολαργός), τηλ. 6532-188
11. 'Αφρουδάκης 'Αγγελος Μετσόβου 30 (175 63 Π. Φάληρο), τηλ. 9846-977
12. Βαξεβάνογλου 'Αλίκη 'Αμπάτη 5 (117 41 'Αθήνα), τηλ. 9235-650
13. Βασιλαρος Γεώργιος Τήνου 28 (121 33), τηλ. 5730-493
14. Βιδάλη Ειρήνη Κουντουριώτου 31 (184 51 Νίκαια)
15. Βόγγλης Νικόλαος Αύλινα 'Αττικής, τηλ. 0295-41119
16. Γαρδίκια-Κατσιαδάκη 'Ελένη Συνεσίου Κυρήνης 24 (114 71 'Αθήνα), τηλ. 6439-639
17. Γιακουμάκη 'Ελευθερία 'Οδησσοῦ 7 (115 25 'Αθήνα), τηλ. 6481-465
18. Γιαμᾶς Παῦλος Ναπ. Ζέρβα 21 (157 72 Ζωγράφου), τηλ. 7704-182
19. Γιαννουλάκη-Γιούκαρη Μαργ. 'Αμοργοῦ 24-26 (112 56 'Αθήνα), τηλ. 8651-957
20. Γιαννουλάκη Χρηστίνα Μενεκράτους 83 (116 31 'Αθήνα), τηλ. 9021-473
21. Γιοχάλας Τίτος Ειρήνης 69 (153 42 'Αγ. Παρασκευή), τηλ. 6081-329
22. Γκιζέλης Γρηγόριος Μιαούλη 29 (151 21 Πεύκη), τηλ. 8066-423
23. Δανιηλίδου Δέσποινα Κρήτης 30 (164 51 'Αργυρούπολη), τηλ. 9932-545
24. Δάρα-Παπαμαργαρίτη 'Ελένη Καλπακίου 11 (154 52 Ψυχικό)
25. Δημητρακόπουλος Γεράσιμος Χρ. Σμύρνης 3 (155 62 Χολαργός), τηλ. 6532-226
26. Δημητρουλάκης Σπυρίδων 'Αγαμέμνωνος 11 (121 33 Περιστέρι)
27. Δημοπούλου Γεωργία 'Ικαρίας 8 (115 22 'Αθήνα), τηλ. 6468-043
28. Εὔστρατιου-Παππᾶ Πολυξένη Κιλκίς 25 (104 41 'Αθήνα), τηλ. 5220-432
29. Ζαχαριάδης Θεοδόσιος Πατρ. Γρηγορίου Ε' 4 (151 21 Πεύκη), τηλ. 8053-903
30. Ζωγραφάκη-Κωστοπούλου 'Αννα Παρμενίωνος 44 (136 71 Θρακομακεδόνες), τηλ. 2432-422
31. Καζούρη Μαρία Κασαμπᾶ 14Α (Βύρωνας), τηλ. 7262-148
32. Καλαμπόνας Παῦλος 'Εθν. 'Αντιστάσεως 92 (132 31 Πετρούπολη), τηλ. 5050-360
33. Καλαντζοπούλου Σταματία Κοδριγκτώνας 65 (104 34 'Αθήνα), τηλ. 8227-566, 8818-764
34. Καλλιατάκη-Μερτικοπούλου Καλλιόπη Δημοχάρους 7 (115 21 'Αθήνα), τηλ. 7210-398
35. Καλογεράκη 'Ελένη Φωτομάρα 12 (117 43 'Αθήνα), τηλ. 9238-061
36. Καλογεράκος 'Ιωάννης Κύθνου 11 (112 55 'Αθήνα), τηλ. 2027-199
37. Καλπουρτζή-Μιχαλοπούλου Εὔα Σαρανταπήχου 77 (114 71 'Αθήνα), τηλ. 6426-574

38. Καμηλάκης Παναγιώτης Φιλονόης 5 (157 73 Ζωγράφου), τηλ. 7794-104
39. Κάππος Ἀμβρόσιος Θηβῶν 418 καὶ Βούρβαχη 2 (131 24 Ἴλιον), τηλ. 5754-508
40. Καραμπούλα Δήμητρα Ὀθωνος 21 (152 31 Χαλάνδρι), τηλ. 6727-378
41. Καρανάσιος Χαρίτων Ἀναγνωστοπούλου 14 (106 73 Ἀθήνα)
42. Καραφώτη Ἑλένη Πρεμετῆς 29 (121 36 Περιστέρι), τηλ. 5733-941
43. Κατσιδονιώτη Χαρίκλεια Μακεδονίας 22 (153 41 Ἀγ. Παρασκευή), τηλ. 6000-729
44. Κατσίκια-Σιώρου Σοφία Ἑλ. Βενιζέλου 93 (155 61 Χολαργός), τηλ. 6544-776
45. Κατσουλέας Σταῦρος Θουκυδίδου 2 (155 61 Χολαργός), τηλ. 6512-561
46. Κοντοῦ-Κρατημένου Καλλιρρόη Γρ. Μοσχοπούλου 7 (173 42 Ἀγ. Δημήτριος), τηλ. 9844-330
47. Κοντοῦ Σταυρούλα Σιμωνίδου 27 (121 35 Περιστέρι), τηλ. 5726-816
48. Κοτσίρας Ἀθανάσιος Χρονοπούλου 24-26 (174 55 Καλαμάκι), τηλ. 9829-739
49. Λαζάρου-Λυριτζῆ Ἄννα Ἀτθίδων 40 (176 71 Καλλιθέα), τηλ. 9596-005
50. Λαμπρινός Κωνσταντῖνος Ἀγλαονίκης 22 (117 43 Ἀθήνα), τηλ. 9212-918
51. Λάππας Κωνσταντῖνος Πανσελήνου 20 (111 41 Ἀθήνα), τηλ. 2284-348
52. Μακρῆς Εὐστάθιος Μαραθῶνος 32 (153 43 Ἀγ. Παρασκευή), τηλ. 6006-788
53. Μανίνου-Σοφιανῶ Ἑλένη Χαρ. Τρικούπη 92 (114 72 Ἀθήνα), τηλ. 3607-252
54. Μαυρίδου Εὐφημία Νικ. Καλλισπέρη 11 (117 42 Ἀθήνα)
55. Μαχαίρα Βασιλική Ἱεροῦ Λόχου 8 (121 31 Περιστέρι), τηλ. 5715-105
56. Μουτζούρης Νικόλαος Βεροίας 6 (144 51 Μεταμόρφωση), τηλ. 2831-127
57. Μπασέα-Μπεζαντάκου Χριστ. Ταγμ. Βελισσαρίου 19 (142 23 Ν. Ἴωνία), τηλ. 2779-828
58. Μπελιᾶ Ἑλένη Πύλου 14 (104 44 Ἀθήνα), τηλ. 5145-307
59. Μπίθα Ἰωάννα Χελμοῦ 6 (113 63 Ἀθήνα), τηλ. 8231-250
60. Μπίτα Ἑλένη Εὐαγγελικῆς Σχολῆς 48-56 (162 32 Βύρωνας), τηλ. 7654-680
61. Μπόνου-Σαντοῦζα Θάλεια Ἀχιλλέως Παράσχου 8 (190 13 Ἀγ. Νικόλαος-Ἀνάβυσσος), τηλ. 0291-41677, 9586-227
62. Μπουλώτης Χρήστος Ἐρεσσοῦ 74 (106 83 Ἀθήνα), τηλ. 3816-273
63. Νέμτσα-Τυχηροῦ Στέλλα Ἰκάρου 6-8 (113 64 Ἀθήνα), τηλ. 8673-144
64. Οἰκονομάκος Κωνσταντῖνος Ἀρκαδίου 75 (166 73 Βούλα), τηλ. 8952-983
65. Ὄρφανίδη-Γεωργιάδη Ἀγλαΐα Περιστάσεως 33 (172 37 Ὑμηττός), τηλ. 9702-932
66. Παληοδήμου Ἀλίκη Ἱφιγενείας 132 (176 76 Καλλιθέα), τηλ. 9561-436
67. Πανούση-Κουντουριώτου Εὐαγγελία Δρίσκου 11-13 (111 64 Γαλάτσι), τηλ. 2010-401
68. Παπαρρήγα-Ἀρτεμιάδη Λυδία Καρνεάδου 28 (106 75 Ἀθήνα), τηλ. 7218-726
69. Παππᾶ Ἑλένη Σποράδων 21 (113 61 Ἀθήνα), τηλ. 8228-681
70. Παρίσση Αἰκατερίνη Λάκωνος 28 (115 24 Ἀθήνα)
71. Πάτσης Παναγιώτης Κρησίλα 15-17 (116 35 Ἀθήνα), τηλ. 7016-560
72. Πετρόπουλος Βασίλειος Κύπρου 77 (112 54 Ἀθήνα), τηλ. 8839-798
73. Πιπιλῆ Μαρία Δημοκρατίας 49 (154 52 Ψυχικό), τηλ. 6723-406
74. Πολυμέρου-Καμηλάκη Αἰκ. Φιλονόης 5 (157 73 Ζωγράφου), τηλ. 7794-104
75. Πρωτοπαπᾶ-Μαρνέλη Μαρία Ἡροδότου 29 (151 22 Μαρούσι), τηλ. 8063-787
76. Ράνιου-Σκρεπετοῦ Ἐρασμία Χάλκης 13 (142 32 Ν. Ἴωνία), τηλ. 2791-989
77. Ρεπαπῆς Χρήστος Ἴπποκράτους 6 (111 46 Γαλάτσι), τηλ. 2924-496

78. Ριζᾶς Σωτήριος Ζησιμοπούλου 16 (115 24 Νέα Φιλοθέη), τηλ. 6496-031
79. Ροδολάκης Γεώργιος Ὀρμινίου 34-36 (115 28 Ἀθήνα), τηλ. 7214-432
80. Ρωπαίτου Ζωή Ἀναστασάκη 4 (157 72 Ζωγράφου), τηλ. 7708-906
81. Σαμπετάϊ Βικτωρία Μάρκου Μπότσαρη 16 (152 37 Ἀθήνα), τηλ. 6851-250
82. Σειρᾶ Ἀναστασία Σιφογιάννη 20 (115 24 Ἀθήνα), τηλ. 6922-021
83. Σέρβου Φωτεινὴ Χρ. Τζαβέλλα 25-27 (111 46 Γαλάτσι), τηλ. 2921-880
84. Σικαρέντζος Ἰωάννης Σμολένσκι 17 (114 73 Ἀθήνα)
85. Σικαφίδας Νικόλαος Παρασκευοπούλου 51 (104 45 Ἀθήνα), τηλ. 8320-012
86. Σουλογιάννης Εὐθύμιος Πατησίων 195 (112 53 Ἀθήνα), τηλ. 8652-633
87. Σπηλιωτοπούλου Μαρία Σουηδίας 51 (106 76 Ἀθήνα), τηλ. 7233-868
88. Στάθη Πηνελόπη Κρυστάλλη 95 (162 31 Βύρωνας), τηλ. 7640-303
89. Σταμούλη Ρόδη-Ἀγγελικὴ Ἀριστοτέλους 169-171 (112 51 Ἀθήνα), τηλ. 8655-845
90. Στεργέλης Ἀριστείδης Κ. Παλαιολόγου 7 (135 62 Ἀγ. Ἀνδρέου), τηλ. 2627-582
91. Στεφανῆς Ἀθανάσιος Νικολάου Φράγκου 5 (190 03 Μαρκόπουλο Ἀττικῆς), τηλ. (0299) - 23871
92. Στυλιανούδη Μαρία-Γεωργία Τήνου 37 (113 61 Ἀθήνα)
93. Σωτηρόπουλος Θεόδωρος Μάρκου Μπότσαρη 13 (166 73 Βούλα), τηλ. 8952-400
94. Τανιελιάν Δέσποινα Πριάμου 36 (173 43 Ἀγ. Δημήτριος), τηλ. 9700-824
95. Τερζοπούλου Μιράντα Νικοτσάρα 9 (114 71 Ἀθήνα), τηλ. 6410-467
96. Τζαμάλη Αἰκατερίνη Ἀνδρομάχης 273 (176 74 Καλλιθέα), τηλ. 9406-050
97. Τριτάκης Βασίλειος Σεμέλης 18 (166 74 Γλυφάδα), τηλ. 8941-812
98. Τσιούνη-Φάτση Βασιλικὴ Χοϊδᾶ 13 (106 76 Ἀθήνα), τηλ. 7230-541
99. Τσίρμπας Νικόλαος Ἀρματολῶν 33 (163 44 Ἡλιούπολη), τηλ. 9703-940
100. Τσουνίδας Γεώργιος Δημητρίου Ψαθᾶ 4 (151 27 Μελίσσια), τηλ. 8047-732
101. Φιλάνδρας Κων/νος Πλατάνων 6 καὶ Ἐλαιῶν 41 (145 64 Κηφισιά), τηλ. 8077-591
102. Χουβαρδᾶ-Κανάκη Δήμητρα Ἀντιγόνης 21 (Ἐλευσίνα), τηλ. 5542-135
103. Χριστόπουλος Μενέλαος Πόντου 10 (115 28 Ἀθήνα), τηλ. 7790-608
104. Χριστοφίδου Ἀναστασία Κρήτης 5 (157 72 Ζωγράφου), τηλ. 7480-222
105. Ψυχογιῶ Ἐλένη Σπυρίδωνος Τρικούπη 50 (106 83 Ἀθήνα), τηλ. 8821-312

Ἄμισθων ἐπιστημονικῶν συνεργατῶν.

1.	Καζάτζης Ἰωάννης	Ἄγιου Δημητρίου 11 (546 32 Θεσ/νίκη), τηλ. 541-898
2.	Κασίνης Κωνσταντῖνος	Μυρακτῆς 6 (171 21 Ν. Σμύρνη), τηλ. 9341-992
3.	Κελεσίδου Ἄννα	Πίνδου 42 (112 55 Ἀθήνα), τηλ. 2026-023
4.	Κρεκούκας Δημήτριος	Κόδρου 4 (175 62 Π. Φάληρο), τηλ. 9815-793
5.	Λυριτζῆς Ἰωάννης	Δημοκρατίας 1 (85 100 Ρόδος), Παν/μιο Αἰγαίου, Τμήμα
Μεσογειακῶν Σπουδῶν, τηλ. (0241) 99320 / 0945275787
6.	Μπενάκης Λίνος	Σίνα 58 (106 72 Ἀθήνα), τηλ. 3641-028
7.	Μπουραζέλης Κωνσταντῖνος	Μητρ. Κυπριανοῦ 2 (163 41 Ἡλιούπολη), τηλ. 9911-670
8.	Πλαγιανάκου-Μπεκιάρη Β.	Κυκλάδων 19 (113 61 Ἀθήνα), τηλ. 8219-557
9.	Πουλάκος Κωνσταντῖνος	Μπουκουβάλα 22α (114 75 Ἀθήνα), τηλ. 6461-363
10.	Σοφιανὸς Δημήτριος	Χαρ. Τρικούπη 92 (114 72 Ἀθήνα), τηλ. 3607-252

Βοηθητικοῦ προσωπικοῦ.

1.	Μπίτας Φώτιος	Κυδωνιῶν 45-49 (162 32 Βύρωνα), τηλ. 7663-088
2.	Ράπτης Φώτιος	Πανεπιστημίου 28 (106 79 Ἀθήνα), τηλ. 3600-209

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 18ΗΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2001

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

ΙΑΤΡΙΚΗ.—**Έξασθενημένο ούράνιο και κινητά τηλέφωνα: κινδυνολογία και κίνδυνοι**, υπό τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Δημητρίου Τριχόπουλου.

Στις ἀρχές τοῦ 2000, δύο ἄρθρα σύνταξης σέ διακεκριμένα καὶ παγκοσμίως γνωστά ἰατρικά περιοδικά, τὸ New England Journal of Medicine [1] καὶ τὸ British Medical Journal [2], ἔθεσαν στὶς σωστές τους διαστάσεις δύο θέματα ὑγείας ποὺ προβληματίζουν καὶ ἀνησυχοῦν τοὺς πολίτες τῶν διαφόρων χωρῶν, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν Ἑλλήνων: εἶναι δυνατὸ νὰ προκληθοῦν καρκίνοι τοῦ ἐγκεφάλου ἀπὸ τὴ συχνή χρήση τῶν κινητῶν τηλεφώνων καὶ πόσο ἐπικίνδυνο εἶναι, καὶ γιὰ ποιούς, τὸ ἐξασθενημένο οὔράνιο;

Τὰ κινητά τηλέφωνα εἶναι χαμηλῆς ἰσχύος πομποὶ καὶ δέκτες ἠλεκτρομαγνητικῶν κυμάτων σέ συχνότητες περὶ τὰ 1000 MHz, λίγο πλεὺ κάτω ἀπὸ τὶς συχνότητες μικροκυμάτων τοῦ ἠλεκτρομαγνητικοῦ φάσματος. Οἱ ραδιοσυχνότητες τῶν κινητῶν τηλεφώνων δὲν προκαλοῦν ἰονισμό καί, κατὰ συνέπεια, δὲν μποροῦν νὰ προκαλέσουν μεταλλαγές στὸ DNA καὶ νὰ ξεκινήσουν (initiation) διαδικασίες καρκινογένεσης. Δὲν εἶναι δυνατὸν ἐν τούτοις νὰ ἀποκλειστεῖ θεωρητικὰ ἡ συμμετοχὴ τῶν ραδιοσυχνότητων αὐτῶν στὴν προαγωγὴ (promotion, progression) καρκινικῶν κλώνων ποὺ δημιουργήθηκαν ἀπὸ ἄλλους ἐξωγενεῖς ἢ ἐνδογενεῖς παράγοντες. Μεμονωμένες περιπτώσεις χρηστῶν κινητῶν τηλεφώνων ποὺ ἀνέπτυξαν καρκίνο τοῦ ἐγκεφάλου καὶ ὀρισμένα πειραματικὰ δεδομένα δημιούργησαν καὶ συντήρησαν μιὰ γενικότερη ἀνησυχία. Πρόσφατα, ὅμως, δύο μεγάλες ἔρευνες, ποὺ δημοσιεύτηκαν σέ δύο ἀπὸ τὰ σημαντικότερα ἰατρικά περιοδικά, τὸ New England Journal of Medicine καὶ τὸ Journal of the American Medical Association, διευκρίνισαν τὸ θέμα: τὰ κινητά τηλέφωνα εἶναι ἀπίθανο νὰ προκαλοῦν ὄγκους τοῦ ἐγκεφάλου, ἐκτὸς ἂν οἱ ὄγκοι αὐτοὶ

έχουν λανθάνοντα χρόνο πρόκλησης μεγαλύτερο από 20 έτη ή η καρκινογόνος επίδραση είναι τόσο μικρή ώστε να μην μπορεί να τεκμηριωθεί, παρά με πολύ μεγάλες έρευνες που δεν έχουν ακόμη πραγματοποιηθεί [1].

Το άλλο, και δξύτερο αυτή τή στιγμή θέμα, είναι οι συνέπειες για τήν υγεία από τὸ ἐξασθηνημένο οὐράνιο. Τὸ ἐξασθηνημένο οὐράνιο περιέχει, ὅπως καὶ τὸ φυσικό, τρία ἰσότοπα: 238, 235 καὶ 234. Καὶ οἱ δύο μορφές οὐρανίου, φυσικό καὶ ἐξασθηνημένο, περιέχουν οὐράνιο 238 σὲ ποσοστὸ μεγαλύτερο τοῦ 99%, ἀλλὰ τὸ ἐξασθηνημένο περιέχει τρεῖς φορές λιγότερο οὐράνιο 235 καὶ ἕξι φορές λιγότερο οὐράνιο 234 σὲ σύγκριση μὲ τὸ φυσικό. Ἐπειδὴ τὰ δύο τελευταῖα ἰσότοπα εἶναι περισσότερο ραδιενεργὰ ἀπὸ τὸ οὐράνιο 238, τὸ ἐξασθηνημένο οὐράνιο εἶναι, κατὰ περίπου 40%, λιγότερο ραδιενεργὸ ἀπὸ τὸ φυσικό οὐράνιο. Ἐν τούτοις, τὸ ἐξασθηνημένο οὐράνιο παραμένει ραδιενεργό, σὲ μεγάλο βαθμὸ ἐξαιτίας τῆς ἐκπομπῆς ἀκτινοβολίας α ἀπὸ στοιχεῖα θυγατρικά τοῦ ἀερίου ραδονίου, τὸ ὁποῖο δημιουργεῖται στὶς ἀλυσίδες μεταστοιχείωσης τῶν ἰσοτόπων οὐρανίου. Ἡ ἀκτινοβολία α, σὲ ἀντιδιαστολή πρὸς τήν ἀκτινοβολία γ, δὲν διαπερνᾷ τὸ δέρμα, ἀλλὰ, ἂν ἐκπέμπεται ἀπὸ σωματίδια πού ἔχουν εἰσέλθει στὸν πνεύμονα, ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ προκαλέσει καρκίνου τοῦ πνεύμονα. Ὄταν τὸ ραδόνιο παγιδεύεται σὲ κλειστοὺς χώρους, ὅπως σὲ ὄρυχεῖα οὐρανίου, εἶναι δυνατόν νὰ αὐξηθεῖ σὲ τεκμηριώσιμο βαθμὸ ἡ συχνότητα καρκίνου τοῦ πνεύμονα, ἐνῶ ἀντίστοιχη αὐξηση δὲν ἔχει τεκμηριωθεῖ γιὰ κακοήθεις νεοπλασίες τοῦ αἱμοποιητικοῦ ἰσοτοῦ.

Πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι ἡ ἀκτινοβολία τοῦ ἐξασθηνημένου οὐρανίου εἶναι ἰονίζουσα καὶ κατὰ συνέπεια δυνητικὰ καρκινογόνος, χωρὶς νὰ ὑπάρχει ἀπολύτως ἀσφαλῆς δόση, μὲ ἐξαίρεση ἐκείνης τοῦ μηδενός. Ἡ σχέση μεταξύ ἰονίζουσας ἀκτινοβολίας καὶ κακόηθων νεοπλασιῶν, ὅμως, μολονότι εἶναι δοσολογικὰ γραμμικὴ καὶ χρονικὰ ἀθροιστικὴ, δὲν εἶναι ἰδιαίτερα ἰσχυρὴ καὶ χρειάζεται σημαντικὴ δόση ἰονίζουσας ἀκτινοβολίας γιὰ νὰ τεκμηριωθεῖ ἐμπειρικὰ αὐξηση τῆς συχνότητας κάποιας μορφῆς ἢ τοῦ συνόλου τῶν κακόηθων νεοπλασιῶν. Ἐτσι, ἂν ἡ μέση ἐτήσια δόση ἰονίζουσας ἀκτινοβολίας τὴν ὁποία δέχεται ἕνας Ἕλληνας ἢ μία Ἑλληνίδα εἶναι 200mrem (ἀπὸ κοσμικὴ ἀκτινοβολία, ἀκτινοβολία ἀπὸ τὸ ἔδαφος καὶ ἱατρογενεῖς δόσεις) καὶ ἡ μέση πιθανότητα ἀνάπτυξης ὁποιασδήποτε μορφῆς καρκίνου, ἐφ' ὄρου ζωῆς, ἀπὸ ὅλες τὶς γνωστὲς καὶ ἄγνωστες αἰτίες εἶναι 35% ἢ 350 περιστατικὰ σὲ σύνολο 1000 ἀτόμων, χρειάζονται 5000mrem γιὰ νὰ αὐξηθεῖ ἡ πιθανότητα ἀπὸ 35% σὲ 35,2% ἢ νὰ προσβληθοῦν 352 ἀντὶ 350 άτομα. Γιὰ νὰ ἐκτεθεῖ κάποιος σὲ 5000mrem ἀπὸ ἐξασθηνημένο οὐράνιο, θὰ πρέπει νὰ βρῖσκειται μέσα σὲ ἄρμα μάχης πού ἐπλήγη ἀπὸ

βολίδα ούρανιου και να εισπνέει την ούρανοβριθή σκόνη στο έσωτερικό του πληγέντος άρματος επί τουλάχιστον 30 ώρες.

Με βάση τα παραπάνω, η έξαρση κρουσμάτων λευχαιμίας και άλλων μορφών κακώθων νεοπλασιών μεταξύ των στρατιωτικών που υπηρέτησαν στη Νέα Γιουγκοσλαβία, εφόσον είναι πραγματική, δέν είναι δυνατό να έρμηνευθεϊ από έκθεση σε ιονίζουσες ακτινοβολίες που προέρχονται από εξασθενημένο ούράνιο για τρεϊς λόγους [2]:

- Τό φάσμα των αναφερόμενων νεοπλασιών δέν περιλαμβάνει τόν κατεξοχήν προκαλούμενο από ακτινοβολία α καρκίνο του πνεύμονα.
- Ό χρόνος που παρήλθε από την επέμβαση στη Νέα Γιουγκοσλαβία δέν είναι συμβατός με τό συνήθη λανθάνοντα χρόνο των κακώθων νεοπλασιών που έμφανίζονται μετά την έκθεση σε μεγάλες δόσεις ιονίζουσας ακτινοβολίας.
- Οί δόσεις ιονίζουσας ακτινοβολίας, στο συντριπτικό ποσοστό των στρατιωτικών του NATO που υπηρέτησαν στη Νέα Γιουγκοσλαβία, ήταν πολύ μικρότερες από αυτήν που θα μπορούσε να δικαιολογήσει ακόμη και μία όριακή αύξηση κρουσμάτων λευχαιμίας και άλλων μορφών κακώθων νεοπλασιών.

Ή στρατιωτική επέμβαση στη Νέα Γιουγκοσλαβία ήταν νομικά άπαράδεκτη, πολιτικά μυωπική και ήθικά τραγική. Ή επίκληση άφελών και άντιεπιστημονικών επιχειρημάτων περι πυρηνικής καταστροφής ανθρώπων και περιβάλλοντος δέν ισχυροποιεϊ τό κατηγορητήριο αλλά τό υποσκάπτει. Θα ήταν δηλαδή λιγότερο άπαράδεκτη ή επέμβαση και ό θάνατος χιλιάδων άθώων θυμάτων άν δέν έτίθετο θέμα βλημάτων άπεμπλουτισμένου ούρανιου;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Trichopoulos D., Adami H.-O., Cellular telephones and brain tumors. Editorial. N. Engl. J. Med. 2001; 344: 133-134.
2. McDiarmid M. A., Depleted uranium and public health. Editorial. B.M.J. 2001 (ύπό έκτύπωση).

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Γρ. Σκαλκέας, μετὰ ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ἀνακοινώσεως, λέγει τὰ ἑξῆς:

Συμφωνῶ ἀπολύτως μὲ τὸν κ. Τριχόπουλο ὅτι ἡ χώρα μας δὲν διατρέχει κανένα κίνδυνο ἀπὸ τὶς συνέπειες τοῦ πολέμου τῆς Γιουγκοσλαβίας.

Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ στὸν κίνδυνο τὸν προερχόμενο ἀπὸ τὰ φορητὰ τηλέφωνα δὲν ἔχω γνώμη, ἀλλὰ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ χρῆσις τους εἶναι δική μας ἐπιλογή. Ἡ ρίψις ὅμως βομβῶν καὶ βλημάτων, ὡς εὐνόητον, δὲν εἶναι.

Μὲ τὸν κ. Τριχόπουλο ἔχω ὀρισμένες διαφωνίες, τὶς ὁποῖες καὶ ἐκθέτω:

Τὸ ἀπεμπλουτισμένο οὐράνιο τὸ ὁποῖο χρησιμοποιήθηκε στὰ βλήματα κατὰ τὸν πόλεμο τῆς Γιουγκοσλαβίας ἐμπεριέχει κατὰ 99,8% U 238 καὶ κατὰ 0,2% U 235 σχάσιμο τὸ ὁποῖο χρησιμοποιεῖται στοὺς πυρηνικοὺς ἀντιδραστήρες. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς μορφές, τὸ 238 καὶ τὸ 235, εἶναι ραδιενεργές οὐσίες, ἡ δρᾶση τῶν ὁποίων συνεχίζεται γιὰ ἑκατοντάδες ἑκατομμύρια χρόνια. Κατὰ τὴ στιγμή τῆς ἐκρήξεως τῆς βόμβας, ἐπειδὴ τὸ οὐράνιο εἶναι πυρολυτικό, παράγονται μικρὰ σωματίδια (σκόνη) καὶ ὀξειδία. Καὶ οἱ δύο αὐτοὶ παράγοντες εἶναι ραδιενεργοὶ (ἂς μὴ συγχέουμε τὴν ραδιενέργεια μὲ τὴν πυρηνικὴ ἐνέργεια).

Ὅταν ἡ σκόνη ἔρθει σὲ ἐπαφή μὲ τὸ δέρμα, ἐντὸς μισῆς ὥρας ἐκπέμπει ραδιενέργεια, πὺ μπορεῖ νὰ φθάσει τὸ 0,1 rem ἐντὸς μισῆς ὥρας καὶ τὸ 0,2 rem κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς ὥρας, ἀναλόγως πρὸς τὴν ποσότητα τῆς ἀπελευθερωμένης ραδιενέργειας. Ἐπειδὴ τὸ ἐπιτρεπτὸν ὄριο γιὰ τὸν πληθυσμὸν εἶναι 0,1 rem ἐτησίως, εἶναι εὐνόητο ὅτι, ἐὰν ἡ προσληφθεῖσα δόση εἶναι μεγαλύτερα τῆς ἐπιτρεπτῆς, αὐξάνει τὶς πιθανότητες καρκινογενέσεως.

Ἡ σκόνη μπορεῖ νὰ μεταφερθεῖ σὲ μεγάλες ἀποστάσεις διὰ τοῦ ἀέρος καὶ ἀπορροφᾶται ἀπὸ τὸ ἔδαφος καὶ τὸ νερό. Οἱ οὐσίες αὐτές, εἰσερχόμενες στὸν ὄργανισμὸ μὲ τὴν εἰσπνοή ἢ τὴν λήψη τροφῶν καὶ νεροῦ, ἀποβάλλονται κατόπιν 48 ὥρῶν κατὰ 90% ἀπὸ τὰ οὔρα, ἐνῶ τὸ 10% παραμένει μονίμως.

Ἡ ἐκλυομένη ραδιενέργεια εἶναι δυνατὸν νὰ δημιουργήσῃ κακοήθεις νόσους ὅπως καρκίνο δέρματος, λευχαιμία, καρκίνο νεφροῦ, πνευμόνων, ἐγκεφάλου κλπ., συνήθως μετὰ παρέλευση ἐτῶν. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸν κίνδυνο τῆς ραδιενεργείας ὑπάρχει καὶ ὁ κίνδυνος τῆς χημικῆς τοξικότητος ὅπως συμβαίνει ἐπὶ ὅλων τῶν βαρέων μετάλλων, μόλυβδος, κάδμιο κλπ. Ἐπειδὴ τὸ οὐράνιο ἀποβάλλεται διὰ τῶν νεφρῶν, διαλυμένο στὸ οὐρικό ὀξύ, προκαλεῖ νεφροπάθειες καὶ πιθανῶς ἐπιδράσεις στὸν ἐγκέφαλο, μὲ μείωση τῆς νοητικῆς ἰκανότητος, ὅπως τὰ ἄλλα βάρεια μέταλλα (μόλυβδος).

Αἰσθάνομαι ὡς Ἕλληνας εὐτυχῆς διότι ἡ χώρα μας δὲν ἐπέτρεψε τὴν χρῆση Ἑλληνικῶν Ἀεροδρομίων καὶ δὲν χρησιμοποίησε ἑλληνικὰ ἀεροπλάνα γιὰ βομβαρδισμοὺς μὲ τὰ ἐπικίνδυνα αὐτὰ βλήματα.

Μετά την δευτερολογία του κ. Τριχοπούλου, ο κ. Σκαλιέας ύπεστήριξε εκ νέου τις προλεχθεϊσες απόψεις του.

Ο Άκαδημαϊκός κ. Κωνσταντίνος Στεφανής λέγει ότι δέν πρέπει νά ύπάρχει ούτε άκρα κινδυνολογία, ούτε άκρος έφησυχασμός, ιδίως ως προς τις τοξικές συνέπειες.

Ο Άκαδημαϊκός κ. Γεώργιος Κοντόπουλος λέγει:

Θά ήθελα νά μιλήσουμε με ήσυχους τόνους χωρίς άντιπαραθέσεις. Ο κ. Τριχοπούλος είπε ότι οι Εύρωπαϊοι πού εκφράζουν φόβους για τó άπεμπλουτισμένο ούράνιο είναι (όργισμένοι) λόγω τής έπεμβάσεως του ΝΑΤΟ στο Κόσοβο, άρα είναι προκατειλημμένοι. Άλλά έδω έχω ένα μήνυμα από την Άμερική (1η Άπριλίου 1999), μόλις είχαν άρχισει οι βομβαρδισμοί, πού εκφράζει φόβους για τά ραδιενεργά όπλα πού χρησιμοποιούν οι ΗΠΑ και τó ΝΑΤΟ στο Κόσοβο. Τó μήνυμα άναφέρεται στον πόλεμο του Κόλπου, λέγοντας ότι 100.000 άτομα από τó πολεμικό προσωπικό τών ΗΠΑ και τής Βρετανίας έπαθαν βλάβες (χρόνιες ασθένειες) στις όποιες συνέβαλε τó άπεμπλουτισμένο ούράνιο. Βεβαίως οι άπώλειες του ίρακινού πληθυσμού ήσαν μεγαλύτερες. Χιλιάδες παιδιά πέθαναν και πεθαίνουν και πολλά άλλα γεννήθηκαν άνάπηρα ή έπαθαν καρκίνο.

Όσον άφορᾷ στην πιθανή προκατάληψη αυτών πού ύποστηρίζουν ότι ύπάρχουν κίνδυνοι από τά όπλα ούρανίου δέν ύπάρχει άμφιβολία ότι περισσότερο προκατειλημμένοι είναι άκριβώς οι εκπρόσωποι του ΝΑΤΟ, όπως ή κα Albright ή όποία προσπαθει νά μάς πείσει ότι όλα πᾶνε καλά στο Κόσοβο και ότι οι βομβαρδισμοί ήσαν μόνο «άνθρωπιστικοί».

Ο κ. Α. Τριχοπούλος άπαντᾷ ότι ούτε στον Κόλπο τεκμηριώνεται ύπαρξη συνεπειών από ραδιενέργεια.

Ο κ. Γεώργιος Κοντόπουλος λέγει:

Ύπάρχουν επίσημες εκθέσεις για τó Κόσοβο και τή Γιουγκοσλαβία σχετικά με τή ραδιενέργεια. Π.χ. ή εκθεση FOCUS I του Ίουνίου 1999 βρήκε σέ μιᾷ τοποθεσία άκτινοβολία 690 mröntgen/hour, 100 φορές μεγαλύτερη από τó έπιτρεπτό όριο. Έξάλλου τó Ίνστιτούτο «Vinea» (τó αντίστοιχο του «Δημοκρίτου») βρήκε στα τέλη Μαΐου περιπτώσεις με άκτινοβολία μέχρι 4000 φορές τó έπιτρεπτό όριο. Περιμένουμε άκόμη τήν επίσημη εκθεση του ΟΗΕ. Άς συγκεντρώσουμε λοιπόν τά στοιχειᾶ πριν κάνουμε δηλώσεις, ότι δέν ύπάρχει κανένας κίνδυνος.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 25ΗΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2001

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ. — 'Ο Πλάτων, ιδεαλιστής ή ρεαλιστής; υπό του 'Ακαδημαϊκού
κ. Εὐαγγέλου Μουτσοπούλου*.

Ι. Περὶ τριῶν ἀνακριβῶν «ἀξιωμάτων». 1. 'Ωρισμένες κρίσεις βιαστικές, ὀ-
ριακὰ πεπλανημένες, ὅταν συνεχῶς ἐπαναλαμβάνονται, ἐπιβάλλονται τελικῶς ὡς
κοινοὶ τόποι. Ἔτσι παριστάμεθα μάρτυρες ἀξιοποιήσεως καθαρῶν ἐφευρημάτων
ποῦ ἀνάγονται σὲ δῆθεν ἀλήθειες ἀναντίρρητες, ὅπως αὐτὴ ποῦ, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς
διδασκαλικῆς διατριβῆς τοῦ Karl Marx¹, ἀντιθέτει δύο φιλοσοφικές, ἀκριβέστερα
κοσμολογικές, ἀντιλήψεις: τὸν ιδεαλισμὸ καὶ τὸν ὕλισμό. Οἱ μεταγενέστεροι συγ-
γραφεῖς υἰοθέτησαν τὴν ἀντίθεση αὐτήν, ὥστε νὰ τὴν ἀναπαραγάγουν ἀστόχαστα,
σὲ σημεῖον ὥστε νὰ τὴν ἐμφανίσουν ὡς οἰονεὶ αὐτονόητην, καὶ δίχως νὰ κατανοήσουν
πῶς ἡ ἴδια χονδρικῶς ἀντιστοιχοῦσε πρὸς διάκρισιν τοῦ εἴδους ἐκείνης ποῦ θ' ἀντέ-
τασσε λ.χ. τίς ἔννοιες «ζωτόκον» καὶ «έρπετόν», ἐνῶ, στὴν πραγματικότητά, ἡ ἔν-
νοια «έρπετόν» συνιστᾷ ἀπλήν ὑποδιαίρεση τῆς ἔννομιας «ζωτόκον». Τὸ ὑποβλητικὸ
ρητορικὸ σχῆμα («τὸ μέρος ἀντὶ τοῦ ὅλου») ἐφηρμόσθη ἐν προκειμένῳ σ' ἐπίπεδο λο-
γικόν, ὅπου παρόμοιες ἀνακρίβειες τυγχάνουν ἀπαράδεκτες: εἴτε φανερά ψευδεῖς εἴ-

* EV. MOUTSOPOULOS, *Platon, idéaliste ou réaliste?*

1. Πβ. K. MARX, *Différence de la philosophie de la nature chez Démocrite et chez Épi-
cure* (γαλλ. μετ.), σημ. καὶ σχολ. ὑπὸ J. Pounier, Bordeaux, Ducros, 1975· F. MEHRINGS, La
thèse de K. Marx (γαλλ. μετ.), *La Nouvelle Critique*, ἀρ. 61, Ἰαν. 1955, σσ. 17-29· H. F. FINS,
Marx's Doctoral Dissertation, *A Century of Marxism*, New York, Science and Society, 1948·
σημειωθῆτω ἐδῶ ἡ ἐπαινετὴ φρόνησις τοῦ J.-M. GABAUDE, *Le jeune Marx et le matérialisme
antique*, Toulouse, Privat, 1970. Παρὰ ταῦτα, ἀσύνητες ἀντιλήψεις ἐπαναλαμβάνονται ἀκρίτως
καὶ διακριῶς. Πβ. Δ. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ, Λεξικὸν Φιλοσοφίας, *Φιλοσοφία καὶ Ἐκπαίδευση*, 6,
τεῦχ. 19, Μάιος 2000, σσ. 26-28 ὅπου καὶ μνημονεύονται οἱ πηγές.

ναι είτε σὲ κακοπιστίαν ὀφείλονται², ἐλέγχονται τὸ ὀλιγώτερον παραπλανητικῆς, κι ἀναμφισβήτητα ὀφείλονται σ' ἀδεξιότητες, σ' ἀμέλειες, σὲ σφάλματα ἢ ἀπλῶς σὲ ἄγνοιαν³, καὶ καταλήγουν σὲ σοφίσματα ἢ καὶ σὲ παραλογισμούς συγχύσεως, ὅπως συμβαίνει στὴν ἀναφερόμενη περίπτωση. Ἀκόμη καὶ οἱ φοιτηταὶ γνωρίζουν πὼς ὁ ἰδεαλισμὸς δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὸν ὕλισμὸν, ἀλλὰ πρὸς τὸν ρεαλισμὸν τοῦ ὁποίου ὁ ὕλισμὸς εἶναι ἀπλῶς κλάδος. Ἡ ἀνακρίβεια ὅμως αὐτῆ ἀναμασθήθηκε τόσον, ὥστε νὰ ἔχει ἐπηρεάσει ἀκόμη καὶ πνεύματα λαμπρά· τόσον, ὥστε νὰ τὴν ἐπαναλαμβάνουν ὡς ἀλήθειαν δεδομένην καὶ οἰκουμενικὴν.

2. Μιὰ ἄλλη, ἀνάλογη, ἀνακρίβεια ἔχει, σὺν τῷ χρόνῳ, εὐρέως διαδοθῆ: συνίσταται στὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς ἰδεαλιστοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ γεγονότος πὼς ὁ φιλόσοφος, κατὰ τὴν, «μέσην» λεγόμενην, περίοδον τῆς ὀριμότητός του, διεμόρφωσε μιὰν ἀξιοθαύμαστη θεωρίαν, ἀποκληθεῖσαν «θεωρίαν τῶν ἰδεῶν». Τὸ ἀνακριβὲς αὐτὸ «ἀξίωμα» συνετέλεσε στὴν ἀλλοίωση τῆς κρίσεως στοχαστῶν σοβαρῶν, τῆς τάξεως τοῦ Joseph Moreau, ποὺ δὲν ἐδίστασε νὰ κάμῃ λόγον περὶ πλατωνικοῦ «ἰδεαλισμοῦ»⁴, πρᾶγμα ὅπως ἐσφαλμένον, ἀφοῦ δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ διαβεβαίωση τοῦ Πλάτωνος, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἰδέες εἶναι ὄντα κατ' ἐξοχὴν («ὄντως ὄντα»)⁵. Ὡς ἐκ τοῦ χαρακτηῖρος των αὐτοῦ, οἱ ἰδέες χαίρουν καταστατικοῦ ποὺ ἄπτεται τοῦ καταστατικοῦ τῶν ἀξιῶν. Δυσκολεύεται, πράγματι, κανεὶς νὰ προσδιορίσῃ μέχρι τίνος σημείου «οἱ πλατωνικῆς ἰδέες εἶναι καθαρὰ ὄντα, καθαρὰς ἀξίες ἢ ὄντα κι ἀξίες συγχρόνως»⁶. Ἡ ἰδέα τῆς δικαιοσύνης, ἐπὶ παραδείγματι, θὰ εἶχεν

2. Πβ. Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Νόησις καὶ πλάνη*, Ἀθήναι, 1961, σσ. 37-62, ἰδίᾳ σ. 42· ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Γνωσις καὶ ἐπιστήμη*, Ἀθήναι, ἔκδ. Πανεπ. Ἀθηνῶν, 1972, σσ. 136-137· Vers un élargissement du concept de vérité: le presque-vrai, *Annales de la Fac. des Lettres et Sc. Humaines d'Aix*, 40, 1966, σσ. 189-196.

3. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Ignorancia y prejuicios*, *Cultura y existencia humana*, Madrid, Reus, σσ. 245-252.

4. Πβ. J. MOREAU, *La construction de l'idéalisme platonicien*, Paris, Boivin, 1939. Ἀληθεύει, βεβαίως, πὼς ὁ Πλάτων, στὸν *Σοφιστήν*, 245 e-246 c, ἀφήνει νὰ ἐννοηθῆ ἡ δυνατότης μιᾶς ἀντιθέσεως μεταξύ ὕλισμοῦ καὶ ἰδεοκρατίας· ἡ ἰδεοκρατία ὅμως οὐδαμῶς εἶναι συνώνυμος τοῦ ἰδεαλισμοῦ. Πβ. κατωτέρω καὶ σημ. 59.

5. *Πολιτείας Ζ'*, 517 b: «πᾶσι πάντων αὕτη ὀρθῶν καὶ καλῶν αἰτίαν· πβ. *Παρμεν.*, 133 c: «αὐτὰ πρὸς αὐτὰς τὴν οὐσίαν ἔχουσι»· κι ἀντιστρόφως, *Σοφιστ.*, 254 d: «τὸ μὴ ὄν λέγουσιν ὡς ἔστιν ὄντως μὴ ὄν»· αὐτόθι, 258 c - 259 d. Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Le modèle platonicien du système ontologique plotinien*, *Diotima*, 9, 1981, σσ. 9-19· *L'évolution du dualisme ontologique platonicien et ses conséquences pour le néoplatonisme*, αὐτόθι, 10, 1982, σσ. 179-181.

6. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Sur la connotation axiologique de l'ontologie platonicienne*, αὐτόθι, 9, 1981, σ. 129.

ἄραγε κάποιο νόημα ἂν δὲν ἀπαιτοῦσεν ἀφ' ἑαυτῆς τὴν διαρκῆ ἐπιβολὴν τῆς σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα; Ἐξ ἄλλου, μήπως ἡ ἀπόδοση τοῦ ὅρου («ιδεαλισμός») στὴν φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος δὲν ἀποτελεῖ αὐτόφωρον ἀναχρονισμόν; Οὐδεὶς θ' ἀμφισβητήσῃ πῶς ὁ ὅρος αὐτὸς ἀποτελεῖ πλάσμα ἀρκούντως πρόσφατον στὴν ἱστορία τῶν ἰδεῶν, ἀφοῦ ἀνάγεται στὸν δέκατον ὄγδοον μόνις αἰῶνα, καὶ δὲν ἐσφυρηλατήθη παρὰ γιὰ ν' ἀνταποκριθῇ στὴν ἀνάγκη χαρακτηρισμοῦ τῆς φιλοσοφικῆς τοποθετήσεως πού ἐξεδηλώθη διὰ τοῦ Leibniz κατὰ τὴν ἀντιγωνιάν του πρὸς τὸν Locke, ἡ ὁποία, στὴν πράξη, ἀπέβη ἀντιγωνιμία μεταξύ τῆς καρτεσιανῆς λογοκρατίας καὶ τοῦ ἀγγλικοῦ ἐμπειρισμοῦ. Διὰ μέσου τῆς λογοκρατικῆς του πτυχῆς, ὁ καρτεσιανὸς ρεαλισμὸς ἀποκορυφώνεται μὲ τὸν Leibniz ὡς ἀπόλυτος ιδεαλισμὸς, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πρὸ τοῦ γράμματος αἰσθησιοκρατίαν τοῦ Locke: *nil est in intellectu quod prius non fuerit in sensu* (οὐδὲν ἐν τῇ νοήσει ὃ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει)⁷, ἐδίδασκεν ὁ Locke· σ' αὐτὸ ὁ Leibniz προσέθεσε, μὲ δόσιν καυστικότητος: *nisi ipse intellectus* (πλὴν τῆς ἰδίας τῆς νοήσεως)⁸, πρᾶγμα πού ἰσοδυναμεῖ μάλιστα πρὸς ἀπαίτησιν κάποιας νοησιαρχίας⁹. Ἄλλωστε, ὁ ὅρος ιδεαλισμὸς, πού θὰ μεταφρασθῇ σήμερα ὡς ἰδανικοκρατία, καὶ πού προσδιωρίσθηκε ἐπακριβέστερα καθ' ὅλον τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα καὶ στίς ἀρχὲς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, εἶναι ἀκατάλληλος πρὸς ἀπόδοσιν τῆς πλατωνικῆς ἰδεοκρατίας (*ideismus*), ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων ἀπεμακρύνθη στοὺς «μεταφυσικοὺς» λεγόμενους διαλόγους του, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν *Παρμενίδην*, ὅπως

7. *An Essay on Human Understanding*, βιβλ. II, κεφ. 1, τμ. 19· πβ. J. W. YOLTON, *John Locke and the Compass of Human Understanding*, Cambridge, Univ. Press, 1970· F. DUCHESNEAU, *L'empirisme de Locke*, La Haye, M. Nijhoff, 1973.

8. Πβ. *Nouveaux Essais*, I, i, 5· *Phil.*, V, 73· II, XXIX, 7-8· H. HEIMSOETH, *Die Methode der Erkenntnis bei Descartes und Leibniz*, *Philosophische Arbeiten*, hrsg. von Herman Cohen und Paul Natorp, Gießen, 1912-1916, τ. 6· D. NOLEN, *Quid Leibnizius Aristoteli debuerit*, Paris, 1875· M. SERRES, *Le système de Leibniz et ses modèles mathématiques*, τ. 1, Paris, P.U.F., 1968, σσ. 21, σημ. 2· 53: «à l'enfant, terre vierge, de Locke, Leibniz oppose l'esclave du Ménon»· 119, σημ. 1· 275· τ. 2, σ. 543: «L'état fondamental de l'être et du connaître est l'état de la caractéristique: celle-ci est impression de l'expression (πβ. *αὐτόθι*, σημ. 2: «d'où vient que la distance entre l'Essai de Locke et les *Nouveaux Essais* se mesure par le jeu sur le mot impression: imprimé ou impressionné)»· 558 καὶ σημ. 3· 576 καὶ σημ. 4· 796-797 καὶ σημ. 1· 799 καὶ σημ. 1.

9. Πβ. J. LACHELIER, ἐν A. LALANDE, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, 7η ἐκδ., Paris, P.U.F., 1956, σσ. 443· A. Yvon BÉLAVAL, *Leibniz, critique de Descartes*, Paris, Gallimard, 1960· A. ROBINET, *Leibniz*, Paris, Seghers, 1962, σ. 22: «L'expérience ne vient pas remplir la conscience: il n'est au contraire d'expérience sensible que grâce à ces notions innées de l'entendement, et rien n'est dans les sens qui ne soit auparavant dans l'entendement si ce n'est que l'entendement lui-même».

υπεστήριξεν ὁ P.-M. Schuhl. Ὁ διάλογος αὐτὸς¹⁰ κατοπτρίζει, συνεπῶς, τὴν κρίση πού σοβεῖ στὴν διανόηση τοῦ φιλοσόφου, ἐξ αἰτίας τῆς κατὰ τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν ἀριστοτελικῆς κριτικῆς· πρόκειται περὶ ἀπόψεως πού ἀντιστρατεύεται πρὸς τὴν ἀποψη τοῦ A. E. Taylor, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ διάλογος *Παρμενίδης* ἀπλῶς περιλαμβάνει ἓνα διαλεκτικὸ παιχνίδι τοῦ τύπου «θέμα καὶ παραλλαγές» ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ὄντος¹¹.

3. Σύμφωνα πρὸς μιὰν τρίτη παρεξήγηση, πού δὲν εἶναι ἄσχετη πρὸς τὴν προηγούμενην, ὁ Hegel κατατάσσεται μεταξὺ τῶν ἰδεαλιστῶν γερμανῶν διανοητῶν, ὁ δὲ ἐγελιανισμὸς ἀντιμετωπίζεται ὡς ἐντασσόμενος στὸν γερμανικῆς ἐκφράσεως ἰδεαλισμόν. Ὁρθότερον θὰ εἶταν ὁ ἐγελιανισμὸς νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐντασσόμενος στὸ ρεῦμα τοῦ γερμανικοῦ ρωμαντισμοῦ, καὶ τοῦτο ἐπειδὴ εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ρεαλισμὸς, καθ' ὃ τουλάχιστον μέτρον τὸ κύριο στοιχεῖο του, ἡ Ἰδέα, ὅπως αὐτὴ ἐκλαμβάνεται στὴν *Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος*, ἐνέχει ἓνα καθοριστὸς ἀντικειμενικὸ καὶ ἀκολουθεῖ ἓναν δρόμον ὅπωςδῆποτε ἀνεξάρτητον τῆς συνειδήσεως¹². Πρὸ πάσης ἄλλης θεωρήσεως, προσήκει ἐδῶ νὰ προσδιορίσωμε τί ἀκριβῶς ἐννοοῦμε διὰ τοῦ ὄρου «ἰδεαλισμὸς». Ὅπως ἐλέχθη προηγουμένως, ὁ ὄρος ἐχρησιμοποιήθη προκειμένου νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν κοσμολογικὴν ἐκείνην ἀντίληψη πού στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος, καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ κόσμος συνιστᾶ, τρόπον τινά, μιὰν προέκταση καὶ ὡσὰν μιὰν ἀντανάκλαση τῆς συνειδήσεως, ἄλλως θὰ παρέμενεν γνωσιολογικῶς ἀπρόσιτος, ἀφοῦ ὑποτίθεται πῶς ἡ φύση του θὰ εἶταν διαφορετικὴ τῆς φύσεως τῆς συνειδήσεως. Στὴν ἴδια τάξιν ἰδεῶν, ὁ ρεαλισμὸς ἀποβαίνει κοσμολογικὴ ἀντίληψη κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ κόσμος ὑπάρχει ἀνεξαρτήτως τῆς συνειδήσεως· ἀντίληψη πού στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ὅχι πιά τῆς ταυτότητος, ἀλλὰ τῆς αἰτιότητος: πράγματι, ἂν ὁ κόσμος δὲν ὑπῆρχε, δὲν θὰ εἶταν δυνατὸν ν' ἀποτελέσῃ ἀντικείμενον γνώσεως ἐκ μέρους τῆς συνειδήσεως.

Ὁ καντισμὸς ἐταλαντεύθη μεταξὺ ρεαλισμοῦ καὶ ἰδεαλισμοῦ, προσφέροντας στὸν

10. Πβ. P.-M. SCHUHL, *L'œuvre de Platon*, Paris, Hachette, 1954, σσ. 117-140, ἰδίᾳ σσ. 120-121 καὶ 129-132.

11. Πβ. A. E. TAYLOR, *Plato, the Man and his Work*, London, Methuen, 1926· ἀνατύπ., London, Butler & Tanner, 1960· νέα ἀνατύπ. Norwalk, Connecticut, The Easton Press, 1991, μὲ Πρόλογον ὑπὸ E. MOUTSOPOULOS (σσ. VII-X), σσ. 349-370, ἰδίᾳ σ. 370: «The Parmenides has the appearance of being written for a rather circumscribed group of readers; it was presumably meant to amuse the literary circles, but to fructify in the students of the Academy».

12. Μὲ τὴν σημασίαν μὲ τὴν ὁποίαν, στίς *Vorlesungen über die Aesthetik*, λ.χ., I, § 1, «Das Schöne bestimmt sich als das sinnliche Scheinen der Idée», καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἰδέα εἶναι προδήλως ἡ πραγματικότητος πού στηρίζει τὸ φαίνεσθαι· πβ. *κατωτ. καὶ σημ.* 51.

ιδεαλισμόν βάσεις ισχυρές. Κατὰ τὸν Kant, τοῦ ὁποῖου ἡ στάση ἐμφανίζει, ἐξ ἄλλου, ἀπόψεις καθαρῶς μεταφυσικές¹³, τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτὸ εἶναι, φυσικὰ, πραγματικὸ, παραμένει ὅμως τὸ πρόβλημα τῆς διαπιστώσεως ὅτι δὲν εἶναι γνώσιμον. Παρὰ Kant, συναντᾷ κανεὶς ὡσὰν ἓνα ὑποκατάστατο τοῦ πλατωνικοῦ ἰδεοκρατικοῦ ὄντολογικοῦ δυϊσμοῦ· ἓνα ὑποκατάστατο κατὰ τὸ ὅποῖον ἀναμφισβητήτως ὑπάρχουν πράγματα καθ' ἑαυτὰ δίπλα στὰ φαινόμενα, μετὴν μόνην διαφορὰν ὅτι τὰ πράγματα καθ' ἑαυτὰ, ὡς («ὄντως ὄντα»), εἶναι ὅλως ὑπερβατικὰ ὡς πρὸς τὴν διάνοιαν, ἐνῶ τὰ φαινόμενα, προκειμένου ν' ἀναχθοῦν σ' ἐκεῖνα, ἐπιβάλλουν μιὰν προσέγγιση ποῦ ἐπιτελεῖται χάρις σὲ μιὰν μέθοδο τὴν ὁποῖαν ὁ Kant ὀνομάζει ὑπερβατικολογικήν. Κατ' αὐτόν, οἱ αἰσθήσεις μας μᾶς παρέχουν ἀπλῶς σπαράγματα πληροφοριῶν ἀποσπασματικὰ κι ἀσύνδετα, καὶ μόνον χάρις στὸν κατηγοριακὸν ὄπλισμό τῆς διανοίας μας εἴμαστε σὲ θέση νὰ ἐπιβάλλωμε τάξιν ἐπ' αὐτῶν καὶ νὰ τοὺς ἀποδώσωμε ἓνα νόημα· ἄλλως θὰ παραμέναμε καταδικασμένοι νὰ ναυτιλλώμεθα σ' ἓναν ὠκεανὸν στεροῦμενοι πυξίδος. Ὑπὸ τοὺς ὅρους αὐτοὺς, ὅ,τι ὀνομάζομε νόμους τῆς φύσεως, ἀντὶ νὰ εἶναι ἐνύπαρκτοι σ' αὐτήν, εἶναι ἀπλῶς ἐμμενεῖς στὴν συνείδηση τοῦ ἐπιστήμονος ποῦ τοὺς διατυπώνει ἐρμηνεύοντας, μετὸν τρόπο τῆς, τὸν κόσμον τῶν φαινομένων.

Ὁ ἰδεαλισμὸς τοῦ Kant, ποῦ ἀντισταθμίζει τὸν ρεαλισμὸ του, εὐρίσκεται, ἐξ ἄλλου, στὶς ἀπαρχές τοῦ ὑποκειμενισμοῦ του¹⁴. Μετὸν Kant παριστάμεθα μάρτυρες τῆς δευτέρας μεγάλης στροφῆς στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἀπὸ τὸν κόσμον πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Ἡ πρώτη χρονολογεῖται στὴν ἐμφάνιση τῆς σοφιστικῆς ἢ ὁποῖα ἐπηρέασε καὶ τὸν Σωκράτη ἐπὶ τοῦ θέματος. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ νόημα ἀποδίδει ὁ ἴδιος ὁ Kant στὴν φιλοσοφικὴν ἀνανέωση ποῦ ἐγκαινιάζει, χαρακτηρίζοντάς τὴν «κοπερنيκιανὴν ἐπανάσταση»¹⁵. Ὡστόσο, ὅ,τι ὁ Kant ἠρνεῖτο στὴν ὄντολογία στὴν πρώτη *Κριτικὴ* του, τῆς τὸ ἀποδίδει ἐπανορθωτικῶς στὰ *Προλεγόμενά* του¹⁶, πρᾶγμα ποῦ συγκεκριμενοποιεῖ τὴν ταλάντευσίν του μεταξὺ ἰδεαλισμοῦ καὶ ρεαλισμοῦ. Οἱ συνεχιστὲς ὅμως τοῦ Kant: ὁ Fichte, ὁ Schelling, ἀκόμη κι ὁ Schopenhauer, ποῦ ὡστόσο ἀφέθηκε νὰ γοητευθῆ ἀπὸ τὴν ρεαλιστικὴν ὕψη τῆς πλατωνικῆς ἰδεοκρατίας¹⁷, συνεκράτησαν τὶς ἰδεαλιστικὲς κυρίως πτυχές τῆς διδασκαλίας του. Γιὰ τὸν Fichte,

13. Πβ. J. VUILLEMIN, *Physique et métaphysique kantienne*, Paris, 1955, σσ. 33 κ.εξ.

14. Πβ. E. MOUTSOPOULOS, *Forme et subjectivité dans l'esthétique kantienne*, 2η ἐκδ., Paris, Vrin - I.P.R., 1997, σσ. 155-185.

15. Πβ. J. VUILLEMIN, *L'héritage kantien et la révolution copernicienne*, Paris, 1954, σσ. 11.

16. Πβ. F. ALQUIÉ, *La critique kantienne de la métaphysique*, Paris, 1968, σσ. 47 κ.εξ.

17. Πβ. E. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ διαλεκτικὴ τῆς βουλήσεως ὡς θεμέλιον τῆς αἰσθητικῆς καὶ τὸ σύστημα τοῦ Schopenhauer*, Ἀθήναι, 1958, σσ. 41-43.

τὸ πρῶτο δεδομένο τῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ ἴδια ἡ συνείδηση τοῦ ἐγώ, ὅπως αὐτὴ ἀντιτίθεται πρὸς τὸ ὄχι-ἐγώ πού δὲν ὑφίσταται παρὰ χάρη στὸ ἐγώ¹⁸. Ἡ διαλεκτικὴ αὐτὴ ἐνθυμίζει, ἂν καὶ σ' ἐπιστημολογικὸ ἐπίπεδο καθαρῶς ἰδεαλιστικὸ, τὴν διαλεκτικὴν πού ὁ Πλάτων ἐγκαθιστᾷ, σ' ἐπίπεδο ὄντολογικὸ ἀναμφισβήτητα ρεαλιστικὸ, μεταξὺ τοῦ Αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἐτέρου¹⁹. Τὸ ἴδιο, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, διαπιστώνεται καὶ σχετικὰ πρὸς τὴν διαλεκτικὴν πού διαγράφεται στὴν διανόηση τοῦ Schelling, συγκεκριμένα στὸ πλαίσιο ἐκείνου τὸ ὁποῖον ὁ VI. Jankélévitch ἀποκαλεῖ «ὀδύσειαν τῆς συνειδήσεως», ὀδύσειαν στῆς ὁποίας τὴν παρακολούθησιν ὁ ἴδιος ἀφιέρωσεν ἓνα βιβλίον πού θεωρεῖται κλασσικόν²⁰. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴν, ὡς ὀδύσεια τῆς συνειδήσεως νοεῖται ἡ ἐκτὸς ἑαυτῆς, ἐμπλουτιστικὴ γιὰ τὴν ἴδιαν, εἶν' ἀλήθεια, περιπλάνησίν της. Ἡ διαδικασία αὐτὴ ἐνθυμίζει ἐκ τοῦ σύνεργου τὴν ὀδύσειαν τῆς συνειδήσεως κατὰ τὸν Πρόκλον, πού εἶναι κ' ἐκείνη, τελικῶς, μιὰ περιπλάνησιν, μιὰ περιπλάνησιν ὅμως ἐμπλουτιστικὴ μέσα στὴν πλάνη, τὴν λήθη καὶ τὴν ἄγνοια, καὶ πού καταλήγει σὲ μιὰν ἐπιστροφήν στὸν λιμένα τῆς βεβαιότητος τὴν ὁποίαν προσφέρει ἡ ἀλήθεια²¹. Ἡ ἴδια διαδικασία ἐνθυμίζει καὶ τὴν διαλεκτικὴν τῆς Ἰδέας παρὰ Hegel, διαλεκτικὴν ἡ ὁποία συνίσταται στὶς διαδοχικὰς μετακινήσεις τῆς Ἰδέας πού ἐκκινεῖ ἀπὸ μιὰν κατάστασίν της καθ' ἑαυτήν καὶ πού, διὰ μέσου μιᾶς καταστάσεως ἐκτὸς ἑαυτῆς, ἐπανέρχεται στὴν ἐμπλουτισμένην κατάστασιν τοῦ δι' ἑαυτήν. Ὅπως δὲ ἄποτε ὅμως, στὸ ἔργον τοῦ Hegel ἡ ὀδύσεια αὐτὴ συντελεῖται ἐπὶ ἐπιπέδου ἀναμφισβήτητα ρεαλιστικοῦ.

Κατὰ τὸν Hegel, ἡ Ἰδέα οὔτε εἶναι οὔτε καὶ δύναται νὰ εἶναι εἴτε τὸ ἐγώ εἴτε ἡ συνείδηση: ὑφίσταται καθ' ἑαυτήν, συνεπῶς ἐκτὸς τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ ἐγώ· εἶναι ὅ,τι ὁ Kant ὀνομάζει πρᾶγμα καθ' ἑαυτό, καὶ δὲν προσεγγίζεται ἀπὸ τὴν συνείδησην παρὰ διὰ μέσου τῆς ἐξαντικειμενίσεως τοῦ πνεύματος. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἐπικυρώνονται καὶ τιμῶνται ἀμφότερα τὰ αἰτήματα ἐκεῖνα πού σχετίζονται πρὸς τὸν σεβασμὸν τόσο τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος ὅσον καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, στὰ ὁποῖα ἔγινε προηγουμένως ἀναφορά. Ὁ πραγματικὸς χαρακτήρας τῆς Ἰδέας συλλαμβάνεται μονάχα ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα, οὕτως εἰπεῖν, προσαρμόζεται πρὸς τὶς ἀπαιτήσεις

18. Πβ. V. DELBOS, *De Kant aux post-kantiens*, Paris, 1940, σσ. 55 κ.έξ.· R. KRÖNER, *Von Kant bis Hegel*, Tübingen, 1921, σσ. 42 κ.έξ.· B. NOLL, *Kants und Schellings Frage nach dem Dinge*, Frankfurt, 1936.

19. Πβ. *Σοφιστ.*, 245 e· 263 d· *Τιμ.* 35 a· 44 a· *Φίληβ.*, 43 e· Πβ. *κατωτ. καὶ σημ.* 36.

20. Πβ. V. JANKÉLEVITCH, *L'odyssée de la conscience dans la philosophie de Schelling*, Paris, Alcan, 1938.

21. Πβ. E. MOUTSOPOULOS, *L'odyssée de la conscience selon Proclus, Parcours de Proclus*, Athènes, C.I.E.P.A., 1993, σσ. 11-16.

τοῦ χαρακτηῆρος αὐτοῦ²², καὶ τοῦτο προκειμένου νὰ τὸν κατανοήσει ὡς βιούμενον στὸ πλαίσιο τῆς χρονικότητος²³. Ἡ πραγματικότης ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὴν συνείδηση. «Ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος λ.χ. ἡ συνείδηση δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ γνωρίσῃ ὅ,τι συνιστᾷ τὸ ἔσχατον, τὸ ἀπόλυτον τέλος τῆς ἱστορίας²⁴. Τὸ συλλαμβάνει μονάχα ἐκ τῶν ὑστέρων, προσαρμοζόμενη κ' ὑπερβαίνουσα ἐαυτὴν ἐντός του»²⁵. Στὸ πλαίσιον ἐκεῖνου ποῦ συνηθίσαμε νὰ ὀνομάζουμε «γερμανικὸν ἰδεαλισμόν»²⁶, ὁ Hegel, συνεπῶς, κατέχει θέσιν ἐντελῶς ἰδιαίτερην ποῦ μόνον ὡς ἀντιτιθέμενην πρὸς τὸ ρεῦμα τοῦ κυριολεκτούμενου ἰδεαλισμοῦ εἶναι δυνατόν νὰ θεωρήσωμε. Διαπιστώνομε καὶ πάλιν πόσον ὠρισμέν' ἀνακριβῆ «ἀξιώματα» ἀλλοιώνουν τὴν ἀληθινὴν οὐσία τῶν φιλοσοφικῶν θεμάτων καὶ πόσον ἀξίζει νὰ δυσπιστοῦμε ὡς πρὸς αὐτά, ἂν ἐπιθυμοῦμε νὰ μὴν ὑποστοῦμε τὶς ἐπιβλαβεῖς τῶν ἐπιπτώσεις. Ἄρκοῦν πρὸς τοῦτο ἐπαγρύπνηση, ὀξύνοια καὶ φρόνηση ὥστε νὰ ὑπερβαίνομε μιὰν σκληρωτικὴν γλῶσσα καὶ νὰ ἐγγίζομε τὴν πραγματικότητα, ὅσο περίπλοκη κι ἂν εἶναι αὐτή.

II. *Περὶ τινῶν ρεαλιστικῶν ἐρμηνειῶν τοῦ πλατωνισμοῦ*. 1. Ἐχρειάσθη ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἰδεαλισμοῦ, κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα, γιὰ ν' ἀποδοθῆ στὸν πλατωνισμόν ὁ ψευδεπίγραφος χαρακτηρησμός μιᾶς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας. Ἄρκεϊ νὰ ὑπογραμμισθῆ πῶς τὰ πράγματα διετέλουν ὅλως διαφορετικὰ προηγουμένως. Καθ' ἕλλην τὴν χιλιετοῦς διαρκείας «ἔριν περὶ τῶν γενῶν», κατὰ τὴν ὁποῖαν ἀντεστρατεύθησαν ρεαλισταὶ καὶ νομιναλισταὶ²⁷, οἱ ὑποστηρικταὶ τοῦ ρεαλισμοῦ δὲν ἐδίστασαν νὰ ταυτι-

22. Πβ. G. W. F. HEGEL, *Phänomenologie des Geistes* (1807), νέα ἐκδ., Hamburg, F. Meiner, 1988, VI, B: «Der sich entfremdete Geist», I, a, σσ. 323-347 (ἐκδ. 1807, σσ. 435-473). P. LIVET, La dynamique de la Phénoménologie de l'Esprit, *Archives de Philosophie*, 44, 1981, σσ. 611-635. A. W. LEVI, Hegel's Phenomenology as a Philosophy of Culture, *Journal of the History of Philosophy*, 22, 1984/4, σσ. 445-470.

23. Πβ. M. MURRAY, Time in Hegel's Phenomenology of Spirit, *The Review of Metaphysics*, 34, 1981, σσ. 682-705. M. B. OKRENT, Time, History and Development in Hegel, *International Studies in Philosophy*, 14, 1982/2, σσ. 57-76. M. ROSSI, Lo storicismo «mistificato» della Fenomenologia hegeliana, *Società*, 13, 1957, σσ. 639-684 καὶ 841-893. Πβ. E. MOUTSOPOULOS, Histoire et temporalité chez Hegel, *Hegel-Jahrbuch*, 1981-1982, Roma, Jouvence, σσ. 39-51. Πβ. καὶ G. W. F. HEGEL, *Philosophie de l'histoire*, Εἰσαγ. (ἐκδ. Lasson, μετάφρ. ὑπὸ J. Gibelin), τ. 1, Paris, Vrin, 1968, σ. 24.

24. *Αὐτόθι*, σ. 63.

25. *Αὐτόθι*.

26. Πβ. N. HARTMANN, *Die philosophie des deutschen Idealismus* (Berlin καὶ Leipzig, 1923-1929), β' μέρος, 2η ἐκδ. ἀμετάβλ., Berlin, 1960, ἰδία σσ. 308-362.

27. Πβ. M. H. CARRÉ, *Realists and Nominalists*, Oxford, Univ. Press, 1946.

στοῦν πρὸς τοὺς πλατωνίζοντας. Γνωρίζομε πόσον ἡ ἀφορμὴ τῆς διενέξεως αὐτῆς ἐντοπίζεται στὴν *Εἰσαγωγή*²⁸ τοῦ Πορφυρίου ὁ ὁποῖος διέκρινε δύο, ἐξ Ἰσου ἀποδεκτοὺς, ἄλλωστε, τρόπους ἐρμηνείας τῆς φύσεως τῶν γενῶν, γενικῶν ἰδεῶν στίς ὁποῖες τὰ ἐπὶ μέρος ἀντικείμενα εἶναι ἀναγώγιμα. Γίνεται λοιπὸν δεκτὸ πὼς οἱ ἰδέες εἶναι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, πραγματικώτερες τῶν κατ' ἰδίαν ὄντων, ὅπως αὐτὰ ἐμφανίζονται καὶ καθίστανται γνωστὰ διὰ τῶν αἰσθήσεων. Στὸ ἴδιο αὐτὸ πνεῦμα, καὶ καθ' ὃ μέτρον ἐθεώρουν ἑαυτοὺς, ἡ τουλάχιστον δὲν ἀπεστέρξαν νὰ εἶναι, πλατωνίζοντες, οἱ ρεαλιστὰι τοῦ Μεσαίωνος ἀντεμετώπισαν τὰ γένη ὡς πραγματικότητες ὑπάρχουσες πέρα τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων διὰ τῶν ὁποίων συμβαίνει νὰ ἐκδηλώνονται. Στὸ σημεῖον αὐτό, ἡ διάκριση μεταξὺ πλατωνισμοῦ κι ἀριστοτελισμοῦ φθάνει σὲ βαθμὸν λεπτότητος ἀκραιῶν.

Στὴν πραγματικότητα, τί ἀκριβῶς ἐννοοῦμε μὲ τὴν φράση «διὰ τῶν ὁπίων συμβαίνει νὰ ἐκδηλώνονται»; Δυσοῖν θᾶτερον: (α) εἶτε ὅτι τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα παραπέμπουν στίς ἰδέες, ὅπως οἱ σκιές στὰ σώματα ποὺ τίς προβάλλουν, καὶ τότε ἡ φράση ἐρμηνεύεται πλατωνικῶς· (β) εἶτε ὅτι τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα μετέχουν τῶν ὑπερβατικῶν πραγματικοτήτων ποὺ ἐνυπάρχουν σ' αὐτά, καὶ τότε ἐπιλέγομε τὴν ἀριστοτελίζουσαν ἐρμηνείαν τῆς πραγματικότητος. Τὸ δίλημμα ἀξιοποίησαν ὅλως ἰδιαιτέρα ὁ Πλήθων στὸ *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται*²⁹, ἓνα ἔργο ποὺ δὲν εἶν' ἐπιτρεπτό νὰ παροραῖται· ὁ ζωγράφος Ραφαήλ ποὺ μεγαλειωδῶς κατῴρθωσε νὰ τὸ παραστήσῃ στὸ κέντρο τοῦ πίνακος *Ἡ σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν* ὁ Α. Ν. Whitehead ποὺ τὴν εἶχε κατὰ νοῦν βεβαιώνοντας πὼς ὀλόκληρη ἡ μετὰ τὸν Πλάτωνα φιλοσοφία συνίσταται σὲ μιὰ σειρὰν ὑποσημειώσεων στὰ πλατωνικὰ κείμενα· καὶ ὁ Fernand Robert ὁ ὁποῖος ἐγνώριζε καλῶς γιὰ ποιὸν λόγο θεωροῦσε πὼς τὸ φι-

28. Ἔκδ. Busse, Berlin, 1895· γαλλ. μετάφρ. ὑπὸ J. Tricot, Paris, Vrin, 1947· Πβ. Α. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ-ΒΟΥΡΛΟΥΑΝΝΙ, *Intelligible Forms and Universals. An Interpretation of Alexander of Aphrodisias, Aristotle on Metaphysics*, ἔκδ. ὑπὸ Thérèse Pentzopoulou-Valalas, Thessaloniki, Aristotle University, 1999, σσ. 33-39· Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ σχολαστικὴ διανόησις. Καταβολαὶ καὶ διαμόρφωσις*, Ἀθήναι, Γρηγόρης, 1978, σσ. 29-35. Στὸ Βυζάντιο παρατηρεῖται μιὰ ταλάντευση μεταξὺ, ἀφ' ἑνός, πλατωνισμοῦ ἐμπλουτισμένου ἀπὸ τὴν εἰσφορὰν τοῦ νεοπλατωνισμοῦ καί, ἀφ' ἑτέρου, ἀριστοτελισμοῦ, ἀναλόγως τῶν περιόδων προτιμήσεως γιὰ τὸν μὲν ἢ τὸν δέ. Πβ. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Φιλόσοφοι τοῦ Αἰγαίου*, Ἀθήνα, Ἰδρυμα τοῦ Αἰγαίου, 1991, σσ. 199-224, ἰδίᾳ σσ. 202 καὶ 209. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Ὁ Πλάτων καὶ ἡ βυζαντινὴ φιλοσοφία, Φιλοσοφικοὶ προβληματισμοί*, τ. 2, *Ἀναδρομαὶ καὶ ἀναδομήσεις*, Ἀθήναι, Πανεπ. Ἀθηνῶν, σσ. 200-209.

29. Πβ. BERNADETTE LAGARDE, *Le De differentiis de Pléthon d'après l'autographe de la Marcienne*, *Byzantion*, 43, 1973, σσ. 321-343· Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης διαφερόμενοι*, *Πλατωνισμὸς καὶ ἀριστοτελισμὸς κατὰ τὸν Πλήθωνα*, Ἀθήναι, Ἰδρυμα Ἐρευνης καὶ Ἐκδόσεων Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας, 1987, σσ. 9-11.

λοσοφείν ισοδυναμεί πρὸς τὸ ἐπιλέγειν μεταξύ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους³⁰. Ὁπωσδήποτε, ὁ πλατωνικὸς ἰδεοκρατικὸς ρεαλισμὸς οὐδέποτε ἠμφεσβητήθη μέχρι προσφάτως, ὅπως ἀκριβῶς ὁ νομιναλισμὸς οὐδέποτε ἐθεωρήθη ἰδεαλισμὸς πρὸ τοῦ γράμματος. Νομιναλιστικὴς ἐνδείξεις ἀσφαλῶς ἀπαντοῦν στὸν πλατωνικὸν *Κρατύλον*, δὲν θὰ ἠδύνατο ὅμως νὰ νοηθοῦν ὡς τεκμήρια μιᾶς προβληματικῆς τὴν ὁποίαν ὁ Πλάτων ἔθεσεν εἰς ἑαυτὸν, μολοντί δὲν τὴν λαμβάνει καὶ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν³¹.

2. Ἐδῶ ἀκριβῶς προκύπτει ἓνα σοβαρὸ θέμα σχετικὸ πρὸς ὅ,τι προηγεῖται: ποιά εἶναι ἡ στάση τοῦ Hegel, στὸν ὁποῖον ἔχει ἀποδοθῆ ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ἰδεαλιστῆ, ἔναντι τοῦ πλατωνικοῦ ρεαλισμοῦ; Ὁ Hegel ἀντεμετώπισε τὸ θέμα τοῦ τέλους τῆς φιλοσοφίας ἐκκινώντας ἀπὸ τὸ ἀτελὲς στάδιο στὸ ὁποῖον ὁ Kant τὴν εἶχε, κατ' αὐτόν, ἀναγάγει. Ὁ καντισμὸς περιορίζετο στὸ νὰ διαβλέπει τὴν ὀργάνωση τῶν αἰσθητῶν ἐντυπώσεων χάρις στὶς κατηγορίες τῆς διανοίας, στὶς ὁποῖες προσετίθεντο τὰ ἀπὸ τὴν ἐμπειρία δεδομένα, οἱ «ἐποπτεῖες», τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Ὁ Hegel προσπαθεῖ νὰ διίδη τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ πράγματος καθ' ἑαυτό, νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ σχετικὸν τοῦ φαίνεσθαι προκειμένου νὰ προσεγγίσῃ καὶ νὰ διακριβώσῃ τὸ ἀπόλυτον, καὶ νὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν στατικὴν διαλεκτικὴν τῶν ἀντινομιῶν, ὅπως αὐτὲς ἐνόηθησαν ἀπὸ τὸν Kant ἐπὶ ἐπιπέδου κοσμολογικοῦ. Τὸ ἐπιτυγχάνει διὰ μιᾶς τρισημοῦ δυναμικῆς διαλεκτικῆς τὴν ὁποίαν ὑποθέτει ἰσχύουσαν ἐπὶ ὅλων τῶν ἐπιπέδων, μὲ κίνδυνον, φυσικά, ἢ ἴδια ν' ἀποδειχθῆ σχηματικὴ, μέχρι σημείου ἢ ἐφαρμογὴ τῆς ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως λ.χ. νὰ τῆς ἔχη στοιχίσει τὴν δηκτικὴν, ἂν καὶ διακαίολογημένην, κριτικὴν τοῦ Julian Huxley³². Πρὸς τοῦτο ὁ Hegel ἐχρειάσθη ν' ἀναφερθῆ ἀναγκαστικῶς στὸν Πλάτωνα τοῦ ὁποῖου καὶ ὑπερέβη τὴν περὶ πραγματικότητος ἀντίληψιν. Ἄραγε, συμπεριφερόμενος μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, κατεχράσθη τοῦ πλατωνισμοῦ, ὅπως ὁ J. Moreau ἀφήνει νὰ ἐννοηθῆ³³; Ἴσως τοῦτο νὰ μὴν εἶναι ἀποκλειστέον, ἀξίζει ὅμως νὰ ἐρευνηθῆ. Ὁπωσδήποτε, στὴν *Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος* ὁ Hegel ἀναγνωρίζει πῶς, κατὰ τὸν πλατωνικὸν διάλογο *Παρμενίδην*, προκειμένου νὰ προσεγγίσῃ τὸ ὄν, ἢ νόησις ἀκολουθεῖ ἓναν δρόμον ποὺ τὴν ὀδηγεῖ στὴν ἔκσταση³⁴, δηλαδὴ σὲ μιᾶν κατάστασιν ὅπου συναντᾶ τὸ πραγματικὸν ἐκτὸς ἑαυτῆς.

30. Πβ. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Aristote, *Les grands écrivains du monde*, τ. 1: *Antiquité*, Paris, Nathan, 1976, σσ. 198-206, ἰδίᾳ σ. 198.

31. Πβ. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Un instrument divin: la navette, de Platon à Proclus*, Kernos, 10, 1997, σσ. 241-247.

32. Πβ. J. HUXLEY, *Problems of Relative Growth*, London, Methuen, 1932.

33. Πβ. J. MOREAU, Hegel a-t-il abusé de Platon?, *Revue de Philosophie Ancienne*, 1, 1985, σσ. 9 κ.έξ.

34. Πβ. *Phänomenologie des Geistes* (1807, σ. 49), σ. 52. Πβ. κατωτ. καὶ σημ. 51.

Κατὰ τὸν πλατωνικὸν *Σοφιστήν*, τὸ λέγειν τ' ἀληθῆ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ λέγειν τὸ ὄν, ἐνῶ τὸ ψεύδεσθαι, πρὸς τὸ λέγειν τὸ μὴ ὄν³⁵. Μᾶς εἶναι γνωστὸ πόσον, ἐν συνεχείᾳ τῆς διατυπώσεως αὐτῆς, ὁ Πλάτων προσπαθεῖ νὰ ὑπερβῇ τὸ παρμενίδειον μὴ ἀναγώγιμον μεταξὺ ὄντος καὶ μὴ ὄντος, προτείνοντας δύο ἐνδιάμεσες καταστάσεις: τὸ μὴ ὄν τοῦ ὄντος καὶ τὸ ὄν τοῦ μὴ ὄντος³⁶. Ἡ διττὴ αὐτῆ παρεμβολὴ μεταξὺ τῶν ἀκραίων ἀξιῶν τοῦ ὄντος καὶ τοῦ μὴ ὄντος προεικονίζει τὴν τελευταία πλατωνικὴν φιλοσοφία ποὺ δομεῖται πέραν τῆς ἐννοίας τοῦ μεικτοῦ ὄντος, ἐκτιθέμενης, μεταξὺ ἄλλων, στὸν *Φίληβον*³⁷, καὶ ἀξιοποιούμενης στὸν *Τίμαιον*³⁸, μὲ τὴν μόνη διαφορὰν ὅτι ὁ Hegel δὲν ἀρκεῖται στὴν διαπίστωση τῆς ἐνδεχόμενης ὑπάρξεως τῶν μεικτῶν αὐτῶν, ἀλλὰ χωρεῖ καὶ στὴν διατύπωση μιᾶς θεωρήσεως κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ μεικτὰ αὐτὰ εἶναι προϋόντα μιᾶς δυναμικῆς ὑπερβάσεως ποὺ καταλήγει σ' ἓνα γίγνεσθαι³⁹. Κατὰ τὸν *Σοφιστήν*⁴⁰, ἀντιθέτως, ἡ γνώσις δὲν ἀποκλείει τὸ ὄν⁴¹. Ἡ γνώσις ἔχει τὴν θέσιν τῆς ἐντὸς τοῦ ὄντος⁴². Καί, συνεπῶς, τὸ ὄν δὲν εἶναι καθαρὴ ἀκίνησις· περιβάλλει τὴν κίνηση, ἔστω καὶ τὴν κίνηση τῆς γνώσεως⁴³. Ὑπὸ τοὺς ὄρους αὐτούς, πῶς ν' ἀντιληφθοῦμε τὴν διαδικασίαν ἢ ὁποία, σύμφωνα πρὸς τὸν ἐκ μέρους τοῦ Hegel σχολιασμὸν τοῦ *Παρμενίδου*, ὀδηγεῖ στὴν ἔκσταση τῆς νοήσεως⁴⁴, ἄλλως παρὰ ὑποθέτοντας πῶς ὄν καὶ νόησις συναντῶνται («ἐν μέσῃ ὁδῶ»); Ἡ ἀντίληψις ὅμως αὐτῆ δὲν ἀποβαίνει, ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον, προβληματικὴ⁴⁵; Ἐπὶ τῶν προηγουμένων διαπιστώσεων ἐρείδεται, κατὰ τὸν J. Moreau, «ἡ ἀνάλυση τῶν συνθηκῶν ποὺ καθιστοῦν δυνατὴν τὴν κρίση διὰ τῆς ὁποίας τὸ ἀληθὲς διακρίνεται τοῦ ἀναληθοῦς καὶ οἰκοδομεῖται ἡ γνώσις»⁴⁶. Στὴν ἴδια τάξιν ἰδεῶν, «ἡ πλατωνικὴ διαλεκτικὴ δὲν διατείνεται,

35. Πβ. *Σοφ.*, 236 e - 237 a· 241 c-d· *Θεαίτ.*, 188 a - 189 c. Πβ. ἡδὴ ΠΑΡΜΕΝ., ἀπ. 3 καὶ 6 (D.-K.¹⁶, II, 231, 23).

36. Πβ. ἄνωτ. καὶ σημ. 19.

37. Πβ. *Φίληβ.*, 26 a· πβ. N.-I. BOUSSOULAS, *L'être et la composition des mixtes dans le «Philèbe» de Platon*, Paris, P.U.F., 1952· ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *L'esthétique platonicienne, Actes du IVe Congrès Internat. d'Esthétique*, Athènes, Soc. Hellénique d'Esthétique, 1960, σσ. 749-754, ἰδίᾳ σσ. 750-742.

38. Πβ. *Τίμ.*, 35 a.

39. Πβ. J. MOREAU, *Hegel...*, σ. 12.

40. Πβ. *Σοφιστ.*, 248 a-b.

41. Πβ. J. MOREAU, *Hegel...*, σ. 13.

42. *Αὐτόθι*.

43. *Αὐτόθι*.

44. Πβ. ἄνωτ. καὶ σημ. 34.

45. Πβ. *κατωτ. καὶ σημ.* 48.

46. Πβ. *Θεαίτ.*, 187 a-b καὶ e. Πβ. J. MOREAU, *Hegel...*, σ. 13.

ὅπως ἡ ἐγγελιανή, πὼς προάγει μιάν γενεαλογία τοῦ πνεύματος χάρη σ' ὑποστασιαζόμενες ἀφαιρέσεις⁴⁷. Τὸ πλατωνικὸν ὄν νοεῖται, συνεπῶς, ὡς ἀρχὴ κινούμενη ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς γνώσεως, μ' ὅλες τὶς δυσχέρειες τοῦ αὐτοῦ προϋποθέτει⁴⁸, ἐνῶ ἡ ἐγγελιανή Ἰδέα κινεῖται ἀφ' ἑαυτῆς ἀνεξαρτήτως οἰασδῆποτε γνωστικῆς διαδικασίας, καθ' ὅσον ἡ ἴδια εἶναι ὄν ἀπόλυτον. Ἐκ τούτου προκύπτει πὼς τὸ καταστατικὸν τοῦ ὄντος στὸν Σοφιστῆ δὲν ἀντιστοιχεῖ πιά ἐπακριβῶς πρὸς τὸ καταστατικὸν τῶν ιδεῶν, ὅπως αὐτὲς νοοῦνται στοὺς διαλόγους τῆς ὠριμότητος τοῦ Πλάτωνος, δηλαδή ὡς ἐναποθηκευμένες στὸ διάβα μιᾶς προηγούμενης ζωῆς⁴⁹ κ' ἔκτοτε ἐμμενεῖς στὸ ὑποσυνειδήτο, πρὶν ἀνακληθῶν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς γνωστικῆς διαδικασίας⁵⁰. Ἰδέες πλατωνικὲς κ' Ἰδέα ἐγγελιανὴ χαίρουν τοῦ αὐτοῦ κοινοῦ γνωρίσματος, ὅτι κι αὐτὲς κ' ἐκείνη διατελοῦν πραγματικότητες. Τελικῶς, κατὰ τὴν κρίση μου, ὁ Hegel δὲν διστάζει νὰ συνηγορήσει ὁ ἴδιος ὑπὲρ τῆς ρεαλιστικῆς ἐκδοχῆς τοῦ πλατωνισμοῦ⁵¹.

3. Παρὰ ταῦτα, εἶναι δυνατὸν νὰ προχωρήσῃ κανεὶς στὴν ἐπιβολὴ κάποιας εὐκαμψίας ἐπὶ τῆς θέσεως κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ πλατωνικὲς ιδέες συνιστοῦν πραγματικότητες αὐστηρῶς κι ἀποκλειστικῶς ἀντικειμενικῆς, ἂν μάλιστα λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὸ καταστατικὸ τῶν τόσο ὡς ἐμμενῶν ὅσον κι ὡς ὑπερβατικῶν. Ἀσφαλῶς οἱ ιδέες παραμένουν, στὸ πλαίσιον αὐτό, πραγματικότητες ἀνεξάρτητες τῆς συνειδήσεως· ὡστόσο, καὶ μόνον τὸ γεγονός πὼς εἶναι γνώσιμες συνεπάγεται πὼς ἡ συνειδήση ἀποδίδει σ' αὐτές, κατὰ τὴν φάση τῆς ἀναμνήσεως-γνώσεως, ιδιότητες ἀλλότριες⁵². Δύο κύριες ἀπόψεις πρέπει νὰ σημειωθῶν ἐδῶ: (α) ἀφ' ἑνός, ὅτι, κατὰ τὸν Πλάτωνα, οἱ ιδέες συνιστοῦν γενικὰ παραδείγματα τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων, κι ὅτι τὰ τελευταῖα αὐτὰ ἐμφανίζονται ὡς διαφοριζόμενα ἐξειδικεύματα τῶν ἐν λόγῳ παραδειγμάτων· ἐξειδικεύματα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων ἡ νόηση σχηματίζει ἕνα εἶδος ἀναπλάσματος

47. *Αὐτόθι*, σ. 16.

48. Πβ. *ἀνωτ. καὶ σημ.* 45.

49. Πβ. λ.χ. *Φαῖδρ.*, 247 c-e. Πβ. E. MOUTSOPOULOS, Intimité ou refoulement? Sur quelques aspects ontologiques, épistémologiques et méthodologiques de la théorie platonicienne de la réminiscence, *Diotima*, 23, 1995, σσ. 148-151.

50. Πβ. *Μέν.*, 81 e - 84 a.

51. Πβ. *ἀνωτ. καὶ σημ.* 12, 34 καὶ 44. Πβ. καὶ G. W. F. HEGEL, Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie, *Werke*, auf der Grundlage der *Werke* von 1832-1845, neuedierte Ausgabe, Redaktion Eva Moldenhaurr und Karl Marks Michel, τ. 19, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1986, s. 41: «Die Platonischen Ideen sind real, sie sind allein das Sein». Πβ., *στὴν ἴδιαν ἐκδοση*, τ. 9, σ. 438; «in der ganzen Natur die Idee zu erkennen ist zugleich Realismus».

52. Πβ. *ἀνωτ. καὶ σημ.* 49.

τῆς νοητῆς πραγματικότητας στὴν ὁποίαν καθέν' ἀπὸ τὰ ἐξειδικεύματα αὐτὰ παραπέμπει ἀντιστοίχως, ὅπως οἱ φωτογραφίες ἐκεῖνες τῶν μελῶν μιᾶς οἰκογενείας πού, ὑπερτιθέμενες, ὑποβάλλουν τὸν γενικὸν τύπο τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς οἰκογενείας αὐτῆς⁵³. (β) ἀφ' ἑτέρου, ὅτι ὁ Πλάτων φαίνεται νὰ προβαίνει σὲ διάκρισιν μεταξύ νοητοῦ καὶ νοεροῦ, δηλαδὴ μεταξύ νοητῆς πραγματικότητας καὶ νοητικοῦ καὶ λογικοῦ καταστατικοῦ τοῦ περιεχομένου τῆς νόησεως⁵⁴, καταστατικοῦ πού ὑποτίθεται πῶς ἀντιστοιχεῖ πρὸς καταστατικὸν θεῖον⁵⁵. Λόγω ἐλλείψεως μορφῆς⁵⁶ καὶ σωματικότητας⁵⁷, κι ὅμως μορφῆ («εἶδος») καθ' ἑαυτήν⁵⁸, ἀλλὰ καὶ ἀμετάβλητος ἢ ἴδια⁵⁹, τὸ νοητὸν δὲν ὑπόκειται, συνεπῶς, εἰς παρατήρησιν.

Ἡ μεταξύ νοητοῦ καὶ νοεροῦ διάκρισις, πού ἐγγίζει τὰ ὅρια τῆς ἀντιθέσεως, ἀφοῦ εἶναι σχετικὴ πρὸς τὴν διαφορὰ μεταξύ τῆς φύσεως τοῦ ἀντικειμένου τῆς νόησεως καὶ τῆς φύσεως τῆς ἴδιας τῆς νόησεως, ἀντιμετωπίζεται ἀκόμη ριζικώτερα ἀπὸ τὸν Πρόκλο, τὸν μεγαλοφύστερον σχολιαστὴ τοῦ Πλάτωνος. Μιὰ βραχεῖα παράκαμψη θὰ εἶταν ἐδῶ χρήσιμη, προκειμένου ν' ἀναφερθῆ κανεὶς στὰ πρόκλεια σχόλια τῶν πλατωνικῶν διαλόγων. Ὁ Πρόκλος χαρακτηρίζει πρωτίστως τὰ νοητὰ ὡς πρὸς τὰ αἰσθητὰ κατὰ τὸν ἀκόλουθον τρόπο: «τὰ αἰσθητὰ ἐμπεριέχονται στὰ νοητὰ πού εἶναι τὰ παραδείγματα τους· τὰ νοητὰ, στὰ αἰσθητὰ πού εἶναι οἱ εἰκόνες τους»⁶⁰. Οἱ διάφοροι τρόποι γνώσεως κατανέμονται μεταξύ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων: «συλλαμβάνομε τὸ αἰσθητὸν διὰ τῆς αἰσθήσεως, τὸ δοξαστὸν διὰ τῆς δόξεως⁶¹, τὸ διανοητὸν διὰ τῆς διανοίας, τὸ νοητὸν διὰ τοῦ νοῦ»⁶². Ὑπὸ τίς συνθήκες αὐτὲς τὸ καταστατικὸν

53. Πβ. *κατωτ.* καὶ σημ. 70.

54. Πβ. *Τίμ. Λοκρ.*, 99 e: «λογικὸν... νοερόν».

55. Πβ. *Ἀλκιβ. Α'*, 133 c: «τῆς ψυχῆς τὸ νοερώτερον (θειότερον) τὸ εἰδέναι τε καὶ φρονεῖν».

56. Πβ. *Φαίδ.*, 81 b: «νοητὸν καὶ ἀειδέες».

57. Πβ. *Σοφιστ.*, 246 b: «νοητὰ... καὶ ἀσώματα».

58. Πβ. *Πολιτείας Ε'*, 511 a: «νοητὸν... τὸ εἶδος»· *αὐτόθι*, 509 d: «όρατὸν» ἀντιθ. πρὸς «νοητὸν»· πβ. *Τίμ.*, 51 c.

59. Πβ. *αὐτόθι*, 48 c: «νοητὸν καὶ ἀεὶ κατὰ ταῦτ' ὄν». Πβ. *ἄνωτ.* καὶ σημ. 4.

60. Πβ. εἰς *Τίμ.*, I, 13, 40 Diehl: «τὰ αἰσθητὰ ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ἐστὶ παραδειγματικῶς καὶ τὰ νοητὰ ἐν τοῖς αἰσθητοῖς εἰκονικῶς». Προδήλως πρόκειται περὶ «μεθέξεως». Πβ. *Στοιχ. θεολ.*, 195, σ. 170 Dodds: «πᾶσα ψυχὴ πάντα ἐστὶ τὰ πράγματα, παραδειγματικῶς μὲν τὰ αἰσθητὰ, εἰκονικῶς δὲ τὰ νοητὰ... μέση οὖσα»· εἰς *Τίμ.*, I, 336, 32 Diehl: «εἰκόνα τοῦ κόσμου τοῦ νοητοῦ». Πβ. E. MOUTSOPOULOS, *Les structures de l'imaginaire dans la philosophie de Proclus*, Paris, Les Belles Lettres, 1985, σ. 54 καὶ σημ. 74.

61. Πβ. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *La notion de croyance chez Platon, Diotima*, 23, 1995, σσ. 9-16.

62. Πβ. *Πλάτ. θεολ.*, I, 3, 7, 1-2 Portus (τ. 1, σ. 15, 18-19 Saffrey-Westerink)· πβ. εἰς *Παρμ.*, 732, 33 Cousin: «νοήσει...: τὰ νοητὰ, δόξη... τὰ δοξαστὰ διαγιγνώσκωμεν».

τοῦ νοεροῦ ἀρμόζει στήν νόηση ὅταν αὐτὴ συλλαμβάνει τὰ νοητά, δὲν συγχέεται ὁμῶς πρὸς τὸ καταστατικὸν τοῦ νοητοῦ πού τὰ διέπει, ἄλλως ὑπάρχει κίνδυνος ἡ νόηση νὰ συνεπαχθῇ τὴν πτώση τῆς μερικῆς ψυχῆς τῆς ὁποίας νόηση διατελεῖ, καθιστῶντάς τὴν λείαν «ταραχῆς ὀφειλομένης στήν ὕλη καὶ στὸ κακόν, στήν ὑπερβολικὴν τῆς οἰκείωσιν πρὸς τὸ σῶμα, στήν μετάβασίν τῆς ἀπὸ τοῦ νοητοῦ στὸ αἰσθητὸν καὶ ἀπὸ τῆς στάσεως εἰς τὴν κίνησιν, στήν σύγχυση μεταξὺ νοεροῦ καὶ ἀνοήτου, διαστατοῦ καὶ ἀμεροῦς»⁶³. Ἡ καθαρότης τῆς νοήσεως εἶν' ἀναγκαία πρὸς ἀποφυγὴν ὅχι μονάχα κάθε συγχύσεως πρὸς τὸ αἰσθητὸν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν ἑαυτῇ καταπτώσεως τοῦ νοητοῦ εἰς εἰκόνα νοητοῦ⁶⁴. Τὸ νοερὸν ἀποβαίνει, συνεπῶς, ὁ μέσος ὄρος ἢ, μᾶλλον, ὁ κοινὸς παρανομαστικῆς χάρη στὸν ὁποῖον ἡ νόησις ἀνέρχεται μέχρι τοῦ νοητοῦ πού παραμένει ἐμμενὲς γι' αὐτήν⁶⁵, μὲ κίνδυνον, βέβαια, ἡ προσαρμογὴ αὐτὴ πρὸς τὸ ἀνώτερον νὰ ἐκφυλιστῇ σὲ παρεκβολὴν πρὸς τὸ κατώτερον, δηλαδὴ πρὸς τὸ αἰσθητὸν, μ' ὅλα τὰ ἐνδεχόμενα κακὰ πού τοῦτο συνεπάγεται, καὶ πού ἀπαριθμήθηκαν προηγουμένως⁶⁶. Τὸ νοερὸν παραμένει χαρακτήρας τῆς νοήσεως πού μόλις εἶναι σὲ θέση νὰ συλλαμβάνει τὰ νοητά πού συνιστοῦν, καθὼς ἐλέχθη, ὄντα κατ' ἐξοχίαν («ὄντως ὄντα»). Ἡ φύση τοῦ νοεροῦ παρέχει σ' αὐτὸ ἓνα καταστατικὸν δευτέρας τάξεως ἐπὶ τῆς κλίμακος τῶν ἀξιών πού διακρίνονται στὸν *Σοφιστήν*⁶⁷. Ἡ θέση λοιπὸν τοῦ νοεροῦ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ «μὴ ὄν τοῦ ὄντος»⁶⁸, τὸ ὁποῖον χρησιμεύει, ὑπὸ ὠρισμένου ὄρους, στὸ νὰ εἰσάγῃ τὴν νόηση στὸν κόσμον τῶν κατ' ἐξοχίαν ὄντων πού εἶναι οἱ ἰδέες.

Ἄς ἐπανεέλθουμε στὸν ἴδιον τὸν Πλάτωνα: διεπιστώσαμεν ἤδη⁶⁹ πὼς ὁ φιλόσοφος ὑποθέτει ὅτι οἱ ἰδέες γεννῶνται (ἢ μᾶλλον «ἀναγεννῶνται») στήν συνείδησιν ὅ-

63. Πβ. εἰς *Τίμ.* III, 324, 24 Diehl: «ταραχῆς ἐνύλου καὶ κακῶν ἀναπίμπλονται... διὰ τὴν σφοδρὰν πρὸς τὸ σῶμα οἰκείωσιν, διὰ τὴν... μεταβολὴν... ἀπὸ τοῦ νοητοῦ εἰς τὸ αἰσθητὸν, καὶ ἀπὸ τοῦ ἡσύχου πρὸς τὸ κινητὸν, διὰ τὴν... συντυχίαν... νοεροῦ καὶ ἀνοήτου, διαστατοῦ καὶ ἀμεροῦς»· πβ. εἰς *Πολιτείαν*, I, 77, 18-21 Kroll: «τὰ νοητά... διὰ τῶν αἰσθητῶν... ἀποτυποῦται καὶ διαστατῶς τὸ ἀδιάστατον».

64. Πβ. εἰς *Παρμεν.*, 842, 17 Cousin: «δεῖ δὴπου νοητὰ νοητῶν εἰκόνας μηδαμῶς ποιεῖν».

65. Πβ. *αὐτόθι*, 1081, 7 Cousin: «γιγνώσκομεν... τῶ νοερῶ τὸ ἐν ἡμῖν νοητὸν».

66. Πβ. *αὐτόθι*, 842, 17 Cousin: «ὁμοιοῦσθαι τὰ αἰσθητὰ τοῖς νοεροῖς».

67. Πβ. *Σοφιστ.*, 264 e.

68. Πβ. εἰς *Παρμεν.*, 816, 2 Cousin: «εἰ οὖν ἡ νοερὰ οὐσία τῶν οὐκ ὄντως ἔστιν...»· πβ. F. M. KOHNKE, Plato's conception of οὐκ ὄντως ὄν, *Phronesis*, 2, 1957, σσ. 22-40· E. MOUTSOPOULOS, *Les structures de l'imaginaire*, σ. 21 καὶ σημ. 5.

69. Πβ. *ἀνωτ.* καὶ σημ. 53.

στερ' ἀπὸ βιώματα μερικά, ἐνδεχομένως ἐπαναλαμβανόμενα, πού παραπέμπουν σὲ κάθε μιὰν ἐξ αὐτῶν λόγῳ τῶν παρεμφερῶν τους φύσεων καὶ φάσεων⁷⁰. Ἄν καὶ ἐνιαία, ἀφοῦ δὲν διακρίνεται σὲ μέρη⁷¹, ἡ ἰδέα ἐκδηλώνεται, ὥστόσο, κατὰ πολλοὺς αἰσθητοὺς τρόπους: ὑπάρχουν λ.χ. πολλὰ εἶδη κλίνης, πού ἔλα ἀνάγονται σὲ μιὰν μονάχα νοητὴν ἰδέα, νοούμενη κατὰ τὴν γενικότητά της⁷². Ἔτσι, τὸ καθῆκον, ἐπὶ παραδείγματι, ἐμφανίζεται ὡς νοητὸς δεσμὸς ἀνακτὸς στὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ⁷³. Ὡς πρὸς τὸ ὠραῖο, τοῦτο συνιστᾷ ἰδέαν ὀπωσδήποτε συγγενῆ πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ⁷⁴, ἀπὸ τὴν ὁποία οὐδεμία μερικὴ ἐκδήλωση τῆς ἰδέας τοῦ κάλλους δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ ἀπομακρύνει⁷⁵. Κάθε μερικὴ αἰσθητὴ ἐκδήλωση μιᾶς ἰδέας παραπέμπει στὴν ἴδιαν αὐτὴν ἰδέαν⁷⁶. Οἱ ὄντολογικὲς αὐτὲς σχέσεις ἀντιστοιχοῦν πρὸς σχέσεις παράλληλες σ' ἐπίπεδον ἐπιστημολογικό. Θ' ἀναζητηθῆ λ.χ., σ' ἐκάστην περίπτωση, τὸ ἀγαθὸν λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς γενικῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ⁷⁷. Τὸ ἴδιο θὰ συμβῆ καὶ προκειμένου περὶ τῆς ἰδέας τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς ἰδέας τῆς ἀσεβείας πού τῆς εἶναι συγγενῆς⁷⁸, καὶ ἀναλόγως, προκειμένου περὶ ὅλων τῶν ἰδεῶν⁷⁹. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ἀποβαίνει τελικῶς τὸ θεμέλιον πάσης ἀληθείας καὶ πάσης γνώσεως⁸⁰. Ὑστερ' ἀπὸ τίς μακρὲς αὐτὲς ἀναλύσεις, ὅπου, βέβαια, παρενείρονται στοχασμοί, πού, ὥστόσο, εἶναι

70. Πβ. *Πολιτείας Θ'*, 588 c: «καὶ ἄλλαι τινὲς συχνὰ λέγονται συμπεφυκυῖαι πολλαὶ εἰς ἓν γίνεσθαι». Πβ. ἄνωτ. καὶ σημ. 70.

71. Πβ. *Θεαίτ.*, 205 c-d: «εἴπερ μέρη τε μὴ ἔχει καὶ μία ἐστὶν ἰδέα».

72. Πβ. *Παρμεν.*, 157 d: «μιᾶς τινὸς ἰδέας καὶ ἑνός τινος, ὃ καλοῦμεν ὄλον... τούτου μόνιον ἂν εἴη τὸ μόνιον». πβ. *Πολιτείας Γ'*, 596 b.

73. Πβ. *Κρατ.*, 418 e: «ἀγαθοῦ... ἰδέα οὕσα τὸ δέον φαίνεται δεσμὸς εἶναι». *Πολιτείας ΣΤ'*, 507 b: «τάς δ'... ἰδέας νοεῖσθαι μὲν, ὄρασθαι δ' οὐ».

74. Πβ. *Ἰππ. μεῖζ.*, 297 b: «ἐν πατρός τινος ἰδέα εἶναι τὸ καλὸν τοῦ ἀγαθοῦ».

75. Πβ. *Κρατ.*, 439 e: «μηδὲν ἐξιστάμενον τῆς αὐτοῦ ἰδέας».

76. Πβ. *Θεαίτ.*, 184 d: «εἰς μιὰν τινὰ ἰδέαν... πάντα ζυντείνει». *Πολιτικ.*, 308 c: «μιὰν τινὰ δύναμιν καὶ ἰδέαν δημιουργεῖ».

77. Πβ. *Φίληβ.*, 64 e: «μιᾶς δυνάμεθα ἰδέα τὸ ἀγαθὸν θηρεῦσαι».

78. Πβ. *Εὐθυφρ.*, 6 d: «μιᾶς τε ἰδέα τὰ τε ἀνόσια ἀνόσια εἶναι καὶ τὰ ὅσια ὅσια».

79. Πβ. *Φαῖδρ.*, 265 d: «εἰς μιὰν ἰδέαν συνορῶντα ἄγειν τε τὰ πολλαχῆ διεσπαρμένα». Ἐπὶ τῆς ἐννοίας τοῦ συνορᾶν κατ' Ἀριστοτέλη, πβ. KWON CHANG-UN, *Τὸ πρόβλημα τῆς ἐπαγωγικῆς συνοράσεως τοῦ καθόλου παρ' Ἀριστοτέλει*, Ἀθῆναι, ἔκδ. τοῦ Πανεπιστημίου, 1985, σσ. 197-198. Πβ. *Σοφιστ.*, 253 d: «μιὰν ἰδέαν διὰ πολλῶν... πάντα διατεταμένην ἰκανῶς διαισθάνεται». *Παρμεν.*, 132 b: «μιὰν τινὰ οὕσαν ἰδέαν». *Πολιτείας ΣΤ'*, 486 d: «ἐπὶ τὴν τοῦ ὄντος ἰδέαν».

80. Πβ. *αὐτόθι*, 508 e: «τοῦτο τοίνυν τὸ τὴν ἀλήθειαν περιέχον τοῖς γινωσκομένοις καὶ τῷ γινώσκοντι τὴν δύναμιν ἀποδίδὼν τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέαν φασὶ εἶναι, αἰτίαν δ' ἐπιστήμης οὕσαν καὶ ἀληθείας». Πβ. L. ROBIN, *Les rapports de l'être et de la connaissance d'après Platon*, Paris, P.U.F., 1957.

τουλάχιστον αναγκαῖοι, θὰ καταλήξωμε στὸ ὅπωςοῦν βραχὺ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐν-
τὸς τοῦ πλατωνισμοῦ θεώρηση τῆς ἐπιστημολογικῆς ἐμμένειας τῶν ἰδεῶν κατ' οὐ-
δένα τρόπον ἐπηρεάζει τὴν ὄντολογικὴ τους ὑπερβατικότητα, καὶ πῶς, στὸ πλαίσιο
τῆς ἀλληλεπιδράσεως μεταξύ τῶν δυὸ αὐτῶν ἐπιπέδων ἡ θέση τοῦ Πλάτωνος εἶναι
δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς μετριοπαθῆς ρεαλισμός, πράγμα πού βοηθεῖ καὶ πάλιν
στὴν καταπολέμησιν τοῦ ἀνακριβοῦς «ἀξιώματος» περὶ τοῦ δῆθεν πλατωνικοῦ ἰδεα-
λισμοῦ⁸¹.

R É S U M É

Platon, idéaliste ou réaliste?

L'un des mauvais usages de la terminologie philosophique est celui qui oppose l'idéalisme au matérialisme et qui fait de Platon un idéaliste dans la mesure où il n'est pas matérialiste. Un malentendu analogue consiste à considérer Platon comme idéaliste (en raison de la théorie des idées); idéaliste au sens où l'est Hegel, prétendent certains, en prolongeant le malentendu. Or Hegel occupe une place à part dans la philosophie allemande, une position plutôt d'opposition à l'idéalisme (Kant), et s'inscrit plutôt dans le courant du romantisme. Si l'on s'éloigne des prémisses de l'idéalisme allemand pour considérer la longue querelle entre nominalistes et réalistes, Platon apparaît plutôt comme réaliste. Hegel lui-même, décèle chez Platon (notamment dans le *Parménide*) une sortie hors du soi «idéaliste», vers les choses, pour défendre de la sorte le réalisme platonicien. Quant aux idées platoniciennes, ontologiquement transcendantes et épistémologiquement immanentes, contribuent elles-aussi à l'image d'un Platon modérément réaliste.

81. Π.β. Ε. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ πορεία τοῦ πνεύματος*, τ. 1, *Τὰ ὄντα*, Ἀθήναι, Ἑρμῆς, σ. 82: «Οὐσιαστικῶς, ἡ πλατωνικὴ ἰδεοκρατία, ὅπως καὶ ἡ πυθαγόρειος ἀριθμοκρατία ἀπὸ τὴν ὁποίαν αὐτὴ ἐμπνέεται δὲν εἶναι παρὰ ἑνὸς μετριοπαθῆς ρεαλισμοῦ»: π.β. Γ. ΑΡΑΒΑΤΖΙΣ, βιβλιοκρ. εἰς Ivan GOBRY, *Premières leçons sur le «Phédon» de Platon* (Paris, P.U.F., 1999), *Φιλοσοφία*, 30, 2000, σσ. 247-248, ἰδία σ. 248.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 8ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2001

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ. — **Ἄρχεῖο Ἀλεξάνδρου Λυκούργου**, ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. *Μιχαὴλ Σακελλαρίου**.

Ὁ Ἀλέξανδρος Λυκούργος (1827-1875), γιὸς τοῦ Γεωργίου Λογοθέτη Λυκούργου (1772-1850), ἀρχηγοῦ τῶν Σαμίων κατὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 (ποῦ στὴ Σάμο παρατάθηκε ἕως τὸ 1834), Καθηγητῆς στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (1861-1866) καὶ Ἀρχιεπίσκοπος Σύρου καὶ ἄλλων Κυκλάδων (1866-1875), διατηροῦσε ὄχι μόνον τὶς ἐπιστολὲς καὶ ἄλλα ἔγγραφα ποῦ ἐλάμβανε, ἀλλὰ καὶ τὰ σχέδια τῶν ἐπιστολῶν, ὑπομνημάτων, ἐκθέσεων καὶ ἄλλων γραπτῶν ποῦ συντάσσει. Μετὰ τὸν πρόωρο θάνατό του, ὅλα αὐτὰ τὰ κείμενα, καθὼς καὶ τὰ χειρόγραφα συγγράμματά του, διασώθηκαν ἀπὸ τὴν ἀνηψιά του, Εἰρήνη Μαργέλου (1850;-1928).

Ἡ Εἰρήνη, δεῦτερη κόρη τοῦ Βασιλείου Μαργέλου, ἀξιωματικοῦ (1799-1859), καὶ τῆς Κλεοπάτρας, ἀδελφῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου, ἀφ' ἑνὸς ἦταν εὐπαιδέυτη, ἀφ' ἑτέρου θαύμαζε καὶ λάτρευε τὸν θεῖο της. Εἶχε φοιτήσει, ὅπως καὶ οἱ ἀδελφές της, Μαρία καὶ Ἑλένη, στὸ Παρθεναγωγεῖο Χίλλ. Κατὰ τὴν ὀριμότητά της, συνδέθηκε μὲ τὴν Καλλιρόη Παρρὲν καὶ τὴ Σεβαστὴ Καλλισπέρη, τὶς ἡγήτριες τοῦ φεμινιστικοῦ κινήματος στὴν Ἑλλάδα. Τὴν θυμᾶμαι πολὺ καλά, γιατί, κατὰ τὴν τελευταία δεκαετία τῆς ζωῆς της, συνόδευα τὸν πατέρα μου, ἀνηψιό της, ποῦ τὴν ἐπισκεπτόταν συχνά. Μιλοῦσε στὴν καθαρεύουσα. Ἀναφερόταν πάντα σὲ παλαιὰ γεγονότα, ποῦ τὰ ζετύλιγε μὲ λεπτομέρειες. Τὸ προσφιλέστερο θέμα της ἦταν ὁ θεῖος της.

Ὁ Ἀλέξανδρος Λυκούργος σπούδασε θεολογία καὶ φιλολογία στὸ Πανεπιστή-

* MICHAEL SAKELLARIOU, *The Alexander Lykourgos' Archives.*

μιο Ἀθηνῶν (1845-1850) καί, με ὑποτροφία τῆς ἐλληνικῆς Κυβερνήσεως, στὰ Πανεπιστήμια Λειψίας, Halle, Βερολίνου (1852-1858). Ἀνακηρύχθηκε διδάκτωρ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Halle. Τὸ 1861 διορίσθηκε Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Τὸ 1862 χειροτονήθηκε διάκονος καὶ πρεσβύτερος καὶ τιτλοφορήθηκε ἀρχιμανδρίτης ἀπὸ τὸν Πατριάρχην Ἱεροσολύμων Κύριλλο Β'. Τὸ 1866 χειροτονήθηκε Ἀρχιεπίσκοπος Σύρου, Τήνου, Κέας, Σίφνου, Σερίφου καὶ Μήλου¹. Ἐξέδωσε, με τὸν Ἀντώνιο Μοσχάτο, τὸ θεολογικὸ περιοδικὸ Ἱερομνήμων, ὅπου δημοσίευσε μελέτες του καὶ λόγους του. Ἄλλους λόγους του δημοσίευσε αὐτοτελῶς. Ἄφησε χειρόγραφες πανεπιστημιακὲς παραδόσεις καὶ μία πολυσέλιδη Ἱστορία τῶν δογμάτων².

1. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ: F. M. F. Skene, *The Life of Alexander Lycourgos, Archbishop of the Cyclades, with an Introduction by the Lord Bishop of Lincoln*, Rivingtons, 1877. Παρθένιος Μ. Ἀκύλλας, Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Σύρου καὶ Τήνου Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος ἐν Ἀγγλίᾳ κατὰ τὸ 1870, 1901. Δ. Σ. Μπαλάνος, Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Σύρου, Τήνου καὶ Μήλου Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος», *Θεολογία*, 1, 1923, 41 κέξ., 180 κέξ., καὶ σὲ αὐτοτελὲς τεῦχος, 1923, Παρθένιος Πολάκης, Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος, Ἀρχιεπίσκοπος Σύρου καὶ Τήνου, 1927. Εὐλόγιος Κουρίλας, Ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Λυκοῦργος», *Θεολογία*, 5, 1927, 135 κέξ., 328 κέξ., 6, 1928, 65 κέξ. Μ. Β. Σακελλαρίου, Ὁ Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος καὶ ἡ κατὰ τοῦ πανσλαβισμού δρᾶσις αὐτοῦ», *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, 8, 1931, σελ. 245-260. Οἱ Δ. Σ. Μπαλάνος, Παρθένιος Πολάκης καὶ Εὐλόγιος Κουρίλας παραπέμπουν σὲ πολυάριθμες πηγές.

— Ποίημα πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκοῦργου: Ὁ Ἱεράρχης Λυκοῦργος, ποίημα Περικλέους Καλαθάκη, Ἀθήνησι, τύποις Ἀντωνιάδου, 1876, σελ. 48 (Ἀντίτυπο βρίσκεται στὴ βιβλιοθήκη τοῦ ΕΛΙΑ, με ἀριθμὸ 1733, κατὰ πληροφῶριαν τῆς δρ. Κάλλιας Καλλιτάκη, τὴν ὅποια εὐχαριστῶ. Ἡ δρ. Κάλλια Καλλιτάκη εἶναι ἐρευνητριά τοῦ Κέντρου Ἑρεῦνης τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν).

— Ὁ ἀρθρογράφος Μιχαὴλ Γ. Σακελλαρίου (βλ. πιὸ κάτω σελ. 97 καὶ 99), φίλος καὶ θαυμαστὴς τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκοῦργου, ἔχει καταγράψει πολλὰς πληροφορίας καὶ διατυπώσει πολλὰς κρίσεις γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Λυκοῦργο σὲ μελέτη του με τίτλο «Διατὶ ἔπεσον ἡ Ἑλλάς — κρίσεις ἐπὶ μιᾷς 40ετίας», ποὺ δημοσίευσε στὴν ἐβδομαδιαία πολιτικὴ ἐπιθεώρηση *Κραυγὴ τοῦ ἐμπνεόντος Ἑλληνισμοῦ* ποὺ ἐξέδιδε ὁ ἴδιος στὴν Πάτρα ἀπὸ τὸ 1910 ἕως τὸ 1914. Αὐτὴ ἡ μελέτη ἀρχίζει ἀπὸ τὸ φύλλο Α 2 τῆς 1ης Αὐγ. 1910 καὶ συνεχίζεται μέχρι καὶ τοῦ φύλλου Β' 7 τῆς 11ης Σεπτ. 1911. Ἐκτενεῖς ἀναφορὲς στὸν Ἀλέξανδρο Λυκοῦργο ὑπάρχουν στὰ φύλλα Α' 10, 11, 12, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, Β' 1, 3, 4, 5, 7.

2. Δημοσιευμένα ἔργα τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκοῦργου: 1) *Enthüllungen über den Simonidischen-Dindorfischen Uranios. Unter Beifügung eines Berichts von Herrn Prof. Dr. Tischendorf*, Leipzig, 1856. 2) (συνεργασία μετὰ Α. Μοσχάτου, «Πρόλογος», Ἱερομνήμων, 1859, σελ. ἀ-μη'. 3) «Περὶ θρησκείας», Ἱερομνήμων, 1859, σελ. 1-80. 4) «Ὁ Ρῶσσος ἱερεὺς Πολυσαδόφ ἐλέγχων καὶ ἐλεγχόμενος», Ἱερομνήμων, 1861, σελ. 171-224. 5) «Βιβλιοκρισία τῆς ἐλληνικῆς μεταφράσεως τῆς εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Θεολογίαν τοῦ Μακαρίου, ὑπὸ Ν. Σπ. Παπαδοπού-

Ὁ Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος ἀνέπτυξε δραστηριότητες καὶ πέραν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπαρχίας του καὶ τῆς αὐτοκέφαλῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

1. Τὸ ἔτος 1869, ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα τοῦ Liverpool ζήτησε ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἑλλάδος νὰ ἐγκαινiasθεῖ ὁ νεόδμητος ναὸς τῆς ἀπὸ τὸν πολὺ εὐφύμως γνωστὸν Ἀρχιεπίσκοπο Ἀλέξανδρο Λυκοῦργο, ἡ δὲ Ἱερὰ Σύνοδος ἀνταποκρίθηκε στὴν ἐπιθυμία τῆς κοινότητος μὲ ψήφους τρεῖς ἐπὶ συνόλου πέντε³.

Ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκοῦργου στὴν Ἀγγλία ἔγινε, ἀφοῦ εἶχαν προηγηθεῖ τὰ ἀκόλουθα γεγονότα, ποὺ χαρακτηρίζουν τὴ στάθμη τῶν σχέσεων τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἐκείνη τὴν ἐποχὴ. Ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία εἶχε διαδηλώσει ἐπίσημως τὴν ἐπιθυμία τῆς γιὰ διάλογο μὲ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, πρῶτα τὸ 1840⁴

λου», *Ἱερομνήμων*, 1861, σελ. 225-352, 6) «Ἀπότισις μικροῦ χρέους», *Ἱερομνήμων*, 1862, σελ. 353-444. Ὁ Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος ἐξεφώνησε πολλοὺς λόγους, ποὺ ἔχουν δημοσιευθεῖ, ἄλλοι μὲν στὸ περιοδικὸ *Ἱερομνήμων*, 1860, σελ. 129-160, σελ. 161-170, 1862, σελ. 445-460, ἄλλοι στὸ περιοδικὸ *Ἐδαγγελικὸς Κήρυξ*, 1860, σελ. 180-192, 1862, σελ. 165-170, 1863, σελ. 115-127, 1865, σελ. 97-100 καὶ στὴν ἐφημερίδα *Ἐρμούπολις*, 10 Ἰουλίου 1866, ἄλλοι σὲ αὐτοτελεῖ τεύχη. — Ὁ Δ. Σ. Μπαλάνος, ἴδιο ἔργο, σελ. 12-22, ἀναλύει κριτικῶς τὰ ὡς ἄνω δημοσιεύματα τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκοῦργου. Σημειωτέον ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος, αὐτοβιογραφούμενος ἀναφέρει ὅτι δημοσίευσε ἀνωνύμως φυλλάδιο ἐναντίον τοῦ Ἰωάνη Κίνγκ, Ἀμερικανοῦ ἱεραποστόλου στὴν Ἀθήνα. Ὁ Δ. Σ. Μπαλάνος, ἴδιο ἔργο, σελ. 12-13, μνημονεύει αὐτὸ τὸ φυλλάδιο προσθέτοντας ὅτι δὲν μπόρεσε νὰ τὸ εὑρεῖ. Σύμφωνα ὅμως μὲ τὴν ὡς ἄνω δήλωση τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκοῦργου, ποὺ δὲν γνώριζε ὁ Δ. Σ. Μπαλάνος, τὸ ἐν λόγω φυλλάδιο πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ μεταξὺ τῶν ἀνωνύμων.

3. Παρθένιος Ἀκύλας, ἴδιο ἔργο, σελ. 5-6, Δ. Σ. Μπαλάνος, ἴδιο ἔργο, σελ. 29.

4. Τὸ 1840 ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Canterbury καὶ ὁ Ἐπίσκοπος τοῦ Λονδίνου ἐπιφόρτισαν τὸν Ἀγγλικανὸ κληρικὸ George Tomlinson, Γραμματέα τῆς Society for Promoting Christian Knowledge, νὰ ἐπιδώσει κοινὴ ἐπιστολὴ τους, γραμμμένη στὴν κλασσικὴ ἑλληνικὴ καὶ ἀπειθυσμένη («σ' ὅλους τοὺς Ἀρχιερεῖς τῆς Ἁγίας Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τετιμημένους καὶ ἀγαπητοὺς ἀδελφοὺς ἐν Χριστῷ»). Οἱ δύο Ἀγγλικανοὶ Ἀρχιερεῖς ἔδωσαν στὸν ἀπεσταλμένο τους τὴν ἐντολὴ «νὰ ἐκφράσει τοὺς χαίρετισμούς τους στοὺς Προκαθημένους τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν ποὺ ἱδρυσαν οἱ Ἀπόστολοι καὶ οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, νὰ γνωστοποιήσει σ' αὐτοὺς τίς φιλικὰς προθέσεις τους καὶ νὰ ἐκτιμῆσει τὴν πραγματικὴ κατάσταση τῆς ἀνατολικῆς Χριστιανοσύνης». (Ἀναφέρεται ἀπὸ Β. Θ. Σταυρίδης, «Ὁρθοδοξία καὶ Ἀγγλικανισμός», *Θεολογία*, 32, 1961, 485. — Γιὰ παλαιότερες ἐπαφὰς μεταξὺ Ἑλλήνων Ἱεραρχῶν μὲ Ἀγγλικανούς βλ. Β. Θ. Σταυρίδης, ἴδιο ἔργο, ἀπὸ σελ. 475 κέξ. — Εὐχαριστῶ τὸν κ. Κ. Λάππα, διευθυντὴ τοῦ Κέντρου Ἐρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ποὺ, κατόπιν παρακλήσεώς μου ἐντόπισε τὸ ὡς ἄνω ἄρθρο τοῦ Β. Θ. Σταυρίδης. Τὸν ἴδιον εὐχαριστῶ ἐπίσης γιὰ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς μονογραφίας τοῦ Παρθενίου Πολάκη, ποὺ ἀναφέρεται στὴ βιβλιογραφία).

και έπειτα τὸ 1867⁵. Τὸ ἐπόμενο ἔτος, ὁ George Williams, κληρικός, fellow και γιὰ ἕνα διάστημα vice-provost τοῦ King's College, Cambridge⁶, δημοσίευσε βιβλίο με θέμα τὶς σχέσεις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν κατὰ τὸν 18ον αἰώνα, τὸ ὁποῖο ἀφιέρωσε στὸν Πατριάρχη Ἱεροσολύμων Κύριλλο Β' ⁷. Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, ἀνταποκρινόμενο σ' αὐτὲς τὶς ἐκδηλώσεις καλῆς θελήσεως, ἀποφάσισε, τὸ 1869, νὰ ἐνταφιάζονται ἀπὸ ὀρθόδοξο ἱερέα οἱ Ἀγγλικανοὶ ποὺ θὰ πέθαιναν σὲ μέρη τῆς δικαιοδοσίας του, ὅπου θὰ συνέβαινε νὰ μὴν ὑπάρχει κληρικός τῆς Ἐκκλησίας τους⁸.

Ἀγγλικανὸς κληρικός, ἀνταποκριτὴς τῆς Anglo-Continental Society στὴν Κωνσταντινούπολη, ποὺ ἔμαθε ὅτι ἐπικείμεται μετάβαση τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου στὴν Ἀγγλία, εἰδοποίησε τοὺς ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Ἑταιρείας και μερικοὺς Ἱεράρχες⁹.

5. Τὸ 1867, σύνοδος ὅλων τῶν Ἀγγλικανῶν ἐπισκόπων ποὺ συνῆλθε στὸ ἀνάκτορο Lambeth, ἀποφάσισε νὰ ἀπευθίνει ἐγκύκλιο ἐπιστολὴ στοὺς Ἀρχιερεῖς, πρεσβυτέρους, διακόνους και πιστοὺς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία συντάχθηκε στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ και τυπώθηκε καλλιτεχνικά, φέρει δὲ τὸν τίτλο: «Ἐγκύκλιος Ἐπιστολὴ Ἐπισκόπων ἐν Ἀγγλίᾳ συνθηροισμένων μηνὶ Σεπτεμβρίῳ ἔτει 1867, συσταθεῖσα δι' ἐπιστολῆς Καρόλου: Θωμᾶ, Ἀρχιεπισκόπου Καντουαρίας, πρώτου ὅλης τῆς Ἀγγλίας και Μητροπολίτου, πρὸς τοὺς Πανιερωτάτους Πατριάρχας, Μητροπολίτας, Ἀρχιεπισκόπους, Ἐπισκόπους, πρεσβυτέρους, διακόνους και πιστοὺς ἀδελφοὺς τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας» (ἀνάτυπα ὑπάρχουν στὸ Ἀρχεῖο Ἀλεξάνδρου Λυκούργου).

— Ἀρχιεπίσκοπος Καντουαρίας (Canterbury) ἦταν τότε (1862-1868) ὁ Charles Thomas Longley. — Με ἀφορμὴ τῆς σύνοδο τοῦ Lambeth, ὁ θεολόγος Νικόλαος Δαμαλάς, μετ' ὀλίγον καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, δημοσίευσε στὸ Λονδίνο βιβλίο, στὸ ὁποῖο συγκρίνει τὶς δογματικὲς και λοιπὲς θέσεις τῆς Ἀγγλικανικῆς και τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας και καλεῖ τὴν Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία νὰ ἀποδεχθεῖ τὶς ἀποφάσεις τῶν ἐπτὰ Οἰκουμενικῶν συνόδων: *Περὶ τῆς σχέσεως Ἀγγλικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον ὑπὸ Νικολάου Μ. Δαμαλά. Ἐν Λονδίῳ, τύποις Clayton & Co, 1867.*

6. Πληροφορίες ἀπὸ τὸ διαδίκτυο: <http://www.kings.cam.ac.uk/library/archives/modern/catalogue/williams/williams.html>. "Ὅλες οἱ πληροφορίες ἀπὸ τὸ διαδίκτυο ποὺ παραθέτω και μερικὲς ἄλλες ποὺ ἐπίσης μνημονεύω μοῦ ἔχουν δοθεῖ ἀπὸ τὸν ἀνεψιὸ μου κ. Μιχαὴλ Γ. Σακελλαρίου, καθηγητῆ τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου, τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ.

7. George Williams, *The Orthodox Church of the East in the 18th Century, being the Correspondance between the Eastern Patriarchs and the nonjuring Bishops with an Introduction on Various Projects of Reunion between the Eastern Church and the Anglican Communion*, Rivingtons, 1868. Πληροφορία ἀπὸ τὸ διαδίκτυο: <http://justus.anglican.org/resources/penonjurors/williams>.

8. Πρβλ. F. M. F. Skene, ἴδιο ἔργο, σελ. 110-111 και σποράδην, Δ. Χ. Μπαλάνος, ἴδιο ἔργο, σελ. 30.

9. F. M. F. Skene, ἴδιο ἔργο, σελ. 78.

Με χαρακτηριστική ταχύτητα, ο Ἀρχιεπίσκοπος τοῦ Canterbury ὄρισε ὡς ξεναγὸ τοῦ ἀναμενομένου ἐπισκέπτη ἀρκετὲς ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφιξή του, τὸν George Williams¹⁰, πὺ ἀναφέρθηκε προηγουμένως¹¹.

Μόλις ὁ Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος ἔφθασε στὸ Liverpool, τὴν 22 Δεκεμβρίου 1869 (ἰουλιανὸ ἡμερολόγιο) / 4 Ἰανουαρίου 1870 (γρηγοριανὸ ἡμερολόγιο), οἱ Ἀρχιεπίσκοποι τοῦ Canterbury καὶ τοῦ York καὶ πολλοὶ Ἐπίσκοποι τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας ἀπήλυθον στὸν Ἑλληνα ἐπισκέπτη ἐπιστολές, μὲ τίς ὁποῖες χαιρέτιζαν τὴν ἀφιξή του στὴν Ἀγγλία καὶ τὸν προσκαλοῦσαν στὶς ἔδρες τους. Ἐπίσης ἡ διοίκηση τῆς Anglo-Continental Society τὸν καλωσόρισε μὲ σεβασμὸ καὶ συνάμα τοῦ πρόσφερε δημοσιεύματά της στὴν ἑλληνική, τὴ λατινική καὶ τὴ γερμανική. Μεταξὺ τῶν πρώτων ἦσαν μεταφράσεις τῆς *Encyclic of the Lambeth Conference* καὶ τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Ἀρχιεπισκόπου τοῦ Canterbury, Πριμάτου τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, πρὸς τοὺς Πατριάρχες καὶ ἄλλους Ἀρχιερεῖς τῆς Ἀρχαίας Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Λίγες ἡμέρες ἀργότερα, οἱ ἱερεῖς τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Μαργαρίτας προσκάλεσαν τὸν Ἑλληνα ἱεράρχη νὰ παρευρεθεῖ στὸν ἑσπερινό τους, μετὰ δὲ τὸ τέλος τῆς ἀκολουθίας τὸν παρακάλεσαν νὰ εὐλογῆσει τὸ ἐκκλησίασμα, γονατισμένο. Τὸ ἐξόχως φιλικὸ κλίμα πὺ δημιουργήθηκε ἔτσι ἐνισχύθηκε, καθὼς Ἀγγλικανοὶ κληρικοὶ καὶ πολλοὶ λαϊκοὶ προσῆλθαν στὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Ἐπειτα ἀπὸ ἡμέρες, ἐπιτροπὴ τοῦ τοπικοῦ τμήματος τῆς Encyclic Church Union ἐπέδωσε στὸν Ἑλληνα Ἱεράρχη ἔγγραφο μὲ χαιρετισμούς καὶ μὲ εὐχές γιὰ τὴν ἐπίτευξη κοινωνίας μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἀπάντησε μὲ διπλωματικότητα, ἀπὸ τὴ μία μεριά ἐνθαρρύνοντας τὸν διάλογο, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὑπογραμμίζοντας ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία διατήρησε καθαρὴ καὶ ἀμόλυπτη τὴν ἱερά παρακαταθήκη, πὺ εἶναι ἡ λυδία λίθος πρὸς δοκιμὴ κάθε ἄλλης χριστιανικῆς ὁμολογίας. Οἱ ἀκροατὲς ἐντυπωσιάσθηκαν ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀπάντηση καὶ τὴν ἀνακοίνωσαν σ' ἄλλους¹². Ἐν τῷ μεταξὺ, ὁ Ἑλληνας Ἱεράρχης εἶχε προκαλέσει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ William Gladstone, Πρωθυπουργοῦ τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου, σὲ βαθμὸ πὺ τὸν φιλοξένησε ἐπὶ δύο ἡμέρες στὴν ἔπαυλη τοῦ γυναικαδέλφου του, τὸ

10. Στὸ διαδίκτυο, <http://www.kings.cam.ac.uk/library/archives/modern/catalogue/williams/williams.html>, καταγράφεται πληροφορία ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Lambeth Palace ὅτι ἡ ὡς ἄνω ἀπόφαση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου τοῦ Canterbury χρονολογεῖται τὸ 1869. Ὁ Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος ἀφίχθηκε τὴν ἀρχὴ τοῦ Ἰανουαρίου 1870 (βλ. ἀμέσως πῶς κάτω).

11. Σελ. 90.

12. F. M. F. Skene, ἴδιο ἔργο, σελ. 74-80. Παρθένιος Ἀκύλας, ἴδιο ἔργο, σελ. 12-15.

Hawarden Castle¹³. Ἐκτοτε οἱ δύο ἄνδρες συνδέθηκαν μὲ φιλία πού διατήρησαν δι' ἀλληλογραφίας¹⁴.

Στὴ συνέχεια, ὁ Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος, συνοδευόμενος ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας κληρικούς ἀκολούθους του καὶ ἀπὸ τὸν George Williams, μετακινήθηκε στὸ Λονδίνο καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐπισκέφθηκε στὶς ἔδρες τοὺς Ἀρχιεπισκόπους Canterbury καὶ York καὶ πολλοὺς Ἐπισκόπους, φιλοξενήθηκε ἀπὸ τοὺς αὐτοὺς, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν Marquis of Salisbury, τότε ἀρχηγὸ τοῦ Συντηρητικοῦ κόμματος, ἀπὸ τὸν Earl of Glasgow, καὶ ἀπὸ ἄλλους κοσμικοὺς ἐπισήμους, προσκλήθηκε νὰ παραστεῖ σ' ἐσπερινούς ἢ λειτουργίες, μέχρι καὶ τοῦ Ἀββαείου τοῦ Westminster, καὶ νὰ εὐλογήσει τὰ ἐκκλησιάσματα, καθὼς καὶ σὲ δύο τελετὲς ἐνθρόνισεως ἐπισκόπων καὶ σ' ἐπίσημα δεῖπνα, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὀργανώθηκαν πρὸς τιμὴν του. Ἰδιαιτέρα ἐντυπωσιακὴ ὑπῆρξε ἡ συνάντησή του μὲ τὸν ἐπίσκοπο τοῦ Lincoln. Αὐτός, συνδιαλέχθηκε μὲ τὸν Ἑλληνα Ἱεράρχη στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ καὶ κατὰ τὴν ἀκολουθία τοῦ ἐσπερινοῦ διαβάσε στὸ πρωτότυπο μία ἀπὸ τίς περικοπὲς τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἀλλὰ καὶ τὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως, σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο τῆς Νικαίας, δηλαδὴ χωρὶς τὸ «καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ». Ἀλλὰ καὶ στὸ δεῖπνο πού ἔγινε γιὰ τὴν ἐνθρόνιση τοῦ ἐπισκόπου τοῦ Nottingham ἀνταλλάχσαν μὲ τὸν Ἑλληνα Ἱεράρχη προσφωνήσεις, μὲ ἀναφορὲς σὲ παλαιότερες ἐπαφὲς μεταξὺ τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ μὲ εὐχὲς γιὰ τὴν ἑναρξὴ διαλόγου μεταξὺ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Ὁ Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος ἐπίσης διέμεινε στὸ Manchester, ὡς προσκεκλημένος τῆς ἐκεῖ ἐλληνικῆς κοινότητας. Στὸ μεταξὺ, ὁ Ἑλληνας Ἱεράρχης ἐπισκέφθηκε τὸν Πρωθυπουργὸ William Gladstone, στὸ Λονδίνο, ἀνακηρύχθηκε ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Cambridge ἐπίτιμος D.C.L. (διδάκτωρ τῶν Νόμων) καὶ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ὁξφόρδης, ἐπίτιμος D. D. (διδάκτωρ θεολογίας) καὶ προσκλήθηκε ἀπὸ τὴ βασιλισσα Βικτωρία, πού θέλησε νὰ τὸν γνωρίσει, στὸ ἀνάκτορο τοῦ Windsor¹⁵.

13. F. M. F. Skene, ἴδιο ἔργο, σελ. 81-83. Παρθένιος Ἀκύλας, ἴδιο ἔργο, σελ. 15-19. Πρβλ. Δ. Σ. Μπαλάνος, ἴδιο ἔργο, σελ. 29 κέξ.

14. Βλ. πρὸ κάτω, σελ. 100.

15. F. M. F. Skene, ἴδιο ἔργο, σελ. 83-109, Παρθένιος Ἀκύλας, ἴδιο ἔργο, σελ. 34-86. — Πρβλ. τὴν ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων, μὲ θεολογικὰ σχόλια, ἀπὸ τὸν Δ. Σ. Μπαλάνο, ἴδιο ἔργο, σελ. 29-43.

— Ἀρχιεπίσκοπος Canterbury ἦταν τότε (1868-1883) ὁ Archibald Campbell Tait. Πληροφορίες γι' αὐτὸν ἀπὸ τὸ διαδίκτυο: <http://www.bartleby.com/65/ta/Tait-Arc.html>.

— Ἀρχιεπίσκοπος York ἦταν τότε (1862-1890) ὁ William Thomson, Πληροφορίες γι' αὐτὸν ἀπὸ τὸ διαδίκτυο: <http://www.bishopthorpepalace.couk/bishopsofYork.html>.

— Ἐπίσκοπος Lincoln ἦταν τότε (1868-1885) ὁ Christopher Wordsworth. Εἶχε κλασικὴ

Ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία, δείχνοντας καθαρά ὅτι ἐπιθυμοῦσε τὴν ἑναρξὴ διαλόγου μὲ τὴν Ὁρθόδοξη, ὄρισε τὸν Ἐπίσκοπο τῆς Ely¹⁶, ὡς θεολογικὸ συνομιλητὴ του Ἑλληνα Ἀρχιερέα. Οἱ δύο ἀνώτεροι κληρικοί, ποὺ ἦσαν καὶ πανεπιστημιακοὶ Καθηγητὲς τῆς Θεολογίας, συζήτησαν γιὰ τὶς θέσεις τῶν Ἐκκλησιῶν τους ἐπὶ ὁκτάωρο¹⁷, τὰ δὲ πρακτικὰ τῆς συζήτησεως ἔχουν δημοσιευθεῖ¹⁸. Ἀλλὴ συζήτηση μὲ τὸ ἴδιο θέμα¹⁹ ἔγινε ἐπίσης μεταξὺ τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου καὶ τοῦ Edward Bouverie Pusey (1800-1882), καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης καὶ κληρικοῦ. Αὐτὴ ἡ συζήτηση ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, γιὰτὶ ὁ Pusey ἦταν ἀρχηγὸς τοῦ λεγομένου «κινήματος τῆς Ὁξφόρδης», ποὺ ἐν μέρει συμφωνοῦσε καὶ ἐν μέρει διαφοροῦσε μὲ τὴν τότε ἐπικρατοῦσα τάση στὴν Ἀγγλικανικὴ Ἐκκλησία. Οἱ δύο τάσεις συμφωνοῦσαν τιμώντας τὴν ἀρχαία ἀποστολικὴ καὶ καθολικὴ Ἐκκλησία, διαφοροῦσαν ὅμως στὸ ὅτι ἡ μὲν πλειοψηφία ἐπιδίωκε, ὅπως σημειώσαμε, διάλογο μὲ τὴν Ἀνατολικὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ἡ δὲ κίνηση τῆς Ὁξφόρδης ἔκλινε πρὸς τὴ Ρωμαϊκὴ. Ὁ ἴδιος ὁ Pusey εἶχε, κατὰ τὸ παρελθόν, ὑποστηρίξει ρωμαϊζουσες ἀπόψεις μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ὑποστῆ κυρώσεις, οἱ ὁποῖες προκάλεσαν ἀποσικιρτήσεις πρὸς τὸν καθολικισμό. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως εἶχε ἀποκαταστήσει τὶς σχέσεις του μὲ τὴν πλειοψηφοῦσα ἀποψη²⁰. Ἐχει λοιπὸν σημασία τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τῶν ρωμαϊζόντων Ἀγγλικανῶν ἐπιδίωξε νὰ συζητήσῃ μὲ τὸν ὀρθόδοξο Ἱεράρχη.

μόρφωση. Ἦταν συγγραφέας θεολογικῶν ἔργων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἓνα ἐπικριτικὸ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας (*Union with Rome, is not the Church of Rome the Babylon of the Book of Revelation?*), ποὺ ἔχει σημειώσει πολλὰ ἐκδόσεις), καθὼς καὶ τῶν βιβλίων: *Athens and Attica* (1836), *Ancient Writings Copied from the Walls of Pompey* (1837), *Greece, Pictorial Descriptive and Historical* (1840). Πληροφορίες ἀπὸ τὸ διαδίκτυο: 1) <http://www.cyberhymnal.org/bio/wo/wordsworth-c.htm>. 2) *The Columbia Encyclopedia*, Sixth edition 2001 <http://www.bartleby.com/65/w/o/wordsworthC.html>.

16. Ἐπίσκοπος Ely ἦταν τότε (1864-1873) ὁ Edward Harold Browne, ὁ ὁποῖος εἶχε διατελέσει καθηγητὴς στὸ Cambridge. Ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴν κίνηση τῶν Παλαιοκαθολικῶν καὶ ἔλαβε μέρος στὸ συνέδριό τους, στὴν Κολωνία, τὸ 1872. Πληροφορίες γι' αὐτὸν στὸ διαδίκτυο: <http://www.ccel.org/s/schaff/encyc/encyc02/htm/0294=278.htm>.

17. Παρθένιος Ἀκύλας, ἴδιο ἔργο, σελ. 51. —

18. Πρακτικὰ τῆς συνεντεύξεως τῆς λαβούσης χώραν ἐν τῷ παλατίῳ ἐν Ἑλν (Ely), τὴν παρασκευὴν 4 Φεβρουαρίου 1870, μεταξὺ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σύρον καὶ Τήρον παρακολουθουμένου ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμανδρίου Στρατούλη καὶ τοῦ κ. Τύμβα, μελῶν τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ τοῦ Λόρδου Ἐπισκόπου τῆς Ἑλν, παρακολουθουμένου ὑπὸ τοῦ Αἰδεσίμου Γεωργίου Γούλιερς (Williams) καὶ τοῦ Αἰδεσίμου Φ. Μέϊρικ (Meirick), μελῶν τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1874. Τύποις Βουτυρᾶ καὶ Σ/ας.

19. Παρθένιος Ἀκύλας, ἴδιο ἔργο, σελ. 66.

20. Πληροφορίες ἀπὸ τὸ διαδίκτυο: 1) <http://www.encyclopedia.com/articles/1064.html>.

Οί θέσεις τῆς πλειοψηφίας τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας προκύπτουν μὲ σαφήνεια ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὶς πηγές ποὺ ἀφοροῦν εἰδικὰ στὸν Ἀλέξανδρο Λυκούργου²¹. Συγκεκριμένα φαίνεται ὅτι ἡ πλειοψηφία τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας, πρῶτον, ἔκρινε ἀρνητικὰ τὴν μὲν Καθολικὴ Ἐκκλησία ὡς μοναρχικὴ καὶ ἀντικανονικῶς νεωτερικὴ, τὶς δὲ διαμαρτυρούμενες Ἐκκλησίες ὡς διακατεχόμενες ἀπὸ πνεῦμα ἐκλογικεύσεως, ἐνῶ ἔβλεπε τὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ὡς τὴ μόνη ποὺ διατηροῦσε ἀπαράλλακτη τὴν παράδοση τῆς ἀρχαίας ἐνιαίας Ἐκκλησίας, καί, δεύτερον, ἐπιθυμοῦσε σταθερὰ τὴν ἑναρξὴ διαλόγου μὲ τὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, ἐν ὄψει ἐνώσεως μὲ αὐτήν.

Ἡ ἔκταση καὶ τὸ ἐπίπεδο τῶν ἐκδηλώσεων πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Λυκούργου ἐκ μέρους τῶν Ἀγγλικανῶν Ἱεραρχῶν, τῶν Πανεπιστημίων, τοῦ Πρωθυπουργοῦ καὶ τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, τῆς ἴδιας τῆς Βασίλισσας ὀφείλονται στὴν ἐντύπωση ποὺ προκάλεσε ἡ ὄλη προσωπικότητα τοῦ Ἑλληνα ἐπισκέπτη. Τοῦτο, ἐπὶ πλεόν τοῦ ὅτι συμπεραίνεται ἐκ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἐρμηνείας αὐτῶν τῶν ἐκδηλώσεων, μαρτυρεῖται ρητῶς ἀπὸ πολλὰ χωρία τῆς βιογραφίας τοῦ Ἑλληνα Ἱεράρχη καὶ Καθηγητῆ ἀπὸ τὴν F. M. F. Skene, μάλιστα δὲ ἀπὸ ἓνα, τοῦ ὁποίου μεταφράζω λίγα ἀποσπάσματα: «Ἀσφαλῶς ὅμως, τὰ προσωπικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Λυκούργου ἦσαν ἐκεῖνα ποὺ ἄλλαξαν τὰ φιλικὰ αἰσθήματά μας σὲ αἰσθήματα μεγάλου ἐνθουσιασμοῦ, καθὼς ἓνας τόσο εὐγενὴς ἐκπρόσωπος τῆς ἀρχαίας Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας ἔγινε τόσο γνωστὸς ἀνάμεσά μας... Μᾶς προξένησε ὄχι μικρὴ ἐκπληξὴ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἱεράρχης ποὺ ἦλθε μὲ ἀνεπιτήδευτη ἀπλόττητα νὰ τελετουργήσῃ γιὰ τοὺς συμπατριῶτες του στὴν ξένη χώρα, μᾶς ἀποκαλύφθηκε ὡς ἓνας ἀπὸ τοὺς ὀλοκληρωμένους ἐπιστήμονες καὶ μελετημένους θεολόγους τῶν ἡμερῶν μας, ὡς κάτοχος τῆς ὑψηλότερης παιδείας καὶ ὡς πλήρως ἐξοικειωμένος μὲ τὰ ποικίλα ἐπιστημονικὰ καὶ κοινωνικὰ προβλήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τὰ ἡγετικὰ πνεύματα τῆς ἐποχῆς μας. Ἡ ἀξιοπρεπὴς εὐγένεια τῶν τρόπων του ἦταν πολὺ ἐντυπωσιακὴ»²².

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἀκτινοβολία τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου προκάλεσε τὴν προσοχὴ τοῦ τύπου²³ καὶ παρακίνησε Ἀμερικανὸ ἱερέα τῆς Ἐπισκοπικῆς Ἐκκλη-

2) <http://encarta.msn.com,1997-2001MicrosoftCorp.2001> Pusey, Edward Bouverie, Microsoft Encarta Online Encyclopedia 2001.

— Ὁ Δ. Σ. Μπαλάνος, ἴδιο ἔργο, σελ. 35, σημ. 6, ἀναφέρει ὅτι ὁ Pusey διέκειτο εὐμενῶς ὡς πρὸς τὴν Ὀρθόδοξία, παραπέμποντας στὸν Α. Διομήδη Κυριακό, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, Γ' 370.

21. Δηλαδή ἀπὸ τὶς προσφωνήσεις τῶν Ἀγγλικανῶν Ἀρχιερέων ποὺ παραθέτει ὁ Παρθένιος Ἀκύλας καὶ τὰ σχόλια τοῦ ἴδιου, σποράδην, καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ σχόλια τῆς βιογράφου τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου, F. M. F. Skene, σποράδην.

22. F. M. F. Skene, ἴδιο ἔργο, σελ. 106.

23. Περιοδικὰ *Illustrated London News*, 1870, σελ. 95 καὶ *The Graphic*, τεῦχος Μαρτίου

σίας πού παρεπιδημοῦσε στὴν Ἀγγλία νὰ ζητήσει ἀπὸ τὸν Ἑλληνα Ἱεράρχη νὰ τὸν ἀναβαπτίσει καὶ νὰ τὸν ἀναχειροτονήσει²⁴. Τὰ ἐπόμενα ἔτη σημειώθηκαν καὶ ἄλλες προσχωρήσεις Ἀγγλικανῶν στὴν Ὀρθοδοξία²⁵.

Ἀκόμη καὶ ἀναχωρώντας ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, ὁ Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος γνώρισε ἐκδηλώσεις τῆς ἰδιαίτερης τιμῆς, μὲ τὴν ὁποία τὸν εἶχε περιβάλει ὁ W. Gladstone. Πράγματι μαρτυρεῖται ὅτι ὁ Πρωθυπουργὸς τῆς Μεγάλης Βρετανίας διέκοψε συνεδρίαση τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, γιὰ νὰ ὑποδεχθεῖ τὸν Ἀλέξανδρο Λυκοῦργο, ὅταν ἐκεῖνος ἔκανε τὴν ἀποχαιρετιστήρια ἐπίσκεψή του, καθὼς καὶ ὅτι διέθεσε κρατικό σκάφος γιὰ νὰ τὸν μεταφέρει ἀπὸ τὸ Dover στὸ Calais²⁶.

Ἐπιστρέφοντας στὴν Ἑλλάδα, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος, σταμάτησε σὲ διάφορες πόλεις τῆς Γαλλίας, τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Αὐστρουγγαρίας, καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη, προκειμένου νὰ ἐνημερώσει τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη, καὶ ὑπέβαλε ἀναφορὰ στὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἑλλάδος²⁷.

2. Δύο χρόνια ἀργότερα προέκυψε ἐκκλησιαστική, ἐθνικὴ καὶ πολιτικὴ κρίση ἀπὸ τὰ ἐξῆς γεγονότα: Βούλγαροι Ἀρχιερεῖς ἐπιδίωκαν τὴν ἴδρυση αὐτοκέφαλης Ἐκκλησίας μὲ κριτήριο ἀντίθετο πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνες, ἡ Ρωσία ὑποστήριζε αὐτὴ τὴν κίνηση καὶ ἡ Ὄθωμανικὴ κυβέρνηση νομιμοποιοῦσε μέσα στὴν ἐπικράτειά της τὰ βουλγαρικὰ αἰτήματα. Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο προσκάλεσε

1870, σελ. 186-187, μὲ χαλκογραφία πού παριστάνει τὸν Ἑλληνα Ἀρχιεπίσκοπο περιβεβλημένο τὰ ἀρχιερατικὰ ἄμφια καὶ περιστοιχούμενο ἀπὸ δύο διακόνους. Καὶ τὰ δύο δημοσιεύματα ἀνατυπώθηκαν στὸν δίγλωσσο τόμο *Greece 1842-1885, Historical, Topographical and Artistic Documents in the Major English Magazines / Ἑλλάδα 1842-1885. ἱστορικὴ εἰκονογραφημένη κλπ.* Nicolas Books, London-Athens, 1984. Πληροφορία Μιχαὴλ Γ. Σακελλαρίου (βλ. πῦθ πάνω σελ. 90, σημ. 6).

24. Παρθένιος Ἀκύλας, ἴδιο ἔργο, σελ. 52. Β. Θ. Σταυρίδης, ἴδιο ἔργο, σελ. 484.

25. Β. Θ. Σταυρίδης, ὁ.π.

26. Παρθένιος Ἀκύλας, ἴδιο ἔργο, σελ. 86-87 καὶ 89. Πρβλ. Δ. Σ. Μπαλάνος, ἴδιο ἔργο, σελ. 38 μὲ σημ. 2.

27. Παρθένιος Ἀκύλας, ἴδιο ἔργο, σελ. 89-103. Πρβλ. F. M. F. Skene, ἴδιο ἔργο, σελ. 110-111. Ὁ Δ. Σ. Μπαλάνος, ἴδιο ἔργο, σελ. 29, σημ. 1 μνημονεύει τὴν ἔκθεση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου στὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἑλλάδος μὲ παραπομπὲς στὴν ἐφημερίδα «Νεολόγος Κωνσταντινουπόλεως», 30/11.8.1870 καὶ στὸ περιοδικὸ «Εὐαγγελικὸς Κῆρυξ», 1870, σελ. 310 κέξ. Αὐτὴ ἡ ἔκθεση δημοσιεύθηκε μὲ ἀγγλικὴ μετάφραση: *Report of his Grace the Archbishop of Syra and Tenos, on his Journey to England in the Original Greek, with English Translation*, London, F. Cartwright, 1871. [Ἀναφέρεται στό: *Βιβλιοθήκη τοῦ Γυμνασίου Σύρου, Κατάλογος Ἐντέπων, Ἐρμούπολις*, 1989, Ἐπιστημονικὸ καὶ Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Κυκλάδων, ἀρ. κατ. 1055]. Πληροφορία Μιχαὴλ Γ. Σακελλαρίου (βλ. πῦθ πάνω σελ. 90, σημ. 6).

τούς άλλους Πατριάρχες τῆς Ἀνατολῆς σὲ σύσκεψη, ἡ δὲ Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ ἑλληνικὴ Κυβέρνηση συμφώνησαν νὰ σταλεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη ὁ Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος. Ἡ Ρωσία ἀντέδρασε ἰσχυρὰ καὶ ὁ βασιλεὺς Γεώργιος, ὄχι μόνον ὑπέδειξε στὴν Κυβέρνηση νὰ ἀντικαταστήσει τὸν Ἀλέξανδρο Λυκοῦργο μὲ ἄλλον Ἀρχιερέα, ἀλλὰ καὶ ἀρνήθηκε νὰ τὸν δεχθεῖ σὲ ἀκρόαση. Ὁ τύπος καὶ ἡ κοινὴ γνώμη ἀντιτάχθηκαν στὴ βασιλικὴ στάση καὶ ἡ νέα Κυβέρνηση ὑπὸ τὸν Δεληγιώργη ἔλαβε τὴν ἴδια ἀπόφαση μὲ ἐκείνη τῆς προηγούμενης ὑπὸ τὸν Βούλγαρη. Ἔτσι ὁ βασιλεὺς ἀναγκάσθηκε νὰ ἀποσύρει τὶς ἀντιρρήσεις του²⁸. Σύμφωνα μὲ τὸν Ἐμμανουὴλ Κόκκινο, Πρύτανη τοῦ Πανεπιστημίου, στὸν ἐπιμνημόσυνο λόγο του γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Λυκοῦργο, «εἰργάσθη πράγματι ὁ Λυκοῦργος πρὸς ἀποσόβησιν τῶν κινδύνων διὰ τῆς λελογισμένης ἐκείνης εὐσταθείας καὶ συνεπειᾶς ἣτις ἀποτελεῖ τῶν μεγάλων χαρακτήρων τὴν δύναμιν. Ἀπασα ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ἠκολούθησε μετ' ἐκφραστικῆς ὁμοφωνίας τὴν διεύθυνσιν, ἣν ἡ βαθεῖα τοῦ Ἑλληνοῦ Ἀρχιεπισκόπου κρίσις ἐχάραξεν αὐτῇ ἐν τῷ κρίσιμῳ τούτῳ ζητήματι»²⁹. Σύμφωνα δὲ μὲ τὸν Καθηγητὴ, ἔπειτα Ἀκαδημαϊκὸ, Δ. Σ. Μπαλάνο, «Ἐν γένει δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Λυκοῦργος ἐκ τοῦ ἀφανοῦς ἦτο ἡ ψυχὴ ἢ διευθύνουσα τὴν ἐν τῷ βουλγαρικῷ ζητήματι πολιτικὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ αὐτὸς διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς γραφίδος ἔδιδε τὸν ἀρμόζοντα εἰς αὐτὸ τόνον». Ὁ ἴδιος προσθέτει: «Ὁ Λυκοῦργος φαίνεται ὅτι ἦτο καὶ ὁ συντάκτης τῆς ἀριστοτεχνικῆς ἀπαντήσεως πρὸς τὸν ρῶσον θεολόγον Ἀμ. Μουράβιεφ περὶ τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος»³⁰.

3. Εὐρισκόμενος στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Ἀλέξανδρος Λυκοῦργος ἔλαβε πρόσκληση ἀπὸ τὴν ὀργάνωσιν τῶν Παλαιοκαθολικῶν, οἱ ὅποιοι εἶχαν ἀποσχισθεῖ ἀπὸ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησίαν λόγω τοῦ πρόσφατου δόγματος περὶ τοῦ ἀλαθῆτου τοῦ Πάπα, νὰ μετάρχει σὲ διεκκλησιαστικὸ συνέδριον Παλαιοκαθολικῶν, Ἀγγλικανῶν, Διαμαρτυρομένων καὶ Ὁρθοδόξων, ποὺ θὰ συνερχόταν στὴ Βόννη τὸ 1875. Ὁ Λυκοῦργος ἀπάντησε εὐγενικὰ ὅτι ἀδυνατεῖ νὰ παραστῆ, ἐπικαλούμενος ἀορίστως «σπουδαία αἰτία». Αὐτὴ ἡ αἰτία ἦταν ἡ ἐπιδείνωσις τῆς δυσπνοίας, τῆς ἐξασθενήσεως τῆς φωνῆς του καὶ τῆς καταβολῆς τῶν δυνάμεών του, συμπτωμάτων ποὺ εἶχαν ἐμφανισθεῖ μερικὰ χρόνια νωρίτερα, καὶ εἶχαν διαγνωσθεῖ ὡς «βρογχικὸς κατάρρους». Παρὰ ταῦτα, μετὰ τρία ἔτη, ὅταν πιά ἡ ὑγεία του εἶχε ἐπιβαρυνθεῖ, συμμορφώθηκε μὲ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ τὶς παροτρύνσεις τοῦ William Gladstone.

28. Δ. Σ. Μπαλάνος, σελ. 41, μὲ παραπομπὲς σὲ πηγές. Πρβλ. F. M. F. Skene, ἴδιο ἔργο, σελ. 114-117.

29. Αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα παρατίθεται ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Δ. Σ. Μπαλάνο, ἴδιο ἔργο, σελ. 44.

30. Δ. Σ. Μπαλάνος, ἴδιο ἔργο, σελ. 45 καὶ σημ. 2.

“Όταν έφθασε στη Βόννη, οι υπόλοιπες ὀρθόδοξες ἀποστολές, ἀπὸ τὴ Ρωσία, τὴ Σερβία καὶ τὴν Αὐστροουγγαρία παρακάλεσαν τὸν Ἀλέξανδρο Λυκούργο νὰ προεδρεύει τῶν ἰδιαίτερων συνεδριάσεων τῶν Ὀρθοδόξων³¹.

Ἦ Ὁ Ἀλέξανδρος Λυκούργος ἐπέστρεψε ἀπὸ τὴ Βόννη σὲ χειρότερη κατάσταση³². Ἀπεβίωσε, λίγες ἐβδομάδες μετὰ τὴν ἀφιξή του στὴν Ἀθήνα, σὲ ἡλικία 49 ἐτῶν, στὴν κατοικία τῆς οἰκογενείας τῆς ἀδελφῆς του Κλεοπάτρας, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Τριπόδων, στὴν Ἀθήνα³³.

Γνωρίζω ἀπὸ τὸν πατέρα μου, ὅτι ἡ Εἰρήνη Μαργέλου ἐμπόδισε φίλο τοῦ θείου της, ὅχι τυχαῖο ἄνθρωπο, ἀπὸ τὸ νὰ συνεχίσει τὸ σχίσμο γραμμάτων ποὺ ἐκεῖνος ἔκρινε ὅτι δὲν εἶχαν ἐνδιαφέρον. Μάζεψε τὰ σχισμένα κομμάτια καὶ ὅλα τὰ ἄθικτα καὶ τὰ φύλαξε σὲ κιβώτιο. Μετὰ τὸν θάνατό της, τὸ 1928, στὴν ὁδὸ Παρθενῶνος καὶ Καλλισπέρη, βρέθηκαν στὸ διαμέρισμά της, ἐπὶ πλεόν τοῦ ἀρχείου τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου, τὸ ἀρχεῖο τοῦ πάππου της Γεωργίου Λογοθέτη Λυκούργου μὲ ἔγγραφα πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἐπαναστάσεως (1821-1834) καὶ μεταγενέστερα, καθὼς καὶ ἀρχεῖα τῶν γονέων της, Βασιλείου Μαργέλου καὶ Κλεοπάτρας, τὸ γένος Λυκούργου, τοῦ θείου της Ἰπποκράτη Λυκούργου (-1857), ποὺ ἀπεβίωσε νέος, στὸ Würzburg, ὅπου σπούδαζε τὴν ἰατρικὴ, καὶ τῆς μάμμης της, Πουλουδίτσας, τὸ γένος Γεωργιάδη, συζύγου τοῦ Γεωργίου Λογοθέτη Λυκούργου.

Ὅλα τὰ ἀρχεῖα περιῆλθαν στὸν ἓνα ἀπὸ τοὺς τρεῖς κληρονόμους τῆς Εἰρήνης Β. Μαργέλου, τὸν Βασίλειο Σακελλαρίου (1880-1963), υἱὸ τῆς Μαρίας Β. Μαργέλου καὶ τοῦ Μιχαῆλ Γ. Σακελλαρίου, διδάκτορα τῆς Νομικῆς, κτηματία καὶ ἀρθρογράφου (1846-1919). Οἱ υπόλοιποι συγκληρονόμοι ἦσαν ἡ Σοφία Μ. Σακελλαρίου καὶ ἡ Αἰκατερίνη, σύζυγος Γεωργίου Μαλτέζου, καθηγητῆ τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβίου Πολυτεχνείου, μόνη ἐπιζῶσα κόρη τῆς Ἐλένης Β. Μαργέλου καὶ τοῦ Χρίστου (ἢ Κίτσου) Μακρυγιάννη, ἀξιωματικοῦ (1848-1928), ποὺ ἦταν ὁ ὑστερότοκος τοῦ Ἰωάννη Μακρυγιάννη. Οἱ ὡς ἄνω συγκληρονόμοι δώρισαν στὴν Ἐθνολογικὴ Ἐταιρεία

31. Δ. Σ. Μπαλάνος, ἴδιο ἔργο, σελ. 45-46. Πρβλ. F. M. F. Skene, ἴδιο ἔργο, σελ. 119-126. Ἡ ἑλληνικὴ ἀποστολὴ στὸ συνέδριο τῆς Βόννης περιλάμβανε ἐπίσης τοὺς καθηγητὲς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Ν. Μ. Δαμαλᾶ καὶ Ζῆκο Ρώση, Ἡ ἔκθεση τοῦ Ν. Μ. Δαμαλᾶ πρὸς τὴν Ἱερὰ Σύνοδο, μὲ ἡμερομηνία 30 Ἰανουαρίου 1876, ἔχει δημοσιευθεῖ μὲ τίτλο: *Ἐκθεσις πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον περὶ τῶν ἐν Βόννη πεπραγμένων καὶ κρίσεις περὶ αὐτῶν*.

32. Δ. Σ. Μπαλάνος, ἴδιο ἔργο, σελ. 47. Πρβλ. F. M. F. Skene, ἴδιο ἔργο, σελ. 127-131. Ὁ Δ. Σ. Μπαλάνος ἀναφέρει ὅτι, Καθηγητῆς τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς τῆς Βιέννης, ποὺ τὸν ἐξέτασε τότε, διέγνωσε ἐπιδεινώση τοῦ βρογχικοῦ κατάρρου, καὶ ἐρεθισμὸ τοῦ φάρυγγα, τοῦ λάρυγγα καὶ τῆς μεμβράνης ποὺ χωρίζει τὸν δεξιὸν πνεῦμονα ἀπὸ τὸν θώρακα.

33. F. M. F. Skene, ἴδιο ἔργο, σελ. 131-138. Δ. Σ. Μπαλάνος, σελ. 47-50.

τὰ ἀρχιερατικά ἄμφια καὶ τὸν μανδύα ἐπιτίμου διδάκτορος, μὲ τὸν ὅποιο περιβλήθηκε ὁ Ἀλέξανδρος Λυκούργος στὸ Cambridge, καθὼς καὶ προθήκη γιὰ τὴ δημόσια ἔκθεση αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων στὸ Ἐθνολογικὸ Μουσεῖο³⁴.

Ὁ Βασίλειος Σακελλαρίου ταξινόμησε ὅλα τὰ ἀρχεῖα ποὺ παρέλαβε ἀπὸ τὸ διαμέρισμα τῆς Εἰρήνης Μαργέλου, ἀσχολούμενος κατ' ἐξοχὴν μὲ τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου (1929-1931) ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ πολυάριθμα ἔγγραφα, μὲ μεγάλη θεματικὴ ποικιλία. Στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς ἐργασίας ἀποκατέστησε τὴν ἐνότητα τῶν περισσοτέρων ἀπὸ τὰ σχισμένα ἔγγραφα βρίσκοντας τὰ κομμάτια τους μέσα στὸν σωρὸ ποὺ σχηματίζαν.

Τὰ ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου Γεωργίου Λογοθέτη Λυκούργου ἔχουν δημοσιευθεῖ, διατεθέντα ἀπὸ τὴν Εἰρήνη Μαργέλου, πρῶτα ἀπὸ τὸν Ἐπαμεινώνδα Ι. Σταματιάδη³⁵, ἔπειτα ἀπὸ τὸν Νικόλαο Ι. Σταματιάδη³⁶, καὶ ἔχουν ἀξιοποιηθεῖ ἀπὸ ἐρευνητές.

Ἀντίθετα, ἐλάχιστα εἶναι τὰ δημοσιευμένα ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου Ἀλεξάνδρου Λυκούργου³⁷. Γιὰ τοῦτο προβαίνω στὴν παροῦσα γενικὴ περιγραφή του, πρόδρομῆ προγράμματος ποὺ ἀποβλέπει στὴ δημοσίευσή του. Ἡ περιγραφή μου βασίζεται σὲ αὐτοψίες μου. Ἡ πρώτη συμπίπτει μὲ τὴν ταξινόμηση τοῦ ἀρχείου ἀπὸ τὸν πατέρα μου, ποὺ βοήθοῦσα, ἐνῶ ἤμουν δευτεροετῆς καὶ τριτοετῆς φοιτητής. Τότε χρησιμοποίησα ὕλικὸ ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου μὲ τὸν William Gladstone, σὲ φοιτητικὴ ἐργασία ποὺ παρουσίασα στὸ φροντιστήριό τοῦ Νίκου Βέη καὶ δημοσιεύθηκε ἀμέσως στὸ περιοδικὸ τοῦ *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*³⁸. Ἀργότερα, τὸ διεξήλθα κατὰ τὰ διαλείμματα ποὺ ἔκανα στὶς κύριες ἀπασχολήσεις μου. Κατ' αὐτὴ τὴ φάση, ἐπανῆλθα πολλὰς φορὲς στοὺς πιὸ σημαντικοὺς φακέλους του. Πρόσφατα, διέτρεξα τὸ ἀρχεῖο γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ.

34. Αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα ἐκτέθηκαν μέχρι τῆς ἐνάρξεως τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου.

35. Ἐπαμεινώνδα Ι. Σταματιάδη, *Σαμιακά, ἢτοι ἱστορία τῆς νήσου Σάμου ἀπὸ τῶν παραρχαίων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, τόμος Β'*, 1881.

36. Νικολάου Ι. Σταματιάδη, *Σαμιακά, ἢτοι ἀνέλιξις τῆς νεωτέρας ἱστορίας τῆς Σάμου, δι' ἐπισήμων ἐγγράφων, ὧν προτάσσονται καὶ βιογραφαὶ τῶν Γεωργίου Λογοθέτου καὶ Κωνσταντίνου Λαχανᾶ*, 1899. Τοῦ ἴδιου, *Συλλογὴ ἐπισήμων ἐγγράφων ἀναγομένων εἰς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τῆς Σάμου ἀπὸ τοῦ 1829-1835, οἷς προσετέθησαν καὶ οἱ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Α. Λυκούργου ἐκφωνηθέντες λόγοι*, 1893.

37. F. M. T. E. Skene, ἴδιο ἔργο (στὸ κείμενο σποράδην ἐπιστολὰς τοῦ Α. Λυκούργου ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν πρὸς τὴν ἀδελφή του καὶ σ' ἓνα, μὴ ὀνομαζόμενον, φίλο του, σ' ἀγγλικὴ μετὰφραση, καὶ σὲ παραρτήματα, σελ. 139-160, ἐπιστολὰς τοῦ ἴδιου πρὸς τὸν William Gladstone καὶ ἄλλους Ἄγγλους).

38. M. B. Σακελλαρίου, ἴδιο ἔργο.

Προβαίνοντας τώρα στην περιγραφή του αρχείου 'Αλεξάνδρου Λυκούργου, σημειώνω τὰ ακόλουθα:

Πρώτον, τὰ ἐξαχθέντα ἔγγραφα ἔχουν μορφή σχεδίου διαφόρων βαθμῶν. Συγκριμένα: ἄλλα εἶναι πλήρη, ἀπὸ τὴν ἡμερομηνία καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀποδέκτη ἕως καὶ τὴν ὑπογραφή τοῦ ἀποστολέα· ἄλλα παραλείπουν μερικὰ ἢ ὅλα τὰ τυπικὰ στοιχεία, ἔχουν ὅμως ὀλόκληρο τὸ κείμενο, μάλιστα δὲ καλλιγραφημένο· ἄλλα ἔχουν ὀλόκληρο τὸ κείμενο, ἀλλὰ μὲ λιγότερες ἢ περισσότερες διαγραφές καὶ προσθήκες· ἄλλα, τέλος, ἔχουν γραφεῖ ὄχι χωριστά, ἀλλὰ τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο σ' ἓνα φύλλο ἢ σὲ τετράδια.

Δεύτερον, ἡ ὡς ἄνω διαβάθμιση τῶν ἐξερχομένων εἶναι ἀνάλογη μὲ τὴ σημασία ποὺ φαίνεται νὰ ἀπέδιδε ὁ 'Αλέξανδρος Λυκούργος σ' αὐτά.

Τρίτον, ἀλληλογραφώντας μὲ ξένους ὁ 'Αλέξανδρος Λυκούργος ἔγραφε εἴτε στὴ γερμανικὴ εἴτε στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ. Στις ἴδιες γλώσσες εἶναι διατυπωμένες καὶ οἱ περισσότερες ἐπιστολές ποὺ ἐλάμβανε ἀπὸ ξένους. Μερικὲς ποὺ εἶναι διατυπωμένες στὴν καθαρεύουσα τῆς ἐποχῆς πιθανότατα δὲν ἔχουν συνταχθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀποστολεῖς τους, ἀλλὰ ἀπὸ Ἑλληνα ποὺ παρακλήθηκε ἀπὸ τὸν κατὰ περίπτωσιν ἐνδιαφερόμενο νὰ μεταφράσει τὸ κείμενο ποὺ ἴδιος εἶχε γράψει στὴ γλώσσα του.

Τέταρτον, στὸ ἀρχεῖο 'Αλεξάνδρου Λυκούργου διακρίνω ὀκτὼ μεγάλες ἐνότητες.

Ἡ πρώτη ἐνότητα περιλαμβάνει μαθητικὰ ἢ φοιτητικὰ τετράδια, διπλώματα, τίτλους, διορισμούς, τιμητικὰ ἔγγραφα, αἰτήσεις, αὐτοβιογραφικὰ σημειώματα, κατὰστικὰ ἐσόδων καὶ ἐξόδων, συμβόλαια καὶ ἄλλα κείμενα μὲ προσωπικὸ χαρακτήρα.

Ἡ δεύτερη ἐνότητα σχηματίζεται ἀπὸ χειρόγραφα παραδόσεων τοῦ στὸ Πανεπιστήμιον καὶ τὸ χειρόγραφο τῆς *Ἱστορίας τῶν δογμάτων*.

Ἡ τρίτη ἐνότητα ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ 'Αλεξάνδρου Λυκούργου μὲ συγγενικὰ πρόσωπα: τὴ μητέρα του, τὴν ἀδελφή του Κλεοπάτρα Μαργέλου, τὸν σύζυγό της, Βασίλειον Μαργέλο, τὸν ἀδελφὸ τῆς μητέρας του Σταμάτη Γεωργιάδη, ποὺ ἦταν ὁ κυριότερος ἐκ τῶν ὑπαρχηγῶν τῆς ἐπαναστάσεως στὴ Σάμο, τὸν ἐξάδελφό του Λεωνίδα Σταμάτη Γεωργιάδη, τὴν ἀνεψιά του Εἰρήνη Μαργέλου. Μερικὲς ἀπὸ τὶς ἐπιστολές αὐτὲς τῆς ἐνότητος παρέχουν πληροφορίες πέραν τῶν στενωῶν οἰκογενειακῶν, ἰδίως ἐκεῖνες ποὺ ἔστειλε ἀπὸ τὴν Ἀγγλία στὴν ἀδελφή του.

Ἡ τέταρτη ἐνότητα περιλαμβάνει τὴν ἀλληλογραφία τοῦ 'Αλεξάνδρου Λυκούργου μὲ φίλους του: τὸν 'Αλέξανδρον Κουμουνοῦρο, τὸν Κωνσταντῖνον Λομβάρδο, τὸν Δημήτριον Βερναρδάκη, τὸν Σοφοκλῆ Οἰκονόμο, τὸν Ἐμμανουὴλ Κόκκينو, τὸν Μιχαὴλ Γ. Σακελλαρίου. Καὶ αὐτὲς οἱ ἐπιστολές ἔχουν προσωπογραφικὸ ἐνδιαφέρον γὰρ ὅλα τὰ ἀλληλογραφοῦντα πρόσωπα, ἐνίοτε ὅμως καὶ γενικότερο — Στὴν ἴδια

ένότητα κατατάσσω μερικές επιστολές του Κωνσταντίνου Οικονόμου του ἔξ Οἰκονόμων, τὸν ὅποιον ὁ Ἀλέξανδρος Λυκούργος ἀποκαλοῦσε /διδάσκαλό» του³⁹, οἱ ὁποῖες ἀπευθύνονται σ' ἄλλα πρόσωπα. Σημειωτέον ὅτι στὸ ἀρχεῖο τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου σώζονται ἐπιστολές τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου⁴⁰.

Ἡ πέμπτη ένότητα σχηματίζεται ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου μὲ τοὺς Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἱεροσολύμων, μὲ Ἀρχιερεῖς τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ μὲ ἄλλους Ἑλληνες κληρικούς.

Τὰ ἔγγραφα τῆς ἕκτης ένότητας σχετίζονται μὲ τὸ ἀρχιερατικὸ λειτουργημᾶ του. Μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχει ἐκτενὴς ἀναφορά του στὸν βασιλέα γιὰ τὸ Ἱερὸ Ἰδρυμα Τήνου, γραμμμένη γερμανικά. Ἄλλα ἔγγραφα εἶναι ἐπιστολές πρὸς ἱερεῖς καὶ μοναχοὺς τῆς ἐπαρχίας του.

Στὴν ἔβδομη ένότητα ὑπάγεται ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου μὲ ξένες προσωπικότητες. Ἰδιαιτέρως σημαντικὴ εἶναι ἡ ἀλληλογραφία του μὲ τὸν William Gladstone⁴¹, ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 1870 καὶ τελειώνει τὸ 1875. Ὁ Ἀλέξανδρος Λυκούργος ἔλαβε καὶ διάβασε τὴν τελευταία ἐπιστολὴ τοῦ W. Gladstone λίγη ὥρα πρὶν ἐκπνεῦσαι⁴². Θέματα κοινῶς ἐνδιαφέροντος ἦσαν οἱ διεκκλησιαστικοὶ διάλογοι καὶ τὸ βουλγαρικὸ ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα. Οἱ ἐπιστολές τοῦ W. Gladstone εἶναι στὴν ἀγγλική, γερμανικὴ καὶ γαλλικὴ γλῶσσα, οἱ ἐπιστολές τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου εἶναι στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ καί, πρὸ πάντων, στὴ γερμανικὴ.

Ἡ ὄγδοη ένότητα ἐμπεριέχει ἐκθέσεις καὶ ἐπιστολές τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου ποὺ ἀναφέρονται στὸ ταξίδι του στὴν Ἀγγλία, τὸ 1870, στὴ διαμονή του στὴν Κωνσταντινούπολη, τὸ 1872, καὶ σὲ ὑποθέσεις τοῦ Ἀγίου Ὁρους, ἐπίσης τὸ 1872.

39. Δ. Σ. Μπαλάνος, ἴδιο ἔργο, σελ. 7.

40. Δ. Σ. Μπαλάνος, ἴδιο ἔργο, σελ. 24: «Ὡς εὐμενῶς ἀνεκοίνωσεν ἡμῖν ὁ φίλος κ. Ἀλέξιος Πάλλης, τέως πρεσβευτὴς ἐν Βρυξέλλαις, ἐκ τῶν ἐν τῇ κατοχῇ του ἐπιστολῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου πρὸς τὸν αἰόδιμον ἐκ μητρὸς πρόπαππὸν του πρεσβύτερον Κωνσταντίνον Οἰκονόμον τὸν ἔξ Οἰκονόμων, ὡς πρόκειται προσεχῶς νὰ ἐκδώσῃ, ἐξάγεται κλπ.». Ὁ Ἀλέξιος Πάλλης ἐδῶρισε τὸ ὡς ἄνω ἀρχεῖακὸ ὑλικὸ στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Τὸ Κέντρον Ἑρεῦνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἔχει ἤδη ἐκδώσει τὸν πρῶτο τόμο αὐτοῦ τοῦ ὑλικοῦ (Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἔξ Οἰκονόμων, Ἀλληλογραφία, τ. Α' 1802-1817, ἐπιμέλεια: Κώστας Λάμπας - Ρόδη Σταμούλη, Ἀθήνα, 1989) καὶ ἔχει ὑπὸ ἐκτύπωση τὸν δεῦτερο.

41. Ἐχω πληροφορηθεῖ ὅτι ἡ ἀλληλογραφία τῶν δύο ἀνδρῶν σώζεται ἐπίσης στὸ ἀρχεῖο τοῦ William Gladstone.

42. Ἐπιστολὴ τοῦ καθηγητῆ Ἑμμανουὴλ Κοκκίνου στὸν William Gladstone, δημοσιευμένη ἀπὸ τὴν F. M. G. Skene, ἴδιο ἔργο, σελ. 154-155.

Ὁ Δ. Σ. Μπαλάνος, γνωρίζοντας ἀπὸ τὴν Εἰρήνη Μαργέλου, ὅτι ἡ ἴδια εἶχε τὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἀλεξάνδρου Λυκούργου, ἔγραφε τὸ 1923: «*Ἐδῆς ἔργον θὰ ἦτο ἐὰν οἱ ἀρμόδιοι ἤρχοντο ἀρωγοὶ πρὸς ἔκδοσιν τῆς πολυτίμου ταύτης ἀλληλογραφίας, ἥτις θὰ ἀπετέλει σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν νεωτέραν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν*»⁴³. Γιὰ τὸ ὅτι ἡ εὐχὴ τοῦ σπουδαίου ἐκείνου Καθηγητῆ καὶ Ἀκαδημαϊκοῦ δὲν ἐκπληρώθηκε φέρω εὐθύνη καὶ ἐγώ, ἐφ' ὅσον καὶ προσωπικὴ πρόσβαση σ' αὐτὸ τὸ ἀρχεῖο ἔχω 70 ἤδη χρόνια καὶ ἡ ἐπιστήμη μου μὲ καθιστοῦσε ἀρμόδιο νὰ τὸ μελετήσω καὶ νὰ τὸ ἐκδώσω. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως μεριά, μπορῶ νὰ ἐπικαλεσθῶ πρὸς ἀπολογία μου συνθῆκες, στίς ὁποῖες δὲ θὰ ἀναφερθῶ αὐτῇ τῇ στιγμή. Ὡς πρὸς τὸ ἄλλο σημεῖο ποὺ θίγει ὁ Δ. Σ. Μπαλάνος, τὸν θεματικὸν ὀρίζοντα τοῦ ἀρχείου Ἀλεξάνδρου Λυκούργου, εἶμαι σὲ θέση νὰ μαρτυρήσω ὅτι ἐκτείνεται πέραν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας.

Ἐπειδὴ τὸ ἀρχεῖο Ἀλεξάνδρου Λυκούργου περιλαμβάνει μεγάλον ἀριθμὸ ἐγγράφων, ἐπειδὴ τὰ ἐγγράφα του ἀναφέρονται σὲ ποικίλα θέματα, καὶ ἐπειδὴ οἱ πληροφορίες ποὺ ἀντλοῦνται ἀπὸ αὐτὸ εἶναι ἄνισης σημασίας, ἡ ἀξιοποίησή του ἀπὸ τὴν ἔρευνα προαπαιτεῖ ὀρισμένες προπαρασκευαστικὰς ἐργασίες σὲ δύο φάσεις. Κατὰ τὴν πρώτη φάση, πρέπει νὰ φωτογραφηθοῦν, νὰ ἀναγνωσθοῦν, νὰ ἀνακαταταγοῦν καὶ νὰ ἐπισημειωθοῦν τὰ ἐγγράφα του. Κατὰ τὴν δευτέρη φάση, πρέπει νὰ καταρτισθεῖ σχέδιο δημοσιεύσεως τοῦ ὕλικου, βάσει τῶν παρατηρήσεων τῆς πρώτης φάσης καὶ σύμφωνα μὲ τίς τώρα ἐπικρατοῦσες προδιαγραφὰς γιὰ τὴ δημοσίευση ἱστορικῶν πηγῶν τοῦ 19ου αἰῶνα.

S U M M A R Y

The Alexander Lykourgos' archives

This is a preliminary description of the archives of Alexander Lykourgos (1827-1875) preceded by a short account of his life, and related additional information and bibliography.

Alexander Lykourgos was born in Samos, the son of George Logothetis Lykourgos, who was the leader of the Samians during the Greek war of Independence. He studied Theology and Philology in Athens, and spent many

43. Δ. Σ. Μπαλάνος, ἴδιο ἔργο, σελ. 24.

years studying Theology in Leipzig, Halle and Berlin. He obtained his doctoral degree at Halle. In 1862 he was elected Professor in the Faculty of Theology at Athens and in 1866 Archbishop of Syros. Beyond his activities as scholar, University Professor and Archbishop, he was concerned with relations between the Orthodox and the Anglican Churches (1870), the Bulgarian schism (1872), and the movements following the secession of the Old Catholics from Rom (since 1870).

When visiting England, in early 1870, in order to consecrate the Greek Church of St. Nicholas at Liverpool, the Greek prelate was warmly received and sincerely honoured by the Archbishops of Canterbury and York and many Bishops, as well as by the Prime Minister William E. Gladstone, the leader of the opposition the Marquis of Salisbury, and other British personalities. He was also granded by the Universities of Cambridge and Oxford respectively the D. C. L. h. c. and the D. D. h. c. Last but not the least, he was invited by Queen Victoria at the Windsor Palace. The English Church appointed the Bishop of Ely to discuss with him points where Orthodox and Anglicans agree or disagree. The proceedings of this discussion have been published.

In 1872 the Patriarch of Constantinople called a panorthodox conference to address the situation created by the Bulgarian prelates until then being members of the Church headed by the Patriarch of a new autonomous Church. This was against the ecclesiastical rules, according to which an autocephalous Church may be created only within the boundaries of a sovereign State (a Bulgarian State did not yet exist: both the Patriarchate and the Bulgarian Exarchate were henceforth to have jurisdiction within the boundaries of the Ottoman Empire), and each diocese has to have only one Bishop (while prelates of the Exarchate were installed beside prelates of the Patriarchate). The Archbishop of Syros greatly contributed to the final decision of this Conference to declare the Bulgarian Church schismatic.

Although suffering from a grave illness which would soon lead to the death, the Archbishop of Syros actively participated in the Bonn Conference of 1875, which was attained by Old Catholic, Protestant, Anglican and Orthodox Theologians.

The Archives of Alexander Lykourgos (preserved by his niece Eirene Margelos, and put to order, between 1929 and 1931, by her nephew and heir, B. M. Sakellariou) include correspondence between him and several Patriarchs, other prelates, and secular friends of his. A considerable part of this corre-

spondence is referring to various important matters. Of special interest are letters exchanged between William E. Gladstone and the Archbishop of Syros from 1870 to his death. Written by the former in English, French and German, and by the latter in classical Greek as well as in German, they refer to both ecclesiastical matters (relations between Anglicans and Orthodox, or Old Catholics and Anglicans, Orthodox, Protestants) and international politics (Bulgarian ecclesiastical question, Russian policy towards the Ottoman Empire and the Orthodox peoples).

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 15ΗΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 2001

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΘΑΝΑΤΟΥ

Ὁ Πρόεδρος κ. **Νικ. Κονομῆς** ἀναγγέλλει τὸν θάνατο τοῦ τακτικοῦ μέλους τῆς Ἀκαδημίας Σόλωνος Κυδωνιάτη καὶ τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους τῆς Νικολάου Γεωργιάδη. Εἰς μνήμην τους τηρεῖται ἐνὸς λεπτοῦ σιγῆς.

Ὁ Ἀκαδημαϊκὸς κ. **Ἀντώνιος Κουνάδης** λέγει γιὰ τὸν Σόλωνα Κυδωνιάτη τὰ ἑξῆς:

Κύριε Πρόεδρε,

Θὰ ἤθελα καὶ ἐγὼ νὰ πῶ δυὸ λόγια: Ὑπῆρξα μαθητῆς τοῦ ἐκλιπόντος στὸ Τμῆμα Πολιτικῶν Μηχανικῶν τοῦ Ε.Μ.Π., διατηρῶν ἔκτοτε τὶς ἀγαθότερες ἀναμνήσεις ἐνὸς χαρισματικοῦ καὶ ἐμπνευσμένου μὲ λεπτὸ χιοῦμορ δασκάλου. Γιὰ τὸ ἔργο καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ Σόλωνος Κυδωνιάτη ὠμίλησαν ἄλλοι ἀρμοδιότεροι ἐμοῦ. Ἐγὼ αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκη νὰ καταθέσω τὴ δική μου μαρτυρία γιὰ τὴν καρτερικότητα καὶ γενναιότητα μὲ τὴν ὁποία ἔζησε τὸ προσωπικὸ του δράμα ἀπὸ τὸν περασμένο Μάιο πού εἰσήχθη στὸ Νοσοκομεῖο Εὐαγγελισμοῦ. Τὸν ἐπισκεπτόμουν ἐκεῖ κατὰ καιροὺς. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι, μόλις μὲ ἔβλεπε, τὸ πρόσωπό του ἔλαμπε ἀπὸ χαρὰ, ἀλλὰ ἦταν ἐκδηλη ἢ στενοχώρια του, διότι δυσκολευόταν νὰ ἐκφρασθεῖ λόγῳ τῆς ἡμιπληγίας πού εἶχε ὑποστεῖ στὸ κέντρο λόγου. Ἔτσι ἀναγκάζομουν νὰ τοῦ μιλάω ἐγὼ, ἐνημερώνοντάς τον γιὰ θέματα κυρίως τῆς Ἀκαδημίας, τὰ ὁποῖα μὲ πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ ἀγάπη ἄκουγε. Ἀπὸ τῶν μαθητικῶν μου χρόνων ἀλλὰ καὶ μετέπειτα στὸ κοινωνικὸ στίβο ὅπου συχνὰ συναντηθήκαμε, εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκτιμῆσω ὄχι μόνον τὸν λάτρη τῆς Ἑλληνικῆς Ὑπαίθρου, τῆς παραδοσιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ παλαιᾶς Ἀθήνας, ὅπως ἀναφέρθηκε ἀπὸ τὸ διακεκριμένο μέλος τῆς Ἀκαδημίας

κ. Μυλωνά, αλλά και τὸν διαπρύσιο κήρυκα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰδεώδους, τὸν πνευματικὸ ἄνδρα ποὺ μπόροῦσε καὶ διέκρινε ἐκεῖ ποὺ συνήθως ἄλλοι ἀπλῶς ἔβλεπαν ἢ ποὺ τολμοῦσε ἐκεῖ ποὺ ἄλλοι δίστασαν, ποὺ ὄραματιζόταν ἐκεῖ ποὺ ἄλλοι ἀδρανοῦσαν.

Γιὰ τὴν πίστη του —καθόλη τὴν μακρὰ καὶ περίλαμπρη πορεία του— στὴν Ἑλληνορθόδοξη παράδοση καὶ τὶς πανανθρώπινες ἀξίες ἔδινε πάντοτε ἀθόρυβα τὸν δικό του ἀγώνα. Τὰ λόγια αὐτὰ καταθέτω μὲ εὐλάβεια σὰν λίγα λουλούδια στὴ μνήμη ἑνὸς ἀξέχαστου δασκάλου, ἑνὸς θερμοῦ συμπαραστάτη στὴν ἐπιστημονικὴ καὶ ἀκαδημαϊκὴ μου ἀνέλιξη, ἑνὸς κορυφαίου ἀρχιτέκτονος, ἑνὸς διακεκριμένου μέλους τῆς Ἀκαδημίας, ἑνὸς πνευματικοῦ ταγοῦ, καὶ πρὶν ἀπὸ ὅλα ἑνὸς ἐξέχοντος Ἑλληνοῦ.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 3ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2001

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ. — Παρατηρήσεις, σκέψεις και υποθέσεις, για τὸν πλαστικὸ καὶ ζωγραφικὸ διάκοσμο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Χρῶσανθου Χρήστου*.

Κύριε Πρόεδρε,

Κυρίες καὶ Κύριοι συνάδελφοι,

Περισσότερα ἀπὸ ἑκατὸν εἴκοσι χρόνια ἀπὸ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς διακόσμησης τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν —τῆς Σιναίας Ἀκαδημίας γιὰ νὰ μὴν ξεχνοῦμε καὶ τὸν χορηγὸ τῆς— καὶ δὲν ἔχουμε μιὰ οὐσιαστικὴ μελέτη γιὰ τὸν χαρακτήρα καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν δημιουργῶν καὶ τῶν μορφῶν τῆς. Ἔχουμε πληροφορίες γιὰ διάφορα στάδιά τῆς, ἐπὶ μέρους θέματα καὶ τύπους τῆς, ἀλλὰ καμιά στὴν ὁποία νὰ ἐξετάζεται ὄχι μόνον ἡ θεματογραφία ἀλλὰ καὶ τὸ μορφοπλαστικὸ τῆς λεξιλόγιο, τὰ στυλιστικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ περισσότερο ὁ ἔμπνευστὴς τῆς. Μιὰ πρόδρομη ἀνακοίνωση γιὰ τὶς παρατηρήσεις ποὺ μπορεῖ νὰ κάνει ἓνας μελετητὴς πρὶν ἀκόμη ὀλοκληρώσει τὶς μελέτες του, ἴσως μᾶς βοηθήσουν νὰ πλησιάσουμε τὰ προβλήματα καὶ τὶς προϋποθέσεις τῆς ἐργασίας. Φυσικὰ ἡ μελέτη θὰ πρέπει νὰ γίνῃ ἀφοῦ σημειωθοῦν καὶ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε καὶ γιὰ τὰ ἄλλα μνημειακὰ σύνολα ποὺ ἔχουμε στὴν Ἀθήνα. Αὐτὸ θὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ διαπιστώσουμε τὴ σημασία καὶ τὴ μοναδικότητα τοῦ διακοσμητικοῦ συνόλου τῆς Ἀκαδημίας, ποὺ ἀναμφίβολα εἶναι τὸ πιὸ σημαντικὸ γιὰ τὸν τόπο μας. Σᾶς θυμίζω ὅτι τὸ πρῶτο μεγάλο εἰκονογραφικὸ σύνολο εἶναι αὐτὸ τῆς Αἴθουσας τῶν Τροπαίων στὰ παλιὰ Ἀνάκτορα —τώρα Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων— Αἴθουσα Ἐλευθερίου Βενιζέλου μὲ σκηνὲς ἀπὸ τὸν ἐθνικὸ ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα,

* CHRISANTHOS CHRISTOU, *Observations, Thoughts and Speculations about the Sculptural and Painting Decoration of the Academy of Athens.*

πού εκτελέστηκε από βαυαρούς καλλιτέχνες τὸ 1840 πού ἔστειλε ὁ Λουδοβίκος ὁ Γ' βασιλιάς τῆς Βαυαρίας, γιὰ τὸ παλάτι τοῦ γιοῦ του Ὁθωνα. Καὶ πού βασίστηκε σὲ σχέδια τοῦ Λούντβιχ Σβαντάλερ καὶ ἔργα τοῦ Πέτερ φὸν Ἐσσ. Τὸν καλλιτέχνη πού εἶχε ζωγραφίσει νωρίτερα τὶς 39 παραστάσεις γιὰ τὴ Στοά τοῦ Nofgardin τοῦ Μονάχου — ἀντίγραφα τῶν ὁποίων ζωγραφισμένα ἀπὸ τὸν Νικόλαο Φερεκὺδη βρίσκονται στὴν κεντρικὴ αἴθουσα τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς— ὅπως καὶ τὶς δυὸ μεγάλες παραστάσεις μὲ τὴν Εἴσοδο τοῦ Ὁθωνα στὸ Ναύπλιο στίς 6 Φεβρουαρίου τοῦ 1833 καὶ τὴν Εἴσοδο τοῦ Ὁθωνα στὴν Ἀθήνα στίς 21 Μαΐου ἐπίσης τοῦ 1833 — βρίσκονται τώρα στὴ Νέα Πινακοθήκη τοῦ Μονάχου. Παραστάσεις πού ἐκτὸς ἀπὸ τὰ σχέδια εἶχε ζωγραφίσει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Σβαντάλερ, τοῦ ὁποίου ἡ ὑπογραφή βρέθηκε στὸν τελευταῖο καθαρισμὸ τῶν τοιχογραφιῶν. Καὶ διαπιστώνεται εὐκόλα ὅτι πέρα ἀπὸ τὴν ἀπεικόνιση σκηνῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, τὸ σύνολο ἀπέβλεπε νὰ τονίσει καὶ τὸν ρόλο τοῦ Ὁθωνα, ἐπρόκειτο δηλαδὴ καὶ νὰ εἶναι ἓνας ἔπαινος —*laudatio*— γιὰ τὸν νέο βασιλέα. Ἄλλα μεγάλα μνημειακὰ σύνολα ζωγραφισμένα τὴν ἴδια δεκαετία μὲ τὸ σύνολο τῆς Ἀκαδημίας πού ἔχουν ἐκτελεστεῖ καὶ αὐτὰ ἀπὸ ξένους καλλιτέχνες εἶναι αὐτὸ τοῦ Μεγάρου Σιλῆμαν πού ὀλοκληρώθηκε τὴν ἴδια χρονιά μὲ αὐτὸ τῆς Ἀκαδημίας, τὸ 1880, ἀπὸ τὸν G. Subie, αὐτὸ τοῦ μεγάρου Σερπιέρη, τώρα κεντρικὸ τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία πού τελείωσε τὸ 1884 μὲ καλλιτέχνη τὸν G. Bilancioni, ἰταλὸ δημιουργὸ γνωστὸ ἀπὸ τὶς ἐργασίες του καὶ στὸν Ἅγιο Διονύσιο συμπατριώτῃ ὅπως φαίνεται τοῦ Σερπιέρη καὶ αὐτὸ τῶν Προπυλαίων τοῦ Πανεπιστημίου τὸ 1888, ἀπὸ τὸν μαθητὴ τοῦ ζωγράφου τῆς Ἀκαδημίας Γκρίπενκερλ Ἐδουάρδο Λεμπιέσκι, σὲ σχέδιο τοῦ Κάρλ Ράλ, πού εἶχε πεθάνει τὸ 1865. Μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀκόμη ὅτι διακοσμήσεις σὲ ἰδιωτικὲς κατοικίες, μερικὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἔχουν ἀποσπασματικὰ διασωθεῖ, εἶχαμε καὶ σὲ πόλεις μὲ ἐμπορικὴ δραστηριότητα, ὅπως τὸ Ναύπλιο καὶ τὴν Σύρο. Ὅ,τι σημειώνει κανεὶς χωρὶς δυσκολία, ἰδιαίτερα γιὰ τὰ μεγάλα σύνολα στὴν Ἀθήνα, εἶναι ὅτι αὐτὰ ἀκολουθοῦν κατὰ κάποιον τρόπο τὴν τάση πού ὑπῆρχε στὴν Εὐρώπῃ τοῦ 19ου αἰώνα, ἀν καὶ εἶχε ἀρχίσει πολὺ νωρίτερα μὲ τὴν διακόσμηση τοῦ Μεγάρου Φαρνέζε στὴ Ρώμη ἀπὸ τοὺς Καράτσι: *Laudatio* γιὰ τοὺς Φαρνέζε, ἔστω καὶ ἀν χρησιμοποιοῦνται μυθολογικὰ καὶ ἀλληγορικὰ θέματα, τῶν ἀνακτόρων στὸ Παρίσι γιὰ τὴν Μαρία τῶν Μεδίκων καὶ στὸ Λονδίνο καὶ τὸν Κάρλο τὸν Γ' ἀπὸ τὸν Ροῦμπενς, *Laudatio* καὶ αὐτὰ γιὰ τοὺς βασιλεῖς, γιὰ νὰ μείνουμε σὲ λίγα χαρακτηριστικὰ σύνολα. Σαφέστερα *laudatio* εἶναι καὶ τὰ σύνολα τοῦ Μεγάρου Σιλῆμαν μὲ σκηνὲς ἀπὸ τὶς ἀνακαλύψεις καὶ τὶς δραστηριότητές του, μὲ παραστάσεις βασισμένες σὲ γνωστὰς εἰκόνες τῆς Πομπηίας. Ὅπως καὶ αὐτὲς τοῦ Μεγάρου Σερπιέρη, πού ἀναφέρονται ἰδιαίτερα στίς δραστηριότητές του ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου, μὲ κύρια θέματα τὸν Ἡφαίστο καὶ

τὴν ἀλληγορία τῆς Μεταλλευτικῆς ποὺ μετατρέπει τὸ ἀσήμι σὲ χρυσάφι. Ἀλλὰ καὶ ἡ παράσταση τῶν Προπυλαίων τοῦ Πανεπιστημίου εἶναι *laudatio* τοῦ Ὁθωνα ποὺ εἰκονίζεται στὸ μέσο καὶ περιβάλλεται ἀπὸ τὶς ἀλληγορικὲς μορφές τῶν Τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, παράσταση ποὺ βασίζεται σὲ παράσταση τοῦ Kaulbach μὲ τὸν Λουδοβίκο τὸν Ι΄ μεταξύ καλλιτεχνῶν καὶ ἐπιστημόνων.

Ἐντελῶς διαφορετικὴ εἶναι ἡ σύλληψη καὶ ἡ ἐκτέλεση τοῦ διακόσμου τῆς Ἀκαδημίας, ποὺ σὲ καμιά περίπτωση δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ *laudatio* γιὰ ἓναν ἄνθρωπο, ὅπως π.χ. ὁ Σίνας ἢ ἔστω μιὰ ἄλλη φυσιογνωμία. Γιατὶ τόσο ὁ γλυπτικὸς ὅσο καὶ ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος εἶναι περισσότερο ἀπὸ ὅτιδήποτε ἄλλο *laudatio* γιὰ τὴν Ἀθηνᾶ καὶ τὴν Σοφία, τὸν Προμηθεά σὰν βοηθὸ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν φωτιὰ καὶ τὸ φῶς. Καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὑπεύθυνος καὶ ἐμπνευστὴς γι' αὐτὸ εἶναι ὁ Θεόφιλος Χάνσεν, ὁ ἀρχιτέκτων τῆς Ἀκαδημίας, ὁ ὁποῖος πέρα ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ εἶχε κάνει καὶ τὰ σχέδια γιὰ τὸν πλαστικὸ καὶ ζωγραφικὸ διάκοσμο. Γιατὶ ὁ Θεόφιλος Χάνσεν (1813-1891), ποὺ εἶχε διατελέσει καὶ καθηγητὴς στὸ Σχολεῖο τῶν Τεχνῶν καὶ εἶχε διδάξει τὰ χρόνια 1840-43 ἀρχιτεκτονικὴ καὶ σχέδιο—ἀποχώρησε ἀπὸ τὴν διδασκαλία ἴσως ὕστερα ἀπὸ σύγκρουση μὲ τὸν Λύσανδρο Κουταντζόγλου ποὺ ἀνέλαβε, τὸ 1843, διευθυντὴς τοῦ Σχολείου τῶν Τεχνῶν—εἶχε μαζὶ μὲ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια κάνει καὶ αὐτὰ τοῦ διακόσμου τῆς Ἀκαδημίας. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Χάνσεν εἶχε στείλει τὰ σχέδιά του ὄχι μόνον γιὰ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ μέρος ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν γλυπτικὸ καὶ ζωγραφικὸ διάκοσμο καὶ εἶχε ζητήσει καὶ τὴν γνώμη τοῦ παλαιότερου συναδέλφου τοῦ Eduard Schaubert ποὺ εἶχε ζήσει χρόνια στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὸ 1831-44, εἶχε συνεργαστεῖ μὲ τὸν Christian Hansen καὶ ἦταν καὶ βοηθὸς τοῦ ἀρχαιολόγου L. Ross. Μάλιστα ὁ Schaubert ἐξέφρασε τὴν χαρὰ του γιὰ τὸ θαυμάσιο ἔργο καὶ διετύπωσε μόνον τὴν ἀπορία του γιατί ἡ Ἀθηνᾶ παρουσιάζεται μὲ προτεταμένο τὸ δόρυ, ἀπειλητικὴ, γεγονός ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ εἶχε ἐκπονήσει τὰ σχέδια καὶ γιὰ τὸ πλαστικὸ καὶ ζωγραφικὸ διάκοσμο. (Πρβλ. Γ. Λαῖου, Σίμων Σίνας, 1972, σποραδικά).

Πιστεύω ὅτι ἀφετηρία τοῦ Χάνσεν γιὰ τὴν ὅλη διακόσμηση τῆς Ἀκαδημίας εἶναι ἡ παράσταση τοῦ Ραφαήλ στὴν γνωστὴ σὰν Αἴθουσα τῆς Ὑπογραφῆς μὲ τὴν Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν, στὴν ὁποία εἰκονίζονται οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι. Γιατὶ αὐτὸ ἐξηγεῖ τὴν πρόταξη τῶν φιλοσόφων Σωκράτη καὶ Πλάτωνα πρὶν ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῆς Ἀκαδημίας καὶ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἀπόλλωνα πάνω στοὺς κίονες, ἀφοῦ κάτι ἀνάλογο, δηλαδὴ ψηλότερα ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους ὄχι σὲ κίονες ἀλλὰ σὲ κόγχες ἔχουμε τὴν Ἀθηνᾶ θεὰ τῆς Σοφίας καὶ τὸν Ἀπόλλωνα θεὸ τοῦ Φωτός. Πρόκειται γιὰ θέματα εἰσαγωγικὰ τόσο στὸν γλυπτικὸ διάκοσμο μὲ τὴν Γέννηση τῆς Ἀθηνᾶς στὸ κεντρικὸ ἀέτωμα, τὰ μαρμάρινα γλυπτὰ τοῦ Δρόση, ὅσο καὶ τὴν Ἀθηνᾶ στὰ πλευρικὰ μικρὰ ἀε-

τώματα με παραστάσεις σε τερακότα από τον Malinsky που είχαν ολοκληρωθεί σε σχέδια του Χάνσεν το 1875. Πρόκειται για παραστάσεις που συνδέονται με την Ἀθηνᾶ, να δείχνει την βλάστηση της ἐλιάς, την Ἀθηνᾶ να διδάσκει ὕφαντική, την Ἀθηνᾶ να διδάσκει ναυπηγική, την Ἀθηνᾶ να παρακολουθεῖ τὸν Προμηθέα που φέρνει τὴν φωτιά στὸν ἄνθρωπο, τὴν Ἀθηνᾶ να διδάσκει ἄλλες δραστηριότητες. Ὅσο για τὸ ζωγραφικὸ διάκοσμο που θὰ μᾶς ἀπασχολήσει καὶ ἰδιαίτερα, οὐσιαστικά πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἀποτελεῖ προέκταση τοῦ πλαστικοῦ. Ὁ Γκρίπενκερλ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι βασίστηκε περισσότερο στὰ σχέδια τοῦ Χάνσεν, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα χρησιμοποίησε χωρὶς οὐσιαστικὲς ἀλλαγές καὶ ἄλλα τροποποίησε, πάλι πολὺ λίγα. Μαθητὴς τοῦ Ράλ με τὸν ὁποῖο εἶχε συνεργαστεῖ σὲ πολλὲς ἐργασίες τοῦ Χάνσεν σὲ παραγγελίες τοῦ Σίνα ὁ Γκρίπενκερλ (1839-1916) θεωρήθηκε ὡς ὁ πιὸ κατάλληλος νὰ ἐκτελέσει τὰ σχέδια τοῦ Χάνσεν στὰ ὁποῖα ἴσως εἶχε κατὰ κάποιον τρόπο βοηθήσει καὶ ὁ Ράλ. Αὐτὸ γίνεται φανερὸ καὶ ἀπὸ τὶς ἀλλαγές που ἔγιναν στὰ ἀρχικὰ σχέδια τοῦ Γκρίπενκερλ που εἶχε ζωγραφίσει τὸ 1872 σὲ ὕδατογραφίες καὶ ἐξέθεσε στὴν Παγκόσμια Ἐκθεση τῆς Βιέννης τοῦ 1873. Γιατὶ τὰ ἔργα-ὕδατογραφίες τοῦ Γκρίπενκερλ, ὅπως φαίνεται, διασποῦσαν τὴν βασικὴ ἰδέα τοῦ Χάνσεν καὶ τὴν ἐνότητα τῶν θεμάτων. Γιατὶ ὁ Γκρίπενκερλ εἶχε δώσει θέματα, ὅπως ἡ Δήμητρα στέλνει τὸν Νεοπτόλεμο νὰ διδάξει στοὺς ἀνθρώπους τὴν Γεωργία, τὴν Χάρι καὶ τὸν Ἡφαιστο μαζί με τοὺς Κύκλωπες, τὸν Ἀπόλλωνα νὰ παίζει φόρμιγγα ἀνάμεσα στὶς Μοῦσες καὶ γιὰ τὸ ἓνα μεγάλο ἀέτωμα τὴ Νέα Τάξη τοῦ Κόσμου. Αὐτὰ φαίνεται ὅτι δὲν δέχτηκε τελικὰ ὁ Χάνσεν, με ἀποτέλεσμα νὰ ἀλλάξουν καὶ νὰ περιληφθοῦν ἄλλα που σχετίζονταν καὶ αὐτὰ με τὸν κύκλο τοῦ Προμηθέα. Τελικὰ ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ δίνει ἔργα κατὰ τὰ σχέδια τοῦ Χάνσεν—Προμηθέας φέρνει τὴν φωτιά, Προμηθέας Δεσμώτης, Προμηθέας ἐλευθερώνεται καὶ Τιτανομαχία εἶναι τοῦ Χάνσεν—ἐνῶ ἡ δυτικὴ σὲ σχέδια τοῦ ἴδιου τοῦ Γκρίπενκερλ, ὅπως καὶ ἡ ὑποδοχὴ τοῦ Προμηθέα στὸν Ὀλυμπο, με διαφανεῖς ἐπιδράσεις καὶ σχεδίων τοῦ Χάνσεν. Αὐτὸ διαπιστώνεται ἀκόμη καὶ με μιὰ προσεκτικὴ μελέτη τῆς ζωγραφικῆς τῶν δύο πλευρῶν, ἐνῶ ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὴν Ὑποδοχὴ τοῦ Προμηθέα στὸν Ὀλυμπο, ὁ Γκρίπενκερλ ἐπαναλαμβάνει οὐσιαστικὰ τὸ πρῶτο σχέδιό του με τίτλο, ἡ Νέα Τάξη τοῦ Κόσμου. Χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὸ καὶ σκόπιμο νὰ σημειωθοῦν καὶ ἄλλα προβλήματα που σχετίζονται με τὴν ζωγραφικὴ τῶν παραστάσεων τῆς Ἀκαδημίας, ἴσως πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι κάνει ἰδιαίτερη ἐντύπωση τὸ γεγονὸς ὅτι στὰ καθαρὰ κλασικιστικὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τοῦ πλαστικοῦ διακόσμου, αὐτὰ τῆς ζωγραφικῆς διακρίνονται γιὰ τὰ περισσότερο ἀναγεννησιακὰ καὶ μπαρόκ χαρακτηριστικὰ που δίνουν τὸν τόνο. Ἀλλὰ γιὰ αὐτὰ καὶ ἄλλα προβλήματα στὴν ὀριστικὴ μελέτη.

S U M M A R Y

Observations, Thoughts and Speculations about the Sculptural and Painting Decoration of the Academy of Athens

The conception and execution of the large decorative panels at the Academy of Athens is totally different from the execution of other monumental public projects in Athens; in this case we do not have a «laudatio» for the owner or the king but a glorification of Athena as the incarnation of wisdom and Prometheus as the benefactor of mankind. Theophil Hansen, the architect of the Academy, drew his inspiration for both its sculptural and painting decoration from Raphael's *The School of Athens* (fresco in the Stanza della Segnatura, Vatican). Christian Griepenkerl painted the Academy based on Hansen's (Prometheus bringing fire, Prometheus Bound, Prometheus Freed and the Battle of the Titans) as well as on his own drawings (e.g.: Prometheus greeted by the Gods at mount Olympus). It should also be noted that the Academy's architecture and sculptural decoration are both dominated by classicism while its paintings show a preference for renaissance and baroque elements.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 10ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2001

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

**«Πυρκαϊά και άναστηλώσεις στη Μονή Βατοπεδίου (1966-1973)», υπό του Ἐκα-
δημαϊκοῦ κ. Παύλου Μυλωνᾶ*.**

* Ἡ άνωτέρω μελέτη θά δημοσιευθεῖ άυτοτελῶς στη σειρά τῶν «Πραγματειῶν τῆς Ἐκαδημίας Ἀθηνῶν.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 7ΗΣ ΙΟΥΝΙΟΥ 2001

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

ΔΙΚΑΙΟ. — «Τριτενέργεια» και «ἀναλογικότητα» ὡς διατάξεις τοῦ ἀναθεωρηθέντος Συντάγματος, ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Γεωργίου Μητσοπούλου.*

I.

Στὸ κείμενο τοῦ ἀναθεωρημένου Συντάγματος ποὺ κυκλοφόρησε μὲ «Συνοπτικὰ σχόλια» τοῦ καθηγητοῦ καὶ Εἰσηγητοῦ ἐπὶ τῆς ἀναθεωρήσεως *E. Βενιζέλου*, ὑπάρχει καὶ τὸ ἀκόλουθο σχόλιο αὐτοῦ σχετικὸ μὲ τὶς δύο νέες διατάξεις ποὺ περιελήφθησαν στὸ ἄρθρο 25 τοῦ Συντάγματος καὶ ἀφοροῦν τὴν «τριτενέργεια» ἢ μίᾳ καὶ τὴν «ἀναλογικότητα» ἢ ἄλλῃ. «Τὸ ἄρθρο 25 ἐμπεριέχει —κατὰ τὸν σχολιαστή— τὶς ἀρχὲς ποὺ διέπουν τὴν ἐρμηνεία καὶ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν συνταγματικῶν δικαιωμάτων.

Μὲ τὴν ἀναθεωρημένη μορφή τῆς παραγράφου 1 τοῦ ἄρθρου 25: πρῶτον, εἰσάγεται καὶ ρητὰ ἡ ἀρχὴ τοῦ κοινωνικοῦ κράτους δικαίου· δεύτερον εἰσάγεται ὁ κανόνας πῶς ὅλα τὰ κρατικὰ ὄργανα ἔχουν τὴν ὑποχρέωση νὰ διασφαλίζουν τὴν ἀνεμπόδιστη καὶ ἀποτελεσματικὴ ἄσκηση τῶν συνταγματικῶν δικαιωμάτων· τρίτον εἰσάγεται ὁ κανόνας ὅτι τὰ συνταγματικὰ δικαιώματα ἰσχύουν καὶ στὶς σχέσεις μεταξὺ ἰδιωτῶν στὶς ὁποῖες αὐτὰ προσιδιάζουν, εἰσάγεται δηλαδὴ ἡ ἀρχὴ τῆς τριτενέργειας· καὶ τέταρτον εἰσάγεται καὶ ρητὰ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναλογικότητας». Καὶ ἐπιλέγει: «Αὐτὴ ἡ νέα δέσμη κανόνων ποὺ εἰσάγονται στὴν παράγραφο 1 τοῦ ἄρθρου 25, προσδίδει νέες διαστάσεις καὶ νέο κανονιστικὸ περιεχόμενο σὲ ὅλα τὰ συνταγματικὰ δικαιώματα. Τὸ ἄρθρο 25 παρ. 1 εἶναι ἴσως ἡ σημαντικότερη διάταξη τοῦ ἀναθεωρημένου Συντάγματος»¹.

* GEORGES MITSOPOULOS, «Drittwirkung» et «proportionnalité» adaptées au titre des dispositions nouvelles lors de la révision de la Constitution effectuée en 2001.

1. Ἐφημερίς «Τὰ Νέα», Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδας 2001, «E. Βενιζέλου, Συνοπτικὰ σχόλια στὶς ἀναθεωρημένες διατάξεις τοῦ Συντάγματος 1975/1996/2001».

II.

1. Ἡ νέα γιὰ τὴν «τριτενέργεια» διάταξη ἔχει ὡς ἐξῆς: «Τὰ δικαιώματα αὐτὰ ἰσχύουν καὶ στὶς σχέσεις μεταξὺ ἰδιωτῶν στὶς ὁποῖες προσιδιάζουν». Ἡ ἔννοια τῆς «τριτενέργειας» εἶναι γερμανικῆς προελεύσεως καὶ ἀφορᾷ τὴν ἔκταση τῆς ἐπιδράσεως τῶν συνταγματικῶν διατάξεων περὶ θεμελιωδῶν δικαιωμάτων καὶ ἐλευθεριῶν στὸν χῶρο τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου. Στὸν καθηγητὴ καὶ πρόεδρο τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Ἐργατικοῦ Δικαστηρίου τῆς Γερμανίας Nipperdey ὀφείλεται ἡ πρωτοβουλία τῆς ἐρμηνευτικῆς αὐτῆς κατευθύνσεως ὑπὸ τὴν μορφή τῆς ἀμέσου κατ' αὐτόν, τῆς ἐμμέσου δὲ κατ' ἄλλους, ἐνεργείας τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων στὴν σφαῖρα τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου. Καὶ ἐξεδηλώθη ἡ ἐννοιολογικὴ αὐτὴ διαφωνία μὲ τελικὴ φάση, τὴν ἀποδοχὴ ἐκ μέρους τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου τῆς ἐμμέσου, κατ' ἀρχὴν, ἐνεργείας αὐτῶν, ὑπὸ τὴν ἔννοια δηλαδὴ τῆς συνταγματικῆς προσαρμογῆς τοῦ νόμου στὶς διατάξεις αὐτές, καὶ κατ' ἄλλη ἔκφραση, τῆς ἐνεργείας αὐτῶν ὡς προσδιοριστικῶν στοιχείων τῶν ἀορίστων ἐνοιῶν καὶ τῶν γενικῶν ρητρῶν, ποὺ ἀπαντοῦν στὸ ἰδιωτικὸ δίκαιο, ὅταν, κατὰ τὴν ἐρμηνευτικὴ πορεία τοῦ ἐρμηνευτοῦ πρὸς ἐξείδικευση αὐτῶν, ἐνδείκνυται ἡ προσφυγὴ στὶς συνταγματικὲς διατάξεις, ὅποτε πρόκειται περὶ τῆς καλουμένης «συμφώνου πρὸς τὸ Σύνταγμα ἐρμηνείας τοῦ νόμου». Χαρακτηρίζεται δὲ ἡ ἐρμηνευτικὴ αὐτὴ μορφή τῆς τριτενέργειας, ὡς ἐρμηνευτικὴ ἀρχὴ συνταγματικῆς ἰσχύος, μὲ θεμελιωτικὸ λόγο, ὅτι ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ κράτους δικαίου καὶ στηρίζεται στὸ νόημα τῶν σχετικῶν συνταγματικῶν διατάξεων². Ἀπὸ κοινωνιολογικὴ ὅμως ἀποψη, δὲν εἶναι ἄσχετη ἡ ἐρμηνευτικὴ αὐτὴ κατεύθυνση ἀπὸ τὴν ὑφέρουσα σκέψη, ὅτι καὶ μὲ τὴν δυναμικὴ αὐτὴ ἐρμηνευτικὴ ἐκδήλωση τῆς προστασίας τῶν θεμελιωδῶν δικαιωμάτων θὰ ἀπαλυνθῆ ἡ μνήμη τῆς καταλύσεως αὐτῶν κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἀπαισίου ἐθνικοσοσιαλισμοῦ.

2. Ἡ γερμανικὴ περὶ τοῦ ζητήματος κίνηση ἐπόμενο ἦταν νὰ ἀπασχολήση καὶ τὴν ἐλληνικὴ θεωρία ἐπίσης δὲ καὶ τὴν νομολογία μὲ ἀποδοχὴ, κατὰ βάση, τῆς ἐρμηνευτικῆς σημασίας τῆς «τριτενέργειας», ἀλλὰ μὲ ποικίλλουσα ὀρολογία ποὺ ὀφείλεται στὸν λόγο, ὅτι ὁ ὅρος «τριτενέργεια», ποὺ ἀποδίδει τὸν γερμανικὸ ὄρο «Drittwirkung», δὲν ἀποδίδει τὴν ἀκριβῆ λειτουργία αὐτῆς, καὶ ὡς ἐκ τούτου χρησιμοποιοῦντο καταλληλότερες —κατὰ τοὺς ὑποστηρικτὲς— ἐκφράσεις ὅπως : «περὶ τῶν

2. Γιὰ τὴν γερμανικὴ θεωρία καὶ νομολογία, βλ. Ἡλιοπούλου-Στράγγα: Ἡ «τριτενέργεια» τῶν ἀτομικῶν καὶ κοινωνικῶν δικαιωμάτων τοῦ Συντάγματος 1975 (Ἀθήνα - Α. Σάκουλας), σ. 49 ἐπ.

άνταντακλαστικῶν ἐνεργειῶν» τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων, ἢ τῆς «έναντι τρίτων» ἰσχύος αὐτῶν, ἢ τῆς «ἀπολύτου ἐνεργείας» ἢ τῆς «ὀριζοντίου ἐνεργείας» αὐτῶν³.

Ἄλλ' ὅλες αὐτὲς οἱ ἐκφράσεις δὲν σημαίνουν τίποτε ἄλλο παρὰ τὴν ἐρμηνευτικὴ θεώρηση τῶν συνταγματικῶν διατάξεων σὲ σχέση μετὰ τὰ ἐπιτρεπτά ὄρια ἰσχύος αὐτῶν στὸν χῶρο τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου, ὅταν μάλιστα ἐξ αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου πολλῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος πού ἀφοροῦν ἀτομικὰ δικαιώματα προκύπτει ἡ δυναμικὴ κατεύθυνση αὐτῶν, ὥστε νὰ ἐνδείκνυται ἡ προρρηθεῖσα ἐρμηνεία.

3. Ἡ ἀρχικὴ διστακτικότητά τόσο τῆς ἐλληνικῆς θεωρίας ὅσο καὶ τῆς νομολογίας ὡς πρὸς τὴν ἀποδοχὴ τῆς διεισδύσεως τῶν διατάξεων αὐτῶν στὶς ἰδιωτικὲς σχέσεις, ἄρχισε σταδιακὰ νὰ κάμπτεται· καὶ εἶναι πλέον σταθερὴ ἡ κατεύθυνση, εἴτε τῆς ἀμέσου εἴτε τῆς ἐμέσου ἰσχύος αὐτῶν στὶς ἰδιωτικὲς σχέσεις, μὲ χαρακτηριστικὲς ἀναφορὲς, ἀναλόγως τῶν περιπτώσεων, στὰ σχετικὰ τοῦ Συντάγματος ἄρθρα⁴. Ἀξία δὲ ἰδιαίτερα ἐξάρσεως ἢ πρόσφατη ὑπ' ἀριθ. 1/2001 ἀπόφαση τῆς Ὁλομελείας τοῦ Ἀρείου Πάγου⁵ ἡ ὁποία — ὡς πρὸς τὸ σημαντικὸ θέμα, ἂν εἶναι σὲ πολιτικὴ δίκη ἐπιτρεπτὴ ἢ χρησιμοποίηση παρανόμως ἀποκτηθέντων ἀποδεικτικῶν μέσων, ὅπως στὴν κριθεῖσα περίπτωσις ἡ μαγνητοταινία — ἐθεμελίωσε τὴν ἀρνητικὴ τῆς κρίσις μετὰ τὴν ἀκόλουθη αἰτιολογία: «Κατὰ τὸ ἄρθρο 444 ἀριθ. 3 Κ.Πολ.Δ. ἰδιωτικὰ ἐγγραφα θεωροῦνται καὶ οἱ φωτογραφικὲς ἢ κινηματογραφικὲς ἀναπαραστάσεις, φωνοληψίαι καὶ κάθε ἄλλη μηχανικὴ ἀπεικόνισις, συνεπῶς καὶ οἱ μαγνητοταινίαι, ἀφοῦ ἀποτελοῦν τὴν κύρια μορφή τῆς φωνοληψίας. Κατὰ τὴν θεμελιώδη ὁμως διάταξιν τοῦ ἄρθρου 2 § 1 τοῦ Συντάγματος «ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ προστασία τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελοῦν τὴν πρωταρχικὴν ὑποχρέωσιν τῆς πολιτείας». Στὴν προστατευομένη ἀπὸ τὸ Σύνταγμα καὶ μάλιστα «πρωταρχικά», ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς ἐπικοινωνίας, ἀφοῦ μὲσω καὶ αὐτῆς ἐπηρεάζεται καὶ πραγματώνεται ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ συνταγματικὴ κατοχύρωσις τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς προκύπτει καὶ ἀπὸ τὸ ἄρθρο 9 § 1 ἐδ. β' τοῦ Συντάγματος, πού ὀρίζει, ὅτι ἡ «ἰδιωτικὴ καὶ οἰκογενειακὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου εἶναι ἀπαραβίαστον», καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ ἄρθρο 19 τοῦ Συντάγματος, πού ὀρίζει ὅτι «τὸ ἀπόρρητον τῶν ἐπιστολῶν καὶ τῆς ἐλεύθερης ἀνταπόκρισις ἢ ἐπικοινωνίας μὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο τρόπο εἶναι ἀπόλυτα ἀπαραβίαστο. Νόμος ὀρίζει τίς ἐγγυήσεις, ὑπὸ τίς ὁποῖες ἡ δικαστικὴ ἀρχὴ δὲν δεσμεύεται ἀπὸ τὸ ἀπόρρητον γιὰ λόγους ἐθνικῆς ἀσφαλείας ἢ γιὰ διακρίβωσιν ἰδιαίτερα

3. Βλ. Ἑλιοπούλου-Στράγγα (ἀνωτ. σημ. 2), σ. 30-32 καὶ τοὺς ἐκεῖ μνημονευομένους συγγραφεῖς.

4. Ἀνάλυσις τῶν ἄρθρων τοῦ Συντάγματος γιὰ τὰ ἀτομικὰ καὶ κοινωνικὰ δικαιώματα ἀπὸ ἀποψηθεωρίας καὶ νομολογίας βλ. στὴν ἀνωτέρω μελέτη τῆς Ἑλιοπούλου-Στράγγα, σ. 75 ἐπ.

5. Ὁλ.Α.Π. 1/2001, Δίκη 32 (2001) σ. 517, καὶ σχόλιο Ε. Κ. Μπέη.

σοβαρών έγκλημάτων... 'Ανάλογα προκύπτουν και από την αντίστοιχη ρύθμιση του άρθρου 8 τής Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για τα Δικαιώματα του 'Ανθρώπου, που κυρώθηκε με το ν.δ. 52/1974 και έχει υπερνομοθετική ισχύ σύμφωνα με το άρθρο 28 § 1 του Συντάγματος. 'Η έν αγνοία όμως και χωρίς την συναίνεση ενός των συνομιλητών μαγνητοφώνηση ιδιωτικής συνομιλίας, ενέχει παγίδευσή του και συνεπώς αποτελεί δέσμευση και περιορισμό στην ελεύθερη άσκηση τής επικοινωνίας. Γι' αυτό, ασχέτως του χώρου που έγινε ή συνομιλία, ή μαγνητοταινία, στην οποία αυτή χωρίς την συναίνεση του άλλου των συνομιλητών αποτυπώθηκε, είναι συνταγματικά απαγορευμένο αποδεικτικό μέσο και δέν επιτρέπεται να χρησιμοποιηθεί έναντιον του σε πολιτική δίκη, ανεξαρτήτως του προσώπου που επιχείρησε τή μαγνητοφώνηση, δηλαδή έστω και αν πρόκειται για πρόσωπο που μετέσχε στη μαγνητοφώνηση, συζήτηση ... 'Εξαίρεση από τόν, συνταγματικής ισχύος, κανόνα τής απαγορεύσεως των έν λόγω αποδεικτικών μέσων ισχύει μόνον χάριν τής προστασίας συνταγματικά υπέρτερων εννόμων αγαθών, όπως είναι λ.χ. ή ανθρώπινη ζωή. Κάθε άλλη εξαίρεση από την ως άνω απαγόρευση, εισαγομένη τυχόν με διάταξη κοινού νόμου, όπως είναι και ο Ποινικός Κώδικας, είναι ανίσχυρη κατά το μέτρο που υπερβαίνει το κριτήριο τής προστασίας συνταγματικά υπέρτερου εννόμου αγαθοῦ»⁶.

4. 'Ανέφερα τīs περικοπές αυτές τής απόφάσεως για δύο λόγους που άφοροῦν το υπό ανάπτυξη θέμα. 'Ο πρώτος είναι, ότι με την έρμηνευτική θεμελίωση τής απόφάσεως επεκτείνονται τα όρια ισχύος των μνημονευομένων συνταγματικών διατάξεων και στον χώρο του αστικού δικονομικού δικαίου, ως προς την ανεπίτρεπτη χρήση παρανόμως αποκτηθέντων αποδεικτικών μέσων σε ιδιωτική διαφορά, χωρίς

6. 'Αποδέχεται ή απόφαση το πόρισμα εισήγησεως του Κ. Καλαβρού που παρουσιάσθηκε με την παράλληλη εισήγηση του Α. Καΐση στο 13ο Συνέδριο τής Ένώσεως Έλλήνων Δικονομολόγων στην Θεσσαλονίκη (1985), και είχε ως θέμα «Τό παραδεκτό τής χρήσεως παρανόμως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων». 'Η εισήγηση αυτή κυκλοφόρησε και σε αυτοτελή μελέτη με τίτλο: «'Η μαγνητοταινία στην πολιτική δίκη» 2α έκδ. (Σάκκουλας - 'Αθήνα 1991) σ. 37 έπ., 88 έπ. 'Ως προς το πόρισμα του Εισηγητού, που έστηρίζετο στην τριτενέργεια των άτομικών δικαιωμάτων, είχα τότε διατυπώσει επιφυλάξεις, που εξακολουθώ να διατηρώ ως προς την άνεύρεση τής αλήθειας ως σκοπού τής δίκης σε σχέση με τα όρια του άπαραδέκτου των παρανόμως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων (πρβλ. παρέμβασή μου, 'Αρμενόπουλος - 'Επιστ. 'Επετηρίδα, 7 (1986) σ. 65 II). Σημειωτέον, ότι και ή απόφαση τής 'Ολ.Α.Π. άποφεύγει την χρησιμοποίηση τής «τριτενέργειας» ως έρμηνευτικής έκφράσεως. Πρβλ. και Σημείωμα Εισαγγελέως 'Αρείου Πάγου Πλαγιανάκου και Εισήγηση 'Αρεοπαγίτη Κονδύλη επί 'Ολ.Α.Π. 17/1993 (Συμβ.) Ελλ. Δικ. 1994, σ. 1963-1964. Βλ. επίσης άγόρευση 'Αντεισ. 'Αρ. Πάγου Κανίνια, επί Α.Π. 673/1983. Δίκη, 14 (1983), σ. 446 και την σχετική έκτοτε νομολογία σε Κεραμέα/Κονδύλη/Νίκια, 'Ερμηνεία Κ.Πολ.Δ., άρθρ. 444 άριθ. 7-8.

τὴν συναίνεση τοῦ διαδίκου κατὰ τοῦ ὁποίου στρέφεται τὸ ἀποδεικτικὸ μέσο, ὥστε νὰ ἀποτελῇ αὐτὴ χαρακτηριστικὴ ἐκδήλωση τῆς καλουμένης «ἄμεσης τριτενέργειας» τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων, με ἐφαρμογὴ καὶ ἐδῶ τῆς τελολογικῆς ἐρμηνείας τοῦ δικαίου. Καὶ ὁ δεῦτερος λόγος εἶναι, ὅτι περικλείει ἢ ἀπόφαση ἔμμεση ἐξαγγελία, ὡς πρὸς τὴν ἀνεπίτρεπτη χρῆση παρανόμως κτηθέντων ἀποδεικτικῶν μέσων σὲ ὅλους τοὺς κλάδους τοῦ δικονομικοῦ δικαίου, με ἐξαίρεση μόνον, ὅταν πρόκειται γιὰ τὴν προστασία συνταγματικῶν ὑπερτέρων ἀγαθῶν, ὅπως εἶναι —κατὰ τὴν διατύπωση τῆς ἀποφάσεως— «ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ», με τὴν ὑποδηλουμένη ἔννοια τῆς κάμψεως τῆς ἀπαγορεύσεως, ὅταν ὑφίσταται λόγος ἀμύνης ἢ καταστάσεως ἀνάγκης. Σημαίνουν δηλαδὴ οἱ ἀναφερθέντες λόγοι, ὅτι ἐνδεχόμενη νομοθετικὴ πρόθεση ὅπως καθιερωθῇ ἢ ἐν λόγῳ ἀπαγόρευση ὑπὸ μορφῇ διατάξεως γενικῆς δικονομικῆς ἰσχύος, θὰ ἦταν βέβαια ἐφικτὴ, ἀλλὰ σὲ ἐπίπεδο κοινοῦ νόμου· ὥστε νὰ στερεῖται αἰτιολογικοῦ ἐρείσματος ἢ νέα τοῦ Συντάγματος διάταξη (19 § 3) κατὰ τὴν ὁποία: «*Ἀπαγορεύεται ἡ χρῆση ἀποδεικτικῶν μέσων ποὺ ἔχουν ἀποκτηθεῖ κατὰ παράβαση τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ καὶ τῶν ἄρθρων 9 καὶ 9Α*»⁷.

5. Δὲν θὰ εἰσέλθω στὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τοῦ Συντάγματος, ποὺ ἀπασχολεῖ καὶ τὴν ἑλληνικὴ θεωρία με τὶς βασικὲς ἀρχικὰ συμβολὲς τῶν ἀειμνήστων καθηγητῶν *Θ. Τσάτσου*⁸ καὶ *Α. Μάνεση*⁹, καὶ τὶς μεταγενέστερες ἀλλ' ἐπίσης ἀξιό-

7. Ἐπιφύλαξη γιὰ τὴν διάταξη τοῦ ἄρθρου 19 § 3 διετύπωσε ἡ Ἄννα Μπενάκη-Ψαρούδα με τὴν ἀκόλουθη παρατήρησή της: «Θεωρῶ ὅτι εἶναι ἐξόχως ἐπικίνδυνο αὐτὴν τὴν σωστὴ ἀπαγόρευση νὰ τὴν περιλάβουμε στὸ Σύνταγμα. Διότι ὅταν τὴν περιλαμβάνουμε στὸ Σύνταγμα, δὲν ἀφήνουμε κανένα παράθυρο ἀνοικτό, δὲν λειτουργοῦν οἱ διατάξεις περὶ ἀμύνης, δὲν λειτουργοῦν οἱ διατάξεις περὶ καταστάσεως ἀνάγκης. Εἶναι μιὰ ἀπόλυτη ἀπαγόρευση. Γι' αὐτὸ τοποθετεῖται καὶ στὸ Σύνταγμα. Καὶ δὲν πρέπει νὰ παρασυρόμαστε ἀπὸ δικαιολογημένη ἀλλὰ ὑπερβολικὴ διάθεση προστασίας τῶν δικαιωμάτων τοῦ πολίτη. Πολλὲς φορὲς πρέπει νὰ παραβιάζονται δικαιώματα τοῦ πολίτη, γιὰ νὰ προστατεῦνται ἄλλα δικαιώματα. Συνεπῶς ἡ ἀποψή μου εἶναι —καὶ τὴν ἐπαναλαμβάνω ὅπως τὴν εἶχα πεῖ καὶ στὴν Ἐπιτροπὴ— ὅτι ἡ παράγραφος 3 τοῦ ἄρθρου 19 δὲν χρειάζεται». (Πρακτικὰ Βουλῆς, Συνεδρίαση 24-1-2001, (πρωί, σ. 4086 II). Ἡ παρατήρηση ὡς πρὸς τὴν μὴ σιοπιμότητα τῆς διατάξεως εἶναι ὀρθή. Ἄλλ' ὅτι ἡ διάταξη καθιεροῖ «μιὰ ἀπόλυτη ἀπαγόρευση», δὲν θὰ ὀδηγήσῃ —παρὰ τὴν ἐλαττωματικὴ διατύπωσή της— οὔτε τὴν θεωρία ἀλλ' οὔτε καὶ τὴν νομολογία νὰ δεχθῇ, ὅτι ἀποκλείεται ἡ κάμψη τῆς ἀπαγορεύσεως, «ὅταν πρόκειται γιὰ τὴν προστασία συνταγματικῶν ὑπερτέρων ἀγαθῶν», κατὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἔκφραση τῆς ὑπ' ἀριθ. 1/2001 ἀποφάσεως τῆς Ὁλ.Α.Π.

8. *Θ. Τσάτσου*, Τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας ἐν τῷ συνταγματικῷ δικαίῳ (Ἀνάτυπον Β' τόμ. Ἐπετ. Ἐπιστ. Παν. Ἀθηνῶν, 1970).

9. *Α. Μάνεση*, Συνταγματικὸ Δίκαιο I (1980) σ. 183 ἐπ. ὅπου καὶ βιβλιογραφία, τοῦ ἴδιου, Αἰ ἐγγυήσεις τηρήσεως τοῦ Συντάγματος I (1956), II (1960-65).

λογες μελέτες διακεκριμένων έρευνητών. Είναι δέ, και κατά την γνώμη μου, όρθή ή έπισημάνση, ότι τά λεγόμενα είδικά κριτήρια τής έρμηνείας του Συντάγματος στηρίζονται στις ίδιες μεθόδους έρμηνείας του δικαίου, που εφαρμόζονται και στους άλλους κλάδους αυτού¹⁰. Τό πρόβλημα έπομένως ώς πρός τά όρια ισχύος τών διατάξεων περι τών άτομικών δικαιωμάτων στις ιδιωτικές σχέσεις, είναι αποκλειστικά θέμα έρμηνείας αυτών. Και συνίσταται ή έρμηνεία, στην πρωταρχική ένταξη τών συνταγματικών διατάξεων σέ τελολογικό σύστημα αξιολογικής διαρθρώσεως του δικαίου, ώστε νά καταστή δυνατή ή έξειδικευτική πορεία του έρμηνευτού μέχρι τής συλλογιστικής εκείνης φάσεως, που θα καταστήσει δυνατή την τελική θετική ή άρνητική κρίση, ώς πρός τά όρια τής ισχύος αυτών στην ιδιωτική σχέση, σέ συνάρτηση πάντοτε με τά άτομικά και ιδιαίτερα στοιχεία τής περιπτώσεως¹¹. Άνήκει δέ ή έρμηνεία του δικαίου στην δικαστική έξουσία, και δέν είναι έργο του συνταγματικού νομοθέτη νά υποδείξει τόν τρόπο έρμηνείας αυτού. Σ' αυτό δέ τόν λόγο όφείλεται ή μη άναγραφή στα σύγχρονα Συντάγματα αντίστοιχης διάταξης με την καθιερωθεΐσα. Άλλά και από την άποψη του έπιδιωκομένου σκοπού δέν δύναται νά θεωρηθΐ ή νέα αυτή έπί συνταγματικού έπιπέδου ρύθμιση ώς άναγκαία. Διότι είτε έκληφθΐ, ότι καθιερώνει δεσμευτική άρχή, είτε ότι άποτελεΐ κατευθυντήρια έρμηνευτική άρχή, πάντως, έφ' όσον έκ τής δικαστικής κρίσεως έξαρτάται, έάν οι συνταγματικοί αυτοί κανόνες «προσιδιάζουν» —κατά την διατύπωση τής διατάξεως— στις ιδιωτικές σχέσεις, ή άκολουθία είναι, ότι ή πραγμάτωση του έπιδιωκομένου σκοπού έξαρτάται από την έπιτυχΐ ή μη έρμηνεία τών διατάξεων αυτών από τόν κρίνοντα δικαστή¹². Άρα πα-

10. Αυτΐς τής έκδοχΐς Φ. Σπυρόπουλος, 'Η έρμηνεία του Συντάγματος. Έφαρμογή ή ύπερβαση τής παραδοσιακής μεθοδολογίας του δικαίου; (1999), σ. 195-197 και passim. Κ. Σταμάτης, 'Η θεμελίωση τών νομικών κρίσεων. Εισαγωγή στη μεθοδολογία του δικαίου» (1997), σ. 261 έπ. Πρβλ. όμως έπί του θέματος Ε. Βενιζέλου, 'Η έρμηνεία του Συντάγματος και τά όρια του δικαστικού έλέγχου τής συνταγματικότητας τών νόμων (1994), σ. 51 έπ., 91 έπ. Β. Σκουρΐ - Ε. Βενιζέλου, 'Ο δικαστικός έλεγχος τής συνταγματικότητας τών νόμων (1985) σ. 94 έπ. Α. Μανιτάκη, 'Έρμηνεία του Συντάγματος και λειτουργία του πολιτεύματος (1996), σ. 37 έπ., 61 έπ., 216 έπ., Δ. Τσάτσου, Συνταγματικό Δίκαιο, Α' (1994) σ. 256 έπ. Γ' (1988), σ. 176 έπ.

11. Για την τελολογική έρμηνεία του δικαίου, βασική ή μελέτη του Κ. Τσάτσου, Τό πρόβλημα τής έρμηνείας του δικαίου² (1978), σ. 88 έπ. Πρβλ. Μ. Καραΐση, Τό γνωστικό πρόβλημα τής σχέσεως άτομικού και γενικού στον έπαγωγικό νομικό συλλογισμό, Φιλοσοφία (Κέντρον Φιλοσ. 'Ακαδ. 'Αθηνών), τόμ. 25-26 (1995-1996), σ. 58 έπ.

12. Ός πρός τά όρια τής διεισδύσεως πρβλ. Δ. Κόρσου, Τά άτομικά δικαιώματα έν τΐ ιδιωτικΐ δικαίΐ, Ξένιον Π. Ζέπου, 1 (1973), σ. 175 έπ. Γ. Βλάχου, Τό Σύνταγμα τής Έλλάδος - Έπίμετρο (1979), σ. 60 έπ. και σημ. 26. Α. Μάνεση, Άτομικές έλευθερίες² (1979), σ. 48 έπ. Γ. Κασμάτη, Τό ζήτημα τής «τριτενέργειας» τών άτομικών δικαιωμάτων, ΤοΣ. 7 (1981) σ. 4 έπ. =

ράβαση τῆς δεσμευτικῆς ἢ ἐρμηνευτικῆς αὐτῆς ἀρχῆς ἐπάγεται ἀναίρεση τῆς ἀποφάσεως, ὥστε κατ' ἀποτέλεσμα, νά ὑποδεικνύεται μέ τήν διάταξη ἐρμηνευτική κατεύθυνση πού ἀκολουθεῖ πλέον σταθερά ἢ νομολογία, καί ἐπομένως νά μὴ δικαιολογεῖται, καί γιὰ τὸν πρόσθετο αὐτὸ λόγο, ἡ συνταγματικὴ καθιέρωσή της.

III.

1. Ἡ ἀναθεώρηση ὅμως τῆς πρώτης παραγράφου τοῦ ἄρθρου 25 τοῦ Συντάγματος περιέχει καί τὴν καθιέρωση τῆς καλουμένης «ἀρχῆς τῆς ἀναλογικότητας». Κατὰ τὴν διάταξη: «Οἱ κάθε εἶδους περιορισμοὶ πού μποροῦν κατὰ τὸ Σύνταγμα νά ἐπιβληθοῦν στὰ δικαιώματα αὐτὰ πρέπει νά προβλέπονται εἴτε ἀπενθείας ἀπὸ τὸ Σύνταγμα εἴτε ἀπὸ τὸν νόμο, ἐφόσον ὑπάρχει ἐπιφύλαξη ὑπὲρ αὐτοῦ καί νά σέβονται τὴν ἀρχὴ τῆς ἀναλογικότητας».

2. Εἶναι καί ἡ ἀρχὴ αὐτὴ γερμανικῆς συλλήψεως, καί διαμορφώθηκε ἐννοιολογικὰ κυρίως ἀπὸ τὴν νομολογία τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου, μέ τὸν χαρακτηρισμὸ μάλιστα αὐτῆς ὡς συνταγματικῆς ἰσχύος καί αἰτιολογία, ὅτι προκύπτει ὄχι μόνον ἀπὸ συγκεκριμένες διατάξεις τοῦ Θεμελιώδους Νόμου, ἀλλὰ καί ἀπὸ τὴν ἐννοια τοῦ Κράτους Δικαίου¹³. Τὴν ἔλλογη δὲ αὐτὴ σχέση πού ἐκφράζει ἡ ἀόριστη

Μελέτες, III (2000), σ. 71 ἐπ. Δ. Τσάτσου, Συνταγματικὸ Δίκαιο, Γ' (1988), σ. 181 ἐπ. Π. Δαγτόγλου, Ἀτομικὰ δικαιώματα, Α' (1991), σ. 95 ἐπ. Α. Γεωργιάδη, Γεν. Ἀρχές Ἀστ. Δικαίου²(1997), σ. 62 ἐπ.

13. Στὴν ἱστορία τῆς «ἀναλογικότητας» ἀναφέρεται ἡ μελέτη τοῦ διακεκριμένου ἱστορικοῦ τοῦ δικαίου, Franz Wieacker, «Geschichtliche Wurzeln des Prinzips der verhältnismässigen Rechtsanwendung» (Festschrift für R. Fischer (1979) = F. Wieacker, *Ausgewählte Schriften*, 2 (1983) σ. 228 ἐπ.). Παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἀναλογικότητα, στὴν σύγχρονη διάστασή της, δὲν ἐμφανίζεται ὑπὸ μορφήν θετικῆς διατάξεως ἢ νομικοῦ θεσμοῦ, ἀλλὰ ὡς γενικὴ ἀρχή, διατρέχουσα, σὲ συνεπτυγμένο βαθμὸ, ὁλόκληρο τὸν χῶρο τοῦ δικαίου, καί ἀπαντᾷ σὲ σχετικὰ αὐτοῦ διατάξεις, ὅπως στὶς διατάξεις τῶν §§ 138 Abs. 2, 226, 343, 904 BGB καί σὲ ἄλλες ἄλλων κλάδων τοῦ δικαίου, πού εἶναι σχετικὲς καί μὲ τίς δικές μας, ὅπως τῶν ἄρθρων Α.Κ.: 179 («περιοριστικὰ ὠφελήματα, πού, κατὰ τίς περιστάσεις, βρίσκονται σὲ φανερὴ δυσανάλογα πρὸς τὴν παροχή»), 285 («... κίνδυνος πού ἀπειλεῖ δυσανάλογα μεγαλύτερη ζημία»), 409 («ἂν ἡ ποινὴ εἶναι δυσανάλογα μεγάλη μειώνεται»), 1493 («ἀνάλογη διατροφή»), ἢ ἄρθρ. Ποιν.Κ. 22 § 3 («τὸ ἀνγκαιῶ μέτρο τῆς ἄμυνας κρίνεται...»), 25 § 1 (εἰς τὸν ἕτερον ἂν ἡ βλάβη «εἶναι...σημαντικῶς κατωτέρα») κ.ἄ. Νομίζει, ὅτι ἡ ἀναλογικότητα δὲν ἀποτελεῖ ἐκδήλωση τῆς ρωμαϊκῆς *aequitas* ἢ τῆς ἐπιεικειᾶς τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου, καί ὅτι πρέπει νά διαφοροποιεῖται ἀπὸ τίς γενικὲς τοῦ ἰσχύοντος δικαίου ρῆτρες (σ. 234). Τονίζει ὅμως, ὅτι στὸν Ἀριστοτέλη ὀφείλεται ἡ μεθοδολογικὴ διάρθρωση τῆς ἰδέας τῆς «διανεμητικῆς δικαιοσύνης», ἡ ὁποία ἐπέδρασε καί στοὺς ρωμαίους νομικοὺς μέ τὴν περίφημη φράση τοῦ Οὐλπιανοῦ *ius suum quique tribuere* (D. 1, 1, 1, § 1), ὡς λαμπρῆς ἐκδήλωσης τῆς

αυτή έννοια τῆς «ἀναλογικότητας», ἐξειδικεύει ἡ γερμανικὴ θεωρία καὶ νομολογία μὲ τὰ ἀκόλουθα τρία ἐννοιολογικὰ κριτήρια: Πρῶτον, τὴν ἀναγκαιότητα τοῦ περιοριστικοῦ μέτρου· νὰ κρίνεται δηλαδὴ ἡ ἐπιβολὴ αὐτοῦ ὡς ἀπαραίτητη καὶ ἐπιβεβλη-

ἀρχῆς τῆς ἰσότητος καὶ ὡς ἀναγκαίου βάρους κάθε κανόνος δικαίου (σ. 237). Καὶ καταλήγει στὸ πόρισμα, ὅτι ἡ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ συμβάλλει γιὰ δύο λόγους στὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἐπιταγῆς τῆς ἀναλογικότητας, ἐκεῖ ὅπου ἡ δικαστικὴ κρίση συναρτᾶται μὲ ἀόριστα νομικὰ κριτήρια. Ὁ πρῶτος εἶναι, ὅτι ἡ σταθερὴ ἀξιολογικὴ παράδοση γιὰ τὴν δικαιοσύνη παρέχει μεγαλύτερη βεβαιότητα στὴν νομολογία καὶ στὴν κριτικὴ τοῦ δικαίου πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Καὶ ὁ δεῦτερος εἶναι, ὅτι παρέχει σταθερότερα περιγράμματα τὰ ὁποῖα πηδαλιοχοῦν τὴν ἀρχὴ τῆς ἀναλογικότητας σὲ ἓνα τυπικὰ κενὸ ἢ ἀπροσδιόριστο χῶρο, ποῦ χωρὶς αὐτὴν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀκίνητοποιηθῆ ἡ κανονιστικὴ λειτουργία τοῦ θετικοῦ δικαίου (σ. 241). Ἡ ἀνωτέρω ὅμως ἐκδοχὴ εἶναι ἐπιδεικτικὴ ἀντιρρήσεων, τόσο ὡς πρὸς τὶς ἀφετήριες θέσεις ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὸ πόρισμά της. Εἶναι βέβαια ἀκριβές, ὅτι στὴν διαπραγματεύση ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη τοῦ ὅλου θέματος τῆς δικαιοσύνης ἀπαντᾶ καὶ ἡ έννοια τοῦ «ἀναλόγου» τόσο στὸ «διανεμητικὸ» ὅσο καὶ στὸ «διορθωτικὸ» δίκαιο. Γνώστης ὁ Ἀριστοτέλης τῆς τότε μαθηματικῆς ἐπιστήμης (πρβλ. Ν. Ἀρτεμιάδης, Ἱστορία τῶν μαθηματικῶν, Ἐκδ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν 2000, σ. 30-31, 73-74, καὶ γιὰ τὴν «ἀναλογία» σ. 32, 65-66), εἰσάγει κατὰ τὴν ἀνάλυση τῆς δικαιοσύνης, ὡς εἰδικῆς ἀρετῆς, τὴν διάκριση μεταξὺ διανεμητικοῦ καὶ διορθωτικοῦ δικαίου, μὲ ἀφετηρία τὴν ἀρχὴ τῆς ἰσότητος, τὴν ὁποία παρουσιάζει στὸ μὲν διανεμητικὸ δίκαιο ὑπὸ μορφὴ γεωμετρικῆς ἀναλογίας, στὸ διορθωτικὸ δὲ ὑπὸ μορφὴ ἀριθμητικῆς ἀναλογίας (ἩΘ. Νικ. 1131b, 14-20, 30-33, 1132a, 1-4). Ἀλλὰ τόσο στὴν διανεμητικὴ δικαιοσύνη, ποῦ ἀφορᾷ τὴν κατανομὴ τῶν ἀγαθῶν («τὸ ἐν ταῖς διανομαῖς τιμῆς ἢ χρημάτων ἢ τῶν ἄλλων ὅσα μεριστὰ τοῖς κοινωνοῦσι τῆς πολιτείας» ἩΘ. Νικ. 1130b, 31-32), ὅσο καὶ στὴν διορθωτικὴ δικαιοσύνη, ποῦ ἀφορᾷ τὶς ἀνταλλακτικὰς σχέσεις («τὸ δὲ λοιπὸν ἐν τῷ διορθωτικῷ, ὃ γίνεται ἐν τοῖς συναλλάγμασι καὶ τοῖς ἐκουσίοις καὶ τοῖς ἀκουσίοις», ἩΘ. Νικ. 1131b 25-26), ἡ μὲν γεωμετρικὴ ἀναλογία ἐκλαμβάνεται ὡς κριτήριο ἀξίας σὲ σχέση μὲ τὰ πρόσωπα πρὸς τὰ ὁποῖα θὰ γίνῃ ἡ διανομὴ τῶν ἀγαθῶν, ἡ δὲ ἀριθμητικὴ ἀναλογία ἐκλαμβάνεται ὡς ἀντικειμενικὸ μέτρο διορθωτικῆς δικαιοσύνης, δηλαδὴ ὡς μέτρο ἀποκαταστάσεως τῆς ἐπιβαλλομένης ἰσότητος μεταξὺ τῆς ἀξίας διαφορετικῶν ἀγαθῶν (πρβλ. Κ. Δεσποτοπούλου, Διανεμητικὸν καὶ διορθωτικὸν δίκαιον κατ' Ἀριστοτέλη, Μελετήματα Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου (1980) σ. 85 ἐπ. ἰδίᾳ σ. 89 σημ. 3, Π. Σούρλα, Φιλοσοφία τοῦ Δικαίου (2000) σ. 110-117. Ν. Angelis, Être et justice chez Aristote (Paris 1999), σ. 425 ἐπ.). Ἡ έννοια λοιπὸν τοῦ ἀναλόγου στὸν Ἀριστοτέλη ἀφορᾷ τὴν συλλογιστικὴ πορεία τοῦ νομοθέτου κατὰ τὸν καθορισμὸ τοῦ ἴσου καὶ ἀναλόγου μέτρου ποῦ πρέπει νὰ καθοδηγῆ αὐτὸν κατὰ τὴν θέσπιση τῆς καθοριστικῆς ἢ κυρωτικῆς λειτουργίας τοῦ δικαίου, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, καὶ δὲν ἔχει σχέση μὲ τὴν σύγχρονη έννοια τῆς ἀναλογικότητας ὡς ἐρμηνευτικῆς ἀρχῆς· ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἡ ἀριστοτελικὴ ἐρμηνεία τοῦ δικαίου, δὲν συνδέεται μὲ τὸ «ἀνάλογον», ἀλλὰ μὲ τὴν έννοια τοῦ σπουδαίου καὶ ἐπιεικοῦς ἀνδρὸς κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ ὑπὸ τοῦ δικαστοῦ τοῦ «καθόλου» νόμου, ὥστε νὰ ἀναπληρωθῆ τὸ ἔλλειμμα τοῦ γεγραμμένου νόμου κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο κατὰ τὸν ὁποῖο θὰ ἐνήργει καὶ ὁ νομοθέτης ἐπανορθῶν («τὸ ἐλλειφθὲν» ὡς πρὸς τὸ ὁποῖο τότε «ἤμαρτεν ἀπλῶς εἰπὼν») (ἩΘ. Νικ. 1137b, 19-24, 26-32. Πρβλ. C. Despotopoulos, «Le raisonnement juridique» στὴν μελέτη τοῦ ἴδιου καὶ τίτλο: Aristote et sur la famille et la justice (Paris Ousia 1985), σ. 139 ἐπ. Ε. Μιχαλάκη, Ἡ θεωρία τοῦ Ἀ-

μένη για λόγους δημοσίου συμφέροντος. Δεύτερον, *τήν καταλληλότητα* του μέτρου να θεωρητά δηλαδή, ότι προσαρμόζεται αυτό με πληρότητα στα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της περιπτώσεως. Και τρίτον, να συνιστά — υπό την στενή, κατά την θεωρία, έννοια της αναλογικότητας — *ένδεδεχῆ αξιολόγηση* των πλεονεκτημάτων έναντι των μειονεκτημάτων του μέτρου κατά τρόπο, ώστε να προκύπτει ευκρινέστατα ο λόγος της προκριθείσης ἐπιλογῆς¹⁴.

ριστοτέλους περί των πρακτικῶν ἀρχῶν (1961), σ. 28-29. Γ. Μαριδάκη, Σκέψεις ἐπὶ τῆς θεωρίας του Ἀριστοτέλους περί ἐπιεικείας, Ξένιον Π. Ζέπου, τόμ. 1 (1973), σ. 267 ἐπ. Δ. Κόρσου, «Αἱ γενικαὶ ρῆτραι εἰς τὸ διοικητικὸν δίκαιον», Ἀφιέρωμα στὸν Α. Λιτζερόπουλο, Α' (1985) σ. 481 ἐπ. ἰδία, σ. 503. Γ. Μητσοπούλου, Μελέται Ι (1983), σ. 82 καὶ 232). Ἡ «ἀναλογικότητα» ἐπομένως δὲν ἀπορρέει οὔτε ἀπὸ τὴν έννοια τοῦ «διανεμητικοῦ» δικαίου τοῦ Ἀριστοτέλη, οὔτε ἐπίσης ἀπὸ τίς εἰδικές διατάξεις τοῦ θετικοῦ δικαίου ποῦ ἐπικαλεῖται ὁ Wieaker· διότι ἀπὸ τὴν φύση τῶν ρυθμιζομένων ἀπὸ αὐτὲς θεμάτων ἀποκλείεται νὰ ἀπορρέυση ἡ ἐπικαλουμένη ἀρχή. Ὡς πρὸς τὸ πόρισμα δὲ τῆς μελέτης του, θὰ ἔπρεπε νὰ παρατηρηθῆ, ὅτι ἡ ἔλλειψη κριτηρίων ἐξειδικεύσεως τῆς ἀρχῆς, καθιστᾷ αὐτὴν ἐννοιολογικὰ ἀόριστη. Οἱ ἀνωτέρω παρατηρήσεις καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐπισήμανση, ὅτι ἡ ἔξενη θεωρία καὶ νομολογία, παρ' ὅλον ὅτι χρησιμοποιοῖ τὴν ἴδια ἀριστοτελικὴ έννοια γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς σύγχρονης έννοιας τῆς ἀναλογικότητας, ἐν τούτοις δὲν ἀναφέρει ρητὰ τὴν ἀληθῆ πηγὴ τῆς (πρβλ. Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, «Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναλογικότητος στὸ ἐσωτερικὸ δημόσιο δίκαιον» (1989), σ. 11 σημ. 4. Θ. Δαλακούρα, «Ἀρχὴ τῆς ἀναλογικότητας καὶ μέτρα δικονομικοῦ καταγκασμοῦ» (1993), σ. 29 ἐπ.).

14. Ὡς πρὸς τὰ κριτήρια ἐξειδικεύσεως τῆς έννοιας τῆς ἀναλογικότητας, βλ. τὴν ἀνωτέρω ἐκτενῆ μελέτη τῆς Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, σ. 31 ἐπ. πρβλ. Ε. Κ. Μπέη, «Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναλογικότητας», Δίκη 30 (1999), σ. 470 ἐπ. με εἰδικώτερη ἀνάλυση τῶν στοιχείων τῆς ἀναγκαιότητας καὶ τῆς καταλληλότητας σὲ σχέση με τὸ στοιχεῖο τῆς ἐν στενῇ έννοια ἀναλογικότητας, καὶ τὴν παρατήρησή του, ὅτι ἡ «ἀναλογικότητα, ὑπὸ στενῇ έννοια, δὲν ἔχει τὸν ἐμπειρικὸ χαρακτήρα ποῦ ἔχουν ἡ καταλληλότητα καὶ ἡ ἀναγκαιότητα, ἀλλὰ ἀξιολογικὸ με τὴν έννοια ὅτι σκοπὸς τοῦ μέτρου καὶ τὸ μέτρο καθ'αυτὸ συγκρίνονται ὡς διαφορετικὲς ἀξίες» (σ. 467 καὶ σημ. 62 με παραπομπὴ στὴν μελέτη τοῦ I. Hirschberg). Ἄλλ' ἐφόσον τὰ τρία αὐτὰ κριτήρια ἀποτελοῦν τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς έννοιας τῆς ἀναλογικότητας, παύουν, ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου, νὰ ἀποτελοῦν τὰ μὲν δύο πρῶτα ἐμπειρικὲς έννοιες τὸ δὲ τρίτο ἀξιολογικὴ έννοια· διότι καὶ τὰ τρία αὐτὰ γνωρίσματα, ὡς ἐννοιολογικὰ στοιχεῖα αὐτῆς τῆς έννοιας τῆς ἀναλογικότητας, ἀποκοτῶν ἀξιολογικὸ χαρακτήρα προσδιοριστικῆς μορφῆς κατὰ τὴν ἐρμηνευτικὴ φάση ἐξειδικεύσεως αὐτῆς, σὲ συνάρτηση πάντοτε με τὰ ἀτομικὰ καὶ ἰδιαιτέρα στοιχεῖα τῆς ὑπὸ κρίσιν περιπτώσεως. Ἡ ἐξειδίκευση δηλαδή χωρεῖ τελογολικά, καὶ ἐγκρίεται στὸν προσδιορισμὸ τοῦ κριτηρίου «βάζει τοῦ ὁποῖου μεταξὺ δύο εἰδικωτέρων ἀντιθέτων σκοπῶν εἶναι δυνατὸν νὰ εὔρεθῆ ἐκεῖνος ὅστις πρέπει νὰ ἐπικρατήσῃ, διότι εἶναι τὸ προσφορώτερον μέσον πραγματοποιήσεως τοῦ γενικωτέρου σκοποῦ, οὔτινος οἱ εἰδικοί σκοποὶ θεωρητέοι ὡς μέσα» (Κ. Τσάτσος, Τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τοῦ δικαίου² (1978), σ. 116). Ἀκριβῶς σ' αὐτὴ τὴν σχέση προσφόρου μέσου καὶ γενικωτέρου σκοποῦ ἐγκρίεται ἡ ὅλη ἐννοιολογικὴ δομὴ τῆς ἀναλογικότητας, ὥστε νὰ ἐναπόκειται στὸν ἐρμηνευτὴ ὁ προσδιορισμὸς τοῦ κριτηρίου τῆς ἐξειδικεύσεως, χωρὶς νὰ ἀπορρῆ αὐτὸ ἀπὸ τὴν θεωρητικὴ καὶ ἐννοιοκρατούμενη ἀκαμψία τῶν τριῶν ἐπικαλουμένων στοιχείων, τῶν

3. Δὲν πρόκειται νὰ ἐπεκταθῶ σὲ κριτικὴ ἀνάλυση τῆς ἐκτεταμένης θεωρητικῆς συζητήσεως γιὰ τὰ ἐννοιολογικὰ κριτήρια καὶ τὴν ἔκταση ἐφαρμογῆς τῆς ἀναλογικότητας, πού συνεχίζεται μὲ ἔντονο ρυθμό, ἔπειτα μάλιστα ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴ

ὁποίων ἄλλως τε ἡ ἀξιολογικὴ διακύμανση καὶ ἡ ἀντίστοιχη ἀστάθεια ποικίλλει, ἀναλόγως τῆς ἰδιορρυθμοῦ μορφῆς τῆς περιπτώσεως. Ποία δὲ ἡ σχέση μεταξὺ ἐμπειρικῶν καὶ ἀξιολογικῶν ἐννοιῶν κατὰ τὴν λογικὴ πορεία τῆς ἐξειδικεύσεως τῶν καλουμένων («ἀορίστων» ἢ «ἐλαστικῶν») ἐννοιῶν, ἀνέλυσα ἄλλοτε ἐκτενῶς στὶς ἀκόλουθες, κυρίως, μελέτες μου: α) Αἱ ἀόριστοι ἐννοιαὶ ἐν τῇ ἀναιρετικῇ διαδικασίᾳ. β) Ἡ διάκρισις πραγματικοῦ καὶ νομικοῦ ζητήματος ἐν τῇ ἀναιρετικῇ διαδικασίᾳ, καὶ γ) Περὶ τοῦ νομικοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ πραγματικοῦ γεγονότος (Μελέται Γενικῆς Θεωρίας Δικαίου καὶ Ἀστ. Δικ. Δικαίου, I (1983), σ. 3 ἐπ., 93 ἐπ., 115 ἐπ.). Ἐξ ἄλλου ἡ παρατηρουμένη θεωρητικὴ διακύμανση στὴν μελέτη τοῦ Β. Βουτσάνη, «Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναλογικότητας: Ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία στὴν διάπλαση δικαίου» (στὸν τόμο Ὁφείας τοῦ κράτους Δικαίου (1990, σ. 207 ἐπ.), πηγάζει ἀπὸ τὴν προσπάθεια ἀποδεσμεύσεως ἐκ τῆς ἐννοιολογικῆς ἀλληλεξαρτήσεως τῶν τριῶν αὐτῶν ἐννοιολογικῶν κριτηρίων τῆς ἀναλογικότητας, μὲ σκοπὸ θεωρήσεως τοῦ ὅλου προβλήματος ἀπὸ ἄποψη φιλοσοφίας καὶ μεθοδολογίας δικαίου, ἀμφιβόλου ὅμως ὀρθότητος, μὲ τελικὸ καταφύγιο στὴν «προκατανόηση» ἢ «προγνωσία» τοῦ ἐρμηνευτικοῦ κύκλου· τοῦ ὁποίου ὅμως κύκλου τὴν δικαιοκὴ χρησιμότητα ἄλλοτε ἀπέκρουσα κατὰ τὴν διαπραγματεύσει τοῦ θέματος «Τοπικὴ καὶ Ἐπιστήμη τοῦ Δικαίου», Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Τσάτσο (1980) σ. 540 ἐπ. = Μελέται I (1983), σ. 221 ἐπ. Ἀπὸ φιλοσοφικὴ ἄποψη πρβλ. τὴν ὥραία Εἰσήγησι τῆς Τ. Πεντζοπούλου-Βαλαλά, «Ἡ Θεμελίωση τῆς φιλοσοφικῆς ἐρμηνευτικῆς», ἀνάτυπο (1986) ἐκ τῶν Πρακτικῶν τῆς Α' Φιλοσ. Ἡμερίδας, Ἑλλ. Φιλοσ. Ἐταιρίας (1985).

Αἱ ἀνωτέρω ἐπισημάνσεις καὶ σὲ ἀντίρρηση τῆς μελέτης τῆς Ε. Κουτούπα-Ρεγκάκου: «Ὁ ρόλος τῶν ἀορίστων ἐννοιῶν στὸ σύγχρονο κράτος Δικαίου» (στὸν τ. Ὁφείας τοῦ Κράτους Δικαίου, 1980, σ. 315 ἐπ.), μὲ τὴν παρατήρησι ἐπίσης, ὅτι οἰαδήποτε ἐρμηνεία, λογικῶς θεωρουμένη, εἶναι πάντοτε προσδιοριστικὴ τοῦ περιεχομένου τῆς ἀναλελυμένης νομικῆς ἐννοίας. Ζήτημα δὲ ἐρμηνείας εἶναι ὁ καθορισμὸς τῶν κριτηρίων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὁποίων θὰ χωρήσῃ ἡ ἐξειδίκευση τῆς ἐννοίας, μὲ μόνη τὴν διαφορὰ, ὅτι ἡ ἐξειδίκευση τῆς ἀορίστου ἐννοίας χωρεῖ πάντοτε ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀτομικῶν καὶ ἰδιαιτέρων στοιχείων τῆς ἀτομικῆς περιπτώσεως, ὥστε ὁ ὀρισμὸς αὐτῆς νὰ διαμορφώνεται κατὰ τρόπο, πού νὰ καθιστᾷ δυνατὴ τὴν ὑπαγωγὴ ἢ μὴ τῆς περιπτώσεως στὴν ὀριζομένη ἐννοια. «Ὅταν λοιπὸν κρίνεται ἡ διοικητικὴ πράξις, ἐὰν τελῇ σὲ ἀρμονία μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀναλογικότητας, αὐτὸ σημαίνει, ὅτι ἔχει ἤδη ἐξειδικευθῆ ἡ «ἀοριστία» τῆς ἐννοίας σὲ τέτοιο βαθμὸ — εἴτε μὲ τὴν τριαδικὴ μορφή τῶν κριτηρίων, εἴτε μὲ τὴν τελολογικὴ μορφή τοῦ προσφόρου μέσου καὶ σκοποῦ — ὥστε νὰ παραμένῃ πρὸς ἔλεγχον ἢ ὀρθῇ ἢ μὴ ἐφαρμογὴ αὐτῆς ἐν ὄψει τῶν ἀτομικῶν καὶ ἰδιαιτέρων στοιχείων τῆς περιπτώσεως. Ἄρα δὲν ἀποτελεῖ ἡ ἀναλογικότητα οὔτε ἀδιαμφισβήτητὴ πολὺτιμη ἀρχή», ἀλλ' οὔτε ἐπίσης καταλήγει «σὲ βαθμιαία διολίσθησι τῆς κλίμακας ἀξιών πού ἐμπνέει τὸν διοικητικὸν δικαστὴ τὴν ὁποία σηματοδοτοῦν σύγχρονες ἐκφάνσεις τῆς ἀρχῆς» (σ. 319), ἀλλὰ ἐρμηνευτικὴ φάσις κινουμένη ἐντὸς τῶν ὑπὸ τοῦ θετικοῦ δικαίου καθοριζομένων ὀρίων· διότι «τελολογικῶς, δηλαδὴ μὲ συσχετισμὸν μέσου καὶ σκοποῦ, σκέπτεται καὶ ὁ νομοθέτης, καὶ ὁ δικαστὴς καὶ ὁ ἀπλὸς ἐφαρμοστὴς τοῦ δικαίου» (Κ. Τσάτσου, Τὸ πρόβλημα ἐρμηνείας τοῦ δικαίου² (1978), σ. 262). Πρβλ. καὶ R. Zippelius, Juristische Methodenlehre⁷(1999), § 10 III c, σ. 54-56, ὅπου ὀρθῇ ἐντάξει τῆς λειτουργίας τῆς ἀναλογικότητας στὴν τελολογικὴ ἐρμηνεία τοῦ δικαίου.

αυτοῦ τοῦ τρόπου ἐρμηνείας τοῦ δικαίου, τόσο ἀπὸ τὸ Δικαστήριο τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων¹⁵, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ Δικαστήριο τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου¹⁶. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ τονισθῆ, εἶναι ἡ ἐκτεταμένη συγκριτικὴ ἔρευνα τοῦ ζητήματος, καὶ ἡ γενομένη ἐπισήμανση, ὅτι θεωροῦνται τόσο στὴν Γαλλία καὶ Ἰταλία ὅσο καὶ στὴν Ἀγγλία, ὡς ἐπαρκεῖς οἱ τρόποι ἐλέγχου τῆς διακριτικῆς κυρίως ἐξουσίας τῆς διοικήσεως, ὥστε πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς νὰ εἶναι τῆς γνώμης, ὅτι δὲν ἀποτελεῖ ἡ ἀναλογικότητα κάποια νέα ἐρμηνευτικὴ ἐφεύρεση καὶ μάλιστα αὐτοτελοῦς μορφῆς, ἀλλὰ κεκαλυμμένο τρόπο τῆς παραδοσιακῆς ἐρμηνείας τοῦ δικαίου, πού ἀπαντᾷ, τόσο στὴν Γαλλία μὲ τὰ λαμπρὰ κριτήρια πού δημιούργησε τὸ Conseil d'Etat ὡς πρὸς τὸν ἔλεγχο τῆς διακριτικῆς ἐξουσίας τῆς διοικήσεως¹⁷, πού ἀποδέχθηκε ἐπίσης καὶ ἡ ἰταλικὴ νομολογία¹⁸, ὅσο καὶ στὴν Ἀγγλία¹⁹, μὲ τὴν ἐφαρμογὴ

15. Γιὰ τὴν νομολογία τοῦ ΔΕΚ βλ. G. Xynopoulos, *Le contrôle de proportionnalité dans le contentieux de la constitutionnalité et de la légalité. En France, Allemagne et Angleterre* (L.G.D.J. Paris, 1995), σ. 258 ἐπ., τοῦ ἰδίου, *Réflexions sur le contrôle de proportionnalité en Europe continentale et en Grèce, Mélanges en l'honneur. E. Spiliotopoulos* (N. Sakoulas Athènes 1998) σ. 480 ἐπ.

16. Γιὰ τὴν νομολογία τοῦ ΕΔΑΔ, βλ. G. Xynopoulos (ἀνωτ. ὑποσ. 15), *Le contrôle*, σ. 250 ἐπ., *Réflexions...*, σ. 474 ἐπ. ὅπου καὶ ἡ γνώμη τοῦ L. E. Pettiti κατὰ τὴν ὁποία: «Τὸ Δικαστήριο στηρίζει τὶς ἀποφάσεις του, μὲ ἀφετηρία τὶς ὑποβληθεῖσες σ' αὐτὸ εἰδικὲς περιπτώσεις, ἐπὶ ἐνὸς συγκεκριμένου ἀριθμοῦ κανόνων: νομικῆς σταθερότητος, νομικῆς ἐμπιστοσύνης, ἀποτελεσματικότητος, λογικότητος, χωρὶς διάκριση καὶ ἐπὶ πλέον ἀναλογικότητος (...) καὶ ἀποδέχεται ἓνα χαρακτηριστὰ τελικοῦ τελολογικοῦ σκοποῦ γιὰ τὴν ἐρμηνεία, διότι τείνει σὲ μιὰ ἐφαρμογὴ προοδευτικῆ, ἐξελικτικῆ, μὴ καθηλωμένη στὴν κατάστασι τῶν δικαιωμάτων καὶ τῶν ἠθῶν τοῦ 1950, καὶ λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τοὺς μεγάλους συγχρόνους νομικοὺς προσανατολισμοὺς (σ. 475-6).

17. Ἐκτεταμένη ἀνάπτυξη τῆς γαλλικῆς κινήσεως βλ. στὴν ἀνωτ. (ὑποσ. 15) μελέτη τοῦ Xynopoulos, *Le contrôle*, σ. 40 ἐπ. 110-112, καὶ Φ. Φορτσάκη, Ἐξ ἀφορμῆς πρόσφατης νομολογίας τοῦ γαλλικοῦ Conseil d'Etat, NoB, 35 (1987), σ. 1315 ἐπ. Ἠρβλ. J. Rivero: α) *Les phénomènes d'imitation des modèles étrangers en droit administratif*, β) *Droit administratif français et droits administratifs étrangers*, γ) *Vers un droit commun européen: nouvelles perspectives en droit administratif*, στὸ συλλογικὸ ἔργο *Pages de Doctrine* (L.G.D.J. 1980) σ. 459 ἐπ., 475 ἐπ., 489 ἐπ.

18. Γιὰ τὴν ἰταλικὴ θεωρία καὶ νομολογία βλ. A. Sandulli, *La proporzionalità dell'azione amministrativa* (cedam, 1998), σ. 324 καὶ *passim*. Giovanni Maria Ubertazzi, *Le principe de proportionnalité en Droit Italien*, στὸν τόμο *Der Grundsatz der Verhältnismässigkeit in europäischen Rechtsordnungen* (Heidelberg 1985), σ. 79 ἐπ.

19. Γιὰ τὴν ἀγγλικὴ κίνηση G. Xynopoulos ἀνωτ. (ὑποσ. 15) *Le contrôle...* σ. 196, A. Sandulli ἀνωτ. (ὑποσ. 18), σ. 41 ἐπ., 55 ἐπ.

τῆς ἐξειδικευτικῆς λειτουργίας τῆς ἀρχῆς τοῦ εὐλόγου ἢ μὴ τοῦ λαμβανομένου διοικητικοῦ μέτρου (principle of reasonableness)²⁰.

4. Ἡ ὅλη θεωρητικὴ κίνηση εἰσέδυσσε καὶ στὸν ἑλληνικὸ ἐπιστημονικὸ χῶρο μὲ ἐκτεταμένη διερεύνηση τοῦ θέματος, καὶ μὲ προσπάθεια μάλιστα ἐπεκτάσεως τῆς λειτουργίας τῆς ἀναλογικότητας σὲ εἰδικωτέρους κλάδους τοῦ δικαίου, κατ' ἐπίδραση καὶ πάλι γερμανικῶν κατευθύνσεων, ἀμφιβόλου ὅμως χρησιμότητος²¹. Καὶ ἀκο-

20. Ὡς πρὸς τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τοῦ εὐλόγου», χαρακτηριστικὴ ἡ ἀκόλουθη θέση τοῦ ἀντεπιστέλλοντος μέλους τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν Lord Bingham: «Ἀναμφιβόλως, ὅπως ἔχει ἤδη εἰπωθῆ, ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναλογικότητας» ἐπικαλύπτει σὲ σημαντικὸ βαθμὸ τὴν καθιερωμένη ἀρχὴ τοῦ «εὐλόγου», ἀπὸ τὴν ὁποία καὶ θεωρεῖται ὅτι προέρχεται: ἐὰν μία διοικητικὴ πράξις δὲν εἶναι ἀναλογικὴ πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον δημόσιον σκοπὸ τῆς, δύναται νὰ προσβληθῆ ὡς «μὴ εὐλόγη». Παρὰ ταῦτα, ἡ ἐξίσωση τῆς ἔννοιας τοῦ «μὴ εὐλόγου» μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «παραλόγου» ἀπὸ τὸν Λόρδο Diplock — ὡς «παραλόγη» δὲ νοούμενης ὁποιασδήποτε ἀποφάσεως ποῦ ἀψηφᾷ τὴν λογικὴ ἢ τὰ χρηστὰ ἦθη σὲ τέτοιο βαθμῷ, ὥστε οὐδεὶς λογικὸς ἄνθρωπος θὰ εἶχε λάβει τέτοια ἀπόφαση — περιορίζει τὴν ἔννοια τοῦ «μὴ εὐλόγου» σὲ πολὺ στενὰ ὄρια. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ κριτήριον τοῦ Λόρδου Scarman, σύμφωνα μὲ τὸ ὅποιο οἱ συνέπειες μίας ἀποφάσεως θὰ πρέπει νὰ εἶναι τόσο παράλογες, ὥστε ἡ ἀπόφασις νὰ ἐλήφθη ἀπὸ κάποιον ἐκτὸς ἐαυτοῦ. Πιστεύω ὅτι οἱ νομικοὶ τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης δὲν θὰ κατέφευγαν σὲ μία τόσο συσταλτικὴ ἐρμηνεία τῆς ἀρχῆς τῆς ἀναλογικότητας. «Ὅταν ἓνας δικαστὴς ἀρχίζει νὰ διερωτᾶται κατὰ πόσον μία διοικητικὴ ἀπόφασις εἶναι ἀναλογικὴ πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸ τῆς, μᾶλλον ὑπείσέρχεται στὸ μυαλὸ ἐκείνου ποῦ ἔλαβε τὴν ἀπόφαση, παρὰ ἐξετάζει τὴ διαδικασία μὲ τὴν ὁποία ἐλήφθη ἡ σχετικὴ ἀπόφασις. Ἀσφαλῶς θὰ ἐπιτρέψῃ σὲ ἐκεῖνον ποῦ ἔλαβε τὴν ἀπόφαση ἓνα σημαντικὸ περιθώριον διακριτικῆς εὐχέρειας, ἀλλὰ ἐνδεχομένως — συνειδητὰ ἢ μὴ — θὰ πλησιάζῃ περισσότερο στὴν κατ' οὐσίαν ἐξέτασι τῆς ἀποφάσεως. Θὰ ἄξιζε νὰ ἐπενδύση κανεὶς στὴν ἀρχὴ τῆς ἀναλογικότητας μιὰ ἀνερχόμενη «μετοχὴ» στὸ χρηματιστήριο τῶν νομικῶν ιδεῶν». (Lord T. Bingham, *The Business of Judging* (Oxford 2000), σ. 67). Πρβλ. καὶ τὴν λεπτομερῆ κριτικὴ παρουσίασι τῆς νομολογίας τοῦ Ὁμ. Συντ. Δικ. τῆς Γερμανίας στὸ θέμα τῆς ἀναλογικότητας σὲ σύγκρισιν ἐπίσης μὲ τὴν ἀγγλικὴ νομικὴ σκέψιν, ἀπὸ τὸν καθηγητὴ B. S. Markesinis, *Always on the same path. Essays on foreign law and comparative methodology*, Vol. 2 (Oxford 2001), σ. 27 ἐπ., 30 ἐπ., 65-66, καὶ B. Markesinis-S. Enchelmaier, *The Applicability of Human Rights between Individuals under German Constitutional Law*, στὸν 4ο τόμο μὲ τίτλο: *Protecting Privacy*, Oxford Univ. Press, 1999, 210 ἐπ.

21. Σχετικὰ μὲ τὴν διείσδυση σὲ εἰδικωτέρους κλάδους. Βλ. Π. Γέσιου-Φαλτσῆ, Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναλογικότητας στὴν ἀναγκαστικὴ ἐκτέλεσις, *Χαριστήρια Δεληγιάννη 3 ΠΗ* (1992), σ. 195 ἐπ. τῆς ἰδίας, *Δίκαιο ἀναγκαστικῆς ἐκτελέσεως I Γενικὸ Μέρος* (1998) σ. 168 ἐπ. κατὰ τὴν ἀπόψιν τῆς ὁποίας: ἀπάρχει ὁρατὴ διαφορὰ μεταξὺ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπαγορεύσεως καταχρήσεως δικαιώματος, ποῦ ἀπευθύνεται καὶ ὀριοθετεῖ τὴ σχέση δανειστῆ καὶ ὀφειλέτη, αὐτὴν ποῦ ἡ θεωρία σήμερα ἀποκαλεῖ σχέση ἐκτελέσεως, καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀναλογικότητας, ποῦ ἔχει ὡς πεδίο ἐφαρμογῆς τὴ σχέση τοῦ κράτους πρὸς τὸν ὀφειλέτη (σχέση δημοσίας ἐπεμβάσεως), καὶ ὑποχρεώνει τὸ κράτος, ὅταν μὲ κρατικὸ καταναγκασμὸ θίγει τὰ συνταγματικὰ δικαιώματα τοῦ ὀφειλέτη γιὰ τὴν ἱκανοποίησιν

λούθησε ή σημαντική αποδοχή αυτής από το Συμβούλιο της Έπικρατείας με την γενέθλια υπ' αριθ. 2112/1984 απόφαση αυτού κατά την οποία: Είς την υπό του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος προστατευομένην ἐλευθερίαν τῆς ἐργασίας δύναται ὁ νο-

τοῦ δανειστῆ, νὰ παραλείπει ἐνέργειες ποῦ τὴν παραβιάζουν· καλύπτει ἐπομένως τὸ πρόβλημα τῶν ἀκαταλύτων, τῶν μὴ ἀναγκαιῶν καὶ τῶν δυσαναλόγων μέσων ἐκτελέσεως (μὲ τὴν ἔννοια τῶν τριῶν ἐκφάνσεων τῆς ἀρχῆς) μὲ τὰ ὁποῖα διεξάγεται ἡ ἐκτελεστικὴ διαδικασία). Ἐκ τῆς ἐννοιολογικῆς ὁμῶς διακρίσεως μεταξύ «σχέσεως δανειστοῦ καὶ ὀφειλέτου (σχέσεως ἐκτελέσεως)» καὶ «σχέσεως κράτους καὶ ὀφειλέτου (σχέσεως δημοσίας ἐπεμβάσεως)», δὲν δύναται, κατὰ τὴν γνώμη μου, νὰ θεμελιωθῇ ὁρατὴ διαφορὰ μεταξύ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπαγορεύσεως καταχρήσεως δικαίωματος καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀναλογικότητος. Διότι ἡ ἔννοια τῆς ἀναλογικότητος μὲ τὴν τριαδικὴ αὐτῆς ἐκδήλωση, ἀποτελεῖ μερικώτερη φάση τῆς τελολογικῆς ἐρμηνείας τοῦ δικαίου τῆς προσδιοριζομένης ὁμῶς ὑπὸ τῶν θετικῶν διατάξεων τοῦ δικαίου καὶ τῶν συνταγματικῶν πλαισίων αὐτοῦ. Τὰ χρησιμοποιούμενα δὲ κριτήρια ὡς πρὸς τὴν ἐκδήλωση καὶ λειτουργία αὐτῆς, δὲν προσθέτουν νέα ἀξιολογικὰ γνωρίσματα σὲ σχέση μὲ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦνται κατὰ τὴν τελολογικὴ ἐξειδικεύση τῆς καταχρηστικῆς ἀσκήσεως μὲ βάση τὴν διάταξιν τοῦ άρθρου 25 § 3 τοῦ Σ. καὶ τὴν τοῦ άρθρου 116 Κ.Πολ.Δ. σὲ συνδυασμὸν καὶ μὲ τὶς εἰδικώτερες διατάξεις τοῦ Κ.Πολ.Δ. ποῦ ἀφοροῦν τὴν ἐκάστοτε κρινομένην περίπτωσιν (πρβλ. Ν. Κλαμαρῆ, Καθορισμὸς ἀξίας κατεσχημένου ἀκινήτου ἀνώτερης τῆς ἐκτιμήσεως γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς ἐκτελέσεως, τιμ. τόμ. Γ. Μητσοπούλου (1993), σ. 645 ἐπ. ἰδία σ. 656-7, ὅπου ὀρθὴ τελολογικὴ ἀντιμετώπιση σχέσεως μέσου καὶ σκοποῦ ἐπὶ καταχρηστικῆς ἀσκήσεως δικονομικοῦ δικαίωματος· καὶ Ε. Ποδηματᾶ, Ζητήματα ἐφαρμογῆς τῶν άρθρων 933 καὶ 936 Κ.Πολ.Δ. Ἐκδ. Σάκκουλα, Θεσσ., 1991, σ. 48 ἐπ., 68 ἐπ.). Ἡ διείσδυση δὲ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀναλογικότητος στὸ χῶρον τοῦ Ἀστικοῦ Δικ. Δικαίου δύναται νὰ ὀδηγήσῃ σὲ ὑπέρβαση τῶν τελολογικῶς ἐπιτρεπομένων ὁρίων τῶν προσδιοριζομένων ὑπὸ τῶν σχετικῶν διατάξεων τοῦ Κ.Πολ.Δ., ὅπως τέτοια ὑπέρβαση ἐμφανίζεται στὴν μελέτη τοῦ Ε. Κ. Μπέη, Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναλογικότητος, Δίκη 30 (1999), σ. 467-8, ὅπου ὑποστηρίζεται, ὅτι ἡ γενικὴ ἀπαγόρευση ἀσκήσεως ἐνδίκων μέσων ἐπὶ ἀσφαλιστικῶν μέτρων ποῦ καθιεροῦται διὰ τοῦ άρθρου 699 Κ.Πολ.Δ., περιορίζει ὑπέρμετρα τὸ δικαίωμα γιὰ δικαστικὴ προστασία κατὰ τὸ ἄρθρο 20 § 1 τοῦ Σ. καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀναλογικότητος θὰ ἦταν ἐπιτρεπτὴ ἡ ἀσκηση ἐφέσεως. Τῆς αὐτῆς δὲ γνώμης καὶ ὁ Κ. Μπέης μὲ αἰτιολογία ὅτι: «Ὅταν τὸ δικαστήριον ἐκδίδει προσωρινὴν διαταγὴν ἢ ἀπόφαση ἀσφαλιστικῶν μέτρων καθ' ὑπέρβαση τῶν νομίμων περιορισμῶν, σχετικὰ μὲ τὴν ἐλεύθερη ἀναζήτηση τοῦ προσφόρου μέτρου, προδήλως παραβιάζει εἴτε τὴ θεμελιανὴ ἀρχὴ τῆς δίκαιης δίκης, εἴτε τὴ θεμελιανὴ ἀρχὴ τῆς ἀναλογικότητος. Ὅμως μὴ τέτοια ἀνωμαλία, ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι δεκτικὴ ἀμεσης θεραπείας διὰ μέσου τῆς ἀσκήσεως ἐνδίκου μέσου, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μείνῃ μετέωρη δίχως δυνατότητα δραστηκῆς ἐναντίωσης. Ἀκριβῶς ἡ ἔλλειψη δυνατότητας ἄλλης δραστηκῆς ἐναντίωσης στὴν πρόδηλη παραβίαση τῆς θεμελιώδους ἀρχῆς τῆς δίκαιης δίκης ἢ τῆς ἀναλογικότητος ἐπιβάλλει νὰ γίνῃ δεκτὴ μία ἀπὸ τὶς ἀκόλουθες λύσεις: εἴτε (α) ἡ αὐτοδίκαιη ἀκυρότητα τῆς προσωρινῆς διαταγῆς καὶ τῆς ἀντίστοιχης ἀπόφασης ἀσφαλιστικῶν μέτρων, εἴτε (β) ἡ κάμψη τῆς νομοθετικῆς ἀπαγόρευσης τῶν ἐνδίκων μέσων, ἀφοῦ ὁ κοινὸς νομοθέτης δὲν ἔχει ἐξουσία νὰ καθιστᾷ ἀτελεῖς τὶς παραβιαζόμενες συνταγματικὰς διατάξεις ἀναφορικὰ μὲ τὰ θεμελιανὰ δικαίωματα. Τρίτη θεμιτὴ λύση δὲν ὑπάρχει» (Εἰσήγησις μὲ θέμα «Ἐλευθερία καὶ δέσμευση τοῦ δικαστῆ στὰ ἀσφαλιστικὰ μέτρα». Πρακτικὰ Ἐπιστημονικῆς Διημερίδας 2-3 '4-1999 Πρωτοδικεῖου Ἀθηνῶν μὲ τίτλο: «Ἡ σύγχρονη δυναμικὴ τῶν ἀσφαλιστικῶν μέτρων»

μοθέτης να επιβάλλη όρους και περιορισμούς επί τῆς βάσει ἀντικειμενικῶν κριτηρίων τῶν ὁποίων ἡ ἐκπλήρωσις εἶναι κατὰ νόμον ἀναγκαία διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν ὠρισμένου ἐπαγγέλματος. Ὡς τοιαῦτα ὅμως κριτήρια κνοοῦνται μόνον ὅροι καὶ προϋποθέσεις αἱ ὁποῖαι νὰ ἀνταποκρίνονται εἰς τὴν ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ κράτους δικαίου ἀπορεύουσαν συνταγματικὴν ἀρχὴν τῆς ἀναλογικότητος, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἐκ μέρους τοῦ νομοθέτου καὶ τῆς διοικήσεως ἐπιβαλλόμενοι περιορισμοὶ εἰς τὴν ἄσκησιν τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων, πρέπει νὰ εἶναι μόνον οἱ ἀναγκαῖοι καὶ νὰ συνάπτονται πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ νόμου διωκόμενον σκοπὸν»²². Εἶναι δὲ σταθερὴ ἔκτοτε ἡ νομολογία τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, πού ἀντιστοιχεῖ, καὶ ὡς πρὸς τὴν γλωσσικὴ ἀκόμῃ διατύπωση, μὲ τὴν παγία νομολογιακὴ ἔκφραση τοῦ Ὁμοσπονδιακοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου τῆς Γερμανίας²³.

5. Εἶχα καὶ ἄλλοτε ἐκφράσει τὴν γνώμη, ἀπὸ τὴν θέσῃ μάλιστα αὐτή²⁴, ὅτι ἡ

(Νομικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀθήνα 1999), σ. 41-42). Εἶχα ὅμως καὶ τότε διαφωνήσει μὲ τὴν ὡς ἄνω ἐκδοχὴ γιὰ τοὺς λόγους πού περιέχονται στὴν σχετικὴ παρέμβασή μου (σ. 43-45). Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀναλογικότητα ἀπεδόθη καὶ μὲ τὸν ὅρο «ἀναλογία» (πρβλ. Engisch, Εἰσαγωγή στὴν νομικὴ σκέψη - μετάφραση Δ. Σπινέλλη (1981), σ. 158 καὶ σ. 310 σημ. 73), ἡ μὲ τὴν διάζευξη «ἀρχὴ τῆς ἀναλογικότητος ἢ ἀρχὴ τῆς ἀναλογίας» (πρβλ. Ε. Σπηλιωτοπούλου, Ἐγχειρίδιο Διοικητικοῦ Δικαίου, 9ῃ ἐκδ. (1999) ἀριθ. 514 inf σ. 324), ἐτόνισα, ὅτι ἡ ἀναλογικότητα δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ τὴν ἀναλογία. Διότι ὁ μὲν ἀναλογικὸς συλλογισμὸς εἶναι ἓνας τρόπος συλλογισμοῦ, ὁ ὁποῖος ὑπάγει καὶ ἐξομοιώνει ὠρισμένα πραγματικὰ περιστατικὰ πρὸς τὰ ὑποθετικῶς καθοριζόμενα εἰς τὸν λόγον τῆς μεζίζονος προτάσεως τοῦ συλλογισμοῦ πού περιέχει τὸν κανόνα δικαίου, ἐνῶ ἡ ἀναλογικότητα περιλαμβάνεται στὴν τελολογικὴ μέθοδο τοῦ μέσου καὶ σκοποῦ ἐντὸς τῶν νομοθετικῶν πλαισίων τῆς ἐρμηνείας τοῦ δικαίου. Αὐτὴ δὲ εἶναι ἡ γνώμη μου καὶ γιὰ τὴν νέα συνταγματικὴ διάταξη τῆς ἀναλογικότητος, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ μὴν ὀδηγήσῃ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς σὲ ὑπέρβαση τῶν ἐρμηνευτικῶν πλαισίων ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐξειδικεύεται τὸ «πρόσφορο» μέσον σὲ συνάρτησιν μὲ τὸν ἐπιδιωκόμενο «σκοπὸν». Ὡς πρὸς τὴν ἐπέκτασιν δὲ τῆς ἀναλογικότητος στὸν χῶρον τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου πρβλ. Sophie Le Gac-Pech, La proportionnalité en droit privé des contrats (Paris L.G.D.J. 2000).

22. Ἡ πρωτοβουλία τῆς καθιερώσεως τῆς ἀναλογικότητος ὀφείλεται στὸν τότε Πάρεδρο καὶ Εἰσηγητὴ τῆς ἀποφάσεως 2112/84 Π. Παραρᾶ. Προανάκρουσμα δὲ τῆς ἀποφάσεως ἀποτελοῦν οἱ μελέτες τοῦ ἴδιου: Αἱ πράξεις νομοθετικοῦ περιεχομένου τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας (1981) σ. 67-68 σημ. 96, καὶ Σχόλιο ἐπὶ ΣτΕ 2952/1975 (Ολ). Το Σ, 2 (1976) σ. 350. Καταφατικὴ θέσῃ γιὰ τὴν ἀπόφαση, 2112/84 Β. Σκουρῆς, Ἡ συνταγματικὴ ἀρχὴ τῆς ἀναλογικότητος καὶ οἱ νομοθετικοὶ περιορισμοὶ τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐλευθερίας, Ἑλλ. Δικ., 28 (1987) σ. 773 ἐπ.

23. ΣτΕ. 3682/1986 Τμ. Δ', 3111/1990 Τμ. Δ', 1540/1994 Τμ. Δ', 5116/1996 (᾽Ολ.), 2403/1997 (᾽Ολ.), 3362/1997 Α' Τμ. κ.᾽.

24. Στὴν ὁμιλία μου κατὰ τὴν ἔκτακτῃ συνεδρία τῆς 21-10-1997 τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν: «Μνήμη Κων/τίνου Τσάτσου - Δέκα χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατό του», πού εἶχε ὡς θέμα: «Ἡ συμβολὴ τοῦ Κ. Τσάτσου στὴν Γενικὴ Θεωρία τοῦ Δικαίου καὶ στὴν Νομολογία», Ἀνάπτυο Πρακτικῶν Ἀκαδ. Ἀθηνῶν (1997), σ. 13 ἐπ. = Δίκη, 28 (1997) σ. 1339 ἐπ.

ἀναλογικότητα δὲν ἀποτελεῖ τίποτε ἄλλο παρὰ τελολογικὴ φάση τῆς ἐρμηνείας τοῦ δικαίου, μὲ ἐννοιολογικὴ ἐξειδίκευση τοῦ προσφορωτέρου μέσου πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ γενικωτέρου δικαιικοῦ σκοποῦ, ὅπως τὸ ὅλο αὐτὸ θέμα εἶχε ἀναλύσει —πρὸ τῆς ἐμφανίσεώς του ὑπὸ τὴν νέα θεωρητικὴ καὶ νομολογιακὴ μορφή τῆς ἀναλογικότητος— ὁ *Κων/νος Τσάτσος* κατὰ τρόπον ἐξαιρετό, στὴν βασικὴ του μελέτη γιὰ «Τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τοῦ δικαίου». Καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγο θεώρησα ὡς ὀρθότερη —σὲ σύγκρισιν μὲ τὴν νέα νομολογία τοῦ ΣτΕ— τὴν σταθερὴ νομολογία τοῦ Ἀρείου Πάγου, ποῦ ἐφαρμόζει —κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴ διατύπωση τῆς Ὀλομελείας του— τὴν *«λογικὴ ἢ τελολογικὴ ἐρμηνεία*, ὡς ἀναγομένη εἰς τὰ ἀφορῶντα τὴν ὀρθὴν ἐφαρμογὴν τῶν νόμων ἔργα καὶ καθήκοντα τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας, τὰ ὅποια οὔτε ἠθέλησε οὔτε ἠδύνατο νὰ ἀποκλείσῃ ὁ κοινὸς νομοθέτης, ἄνευ κινδύνου παραβάσεως τοῦ ἄρθρου 26 τοῦ Συντάγματος»²⁵.

25. Α.Π. Ὀλ. 246/1986, ΝοΒ, 35 (1987), σ. 1574 Π. Πρβλ. Ὀλ.Α.Π. 70/1990 ΝοΒ, 39 (1991), 403 Ι, Α.Π. 823/1992, 583/1993. Ἐν τούτοις μὲ τίς ὑπ' ἀριθ. 253 καὶ 254/2000 ἀποφάσεις τοῦ Α' Τμ. (Ἑλλ. Δ., 41 (2000) σ. 1000-1001) ἀπεδέχθη καὶ ὁ Ἀρειος Πάγος τὴν ἀρχὴ τῆς ἀναλογικότητος ἐπὶ θέματος προσωπικῆς κρατήσεως καὶ μὲ τὴν ἀκόλουθη αἰτιολογία: «Κατὰ τὸ ἄρθρο 1047 § 1 Κ.Πολ.Δ. προσωπικὴ κράτηση διατάσσεται καὶ κατ' ἐμπόρων γιὰ ἐμπορικὰς ὑποθέσεις, μπορεῖ δὲ νὰ διαταχθῇ καὶ γιὰ ἀπαιτήσεις ἀπὸ ἀδικοπραξίες. Μὲ τὸ ν. 2462/1997 κυρώθηκε τὸ Διεθνὲς Σύμφωνο γιὰ τὰ ἀτομικὰ καὶ πολιτικὰ δικαιώματα. Τὸ ἄρθρο 11 τοῦ Συμφώνου αὐτοῦ, τὸ ὅποιο μὲ τὴν κύρωσή του ἔχει τὴν ἰσχὺν ποῦ ὀρίζει τὸ ἄρθρο 28 τοῦ Συντ., ὀρίζει ὅτι: «κανένας δὲν φυλακίζεται ἀποκλειστικὰ λόγω τῆς ἀδυναμίας του νὰ ἐκπληρώσῃ συμβατικὴ ὑποχρέωση». Ἡ διάταξις αὐτή, γιὰ τὴν ὀρθὴ ἐφαρμογὴ τῆς ὁποίας ἀπαιτεῖται ὁ συνδυασμὸς τῆς μὲ τίς διατάξεις τῶν ἄρθρων 2 § 1 καὶ 25 § 3 τοῦ Συντ., καὶ τὴ συναγομένη ἀπὸ αὐτὰς καὶ τὴ διάταξις τοῦ ἄρθρου 951 § 2 τοῦ Κ.Πολ.Δ. ἀρχὴ τῆς ἀναλογικότητος κατὰ τὴν παροχὴ ἔννομης προστασίας μὲ τὴν μορφή ἀναγκαστικῆς ἐκτελέσεως, δὲν ἐπέφερε κατάργησιν τῆς προσωπικῆς κρατήσεως, ἀλλὰ, προϋποθέτοντας τὴν ἰσχὺν τῆς ὡς τοῦ μέσου ἀναγκαστικῆς ἐκτελέσεως γιὰ τὴν ἱκανοποίησιν χρηματικῶν ἀπαιτήσεων, περιέσταιε μόνον τὸ πεδίο ἐφαρμογῆς τῆς». Ἡ αἰτιολογία δὲ τῆς ἀποφάσεως προφανῶς στηρίχθηκε στὴν ἐρμηνευτικὴ λύσιν, τὴν ὁποία ἐπρότεινε ὁ Ἀντιπρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου Γ. Βελλῆς μὲ τὴν Εἰσήγησίν του: «Ἡ προσωπικὴ κράτηση μετὰ τὸν ν. 2462/1997» στὴν διημερίδα Ἐνώσεως Ἑλλ. Δικονομολόγων καὶ Ἐταιρίας Νομικῶν Βορείου Ἑλλάδος ποῦ ἔγινε στίς 22 καὶ 23/1-1999 στὴν Θεσσαλονίκην (Ἑλλ. Δικ. 40 (1999) σ. 9 ἐπ.). Ἡ προσφυγὴ ὅμως στὴν ἔννοια τῆς ἀναλογικότητος ἦταν, κατὰ τὴν γνώμη μου, περιττή. Ὅχι μόνον διότι δὲν ἀπορρέει αὐτὴ ἀπὸ τίς ἐπικαλούμενες συνταγματικὰς διατάξεις — γιὰ τοὺς λόγους ποῦ ἐξέθεσα στὸ κείμενον αὐτῆς τῆς ἀνακοινώσεως— οὔτε ἐπίσης ἀπὸ τὴν διάταξιν τοῦ ἄρθρου 951 § 2 Κ.Πολ.Δ. —ποῦ ἐκ τῆς φύσεως τῆς ρυθμιζομένης περιπτώσεως ἀφορᾷ εἰδικὴ σχέση καλύψεως χρηματικῆς ἀπαιτήσεως μὲ κατάσχεσιν ἀντιστοιχῆς ἀξίας περιουσιακῶν ἀντικειμένων τοῦ ὀφειλέτη— ἀλλὰ καὶ διότι δὲν ἦταν ἀναγκαία: δεδομένου ὅτι ἐκ τῆς τελολογικῆς ἐρμηνείας τῆς διατάξεως τοῦ ἄρθρου 11 τοῦ Διεθνoῦς Συμφώνου πρὸς τὴν διάταξιν τοῦ ἄρθρου 1047 § 1 Κ.Πολ.Δ. προέκυπτε ἡ δοθεῖσα καὶ ἀπὸ τὸν Ἀρειο Πάγο λύσις. Ἐὰν δὲ ἐφήρμοζε ὁ Ἀρειος Πάγος τὴν προγενέστερη ἐρμηνευτικὴ τακτικὴ, θὰ ἦταν δυνατὴ ἡ ἀκόλουθη διατύπωσις

6. Καθ' ὅσον γνωρίζω, ἀντίστοιχη καὶ πρὸς τὴν νέα αὐτὴ διάταξη τοῦ Συντάγματος, δὲν ἀπαντᾷ στὰ σύγχρονα Συντάγματα. Καὶ ὁ λόγος εἶναι ὁ ἴδιος ποὺ προηγουμένως ἀνέφερα σχετικὰ μὲ τὴν καθιέρωση τῆς διατάξεως ποὺ ἀφορᾷ τὴν «τριτενέργεια» τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων· ὅτι δηλαδὴ τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τοῦ δικαίου ἀνήκει στὴν δικαστικὴ λειτουργία τῆς πολιτείας καὶ δὲν ἀνάγεται σὲ συνταγματικὸ κύκλο ἰδεῶν καὶ ἀποφάσεων. "Ἄρα δὲν δύναται, κατὰ τὴν γνώμη μου, νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐπιτυχὴς καὶ ἡ συνταγματικὴ αὐτὴ πρωτοβουλία, ἡ ὁποία καὶ ὡς πρὸς τὴν γλωσσικὴ διατύπωση τῆς διατάξεως εἶναι ἀνεπιτυχὴς· διότι «οἱ κάθε εἶδους περιορισμοὶ ποὺ μποροῦν κατὰ τὸ Σύνταγμα νὰ ἐπιβληθοῦν στὰ δικαιώματα αὐτὰ πρέπει» νὰ προσιδιάζουσι ἢ νὰ στοιχοῦν πρὸς τὴν ἀρχὴ τῆς ἀναλογικότητος καὶ ὅχι «νὰ σέβονται» αὐτήν.

IV.

Συνοψίζω τὴν σύντομη αὐτὴ ἀνάλυση τοῦ ὅλου θέματος στὰ ἀκόλουθα πορίσματα:

Προβλήματα ἐρμηνείας τοῦ Συντάγματος ἀνήκουν στὴν ἐπιστῆμη τοῦ δικαίου καὶ ἰδιαίτερα στὴν πλαστοουργὸ δύναμη τῆς νομολογίας.

Ἐκ τῆς δύναμης δὲ τῶν εἰδικωτέρων διατάξεων τοῦ Συντάγματος καὶ τὴν τελολογικὴ ἔνταξη αὐτῶν σὲ σύστημα δικαίου, ἀπορρέουν καὶ τὰ ὅρια ἰσχύος αὐτῶν.

Τριτενέργεια, ἀναλογικότητα καὶ ἀποδεικτικὴ ἰσχύς παρανόμως κτηθέντων ἀποδεικτικῶν μέσων, ἀποτελοῦν θέματα, ποὺ ἐξέρχονται τῶν ὁρίων συνταγματικῆς ρυθμίσεως.

"Ἄλλως ὅμως ἔκρινε —μὲ σημαντικὴ μάλιστα πλειοψηφία— ἡ Βουλὴ γιὰ τὶς προαναφερθεῖσες τρεῖς νέες διατάξεις, ποὺ, ὡς συνταγματικοὶ κανόνες, ἀποκτοῦν πλέον ἰδιάζουσα ἐρμηνευτικὴ βαρῦτητα, καὶ δύνανται, ἐνδεχομένως, νὰ ὀδηγήσουν σὲ ἐπικίνδυνη ὑπέρβαση τῶν ὁρίων ἰσχύος αὐτῶν.

τῆς αἰτιολογίας: «Ἐπειδὴ κατὰ τὴν λογικὴ καὶ τελολογικὴ ἐρμηνεία τῆς διατάξεως τοῦ ἀρθροῦ 11 τοῦ Διεθνοῦς Συμφώνου, ποὺ ἔχει σύμφωνα μὲ τὸ ἀρθρο 28 § 1 τοῦ Συντάγματος ἀξὴμένη τυπικὴ ἰσχύς, συνάγεται, ὅτι σκοπὸς αὐτῆς εἶναι ἡ ἀπαγόρευση προσωπικῆς κρατήσεως τοῦ ὀφειλέτη, ὅταν συντρέχουν λόγοι ἀδυναμίας ἐκπληρώσεως τῆς ὀφειλῆς. Ἡ ἀδυναμία δὲ ἐκπληρώσεως τῆς ὀφειλῆς, ποὺ προσδιορίζεται μὲ βάση τοὺς κανόνες τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἀνθρώπινης πείρας, ἐπάγεται τὸν περιορισμὸ ἐφαρμογῆς τῆς προβλεπομένης ὑπὸ τοῦ ἀρθροῦ 1047 § 1 Κ.Πολ.Δ. προσωπικῆς κρατήσεως ὡς μέσου ἀναγκαστικῆς ἐκτελέσεως, ὥστε νὰ ἀπορρῆ ἀπὸ αὐτὴ τὴν διατύπωση τῆς διατάξεως ἀλλὰ καὶ τὸν διωκόμενο μ' αὐτὴ σκοπὸ, ἀντίστοιχη δυνατότητα ἐναντιώσεως τοῦ καθ' οὗ ἡ ἐκτέλεση μὲ προβολὴ ἰσχυρισμοῦ περὶ ἀνυπαρξίας ἀξιώσεως πρὸς ἀναγκαστικὴ ἐκτέλεση αὐτῆς τῆς μορφῆς, λόγῳ τῶν ἀτομικῶν καὶ ἰδιαιτέρων στοιχείων τῆς περιπτώσεως».

Ἄλλ' ὁ προσδιορισμὸς τῶν ὁρίων αὐτῶν ἐξαρτᾶται, ἀποκλειστικά, ἀπὸ τὸν ἔρμηνευτὴ τοῦ δικαίου καὶ τελικὰ ἀπὸ τὴν δικαστικὴ ἐξουσία, πού σημαίνει: ἄμεση ἐπάνοδο στὴν τελολογικὴ ἔρμηνεία τοῦ δικαίου, σὲ συνάρτηση μὲ τὴν σταθερὴ πλέον πορεία τῆς νομολογίας ὡς πρὸς τὸν προσδιορισμὸ τῶν ἐπιτρεπτῶν ὁρίων διεισδύσεως αὐτῶν στὸν χῶρο τοῦ οὐσιαστικοῦ καὶ δικονομικοῦ δικαίου. Ποιὸς λοιπὸν ὁ σκοπὸς τῶν νέων διατάξεων;

ἌΟ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Ἀπόστολος Γεωργιάδης, μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνακοινώσεως, λέγει τὰ ἑξῆς:

Κύριε Πρόεδρε τῆς Ἀκαδημίας,

Κυρίες καὶ Κύριοι συνάδελφοι,

Αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκη νὰ εὐχαριστήσω θερμὰ καὶ νὰ συγχαρῶ τὸν κ. Μητσόπουλο γιὰ τὴν ἄκρως τεκμηριωμένη ἐπιστημονικὴ κριτικὴ πού ἄσκησε στὴν § 1 τοῦ ἄρθρου 25 τοῦ Συντάγματος, ὅπως αὐτὴ διατυπώθηκε κατὰ τὴν πρόσφατη ἀναθεώρηση τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτη τῆς Χώρας.

Πράγματι, μὲ τὴ διάταξη αὐτὴ ὁ συνταγματικὸς νομοθέτης παρεισέφερσε σὲ ἀλλότρια ἔργα καὶ συγκεκριμένα σὲ ἔργα τῆς νομικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς νομολογίας. Ὁ νομοθέτης —καὶ πολλῶ μᾶλλον ὁ συνταγματικὸς— καθορίζει ἔννομες συνέπειες, ἀπονέμει δικαιώματα, ἐπιβάλλει ὑποχρεώσεις· δὲν υἱοθετεῖ ἢ ἀπορρίπτει θεωρίες ἢ θεωρητικὲς κατασκευές, γιὰτὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ ἔργο τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς νομολογίας.

Ἡ «τριτενέργεια» ἢ ὀρθότερα ἢ «ἀπόλυτη ἐνέργεια» τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων εἶναι μιὰ θεωρία, τῆς ὁποίας ἡ ἀποδοχὴ ὀδηγεῖ σὲ διέυρυνση τοῦ κύκλου τῶν (ἀποδεκτῶν) τῶν θεμελιωδῶν δικαιωμάτων, δηλαδὴ τοῦ κύκλου τῶν προσώπων πού δεσμεύονται ἀπὸ αὐτά. Ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ ἀντίληψη ὅτι τὰ ἐν λόγῳ δικαιώματα ἀφοροῦν στὶς σχέσεις Κράτους-Πολίτη, ὀδηγοῦμεθα μὲσω τῆς θεωρίας αὐτῆς στὴ θέση ὅτι τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου ἔχουν ἄμεση ἰσχὺ καὶ στὶς σχέσεις μεταξὺ ἰδιωτῶν.

Τὸ ἐὰν ὅμως ἡ θεωρία αὐτὴ εἶναι ὀρθὴ ἢ ὄχι καὶ ἐὰν πρέπει νὰ υἱοθετηθεῖ ἢ ὄχι, εἶναι θέμα ἀποκλειστικὰ τῆς νομικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς νομολογίας καὶ ὄχι τοῦ νομοθέτη καὶ μάλιστα τοῦ συνταγματικοῦ.

Τὰ ἴδια ἰσχύουν καὶ γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀναλογικότητας. Ὁ συνταγματικὸς νομοθέτης δὲν πρέπει νὰ θεωρητικολογεῖ ἢ νὰ δογματίζει, ἀλλὰ νὰ θέτει κανόνες δικαίου.

Ἐπομένως ἡ ρύθμιση τοῦ ἄρθρου 25 § 1 τοῦ Συντάγματος, ἡ ὁποία μάλιστα ἀποτελεῖ καὶ διεθνή πρωτοτυπία, οὔτε ἐπιτυχὴς εἶναι οὔτε ἐπιδοκιμαστέα.

ἌΟ Ἀκαδημαϊκὸς κ. Κ. Δεσποτόπουλος ἔλαβε τὸν λόγο καὶ εἶπε τὰ ἑξῆς:

Συγχαίρω τὸν ἀκαδημαϊκὸ κ. Γεώργιο Μητσόπουλο γιὰ τὴν Ἀνακοίνωσή του, καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τὴν παρρησία του, συνδυασμένη ἐξ ἄλλου μὲ νομικὴ ἐπιστη-

μονικότητα, δηλαδή με όρθη επίκληση έννοιων και αρχών, πρόσφορων για τη θεμελίωση όρθης κριτικής.

Ό κ. Γεωργιάδης εξέηρε ήδη την αξία της ανακοινώσεως με τὰ σχόλιά του, ώστε πρέπει νὰ περιορίσω τὰ ιδικά μου, πρὸς ἀποφυγὴν ἐπαναλήψεων.

Ὡς πρὸς τὴν ἔκφραση «κράτος δικαίου» ὑπενθυμίζω, ὅτι ἡ χρῆση της ἐγκαινιάσθηκε τὸ 1832 ἀπὸ τὸν Robert von Mohl, μετὰ τὸ βιβλίο του «Die Polizeiwissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates». Ἡ σύστοιχη ὅμως ἔννοια, *avant la lettre*, ὑπῆρχε ἤδη πολὺ πρὶν. Ὁ ἴδιος ὁ von Mohl ἀποδίδει τὴ διαμόρφωσὴ της ἰδιαίτερα στὸν Kant καὶ ἀναγνώριζε τοὺς Ἄγγλους Hobbes, Locke καὶ Milton ὡς πρώτους ἀποστόλους της. Εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ καταδείξω, καὶ μετὰ εἰδικὴ μελέτη μου στὴν Γαλλία καὶ μετὰ εἰδικὸ γι' αὐτὴν κεφάλαιο στὸ βιβλίο μου «Μελετήματα Πολιτικῆς Φιλοσοφίας» (4η ἔκδοση 1983, σελίδες 49-71), ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ λεγόμενου σὲ νεωτερικὴ γλῶσσα «κράτους δικαίου» ὑπάρχει ἤδη στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, εἴτε σημαίνει ἀπλῶς νομοκρατία, δηλαδή συμμόρφωση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας πρὸς τὸ θετικὸ δίκαιο, εἴτε σημαίνει δικαιοκρατία, δηλαδή συμμόρφωση τῆς κρατικῆς ἐξουσίας πρὸς τὸ θετικὸ δίκαιο, ἀλλὰ καὶ τοῦ θετικοῦ δικαίου πρὸς τὸ φυσικὸ δίκαιο, δηλαδή πρὸς τὴν ἰδέα τῆς δικαιοσύνης. Πράγματι, ἡ δικαιοκρατία διακηρύσσεται ἤδη μετὰ τὴν περίφημη Ρήτρα τοῦ Λυκούργου, θεμελιωτικὴ τοῦ Σπαρτιατικοῦ πολιτεύματος, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν Σόλωνα στὸν ἀπολογισμὸ τοῦ νομοθετικοῦ ἔργου του γιὰ τὴν πόλη τῶν Ἀθηναίων. Διάχυτη βρίσκεται καὶ στὰ πολιτειολογικὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος ἡ ἔννοια τοῦ κράτους δικαίου ὡς δικαιοκρατία ἀλλὰ καὶ ἡ νομοκρατία εἰδικὰ στοὺς Νόμους (715c), ὅπου ἡ φράση «τοὺς δ' ἄρχοντας λεγομένους νῦν ὑπηρέτας τοῖς νόμοις ἐκάλεσα». Ἡ προβολὴ τῆς ἔννοιας τοῦ κράτους δικαίου στοὺς Νεώτερος χρόνους ὑπαγορεύθηκε ἀπὸ τὴν πρόθεση νὰ τονισθεῖ ἡ ἀντίθεση πρὸς τὴν αὐθαιρεσία τῶν ἀρχόντων, ἢ καὶ νὰ ἐξασφαλισθεῖ μετὰ εἰδικούς θεσμούς ἡ ἀποτροπὴ τῆς αὐθαιρεσίας αὐτῆς, ἐκφρασμένης ἀκραῖα μετὰ τὴν συνθηματικὴ ἔκφραση *rex lex*, δηλαδή βασιλεὺς = νόμος. Ἀπὸ τὴν εὐστοχία τῶν εἰδικῶν αὐτῶν θεσμῶν ἐξαρτᾶται ἡ καταξίωση τῆς ἔννοιας τοῦ κράτους δικαίου, ἄλλωστε διαφορετικὴ στὶς διάφορες ἐπάλληλες φάσεις τοῦ θετικοῦ δικαίου. Ἄλλως παραμένει τὸ κράτος δικαίου ἀπλῶς ὠραῖο αἶτημα ἢ σχεδὸν ἀπλῶς σύνθημα.

Ὅρθὰ εἶναι ὅσα εἶπε ὁ κ. Μητσόπουλος γιὰ τὴ λεγόμενη «τριτερέργεια». Ἡ ἰσχὺς τῶν θεσπισμένων ἀπὸ τὸ Σύνταγμα δικαιωμάτων, ἀτομικῶν εἴτε κοινωνικῶν, ὑπὲρ τὰ δικαιώματα ἢ καὶ τὶς ὑποχρεώσεις ἐκ τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου, δηλαδή τὸ προβάδισμα ἰσχύος τῶν κανόνων τοῦ Συντάγματος πρὸς τοὺς κανόνες ἰδιωτικοῦ δικαίου, εἶναι κάτι αὐτονόητο, προερχόμενο ἀπὸ τὴν πραξιολογικὴ συνοχὴ τοῦ συνόλου τῶν κανόνων τοῦ δικαίου ὡς συστήματος, καὶ ἀπὸ τὴ λειτουργικὴ τους ἱεραρχία, καὶ ἰδι-

αίτερα τήν ἐδραιωμένη ἀπό αἰώνων καὶ συστατικὴ τοῦ Συντάγματος ὑπεροχὴ τῶν κανόνων του σὲ ἰσχὺ ἀπὸ τοὺς κανόνες τῆς ἄλλης νομοθεσίας.

Εὐστοχα ἐπίσης εἶναι καὶ ὅσα εἶπε ὁ κ. Μητσόπουλος γιὰ τὴν «ἀναλογικότητα» ὡς ἐρμηνευτικὴ ἀρχὴ καὶ τὴν ταύτισή της οὐσιαστικὰ πρὸς τὴν τελολογικὴ φάση τῆς ἐρμηνείας τοῦ δικαίου. Ἄς ὑπενθυμίσω, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης χρησιμοποιοῖ τὴ λέξι «ἀναλογία» μόνο πρὸς καθορισμὸ τοῦ «διανεμητικοῦ δικαίου» διεπομένου ἀπὸ τὴν «γεωμετρικὴν ἀναλογία», καὶ τοῦ «ἐν τοῖς συναλλάγμασι δικαίου» διεπομένην ἀπὸ τὴν «ἀριθμητικὴν ἀναλογία», χωρὶς δηλαδὴ ἀναφορὰ στὸν τρόπο ἐρμηνείας τοῦ δικαίου (Ἡθικὰ Νικομάχεια 1131a 31, 1131b 12, 30-33 1132a, 30). Καὶ ὅταν ἀναφέρεται ὁ Ἀριστοτέλης στὴν ἐρμηνεία τοῦ δικαίου, γράφει: «τὸ μὴ πρὸς τὸν νόμον, ἀλλὰ πρὸς τὸν νομοθέτην, καὶ μὴ πρὸς τὸν λόγον ἀλλὰ πρὸς τὴν διάνοιαν τοῦ νομοθέτου σκοπεῖν... καὶ μὴ πρὸς τὸ μέρος ἀλλὰ πρὸς τὸ ὅλον».

R É S U M É

Communication de M. Georges Mitsopoulos, membre de l'Académie d'Athènes, présentée à la séance plénière de l'Académie (7-6-2001) sur le sujet suivant: la «*Drittwirkung*», la «proportionnalité» et d'interdiction d'utiliser des moyens de preuve illégalement acquis», adoptées au titre de dispositions nouvelles lors de la révision de la Constitution de 1975 effectuée en 2001.

La consécration de la «*Drittwirkung*» et de la «proportionnalité» a été effectuée par le complément apporté à l'article 25 de la Constitution, qui dispose que: «1. Les droits de l'homme, en tant qu'individu et en tant que membre du corps social, et le principe de l'État de droit social sont placés sous la garantie de l'État. Tous les organes de celui-ci sont obligés d'en assurer l'exercice libre et efficace. Ces droits sont également valables dans les relations entre particuliers auxquelles ils sont propres. Les restrictions de toute sorte qui peuvent, selon la Constitution, être imposées à ces droits doivent être prévues soit directement par la Constitution soit par la loi, s'il existe une réserve en sa faveur, et respecter le principe de proportionnalité».

Pour ce qui est de la disposition: «Ces droits sont également valables dans les relations entre particuliers» — par laquelle est adoptée l'orientation jurisprudentielle de la Cour constitutionnelle allemande connue sous l'appellation de «*Drittwirkung*» des droits fondamentaux—, il est souligné que cela a été une erreur de l'élever au rang constitutionnel. Car le problème des limi-

tes de la validité des dispositions portant sur les droits individuels dans les relations privées est exclusivement une question d'interprétation de celles-ci. Et l'interprétation consiste en l'insertion primordiale des dispositions constitutionnelles dans un système téléologique à articulation axiologique, de sorte à rendre possible le processus interprétatif du juge jusqu'à cette phase où deviendra possible le jugement positif ou négatif concernant les limites de la validité de ces dispositions dans le droit privé, en liaison toujours avec les données individuelles et particulières du cas. Par ailleurs, la consécration de la «proportionnalité» comme principe constitutionnel est également jugée comme mal venue. Car la proportionnalité n'est pas autre chose qu'une phase téléologique de l'interprétation du droit, par une spécification conceptuelle du moyen le plus convenable de réaliser le but juridique plus général; c'est ainsi que la question a été analysée par le regretté professeur de Philosophie du droit et membre de l'Académie Constantin Tsatsos dans son étude sur *Le problème de l'interprétation du droit* (1932), à une époque, notons-le, où l'évolution interprétative de la proportionnalité n'en était pas encore arrivée à un point de principe, constitutionnel qui plus est.

Telle est la raison pour laquelle n'est pas jugée acceptable l'opinion qui a dominé également au Conseil d'État hellénique avant la modification de la Constitution, concernant la proportionnalité comme principe constitutionnel —sous l'influence de la jurisprudence de la Cour constitutionnelle allemande—, à l'opposé de la jurisprudence de la Cour de cassation, qui s'appuie sur l'interprétation logique et téléologique du droit.

Enfin, est jugée impropre la nouvelle disposition de l'article 19, paragraphe 3, de la Constitution, selon laquelle: «L'usage de moyens de preuve qui ont été acquis en violation de cet article et des articles 9 et 9A est interdit». En d'autres termes, l'interdiction d'utiliser des moyens de preuve se réfère tant au caractère inviolable du secret des lettres et de la correspondance ou de la communication (art. 19, par. 1) qu'à l'interdiction de violer l'asile familial (art. 9) ou les dispositions sur la protection des données personnelles (art. 9A). Mais la consécration de dispositions portant interdiction de l'usage de moyens de preuve acquis de manière illégale relève de la compétence du législateur ordinaire et ne constitue pas matière à réglementation constitutionnelle.

Le texte intègre les interventions de A. Georgiadis et de C. Despotopoulos, membres de l'Académie, qui ont exprimé leur accord avec l'ensemble de l'argumentation de cette communication.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 14ΗΣ ΙΟΥΝΙΟΥ 2001

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ. — **Nonlinear Quasi-Contractions on Metric Spaces**, by
*Lj. B. Ćirić and J. S. Ume**, διὰ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Νικολάου Ἀρτεμιάδη.

A B S T R A C T

Let (X, d) be a complete metric space, $T : X \rightarrow X$ be an orbitally continuous mapping and let $\varphi : [0, +\infty) \rightarrow [0, +\infty)$ be a nondecreasing and right continuous function such that $\varphi(t) < t$ for $t > 0$ and $\lim_{t \rightarrow \infty} [t - \varphi(t)] = \infty$. Furthermore, suppose that there exist fixed positive integers p and q such that:

$$d(T^p x, T^q y) \leq \max\{\varphi[d(T^r x, T^s y)], \varphi[d(T^r x, T^{r'} x)], \varphi[d(T^s y, T^{s'} y)]\} : r, r' \in P; s, s' \in Q$$

holds for all $x, y \in X$, where $P = \{0, 1, \dots, p\}$, $Q = \{0, 1, \dots, q\}$. Under these assumptions our main result states that T has a unique fixed point. Furthermore, it is shown that the condition for T to be continuous is unnecessary if $P = \{0, p\}$ or $Q = \{0, q\}$. Our work generalizes corresponding results of the first author, Fisher, Ivanov, Kaminski, Pal and Maiti and several other authors.

Let (X, d) be a complete metric space and T be a selfmapping on X such that

$$d(Tx, Ty) \leq \varphi[d(x, y)] \tag{1}$$

* LJ. B. ĆIRIĆ, J. S. UME, **Μη γραμμικές ήμισυσταλτικές άπεικονίσεις επί μετρικών χώρων.**

The second author was supported by grant No. 2001-1-10100-005-2 from the Basic Research Program of the Korea Science & Engineering Foundation.

2000. *Mathematics Subject Classification.* Primary 54 H 25 *Keywords and phrases:* Fixed point, nonlinear quasi-contraction, complete space.

for all $x, y \in X$, where $\varphi : [0, +\infty) \rightarrow [0, +\infty)$ is a function satisfying

$$\varphi(t) < t \text{ for all } t > 0. \quad (2)$$

Banach fixed point principle states that if $\varphi(t)$ is linear, that is, if $\varphi(t) = \lambda \cdot t$ for some $0 \leq \lambda < 1$, then T has a unique fixed point. Many authors tried to replace the condition of linearity for φ by more general conditions ([1], [2], [6], [7], [10], [11], [12], [13], [15], [16]). Boyd and Wong proved the following result.

THEOREM 1. (Boyd and Wong [1]). *Let $T : X \rightarrow X$ be a mapping satisfying (1), where φ satisfies (2) and $\varphi(t)$ is upper semi-continuous from the right. Then T has a unique fixed point in X and for each $x \in X$, $\{T^n x\}$ converges to a unique fixed point in X .*

Similarly as Banach fixed point theorem, the theorem of Boyd-Wong also have applications (e.f. [2]). So the study of mappings satisfying a contractive condition more general than (1) plays an important role in fixed point theory.

The purpose of this paper is to consider mappings which satisfy a significantly weakened contractive condition in the Boyd-Wong's theorem, adding the assumptions for $\varphi(t)$ to be nondecreasing and to satisfy the condition

$$\lim_{t \rightarrow \infty} [t - \varphi(t)] = +\infty.$$

Our main result is the following.

THEOREM 2. *Let (X, d) be a complete metric space, $T : X \rightarrow X$ be an orbitally continuous mapping and let $\varphi : [0, +\infty) \rightarrow [0, +\infty)$ be a right continuous function which satisfies (2). Suppose that there exist fixed positive integers p and q such that:*

$$d(T^p x, T^q y) \leq \max \{ \varphi[d(T^r x, T^s y)], \varphi[d(T^r x, T^{r'} x)], \varphi[d(T^s y, T^{s'} y)] \} : \quad (3)$$

$$r, r' \in P; s, s' \in Q\}$$

hold for all $x, y \in X$, where $P = \{0, 1, \dots, p\}$, $Q = \{0, 1, \dots, q\}$. If $\varphi(t)$ in addition satisfies the following conditions:

$$\varphi(t) \text{ is a nondecreasing function,} \quad (4)$$

$$\lim_{t \rightarrow \infty} [t - \varphi(t)] = +\infty, \quad (5)$$

then T has a unique fixed point, say $u \in X$ and $\lim_{n \rightarrow \infty} T^n x = u$ for each $x \in X$. Further, if $P = \{0, p\}$ or $Q = \{0, q\}$, then the assumption that T is orbitally continuous is unnecessary. Furthermore, if $P = \{0\}$ and $Q = \{0\}$ then the conditions (4) and (5) are also unnecessary.

PROOF. First we shall show that for any given $x \in X$, the orbit $\{T^n x\}_{n=0}^{\infty}$ is bounded.

Let n be any fixed positive integer. Then there are positive integers $i = i(n)$ and $j = j(n)$ such that

$$\delta_n(x) = \text{diam} \{x, Tx, T^2x, \dots, T^n x\} = d(T^i x, T^j x). \quad (6)$$

Observe that by monotonicity of φ we can write the inequality (3) in the following form:

$$d(T^p x, T^q y) \leq \varphi[\max\{d(T^r x, T^s y), d(T^r x, T^{r'} x), d(T^s y, T^{s'} y) : r, r' \in P \text{ and } s, s' \in Q\}]. \quad (7)$$

Without loss of generality we may suppose that $p \leq q$, $i < j$ and that $n > q$ and $j > q$, since the case $j \leq q$ is trivial.

First assume that $i \geq p$. Then from (7) and by the monotonicity of φ we have $\delta_n(x) = d(T^p T^{i-p} x, T^q T^{j-q} x) \leq \varphi[\text{diam} \{T^{i-p} x, \dots, T^i x, T^{j-q} x, \dots, T^j x\}] \leq \varphi[\delta^n(x)]$ which is in contradiction with (2) for $\delta_n(x) > 0$. Therefore, $i < p$. Since by the triangle inequality,

$$d(T^i x, T^j x) \leq d(T^i x, T^p x) + d(T^p x, T^j x)$$

and as $j > q$, using (6) we have

$$\delta_n(x) \leq d(T^i x, T^p x) + d(T^p x, T^q T^{j-q} x). \quad (8)$$

Since from (7)

$$d(T^p x, T^q T^{j-q} x) \leq \varphi[\text{diam} \{x, Tx, \dots, T^p x, T^{j-q} x, \dots, T^j x\}],$$

and as φ is monotonous, we have

$$d(T^p x, T^q T^{j-q} x) \leq \varphi[\delta^n(x)].$$

Now, by (8) we obtain

$$\delta_n(x) - \varphi[\delta_n(x)] \leq d(T^i x, T^p x) \leq K, \quad (9)$$

where $K = \max\{d(T^m x, T^p x) : m \in P\}$. Since the sequence $\{\delta_n(x)\}$ is nondecreasing, the $\lim \delta_n(x)$ exists. Suppose that $\lim \delta_n(x) = +\infty$. Then (5) implies that the lefthand side of (9) becomes unbounded when n tends to infinity, and that the right-hand side is bounded, a contradiction. Therefore, $\lim_{n \rightarrow \infty} \delta_n(x) = \delta(x) < +\infty$, that is

$$\delta(x) = \text{diam} \{x, Tx, T^2x, \dots, T^n x, \dots\} < +\infty. \quad (10)$$

Now we show that $\{T^n x\}$ is a Cauchy sequence. Set

$$a_n = \delta(T^n x) = \text{diam}[\{T^n x, T^{n+1}x, \dots\}] \quad (11)$$

($n = 0, 1, 2, \dots$). By (10), $\{a_n\}$ is a sequence of finite nonnegative numbers. Since $a_n \geq a_{n+1}$, it follows that $\{a_n\}$ converges to some $a \geq 0$. We shall prove that $a = 0$. Let n be arbitrary and let r, s be any positive integers such that $r, s \geq n + p + q$. Then from (7),

$$\begin{aligned} d(T^r x, T^s y) &= d(T^p T^{r-p} x, T^q T^{s-q} x) \\ &\leq \varphi[\text{diam}\{T^{r-p} x, T^{r-p+1} x, \dots, T^s y\}] \leq \varphi[\delta(T^{r-p} x)] \leq \varphi[\delta(T^n x)] \end{aligned}$$

and hence

$$\sup\{d(T^r x, T^s y) : r, s \geq n + p + q\} \leq \varphi[\delta(T^n x)],$$

that is, $a_{n+p+q} \leq \varphi(a_n)$. Hence, as $a \leq a_{n+p+q}$, we have $a \leq \varphi(a_n)$. Suppose that $a > 0$. Then by the right continuity of φ we have

$$a \leq \lim_{a_n \rightarrow a^+} \varphi(a_n) = \varphi(a) < a,$$

a contradiction. Therefore, $a = 0$. Thus, we have proved that

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \text{diam} [\{T^n x, T^{n+1}x, \dots\}] = 0$$

and consequently the sequence $\{T^n x\}$ is a Cauchy sequence. By the completeness of X there is some $u \in X$ such that

$$u = \lim_{n \rightarrow \infty} x_n \quad (12)$$

where $x_n = T^n x$. If T is orbitally continuous (c.f. [5]), then

$$Tu = \lim T x_n = \lim x_{n+1} = u,$$

which means that u is a fixed point of T .

The uniqueness of a fixed point of T follows from (3) and (2).

Suppose now that $P = \{0, p\}$ or $Q = \{0, q\}$ and that T may be discontinuous. Without loss of generality we may consider only the case $P = \{0, p\}$ and $Q = \{0, 1, 2, \dots, q\}$. Then from (7) with $x = u$, where u is defined by (12), and $y = T^{n-q}x$ we have

$$d(T^p u, T^n x) = d(T^p u, T^q T^{n-q} x) \leq \varphi[\text{diam}\{u, T^p u, T^{n-q} x, \dots, T^n x\}]. \quad (13)$$

Suppose that $d(T^p u, Tu) > 0$. Since $\lim_{n \rightarrow \infty} T^n x = u$, for n large enough we have:

$$\text{diam}\{u, T^p u, T^{n-q} x, \dots, T^n x\} \leq d(u, T^p u) + \max\{d(u, T^{n-i} x) : i = 0, 1, \dots, q\}.$$

By monotonicity of φ , from (11) we get

$$d(T^p u, T^n x) \leq \varphi[d(u, T^p u) + \max\{d(u, T^{n-i} x) : i = 0, 1, \dots, q\}]. \quad (14)$$

Set $c_n = d(u, T^p u) + \max\{d(u, T^{n-i} x) : i = 0, 1, \dots, q\}$. Then $c_n \rightarrow d(u, T^p u)$ when $n \rightarrow \infty$. Now from (14), we have

$$d(T^p u, u) = \lim_{u \rightarrow \infty} d(T^p u, T^n x) \leq \lim_{n \rightarrow \infty} \varphi(c_n) = \lim_{c_n \rightarrow d(u, T^p u)^+} \varphi(c_n) = \varphi[d(u, T^p u)] < d(u, T^p u),$$

a contradiction. Therefore, $T^p u = u$. Since $\{T^n u\}$ must be a Cauchy sequence, it follows that $Tu = u$.

Let now $P = \{0\}$ and $Q = \{0\}$. Then (3) becomes the Boyd-Wong's contractive condition, and so Theorem 2 becomes Theorem 1.

REMARK 1. If a space X is bounded, then the condition (5) for φ is unnecessary.

REMARK 2. The following simple example shows that if in Theorem 2, $p \geq 2$ and T is not orbitally continuous, then T may have no fixed point.

Let $X = [0, 1]$ and let $T : X \rightarrow X$ be defined as follows: $T(0) = 1$; $T(x) = \frac{x}{2}$, if $x \neq 0$. Then it is easy to see that T satisfies (3) with $p = q = 2$ and $\varphi(t) = \frac{t}{2}$, but T has not a fixed point.

REMARK 3. If $T : X \rightarrow X$ in Theorem 1 satisfies (3) with $p \neq q$, then it also satisfies (3) with $p = q$.

PROOF. Suppose that $p < q$. Then we have

$$d(T^q x, T^q y) = d(T^p T^{q-p} x, T^q y) = d(T^p z, T^q y),$$

where for notational simplicity we set $z = T^{q-p} x$. Since

$$\begin{aligned} & \max \{ \varphi[d(T^r z, T^s y)], \varphi[d(T^r z, T^{r'} z)] : r, r' \in P \text{ and } s \in Q \} \\ &= \max \{ \varphi[d(T^r x, T^s y)], \varphi[d(T^r x, T^{r'} x)] : q - p \leq r, r' \leq q \text{ and } s \in Q \} \\ &\leq \max \{ \varphi[d(T^r x, T^s y)], \varphi[d(T^r x, T^{r'} x)] : r, r' \in Q \text{ and } s \in Q \}, \end{aligned}$$

from (3) we get

$$d(T^q x, T^q y) \leq \max \{ \varphi[d(T^r x, T^s y)], \varphi[d(T^r x, T^{r'} x)], \varphi[d(T^s y, T^{s'} y)] : r, r' \in Q \text{ and } s, s' \in Q \}.$$

REMARK 4. Independently, Matkowski ([10], [11]) and Ivanov [7] introduced the condition (5): $\lim_{n \rightarrow \infty} [t - \varphi(t)] = +\infty$. In [6] the first author showed that each of the hypothesis (4) and (5) in Theorem 2 is essential, even for $p = q = 1$.

As a consequence of Theorem 2 it is easy to obtain the following result:

THEOREM 3. *Let (X, d) be a complete metric space and let $\varphi : [0, +\infty) \rightarrow [0, +\infty)$ be as in Theorem 2. If $T : X \rightarrow X$ is continuous and satisfies the following condition:*

$$d(T^2 x, T^2 y) \leq a\varphi[d(x, y)] + b\varphi[d(Tx, Ty)] + c\varphi[d(x, Tx)] + h\varphi[d(y, Tx)]$$

where a, b, c and h are nonnegative reals such that $a + b + c + h \leq 1$, then T has a unique fixed point.

REMARK 5. Taking in Theorem 2: $\varphi(t) = \lambda \cdot t$ with $0 \leq \lambda < 1$ we obtain the fixed point theorem of B. Fisher [8] and A. Kaminski [9]. For $p = 1$ (and q arbitrary) we obtain the theorem of Pal and Maiti [14].

REMARK 6. Taking in Theorem 2: $\varphi(t) = \lambda \cdot t$ with $0 \leq \lambda < 1$ and $q = p$, we obtain the fixed point theorem, given in [4]. For $p = q = 1$ we obtain the theorem in [3].

REMARK 7. The following example shows that Theorem 2 is not only a formal generalization of the corresponding theorems of the first author [3], [4], Ivanov [7], Fisher [8], Kaminski [9] and Pal and Maiti [14].

EXAMPLE. Let $X = [0, 1]$ be equipped with the Euclidean metric d and let $T : X \rightarrow X$ be a mapping defined as follows:

$$T(x) = x - \frac{1}{2}x^2, \text{ for } x \in X \text{ and } x \neq \frac{2}{3},$$

$$T\left(\frac{2}{3}\right) = 1.$$

Furthermore, let $\varphi : [0, +\infty) \rightarrow [0, +\infty)$ be defined as follows:

$$\varphi(t) = t - \frac{1}{2}t^2, \text{ for } 0 \leq t \leq 1$$

$$\varphi(t) = 1, \text{ for } t > 1.$$

Then it is clear that φ satisfies the conditions (2), (7) and (8).

Now we shall show that T satisfies (3) with $p = q = 3$. If $x, y \in X$ and $x \neq \frac{2}{3}, y \neq \frac{2}{3}$ then we have

$$\begin{aligned} d(Tx, Ty) &= \left| x - y - \frac{1}{2}(x^2 - y^2) \right| = |x - y| \left| 1 - \frac{1}{2}(x + y) \right| \\ &\leq |x - y| \left(1 - \frac{1}{2}|x - y| \right) = d(x, y) - \frac{1}{2}d^2(x, y), \end{aligned}$$

that is,

$$d(Tx, Ty) \leq \varphi[d(x, y)].$$

Using (2) and this inequality we get

$$d(T^3x, T^3y) \leq \varphi[d(T^2x, T^2y)] \leq \varphi^2[d(Tx, Ty)] \leq \varphi^3[d(x, y)].$$

Since from (4), $\varphi(t) \leq t$ implies $\varphi^2(t) \leq \varphi(t)$ and $\varphi^3(t) \leq \varphi(t)$, we have

$$d(T^3x, T^3y) \leq \varphi[d(x, y)] \text{ for all } x \neq \frac{2}{3} \text{ and } y \neq \frac{2}{3}.$$

Since $T^3\left(\frac{2}{3}\right) = \frac{3}{8}$, $d\left[T\left(\frac{2}{3}\right), T^2\left(\frac{2}{3}\right)\right] = \frac{1}{2}$, for any $x \in X$ we have

$$\begin{aligned} d\left[T^3\left(\frac{2}{3}\right), T^3(x)\right] &= \left| \frac{3}{8} - T^3(x) \right| \leq \frac{3}{8} = \frac{1}{2} - \frac{1}{2} \left(\frac{1}{2}\right)^2 = \varphi\left(\frac{1}{2}\right) = \\ &= \varphi\left[d\left[T\left(\frac{2}{3}\right), T^2\left(\frac{2}{3}\right)\right]\right]. \end{aligned}$$

Therefore, for all $x, y \in X$ we have that T satisfies the following condition:

$$d(T^3x, T^3y) \leq \max \{ \varphi[d(x, y)], \varphi[d(Tx, T^2x)], \varphi[d(Ty, T^2y)] \}.$$

Since T is orbitally continuous, we can apply our Theorem 2. On the other hand, since $d\left[T\left(\frac{2}{3}\right), T^2(0)\right] = 1 = \text{diam}(X)$, T does not satisfy the condition (3) with $p = 1$. Also for any $p, q \geq 1$, T does not satisfy the condition (3) with $\varphi(t) = \lambda \cdot t$, for any $0 < \lambda < 1$.

R E F E R E N C E S

- [1] D. W. Boyd and J. S. W. Wong, On nonlinear contractions, *Proc. Amer. Math. Soc.*, **20** (1969), 458-464.
- [2] F. Browder, On the convergence of successive approximations for nonlinear functional equations, *Indag. Math.*, **30** (1968), 27-35.
- [3] L. j. Ćirić, A generalization of Banach's contraction principle, *Proc. Amer. Math. Soc.*, **45** (1974), 267-273.
- [4] L. j. Ćirić, On mappings with a contractive iterate, *Publ. Inst. Math.*, **26** (40) (1979), 79-82.
- [5] L. j. Ćirić, On contraction type mappings, *Math. Balk.*, **1** (1971), 52-57.
- [6] L. j. Ćirić, On an open problem of Ivanov related to nonlinear quasi-contractive mappings (Rusian), *Publ. Inst. Math.*, **41** (55) (1987), 149-150.
- [7] A. A. Ivanov, Fixed points of metric space mappings (Rusian), *Isledovaniya po topologii II*, Nauka Leningradskoe otdelenie, 1976, 66, 5-102.
- [8] B. Fisher, Quasi-contractions on metric spaces, *Proc. Amer. Math. Soc.*, **75** (1979), 321-325.
- [9] A. Kaminski, A fixed point theorem, *Proc. Int. Conf. on Geometric Topology*, (Warsaw, 1978), 229-234.
- [10] J. Matkowski, Integrable solutions of functional equations. *Diss. Math.*, **127** (1975), Warsaw.
- [11] J. Matkowski, Fixed point theorems for mappings with a contractive iterate at a point, *Proc. Amer. Math. Soc.*, **62** (1977), 344-348.
- [12] J. Matkowski and J. Miś, Examples and remarks to fixed point theorems, *Facta Univ. Nis, Ser. Math. and Inf.*, **1** (1986), 53-56.
- [13] J. Matkowski and R. Węgrzyk, On equivalence of some fixed point theorems for self-mappings of metrically convex space, *Boll. Un. Mat. Ital.*, A (5) **15** (1978), 359-369.
- [14] T. Pal and M. Maiti, Extensions of Ćirić's quasi-contractions, *Math. Balkanica*, **6** (1976), 152-154.
- [15] E. Rakoć, A note on contractive mappings, *Proc. Amer. Math. Soc.*, **13** (1962), 459-465.
- [16] A. Zitarosa, Una generalizzazione del teorema di Banach sulle contrazioni, *Matematiche*, **23** (1968), 417-424.

Π Ε Ρ Ι Λ Η Ψ Η

Μή γραμμικές ήμισυσταλτικές απεικονίσεις επί μετρικῶν χώρων

Ἐστω (X, d) ἕνας πλήρης μετρικὸς χώρος,

$T : X \rightarrow X$ μία τροχιακὰ συνεχῆς απεικόνιση, καὶ

$\varphi : [0, +\infty) \rightarrow [0, +\infty)$ μία μὴ φθίνουσα καὶ συνεχῆς ἐκ δεξιῶν συνάρτηση τέτοια ὥστε

$$\varphi(t) < t \text{ γιὰ } t > 0 \text{ καὶ } \lim [t - \varphi(t)] = +\infty.$$

Ἐπιπλέον, υποθέτομε ὅτι ὑπάρχουν θετικοὶ ἀκέραιοι ἀριθμοὶ p καὶ q , τέτοιοι ὥστε ἡ σχέση

$$d\left(T_x^P, T_y^Q\right) \leq \max \left\{ \varphi \left[d\left(T_x^r, T_y^s\right) \right], \varphi \left[d\left(T_x^{r'}, T_x^{s'}\right) \right], \varphi \left[d\left(T_y^s, T_y^{s'}\right) \right] : \right. \\ \left. r, r' \in P ; s, s' \in Q \right\}$$

νὰ ἰσχύει γιὰ ὅλα τὰ $x, y \in X$ ὅπου $P = \{0, 1, \dots, p\}$, $Q = \{0, 1, \dots, q\}$

Ἐπὶ τὶς ὡς ἄνω προϋποθέσεις, τὸ κύριο ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας εἶναι ὅτι ἡ απεικόνιση T ἔχει ἕνα μοναδικὸ σταθερὸ σημεῖο. Ἐπὶ πλέον οἱ συγγραφεῖς ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ συνθήκη ὅτι ἡ T πρέπει νὰ εἶναι συνεχῆς δὲν εἶναι ἀναγκαῖα ἂν

$$P = \{0, q\} \text{ ἢ } Q = \{0, q\}$$

Ἡ ἐργασία τῶν κ.κ. Ćirić καὶ Ume γενικεύει ἀνάλογα ἀποτελέσματα τῶν Ćirić, Fisher, Ivanov, Kaminski, Pal καὶ Maiti, καθὼς καὶ ἄλλων συγγραφέων.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 11ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2001

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

ΔΙΚΑΙΟ. — Ἐπιεικεῖς καὶ φιλόφρονες διατάξεις τοῦ βυζαντινοῦ ποινικοῦ δικαίου ἀμβλύνουσες τὴν τραχύτητα τοῦ ποινικοῦ κολασμοῦ, ὑπὸ τοῦ Ἀντεπιστέλλοντος μέλους κ. Μενελάου Τουρτόγλου*.

Ἡ Ἰουστινιάνεια νομοθεσία ἀποτελεῖ ὡς γνωστὸν τὴ σπονδυλικὴ στήλη τῶν νομοθετικῶν κειμένων ποὺ ἐπηκολούθησαν. Ἀκόμη καὶ μετὰ τὰ νομοθετικὰ ἔργα τῶν Ἰσαύρων καὶ τῶν Μακεδόνων δὲν ἀπώλεσε καθόλου τὴν ἀξία τῆς δεδομένου ὅτι οἱ διατάξεις τῶν νεωτέρων αὐτῶν νομοθεσιῶν ἐκφράζουν κατὰ βάση τις ἀνάλογες τοῦ μεγάλου κωδικοποιητικοῦ ἔργου τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Αὐτὸ ἄλλωστε τονίζεται ἰδιαιτέρως στὰ ἴδια τὰ νομοθετήματα ὅπου ἀναφέρεται ὅτι μὲ αὐτὰ ἐπεδιώχθη μετὰ τὸ ἄλλων γὰ καταστῆ «εὐσύνοπτον» τὸ ἐκτεταμένον εὖρος τῆς νομοθεσίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἔτσι στὸ προοίμιον τῆς Ἐκλογῆς ἐκτίθεται ὅτι ἐκ τῶν βασικῶν στόχων τῆς καταρτίσεώς τῆς ἀπετέλεσε καὶ τὸ «πρὸς εὐσύνοπτον τῆς τῶν τοιούτων εὐσεβῶν νόμων δυνάμει εἶδησιν»¹. Τὰ ἴδια μνημονεύονται καὶ στὰ νομοθετικὰ ἔργα τῶν Μακεδόνων, ὅπου στὴ μὲν Ἐπαναγωγῆ/Εἰσαγωγῆ ἐπισημαίνεται ὅτι μὲ αὐτὴν ἐπιτυγχάνεται τὸ «σύντομον», τὸ «σαφές» ὅπως καὶ ἡ ἀνακάθαρση τῶν «ἐν πλάτει» κειμέ-

* MÉNÉLAS TOURTOGLOU, *Dispositions indulgentes et philanthropes du droit pénal byzantin atténuant la rigidité des peines attribuées.*

1. L. Burgmann, *Ecloga das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos V, Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte*, 10, Frankfurt am Main 1983, σ. 162. Ἐξ ἄλλου ἐνδεικτικὸς ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι καὶ ὁ προτασσόμενος τίτλος στὸ νομοθετικὸ αὐτὸ ἔργο: «Ἐκλογή τῶν νόμων ἐν συντόμῳ γενομένη παρὰ Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου, τῶν σοφῶν καὶ φιλευσεβῶν βασιλέων, ἀπὸ τῶν ἰσχυροῦτων τῶν διγέστων, τοῦ κώδικος, τῶν νεαρῶν τοῦ μεγάλου Ἰουστινιανοῦ διατάξεων...».

νων «των παλαιῶν νόμων»², στὸ δὲ προοίμιο τοῦ Προχείρου Νόμου ὑπογραμμίζεται ὁμοίως ὅτι μὲ τὸ νομοθέτημα αὐτὸ ἐπεδιώχθη ἡ «συντομία». Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν διατάξεων καὶ ἐξ ἑκάστου βιβλίου ἐπελέγησαν νὰ καταγραφοῦν «τὰ ἀναγκαῖα καὶ χρειώδη καὶ συχνῶς ζητούμενα» μὲ τὴν ταυτόχρονη ἀπόδοση τῶν «ρωμαϊκῶν λέξεων εἰς τὴν ἑλλάδα γλωσσᾶν»³. Ὡς ἐκ τούτου γίνεται φανερὸ ὅτι ἡ Ἰουστινιάνεια νομοθεσία παρὰ τὴν πάροδο τῶν αἰῶνων ὄχι μόνον δὲν καταλύθηκε ἀλλὰ ἀντιθέτως διατηρήθηκε ἀκεραία ἢ χρησιμότητά της καὶ ἀπετέλεσε πηγὴ τῶν μεταγενεστέρων νομοθεσιῶν. Χαρακτηριστικὴ μάλιστα ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ συγγραφέα τῆς «Μελέτης περὶ ψιλῶν συμφώνων», μονογραφίας γραφείσης τὸν 11ον αἰῶνα, βεβαιοῦντος ὅτι ἀκόμη καὶ μετὰ τὰ ἐξελληνίσαντα «συνοπτικώτερον»⁴ τὴ νομοθεσία τοῦ Ἰουστινιανοῦ Βασιλικὰ δὲν ἔπαυσε ἡ ἀνάγκη τῆς προσφυγῆς σ' αὐτὴ γιὰτὶ λόγῳ τῆς εὐρύτητός της ἦταν ἐπικρατέστερη ἐπὶ ἀμφιβόλων θεμάτων⁵.

Εἰδικότερα ὅσον ἀφορᾷ στὶς ποινικὲς διατάξεις τοῦ δικαίου τῶν βυζαντινῶν τίς ἀναφερόμενες στὸν ποινικὸ κολασμὸ τῶν ἐγκληματούντων πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι δὲν διακρίνονται καθόλου γιὰ τὴν ἠπιότητα τῶν ἀπειλουμένων ποινῶν. Ἀντιθέτως πλῆθος καὶ ποικιλία αὐστηροτάτων κυρώσεων ἀνέμενε τοὺς κρινομένους ὡς ἐνόχους. Σὲ ὀρισμένες μάλιστα περιπτώσεις ὄχι μόνον οἱ ὀριζόμενες ἀπὸ τὸ νόμο ποινές, ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος ἐκτελέσεως αὐτῶν προκαλεῖ ἀληθινὸ τρόμο καὶ ἀποτροπιασμὸ γιὰ τὴν εὐρηματικὴ σκληρότητα τοῦ νομοθέτη. Ἔτσι λοιπὸν δικαίως καὶ ὁ Μιχ. Ψελλὸς ἀνα-

2. Ζέπων J. G-R, τ. 2, σ. 237. A. S c h m i n c k, Studien zu mittelbyzantinischen Rechtsbüchern, Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte, 13, Frankfurt am Main 1986, σ. 6.

3. Ζέπων J. G-R., τ. 2, σ. 115-116.

4. Βλ. ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοὺς σχετικὸς στίχους τῆς Συνόψεως τῶν Νόμων τοῦ Μιχ. Ψελλοῦ (J. G. W e s t e r i n k, Michaelis Pselli poemata, Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Latinorum Teubneriana, Stuttgart-Leipzig 1992, σ. 125, στ. 44-48):

«Εἶτα συνοπτικώτερον τοῦ Λέοντος βιβλίον
 Τὸ πᾶν ἐξηκοντάβιβλον πάντας τοὺς νόμους ἔχον,
 Τοὺς Κώδικας, τὰ Δίγιστα, τὰς Νεαράς συντόμως,
 Τὰ σύμφυλα, καὶ σύμπνοα τῶν διαφόρων νόμων,
 Διευκρινοῦν, ὑποτιτλοῦν οἰκείως καὶ γνησίως».

5. H e n r i M o n n i e r (en collaboration avec G. Platon), La meditatio de nudis pactis, Études de droit byzantin, «Variorum Reprints», London 1974, σ. 54-55 καὶ 190-191. Ζέπων J. G-R., τ. 7, σ. 372.

φερόμενος στην ἔμμετρη Σύνοψη τῶν Νόμων του στὰ περιέχοντα ποινικὲς διατάξεις βιβλία τῶν Πανδεκτῶν χαρακτηρίζει τὰ βιβλία αὐτὰ ὡς «φρικτὰ»:

«Καὶ μετὰ τοῦτο πέφυκε δύο φρικτὰ βιβλία
Τὴν αὐστηρίαν ἔχοντα τῶν ποινῶν ἐγκειμένην»⁶.

Ἡ σκληρότητα δὲ αὐτῆ τῶν ποινικῶν κυρώσεων δὲν ἔπαυσε κατὰ βάση νὰ διατηρεῖται καὶ στὰ νομοθετήματα τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων μετὰ τὴν Ἰουστινιανεια νομοθεσία παρὰ τὸ γεγονός ὅτι σὲ ὀρισμένα ἀπὸ αὐτὰ ἀποτυπώνονται ἄλλες, σημαντικώτατες ὅμως μεταρρυθμίσεις ἐνδεικτικὲς τῶν σοβαρῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν ἀνακατατάξεων, πὺ εἶχαν ἐπέλθει προιόντος τοῦ χρόνου στὸ βυζαντινὸ χῶρο.

Μιὰ τέτοια ἀξιοσημείωτη μεταβολὴ ὑπῆρξε π.χ. ἡ διαπιστουμένη στὶς διατάξεις τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων ἐξαφάνιση κάθε προνομιακῆς ποινικῆς μεταχειρίσεως πὺ ἔχαιραν οἱ χαρακτηριζόμενοι ὡς «ἐντιμοὶ» πολῖτες σὲ σύγκριση μὲ τὴ δυσμενέστερη τῶν «εὐτελῶν»⁷. Ἡ ἐξίσωση βεβαίως τῶν δύο αὐτῶν κοινωνικῶν τάξεων ἐνώπιον τοῦ νόμου δὲν ἐσήμαινε καὶ τὴν παντελεῖ ἐξάλειψη ὁποιασδήποτε ἄνισης μεταχειρίσεως τῶν ἐλευθέρων βυζαντινῶν πολιτῶν. Καὶ τοῦτο, διότι στὶς διατάξεις τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου ἀπαντοῦσε καὶ ἄλλη ἄνιση ποινικὴ μεταχείριση τῶν πολιτῶν ἐνώπιον τοῦ νόμου, ἐδραζομένη στὴ διάκριση «εὐπορος-ἄπορος». Σύμφωνα δὲ μὲ τὶς διατάξεις αὐτὲς οἱ «εὐποροὶ» ἀντιμετωπίζοντο εὐμενέστερα τῶν «ἀπόρων». Ἡ ἀναδυθεῖσα μάλιστα κοινωνικὴ αὐτὴ τάξη τῶν καλουμένων «εὐπόρων» ἀπέκτησε μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου τόση δύναμη, ὥστε κατόρθωσε σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις καὶ νὰ ὑποκαταστήσει τοὺς «ἐντίμους» στὰ προνόμια πὺ ἀπελάμβαναν, ὅσοι ἀπὸ αὐτοὺς ὑπέπιπταν σὲ ὀρισμένες ἀξιοποινες πράξεις.

Ἀργότερα οἱ Μακεδόνες αὐτοκράτορες ἐπανάφεραν τὴν ἄνιση ποινικὴ μεταχείριση «ἐντίμων-εὐτελῶν». Ἡ ἀναβίωση ὅμως τῶν διακρίσεων ἀντέβαινε καταφώρως πρὸς τὴ λαϊκὴ περὶ δικαίου συνείδηση. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο καὶ ὑπὸ τὴν πίεση τῶν πραγμάτων ἀναγκάστηκαν οἱ Μακεδόνες νὰ προβοῦν σὲ ὀρισμένες μεταρρυθμίσεις

6. L. G. Westerink, ἔνθ' ἀν., σ. 125, στ. 38-39.

7. Βλ. ἐκτενῶς Μεν. Τουρτόγλου, Κοινωνικαὶ τινες ἐπιδράσεις ἐπὶ τὸ βυζαντινὸν δίκαιον, Ἐπετ. Κέντρου Ἐρευν. Ἱστορ. Ἑλλην. Δικαίου, τ. 12, ἐν Ἀθήναις 1968, σ. 182 ἐπ. καὶ «Μελετήματα Ἱστορίας Ἑλληνικοῦ Δικαίου», Ἀθήνα-Κομοτηνὴ 1984, σ. 36 ἐπ. Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι τὴν ἀρχὴ τῆς ἰσότητος τῶν πολιτῶν ἐναντι τῶν νόμων εἶχε ἤδη διακηρύξει ὁ Δημοσθένης, ὁ ὁποῖος ἐφρόνει ὅτι ἔπρεπε «ἐφ' ἅπασιν τοῖς πολῖταις κοινούς τοὺς νόμους τιθέναι» (Δημοσθ. κατὰ Τιμοκράτους 116). Ὁ δὲ Παῦλος ἀργότερα στὴν περίφημη πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴ του (κεφ. γ', 28) διατυπώνει τὰ ἄκρως προωθημένα γιὰ τὴν ἐποχὴ του, ὅτι: «Ὁὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἑλληὴν, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ. Πάντες ὑμεῖς εἰς ἕστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ».

πού εἶναι ἐμφανεῖς στὰ νομοθετικά τους ἔργα καὶ μὲ τὶς ὁποῖες ἀποσκοποῦσαν στὸν περιορισμὸ τῆς ἀνισότητος.

Ἐντικείμενο τῆς παρούσης ἀνακοινώσεως, ὅπως ἄλλωστε μαρτυρεῖ καὶ ὁ τίτλος τῆς, ἀποτελοῦν οἱ ἐπιεικεῖς καὶ φιλόανθρωπος γιὰ τοὺς κατηγορουμένους διατάξεις, πού ἀπαντοῦν στὸ ποινικὸ (οὐσιαστικὸ καὶ δικονομικὸ) δίκαιο τῶν βυζαντινῶν. Ἡ ἐκτίμηση ὅμως τῆς ἀξίας καὶ τῶν πραγματικῶν διαστάσεων τῶν διατάξεων αὐτῶν, καθιστᾷ ἀναγκαία τὴν ἐξέτασή τους σὲ συνάρτηση μὲ τὸ κρατῆσαν σύστημα κολασμοῦ τῆς βυζαντινῆς ποινικῆς νομοθεσίας. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο στὰ ἐπόμενα προτάσσονται σὲ ἀδρῆς γραμμῆς ὅσες διατάξεις ἀναφερόμενες γενικότερα στὴν τιμώρηση τοῦ ἐγκλήματος ἐκρίθησαν χρήσιμες γιὰ τὴν πραγμάτευση τοῦ θέματος.

I. ΟΙ ΠΟΙΝΕΣ

Ἐπανερχόμενοι στὸ θέμα τοῦ ποινικοῦ κολασμοῦ⁸, ὅπως αὐτὸς ἐμφανίζεται στὶς ποινικῆς διατάξεις τῶν βυζαντινῶν, παρατηροῦμε ὅτι οἱ ἀπαντῶμενες ἀνάλογα μὲ τὴ βαρύτητα τοῦ ἐγκλήματος ποινὲς διεκρίνοντο κατὰ τὶς πηγὰς σὲ ἐκεῖνες ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἄλλες μὲν «θάνατον ἐπάγουσιν, αἱ δὲ δουλείαν, αἱ δὲ πολιτείας ἐκπτωσιν, αἱ δὲ ἐξορίαν, αἱ δὲ σωφρονισμὸν εἰς σῶμα, ἡγουν πληγὰς καὶ δαρμούς, ἢ δεσμούς, ἢ ζημίαν σὺν ἀτιμίᾳ ἢ στέρησιν ἀξίας τινός, ἢ πράγματος κώλυσιν»⁹.

Σ κ ο π ὸ ς τ ῆ ς π ο ι ν ῆ ς. Ἡ ἰδέα τῆς προλήψεως μελλόντων ἐγκλημάτων καὶ γενικότερα τῆς ἀναχαιτίσεως τῆς ἐγκληματικότητος ὡς δικαιολογητικὴ βάση καὶ σκοπὸς τῆς ποινῆς δὲν ἦταν καθόλου ἄγνωστη στὴ βυζαντινὴ ποινικὴ νομοθεσία, ἐμφανιζομένη μάλιστα ἐνίοτε στὶς πηγὰς καὶ ὑπὸ τὴν ταυτόχρονη μορφή τῆς εἰδικῆς προλήψεως. Κυρίαρχος ὅμως στόχος τῶν κυρώσεων, οἱ ὁποῖες ἐμνημονεύθησαν,

8. Πρβλ. T h. M o m m s e n, *Le droit pénal romain* (μετ. J. Duquesne), III, Paris 1907, σ. 229 ἐπ. Σ π. T ρ ω ι ἄ ν ο υ, *Οἱ ποινὲς στὸ βυζαντινὸ δίκαιο* («Ἐγκλημα καὶ τιμωρία στὸ Βυζάντιο», Ἰδρυμα Γουλανδρῆ-Χόρν), Ἀθήνα 1997, σ. 13 ἐπ. — B. S i n o g o w i t z, *Studien zum Strafrecht der Ecloge*, Πραγματεῖα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 21 (1956), σ. 17 ἐπ. — J. K o d e r, *Delikt und Strafe im Eparchenbuch. Aspekte des mittelalterlichen Korporationswesens in Konstantinopel*, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 41 (1991), σ. 113 ἐπ. — F. S i t z i a, *Aspetti della legislazione criminale nelle Novelle di Giustiniano. Il problema della giustificazione della pena*, *Subseciva Groningana*, 4 (1990), σ. 211 ἐπ. — E. P a t l a g e a n, *Byzance et le blason pénal du corps. Du châtement dans la cité. Supplices corporels et peine de mort dans le monde antique*, *Collections de l'École Française de Rome*, 79 (1984), σ. 405 ἐπ.

9. *Synopsis minor*, II', σζ'. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 6.σ. 500. — Ἀτταλ. ΛΕ', ρζζ'. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 7, σ. 482. — Βασ. 60.51.6, 7, 8.

φαίνεται ότι ἦταν κατὰ τὸν βυζαντινὸ νομοθέτη ἡ ἀνταπόδοση τοῦ γενομένου κακοῦ μὲ ἄλλο ἰσάξιο. Τὴν ἰδέα ἀκριβῶς αὐτὴ τῆς ἀνταποδόσεως ἀποδίδει μὲ ἰδιάζουσα σαφήνεια ὁ ὀρισμὸς περὶ τῆς ποινῆς ποὺ δίδεται στὴ Σύνοψη τῶν Βασιλικῶν¹⁰, κατὰ τὴν ὁποία:

«Ποινή ἐστὶν ἁμαρτήματος ἐκδίκησις...»

Ἐξ ἄλλου ἡ ἰδέα τῆς ἀνταποδόσεως ἐκφράζεται καὶ μὲ τὴν ταυτοπάθεια, ποὺ προβλεπόμεναι στίς διατάξεις τοῦ βυζαντινοῦ ποινικοῦ δικαίου ἐπὶ ὀρισμένων ἐγκλημάτων. Τοῦτο π.χ. συνέβαινε ἐπὶ τοῦ ἐγκλήματος τῆς τυφλώσεως. Ὁ δράστης τοῦ ἐγκλήματος αὐτοῦ ὑφίστατο τὴν ποινικὴ κύρωση τῆς ταυτοπαθείας. Ἔτσι καὶ ὁ Μιχ. Ψελλὸς ἀναφέρει στοὺς περιεκτικὸς στίχους τῆς Συνόψεως τῶν Νόμων του:

«Ἐχει τὴν ταυτοπάθειαν, εἴ τις τυφλώσει κόρας,
πλὴν ὀφθαλμὸν ἀντ' ὀφθαλμοῦ εἰκότως ἀποδώσει»¹¹.

Ὁμοίως ὡς ἀπολύτως συνεπῆ πρὸς τὴν κυριαρχοῦσα στὸ βυζαντινὸ ποινικὸ δίκαιο βασικὴ ἰδέα τῆς ἀνταποδόσεως, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ποινὴ κατ' εἶδος καὶ μέτρον τελεῖ σὲ ἀναλογία πρὸς τὴν βαρύτητα τοῦ τελεσθέντος ἐγκλήματος, εἶναι καὶ τὰ ὅσα ὁ Λέων ΣΤ' ὁ Σοφὸς διατυπώνει στίς Νεαρές του¹². Κατὰ τὸν Λέοντα δίκαιη ποινὴ εἶναι ἐκείνη ποὺ βρίσκεται σὲ ἀντιστοιχία μὲ τὴν βαρύτητα τοῦ ἐγκλήματος. Γιατί, ὅταν ἡ ποινὴ ὑπερβαίνει τὸ μέτρον τότε «οὐκέτι δίκης ἔργον, ἀδικίας δὲ μᾶλλον εἶη τὸ γινόμενον» καὶ «... τὸ δὲ βαρυτέρα κολάζειν ποινῇ τὸ ἀμάρτημα, ἀλλ' οὐ καθ' ὅσον ἄξιον, οὐκ ἐστὶ δίκαιον ἐκδίκησις, ἀλλ' ἐν σχήματι δίκης ἀδικίας ἄρχειν. Τὸ γὰρ μὴ πρὸς μέτρον τοῦ πταίσματος τιμωρεῖσθαι τὸν πταίσαντα ἀδικεῖν ἐστὶν, οὐχὶ τὰ δίκαια ποιεῖν»¹³. Πάντως ἀξίζει νὰ ἐπισημανθῇ ὅτι ὁ Λέων ἀντιμετωπίζει

10. P.I, 29 καὶ 131. Ζέπων J. G-R, τ. 5, σ. 497 καὶ 504. Βασ. 2.2.126.

11. L. G. Westerink, ἔνθ' ἄν., σ. 157, στ. 860-861. Ἡ ταυτοπάθεια προβλεπόμεναι ὁμοίως καὶ στὸ ἐγκλημα τῆς συκοφαντίας: «Ὁ συκοφάντης τῇ ταυτοπαθείᾳ ὑπόκειται» (Ἐπιναγωγὴ/Εἰσαγωγὴ 40.18. Ζέπων J. G-R, τ. 2, σ. 361). Πρόχειρος Νόμος 39.15. Ζέπων, τ. 2, σ. 218. — Cod. 9.46.10. — Ἀρμενόπουλος 6.9.3. — «Τῶν κεφαλικῶν ἐγκλημάτων αἱ συκοφανταὶ κεφαλικάς ἔχουσι τὰς τιμωρίας» (Ecloga ad Prochiron mutata 37.46. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 301).

12. Βλ. σχετικῶς Νεαρές 61, 62, 64, 66, 67, καὶ 105 (P. Noailles et A. Dain, Les Nouvelles de Léon VI le Sage, Paris 1944, σ. 227, 229, 235, 239, 243 καὶ 343. — Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 131, 132, 134, 136, 137 καὶ 173.

13. P. Noailles et A. Dain, ἔνθ' ἄν., σ. 229 καὶ 241. — Πρβλ. καὶ G. Ferrari

στις Νεαρές του τὴν ἀνταπόδοση καὶ ὡς μέσον πραγματώσεως τῆς προλήψεως¹⁴.

Οἱ ἀνωτέρω ἐκτεθεῖσες ἀντιλήψεις τοῦ Λέοντος περὶ μέτρου καὶ δικαίας ποινῆς δὲν εἶναι νέες οὔτε καὶ ἐκφράζονται τὸ πρῶτον μὲ τις Νεαρές του. Ἀντιθέτως φαίνονται σαφῶς ἐπηρεασμένες ἀπὸ σχετικές διατάξεις τῆς Ἰουστινιάνειας νομοθεσίας παρὰ τὸ ὅτι οἱ τελευταῖες ἔχουν ὡς ἀποδέκτη ὅχι τὸ νομοθέτη, ἀλλὰ τὸ δικαστή. Συγκεκριμένα σχετικὴ διάταξη τῶν Πανδεκτῶν ὀρίζει ὅτι ὁ δικαστὴς κατὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς ποινῆς πρέπει νὰ κινεῖται μέσα στὰ πλαίσια τοῦ μέτρου καὶ σὲ καμμιὰ περίπτωση δὲν πρέπει νὰ ἐπιζητῇ τὴ δόξα οὔτε τῆς αὐστηρότητας οὔτε καὶ τῆς ἐπιεικείας¹⁵.

Ἡ θανατικὴ ποινὴ καὶ τρόποι ἐκτελέσεως αὐτῆς. Τὴν τραχύτητα τῶν ἀπειλουμένων ποινῶν ἐπέτεινε σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις καὶ ὁ βάνουσος τρόπος ἐκτελέσεως αὐτῶν. Εἰδικότερα γιὰ τοὺς καταδικαζομένους στὴ θανατικὴ ποινὴ δὲν ὑφίστατο πάγιος καὶ ὁμοιόμορφος τρόπος ἐκτελέσεως αὐτῆς. Κι αὐτό, γιὰ τὴν θανάτωση μὲ τὸ ξίφος¹⁶, παρὰ τὸ ὅτι ἦταν συνήθης, δὲν ἀποτελοῦσε ὅμως καὶ τὸν μοναδικὸ τρόπο ἐκτελέσεως τῆς θανατικῆς ποινῆς. Στις πηγές ἀπαντᾷ μὲ σειρά ἀλλων ἀποκρουστικῶν τρόπων θανατώσεως τῶν καταδικασθέντων σὲ θάνατο. Ἔτσι

d a l l e S p a d e, Il diritto penale nelle «Novelle» di Leone il filosofo, Scritti Giuridici, 1, σ. 11. — Γ. Μιχαηλίδου - Νουάρο, Αἰ φιλοσοφικαὶ καὶ κοινωνιολογικαὶ ἰδέαι Λέοντος ΣΤ, τοῦ Σοφοῦ ἐπὶ τῶν ὀρίων τῆς ἐξουσίας τοῦ νομοθέτου, «Δίκαιον καὶ κοινωνικὴ συνείδησις», Ἀθήνα 1972, σ. 114. — Γ. Κουσουλάκου, Μεσότης καὶ μέτρον ἐν τῇ ἐλληνικῇ διανοήσει, «Ξένιον», Festschrift für Pan. J. Zepos, I, Athen-Freiburg/Br.-Köln 1973, σ. 225 ἐπ.

14. «Ἄξιον μὲν τοὺς δημοσίων ἀδικημάτων ἐνόχους κολάζειν καὶ τοιαύταις ὑπάγειν τιμωρίας αἱ μέλλουσιν... ἀνακόπτειν τὰ ἀδικήματα». «Καλὸν ἢ ἐκ τῶν νόμων ἐπαγομένη τιμωρία καὶ κόλασις, ὅτι σωφρονίζει τὸ ἄτακτον καὶ ἄκοντας ἀναστέλλει τῆς ἐπὶ τὰ πονηρὰ ρύμης τοὺς προπετεῖς ἐπὶ κακίαν» (Νεαρές 62 καὶ 105. P. N o a i l l e s e t A. D a i n, ἐνθ' ἄν., σ. 229 καὶ 343).

15. «Perspicendum est iudicandi, ne quid durius aut remissius constituatur, quam causa deposcit: nec enim aut severitatis aut clementiae gloria affectanda est, sed perpenso iudicio, prout quaeque res expostulat, statuendum est. Plane in levioribus causis proniores ad lenitatem iudices esse debent, in gravioribus poenis severitatem legum cum aliquo temperamento benignitatis subsequi». (Dig. 48.19.11). Πρβλ. Βασ. 60.51.11 καὶ σχόλιο.

16. Βλ. ἐνδεικτικὰ Πρόχειρος Νόμος 39.19, 20, 21, 40, 73, 77, 79, 82. Ζέπων J. G-R, τ. 2, σ. 218, 220, 225 καὶ 226. — Ἐπαναγωγὴ|Εἰσαγωγὴ 40.23, 24, 45, 66, 83, 88. Ζέπων J. G-R, τ. 2, σ. 361, 363, 365, 367. Ἀρμενόπουλος 6.6.3, 8· 6.8.3· 6.10.2,6,8. — Dig. 48.8.3, 48.19.38. § 5, 49.16.7. — Cod. 9.18.3. — Ἐκλογὴ 17.38, 41, 42, 43, 45, 46, 52. L. B u r g m a n n, ἐνθ' ἄν., σ. 240, 242. — Ὅταν ὁ νόμος ὥριζε ὡς ποινὴ τὸ θάνατο μὲ τὸ ξίφος ἀπεκλείετο ἡ θανάτωση μὲ ἄλλο μέσο, δηλαδὴ μὲ πέλεκυ, βέλος, ράβδο, βρόχο καὶ φυσικὰ οὔτε μὲ δηλητήριο. Ἀπαγορευόταν δὲ στοὺς ἄρχοντες νὰ ἐπιτρέπουν στοὺς καταδικαζομένους τὴν ἐπιλογὴ τοῦ τρόπου ἐκτελέσεώς τους (Dig. 48.19.8 § 1. Βασ. 60.51.8 καὶ σχόλιο. Ἀτταλ. 35.ρῆζ. Ζέπων J. G-R, τ. 7, σ. 482).

π.χ. προβλέπονται θανατώσεις με τήν πυρά¹⁷ ἢ ὁποία, μεταξύ ἄλλων, ἐμφανίζεται σὲ μεταγενέστερες ἰδίως πηγές καὶ ὡς ποινή τῶν πατροκτόνων καὶ γενικότερα τῶν συγγενοκτόνων¹⁸· μετὰ τὴν φούρκα, ποὺ προσωμοιάζε μετὰ τὴν ἀγχόνη¹⁹· μετὰ τὴν «ὑποβολή» στὰ θηρία²⁰ ἢ τὴν θηριομαχία²¹, μετὰ τὸν ἀνασκολοπισμὸς²². Τέλος ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἀπὸ Νεαρά τοῦ αὐτοκράτορα Μαυρικίου πληροφοροῦμεθα ὅτι στὸν φονεύσαντα

17. Ἐκλογή 17.41. L. Burgmann, ἔνθ' ἄν., σ. 241. — Ἐπαναγωγή/Εἰσαγωγή 40.20, 21, 38, 39. Ζέπων J. G-R, τ. 2, σ. 361, 362. — Πρόχειρος Νόμος 39.17, 18, 36, 37. Ζέπων J. G-R, τ. 2, σ. 218, 220. — Ἀρμενόπουλος 6.12.2, 4. — *Ecloga ad Prochiron mutata* 35. 11. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 296. — *Cod.* 9,18.3.

18. Βασ. 60.40.1, 8. — *Synopsis Basilicorum* Φ. VI, 30. Ζέπων J. G-R, τ. 5, σ. 573. — *Epanagoge Aucta* XLIII, 4. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 184. — *Epitome* 45.23, 80. Ζέπων J. G-R, τ. 4, σ. 575, 579. — Πρόχειρος Νόμος 39.35. Ζέπων J. G-R, τ. 2, σ. 220. — Ἀρμενόπουλος 6.6.16. — *Prochiron Auctum* XXXIX, 114. Ζέπων J. G-R, τ. 7, σ. 291. — Κατὰ τὴν Ἰουστινιάνεια νομοθεσία οἱ φονεῖς γονέων καὶ γενικότερα τῶν συγγενῶν ὑφίσταντο τὴν φρικτὴν ποινὴν νὰ ριφθοῦν στὴ θάλασσα ἢ σὲ ποταμὸ ἐντὸς σάκκου γεμάτου ἀπὸ φίδια (*Cod.* 9.17.1. — *Dig.* 48.9.9). Στὴ δὲ Ἐπιτομή (45.23. Ζέπων J. G-R, τ. 4, σ. 575) ἀπαντᾷ διάταξη σύμφωνα μετὰ τὴν ὁποία «... ὁ πατροκτόνος ῥάβδοις ἡμαγμένους τυπτόμενος εἰς σάκκον ἐρράπτεται μετὰ κυνὸς καὶ ἀλεκτρυόνος καὶ ἐχίδνης καὶ πιθήκου καὶ εἰς θάλασσαν ρίπτεται εἰ δὲ μὴ πλησιάσῃ ἢ θάλασσα, θηρίους παραδίδονται». Πρβλ. καὶ Βασ. 60.40.5 (σχόλιο).

19. Πρόχειρος Νόμος 39.16,17. Ζέπων J. G-R, τ. 2, σ. 218. *Prochiron Auctum* 39. 33, 36, 224. Ζέπων J. G-R, τ. 7, σ. 282 καὶ 305. Ἐπαναγωγή/Εἰσαγωγή 40.19. Ζέπων J. G-R., τ. 2, σ. 361. Ἀρμενόπουλος 6.6.25, 6.8.2. Ἐκλογή 17.50. L. Burgmann, ἔνθ' ἄν., σ. 242. Παραλλαγή τῆς ποινῆς τῆς φούρκας σὲ περισσότερο θηριώδη μορφή ἀπαντᾷ στὴ διάταξη ποὺ ὀρίζει ὅτι: «Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει μαντευόμενοι, εἰ καὶ ἀξιωματικοὶ εἰσίν, ἐν ξύλῳ ἀναρτάσθωσαν καὶ ζεσέσθωσαν». (*Ecloga ad Prochiron mutata* 35.14. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 296). Πρβλ. καὶ P. Speck, *Der Tod an der furca καὶ τὸ Ἰδιόυ*, Eine Quelle zum Tod an der furca, *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, τ. 40 καὶ 42, Wien 1990 καὶ 1992, σ. 349-350 καὶ 83-85.

20. Βασ. 60.25.1 (= *Dig.* 47.14.1). — *Attal.* 35, ρμβ'. Ζέπων J. G-R, τ. 7, σ. 477. — *Ecloga ad Prochiron mutata* 37.11. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 299. — *Prochiron Auctum* XXXIX, 37, 208, 218. Ζέπων J. G-R, τ. 7, σ. 282, 301 καὶ 302.

21. Βασ. 60.39.6 (= *Dig.* 47.9.12).

22. «Οἱ πρὸς πολεμίους παραγινόμενοι καὶ τὰς ἡμετέρας βουλὰς ἀναγγέλλοντες, ἢ ἀνασκολοπιζονται ἢ καίονται» (Ἐπαναγωγή/Εἰσαγωγή 40.20. Ζέπων J. G-R, τ. 2, σ. 361). Πρβλ. καὶ Νεαρά 67 τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ τὴν μεταρρυθμιζουσα ἐπὶ τὸ ἐπιεικέστερον τὴν ποινὴν τοῦ παλαιοῦ νόμου, ποὺ ὀριζε γιὰ τὸν αὐτομολήσαντα πρὸς ἐχθρούς καὶ ἐκουσίως ἐπανελθόντα «ἐκδοτον εἰς βρῶσιν θηρίους γίνεσθαι ἢ ἀνασκολοπιζέσθαι». P. Noailles et A. Dain, ἔνθ' ἄν., σ. 243 ἐπ. ὅπου ὁμως ἐσφαλμένως τὸ ἀνασκολοπιζῶ (empaler) μεταφράζεται ὡς ἀπαγχονίζω (pendre, «pendu»). Σημειωτέον ὅτι ἡ ποινὴ τοῦ ἀνασκολοπισμοῦ εὐρύτατα ἐφηρμόζετο ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς. Περὶ αὐτοῦ βλ. Δ. Πετροπούλου, Ἡ θανάτωσις δι' ἀνασκολοπισμοῦ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν, ΚΓ', Ἀθῆναι 1953, σ. 531 ἐπ.

«τὸν διασωθέντα τῆς ζαλῆς τῶν κυμάτων» ἐπεβάλλετο ὡς ποινή νὰ συνταφῆ ζωντανὸς μὲ τὸ νεκρὸ²³.

Διάφορες ἄλλες ποινές. Ἐξαιρουμένης τῆς θανατικῆς ποινῆς καὶ τῶν φρικτῶν τρόπων ἐκτελέσεως αὐτῆς, ὁ κολασμὸς καὶ ὅσων ἄλλων ἐγκλημάτων δὲν ἐπέσυραν τὴν ἐσχάτη τῶν ποινῶν δὲν φαίνεται ὅτι ὑπελείπετο καθόλου σὲ σκληρότητα. Ἔτσι ἐκτὸς τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου οἱ σημαντικότερες κυρώσεις, πλὴν τῶν περιουσιακῶν, ποὺ ἀπαντοῦν στὶς βυζαντινὲς νομικὲς πηγές εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

α) Οἱ ποινές τοῦ μετάλλου καὶ τοῦ περιορισμοῦ οἱ ὁποῖες συγκαταλέγοντο στὶς κυρώσεις ἐκεῖνες ποὺ ἀπεδίδοντο μὲ τὸν ὄρο «ἐσχάτη τιμωρία». Κι αὐτὸ γιατί, κατὰ τὴ σχετικὴ διάταξη τῶν Βασιλικῶν ἀμφότερες εὐρίσκοντο πολὺ πλησίον πρὸς τὸ θάνατο²⁴. Εἰδικότερα μάλιστα ἡ ποινή τοῦ μετάλλου ποὺ ἀποτελοῦσε μιὰ μορφή καταναγκαστικῆς ἐργασίας, συνίστατο κατὰ τὶς πηγές στὸ «καταδικασθῆναι τινὰ ἄσβεστον ποιεῖν ἢ θεῖον ὀρύττειν»²⁵.

β) Ἡ ποινή τῆς ἐξορίας ποὺ μποροῦσε νὰ εἶναι πρόσκαιρη εἴτε καὶ διηνεκῆς. Διέφερε δὲ τῆς βαρύτερης ποινῆς τοῦ περιορισμοῦ²⁶, γιατί ἡ ἐξορία ἐ-

23. Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 26-27.

24. «Ἐσχάτη τιμωρία ἐστὶ τὸ φουρισθῆναι, καὶ καυθῆναι, καὶ ἀποκεφαλισθῆναι, καὶ μεταλλισθῆναι, καὶ περιορισθῆναι. ταῦτα γὰρ πλησιάζει καὶ μιμεῖται θάνατον». (Βασ. 60.51.26).

25. Βασ. 60.51.8 (= Dig. 48.19.8§10). — Ἀτταλ. ΛΕ' ρ4θ'. Ζέπων J. G-R, τ. 7, σ. 482. *Synopsis Basilicorum*, M, XI. Ζέπων J. G-R, τ. 5, σ. 419. — *Synopsis Minor* II', σή'. Ζέπων J. G-R., τ. 6, σ. 501. — Ἀρμενόπουλος, Append. III, 32. Γιὰ τοὺς καταδικασθέντες δὲ «εἰς μέταλλον» χωρὶς ταυτοχρόνως νὰ ὀρισθῆ καὶ ὁ χρόνος τῆς καταδίκης τους, ἐλογίζετο ὅτι κατεδικάσθησαν γιὰ μιὰ δεκαετία (*Synopsis Minor* M', ξη'. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 460.— Ἀτταλ. ΛΕ', σς'. Ζέπων J. G-R, τ. 7, σ. 483. — Βασ. 60.51.22. Ἀρμενόπουλος 1.4.70). Διέφερε δὲ ἡ καταδίκη «εἰς μέταλλον» ἐκείνης τοῦ καταδικασθέντος εἰς «ἔργον μετάλλου» ὡς πρὸς τὰ δεσμὰ. Καὶ τοῦτο, διότι «ὁ εἰς μέταλλον καταδικαζόμενος βαρύτεροις περιβάλλεται δεσμοῖς». Βασ. 60.51.8. (= Dig. 48.19.8 § 6) καὶ Βασ. 60.51.40 (σχόλιο). Πρβλ. ὁμως καὶ Βασ. 60.30.2 (σχόλιο). Δὲν διέφευγαν δὲ τῆς ποινῆς τοῦ μετάλλου οὔτε οἱ γυναῖκες Βασ. 60.51.8 (= Dig. 48.19.8§8). Ἀπηλλάσσοντο ὅμως οἱ «τίμιοι ἄνδρες» (Βασ. 60.51.26), οἱ στρατιῶτες (*Synopsis Basilicorum*, Σ'. IV, 1. Ζέπων J. G-R, τ. 5, σ. 509—510), ὅπως καὶ τὰ τέκνα τῶν «διὰ γῆρας ἀποστρατευθέντων» (Βασ. 60.51.43 (= Cod. 9.47.5). Τέλος ἀπὸ τὶς νομικὲς πηγές πληροφοροῦμεθα ὅτι οἱ μεταλλιζόμενοι ὑφίσταντο καὶ στίξη μὲ τὴν ἀναγραφή τῆς τιμωρίας στὸ σῶμα. Ἡ σχετικὴ διάταξη τῶν Βασιλικῶν (60.51.54. — *Synopsis Basilicorum*, M, XI. Ζέπων J. G-R, τ. 5, σ. 419) χωρὶς νὰ καταργεῖ τὸ στιγματισμὸ ὀρίζει νὰ γίνεται στὰ χέρια ἢ στὰ πόδια τῶν καταδικαζομένων «ὥστε ἡ ὄψις, ἦτις πρὸς μίμησιν τῆς ὠραιότητος τῆς οὐρανίας ἐστὶ πεπλασμένη, μηδαμῶς σπιλωθῆ». Πρβλ. καὶ Φ. Κουκολέ, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμὸς, τ. 6, ἐν Ἀθήναις 1964, σ. 63 ἐπ.

26. «Τὸ περιορισθῆναι δὲ τοῦ ἐξορισθῆναι κατὰ πολὺ βαρύτερον». *Synopsis Minor*, Φ, 26. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 539. Ἀτταλ. XXXV, σιδ'. Ζέπων J. G-R, τ. 7, σ. 483.

φύλαττε «τὴν πολιτείαν καὶ τὴν τοῦ διατίθεσθαι ἐξουσίαν τοῦ καταδικασθέντος»²⁷, ἐν ἀντιθέσει μὲ τὸν περιορισμό, ὁ ὁποῖος «καὶ τὴν πολιτείαν, καὶ τὴν οὐσίαν ἀπόλλει»²⁸. Σημαντικὸ ἐπίσης στοιχεῖο γιὰ τὸν καθορισμὸ τοῦ χρόνου διαρκείας τῆς ποινῆς τῆς πρόσκαιρης ἐξορίας ἀποτελοῦσε, ὅπως φαίνεται σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, καὶ ἡ ἡλικία τοῦ κρινομένου ὡς ἐνόχου. Ἔτσι π.χ. ἐπὶ τοῦ ἐγκλήματος «τῶν ἀποκινηθέντων ὄρων» ἐὰν ὁ ἐνοχος ἦταν «νεώτερος» ἐτιμωρεῖτο γιὰ χρόνον ἐξορίας μακρότερο. Ἀντιθέτως γιὰ τοὺς γέροντες ὁ χρόνος ἔπρεπε νὰ ὀρίζεται βραχύτερος²⁹.

γ) Ἡ ποινὴ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ κλπ. Μία σειρὰ βαναύσων ποινῶν μὲ προεξάρχοντες τοὺς ἀκρωτηριασμούς, οἱ ὁποῖοι μάλιστα ἐπεξετάθησαν στὴν Ἐκλογὴ τῶν Ἰσαύρων³⁰, ἀπαντοῦν συχνότατα στὸ σύστημα κολασμοῦ τῆς βυζαντινῆς ποινικῆς νομοθεσίας. Ἔτσι π.χ. ὄχι μόνον ἀκρωτηριασμοί, συνήθως τῶν χερσιῶν³¹, ἀλλὰ καὶ ἡ ρινοκοπία³², ἡ κοπή τῆς γλώσσας³³ ἀκόμη καὶ τῶν γεννητικῶν ὀργά-

27. Βασ. 60.54.7.

28. Βασ. 60.54.14. «Τῶν μὲν περιοριζομένων τὰ πράγματα, ἐὰν οἱ δυνάμενοι περιορίζειν ἐπαγάγῃσι τὴν τιμωρίαν, τῷ δημοσίῳ διαφέρουσιν. ἐπειδὴ καὶ σιωπηρὰ δήμευσις ἐπακολουθῆ τῇ τιμωρίᾳ» (Βασ. 60.51.46).

29. Βασ. 60.31.2 (= Dig. 47.21.2) καὶ 60.31.1 (σχόλιο). — *Synopsis Basilicorum*, Ο', VIII, 8. Ζ ἐ π ω ν J. G-R, τ. 5, σ. 454. — *Synopsis Minor*, Ο', λς'. Ζ ἐ π ω ν J. G-R, τ. 6, σ. 487. — Ἀρμενόπουλος 6.7.11.

30. Γιὰ τὸ ποινικὸ δίκαιο τῆς Ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων, βλ. B. S i n o g o w i t z, Studien zum Strafrecht der Eclogie, Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. 21, ἐν Ἀθήναις 1956. Ὁσον ἀφορᾷ στὰ ὑποστηρικθέντα ὅτι ἡ ὑπὸ τῆς Ἐκλογῆς γενίκευση τῆς ποινῆς τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ ἐπὶ σειρᾶς ἐγκλημάτων ἐγένετο ἀπὸ λόγους φιλανθρωπίας καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδραση χριστιανικῶν ἰδεῶν, σύμφωνα μὲ τις ὁποῖες ὁ ἀκρωτηριασμὸς ἦταν προτιμότερος ἀπὸ τὴ θανάτωση τοῦ ὑπαίτιου [C. A. S p u l b e r, L'Eclogue des Isauriens, Cernautzi (Roumanie), 1929, σ. 185], δὲν νομίζω ὅτι εἶναι πειστικά. Πρβλ. ἐπ' αὐτοῦ καὶ τὰ ἐκτιθέμενα ὑπὸ G. O s t r o g o r s k y, Histoire de l'État Byzantin, Paris 1956, σ. 188. T. E. G r e g o r y, The Eclogia of Leo III and the Concept of Philanthropia, «Βυζαντινά», τ. 7, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 269 ἐπ. Ἀξίζει νὰ σημειωθῆ ὅτι ἀκρωτηριασμοὶ μελῶν τῶν ἐνόχων ἀξιοποιῶν πράξεις ἦσαν πολὺ συνήθεις καὶ στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη. Περὶ αὐτοῦ βλ. El. Santschi, Procès criminels en Crète vénitienne (1354-1389), «Θησαυρίσματα», τ. 7 (1970), Βενετία, σ. 82 ἐπ.

31. Πρβλ. *Πρόχειρος Νόμος* 39.5, 14, 18, 22, 40, 53, 54, 56, 57. Ζ ἐ π ω ν J. G-R, τ. 2, σ. 216, 217, 218, 220, 223. — *Ἐπαναγωγὴ/Εἰσαγωγὴ* 40.5, 17, 21, 25, 45, 68, 72, 88, 89. Ζ ἐ π ω ν J. G-R, τ. 2, σ. 360, 361, 363, 365, 366, 367. — Ἀρμενόπουλος 6. 5.9, 11, 13, 14. 6.13.4 καὶ 6. 14.3. — Βασ. 60.48.20 (=Cod. 9.20.15). — *Ἐπαναγωγή Αὐκτα* 52.5, 11, 50. Ζ ἐ π ω ν J. G-R, τ. 6, σ. 201 καὶ 205.

32. *Πρόχειρος Νόμος* 39.40, 43, 45, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69. Ζ ἐ π ω ν J. G-R, τ. 2, σ. 220, 221, 222, 224, 225). — *Ἐπαναγωγὴ/Εἰσαγωγὴ* 40.49, 51, 52, 53, 54, 55, 59, 60, 61. Ζ ἐ π ω ν J. G-R, τ. 2, σ. 364-365. — Ἀρμενόπουλος 6.2.19, 26· 6.3.3, 4, 6, 9, 10· 6.4.1.

33. Ἐκλογὴ 17.2. L. B u r g m a n n, ἔνθ' ἄν., σ. 226. — *Πρόχειρος Νόμος* 39.46. Ζ ἐ π ω ν

νων³⁴, χωρίς να λείπει και η τύφλωση, αποτελούν ποινές που προβλέπονται σε πλείστες διατάξεις του βυζαντινού ποινικού δικαίου. Ειδικότερα ως προς την ποινή τῆς ρινοκοπίας φαίνεται ὅτι μὲ ἰδιαίτερη συχνότητα ἐπιβάλλεται στὰ ἐγκλήματα κατὰ τῆς γενετήσιας ἐλευθερίας, ὅπως καὶ στὰ σχετιζόμενα μὲ τὸ γάμο καὶ τὴν οἰκογένεια.

“Ὅσον ἀφορᾷ δὲ στὴν ἰδιαίτερος σκληρὴ ποινὴ τῆς τυφλώσεως ἦταν καὶ αὐτὴ ἀρκετὰ γνώριμη στὶς διατάξεις τῆς βυζαντινῆς ποινικῆς νομοθεσίας. Ἀπαντᾷ ὡς κύρωση ἐπὶ ὀρισμένων κατηγοριῶν ἐγκλημάτων. Ἔτσι διάταξη τῆς Ἐκλογῆς³⁵ προβλέπει τὴν ποινὴ τῆς τυφλώσεως γιὰ τὸν κλέπτη πράγματος ἀφιερωμένου στὴ θρησκευτικὴ λατρεία ἐνῶ μὲ τὴν ἴδια ποινὴ κολάζεται καὶ ἀπὸ τὸν Πρόχειρο Νόμο³⁶ «ὁ ἐν θυσιαστηρίῳ ἐν ἡμέρᾳ ἢ ἐν νυκτὶ εἰσιὼν καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἱερῶν τι ἀφελόμενος». Ἀκόμη μὲ τύφλωση ἐτιμωρεῖτο ἀφ’ ἐνὸς μὲν ὁ ἐπιχειρῶν νὰ κλέψῃ βοῦν ἀπὸ ἀγέλης, ἐάν, ἐκ τῆς πράξεώς του αὐτῆς, ἐξέφευγε ἢ ἀγέλη καὶ ἐγίνετο («θηριόβρωτος») καὶ ἀφ’ ἐτέρου ὁ κλέπτης σίτου, ἐφ’ ὅσον εἶχε καταστῆ ὑπότροπος γιὰ τρίτη φορὰ³⁷.

Ἡ Νεαρά ὅμως 92 τοῦ Λέοντος ΣΤ’ τοῦ Σοφοῦ ἦταν ἐκείνη πού ἐθέσπισε τὴν τύφλωση καὶ ὡς ἓνα διακεκριμένο ἐγκλημα. Ἐκκινῶν δὲ ὁ νομοθέτης ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀποδόσεως τοῦ ἴσου κακοῦ ὥρισε ὡς ποινὴ τοῦ ἐγκλήματος τῆς τυφλώσεως τὴν ταυτοπάθεια. Συγκεκριμένα, κατὰ τὴν Νεαρά, ὁ τυφλῶσας συνάνθρωπό του κατὰ τὸν ἓνα ὀφθαλμὸ τυφλοῦται καὶ αὐτὸς κατὰ τὸν ἓνα ὀφθαλμὸ. Ἡ ποινὴ ὅμως καθίστατο ἡπιώτερη, ἐὰν ἡ τύφλωση ἐγίνετο καὶ στοὺς δύο ὀφθαλμούς. Τότε ὁ δράστης ἐτυφλοῦτο κατὰ τὸν ἓνα ὑποχρεούμενος νὰ δώσει καὶ τὸ δίμοιρο τῆς περιουσίας του

J. G-R, τ. 2, 222. — Ἐπαναγωγὴ/Εἰσαγωγὴ 40.70. Ζέπων J. G-R, τ. 2, σ. 366. — *Prochiron Auctum* 39.146. Ζέπων J. G-R, τ. 7, σ. 295. — *Ecloga Privata Aucta* 17.2. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 40. — *Ecloga ad Prochiron mutata* 18.2. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 263. — Ἀρμενόπουλος 1.7.19.

34. Βασ. 60.37.85. — Πρόχειρος Νόμος 39.74. Ζέπων J. G-R, τ. 2, σ. 226. — Ἐπαναγωγὴ/Εἰσαγωγὴ 40.67. Ζέπων J. G-R, τ. 2, σ. 365. — Ἐκλογὴ 17.39. L. Burgmann, ἔνθ’ ἀν., σ. 59. — Ἀρμενόπουλος 6.4.4. — *Epanagoge Aucta* 52.67. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 207. — *Ecloga ad Prochiron mutata* 19.25. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 269. — *Synopsis Minor*, Α’, νζ’. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 338. — *Prochiron Auctum* 39.191. Ζέπων J. G-R, τ. 7, σ. 300. — Ἀτταλ. 35. ρλζ’. Ζέπων J. G-R, τ. 7, σ. 476. — *Synopsis Basilicorum* Κ’, XXVII, 1. Ζέπων J. G-R, τ. 5, σ. 387.

35. 17.15. L. Burgmann, ἔνθ’ ἀν., σ. 230.

36. XXXIX, 58. Ζέπων J. G-R, τ. 2, σ. 223. Πρβλ. καὶ Ἀρμενόπουλο 6.5.15. — Ἐπαναγωγὴ/Εἰσαγωγὴ 40.69. Ζέπων J. G-R, τ. 2, σ. 365. — *Epanagoge Aucta* 52.51. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 205. — Ἀτταλ. 35, ροε’. Ζέπων J. G-R, τ. 7, σ. 480.

37. Ἀρμενόπουλος, Νόμοι Γεωργικοὶ 11, 7 καὶ 12. Πρβλ. καὶ Albertoni, Per una esposizione del diritto bizantino con riguardo all’Italia; Imola 1927, σ. 143.

«εἰς παραμυθίαν» τοῦ θύματος. Τίς ἐπελθοῦσες αὐτὲς ρυθμίσεις τῆς Νεαρᾶς 92 τοῦ Λέοντος ἐκφράζει παραστατικὰ στοὺς στίχους τῆς Συνόψεως τῶν Νόμων του καὶ ὁ Μιχ. Ψελλός:

«Ἐχει τὴν αὐτοπάθειαν, εἴ τις τυφλώσει κόρας
πλὴν ὀφθαλμὸν ἀντ' ὀφθαλμοῦ εἰκότως ἀποδώσει,
εἰ δέ τις ἐξορύξειεν ὄμματα φεῦ! τὰ δύο,
αὐτὸς ἐξορυχθήσεται ὀφθαλμὸν ἓνα μόνον,
ἀντὶ δέ γε τοῦ λείποντος δότω τὴν διμοιρίαν,
τῷ τυφλωθέντι παρ' αὐτοῦ τῶν ἰδίωνπραγμάτων,
εἰ δ' ἔστιν ἀπορώτατος ἐξορύχθω τὰ δύο»³⁸.

Ἔτσι, ὅπως φαίνεται, οἱ ἐπιεικεῖς αὐτὲς διατάξεις εὐνοοῦσαν ἀποκλειστικὰ μόνον τοὺς «εὐπόρους» δράστες τῆς τυφλώσεως. Ἀντιθέτως οἱ «ἄποροι» ὑφίσταντο ἀκεραία τὴν ποινὴ τῆς ταυτοπαθείας μὲ τὴν ἐξόρυξιν καὶ τῶν δύο ὀφθαλμῶν τοὺς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἢ ἀνισότητά τῆς ποινικῆς μεταχειρίσεως τῶν ἐνόχων, ἐξαρτωμένη ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν τάξιν στὴν ὁποία ἀνήκαν («εὐπορος-ἄπορος»), ἐπιβεβαιώνει καὶ μὲ τὴν νομοθετικὴν αὐτὴ ρύθμισιν ὅτι διατηρεῖ τὴν κυρίαρχη θέσιν τῆς στίς Νεαρᾶς τοῦ Λέοντος. Ἀξίζει δὲ ἀκόμη νὰ προστεθῆ ὅτι, ὅπως πληροφοροῦμεθα ἀπὸ τὰ προστεθέντα ὡς παράρτημα στὸ πόνημα τοῦ Ἀτταλειάτη ἀποσπάσματα νεωτέρων Νεαρῶν, ἀπὸ τίς Νεαρᾶς τοῦ Λέοντος ἐκράτησαν ἐκεῖνες «αἰτίνας ἐτέρων νόμων μὴ ὑπόντων ἐγράφησαν, ἢ εἰς προσθήκην τῶν παραλειφθέντων ταῖς νεαραῖς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐγένοντο»³⁹. Μεταξὺ δὲ τῶν μνημονευομένων ὅτι ἴσχυσαν καὶ μεταγενεστέρως Νεαρῶν τοῦ Λέοντος καταλέγεται καὶ ἡ Νεαρά 92 ἢ θεσπίσασα τὸ ἐγκλημα τῆς τυφλώσεως.

Τέλος δὲν εἶναι ἄσκοπο νὰ ὑπομνησθοῦν καὶ οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ-Πλήθωνος, τοῦ ἐπιφανοῦς αὐτοῦ βυζαντινοῦ φιλοσόφου καὶ ζηλωτῆ τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ κόσμου, γιὰ τοὺς ἀκρωτηριασμοὺς ποὺ ἀφθονοῦσαν στίς προβλεπόμενες ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν ποινικὴν νομοθεσίαν κυρώσεις. Ὁ Πλήθων λοιπὸν ἀπεστρέφετο τοὺς ἀκρωτηριασμοὺς μελῶν τῶν ἐνόχων. Χαρακτήριζε τὴν ποινὴν τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ ὡς ἔθος «βαρβαρικόν τε καὶ οὐχ ἐλληνικόν οὐδὲ τῷ ἡμετέρῳ γένει πάτριον»⁴⁰. Θεωροῦσε

38. L. G. Westerink, ἔνθ' ἄν., σ. 157, στ. 860-866. — Πρβλ. ὁμοίως *Epanagoge Aucta* 52, 412. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 241. — *Prochiron Auctum* XXXIX, 223. Ζέπων J. G-R, τ. 7, σ. 305. — *Synopsis Minor*, Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 409, γ'.

39. Ζέπων J. G-R, τ. 7, σ. 491, α' καὶ γ'.

40. Σ π. Ἀ ἀ μ π ρ ο υ, Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά, τ. Γ', ἐν Ἀθήναις 1926, σ. 262.

δὲ ὅτι ἦταν προτιμότερο γιὰ τοὺς κρινόμενους ὡς ἐνόχους νὰ ὑποβάλλωνται στὴ θανατική ποινή, γιατί ἔτσι ἀπηλλάσσετο ἡ ψυχὴ τους ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ τὴν ἀθλιότητα, ἢ δὲ πατρίδα ἀπὸ τὴ ντροπὴ⁴¹.

Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ λόγο στὸ ἀξιόλογο σύγγραμμά του ὑπὸ τὸν τίτλο «Πλήθωνος νόμων συγγραφὴ» προτείνει γιὰ τοὺς ὑπαιτίους διαφόρων ἐγκληματικῶν πράξεων τὴν ἐπιβολὴ μιᾶς καὶ μόνον ποινῆς, τῆς θανατικῆς.

δ) Ὁ σωματικός σωφρονισμὸς καὶ ἡ φυλάκιση. Ὁ «σωφρονισμὸς εἰς σῶμα» συνίστατο κατὰ τὶς πηγές στὸ δαρμὸ τοῦ ὑπαιτίου⁴². Ὁ κολασμὸς ὅμως αὐτὸς σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις δὲν ἐμφανίζεται ὡς αὐτοτελὴς ποινή, ἀλλὰ ὡς παρεπομένη ἄλλης κυρίας, ὅπως π.χ. τῆς ἐξορίας⁴³ ἢ τῆς ρινοκοπίας, ὅπου ἐνίοτε τὸν δαρμὸ συνόδευε καὶ ἡ κουρὰ τοῦ καταδικασθέντος⁴⁴. Ἡ ποινὴ τοῦ δαρμοῦ προϋπέθετε γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς ὅτι ὁ ἀδικοπραγῆσας ἦταν «εὐτελής». Οἱ «ἐντιμοὶ» οὐδέποτε ἐδέρνοντο⁴⁵, ἐκτὸς ἐὰν καθίσταντο ἔνοχοι ἐγκλήματος καθοσιώσεως. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ σαφὴς εἶναι ἡ σχετικὴ διάταξη τῶν Βασιλικῶν καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς ἐπεξηγηματικὸ σχόλιο: «Μόνον οἱ εὐτελεῖς ἐλεύθεροι ροπαλίζονται ἐπὶ δὲ τῆς καθοσιώσεως

41. «Διὰ ταῦτ' ἡμεῖς θανάτῳ τοὺς πολλοὺς τῶν ἐν τοῖς τοιούτοις μαινομένων εὐθύνομεν, αὐτοὺς τε ἀθλιότητος ἀπαλλάττοντες, καὶ τὰς πόλεις αἰσχύους» (C. A l e x a n d r e, Πλήθωνος Νόμων Συγγραφῆς τὰ σφζόμενα (μετάφρ. A. Pellissier), reimpression de l'édition Paris 1858, Amsterdam 1966, σ. 125). «Τὰς ζημίας μὴ ἀλλοκότους μηδὲ βαρβαρικὰς ποιεῖσθαι τῶν ἐξαμαρτανόντων λωβουμένους τὰ ἀκρωτήρια, ἀλλ' ἄλλως ζημιοῦν καὶ ὡς ἂν μάλιστα κατάλληλον εἴη τοῖς ἀμαρτήμασι, ὥστε καὶ κεκολασμένους ἤμιστα ἂν ἐξαμαρτάνειν τοῦ λοιποῦ, ἐπεὶ τὸν γε ἀνιάτως οὕτως ἔχειν δοκοῦντα πολὺ κάλλιον ἀπαλλάττοντα τοῦ βίου ἐλευθέρων ἀφιέναι τὴν ψυχὴν σώματος, ὃ μὴ καλῶς ἴδου κεχορηθῆναι, ἢ λωβουμένους ἀναπήρω καὶ ἀχρήστῳ σώματι αὐτῶν τε καὶ τῇ ἄλλῃ πόλει ἐξαναγκάζειν ἐνδεέσθαι». (Σ π . Λ ά μ π ρ ο υ, ἐνθ' ἀν., τ. Δ', σ. 124-125). Πρβλ. καὶ τὸ ἀποδιδόμενον στὸ Δημήτριον Χρυσολωρᾶ ἔργο: «Σύγκρισις παλαιῶν ἀρχόντων καὶ νέου, τοῦ νῦν αὐτοκρατοροῦ», ὅπου ὁ ἀκρωτηριασμὸς μελῶν θεωρεῖται βαρύτερος τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου: «... ἂν δὲ καὶ μέλη τοῦ σώματος ἀφαιρεῖσθαι βουλευῶνται, καὶ θανάτου χειρὸν αὐτὰ λογίζεσθαι δίκαιον» (Σ π. Λ ά μ π ρ ο υ, ἐνθ' ἀν., τ. Γ', σ. 228).

42. *Synopsis Minor*, Π', οζ'. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 6, σ. 500. Βασ. 60.51.6,7. — *Synopsis Basilicorum*, Π', XVIII, 5. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 5, σ. 469. — Ὁ ὅρος δὲ «δαρμὸς» ἐταυτίζετο ἐν νοιολογικῶν μὲ τὸν ὄρο «πληγαί». «Αἱ πληγαί, ἤγουν οἱ κοινῶς λεγόμενοι δαρμοὶ» (*Synopsis Minor*, Π', οθ', αὐτόθι, σ. 501).

43. *Πρόχειρος Νόμος* 39.71, 83, 84. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 2, σ. 225 καὶ 227.

44. Ἐπαναγωγὴ/Εἰσαγωγὴ 40.45, 49. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 2, σ. 363-364. — *Πρόχειρος Νόμος* 39.43, 45, 69. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 2, σ. 221, 222, καὶ 225. — Ἀρμενόπουλος 6.2.19 καὶ 6.7.10.

45. Τὸ ἴδιον προνόμιον ἀπενέμετο στοὺς στρατευθέντες στρατιῶτες καὶ στὰ τέκνα τους (*Dig.* 49.18.3).

μόνης και οί έντιμοι... Σημείωσαι έντεϋθεν, ότι και οί έλευθεροι άνδρες ου δείρονται, ει μη ειεν ευτελεις οί άμαρτάνοντες, δίχα δηλαδή τής καθοσιώσεως. Έκει γάρ πάντες δείρονται...»⁴⁶. Πρέπει ακόμη να έπισημανθῆ ότι ο δαρμός πολλές φορές κατέληγε στο θάνατο τών καταδικασθέντων ενόχων. Το άποτέλεσμα άκριβώς αυτό σκοπεύ να περιστείλη σχετική άπαγορευτική διάταξη τών Πανδεκτών⁴⁷.

“Όσον άφορᾷ στη φυλάκιση πρέπει να διευκρινισθῆ ότι στα διάφορα έγκλήματα που προβλέπονται από τη βυζαντινή ποινική νομοθεσία και τὰ όποια τιμωροϋνται με όρισμένη ποινή δέν φαίνεται κατά βάση να άπαντᾷ κύρωση στερητική τής έλευθερίας⁴⁸. Ός εκ τούτου εύλόγως θά κατέληγε κανείς στο συμπέρασμα ότι, έφ’ όσον δέν ἦταν νομοθετημένη ή φυλάκιση ως ποινική κύρωση όρισμένης άξιόποινης πράξεως, έπερίττευαν και τὰ ειδικά για τούς καταδικαζομένους στην ποινή αυτή καταστήματα.

Φυλακές ἔμως δημόσιες, δεδομένου ότι οί ιδιωτικές εἶχαν άπαγορευθῆ⁴⁹, υπῆρχαν στο Βυζάντιο⁵⁰. Με τη διαφορά ότι κύριος προορισμός τους δέν ἦταν ή έκτιση σ’ αυτές ποινής από καταδικαζομένους σε φυλάκιση, αλλά ή προσωρινή τους κράτηση μέχρι την έκδοση τής δικαστικής άποφάσεως. Εἶχαν δηλαδή τόν χαρακτήρα τής φυλακῆς τών ύποδικων, όπως και τών ύπό προσωπική κράτηση τελούντων όφειλετών⁵¹.

46. Βασ.60. 51.26 (= Dig. 48.19.28 § 2). Πρβλ. και Βασ. 60.50.14 (σχόλιο): «Τὸ γὰρ ροπαλίξεσθαι τῶν εὐτελῶν ἐστίν». Βλ. και *Synopsis Basilicorum* XVIII, 7. Ζέπωv J. G-R, τ. 5, σ. 469. — Κ. Γ. Γ α ρ δ ί κ α, 'Εγκληματολογία, τ. Γ' (Σωφρονιστική), έκδ. Β', 'Αθήναι 1960, σ. 155. — Κ. Γ ε ω ρ γ ο π ο ύ λ ο υ, 'Η ποινή τής μαστιγώσεως, (Φροντιστ. 'Εγκληματολογίας Νομικῆς Σχολῆς 'Αθηνῶν), 'Αθήναι 1933, σ. 21 έπ.

47. 48.19.8 § 3. — Πρβλ. και Βασ. 60.51.8.

48. Βλ. σχετικῶς Κ. Μ π ο υ ρ δ ά ρ α, Οί βυζαντινές φυλακές ('Εγκλημα και τιμωρία στο Βυζάντιο), (Ίδρυμα Γουλανδρή-Χόρν), 'Αθήνα 1997, σ. 323.

49. «'Η διάταξις κελεύει μη εἶναι ιδιωτικᾶς φυλακᾶς...» ('Ατταλ. 35, σλθ'. Ζέπωv J. G-R, τ. 7, σ. 485). — *Prochiron Auctum* XXXIX, 228, 234. Ζέπωv J. G-R, τ. 7, σ. 305 και 307. — *Synopsis Minor*, Ρ', μδ' και Φ', κζ'. Ζέπωv J. G-R, τ. 6, σ. 509 και 539. — Βασ. 60.55.1,2 (= *Cod.* 9.5.1,2). — «... φυλακή δὲ μόνη ή δημοσία» (*Synopsis Basilicorum*, Ρ. I, 40. Ζέπωv J. G-R, τ. 5, σ. 498. — Μ. Ψελλοῦ, *Σύνομις τῶν Νόμων*. L. G. Westerink, 3η άv., σ. 167, στ. 1126.

50. Πρβλ. Κ. Μ π ο υ ρ δ ά ρ α, 3η άv., σ. 319 έπ.

51. Βλ. T h. M o m m s e n, 3η άv., τ. 3, σ. 234 και 308. — N. v a n d e r W a l, *Manuale Novellarum Justiniani*, Groningen-Amsterdam 1964, σ. 48, σημ. 6. — Πρέπει πάντως να σημειωθῆ ότι στη φυλακή ενεγκλείοντο και οί αμεινόμενοι, έφ’ όσον οί συγγενεῖς τους άδυνατούσαν να τούς φυλάξουν: «'Ο άρχων τούς μαινομένους εν ειρικτῆ βαλλέτω, ει μη διά τῶν συγγενῶν φυλαχθῆναι δύνανται, ή δεσμείτω... ου γάρ μόνον διά τὸ μη αὐτούς βλαβῆναι φυλάττουσιν, αλλά και διά τὸ μη βλάψαι ἄλλους» ('Επαναγωγή/Εἰσαγωγή 6.9. Ζέπωv J. G-R, τ. 2, σ. 247). — *Erana-goge Aucta*, Ε', 8. Ζέπωv J. G-R, τ. 6, σ. 64). “Όσον άφορᾷ δὲ στῆς γυναικες δέν έκρατοϋντο

Αυτή είναι ή εκ πρώτης ύψεως έντύπωση που άποκομίζεται από σαφείς διατάξεις του βυζαντινού ποινικού δικαίου. Έτσι διάταξη των Βασιλικών ειλημμένη από τους Πανδέκτες όρίζει κατά τρόπον άναμφίβολον ότι: «Ουδείς καταδικάζεται επί τῷ εἶναι ἐν φυλακῇ ἢ ἐν δεσμοῖς»⁵². Τό περιεχόμενον δὲ τῆς διατάξεως αὐτῆς ἐνισχύεται καί ἀπό τὰ περιλαμβανόμενα στὸν τριακοστὸ πέμπτο τίτλο τοῦ ἐξηκοστοῦ βιβλίου τῶν Βασιλικῶν τὸν τιτλοφορούμενο «περὶ παραφυλακῆς καὶ παραστάσεως ὑπευθύνων». Ἐκεῖ μάλιστα στὴ διάταξη τοῦ πρώτου θέματος όρίζεται ότι: «Ὁ ἄρχων διασκοπήτω, πότερον ὁ κατηγορούμενος ὀφείλει φυλακῇ ἐμβάλλεσθαι, ἢ στρατιώταις παραδίδοσθαι, ἢ ἐγγυηταῖς, ἢ ἑαυτῷ καταπιστεῦεσθαι...»⁵³.

Οἱ μνημονευθεῖσες ὅμως ἀπαγορευτικὲς διατάξεις, ὅπως φαίνεται, κατεστρατηγήθησαν. Οἱ ἄρχοντες εἶχαν καθιερώσει στὴν πράξη ὡς ποινὴ τὴ «διηνεκῆ φυλάκιση». Περὶ αὐτοῦ διαφωτιστικὰ εἶναι τὰ ἐκτιθέμενα σὲ σχόλιο τῶν Βασιλικῶν, τὸ ὅποιο οὐσιαστικὰ οὐδὲν ἄλλο πράττει παρά νὰ ἀποδίδῃ ἐξελληνισμένα σχετικὴ διάταξη τῶν Πανδεκτῶν⁵⁴: «Εἰώθασι μὲν οἱ ἄρχοντες καταδικάζειν τινα ἐν φυλακῇ εἶναι διηνεκῶς, ἢ καὶ ἐν δεσμοῖς. οὐκ ὀφείλουσι δὲ τοῦτο ποιεῖν. αἱ τοιαῦται γὰρ τιμωρίαι ἀπηγορευμένοι εἰσίν. αἱ φυλακαὶ γὰρ διὰ τὸ φυλάττεσθαι τοὺς ἀνθρώπους εἰσίν, οὐ διὰ τὸ τιμωρεῖσθαι...»⁵⁵.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν παρανομούντων ἀρχόντων, οἱ ὅποιοι ἐπέβαλλον ὡς ποινὴ τὴ διηνεκῆ φυλάκιση, καὶ σ' αὐτὴ τὴν ἴδια τὴ βυζαντινὴ νομοθεσία, παρά τις ρητὲς ἀπαγορεύσεις, ἀπαντοῦν εὐάριθμες περιπτώσεις ἀξιοποιίνων πράξεων γιὰ τις ὁποῖες ἡ

στὴ φυλακῇ. Μόνον ἐὰν ἐκατηγοροῦντο γιὰ βαρῦτατο ἐγκλημα παρεδίδοντο «ἐν ἀσκητηρίῳ ἢ σεμναῖς γυμνασίαις πρὸς παραφυλακῆν... μέχρι τελείας ἀποκαλύψεως τοῦ ἐγκλήματος» (*Ecloga ad Prochiron mutata* 31, 4. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 290). Βλ. ὁμοίως Νεαρά 134, 9 τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Βασ. 6. 19.7. — Ἀρμενόπουλος 1.13.8.

52. Βασ. 60.51.8. Οἱ ὑπὸ κατηγορίαν δὲ κρατούμενοι στὶς φυλακὰς ὑπεβάλλοντο συνήθως καὶ σὲ δεσμὰ, τὰ ὅποια ἐχρησιμοποιοῦντο «διὰ φυλακῆν τῆς φυγῆς» (Βασ. 60.51.8 σχόλιο). Συναφῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἡ διάταξη που τιμωρεῖ τὸν «προεστῶτα τῆς φυλακῆς» («ὁ δεσμοφύλαξ, ὃν λέγομεν νῦν κλαβικλάριον». Βασ. 60.35.4 σχόλιο), ὁ ὅποιος «χρήμασιν ὑποφθαρεῖς δίχα δεσμῶν τοὺς φυλασσομένους ἐάσῃ» (Βασ. 60.35.8. — Ἀτταλ. 35.91. Ζέπων J. G-R, τ. 7, σ. 471. — Ἀρμενόπουλος 6.14.9).

53. Βασ. 60.35.1. Ὅπως δὲ διευκρινίζεται καὶ ἀπὸ τὰ ἐνυπάρχοντα στὴ διάταξη αὐτὴ σχόλια, ἡ προσωρινὴ κράτηση στὴ φυλακῇ ἐγένετο μόνον, ὅταν ἡ κατηγορία ἀναφερόταν σὲ βαρὲα ἐγκλήματα καὶ δὲν ὑπῆρχαν ἐνδείξεις γιὰ τὴν ἀθωότητα τοῦ κατηγορουμένου. Πρβλ. καὶ *Synopsis Minor K'*, μθ'. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 432. — Ἀτταλ. XXXV, 88, 91. Ζέπων J. G-R, τ. 7, σ. 470-471.

54. *Dig.* 48.19.8 § 9.

55. Βασ. 60.51.8 (σχόλιο).

προβλεπομένη ποινή ἦταν ἡ φυλάκιση⁵⁶. Ἐτσι π.χ. σύμφωνα με διάταξη τῶν Βασιλικῶν «ὁ ἀναγκάζων τινὰ κυβεῦσαι, ἢ τιμωρεῖται, ἢ εἰς λιθοτομίας πέμπεται, ἢ δημοσία εἰρκτὴ βάλλεται»⁵⁷. Ὁμοίως ἄλλη διάταξη τιμωρεῖ με «διηνεκῆ φυλακὴν» τὸν ἀποδράσαντα τῆς φυλακῆς⁵⁸. Τέλος καὶ Νεαρά τοῦ αὐτοκράτορα Μανουὴλ Α' Κομνηνοῦ, ἔτους 1166, «περὶ τῶν ἐκουσίως φονευόντων» ὀρίζει γιὰ τὸν προσφυγόντα στὴν ἐκκλησία ἐκούσιο καὶ ἐκ προμελέτης φονέα «ἐν φυλακῇ παρ' ὄλον τὸν τῆς ζωῆς αὐτοῦ χρόνον διάγειν»⁵⁹.

Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθῆ ὅτι ἡ κατάσταση τῶν φυλακῶν, ὅπως καὶ οἱ συνθῆκες διαβιώσεως τῶν κρατουμένων σ' αὐτές, ἦταν κυριολεκτικὰ φρικτὴ. Τὶς πληροφορίες δὲ αὐτές δὲν μᾶς παρέχουν μόνον φιλολογικὲς πηγές τοῦ Βυζαντίου, ὅπως π.χ. τὸ ποίημα τοῦ Μιχαὴλ Γλυκᾶ, φυλακισμένου σὲ φυλακὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁶⁰, ἀλλὰ καὶ τὰ ἴδια τὰ ἐπίσημα νομοθετικὰ κείμενα. Ἐτσι τὰ Βασιλικά⁶¹ παρέχουν τὴν αὐθεντικὴ μαρτυρία ὅτι οἱ κρατούμενοι στίς φυλακὲς ὄχι μόνον ὑφίσταντο «ἀμέτρων βασάνων κολάσεις» στερούμενοι «τῆς τοῦ φωτός θέας», ἀλλὰ ἦσαν καὶ «κεκρατημένοι τοῖς τῶν ἀλύσεων βάρεσι». Πάντα δὲ ταῦτα πολλές φορές κατέληγαν καὶ στὸ θάνατο τῶν κρατουμένων ἀθῶων⁶².

Ἐ γ κ λ ή μ α τ α πα ρ α λ ε ί ψ ε ω ς. Ὅλες αὐτές οἱ μνημονευθεῖσες ἀνωτέρω ποινικὲς κυρώσεις προϋπέθεταν γιὰ τὴν ἐπιβολή τους συγκεκριμένη πράξη ἄδι-

56. Ἡ Κ. Μπουρδάρα ὑποστηρίζει ὅτι ἡ διάταξη ἡ ὀρίζουσα τὴν ἀπόλυση κρατουμένων ἐξ ἀφορμῆς τοῦ Πάσχα ἀφορᾷ «σὲ φυλακισμένους, οἱ ὅποιοι ἐκτίουν ποινὴ φυλακίσεως» (Κ. Μ π ο υ ρ δ ᾶ ρ α, ἔνθ' ἀν., σ. 323 σὲ συνδυασμὸ με τὴ σημ. 31). Δὲν νομίζω ὅτι ὅλοι αὐτοί, εἴτε εὐεργετούμενοι κάθε Πάσχα με ἀπόλυση ἀπὸ τὶς φυλακὲς εἴτε μὴ, ἀποτελοῦσαν καταδικασμένους ποῦ ἐξέτιναν ποινὴ φυλακίσεως. Ἐχω τὴ γνώμη ὅτι ἡ διάταξη αὐτὴ ἀναφέρεται σὲ κατηγορούμενους ποῦ τελοῦσαν ὑπὸ προσωρινὴ κράτηση («παραφυλακὴ») καὶ ὄχι σὲ καταδικασθέντες σὲ ποινὴ φυλακίσεως. Ἄλλωστε ἐμφανὲς εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς διατάξεως αὐτῆς ἀποβλεπούσης στὴν ἀπόλυση τῶν παρὰ τὸν νόμον μακροχρονίως κρατουμένων, οἱ ὅποιοι μάλιστα ἐκατηγοροῦντο γιὰ ἐλαφρὰ ἐγκλήματα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς κατηγορούμενους γιὰ βαρέα (πρβλ. ἀνωτέρω σημ. 53) τοὺς ὁποίους καὶ ἐξαιροῦσε τῆς ἀπολύσεως.

57. Βασ. 60.8.1 καὶ σχόλιο. — *Synopsis Basilicorum*, Κ', XXV, 2. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 5, σ. 386. — Πρβλ. καὶ T h. M o m m s e n, ἔνθ' ἀν., τ. 3, σ. 308, σημ. 1.

58. Βασ. 60.51.26. — *Synopsis Minor*, Φ', λγ'. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 6, σ. 541.

59. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 1, σ. 407 καὶ R. M a c r i d e s, Justice under Manuel I Komnenos. Four novels on court business and murder, Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte, 11, Fontes Minores VI, Frankfurt am Main 1984, σ. 164. — Πρβλ. καὶ M e v. T o u ρ τ ὄ γ λ ο υ, Τὸ φρονικὸν καὶ ἡ ἀποζημίωσις τοῦ παθόντος, Ἀθήναι 1960, σ. 31.

60. Βλ. Κ. Μ π ο υ ρ δ ᾶ ρ α, ἔνθ' ἀν., σ. 328 ἐπ.

61. 60.51.60.

62. Βασ. 60.35.18.

κη καὶ καταλογιστὴ ἐκ μέρους τοῦ ὑπαίτιου. Τὸ Βυζαντινὸ ποινικὸ δίκαιο, ὅπως φαίνεται, δὲν ἀνεγνώριζε τὰ τελούμενα μὲ παράλειψη ἐγκλήματα. Στὸ συμπέρασμα αὐτὸ μᾶς ὀδηγεῖ διάταξη τῶν Βασιλικῶν ὀρίζουσα τὸ ἀτιμώρητο τοῦ παραλιπόντος νὰ ἀποτρέψη τὴν ἐπέλευση ἀποτελέσματος ποῦ ἀνῆκε στὴν ἀντικειμενικὴ ὑπόσταση ὀρισμένου ἐγκλήματος. Ἔτσι «οὐδὲ ἐν ἐγκλημα ὑπομένει ὁ δυνάμενος κωλύσαι, καὶ μὴ κωλύων»⁶³.

Ἐθιμο. Ἀνάλογη ἐφαρμογή. Ἐπίσης κατὰ τὸ ποινικὸ δίκαιο τῶν βυζαντινῶν τὸ ἔθιμον ἀποτελοῦσε πηγὴ, κανόνα δικαίου, μὲ τὸν ὁποῖο μπορούσε νὰ καταλυθῇ τὸ ἀξιοποῖνο ἢ καὶ νὰ μειωθῇ ἡ ποινὴ.

Τοῦτο π.χ. προκύπτει ἀπὸ τὴ Νεαρά 66 τοῦ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ⁶⁴, ἡ ὁποία ἐπικυρώνει συνήθεια ποῦ ἐκράτησε στὴν πράξη καὶ εἶχε καταργήσει τὸ νόμο ποῦ προέβλεπε θανατικὴ ποινὴ γιὰ τὸν «ἠνδραποδικότα δοῦλον ἀλλότριον». Συμμορφούμενος δὲ ὁ Λέων πρὸς τὴ συνήθεια αὐτὴ τιμωρεῖ μὲ τὴ Νεαρά του τὸν ὑπαίτιο μὲ χρηματικὴ μόνον ποινὴ.

Τὸ ἔθιμο ὅμως σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις ἀπετέλεσε, ὅπως φαίνεται, καὶ πηγὴ ἐπαυξήσεως τοῦ ἀξιοποίνου. Καὶ τοῦτο παρὰ τὴ δεσπόζουσα στὰ σύγχρονα δίκαια ἀρχὴ ὅτι «οὐδεμία ποινὴ ἄνευ νόμου» (*nullum crimen nulla poena sine lege*), τῆς ὁποίας ἐπακόλουθο εἶναι ὅτι πηγὴ δικαίου πρὸς θεμελίωση ἢ ἐπαύξηση τοῦ ἀξιοποίνου ἀποτελεῖ μόνον ὁ νόμος, δηλαδὴ τὸ γραπτὸ δίκαιο. Ἐπιτόπιες ὅμως, ὅπως φαίνεται, συνθῆκες σὲ ὀρισμένες περιφέρειες τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας συνετέλεσαν στὴ δημιουργία συνηθειῶν, οἱ ὁποῖες εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα ὥστε συγκεκριμένες ἐγκληματικὲς πράξεις τελούμενες σ' αὐτὲς νὰ τιμωροῦνται βαρύτερα. Αὐτὸ μαρτυρεῖ π.χ. διάταξη τῶν Βασιλικῶν καὶ τὰ ἐπ' αὐτῆς ἐπεξηγηματικὰ σχόλια, ποῦ ἔχουν κατὰ βάση τὴν προέλευσή τους ἀπὸ τὸν τεσσαρακοστὸ ἔβδομο καὶ ὄγδοο βιβλία τῶν Πανδεκτῶν.

«Ἐσθ' ὅτε πρὸς τὴν συνήθειαν τῆς ἐπαρχίας ἢ ἐπεξέλευσις γίνεται. καὶ ἐν Ἀρραβία γὰρ οἱ λεγόμενοι σκοπελισταὶ κεφαλικῶς τιμωροῦνται»⁶⁵.

«Καὶ ἐν Ἀφρικῇ ὁ ἐμπρησμός τῶν λητῶν, καὶ ἐν Μυσία ὁ τῶν ἀμπέλων, πλειόνως τιμωροῦνται...»⁶⁶.

Ὅμοίως κατὰ τὴ βυζαντινὴ ποινικὴ νομοθεσία δὲν φαίνεται ὅτι ἦταν ἀπηγορευμένη ἢ ἀντληση κανόνων ποινικοῦ δικαίου πρὸς θεμελίωση ἢ ἐπαύξηση τοῦ ἀξιοποίνου.

63. Βασ. 2.3.109 (= Dig. 50.17.109).

64. P. Noailles et A. Dain, ἔθ' ἀν., σ. 239 ἐπ.

65. Βασ. 60.22.9. — Dig. 47.11.9.

66. Βασ. 60.22.9 σχόλιο. — Πρβλ. καὶ Βασ. 60.51.15 (= Dig. 48.19.16 § 9).

νου με ἀνάλογη ἐφαρμογή. Τὰ ἀντίθετα ἀκριβῶς ὑποδηλώνει π.χ. διάταξη ποῦ ἀπαντᾷ στὰ Βασιλικά καὶ σὲ ἄλλα νομικά κείμενα. Κατ' αὐτὴν «... οὔτε γὰρ εὐχερῶς ὁ φλύαρος ὀφείλει τιμωρεῖσθαι, εἰ μὴ τοιοῦτόν ἐστι τὸ ἀμάρτημα, ὅπερ ὁ νόμος ρητῶς ἢ ἐξ ὁμοίου τιμωρεῖται...»⁶⁷.

II. ΕΠΙΕΙΚΕΙΣ ΚΑΙ ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΕΣ ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ

Α'. Ν ο μ ο θ ε σ ί α

Ἡ ἐκτεθεῖσα σκληρότητα τοῦ κολασμοῦ καὶ τῆς ἐν γένει ποινικῆς μεταχειρίσεως τῶν ὑπαιτίων, ἡ ὁποία διατρέχει τὶς διατάξεις τοῦ ποινικοῦ δικαίου τῶν βυζαντινῶν, ἀμβλύνεται οὐσιωδῶς μετὰ ἄλλες διατάξεις τοῦ ἴδιου δικαίου καταφανῶς διαποτισμένες μετὰ τὶς ἰδέες τῆς «ἐπιεικειᾶς» καὶ «φιλανθρωπίας» ποῦ ἦσαν κατ' ἐξοχὴν οἰκειῆς τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ρητορικῆς⁶⁸. Ἡ «φιλανθρωπία» μάλιστα ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας^{68α} ἀποτελεῖ καὶ τὴν προσφιλεῖς λέξη, τὴν ὁποία μετὰ ξεχωριστὴ ἔμφαση μνημονεύουν εἴτε καὶ ἐπικαλοῦνται σὲ κάθε εὐκαιρία στὰ νομοθετήματά τους οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες. Ἔτσι π.χ. ἡ Ἐκλογή τῶν Ἰσαύρων τιτλοφορεῖται καὶ ὡς «ἐπιδιόρθωσις εἰς τὸ φιλανθρωπότερον ἐκτεθεῖσα»⁶⁹, πλεῖστες δὲ Νεαρές τοῦ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ τονίζουν ἰδιαιτέρως τὸ «φιλόανθρωπον» τῶν ρυθμίσεών τους⁷⁰. Αὐτὸ ἦταν ἐπόμενο γιατί ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ φιλανθρωπία εἶναι δύο στοιχεῖα ἀρρήκτως συνυφασμένα μετὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ ὑπόστασις. Ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτορας θεωρούμενος ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ προσπαθῶν νὰ μιμηθῇ τὸ Θεό, ἐμφανίζεται ὅτι ἐνεργεῖ φιλανθρώπως^{70α}.

67. Βασ. 60.36.8. — *Αττάλ.* XXXV, 99. Ζέπων J. G-R, τ. 7. σ. 472. — *Prochiron Auctum* 39, 19. Ζέπων J. G-R, τ. 7, σ. 280.

68. Βλ. προχειρῶς Γ. Πετροπούλου, Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου, ἐκδ. Β', Ἀθήναι 1963, σ. 163 ἐπ. — Γ. Μαριδάκη, Ὁ Δημοσθένης θεωρητικὸς τοῦ δικαίου, καὶ τοῦ Ἰδίου, Σκέψεις ἐπὶ τῆς θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ ἐπιεικειᾶς, «Μελέται», Ἀθήναι-Κομοτηνὴ 1979, σ. 116 ἐπ. καὶ 415 ἐπ.

68α. Πρβλ. καὶ Κ. Ἀμάττου, Ἡ ἐλληνικὴ φιλανθρωπία κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, «Ἀθηνᾶ», τ. 34, Ἀθήνησιν 1922, σ. 132.

69. L. Burgmann, ἔνθ' ἄν., σ. 160.

70. Βλ. Νεαρές 32, 33, 52, 63, 67, 92, 105. P. Noailles et A. Dain, ἔνθ' ἄν., σ. 129, 133, 201, 233, 243, 303, 345. — Πρβλ. ὁμοίως καὶ Νεαρές τοῦ Ἰουστινιανοῦ, T. E. Gregory, ἔνθ' ἄν., σ. 281.

70α. Βλ. Αἰκ. Χριστοφιλοπούλου, Βυζαντινὴ Ἱστορία, Α' (324-610), Ἀθήναι 1975, σ. 105 καὶ 117. Ὅμοίως πρβλ. καὶ Ἐλ. Ἀρβελέρ, Μοντερνισμὸς καὶ Βυζάντιο (Ἰδρυμα Γουλανδρῆ-Χόρν), Ἀθήνα 1992, σ. 19-20.

Διατάξεις βυζαντινοῦ, ποινικοῦ καὶ δικονομικοῦ, δικαίου εὐμενεῖς πρὸς τοὺς κατηγορουμένους οἱ ὅποῖες σταχυολογήθηκαν ἀπὸ βυζαντινὰ νομικὰ κείμενα καὶ διαφοροποιοῦν σημαντικώτατα τὴν εἰκόνα τῆς τραχύτητος τῆς ποινικῆς τους ἀντιμετωπίσεως, ἐπισημαίνονται στὰ ἐπόμενα καὶ εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

α) Γιὰ τοὺς ἐπὶ μακρὸν χρόνον διατελέσαντες ὑπὸ κατηγορίαν, ἐὰν τελικὰ ἤθελαν κριθεῖ ὡς ἔνοχοι, ἢ ἐπιβαλλομένη σ' αὐτοὺς ποινὴ ἔπρεπε, κατὰ σχετικὴ διάταξη τῶν Βασιλικῶν, νὰ εἶναι ἡπιώτερη τοῦ «παραχρῆμα καταδικαζομένου». Τὸ δὲ ἐπὶ τῆς διατάξεως αὐτῆς σχόλιο προβάλλει ὡς αἰτιολογία τῆς ἐλαφρότερης τιμωρίας «διὰ τὸ ἐπὶ πολὺν αὐτοὺς ταλαιπωρεῖσθαι χρόνον»⁷¹. Τὸ βυζαντινὸ βεβαίως δίκαιο μὲ πλείστες διατάξεις προέβλεπε σύντομο χρόνο προσωρινῆς κρατήσεως καὶ ἀπειλοῦσε μὲ ἀυστηρὲς ποινὲς τὰ ἀμελοῦντα ἐντεταλμένα ὄργανα. Ὁ ὑπόδικος ἔπρεπε «ἢ συντόμως ἀπολυθῆναι ἢ συντόμως τιμωρηθῆναι»⁷². Ἀκόμη διατάξεις τοῦ δικαίου αὐτοῦ εἶχαν ἐπιστρατεῦσαι καὶ τὴ συνδρομὴ τῆς ἐκκλησίας. Ἔτσι προέβλεπαν ὅτι ὁ ἐπίσκοπος τῆς περιφερείας ὄφειλε «κατὰ τετράδα καὶ παρασκευῆν» νὰ ἐπισκέπτεται τὶς φυλακὰς καὶ νὰ ἐρευνᾷ τοὺς λόγους κρατήσεως τῶν κατηγορουμένων. Παρεῖχετο δὲ σ' αὐτὸν ἡ ἐξουσία «μηνῦειν βασιλεῖ τὴν τῶν ἀρχόντων ραθυμίαν»⁷³. Τέλος σύμφωνα μὲ ἄλλη διάταξη τῶν Βασιλικῶν⁷⁴ ἡ κρίση ἐνώπιον τῶν ἐγκληματικῶν δικαστηρίων δὲν ἔπρεπε νὰ παραταθῆ πέραν τῆς διετίας⁷⁵. Ἡ διάταξη ὅμως αὐτή, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ Νεαρά τοῦ αὐτοκράτορα Μανουὴλ Κομνηνοῦ τοῦ ἔτους 1166⁷⁶, εἶχε περιπέσει εἰς «παντελῆ ἀργίαν». Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ λόγο προβαίνει ἡ Νεαρά στὴν ἀναζωπύρωση, κατὰ τὴν ἔκφρασή της, τοῦ «νενεκρωμένου» νόμου.

Ὅλα αὐτὰ τὰ κρατήσαντα στὴν πράξη καταδεικνύουν πόσο εὐστοχὴ ὑπῆρξε ἡ μνημονευθεῖσα διάταξη γιὰ τὴν ἐπιεικέστερη ποινικὴ μεταχείριση τῶν «χρονισάντων ἐν τῷ ἐγκλήματι».

β) Συναφῆς μὲ τὰ προηγούμενα εἶναι καὶ ἡ ὑπὲρ τοῦ καταδικασθέντος διάταξη⁷⁷, κατὰ τὴν ὁποία ὁ χρόνος τῆς προσωρινῆς του κρατήσεως στὴ φυλακὴ ὑπελογίζετο στὸ χρόνο τῆς προσκαίρου ἐξορίας του.

71. «Οἱ χρονίσαντες ἐν τῷ ἐγκλήματι ἐλαφρότερον τιμωροῦνται τοῦ παραχρῆμα καταδικαζομένου» (Βασ. 60.51.23 = Dig. 48.19.25). — *Epitome* 42.37. Ζέπων J. G-R., τ. 4, σ. 554. — «Οἱ ἐπὶ μήμιστον χρόνον κατηγορούμενοι κουφότερον καταδικάζονται διὰ τὸ ἐπὶ πολὺν αὐτοὺς ταλαιπωρεῖσθαι χρόνον...» (Βασ. 60.51.23 σχόλιο).

72. Βασ. 60.35.21.

73. Βασ. 60.35.22. — *Prochiron Auctum* XXXIX, 233. Ζέπων J. G-R, τ. 7, σ. 306.

74. 7.6.13 = *Cod.* 3.1.13.

75. «διὰ διετίας τὰ ἐγκληματικὰ περατούσθωσαν δικαστήρια...».

76. Ζέπων J. G-R, τ. 1, σ. 389 ἐπ.

77. Βασ. 60.51.60 καὶ σχόλιο.

γ) Ἡ ἀπαγόρευση τῆς ποινῆς τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν ἢ τῶν ποδῶν⁷⁸.

δ) Ἡ ἀπαγόρευση ἐπιβολῆς θανατικῆς ποινῆς ἢ καὶ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ οἰοῦ-
δήποτε μέλους τῶν ὑποπιπτόντων στὸ ἐγκλημα τῆς κλοπῆς, δηλαδὴ ἡ σχετικὴ μὲ
«τοὺς λάθρα καὶ ἄνευ ὄπλων τὰ τοιαῦτα πλημμελοῦντας»⁷⁹.

ε) Ὅταν ὁ νόμος ὥριζε ὡς ποινὴ τὴ θανατικὴ χωρὶς νὰ προσδιορίζῃ καὶ τὸν
τρόπο ἐκτελέσεως αὐτῆς, τότε θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκτελεῖται μόνον μὲ τὸ ξίφος ἀποκλειο-
μένου παντός ἄλλου βαναύσου μέσου θανατώσεως τῶν καταδικαζομένων⁸⁰.

στ) Ὅταν πολυμελὲς δικαστήριον συγκροτημένο ἀπὸ δικαστὲς ἰσσοὺς κατὰ τὴν
ἀξίαν καὶ τὴν λοιπὴν δύναμιν» ἐκαλεῖτο νὰ κρίνῃ περίπτωση «ἐλευθερίας»⁸¹, τότε
ἐπὶ ἰσοψηφίας τῶν ἀντιθέτων γνώμῶν κρατοῦσε ἡ εὐμενέστερη γιὰ τὸν κρινόμενο γιὰ
λόγους «φιλανθρωπίας». Καὶ ὅχι μόνον ἐπὶ ἰσοψηφίας, ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη οἱ ἀποφαι-
νόμενοι ὑπὲρ τῆς φιλάνθρωπης γνώμης ὀλίγον μόνον ὑπελείποντο ἐκείνων τῆς ἀντί-
θετης πλειονοψηφούσης, πάλιν θὰ ἐπικρατοῦσε ἡ φιλάνθρωπη γνώμη τῶν πρώτων
ἔστω καὶ μειονοψηφούντων⁸². Ἀξίζει μάλιστα στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ὑπομνησθῇ ὅτι

78. *Πρόχειρος Νόμος* 39.23. Ζέπων J. G-R, τ. 2, σ. 218. — Ἀρμενόπουλος 6.10.9. — Ἐ-
παναγωγή/Εἰσαγωγή 40.26. Ζέπων J. G-R, τ. 2, σ. 361. — *Prochiron Auctum* 39.71. Ζέ-
πων J. G-R, τ. 7, σ. 286. — *Ecloga ad Prochiron mutata* 37.75. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 304.
Ἡ διάταξη ὅμως τῆς Νεαρᾶς 134 (κεφ. 13) τοῦ Ἰουστινιανοῦ ποὺ περιελήφθη αὐτουσίως στὰ
Βασιλικά (6.19.9), ἦταν εὐρύτερη γιατί στὴν ἀπαγόρευση ὑπέκειτο καὶ ἡ διάλυση τῶν ἄρθρων, ἡ
ὁποία μάλιστα ἐχαρακτηρίζετο ὡς «βαρύτερα τῆς ἐκατέρας τῶν χειρῶν ἐκτομῆς». Πρβλ. καὶ *Era-
nagoge Aucta* 52.73 καὶ 106. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 207 καὶ 210. Ὅσον ἀφορᾷ στὴν ποινὴ τῆς
τυφλώσεως καὶ τῶν δύο ὀφθαλμῶν τὴν ὁποίαν ὁ Λέων ΣΤ' ὁ Σοφὸς περιώρισε στὸν ἕνα μὲ τὴ
Νεαρὰ αὐτοῦ 92 (βλ. ἀνωτέρω σ. 151-152), ἡ ἐπιεικὴς αὐτὴ ρύθμιση ἦταν μονομερῆς γιατί εὐνοοῦσε μόνον
τοὺς εὐποροὺς ἐγκληματοῦντες.

79. Βασ. 6.19.9 = Νεαρὰ 134 (κεφ. 13) τοῦ Ἰουστινιανοῦ.

80. *Synopsis Minor*, Ε', β'. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 482.

81. «Ἐλευθερία ἐστὶ φυσικὴ εὐχέρεια τοῦ ποιεῖν ὅπερ τις βούλεται, εἰ μὴ βία ἢ νόμος κωλύε-
ται» (*Synopsis Minor*, Ε', πγ'. Ζέπων J. G-R, τ. 6, σ. 401).

82. «Ὅταν πολλοὶ δικασταὶ ἴσοι κατὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὴν λοιπὴν δύναμιν κρίνωσιν τινα περὶ
ἐλευθερίας, καὶ οἱ μὲν τῶν δικαστῶν ποιήσωσιν ἀπόφασιν, ὅτι δεῖ εἶναι τὸν κρινόμενον παρὰ τού-
τοις ἐλεύθερον, οἱ δὲ εἴπωσιν, ὅτι δοῦλον πρέπει εἶναι αὐτόν, νικῶσιν οἱ ἐλευθεροῦντες αὐτόν, ἐὰν
ᾧσι τοσοῦτοι, ὅπόσοι καὶ δοῦλον ἀποφαίνονται αὐτόν εἶναι, ἢ ὀλιγότεροι μὲν, οὐ κατὰ πολὺ δέ... Τοῦτο
δὲ γίνεται παρὰ τοῦ νόμου διὰ φιλανθρωπίας, ὅθεν καὶ τοὺς ἐλευθεροῦντας κρείττους καὶ καλλίους
εἶναι παρὰ τοὺς δοῦλον ποιοῦντας παρακελεύεται...» *Synopsis Minor*, Ε', πβ', Ζέπων J. G-R,
τ. 6, σ. 401). Πρβλ. Βασ. 9.3.38. — *Prochiron Auctum* 40.72. Ζέπων J. G-R, τ. 7, σ. 322. —
Ἀτταλ. II, κθ'. Ζέπων J. G-R, τ. 7, σ. 495. — St. Perentidis, Théodose Zygomas
et sa Paraphrase de la Synopsis Minor (Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte),
Athènes 1994, σ. 188 (E.72).

παρεμφερείς απόψεις εκφράζει και ο Γεώργιος Γεμιστός-Πλήθων στο αξιόλογο σύγγραμμά του «Πλήθωνος νόμων συγγραφή»⁸³.

ζ) 'Επιεικείς διατάξεις που άφοροῦν στους πένητες⁸⁴.

'Η πενία ὑπό τήν επίδραση, ὅπως φαίνεται, τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας εἶχε ἀρχίσει νά ἐπηρεάζη και τὸ βυζαντινὸ ποινικὸ νομοθέτη. 'Ενδείξεις ἐπὶ τοῦ προκειμένου μᾶς παρέχει π.χ. ἡ Νεαρά 96 τοῦ Λέοντος ΣΤ' τοῦ Σοφοῦ⁸⁵. Στῆ Νεαρά αὐτὴ πραγματοποιεῖται συγκεκρισμός τοῦ «πολιτικοῦ νόμου» με τὸν «ιερό» και ὀρίζεται τὸ ἀτιμώρητον τῶν διὰ πρῶτην φοράν ἀμαρτανόντων «διὰ τὴν ἀνάγκην τῆς πενίας», ὅπως σημειώνει ὁ σχολιαστῆς τῶν Βασιλικῶν, και ἀνερευόντων «τάς τῶν ἀποβιωσάντων θήκας»⁸⁶. 'Αντιθέτως σὲ περίπτωση ὑποτροπῆς εἶχαν ἐφαρμογὴ οἱ ὀριζόμενες ἀπὸ τὸν πολιτικὸν νόμον ποινές που προέβλεπαν τὴν ἐπίταση τῶν ποινικῶν κυρώσεων⁸⁷.

η) 'Όταν οἱ νόμοι ἦσαν ἀσαφεῖς ἢ ἡ ἔννοια ὀρισμένων διατάξεων διφορομένη και «ἀμφίβολος», στίς περιπτώσεις αὐτὲς ὁ δικαστῆς ἦταν ὑποχρεωμένος κατὰ τὴν ἐρμηνεία τους νά κινεῖται ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἐπιεικειᾶς και φιλανθρωπίας.

83. «Τῶν δ' ἀδικημάτων ἀμφισβητουμένων, ταῖς πλείοσιν ἀν τῶν ψήφων τὸν φεύγοντα ἀλίσκεσθαι. 'Απολύεσθαι δὲ μὴ ἀδικεῖν, οὐ μόνον ἀπ' ἐλαττόνων τῶν καταψηφιζομένων, ἀλλὰ και ποτὲ πω ἴσαι γένωνται» (C. A l e x a n d r e, ἐνθ' ἀν., σ. 128).

84. 'Ό ὄρος «πένης» ὑποδηλοῦσε τοὺς πολίτες ἐκείνους τῶν ὀποίων ἡ περιουσία ἦταν κατώτερη τῶν πενήντα νομισμάτων. 'Εταυτίζετο δὲ με τοὺς ὄρους «ἄπορος» και «ἀνεύπορος». Περὶ αὐτοῦ βλ. ἐκτενῶς M e v. T o u ρ τ ὀ γ λ ο υ, «Παρθενοφορία» και «Εὔρεσις θησαυροῦ», 'Αθήναι 1963, σ. 23.

85. Βλ. P. N o a i l l e s et A. D a i n, ἐνθ' ἀν., σ. 317.

86. Βασ. 60.23.3 σχόλιο. 'Επίδραση τῆς πενίας στὴν ἐπιβολὴ ἠπιώτερης ποινῆς βλ. και στὴ διάταξη: «'Ό ἱερόσυλος ἐν ἡμέρᾳ ἢ ἐν νυκτὶ τι ἀφελόμενος ἀπὸ ἐκκλησίας, εἰ διὰ πτωχείαν τοῦτο ποιήσει, τυπτόμενος ἐξοριζέσθω». (*Ecloga Privata Aucta* 17, 38. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 6, σ. 45). Πρβλ. και D. S i m o n und S p. T r o i a n o s, *Eklogadion und Ecloga Privata Aucta*, «Fontes Minores», II, Frankfurt 1977, σ. 71, 19.

87. Για τὶς ἀστηρότατες κυρώσεις τῶν ἐγκληματούντων ὑποτρόπων, πρβλ. και Βασ. 60.15.2, 60.25.4. — *Πρόχειρος Νόμος* 39.6,54,56. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 2, σ. 217 και 223.—'Εκλογή 17.11. L. B u r g m a n n, ἐνθ' ἀν., σ. 228. — 'Επιαναγωγή/Εἰσαγωγή 40.6.73. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 2, σ. 360 και 366. 'Αρμενόπουλος 6.5.11,13. — *Ecloga ad Prochiron mutata* 18.23. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 6, σ. 265. — *Synopsis Minor A'*, μθ'. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 6, σ. 337. — 'Ατταλ. 35.62, 64. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 7, σ. 467. — *Epanagoge Aucta* 52.6,46,49. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 6, σ. 201 και 205. — *Prochiron Auctum* 39.159. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 7, σ. 296. — Σὲ ὀρισμένες μάλιστα περιπτώσεις ἡ ὑποτροπὴ τιμωρεῖται με ἀσυνήθεις σὲ ἀγριότητα ποινές. 'Ετσι ὁ διὰ τρίτην φοράν ὑποπίπτων στὸ ἐγκλημα τῆς κλοπῆς σίτου ἢ οἴνου ἢ ἐλαίου ἐκολάζετο με τὴν ποινὴ τῆς τυφλώσεως (*Ecloga ad Prochiron mutata* 18.11. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 6, σ. 264).

Χαρακτηριστικές ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι οἱ διατάξεις ποὺ ὀρίζουν ὅτι:

«Ἐν τοῖς ἀσφαῖσι τὸ φιλάγαθον ἐρμηνεύομεν»⁸⁸, «ἐν τοῖς ἀμφιβόλοις τὸ καλοθελὲς δεχόμεθα» ἢ «τὸ φιλόανθρωπον ἐπικρατεῖ»⁸⁹ ἢ «τὴν φιλόκαλον ἀγάπην προσιέμεθα»⁹⁰.

Θεμελιώδης βεβαίως ἦταν ἡ γενικὴ ἀρχὴ ποὺ διέτρεχε τὸ δίκαιο τῶν βυζαντινῶν («ὅτι δεῖ πάντα δικαστὴν ἔπεσθαι τοῖς κειμένοις νόμοις καὶ μὴ μεταποιεῖν τούτους μηδὲ παρερμηνεύειν» καὶ ὅτι «οὐ δεῖ μεταποιεῖν τὰ πρόδηλον ἐρμηνείαν ἔχοντα μητ' εὐχερῶς ἀναχωρεῖν τῆς σημασίας τῶν λέξεων»⁹¹. Στὴν περίπτωση ὅμως ποὺ οἱ νόμοι ἦσαν ἀσφαεῖς καὶ ἡ ἔννοια αὐτῶν ἀμφίβολος, ὁ δικαστὴς ὄφειλε νὰ προβῆ στὴν «ἀνεπίληπτον ἐρμηνείαν» τῶν διατάξεων⁹². Ἡ «ἀνεπίληπτος» δὲ αὐτὴ ἐρμηνεία ἔπρεπε νὰ συναρμόζεται μὲ τὸ «φιλόανθρωπον», τὸ «φιλάγαθον» καὶ τὴν «φιλόκαλον ἀγάπην».

θ) Ἡ γενικὴ διάταξη τοῦ βυζαντινοῦ ποινικοῦ δικαίου κατὰ τὴν ὁποία τὶς ἐπιβαλλόμενες ποινὲς ἔπρεπε νὰ διακρίνη ὄχι ἡ σκληρότητα, ἀλλὰ ἡ ἡπιότητα αὐτῶν. Αὐτὸ ἐκφράζεται ἰδιαιτέρως μὲ τὰ ὀριζόμενα ὅτι «διὰ τῆς ἐρμηνείας τῶν νόμων πρᾶτ' ὄνεσθαι δεῖ τὰς τιμωρίας οὐ μὴν τραχύνεσθαι»⁹³.

Εἶναι φανερὸ ὅτι μὲ τὴν διάταξιν αὐτὴ διαγράφεται καὶ ἡ κατευθυντήρια ἐρμηνευτικὴ γραμμὴ, ποὺ πρέπει νὰ ἀκολουθῆ ὁ βυζαντινὸς δικαστὴς πρὸς τὸ σκοπὸ τῆς ἐπιβολῆς ἐπεικῶν ποινικῶν κυρώσεων.

Πῶς ὅμως ὁ ποινικὸς δικαστὴς θὰ προέβαινε σὲ ἐπεικειῖς ἐρμηνεῖς καὶ ρυθμίσεις, ὅταν κατ' ἀρχὴν γιὰ κάθε προβλεπομένη ἐγκληματικὴ πράξις ὀριζόταν ἀπὸ τὸ

88. Βασ. 2.3.9, καὶ 2.3.168. — *Epitome* 1.32, 3.19. Ζέπω ν J. G-R, τ. 4, σ. 290 καὶ 301. — Ἀρμενόπουλος, 1.15.6 καὶ 1.15.14.

89. Βασ. 2.3.20, 56, 192. Ὁμοίως 60.51.29 καὶ σχόλιον. — Ἀρμενόπουλος, 1.15.8,10. — *Synopsis Minor* Α', 83. Ζέπω ν J. G-R, τ. 6, σ. 432. — *Epanagoge Aucta* I, 8. Ζέπω ν J. G-R, τ. 6, σ. 58. — *Prochiron Auctum* XL, 58, 67. Ζέπω ν J. G-R, τ. 7, σ. 321 καὶ 322. — *Πεῖρα* LI, 12. Ζέπω ν J. G-R, τ. 4, σ. 214. — Ἀτταλ. II, ιθ', Ζέπω ν J. G-R, τ. 7, σ. 495.

90. Βασ. 2.1.28,29. — Ἐπαναγωγὴ/Εἰσαγωγὴ II, 8. Ζέπω ν J. G-R, τ. 2, σ. 241. — *Epitome* 1.35 καὶ 3.19. Ζέπω ν J. G-R, τ. 4, σ. 290 καὶ 301.

91. *Πεῖρα* LI, 32. Ζέπω ν J. G-R, τ. 4, σ. 219. — *Synopsis Basilicorum*, Ν', VI, 19. Ζέπω ν J. G-R, τ. 5, σ. 445.

92. «Ἐν τοῖς ἀμφιβόλοις καὶ ἀσφαῖσι τὴν ἀνεπίληπτον ἐρμηνείαν προσιέμεθα». *Πεῖρα* LI, 52. Ζέπω ν J. G-R, τ. 4, σ. 219. Βασ. 2.1.29.

93. Βασ. 60.51.38 (= *Dig.* 48.19.42). — *Synopsis Minor* Ε', ζς'. Ζέπω ν J. G-R, τ. 6, σ. 398. — *Synopsis Basilicorum*, Π', XVIII, 8. Ζέπω ν J. G-R, τ. 5, σ. 469. — «Ἐν ταῖς ἐρμηνείαις τῶν νόμων πρᾶτον τὰ περὶ ποινῶν ἔνοσι» (*Epitome* 1.37. Ζέπω ν J. G-R, τ. 4, σ. 290). — Ἀτταλ. 35, σιγ'. Ζέπω ν J. G-R, τ. 7, σ. 483.

νόμο και συγκεκριμένη ποινή; 'Ο δικαστής στις περιπτώσεις αυτές ήταν υποχρεωμένος όχι μόνον να συμμορφωθεί προς την καθορισμένη ποινική κύρωση, αλλά ταυτοχρόνως ήταν άπογυμνωμένος από οποιαδήποτε έξουσία για την τυχόν αύξομείωση της ποινής. 'Επί του σημείου αυτού τὰ βυζαντινά νομοθετικά και νομικά κείμενα είναι σαφέστατα και δὲν αφήνουν κανένα περιθώριο ἐνδοιασμοῦ:

«Ποινή ἐστὶν ἢ ἀπὸ νόμου ὠρισμένη τιμωρία ἐπὶ τοῖς ἀμαρτήμασιν, εἴτε χρηματικὴ ἐστίν, εἴτε ἐγκληματικὴ, ἢτοι κεφαλικὴ, ἣτις οὐκ ἀπὸ τοῦ δικαστοῦ ποσοῦται καὶ εὐρίσκεται, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ νόμου πεπόσεται καὶ εὔρηται, καὶ αὐξίειν ἢ μειοῦν ταύτην ὁ δικαστὴς οὐ δύναται»⁹⁴.

'Ακόμη πρέπει νὰ προστεθῆ ὅτι, ἂν ὁ δικαστὴς ἀποφαινόταν ὅτι ὁ κατηγορούμενος ἦταν ἔνοχος ὠρισμένης ἐγκληματικῆς πράξεως παρέλειπε ὅμως νὰ ὀρίσει καὶ τὴν ποινή, τὸ γεγονός αὐτὸ δὲν εἶχε καμμιὰ ἰδιαίτερη ἐπίπτωση. Κι αὐτό, γιατί ἡ ποινή ἦταν καθορισμένη ἀπὸ τὸ νόμο καὶ συμπαρακολουθοῦσε αὐτοδικαίως τὸν καταδικασθέντα γιὰ συγκεκριμένο ἐγκλημα. 'Ετσι, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, ὁ δικαστὴς ἐστερεῖτο οποιασδήποτε ἐξουσίας γιὰ τὴν ἐπιμέτρηση τῆς ποινῆς⁹⁵.

Παρὰ τὰ ὅσα ὅμως ἐξετέθησαν ὑπῆρχαν καὶ περιπτώσεις, ὅπου ὁ βυζαντινὸς δικαστὴς εἶχε τὴ διακριτικὴ ἐξουσία νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν ποινὴ ποὺ θὰ ἔκρινε ὡς δικαία καὶ πρόσφορη. 'Η ἐξουσία του ὅμως αὐτή, ποὺ ἐνδεχομένως θὰ μπορούσε νὰ φθάσῃ καὶ στὴν αὐθαιρεσία, δὲν εἶχε ἀφελθῆ ὅπως φαίνεται χωρὶς περιορισμούς. 'Αντιθέτως εἶχε νομοθετηθῆ ὁ εὔστοχος ὑπὲρ τοῦ κρινομένου ὡς ἐνόχου φραγμὸς ποὺ ὠριζε ὅτι τὶς ἐπιβαλλόμενες ποινὲς ἔπρεπε νὰ τὶς διακρίνῃ πνεῦμα ὄχι σκληρότητας, ἀλλὰ ἐπιεικείας καὶ φιλανθρωπίας.

'Ετσι ἐξοπλισμένος μὲ διακριτικὴ ἐξουσία ἐμφανίζεται κατὰ τὶς νομικὲς πηγὲς ὁ δικαστὴς, ὅταν π.χ. ἐπρόκειτο κυρίως «περὶ ἐξτραορδιναρίων ἐγκλημάτων»⁹⁶, γιὰ

94. 'Αρμενόπουλος, Append., III, 44 (σχόλιο). — «Ποινή δὲ οὐκ ἐπάγεται, εἰ μὴ ἐξ ἐκάστου νόμου ἢ ἄλλου τινὸς ἰδικοῦ νομίμου ἰδικῶς τῷ ἐγκλήματι ἐπιτεθεῖσα» (Βασ. 2.2.126).

95. «...καὶ ἡ μὲν ποινὴ ἀπὸ νόμου ὠρισταὶ καὶ ὁ νόμος αὐτὴν ἐπάγει, κἂν ὁ δικαστὴς μὴ εἴπῃ τὸ ποσόν· οἷον, ἐὰν ὁ δικαστὴς καταδικάσῃ τινὰ ὡς κλέπτην ἢ δόλον ποιήσαντα ἢ ὡς φονέα ἢ ὡς ἄλλο τι πλημμελήσαντα, κἂν μὴ ἐπάγῃ καὶ τὴν ποινὴν ρητῶς, οὐδὲν βλάπτει· ἅμα γὰρ τῇ τοῦ ἀμαρτήματος καταδίκη ἐπακολουθεῖ καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ νόμου ὠρισμένη ἐπὶ τούτῳ ποινὴ σιωπηρῶς, κἂν μὴδὲν εἴπῃ ὁ δικαστὴς· καὶ δίδωσιν ἡ πάσχει ὁ τῷ ἀμαρτήματι καταδικασθεὶς ὁ ὁ νόμος ὠρισε.» ('Αρμενόπουλος Append. III, 44 σχόλιο). — Βασ. 60.1.10 (Dig. 48.16.4). — *Synopsis Basilicorum*, Σ'. VI, 1. Ζ ἐ π ω ν J. G-R, τ. 5, σ. 512. — 'Ατταλ. 35, γ'. Ζ ἐ π ω ν J. G-R, τ. 7, σ. 461.—«...καὶ τοῖνον ἐὰν ἐπὶ ἀμαρτήματος καταδικάζων τινὰ ὁ δικαστὴς μὴδὲν περὶ τῆς ποινῆς εἴπῃ, ἡ ποινὴ σιωπηρῶς ἐπακολουθεῖ· ὠρισταὶ γὰρ ὑπὸ τοῦ νόμου ἢ τοιαύτης ἐπεξέλευσις καὶ ἐπεξεργασία» (Βασ. 60.1.10 σχόλιο).

96. Βασ. 60.22 (= Dig. 47.11 «De Extraordinarius Criminibus»).

τὰ ὁποῖα «παρὰ τῶν νόμων ἰδική ποιηὴ οὐχ ὄρισται»⁹⁷. Τότε ἀκριβῶς εἶχε τὴ δυνα-
τότητα «ἐπαγαγεῖν ἢν βούλεται»⁹⁸ ποιηήν, ἐντὸς ὅμως τῶν πλαισίων τῆς «καλοθελοῦς
συμμετρίας»⁹⁹. Χαρακτηριστικὸ μάλιστα ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι καὶ τὸ ἐπεξηγημα-
τικὸ σχόλιο ἐπὶ τῆς διατάξεως τῶν Βασιλικῶν τῆς ὀριζούσης ὅτι «ἐν ταῖς ποιναίαις
αἰτίαις τὸ καλοθελὲς ἐρμηνεύομεν». Ὁ σχολιαστὴς λοιπὸν αὐτῆς ἀποσαφηνίζει ὅτι:
«Ὅταν γὰρ εὐρήσωμεν τὸν νόμον ποινηλατοῦντά τινα καὶ μὴ τὸ εἶδος τῆς τιμωρίας
ὀρίζοντα, τὴν ἐλαφροτέραν ἐπιλεγόμεθα κόλυσιν διὰ τὸ καλοθελές»¹⁰⁰.

Ἄ'Ελαφροτέρων» ὅμως τιμωρία εἶχε τὴν ὑποχρέωση νὰ ἐπιβάλλῃ ὁ δικαστὴς καὶ
σὲ ἄλλες περιπτώσεις, ὅπου ὁ νόμος ἄφηνε περιθώρια καὶ τοῦ παρεῖχε κατὰ τὴν ἐπιμέ-
τρησιν τῆς ποιηῆς τὴ διακριτικὴ εὐχέρεια κρίσεως ὡς πρὸς τὸ εἶδος τῆς ἐπιβλητέας
ποιηῆς. Ἔτσι π.χ. κατὰ τὸν σχολιαστὴ «... ὅτε τυχὸν εἴπη ὁ νόμος, ὁ δεῖνα κεφαλι-
κῶς τιμωρηθῆτω· ἐπεὶ τὸ κεφαλικῶς δηλοῖ καὶ τὴν διὰ ξίφους τιμωρίαν, καὶ τὸν πε-
ριορισμὸν, καὶ τὸ μέταλλον, πρῶτον ἐρμηνευτέον τὸ κεφαλικῶς»¹⁰¹. Τὸ ἴδιο συ-
νέβαινε καὶ ὅταν ὁ νόμος σὲ ὀρισμένα ἐγκλήματα ἀπειλοῦσε διαζευκτικὰς ποιηάς.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν «ἐξτραορδινάριων ἐγκλημάτων» ὑπῆρχαν καὶ ἄλλες περιπτώ-
σεις ὅπου ὁ δικαστὴς εἶχε τὴν ἐξουσία αὐξομειώσεως τῆς ποιηῆς^{101α}. Ἡ τυχὸν ὅμως
ἀπὸ αὐτὸν ἐπιβολὴ ποιηῆς βαρύτερης τῆς ὀριζομένης φαίνεται ὅτι δὲν ἄφηνε τὸν κα-
ταδικασθέντα καὶ ἀβοήθητον ἀπὸ κάθε ὑπὲρ αὐτοῦ πρόνοια. Ἀντιθέτως εἶχε νομο-
θετηθῆ ὡς ἀντιστάθμισμα ταυτόχρονος μετριασμὸς τῶν ποινικῶν ἐπακολουθημάτων.
Χαρακτηριστικὴ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἡ διάταξις ἢ ὀρίζουσα ὅτι ἐὰν ἐπρόκειτο
περὶ ἐγκλήματος τὸ ὁποῖον ἐπέσυρε καὶ τὴν «ἀτιμίαν», ὁ καταδικασθεὶς σὲ ποιηὴ μὴ
χρηματικὴ, βαρύτερη ὅμως τῆς ὀριζομένης ἀπὸ τὸ νόμο, πρὸς «κουφισμὸν» ἀπηλ-
λάσσετο ἀπὸ τὴν κύρωση τῆς ἀτιμίας.

«... ἢ κατὰ αὐξήσιν ἐπιφερομένη καταδίκη ὑπὲρ τὴν ὀρισμένην ἐκ τοῦ νομίμου

97. Βασ. 60.28.1. — «... Ἐξτραορδινάρια λέγονται ἐγκλήματα τὰ μὴ ἔχοντα ὀρισμένην ἀπὸ
τοῦ τῶν νόμων ὀρδίνου τὴν τιμωρίαν. ἰστέον οὖν, ὅτι εἰσὶ καὶ δημόσια ἐγκλήματα, εἰσὶ καὶ ἰδιωτι-
κά...» (Βασ. 60.1.24 σχόλιο). Πρβλ. καὶ Βασ. 60.51.13 (σχόλιο).

98. «... ἐνθα δὲ παρὰ τῶν νόμων ἰδική ποιηὴ οὐχ ὄρισται, ἔξεστι τῷ δικάζοντι ἐπαγαγεῖν ἢν
βούλεται». (Βασ. 60.28.1 καὶ σχόλιο).

99. Βασ. 60.51.11. — «Ὁ ἐξτραορδινάριον δικάζων ἐγκλήματι αὐξῆσιν καὶ μειοῦν τὴν ποιηὴν
δύναται· ὥστε μέντοι ἐπὶ ἑκατέρου μὴ παρεξίεναι τὴν συμμετρίαν» (Βασ. 60.51.13. — *Synopsis
Minor*, Ε', ξγ'. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 6, σ. 398).

100. Βασ. 2.3.155 (= Dig. 50.17.155§2). Πρβλ. καὶ L. B u r g m a n n, *Ecloga Basilico-
rum*, *Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte*, 15, Frankfurt am Main 1988, σ. 145.

101. Βασ. 60.51.38 (σχόλιο).

101α. Βασ. 60.51.15 καὶ σχόλιο, 21.3.3 (σχόλιο), 60.51.13 (σχόλιο).

τιμωρίαν κουφισμὸν τῆς ἀτιμίας χαρίζεται· δοκεῖ γὰρ ὡσπερ διάλυσις γίνεσθαι, βαρυνομένου μὲν τοῦ κατακρίτου ἐν τῇ αὐξήσει τῆς τιμωρίας, ὠφελουμένου δὲ αὐτοῦ ἐν τῷ κουφισμῷ τῆς ἀτιμίας»^{101β}.

ι) Ὁ βυζαντινὸς νομοθέτης σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις θεσπίζει ἐρμηνευτικὲς λύσεις πρὸς τὸ σκοπὸ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ «πραότερα καταδίκη».

Ἔτσι π.χ. στὴν περίπτωση τοῦ κατηγορηθέντος ὡς ἐνόχου βίας δημοσίας συνάμα δὲ καὶ ιδιωτικῆς, κατὰ τὴν ὁποία ὁ δικαστὴς ἀπεφάνθη ἀπλῶς ὅτι μετῆλθε βίαν, ἔπρεπε σύμφωνα μὲ τὸ νόμο νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἡ πράξις ἐνέπιπτε στὸ παράγγελμα τῆς ιδιωτικῆς βίας (*interdictum unde vi*) καὶ ὄχι στὸ ἐγκλημα τῆς δημοσίας βίας. Τοῦτο δὲ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ὅτι ὁ ὑπαίτιος διέφευγε τὶς κατὰ πολὺ βαρύτερες καὶ ὀδυνηρὰς ποινικὲς κυρώσεις «τοῦ περὶ βίας δημοσίου ἐγκλήματος»¹⁰².

ια) Τέλος στὶς ἐπισημανθεῖσες διατάξεις, οἱ ὁποῖες ἐπέσυραν τὴν εὐμενῆ ἀντιμετώπιση τῶν κατηγορουμένων ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ ποινικὸ δίκαιο, δὲν εἶναι ἴσως ἄσκοπο νὰ μνημονευθῇ καὶ ἡ γενικὴ ἀρχὴ ποὺ ἐδέσποζε στὸ δίκαιο αὐτὸ καὶ ἀφοροῦσε στὴ μορφή τῆς ὑπαιτιότητος τοῦ δράστη ἐγκληματικῆς πράξεως. Κι' αὐτὸ γιατί ἡ ἔλλειψη δολίας προαιρέσεως αὐτοῦ ἦταν καθοριστικῆς σημασίας γιὰ τὴν ἡπιώτερη ποινικὴ μεταχείρισή του.

Ἐπ' αὐτοῦ τὰ νομοθετικὰ κείμενα τῶν βυζαντινῶν εἶναι ἀπολύτως σαφῆ, ὅταν ὀρίζουν ὅτι: «Ἐν πᾶσι τοῖς ἐγκλήμασι δεῖ ζητεῖν, ἐκ προνοίας τις ἢ κατὰ τύχην ἤμαρτε, καὶ οὕτως ἢ πρὸς τὸν νόμον ἢ πραότεραν ἐπιφέρειν τιμωρίαν»¹⁰³.

Β'. Νομολογία

Παραλλήλως πρὸς τὶς μνημονευθεῖσες ποινικὲς διατάξεις τοῦ δικαίου τῶν βυζαντινῶν, οἱ ὁποῖες ἀπέβλεπαν στὸν ἡπιώτερο ποινικὸ κολασμὸ, καὶ οἱ ἀποφάσεις τῶν βυζαντινῶν δικαστηρίων δὲν φαίνεται ὅτι ὑστέρησαν καθόλου πρὸς τὴν κατεύθυν-

101β. Βασ. 21.3.4. — Ὁμοίως Βασ. 21.2.13 καὶ σχόλιο καὶ Βασ. 60.51.10.

102. Βασ. 60.51.29 καὶ σχόλιο. Πρβλ. ἐπίσης καὶ τὴ γενικὴ διάταξη, ποὺ ὑποδεικνύει ὅτι γιὰ τὴ φιλαγαθέστερη ἐρμηνεία τοῦ νόμου «οὐ δεῖ σκοπεῖν τὰ γράμματα, ἀλλὰ τὸν νοῦν καὶ δὴ τὴν ἐννοίαν αὐτοῦ». (*Epitome* 1, 16. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 4, σ. 287). — «Σημεῖωσαι, ὅτι τὸ δὲ βί περιβάτα, εἰς τὸ τρίτον δημεύει, καὶ ὅτι ὁ περιπεσὼν αὐτῷ οὔτε ἄρχων, οὔτε συγλητικὸς γίνεται, οὔτε ἄλλην μετέρχεται τιμὴν. τὸ δὲ βί πούβλικα εἰς διηνεκῆ ἐξορίαν τοῦ μετάλλου καταδικάζει, ὡς κεφ. 10 θεμ. τελευτ. ἢ ἔπεται καὶ ἡ εἰς τέλειον δήμευσις». (Βασ. 60.18.12 σχόλιο).

103. Βασ. 60.51.5 (= Dig. 48.19.5 § 2). — *Synopsis Minor* E', 62. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 6, σ. 397-398. — Ἀτταλ. ΛΕ', ργς'. Ζέ π ω ν J. G-R, τ. 7, σ. 482. — Φω τ ί ο υ Ν ο μ ο κ ά ν ω ν, τ. Θ', κεφ. ΚΖ'. Γ. Ρ ά λ λ η καὶ Μ. Π ο τ λ ῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τ. Α', Ἀθήνησιν 1852, σ. 200.

ση αὐτή. Ἀντιθέτως εὐμενεῖς πρὸς τοὺς κατηγορουμένους ἐρμηνεῖς καὶ διάχυτο πρὸς αὐτοὺς πνεῦμα ἐπιεικείας καὶ φιλανθρωπίας ἀποπνέει ἐμφανεστάτα ἀπὸ τῆς ἀποφάσεως τους. Ἡ συμμόρφωση ὅμως τοῦ βυζαντινοῦ δικαστῆ στὰ περὶ εὐμενοῦς ἀντιμετωπίσεως τῶν κατηγορουμένων ὀριζόμενα δημιουργοῦσε σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, ὅπως φαίνεται, ἐρμηνευτικὰ προβλήματα ἐξ αἰτίας ἀντιτιθεμένων ποινικῶν διατάξεων.

Περὶ αὐτοῦ πληροφοροῦμεθα ἀπὸ τὴν Πεῖρα τοῦ Εὐσταθίου τοῦ Ρωμαίου, τῆς σημαντικωτάτης ἀλλὰ καὶ μοναδικῆς βυζαντινῆ συλλογῆ ἀποσπασμάτων δικαστικῶν ἀποφάσεων καὶ γνωμοδοτήσεων τοῦ ἐνδέκατου αἰώνα, μὲ τὴν ὁποία ἐμφανίζεται ἐναργῶς τὸ ἐφαρμοζόμενο τότε στὴν πράξιν δίκαιο¹⁰⁴. Εἰδικότερα:

α) «Ὅπως ἀναφέρεται σὲ χωρίο τῆς συλλογῆς αὐτῆς, «νόμος ἐστὶ πραῦνεσθαι μᾶλλον τὰς ἀποφάσεις ἢ τραχύνεσθαι, καὶ ἕτερος νόμος ἐστίν, ἵνα τὰς ὀρισμένας ποινὰς ἀπὸ τοῦ νόμου μὴ παραβαίνωσιν οἱ δικασταί». Καὶ εὐλόγως προβάλλει ὁ μάγιστρος¹⁰⁵ τὸ ἐρώτημα: «Πῶς δύναται δικαστὴς πραῖναι τὴν ἀπόφασιν, ἔνθα παρὰ τοῦ νόμου τραχεῖα ἐστὶ;»¹⁰⁶.

Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς περιπτώσεως αὐτῆς, ὅπως ἀναπτύσσεται στὴ συνέχεια, ὁ δικαστὴς, ἐὰν βεβαίως τοῦ παρείχετο ἡ δυνατότητα, ἔπρεπε νὰ προβῆ σὲ ἐκεῖνον τὸ νομικὸ χαρακτηρισμὸ τῆς ἐγκληματικῆς πράξεως, μὲ τὸν ὁποῖο θὰ μπορούσε νὰ ἐπιτευχθῆ ἡ ἡπιώτερη ποινή.

Ἔτσι εἰδικότερα ὁ τὸ χρεωστικὸν «γραμματεῖον»¹⁰⁷ ἀφερόμενος καὶ ἀπαλείψας ὑπέκειτο στὰ ἐγκλήματα τοῦ «ὠσανεὶ πλαστοῦ»¹⁰⁸ ὅπως καὶ τῆς κλοπῆς, τὰ ὁποῖα

104. Βλ. σχετικῶς D. Simon, Rechtsfindung am byzantinischen Reichsgericht, Frankfurt am Main 1973 (Ἡ εὔρεση τοῦ δικαίου στὸ ἀνώτατο βυζαντινὸ δικαστήριον, μετὰφρ. I. M. Κοινιάρη, Ἀθήνα 1982).

105. «Μάγιστροι λέγονται ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν ἀρχόντων οἱ πλέον τῶν ἄλλων προνοεῖν ὀφείλοντες τῶν ἐπιτετραμμένων αὐτοῖς πραγμάτων. καὶ οἱ διδάσκαλοι οἰασθῆποτε ἐπιστήμης». (*Synopsis Basilicorum*, P. I, 93. Ζέπων J. G-R, τ. 5, σ. 502). Πρβλ. Ch. Gastgeber und J. Diethart, Λέξεις ρωμαϊκῆς διαλέκτου. Ein byzantinischen Fremdwörterlexikon, Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte, 22, Fontes Minores X, Frankfurt am Main 1998, σ. 448.

106. Πεῖρα 51, 22. Ζέπων J. G-R, τ. 4, σ. 216.

107. Ὡς πρὸς τὴν ἔννοια τοῦ «γραμματείου» διαφωτιστικὰς εἶναι οἱ ἀκόλουθοι διατάξεις τῆς Συνόψεως τῶν Βασιλικῶν (P. I, 34, 35. Ζέπων J. G-R, τ. 5, σ. 498):

«Τῷ ὀνόματι τοῦ γραμματείου τὸ κεχρεωστημένον πρᾶγμα σημαίνεται», «Ἡ τοῦ γραμματείου καὶ τοῦ πράγατος προσηγορία εἰς πᾶν συνάλλαγμα καὶ ἐνοχὴν ὀρᾷ». Βλ. καὶ Βασ.. 2.2.4, 6.

108. Τὸ τί ἐθεωρεῖτο ὡς «ὠσανεὶ πλαστον» καὶ ποία ἦταν ἡ διαφορὰ του ἀπὸ τὸ «πλαστον» μᾶς πληροφορεῖ τὸ ἀκόλουθο χωρίο τῆς Πεῖρας (64.2. Ζέπων J. G-R, τ. 4, σ. 237):

ἀμφότερα ἐτιμωροῦντο με ὀρισμένη ποινή. Ὁ δικαστής ὅμως ὁ «θέλων πραγμαῖναι μᾶλλον τὴν ἀπόφασιν ἢ τραχῦναι», τὸν ἀφελόμενον τὸ γραμματεῖον» δὲν τὸν κρίνει ὡς ἔνοχον πλαστογραφίας, ἀλλὰ κλοπῆς, δεδομένου ὅτι ἡ τελευταία ἐπέσυρε ἡπιώτερο ποινικὸ κολασμό¹⁰⁹. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο «ἀποκλίνων» ὁ δικαστής πρὸς τὴν «πραοτέραν» ποινικὴ κύρωση δὲν ἔπαυε συγχρόνως νὰ ἀποφαίνεται καὶ ἐντὸς τῶν νομίμων πλαισίων («νομίμως δοκεῖ ἀποφαίνεσθαι»).

β) Σὲ ὀρισμένες πάλιν περιπτώσεις ὁ βυζαντινὸς δικαστής δὲν ἐδίσταζε νὰ παραμερίζῃ ρητὲς διατάξεις τοῦ νόμου ποὺ προέβλεπαν σκληρὲς κατὰ τῶν ἐγκληματούντων ποινὲς καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ ἡπιώτερες, ὅταν ἀπὸ τὰ πραγματικά περιστατικά διεπίστωνε ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τους στὴ συγκεκριμένη ὑπόθεση δὲν ἀνταποκρινόταν ὄχι μόνον στὴν ὀρθὴ ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ θύματος. Ἔτσι π.χ. τὸ βιασμὸ ἀνήβου κόρης¹¹⁰ ἀπὸ τὸν μνηστήρα της ἐχαρρακτήρισε ὁ δικαστής ὡς φθοράν. Στὴ συνέχεια δὲ παρακάμπτων τὰ ὀριζόμενα στὴ σχετικὴ διάταξη, τὴν ὁποία καὶ ἐπικαλεῖται, ποὺ προέβλεπε τὴ ρινοκοπία τοῦ φθορέως, «τὴν ποινὴν οὐκ ἐποίησε» καὶ ἐπέβαλε κατ' αὐτοῦ τὸν ἡπιώτερο ποινικὸ κολασμὸ τοῦ δαρμοῦ καὶ τῆς ἐν χρῶ κουρᾶς. Στὴν ἀπόφασιν δὲ αὐτὴ πιθανῶς κατέληξε ἀποβλέψας καὶ πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἀνηλικίου, δεδομένου ὅτι μετὰ τὴ διάταξη ποὺ ἐφήρμοσε τοῦ ἐδόθη ἡ δυνατότητα νὰ ἐπιδικάσῃ στὸ θῦμα τὸ ἥμισυ τῆς περιουσίας τοῦ δράστη, συνεκτιμήσας ἴσως καὶ τὸ

«Ὅτι πλαστόν ἐστι τὸ διὰ χειρῶν πλαττόμενον πᾶν, τὸ δὲ τοῦ νόμου πλαστόν ἐστι τὸ τὸν μὴ χρεωστοῦντα γράψαι χρεωστῆν μοι, καὶ μιμήσασθαι μὲν τὴν αὐτοῦ γραφὴν καὶ τὴν τῶν μαρτύρων· τὸ δὲ ὡσανεὶ πλαστόν ἐστι τὸ τὸ χρέος ἀφανίσαι, οἷον τὸ εὐρεῖν με ὁμολογίαν μου καὶ σχῆσαι, ἢ συμβαλλόμενα δικαιώματα τῷ ἀντιδικῷ μου ἀποκρύψασθαι, ἢ διαθήκην ἀφανίσαι. ἔλεγε δὲ ὁ μάγιστρος διαφορὰν τοῦ πλαστοῦ πρὸς τὸ ὡσανεὶ πλαστόν, ὅτι τὸ μὲν πλαστόν ποιεῖ τὸ μὴ ὄν γενέσθαι ἔν, τὸ δὲ ὡσανεὶ πλαστόν ἀφανίζει τὸ ὄν μὴ εἶναι. τὸ γὰρ ξέσαι γράμματα καὶ ποιῆσαι τὴν διαθήκην μὴ ἀναγινώσκεσθαι ἢ τὸ χωρίον μὴ νοεῖσθαι, ἀληθῆ μὲν εἰσί, ὡσανεὶ δὲ πλαστὰ ἐγένοντο μὴ δυναμένου ἀναγνωσθῆναι ὕπερ ἔχουσι καὶ δηλοῦσι». Πρβλ. καὶ *Βασ.* 60.41.1 (σχόλιο) καὶ *Βασ.* 60.41.23. Ὁμοίως καὶ Σ π. Τ ρ ω ἰ ἄ ν ο υ, Περὶ τοῦ ἐγκλήματος τῆς πλαστογραφίας ἐν τῷ βυζαντινῷ δικαίῳ, Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν, τ. ΛΘ'-Μ', Ἀθήναι 1972-73, σ. 181 ἐπ. Ἐπίσης βλ. καὶ τὴν προτεινομένη ἀπὸ τὸν Ν. Μ ἄ τ σ η [Κριτικαὶ παρατηρήσεις εἰς τὴν Πεῖραν Ἐδσταθίου τοῦ Ρωμαίου, Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν, τ. ΚΘ' (1959), σ. 364 (101)] διόρθωσις τοῦ χωρίου αὐτοῦ τῆς Πείρας.

109. Σημειωτέον ὅτι τόσον τὸ «πλαστόν» ὅσον καὶ τὸ «ὡσανεὶ πλαστόν» ἐκολάζετο μετὰ τὴν ἴδια βαρυτάτη ποινὴ τοῦ περιορισμοῦ: «Ἡ τοῦ πλαστοῦ καὶ τοῦ ὡσανεὶ πλαστοῦ τιμωρία περιορισμὸς ἐστι καὶ τελεία δήμευσις, κατὰ δὲ δούλων ἐσχάτη». *Synopsis Basilicorum*, Π', XVII, 1. Ζ ἐ π ω ν J. G-R, τ. 5, σ. 468. — *Βασ.* 60.41.1).

110. Πείρα 49.22. Ζ ἐ π ω ν J. G-R, τ. 4, σ. 203.

γεγονός ότι ο πατέρας τῆς ἑπταετοῦς παιδίσκης εἶχε παραστήσει ψευδῶς ὅτι ἦταν δέκα ἐτῶν¹¹¹.

Ἐκ τῶν ὅσα προηγουμένως ἀνεπτύχθησαν γίνεται νομίζω φανερό ὅτι ὁ βυζαντινὸς νομοθέτης μὲ σειρὰ θετικῶν διατάξεων ἀπέβλεψε στὴν ἀμβλυνση τῆς σκληρότητας τοῦ ποινικοῦ κολασμοῦ. Πρὸς τὸ στόχο δὲ αὐτὸ φαίνεται ὅτι ἐκινεῖτο καὶ ἡ νομολογία τῶν βυζαντινῶν δικαστηρίων. Ἐτσι ὁ βυζαντινὸς δικαστὴς ἄλλοτε μὲ τὴν ἐλευθερὴν ἑρμηνεία τῶν κανόνων τοῦ δικαίου καὶ ἄλλοτε παραβαίνοντας αὐτούς, ἔδιδε λύσεις διαπνεόμενες ἀπὸ βαθῦ κοινωνικὸ συναίσθημα¹¹², τείνουσες στὴν ἐπιεικέστερη καὶ φιλόνηρωτη ποινικὴ ἀντιμετώπιση τῶν ἐγκληματούντων.

R É S U M É

Dispositions indulgentes et philanthropes du droit pénal byzantin atténuant la rigidité des peines attribuées.

Les dispositions inclinant à l'indulgence et à la philanthropie, en vigueur dans le droit pénal des Byzantins, font l'objet de l'étude ci-dessus.

Pour évaluer les dimensions réelles de ces dispositions, il est nécessaire de les examiner en jonction avec le système pénal en vigueur dans la législation byzantine, lequel ne se distinguait pas pour la douceur des peines dont on menaçait les infracteurs. C'est pourquoi sont mises en évidence les dispositions ayant trait plus généralement au châtement du crime, lesquelles sont jugées nécessaires au traitement de la question.

Ensuite, sont exposées les dispositions qui témoignent de plus de clémence à l'égard des accusés et qui ont été recueillies dans les textes juridiques byzantins. Il est clair que ces dernières visaient à l'atténuation de la rigidité des peines attribuées. Enfin, on souligne que, parallèlement au législateur byzantin, la jurisprudence des tribunaux byzantins allait également dans le même sens, en apportant, quand il lui en était donnée la possibilité, des solutions qui, inspirées par un profond sentiment social, penchaient vers un traitement plus clément des coupables.

111. Βλ. ἐκτενῶς Μεν. Τουρτόγλου, «Παρθενοφορία» καὶ «Εὔρεσις θησαυροῦ», ἘΑ-θῆναι 1963, σ. 44-49.

112. Βλ. Κ. Τριανταφυλλοπούλου, Βυζαντινὸν Δίκαιον, Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλ., τ. Ζ' (1929), σ. 917.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 18ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2001

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ. — Πορίσματα έρευνών για τὰ ἑλληνικὰ φύλα (ἔθνη) κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, μέρος Α', ὑπὸ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Μιχαὴλ Σακελλαρίου*.

Ἔχω τὴν τιμὴ νὰ ἀνακοινώσω στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν πορίσματα ἐρευνῶν μου γιὰ τὰ ἑλληνικὰ ἔθνη ἀπὸ τὴν ἀφιξὴ τῶν Πρωτο-Ἑλλήνων στὴ Μακεδονία, τὴν Ἡπειρο καὶ τὴ νοτιότατη Ἰλλυρία τὴν 3η χιλιετία π.Χ.¹ ὡς τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ περὶ τὸ 1100 π.Χ., πρὶν προβῶ στὴ δημοσίευση τοῦ σχετικοῦ βιβλίου μου μὲ τίτλο *Les ethnè grecs à l'âge du Bronze*.

Οἱ ἐρευνές μου γιὰ τὰ ἑλληνικὰ ἔθνη κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ ἄρχισαν τὸ 1958, ἀλλὰ οἱ ρίζες τους ἀνάγονται μερικὰ χρόνια νωρίτερα, στὴν ἀρχὴ τῆς δεκαετίας τοῦ 1950, ἐπειδὴ ἀπέρρευσα ἀπὸ προβλήματα ποὺ ἀντιμετώπισα, καθὼς, ἀπὸ τὸ 1946 ἕως τὸ 1956, ἐρευνοῦσα τὶς ἑλληνικὲς μεταναστεύσεις στὴν Ἰωνία, θέμα τῆς πρωτεύουσας διδακτορικῆς διατριβῆς μου ποὺ ὑποστήριξα γιὰ τὴν ἀπόκτηση doctorat d'Etat ès-Lettres, ἡ ὁποία δημοσιεύθηκε μὲ τίτλο *La migration grecque en Ionie*, τὸ 1958. Πράγματι, ἐξ ἀφορμῆς τοῦ γεγονότος ὅτι μία σημαντικὴ δέσμη προβλημάτων ἀφοροῦσε στὴν κατ' ἔθνη προέλευση τῶν μεταναστῶν, ὁδηγήθηκα στὴ διερεύνηση τῆς γεωγραφικῆς κατανομῆς τῶν ἑλληνικῶν ἐθνῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν μεταναστεύσεων πρὸς τὴν Ἰωνία, χρόνους ποὺ ἀνταποκρίνονται στοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου. Δεδομένου ὅτι ἡ ταύτιση καὶ ὁ γεωγραφικὸς ἐντοπισμὸς τῶν ἑλληνικῶν ἐθνῶν γίνεται καὶ διὰ μέσου τῶν ἰδιοτυπιῶν ποὺ παρουσιάζουν οἱ διάλεκτοί τους, ἔλαβα ὑπ' ὄψη καὶ τὶς δέουσες διαλεκτολογικὲς, καὶ γενικότερα γλωσσολογικὲς, μελέτες. Τὰ γενικὰ

* MICHEL SAKELLARIOU, *Aperçu de recherches sur les ethnè grecs à l'âge du Bronze. Première partie.*

1. M. B. Sakellariou, *Les Proto-Grecs*, 1980.

πορίσματα τῶν ἔρευνῶν μου γιὰ τὰ ἑλληνικὰ ἔθνη καὶ τὶς ἑλληνικὲς διαλέκτους διατυπώθηκαν στὴ δευτερεύουσα διατριβή μου, ποὺ εἶχε ὡς θέμα τὴ γεωγραφικὴ διάδοση καὶ τὴν κατὰ περιοχὲς διαστρωμάτωση τῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων κατὰ τὴ μυκηναϊκὴ ἐποχὴ, καὶ συνοψίσθηκαν σὲ κατάλληλες θέσεις τῆς πρωτεύουσας διατριβῆς μου, στὰ πλαίσια τοῦ δευτέρου τμήματος, ποὺ ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὴν κατ' ἔθνη προέλευση τῶν ἑλληνικῶν ομάδων ποὺ μετανάστευσαν στὴν Ἰωνία.

Μόλις ἀποπεράτωσα τὴν ἐκτύπωση τοῦ βιβλίου μου *La migration grecque en Ionie*, ἄρχισα νὰ ἐρευνῶ ἀποκλειστικὰ τὸ θέμα τῶν ἑλληνικῶν ἐθνῶν κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, ἐπειδὴ δὲ αὐτὸ τὸ θέμα διασταυρωνόταν μὲ τὸ θέμα τῶν Πρωτο-Ἑλλήνων καὶ μὲ τὸ θέμα τῶν προελληνικῶν λαῶν, ἐπεκτάθηκα καὶ σ' αὐτά. Ἔτσι προετοίμασα χωριστὰ βιβλία γιὰ τοὺς Προέλληνες μεσογειακῆς προελεύσεως, γιὰ τοὺς Προέλληνες ἰνδοευρωπαϊκῆς προελεύσεως καὶ τοὺς Πρωτο-Ἑλληνες, ἐδημοσίευσα δὲ τὰ βιβλία *Peuples préhelléniques d'origine indo-européenne*, τὸ 1977, καὶ *Les Proto-Grecs*, τὸ 1980.

Ὅλα αὐτὰ τὰ μεγάλα θέματα —ἑλληνικὰ ἔθνη κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, Πρωτο-Ἑλληνες, προελληνικοὶ λαοὶ ἰνδοευρωπαϊκῆς προελεύσεως, προελληνικοὶ λαοὶ μεσογειακῆς προελεύσεως— ὄχι μόνον ἐφάπτονται μεταξὺ τους, ἀλλὰ καὶ διασταυρώνονται στὰ ἐπίπεδα τῶν πηγῶν, τῆς βιβλιογραφίας, τῶν εἰδῶν ὀρισμένων ἐπὶ μέρους θεμάτων, τῆς μεθοδολογίας, τῆς ἐπιχειρηματολογίας καὶ τῆς τελικῆς συνθέσεως. Ἔτσι τὰ μειονεκτήματα ποὺ προέκυπταν ἀπὸ τὴ μεγάλη ἔκταση ποὺ ἔπαιρνε ὁ κύκλος τῶν ἔρευνῶν μου ἀντισταθμίζονταν ἀπὸ πλεονεκτήματα ποὺ συσσωρεύονταν ἀπὸ τὴ μελέτη κοινῶν πηγῶν καὶ ἐν μέρει κοινῆς βιβλιογραφίας, ἀπὸ τὴν ἐπεξεργασία μεθόδων καὶ δομῶν εὐρύτερης ἐφαρμογῆς, ἀπὸ τὴ σύγκριση ὑποθέσεων καὶ συμπερασμάτων, καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος ἐπανειλημμένες τροποποιήσεις τῶν ὑποθέσεων καὶ τῶν συμπερασμάτων μέχρις ἐξαλείψεως τῶν μεταξὺ τους μεγαλύτερων ἢ μικρότερων ἀποκλίσεων.

Σ' ὅλες τὶς ὡς ἄνω ἔρευνες ἔχω προσπαθήσει νὰ ἀξιοποιήσω εἰδήσεις καὶ ἐνδείξεις προερχόμενες ἀπὸ: 1) κείμενα τῆς ἀρχαίας γραμματείας (ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς μέχρι καὶ τῆς βυζαντινῆς λογιόσυνης ποὺ γινώριζε ἀρχαῖα ἑλληνικὰ κείμενα, τὰ ὅποια χάθηκαν ἔκτοτε)· 2) εὐρήματα τῆς γλωσσολογικῆς ἐπιστήμης ἀναφερόμενα ἰδίως στὴν ἐτυμολογία ὀνομάτων (ἐθνῶν, τόπων, μυθικῶν προσώπων), καὶ στὴ γένεση τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν διαλέκτων· 3) εὐρήματα τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐπιστήμης ποὺ ἐνδεχομένως ὑποδεικνύουν μετακινήσεις φύλων. Σημειωτέον ὅτι αὐτὴ ἡ πρακτικὴ ἐφαρμόζεται καὶ ἀπὸ ἄλλους ἐρευνητές, καὶ ἱστορικοὺς καὶ γλωσσολόγους καὶ ἀρχαιολόγους, μολονότι ἀποδοκιμάζεται ἀπὸ μερικοὺς μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι συγχρόνως καὶ ἱστορικός καὶ γλωσσολόγος καὶ ἀρχαιολόγος. Ἡ διαπί-

στώση που ἐνέχεται σ' αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα εἶναι ἀναμφισβήτητη, ἀλλὰ τὸ ζήτημα εἶναι διαφορετικό: τὰ συμπεράσματα ἐνὸς ἱστορικοῦ ἢ ἐνὸς γλωσσολόγου ἢ ἐνὸς ἀρχαιολόγου πρέπει νὰ διασταυρώνονται μὲ τὰ συμπεράσματα ἐρευνητῶν τῶν δύο ἄλλων εἰδικότητων. Σ' αὐτὲς τὲς περιπτώσεις ὁ ἱστορικός δὲ φιλοδοξεῖ νὰ κινήθῃ ὡς γλωσσολόγος καὶ ὡς ἀρχαιολόγος, ἀλλὰ φιλοτιμεῖται νὰ γνωρίζει καὶ νὰ ἀντιλαμβάνεται τὰ πορίσματα τῶν γλωσσολόγων καὶ τῶν ἀρχαιολόγων. Ἡ διεπιστημονικὴ συνεργασία ἐπιβάλλεται καὶ στοὺς ὡς ἄνω κλάδους¹.

Τὸ 1980, ἔτος δημοσίευσως τοῦ βιβλίου μου *Les Proto-Grecs*, τὸ κείμενο τοῦ μακροχρονιότερου βιβλίου αὐτῆς τῆς σειρᾶς, τοῦ ἀναφερομένου στὰ ἑλληνικὰ ἔθνη κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, ἦταν πολὺ προχωρημένο. Ὑπολόγιζα ὅτι θὰ μποροῦσε νὰ παραδοθῆι στὸν ἐκδότῃ σὲ δύο ἔτη. Αἰσθάνθηκα ὅμως τὴν ἀνάγκη νὰ κρατηθῶ, γιὰ κάποιον χρονικὸ διάστημα, μακριὰ ἀπὸ τὴν ἐργασία πού εἶχα κάμει ἕως τότε, καὶ μάλιστα νὰ ἐπιδοθῶ σὲ ἄλλα μεγάλα θέματα, πού ἐπίσης μὲ ἐνδιέφεραν, ἔτσι ὥστε νὰ ἐπανέλθω σ' αὐτὴν διαθέτοντας τὸ πλεονέκτημα τῆς ἀποστασιοποιήσεως ἀπὸ τὲς μεθόδους πού εἶχα ἐφαρμόσει, ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα πού εἶχα διατυπώσει καὶ ἀπὸ τὰ πορίσματα στὰ ὁποῖα εἶχα καταλήξει. Ἔτσι ἀσχολήθηκα ἀπὸ τὸ 1981 καὶ ἔπειτα, διαδοχικά, μὲ τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κράτος τύπου πόλεως, μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἀξιοπιστίας τῶν ἀρχαίων παραδόσεων γιὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἀρχαιότερα τῆς χρήσεως τοῦ ἀλφαβήτου καὶ, τέλος, γιὰ τὴν ἀθηναϊκὴ δημοκρατία καὶ δημοσίευσα τὰ ἀντίστοιχα ἔργα². Μετὰ τὴ δημοσίευση καὶ τοῦ τελευταίου, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1999, ἕως τώρα, ἀσχολοῦμαι σχεδὸν ἀποκλειστικὰ μὲ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ κειμένου καὶ τῶν σημειώσεων τοῦ βιβλίου μου γιὰ τὰ ἑλληνικὰ ἔθνη κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, πού ἄφησα κατὰ μέρος τὸ 1980.

Ἔχω μελετήσῃ πολλὰ δεκάδες φυλετικῶν ὄντοτήτων τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, προκειμένου νὰ ἐπισημάνω μεταξὺ αὐτῶν ἑλληνικὰ ἔθνη ὑφιστάμενα κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ.

Στὸ κύριο μέρος τοῦ ὑπὸ δημοσίευση βιβλίου παρουσιάζονται τὰ ἀποτελέσματα ἐρευνῶν πού ἀφοροῦν σὲ 25 ἔθνη Ἄβαντες, Ἀθαμᾶνες, Αἰνιᾶνες, Αἰολεῖς, Αἰτωλοί,

1. Περισσότερα: Μ. Β. Σακελλαρίου, «Ἡ διεπιστημονικότητα στὸν ἄνω τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἀρχαιολογίας» (= *Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν*, τεύχη 44-47, 1982, σσ. 35-40).

2. *Polis-State. Definition and Origin*, [= σειρὰ *Μελετήματα*, ἐκδιδόμενα ἀπὸ τὸ Κέντρον Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, τόμ. 4], 1989 (ἑλληνικὴ μετάφραση Δ. Κοκκῶνῃ μὲ τίτλο: *Πόλις, ἓνας τύπος ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κράτους*, 1999), *Between Memory and Oblivion: the Transmission of Early Greek Historical Traditions* [= σειρὰ *Μελετήματα*, τόμ. 12], 1990, *Ἡ ἀθηναϊκὴ δημοκρατία*, Πανεπιστημιακὲς ἐκδόσεις Κρήτης, 1999, δευτέρη ἐκδοσις 2000.

Ἄρκάδες, Ἀχαιοί, Βοιωτοί, Γραῖοι ἢ Γραικοί, Δόλοπες, Δωριεῖς, Ἑλληγες, Ἐπειοί, Θεσσαλοί, Ἴωνες, Κεφαλλῆνες, Λαπίθαι, Λοκροί, Μάγνητες, Μινύαι, Μυρμιδόνες, Περαιβοί¹, Φθῖοι, Φλεγύαι, Φωκεῖς².

Στὸ ὑπὸ ἔκδοση βιβλίον, κάθε ἔθνος ἐξετάζεται σὲ ἰδιαιτέρο κεφάλαιον, ποῦ διαιρεῖται σὲ δύο τμήματα, ἔτσι ὥστε νὰ ἀντιμετωπίζονται χωριστὰ πρῶτα τὰ δεδομένα καὶ τὰ πορίσματα ποῦ ἀναφέρονται στὴν ταύτιση τοῦ ἔθνους, ἔπειτα τὰ δεδομένα καὶ τὰ πορίσματα ποῦ ἀναφέρονται στὸν ἐντοπισμὸ του. Ἡ δομὴ τῆς ἀνακοινώσεως δὲν ἀναπαράγει τὴ δομὴ τοῦ βιβλίου, ἀλλὰ ἀνασυνθέτει τὰ δεδομένα, τὰ μεθοδολογικὰ προβλήματα καὶ τὰ πορίσματα γύρω ἀπὸ τέσσερις ἄξονες: 1) δεδομένα, προβλήματα καὶ πορίσματα σχετικὰ μὲ τὴν ἀναγνώριση καὶ τὴν ἐξατομίκευση ἔθνων· 2) δεδομένα, προβλήματα καὶ πορίσματα σχετικὰ μὲ τὴν ἐντόπιση ἐγκαταστάσεων ἔθνων· 3) δεδομένα, προβλήματα καὶ πορίσματα σχετικὰ μὲ τὴν χρονολογία ἐγκαταστάσεων ἔθνων· 4) μετακινήσεις, διασπάσεις καὶ διασπορὰ ἔθνων.

Ἡ παροῦσα ἀνακοίνωση διαφέρει ἀπὸ τὸ ὑπὸ ἔκδοση βιβλίον ἐπίσης κατὰ τὸ ὅτι φέρει στὸ προσκῆνιον κατηγοριοποιήσεις καὶ συστηματοποιήσεις στὰ πεδία τῶν πηγῶν ἀντλήσεως πληροφοριῶν ἢ ἐνδείξεων, τῶν ἀξιολογήσεων τῶν στοιχείων καὶ τῶν μεθοδολογικῶν χειρισμῶν, κατηγοριοποιήσεις καὶ συστηματοποιήσεις ποῦ ὑπάρχουν σ' αὐτό, ἀλλὰ δὲν φαίνονται ἐκ πρώτης ὄψεως.

Ἡ ἔκτασις τῆς ἀνακοινώσεως ἀντιστοιχεῖ στὸ ἕνα πέμπτον τῆς ἐκτάσεως τοῦ βιβλίου. Ἡ ἀνακοίνωση συντέμνει ἢ καὶ παραλείπει συζητήσεις καὶ τοποθετήσεις ἐπὶ θεμάτων ποῦ θεμελιώνουν τὰ ἀνακοινούμενα πορίσματα, καθὼς καὶ ὅλες τὶς παραπομπὲς σὲ δημοσιεύματα ἄλλων ἐρευνητῶν. Σ' ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις μνημονεύονται ὀνόματα ἐρευνητῶν ἐντὸς παρενθέσεως, χωρὶς παραπομπὲς στὰ οἰκεία δημοσιεύματα.

Μὲ τὶς ὡς ἄνω διαφοροποιήσεις τῆς παρούσης ἀνακοινώσεως ἔναντι τοῦ ὑπὸ ἔκδοση βιβλίου ἐπιδιώκεται ὥστε αὐτὴ, ἀφοῦ χρησιμεύσει ὡς πρόδρομὸς του, νὰ ἐξακολουθήσει νὰ λειτουργεῖ ὡς αὐτόνομος συνοδὸς του.

Ἡ ὅλη ἀνακοίνωση θὰ παρουσιασθεῖ τμηματικὰ σὲ τρεῖς συνεδριάσεις, μὲ

1. Αὐτὸ τὸ ὄνομα γράφεται μὲ ἕνα ρ στὶς ἀρχαιότερες πηγές, μὲ δύο ρρ στὶς νεότερες (βλ. περαιτέρω, σελ. 190). Ἐδῶ ἀκολουθῶ τὴν ἀρχαιότερη ὀρθογραφία.

2. Δὲν περιλαμβάνω σ' αὐτὸ τὸ βιβλίον τὰ ἀποτελέσματα ποῦ ἀφοροῦν στοὺς Ἀκαρνανες, τοὺς Εὐρυτᾶνες, στοὺς Μακεδόνες καὶ στὰ ἔθνη τῆς Ἠπείρου (Θεσπρωτοὺς, Μολοσσοὺς κ.ἄ.). Γιὰ τοὺς Ἀκαρνανες καὶ τοὺς Εὐρυτᾶνες δὲν μπόρεσα νὰ ἐπισημάνω τὴ γεωγραφικὴ θέση τους κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ. Γιὰ τοὺς Μακεδόνες καὶ γιὰ τὰ ἔθνη τῆς Ἠπείρου, ἀποφάσισα τελικὰ νὰ ἐτοιμάσω χωριστὲς μελέτες, γιατί, ὅπως φαίνεται, ἡ διαδικασία τῆς φυλογενεσεῶς τους συνέχισθη καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

κοινό τίτλο: *Πορίσματα έρευνών για τὰ ἑλληνικά φύλα (ἔθνη) κατά τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ καὶ διαφορετικούς ὑπότιτλους, ἦτοι: Α' Δεδομένα, προβλήματα καὶ πορίσματα σχετικά μὲ τὴν ἀναγνώριση καὶ ἐξατομίκευση ἐθνῶν. Β' Δεδομένα, μεθοδολογία καὶ πορίσματα σχετικά μὲ τὴν ἐντόπιση καὶ τὴ χρονολογία ἐγκαταστάσεων ἐθνῶν. Γ' Σύνθεση πορισμάτων.*

Α'. ΔΕΔΟΜΕΝΑ, ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΞΑΤΟΜΙΚΕΥΣΗ ΕΘΝΩΝ

Δεδομένα για τὴν ἀναγνώριση καὶ ἐξατομίκευση ἑνὸς ἔθνους εἶναι τὸ ὄνομά του καὶ διάφορα ἄλλα διακριτικά γνωρίσματα. Ἐξυπακούεται ὅτι, σὲ περίπτωσι διασπασμένων ἐθνῶν, πού εἶναι ἀρκετὰ συχνὸ φαινόμενο, διακριτικά γνωρίσματα ἑνὸς ἔθνους εἶναι ὅσα ἀνάγονται ἀφ' ἑαυτῶν ἢ μποροῦν νὰ ἀναχθοῦν βάσει ἐπιχειρημάτων στὸ ἀδιαιρέτο ἔθνος.

Τὸ ἐθνικὸ ὄνομα δὲν λείπει ποτέ, ἐνῶ, ἀντίθετα, ἄλλα διακριτικά γνωρίσματα δὲν ἔχουμε πάντοτε. Συγκεκριμένα, δὲν ἔχουμε διακριτικά γνωρίσματα πέραν τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος για δέκα ἔθνη: Αἰνιᾶνες, Αἰτωλοὺς, Γραικοὺς ἢ Γραίους, Δόλοπες, Ἑλληγες, Θεσσαλοὺς, Μάγνητες, Μυρμιδόνες, Περαιβοὺς, Φθίους. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι τὸ ἐθνικὸ ὄνομα ἀρκεῖ, για νὰ ἐπισημανθεῖ ἡ ὕπαρξη ἑνὸς ἔθνους, ἐνῶ τὰ ἔθνη, τῶν ὁποίων δὲν ἔχουμε τὸ ὄνομα, μένουν ἄγνωστα, ἔστω καὶ ἐὰν οἱ πηγές μας ἀναφέρουν ἐνδεχομένως πολλὰ ἄλλα γνωρίσματά τους. Ὅλα τὰ διακριτικά γνωρίσματα ἔθνους εἶναι πολιτιστικά μὲ τὴν εὐρύτατη σημασία τοῦ ὄρου, γεγονός πού προϋποθέτει ὅτι διαμορφώθηκαν μέσα σὲ χρονικά πλαίσια, κατὰ τὰ ὁποῖα ἓνα ἔθνος μποροῦσε νὰ ἀναπτύξει κοινὰ πολιτιστικά χαρακτηριστικά λόγω τοῦ ὅτι οἱ ὁμάδες πού τὸ ἀποτελοῦσαν διατηροῦσαν στενές ἐπαφές μεταξύ τους, διαβιώνοντας μέσα σὲ περιορισμένα γεωγραφικά ὄρια.

1. ΟΝΟΜΑΤΑ ΕΘΝΩΝ

Κάθε ὄνομα ἔθνους, ἐκτὸς τοῦ ὅτι ἀποτελεῖ στοιχεῖο, χωρὶς τὸ ὁποῖο κανένα ἔθνος δὲν μπορεῖ νὰ ἀναγνωρισθεῖ καὶ νὰ ταυτισθεῖ, ἀποτελεῖ ἐπίσης μέρος τῆς ἱστορίας του. Ἐπειδὴ ἡ παροῦσα ἔρευνα ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὴν ἱστορία τῶν ἐθνῶν κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, ἰδίως κατὰ τὴν Μέση καὶ Ὑστερη φάση τῆς μεταξύ τοῦ 1900 καὶ τοῦ 1100 π.Χ., τὸ ἐνδιαφέρον τῆς για τὰ ἀντίστοιχα ἐθνωνύμια ἐπικεντρώνεται στὴν ἱστορία τους κατὰ τὸ ἴδιο χρονικὸ διάστημα. Ὡστόσο τὰ δεδομένα πού ἔλαβε ὑπ' ὄψη δὲν περιορίζονται στὰ χρονικά πλαίσια τῆς ἱστορίας ἑνὸς

έθνωνυμίου πού συμπίπτουν μὲ τὰ χρονικά πλαίσια τῆς ἱστορίας τοῦ ἀντιστοίχου ἔθνους, ἐπειδὴ τοῦτο, ὑπὸ τις παροῦσες συνθήκες τῶν γνώσεών μας, εἶναι καὶ ἀνέφικτο, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ ἀντιπαραγωγικό, ἐν γένει. Πράγματι, ἐνῶ ἡ παροῦσα ἔρευνα θέτει γιὰ κάθε ἔθνωνυμιο ἐρωτήματα, ὅπως τὸ ἐὰν δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸ ἔθνος ἀπὸ τὸ ὁποῖο φέρεται στὶς πηγές μας ἢ ἔχει προῖστορία ἢ τὸ ἐὰν ἄρχισε στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο ἢ ἐκτὸς αὐτοῦ, προκειμένου νὰ ἀπαντήσουμε σὲ αὐτά, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ γνωρίζουμε ἐπίσης, πρὸς μὲν τὰ ἄνω ὅλα ὅσα ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ τοὺς εἰδικούς σχετικὰ μὲ τὴν ἔτυμολογία τοῦ ἐν λόγω ἔθνωνυμίου, πρὸς δὲ τὰ κάτω τὸ φάσμα τῶν ἐφαρμογῶν του.

Σημειωτέον ὅτι οἱ ἔτυμολογίες ἔθνωνυμίων ἀπὸ εἰδικούς ἀνάγονται, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, στὸν 19ον αἰῶνα καὶ τὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 20οῦ. Οἱ νεότεροι γλωσσολόγοι ἀποφεύγουν τὶς ἔτυμολογίες ἔθνωνυμίων, θεωρώντας τὶς ἐπισημαίνουσες, καὶ ἀντιμετωπίζουν μὲ μεγάλη ἐπιφυλακτικότητα τὶς προτάσεις τῶν προγενεστέρων, ἀκόμη καὶ ἐκεῖνες πού δὲν ἀποδεικνύονται κατώτερες τῶν σημερινῶν ἔτυμολογικῶν προδιαγραφῶν. Ὁ πιὸ συχνὸς λόγος σκεπτικισμοῦ ἔναντι ἔτυμολογίας ἔθνωνυμίου εἶναι ἡ μὴ προσκόμιση στοιχείων πού νὰ ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ ἐν λόγω ἔθνωνυμιο εἶχε ὄντως τὴ σημασία πού τοῦ ἀποδίδεται ἀπὸ τὴν προτεινόμενη ἔτυμολογία. Γιὰ νὰ γίνει κατανοητὴ ἡ ὡς ἄνω τοποθέτηση ἀπὸ μὴ μυημένους στὰ ἔτυμολογικά, ἐπισημαίνω τὰ ἀκόλουθα: 1) Προκειμένου νὰ ἔτυμολογηθοῦν κοινὲς λέξεις (οὐσιαστικά, ἐπίθετα κλπ.) εἶναι δεδομένα δύο στοιχεῖα, ἡ λέξη καὶ ἡ σημασία τῆς, καὶ ζητεῖται ἓνα στοιχεῖο, ἡ ἔτυμολογία τῆς λέξεως. Ἀντίθετα, προκειμένου νὰ ἔτυμολογηθοῦν ὀνόματα (τοπωνύμια, ἀνθρωπωνύμια, ἔθνωνύμια, θεωνύμια κλπ.) ἓνα μόνον στοιχεῖο εἶναι δεδομένο, τὸ ὄνομα, καὶ ζητοῦνται δύο: καὶ ἡ ἔτυμολογία τοῦ ὀνόματος καὶ ἡ σημασία του· 2) Κάθε πρόταση ἔτυμολογίας ὀνόματος συνεπάγεται μία πρόταση γιὰ τὴ σημασία πού θὰ εἶχε τὸ ὄνομα. Δηλαδή ἡ βασιμότητα τῆς προτάσεως γιὰ τὴ σημασία τοῦ ὀνόματος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ βασιμότητα τῆς προτάσεως γιὰ τὴν ἔτυμολογία τοῦ ἴδιου ὀνόματος. Ἐτσι ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ ἐλεγχθεῖ ἡ βασιμότητα τῆς προτάσεως γιὰ τὴν ἔτυμολογία ἐνὸς ὀνόματος μὲ κριτήριον τὴ σημασία του, ὅπως συμβαίνει μὲ μία πρόταση γιὰ τὴν ἔτυμολογία μιᾶς κοινῆς λέξεως. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖον, προκειμένου νὰ ἐλεγχθεῖ ἡ βασιμότητα προτάσεως γιὰ τὴν ἔτυμολογία ἐνὸς ὀνόματος ἢ ἡ βασιμότητα τῆς προτάσεως γιὰ τὴ σημασία τοῦ ὀνόματος πρέπει νὰ ἐλέγχεται βάσει στοιχείων ἀνεξαρτήτων τῆς ἔτυμολογίας.

Ἐχοντας ὑπ' ὄψην ὅλα τὰ ἄνωτέρω: πρῶτον, ἔχω προσπαθήσει νὰ συγκεντρώσω ὅλες τὶς ἔτυμολογίες ὀνομάτων πού ἔχουν προταθεῖ γιὰ τὰ ἔθνη πού ἐξετάζονται στὴν παροῦσα ἔρευνα, καθὼς καὶ τὶς συζητήσεις πού ἔχουν προκαλέσει οἱ ἐν λόγω προτάσεις· δεύτερον, δὲν ἔχω προβεῖ σὲ καμία πρόταση ἔτυμολογίας ἑλληνικοῦ ἔθνους·

τρίτον, ἔχω ἐρευνήσει ἐάν ὑπάρχουν στοιχεῖα ἐπιβεβαιωτικά τῆς σημασίας πού συναπάγεται καθεμία ἀπό τις ἤδη διατυπωμένες ἐτυμολογικές προτάσεις καί, συνακόλουθα με ὅσα ἐκθέτω στήν προηγούμενη παράγραφο, ἔχω υἱοθετήσει ἐκεῖνες μόνον μεταξὺ αὐτῶν πού βεβαιώνονται με στοιχεῖα ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἐτυμολογικὸ σκεπτικόν.

Τὰ ἐκτιθέμενα στὸ ἀποπερατούμενο ἔργο *Ethnè grecs à l'âge du Bronze* ἐν σχέσει με τὰ ἔθνωνύμια συνοψίζονται κατωτέρω.

**Αβαντες*— Εἶναι γενικά δεκτὸ ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Ἀβάντων περιέχει τὸ ἐπίθημα *-ντ*⁻¹, ἀλλὰ γιὰ τὸ θέμα ὑπάρχουν δύο ὑποθέσεις: κατὰ τὴ μία, αὐτὸ συνάπτεται με τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴ ρίζα **abi-* «δένδρο» (N. Jokl, A. Mayer, F. Lochner-Hüttenbach)· κατὰ τὴν ἄλλη, πρόκειται γιὰ μία ρίζα **aba-* «νερό, ποταμὸς» πού διαπιστώνεται σὲ κελτικές γλῶσσες (W. Borgeaud) καί φαίνεται ὡς παραλλαγή τῆς ἰνδο-ἱρανικῆς καί παλαιᾶς πρωσικῆς **ara-* «νερὸν» (H. Krahe). Ἀλλὰ οὔτε ἡ σημασία «δένδρο» οὔτε ἡ σημασία «νερό, ποταμὸς» ἐπιβεβαιώνονται γιὰ τὸ ὄνομα τῶν Ἀβάντων. Ὡστόσο ἡ δευτέρη ταιριάζει στὸ ὄνομα ποταμῶν *Abas*, ἐκτὸς Ἑλλάδος, καί στὸ ὄνομα μυθικοῦ προσώπου **Αβας*, στήν Ἑλλάδα, προσώπου τὸ ὅποιο, ἀπὸ τὴ μία μεριά, φαίνεται νὰ εἶχε σχέση με τὸ ὑδάτινο στοιχεῖο καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη ἀναφέρεται ὡς ἥρωας ἐπώνυμος τῶν Ἀβάντων². Συνεπῶς μποροῦμε νὰ εἰκάζουμε ὅτι τὸ ἔθνωνύμιο **Αβαντες* ἔχει προέλθει ἀπὸ τὸ ὄνομα ἐνὸς ποτάμιου θεοῦ πού λάτρευαν οἱ **Αβαντες* καί πού μεταγενέστερα θεωρήθηκε ὡς μία μυθικὴ μορφή. Ἡ τροπὴ τοῦ φθόγγου */p/* σὲ φθόγγο */b/* δὲν ἐξηγεῖται με κανόνες τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας. Ἐπομένως τὰ ὀνόματα **Αβας* καί **Αβαντες* εἰσῆχθησαν στήν Ἑλλάδα ὄχι ἀπὸ Πρωτο-Ἑλληνες, ἀλλὰ ἀπὸ κάποιο ἄλλο Ἰνδοευρωπαϊκὸ στοιχεῖο πού εἰσχώρησε ἐκεῖ εἴτε συγχρόνως με αὐτοὺς εἴτε πρὶν ἀπὸ αὐτοὺς καί ἐξελληνίσθηκε πρὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, δεδομένου ὅτι οἱ **Αβαντες* ἐμφανίζονται στήν *Ἰλιάδα* ὡς ἓνα ἐλληνικὸ ἔθνος.

**Αθαμᾶνες*— Εἶναι γενικά δεκτὸ ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Ἀθαμάνων περιέχει τὸ ἐπίθημα *-αν*⁻³. Ὑποτίθεται ὅτι τὸ θέμα του εἶναι τὸ ἴδιο με τὸ θέμα τοῦ ὀνόματος μυθικοῦ προσώπου (= ἀρχαίου θεοῦ)⁴ **Αθάμας*, *-αντος* K. O. Müller, A. Fick-F. Bechtel,

1. Αὐτὸ τὸ ἐπίθημα ἀπαντᾷ σὲ πολυάριθμα ἀρχαῖα τοπωνύμια καί ἔθνωνύμια σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς νότιας Εὐρώπης, τῆς Μ. Ἀσίας, τῆς Ἑγγύς καί Μέσης Ἀνατολῆς καί τῆς Β. Ἀφρικῆς σὲ συνδυασμὸ με ρίζες ἄλλες Ἰνδοευρωπαϊκῆς καί ἄλλες προ-Ἰνδοευρωπαϊκῆς.

2. Κατωτέρω, σελ. 194.

3. Τὸ ἐπίθημα *-αν* ἀπαντᾷ σὲ πολυάριθμα ἀρχαῖα ἔθνωνύμια στήν Ἑλλάδα, στήν Εὐρώπη, στήν Ἀνατολὴ καί στὴ Β. Ἀφρικῆ, σὲ συνδυασμὸ με θέματα Ἰνδοευρωπαϊκῆς καί προ-Ἰνδοευρωπαϊκῆς. Τὰ περισσότερα ἐλληνικὰ ἔθνωνύμια με τὸ ἐπίθημα *-αν* ἐπιχωριάζουν στὴ δυτικὴ Ἑλλάδα.

4. Κατωτέρω, σελ. 194-195.

Escher, A.B. Cook, C. Robert, F. Bechtel. M. B. Sakellariou, von Geisau, N.G.L. Hammond. Ἀντίθετος: M. P. Niisson). Για τὴν ἑτυμολογία τοῦ ὀνόματος μυθικοῦ προσώπου Ἀθάμας ὑπάρχουν διάφορες ὑποθέσεις, καμία δὲν εἶναι ἀσφαλής.

Αἰνῆνες— Καὶ αὐτὸ τὸ ἔθνωνύμιο περιέχει τὸ ἐπίθημα *-αν-*. Τὸ θέμα *Αἰνι-/Αἰνει-* ἀπαντᾷ σὲ πολλές δεκάδες ὀνομάτων (τοπωνυμίων, θεωνυμίων, ἀνδρωνυμίων) καὶ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ περὶ τῆ Μεσόγειο, φαίνεται δὲ ὅτι ἀνάγεται σὲ προ-Ἰνδοευρωπαϊκὸ γλωσσικὸ ὑπόστρωμα. Ὡστόσο, εἰδικὰ τὸ ὄνομα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους τῶν Αἰνιάνων σχετίζεται μὲ τὰ τοπωνύμια *Αἰνία* καὶ *Αἴνιος* καὶ τὸ θεωνύμιο *Αἰνειας* ποὺ ἐντοπίζονται στὴ βορειο-ἀνατολικὴ Θεσσαλία.

Αἰολεῖς— Αὐτὸ τὸ ἔθνωνύμιο μαρτυρεῖται κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους μὲ ποικιλότερες ἐφαρμογές, ἀφ' ἑνὸς στενές, ἀφ' ἑτέρου εὐρεῖες. Οἱ στενές ἐφαρμογές τοῦ ἔθνικοῦ ὀνόματος *Αἰολεῖς* εἶναι δύο: ἡ μία γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς Αἰολίδος, περιοχῆς στὴν Αἰτωλία· ἡ ἄλλη γιὰ τοὺς κατοίκους πόλεως ποὺ ἦταν μέλος τοῦ κοινοῦ τῶν Μαγνήτων στὴ Θεσσαλία. Οἱ εὐρεῖες ἐφαρμογές σχηματίζουν ὁμόκεντρος κύκλους: ὁ ἐσωτερικὸς καὶ ἀρχαιότερος περιλάμβανε τοὺς κατοίκους τῆς Αἰολίδος, στὸ ἀνατολικὸ Αἰγαῖο· ὁ μεσαῖος, καὶ ἀμέσως νεότερος τοῦ προηγουμένου, περιλάμβανε, ἐπὶ πλέον τῶν κατοίκων τῆς Αἰολίδος, τοὺς Βοιωτοὺς καὶ τοὺς Θεσσαλοὺς· ὁ ἐξωτερικὸς, καὶ ὕστερότερος, περιλάμβανε ὅλους τοὺς Ἑλληνας ποὺ δὲν ἦσαν εἴτε Ἴωνες εἴτε Δωριεῖς.

Ὡς πρὸς τὴν ἑτυμολογία τοῦ ἔθνωνυμίου ὑπάρχουν οἱ ἐξῆς δυνατότητες: 1) Ἡ κατάληξη *-eus* ἐξυπακούει ὅτι πρόκειται γιὰ ἔθνικὸ ὄνομα παραγόμενον ἀπὸ ἓνα τοπωνύμιο **Αἰόλ-*. 2) Ὡστόσο, δὲν ἀποκλείεται ὁ τύπος *Αἰολεῖς* νὰ εἶναι δευτερογενῆς σὲ σχέση μὲ ἓναν τύπο **Αἰόλοι*, κατὰ τὸ παράδειγμα *Πάμφυλοι* > *Παμφυλεῖς* (E. Kieckers), τύπο ποὺ ταυτίζεται μὲ τὸ ἐπίθετο *αἰόλος* (*αἰόλος* στὴν αἰολικὴ διάλεκτο) ποὺ σήμαινε «κινούμενος, ταρασσόμενος, γοργός, ζωηρός», ἀλλὰ καὶ «λαμπερός, ἀστραφτερός», καθὼς ἐπίσης «στικτός, ποικίλος». Τὸ ἔθνωνύμιο ἔχει πιθανότητες εἴτε (α) νὰ εἶναι τὸ ἴδιο τὸ ἐπίθετο, ὅποτε θὰ δῆλωνε «Γοργοί, Ζωηροί» ἢ «Λαμπροί, Ἀστραφτεροί» ἢ «Ποικίλοι, Ἀνάμεικτοι», εἴτε (β) νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ θεωνύμιο *Αἰόλος*¹, ὅποτε θὰ σήμαινε ὁμάδα ἀνθρώπων ποὺ κατ' ἐξοχὴν λάτρευαν τὸν Αἰόλο, καὶ μάλιστα πίστευαν ὅτι κοινωνοῦσαν μὲ αὐτόν.

Αἰτωλοί— Ἑτυμολογία ἀπροσπέλαστη.

1. Κατωτέρω, σελ. 194-195.

Ἀρκάδες— Γιά τοῦτο τὸ ἐθνωνύμιο ἔχουν προταθεῖ ἐτυμολογίες: ἀπὸ (1) ἄρκος «ἄρκτος» (Zupitza, Kienle, U. v. Wilamowitz-Möllendorff)· (2) ἄρκτος (P. Kretschmer, V. Georgiev)· (3) ἄρκ-ομαι «ἀποκρούω, ἀντιστέκομαι» (Hiller v. Gärtringen). «Ὅλες ἔχουν ἐπικριθεῖ μὲ γλωσσολογικὰ καὶ ἄλλα ἐπιχειρήματα (F. Sommer, P. Chantraine). Ἀργότερα ἢ σύναψη τοῦ ἐθνωνυμίου *Ἀρκάδες* μὲ τὴ λέξι *ἄρκτος*, ἄρκος ὑποστηρίχθη μὲ πρόσθετα ἐπιχειρήματα (G. Bonfante, G. Jucquois-B. Devlaminck). Ὡστόσο, δὲν ἀποδεικνύεται ὅτι τὸ ἐθνικὸ *Ἀρκάδες* σήμαινε εἴτε «Ἀρκτοί» εἴτε «Ἀποκρούοντες, Ἀμυνόμενοι». Κατ' ἐμέ, τὸ ἐθνωνύμιο *Ἀρκάδες* παράγεται ἀπὸ τὸ θεωνύμιο *Ἀρκάς*, μὲ τὸ ὁποῖο ἀπεκαλεῖτο θεὸς λατρευόμενος ἀπὸ τοὺς *Ἀρκάδες* ὡς γενάρχης¹.

Ἀχαιοί— Τὸ ὄνομα *Ἀχαιοί* χρησιμοποιεῖται στὰ ὁμηρικὰ ἔπη ὄχι μόνον, ὅπως γενικὰ πιστεύεται, ὡς ὄνομα τοῦ συνόλου τῶν ἐθνῶν ποὺ φέρονται, στὰ ἴδια ἔπη, συμμετέχοντα στὴν ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν Τρώων, ἀλλὰ καὶ ὡς ὄνομα ἐνὸς ἀπὸ τὰ ὡς ἄνω ἐθνη. Μὲ τὴν πλατεῖα σημασία του τὸ ὄνομα *Ἀχαιοί* ἐναλλάσσεται στὰ ἔπη μὲ τὰ ὀνόματα *Δαναοί* καὶ *Ἀργεῖοι*, ἔτσι ὥστε, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἱστορία τους, τὰ τρία αὐτὰ ὀνόματα νὰ ἔχουν γίνοι ἀπολύτως συνώνυμα. Ἡ χρῆση τοῦ ὀνόματος *Ἀχαιοί* καὶ μὲ στενότερη σημασία γίνεται φανερὴ ὑπὸ τις ἀκόλουθες συνθηκῆς: Στὸ τμῆμα τῆς Ἰλιάδος ποὺ λέγεται *Νεῶν κατάλογος* («Κατάλογος τῶν πλοίων»), τὰ ἐπὶ μέρους ἐκστρατευτικὰ σώματα τῶν *Ἀχαιῶν* ἢ *Δαναῶν* ἢ *Ἀργείων* δηλώνονται μὲ δύο τρόπους: εἴτε μὲ τὸ κατὰ περίπτωσιν ἐθνωνύμιο καί, ἐπὶ πλέον, μὲ ἀναφορὰς σὲ μερικὰ χαρακτηριστικὰ σημεῖα τῆς χώρας (τοπωνύμια, στοιχεῖα περιγραφῆς)· εἴτε χωρὶς ἐθνωνύμιο, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε μὲ τέτοιες ἀναφορὰς. Ἐπομένως, ὅταν τὸ ὄνομα *Ἀχαιοί* ἀποδίδεται εἰδικὰ στὸ ἐκστρατευτικὸ σῶμα ὑπὸ τὸν Διομήδη, ποὺ προερχόταν ἀπὸ τὸ Ἄργος, τὴν Τίρυνθα, τὴν Ἐρμιόνη, τὴν Ἀσίνη, τὴν Τροϊζήνα, τοὺς Ἡῖνες, τὴν Ἐπίδαυρο, τὸν Μάσσητα καὶ τὴν Αἴγινα (B 559-562) ἢ σὲ τμῆμα τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος ὑπὸ τὸν Ἀχιλλέα, ποὺ προερχόταν ἀπὸ χώρα, στὴν ὁποία ἀνῆκαν τὸ Πελασγικὸν Ἄργος, ἢ Ἄλος, ἢ Ἀλόπη, ἢ Τραχίς, ἢ Φθία, ἢ Ἑλλάς (= κοιλιάδα Σπερχειοῦ) (B 681-684), ἔχουμε νὰ κάνουμε ὄχι μὲ ἓνα ἀπὸ τὰ ὀνόματα τοῦ συνόλου τῶν μετεχόντων στὴν ἐκστρατεία, ἀλλὰ μὲ ὄνομα ἔθνους. Ἐπίσης στὴν Ἰλιάδα, μὲ ἄλλα συμφραζόμενα, τὸ *Ἀχαιοί* χρησιμοποιεῖται ὡς συνώνυμο τοῦ Πύλλιοι καὶ ἐπὶ πλέον, οἱ ὀνομαζόμενοι *Ἀχαιοί* καὶ Πύλλιοι ἀντιδιαστέλλονται πρὸς τοὺς Ἐπειοὺς (A 670-762), ποὺ εἶναι *Ἀχαιοί* μὲ τὴν εὐρεία σημασία τοῦ ὄρου (B 615 κ.έ., Δ 597 κ.έ., N 686). Τὰ ὡς ἄνω τρία παραδείγματα χρήσεως τοῦ ὀνόματος *Ἀχαιοί*

1. Κατωτέρω, σελ. 195-196.

μέ στενό περιεχόμενο ανακλούν προφανώς κατάσταση προγενέστερη τῆς χρήσεως τοῦ ἴδιου ὀνόματος μέ περιεχόμενο ἐκτεινόμενο στό σύνολο τῶν ἐλληνικῶν ἔθνῶν, στήν ἐπική γλώσσα.

Γιά τὸ πρόβλημα τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος Ἄχαιοί, καθὼς καί γιά τὸ πρόβλημα τῆς γεωγραφικῆς προελεύσεως καί ἐθνικῆς καταγωγῆς τῶν πρώτων φορέων του ἔχω λάβει θέση παλαιότερα¹. Ὡς πρὸς τὴν ἐτυμολογία, ἐπισήμανα τίς ἀδυναμίες τῶν διαφόρων σχετικῶν προτάσεων. Κατόπιν τούτου ὑπέδειξα ὅτι αὐτὸ τὸ ἐθνικὸ ὄνομα δὲν εἶναι πρωτογενές, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ θεωνύμιο Ἄχαιός, σχετιζόμενο μέ ὑδρωνύμια (ποταμὸς Ἄχαιοῦς, πηγὴ Ἀχαΐα). Ὡς πρὸς τὴν γεωγραφικὴ προέλευσή του, ἐκινῶντας ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι στὰ βορειοανατολικά τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἐντοπίζεται καί τὸ ἐθνικὸ Ἄχαιοί καί τὸ ὑδρωνύμιο Ἄχαιοῦς, διατύπωσα τὴν ὑπόθεση ὅτι τὸ ἐθνικὸ στοιχεῖο ποὺ εἰσῆγαγε στήν Ἑλλάδα τὸ ἐθνωνύμιο Ἄχαιοί, τὰ ὑδρωνύμια Ἀχαΐα, Ἀχελῷος, Ἰναχος, τὰ θεωνύμια Ἀχαΐα, Ἀχιλλεύς, εἶχε ἀποσπασθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἄχαιούς τοῦ Εὐξείνου, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα, ἀφαιρουμένων τῶν τροποποιήσεων ποὺ ὑπέστη στὸν χῶρο τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας, θὰ ἦταν **Akhaiwo-*, ἐνῶ ἄλλα στοιχεῖα τῶν ἰδίων εἶχαν εἰσαγάγει στὴ Μ. Ἀσία τὰ ὑδρωνύμια Ἀχάμας, Ἀχάρδεος καί ἐμφανίζονται στὰ χεττιτικὰ κείμενα ὡς *Ahhiya / Ahhiyawā* καί στὰ αἰγυπτιακὰ ὡς *Akhaiwasha*. Τέλος, ἐπειδὴ τὸ θέμα *αχ-* / *akh-* σὲ ὑδρωνύμια ἀνάγεται στήν ἰνδοευρωπαϊκὴ ρίζα **akʷ-* «νερό», ἀλλὰ ἡ τροπὴ τοῦ *hʷ-* σὲ *kh* δὲν εἶναι ἐλληνικὴ, διατύπωσα τὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ ἀρχικοὶ φορεῖς τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος **Akhaiwoi* δὲν ἦταν ἐλληνόφωνοι, ἀλλὰ Προέλληνες ἰνδοευρωπαϊκῆς καταγωγῆς. Τοὺς ὀνόμασα (Πρωτο-) Ἄχαιούς, γιὰ νὰ μὴ συγχέονται μέ τοὺς ὀμηρικοὺς Ἄχαιούς, μέ τὴν εὐρύτερη καί μέ τὴ στενότερη ἔννοια, οἱ ὁποῖοι ἦσαν Ἑλληνες.

Πῶς ὅμως μεταβιβάσθηκε αὐτὸ τὸ ὄνομα σ' ἓνα ἐλληνικὸ ἔθνος; Μποροῦμε νὰ εἰκάσουμε τρεῖς διαδικασίες. Εἴτε οἱ (Πρωτο-) Ἄχαιοί, ποὺ εἰσέδυσαν στήν Ἑλλάδα πρὸ τῶν Ἑλλήνων, κυκλώθηκαν ἀπὸ ἐλληνικά φύλα καί ἐξελληνίσθηκαν, διατηρώντας ὅμως τίς λατρεῖες τῶν θεοτήτων ποὺ ἀποκαλοῦσαν μέ τὰ ὀνόματα ποὺ καί αὐτὰ ἐξελληνίσθηκαν ὡς Ἄχαιός, Ἀχαΐα, Ἀχιλλεύς. Εἴτε μία ἐλληνικὴ ὁμάδα ποὺ ὑπέταξε τοὺς (Πρωτο-) Ἄχαιούς προσέλαβε τὸ ὄνομά τους καί μαζί μέ αὐτὸ τίς λατρεῖες τῶν ὡς ἄνω θεοτήτων. Εἴτε μία ὁμάδα (Πρωτο-) Ἄχαιῶν καί μία ἐλληνόφωνη ὁμάδα συγχωνεύθηκαν ἰσοτίμως.

Βοιωτοί— Αὐτὸ τὸ ἐθνωνύμιο ἔχει σχηματισθεῖ μέ προσθήκη ἑνὸς ἐπιθήματος -το-

1. M. B. Sakellariou, *Peuples préhelléniques d'origine indo-européenne*, 1977, σσ. 231-237.

σὲ θέμα *Boio-*. Τὸ ἐπίθημα ἀπαντᾷ σὲ ἐθνικὰ ὀνόματα ἐντοπιζόμενα στὴν Ἡπειρο. Τὸ θέμα ἀναγνωρίζεται μόνον στὸ ὄρωνύμιο *Boïon* ποῦ δῆλωνε τὸ ὄρεινὸ συγκρότημα Γράμμου-Σμόλικα, καὶ στὸ ἐθνωνύμιο ἢ τοπωνύμιο *Boioί*, κοντὰ στὴ λίμνη Λυχνιδοῦς (Oberhammer, C. D. Buck, G. Thomson, N. G. L. Hammond. Ἀντίθετος: E. Meyer). Ἄλλες ὑποθέσεις εἶναι τρωτές.

Γραικοὶ ἢ Γραῖοι— Τὸ ἐθνωνύμιο *Γραικοὶ/Γραῖοι* παρουσιάζεται καὶ μὲ ἄλλες μορφές: *Γραιῖκες/Γραῖες* (;). Ἔχουμε δηλαδὴ σχηματισμούς μὲ ἢ χωρὶς ἓνα ἐπίθημα *-ικ-* προστιθέμενο στὸ θέμα *Γραι-*. Τὴν ἴδια παραλληλία ἐμφανίζουν οἱ λατινικοὶ τύποι *Graeci/Graii*, ποῦ, βέβαια, ἀποδίδουν τοὺς ἐλληνικοὺς¹, ἀλλὰ καὶ οἱ κεντροευρωπαϊκοὶ *Grai/Graecum*, ἀντίστοιχα ἐθνωνύμιοι στὶς Ἄλπεις καὶ τοπωνύμιο στὴ σημερινὴ Οὐγγαρία, ἐπομένως ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τοὺς ἐλληνικοὺς τύπους. Δεδομένου ὅτι οἱ ὁμάδες ποῦ εἰσχώρησαν στὴν ἐλλαδικὴ χερσόνησο περὶ τὸ 2100 καὶ περὶ τὸ 1900 π.Χ. προέρχονταν ἐν μέρει ἀπὸ τὴν κεντρικὴ Εὐρώπη², εἶναι δυνατὸν νὰ εἰκασθεῖ ὅτι μία ἀπὸ αὐτὲς τὶς ὁμάδες ἐξελίχθηκε στὸ ἐλληνικὸ ἔθνος τῶν Γραίων ἢ Γραικῶν.

Ἡ ρίζα *Γραι-*, καθὼς καὶ μία παραλλαγή της, *Γρα-*, ἐμφανίζεται καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα ὀνόματα τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου, μὲ τὴν ἀκόλουθη γεωγραφικὴ διάδοση: Ἡπειρος: *Γραῖες* (;) (ἐθνων.), *Γραῖος* καὶ *Graecinus* (ἀνθρωπων.) — Μακεδονία: *Γραῖα* (τοπων.), *Γραῖοι* (ἐθνων.) — Ἀχαῖα Φθιώτις³: *Γραικός* (μυθ. ὄν.) — Ἀν. Βοιωτία: *Γραῖα* (τοπων.), *Γραῖοι* (ἐθνων.) — Αἰολίς: *Γραιῖκες* (στὴν πόλη Πάριον, ἀποικία ἀπὸ τὴν Πάρο καὶ ἀπὸ τὶς ἰωνικὲς πόλεις Μίλητο καὶ Ἐρυθρές, οἱ ὁποῖες εἶχαν ἀποικισθεῖ ἐν μέρει ἀπὸ τὴ Βοιωτία) καὶ *Γραῖς* (μυθ. ὄνομα ἀρχηγοῦ τῆς «αἰολικῆς ἀποικίας» συνδεομένης μὲ τὴ Βοιωτία) — Ρόδος: *Γραιῖται* (ὄνομα πατριᾶς). Χωρὶς ἐντοπισμὸ: *Γραῖκα* (μυθ. ὄν.).

Δόλοπες— Ἡ ταύτιση αὐτοῦ τοῦ ἐθνωνυμίου μὲ τὸ ἐπίθετο *δόλοπ-* «κατάσκοπος» (Pape-Benseler, A. Fick. E. Meyer, E. H. Sturtevant, J. Miller) μένει ἀστήρικτη ἀπὸ σημασιολογικὴ πλευρά. Ἐξ ἄλλου αὐτὴ ἡ ἔτυμολογία δὲν ἐμφανίζεται στὰ νεότερα ἔτυμολογικὰ λεξικά.

1. Παλαιότερα πιστευόταν ὅτι ὁ τύπος *Grai(i)* ἦταν ἀρχαιότερος τοῦ τύπου *Graeci*. Τώρα προσέχονται δύο γεγονότα: ὅτι καὶ οἱ δύο τύποι ἐμφανίζονται γιὰ πρώτη φορὰ συγχρόνως καὶ ὅτι χρησιμοποιοῦνται ὁ μὲν πρῶτος στὴν ποίηση, ὁ δὲ δεύτερος στὴν πεζογραφία.

2. M. B. Sakellariou, *Les Proto-Grecs*, 1980, σσ. 88 κ.ἐξ., ἰδίως 143 κ.ἐξ.

3. Κατὰ κανόνα, χρησιμοποιῶ τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ ὀνόματα γεωγραφικῶν, περιφερειῶν, καὶ μάλιστα τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, ἐπειδὴ αὐτὰ εἶναι οἰκεία στοὺς ἀρχαιογνώστες. Γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τους, βλ. χάρτη στὴ σελ. 253. Ὁ χάρτης ἔχει ἐκπονηθεῖ ἀπὸ τὸν κ. Εὐάγγελο Ὀλύμπιο, τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ.

Δωριεῖς— Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, αὐτὸ τὸ ἔθνωνύμιο δῆλωνε: ἀφ' ἑνός, εἰδικά, ἓνα μικρὸ ἔθνος ποὺ κατοικοῦσε στὴ *Δωρίδα*, περιοχὴ τῆς κεντρικῆς Στερεᾶς ἀφ' ἑτέρου ἓνα μεγάλο κλάδο τῶν Ἑλλήνων ποὺ περιλάμβανε, ἐπὶ πλεόν τῶν ὡς ἄνω Δωριέων, τοὺς Μεγαρεῖς καὶ τοὺς ἀποίκους τους, τοὺς Κορινθίους καὶ τοὺς ἀποίκους τους, τοὺς Σικυωνίους, τοὺς Φλιασίους, τοὺς Ἀργεῖους, τοὺς Τροιζηνίους, τοὺς Ἐπιδαυρίους, τοὺς Αἰγινῆτες, τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ τοὺς ἀποίκους τους, τοὺς Μεσσηνίους, τοὺς Μηλίους, τοὺς Θηραίους καὶ τοὺς ἀποίκους τους, τοὺς Κρήτες, τοὺς πολίτες τῶν πόλεων τῆς Δωδεκανήσου, τοὺς Κνιδίους, τοὺς Ἀλικαρνασσεῖς. Οἱ λεγόμενοι Δωριεῖς μὲ τὴν εὐρεία σημασία τοῦ ὄρου εἶχαν κοινὴ καταγωγὴ καὶ γεωγραφικὴ προέλευση, δεδομένου ὅτι οἱ πρόγονοὶ τους εἶχαν ἐκκινήσει ἀπὸ τὴ Δωρίδα, μιλοῦσαν παραλλαγῆς τῆς ἴδιας διαλέκτου, εἶχαν τὸ ἴδιο σύστημα διαιρέσεως τῶν πολιτῶν σὲ φυλές, τὰ ἴδια ὀνόματα φυλῶν (*Υλλεῖς, Δυμᾶνες, Πάμφυλοι*), καὶ ἀρκετὰ κοινὰ πολιτιστικὰ στοιχεῖα.

Τὸ ἔθνωνύμιο *Δωριεῖς* ἔχει ἐτυμολογηθεῖ ὡς ἐξῆς: 1) Ὡς σύντμηση ἑνὸς ὑποθετικοῦ τύπου **Επιόδωριεῖς*, ποὺ, ἐπίσης ὑποθετικά, θὰ παραγόταν ἀπὸ τὸ ὄνομα *Ἐπιόδωρος*, ποὺ μαρτυρεῖται ὡς ἐπωνυμία τοῦ Ἀσκληπιοῦ (O. Gruppe). Ἐκτὸς τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ ἀποδεικτικὸς συλλογισμὸς συγκροτεῖται ἀπὸ ὑποθετικὰ στοιχεῖα, δὲν ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Ἐπιόδωρος Ἀσκληπιὸς λατρευόταν ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν Δωριέων· 2) Ὡς παράγωγο ἀπὸ τὴ λ. *δώρον* («χέρι») (G. Murray). Ὁ ἀποδεικτικὸς συλλογισμὸς ἔγκειται σὲ μία παρακινδυνευμένη ὑπόθεση, κατὰ τὴν ὁποία τὸ σημεῖο Δ ἐπάνω στὶς ἀσπίδες τῶν Λακεδαιμονίων παρίστανε ἓνα ἀνεστραμμένο χέρι· 3) Ὡς σχετιζόμενο μὲ τὴν ἰνδοευρωπαϊκὴ ρίζα **derw-* / *dorw-*, ἀπὸ τὴν ὁποία κατάγονται οἱ ἑλληνικὲς λέξεις *δρῦς* καὶ *δόρυ*. Αὐτὸς ὁ συσχετισμὸς ἄλλοτε εἶναι ἄμεσος (A. Fick, L. Pareti, A. Carnoy), ἄλλοτε προϋποτίθεται σὲ διάφορες ἐτυμολογίες, ὅπως ἐκείνη ποὺ ἐκλαμβάνει τὸ ἔθνικὸ ὄνομα τῶν Δωριέων ὡς σύντμηση ἑνὸς ὑποθετικοῦ **Δωρίμαχοι* «οἱ μαχόμενοι μὲ δόρυ» (W. Schultze, A. Debrunner, H. Bengtson, H. Schaefer. Ἐνάντιοι: P. Kretschmer, U. v. Wilamowitz-Möllendorff) ἢ ὡς δηλωτικὸ ἔθνος ποὺ εἶχε τὸ δόρυ ὡς *totem* (P. Ramat). Ἀλλά: (α) ἡ ρίζα **derw-* / *dorw-* θὰ εἶχε δώσει στὴν ἄττικὴ διάλεκτο *Δωριεῖς*, στὴν ἰωνικὴ *Δουριεῖς* καὶ (β) καμία ἀπὸ τίς ἐπὶ μέρους προτάσεις δὲν ἀποδεικνύεται· 4) Ὡς παράγωγο ἀπὸ μίαν ρίζαν **dosero-* (O. Szemerényi). Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ρίζα θὰ εἶχε δώσει στὴν ἐπικὴ γλῶσσα καὶ στὴν ἄττικὴ ἰωνικὴ *Δοῦρος, Δουρίς, Δούριον, Δουρεῖς*· 5) Ἡ ὑπόθεση παραγωγῆς τοῦ ἔθνωνυμίου *Δωριεῖς* ἀπὸ τὸ τοπωνύμιο *Δωρίς* (P. Kretschmer. Πρβλ. K. J. Beloch, N. G. L. Hammond) ἢ ἀπὸ τὸ τοπωνύμιο *Δώριον* (S. Bosshardt) εἶναι βέβαιη. Πράγματι ὁ τύπος τοῦ ἔθνωνυμίου *Δωρι-εῖς* εἶναι δηλωτικὸς τῆς παραγωγῆς του ἀπὸ τοπωνύμιο μὲ θέμα *Δωρι-*. Μεταξὺ τῶν δύο προτεινομένων τοπωνυμίων, τὸ

πρώτο είναι πιθανότερο λόγω του γεγονότος ότι το έθνος των Δωριέων σχηματίστηκε στην ιστορική Δωρίδα και περι αυτήν από συγχώνευση έγχωρίων στοιχείων και Μακεδόνων προερχομένων από την κεντρική Πίνδο¹.

“Ελληνες— Αυτό το έθωνόμιο, που κατά την αρχαιότερη μνεία του (Ίλιάς, Β 679) αναφέρεται σε ένα από τα πολλά έθνη των Ἀχαιῶν ἢ Δαναῶν ἢ Ἀργείων (= «Ελλήνων», με το ευρύτερο περιεχόμενο του ὄρου) ἐμπεριέχει το επίθημα -αν-² και ένα θέμα που μπορεί να ήταν είτε *heλλ. είτε *σελλ.-) heλλ-. Ἴσως παράγεται κατ’ εὐθεΐαν ἀπὸ ἕνα τοπωνύμιο *Σέλλα) Ἔλλα (Α. Α. Χατζής), ὅπως συμβαίνει με ἄλλα έθωνόμια τῆς ἴδιας μορφῆς. Ἡ παραγωγή του ἀπὸ θεωνόμιο, π.χ. Ἔλλη (Κ. Hannel) εἶναι κατ’ ἀρχὴν δυνατή, ἀλλὰ δὲν ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ Ἔλληνες τῆς Ἰλιάδος εἶχαν ἰδιαίτερη σχέση με αὐτὴ τὴ θεότητα. Ἡ προσέγγιση τοῦ ὁμηρικοῦ έθωνομίου Ἔλληνες με τὸ ἐπίσης ὁμηρικὸ ὄνομα Σελλοὶ ἢ Ἐλλοὶ (H. D. Müller, U. v. Wilamowitz-Möllendorff, A. Fick, M. P. Nilsson, V. Costanzi, H. Güntert, A. Lesky, G. Thomson, A. Mayer, P. Ramat, H. Frisk, N. G. L. Hammond, P. Chantraine. Ἀντίθετος: A. Philippson) εἶναι ἀπίθανη, ἐπειδὴ: (α) Ἡ ἀρχαιότερη μαρτυρία τοῦ πρὸς σύγκριση ὀνόματος Σελλοὶ ἢ Ἐλλοὶ (Ίλιάς, Β 240) ἐπιτρέπει ἐπίσης τὴν ἀνάγνωση Ἐλλοὶ³. (β) Οἱ Σελλοὶ ἢ Ἐλλοὶ ἢ Ἐλλοὶ χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸ ὁμηρικὸ χωρίο με τὸν ὄρο ὑποφῆται, ὁ ὁποῖος δηλώνει ἱερατικὴ ἰδιότητα, ὅχι ἐθνικὴ ὁμάδα. (γ) Βέβαια, ὁ Ἀριστοτέλης βλέπει τοὺς Σελλοὺς ὡς έθνος. Ὡστόσο δὲν τοὺς ταυτίζει με τοὺς Ἔλληνες, δεδομένου ὅτι ἀναφέρει (1) ὅτι οἱ Σελλοὶ ἦσαν σύγχρονοι τῶν Γραικῶν καὶ (2) ὅτι ἀργότερα οἱ Γραικοὶ μετονομάστηκαν Ἔλληνες. Ἐπίσης ἡ προσέγγιση Ἔλληνες-Ἐλλοπες (U. v. Wilamowitz-Möllendorff, E.

1. M. B. Sakellariou, *Between Memory and Oblivion: the Transmission of Early Greek Historical Traditions*, 1990, σσ. 150-157.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 176.

3. Πράγματι: 1) Οἱ ἀρχαῖοι ὁμηριστὲς διαφωνοῦσαν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, καθὼς διάβαζαν ἄλλοι μὲν Σελλοί, ἄλλοι δὲ Ἐλλοὶ (Στράβων, 7, 7, 10.— *Schol. Hom. Il.*, Β 194 καὶ 659. Π 234 b, c, d Erbse.— Ἡρωδιανός, *GG* II 2, σσ. 101 καὶ 506.— Εὐστάθιος, *Παρεκβ. Ὀμ. Ἰλ.*, Π 234, σ. 1057.— Στέφανος Βυζάντιος, λλ. Ἐλλοπία καὶ Σελλοί, Ἡσύχιος, λ. Σελλήεις.— *Ἐτυμ. Μ.*, λ. Σελλοί). 2) Μετὰ τὸν Ὀμηρο, διάφοροι συγγραφεῖς χρησιμοποιοῦν τὶς μορφές Σελλοί, Ἐλλοί, Ἐλλοί. Συγκεκριμένα: ὁ Πίνδαρος Ἐλλοί (Ἡσύχιος, λ. Σελλήεις.— *Ἐτυμ. Μ.*, λ. Σελλοί), ἀλλὰ καὶ Ἐλών (ἀπὸ 53 Snell). ὁ Σοφοκλῆς (*Τραχ.* 1167) καὶ ὁ Ἀριστοτέλης (*Μετ.* 114, σ. 352b) Σελλοί, ὁ Καλλιμάχος (ἀπ. 675 Pfeiffer) Ἐλλῶν καὶ Σελλός. Αὐτὲς οἱ κυμάνσεις ὀφείλονται προφανῶς στὸ γεγονός ὅτι τὰ συμφραζόμενα γράφονταν πρὶν ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ τόνων καὶ πνευμάτων καὶ τῆς μικρογράμματης γραφῆς ΑΜΦΙΔΕΣΕΛΛΟΙ, που μπορεί νὰ διαβαστεῖ με τρεῖς τρόπους: ἀμφὶ δὲ Σελλοὶ ἢ ἀμφὶ δὲ σ’ Ἐλλοὶ ἢ ἀμφὶ δὲ σ’ Ἐλλοί.

Meyer, H. Diels, H. Günter, A. Lesky, A. Mayer, P. Ramat, A. Philippon, N. G. L. Hammond) προσκρούει σὲ ἐμπόδια: (α) ἔθνωνύμιο Ἰλλοπες δὲν μαρτυρεῖται, ἀλλὰ εἰκάζεται λόγῳ τοῦ τοπωνυμίου Ἰλλοπία, (β) Τὸ θέμα ἔλλ- καὶ τὸ θέμα ἔλλ- ἀπαιτοῦν διαφορετικὴς ἔτυμολογίης. Τέλος, ἡ συσχέτιση Ἰλληνες-Ἰλλωτίς (E. Maass, ἀκολουθοῦμενος ἀπὸ ἄλλους) ἔχει προκύψει ἀπὸ συσσώρευση ὑποθέσεων.

Ἰπειοί— Ἡ παραγωγή αὐτοῦ τοῦ ἔθνωνυμίου ἀπὸ τὸ τοπωνύμιο Αἰπὸν (R. Meister G. Busolt) ἔχει, δικαιολογημένα, ἐγκαταλειφθεῖ. Ὁ συσχετισμὸς τοῦ μὲ τὸ τοπωνύμιο Ἰποῦς (Oldfather) προσκρούει ἀφ' ἑνὸς στῆ διαφορὰ τῶν θεμάτων καὶ ἀφ' ἑτέρου στὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τοπωνύμια σὲ -οῦς (-όεις) σχηματίζονται ἔθνωνύμια σὲ -οῦντιος. Ἡ ἔτυμολογία ἀπὸ τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν ρίζαν *ek^w-) ἔλλ. Ἰπ-ος (S. Pott, P. Kretschmer, S. Blumenthal, H. Krahe, W. Borgeaud, F. Lochner-Hüttenbach) ἔχει ὑποστηριχθεῖ μὲ ἐπιχειρήματα ποὺ δὲν εἶναι πειστικά.

Θεσσαλοί— Σύμφωνα μὲ μία ὑπόθεση, τὸ θέμα αὐτοῦ τοῦ ἔθνωνυμίου (ἰων. Θεσσαλός, ἀπτ. Θετταλός, βοιωτ. Φετταλός, θεσσ. Πετθαλός) συντίθεται ἀπὸ τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν ρίζαν *g^hhedh-s- «ἐπιθυμία, πάθος» καὶ ἓνα ἐπίθημα -αλο-, μὲ τὸ ὅποιο σχηματίζονται ἐπίθετα στῆν ἑλληνικῇ (W. Pape - G. E. Benseler, E. Schwyzer, A. Scherer, H. Frisk). Αὐτὴ ὅμως ἡ ὑπόθεση, ἐκτὸς τοῦ ὅτι προσκρούει σὲ δυσκολίες (P. Chantraine), δὲν ἐπιβεβαιώνεται μὲ στοιχεῖα ποὺ νὰ ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ ἔθνικὸ ὄνομα τῶν Θεσσαλῶν εἶχε κάποια ἀπὸ τὴς σημασίης «Ἐπιθυμητοί, Ζηλευτοί» ἢ «Παθιασμένοι». Ἀντίθετα, εἶναι ἀπίθανο νὰ ἐξέφραζε σημασίης αὐτοῦ τοῦ εἴδους.

Ἰωνες— Τὸ ἔθνωνύμιο τῶν Ἰώνων ἀπαντᾷ μὲ τρεῖς τύπους: Ἰάονες, Ἰωνες, Ἰᾶνες. Μεταξὺ αὐτῶν, ὁ πρῶτος θεωρεῖται ὡς ὁ ἀρχικὸς καὶ οἱ δύο ἄλλοι ἐρμηνεύονται ὡς παραγόμενοι ἀπὸ αὐτὸν κατόπιν συναίρεσεως τῶν φωνηέντων αο > ω (στῆν ἀπτική) ἢ αο > ᾱ (στὴς λοιπὴς διαλέκτους).

Στῆν Ἰλιάδα (N 685) τὸ ἔθνωνύμιο Ἰάονες ἀποδίδεται στοὺς Ἀθηναίους. Οἱ μεθομηρικοὶ Ἰλληνες, ὅταν ἀνέφεραν ἢ ἄκουγαν τὸ ὄνομα Ἰωνες, ἐνοοῦσαν τοὺς πολίτες τῶν πόλεων μιᾶς περιοχῆς, στὸ ἀνατολικὸ Αἰγαῖο, μὲ νησιὰ καὶ ἡπειρωτικὰ ἐδάφη, ποὺ οἱ ἴδιοι ὀνόμαζαν Ἰωνία. Τοῦτο συνέβαινε ἀκόμη καὶ ὅταν τὴν ἴδια στιγμή γινόταν ἀναφορὰ καὶ σὲ Ἰλληνες ποὺ κατατάσσονταν στοὺς Ἰωνες μὲ τὴν εὐρύτερη σημασία ποὺ εἶχε ὁ ἴδιος ὄρος. Μὲ τὴν εὐρύτερη σημασία, ὁ ὄρος Ἰωνες κάλυπτε ἐπίσης τοὺς πολίτες τῶν κυκλαδικῶν πόλεων (πλὴν Μήλου, Θήρας καὶ Ἀνάφης), τῶν πόλεων τῆς Εὐβοίας (πλὴν Καρύστου) καὶ τῶν Ἀθηνῶν, καθὼς καὶ τοὺς ἀποίκους αὐτῶν τῶν πόλεων. Τὰ ὡς ἄνω ὄρια τοῦ ὀνόματος Ἰωνες συνέπιπταν μὲ τὰ ὄρια

τῆς διαδόσεως τῆς ἰωνικῆς-ἀττικῆς διαλέκτου, τῆς τελέσεως τῆς ἑορτῆς τῶν Ἄπατουρίων, τῆς ἀρχικῆς διαιρέσεως τῶν πολιτῶν σέ τέσσερις φυλές ὀνομαζόμενες *Αἰμιγορεῖς*, *Ἀργαθεῖς*, *Γελέοντες* καί *Ὀπλητες*. Ὡστόσο, τὸ ὄνομα *Ἴωνες* δινόταν ἐπίσης σέ ἓνα ἀπὸ τὰ ἔθνη ποὺ μετεῖχαν τῆς Πυλαιο-Δελφικῆς Ἀμφικτυονίας, ἐκεῖνο ποῦ, ἐπὶ πλεόν τῶν Ἀθηνῶν, κάλυπτε καὶ τὶς ἰωνικὲς πόλεις τῆς Εὐβοίας. Αὐτὸ τὸ ἔθνος δὲν εἶχε ὑπόσταση ἐκτὸς τῆς Ἀμφικτυονίας. Φαίνεται ὅτι ἦταν μία πολιτικὴ ὄντοτητα τὸν καιρὸ ποὺ συγκροτήθηκε αὐτὴ ἢ Ἀμφικτυονία τὸν 8ον αἰῶνα π.Χ.¹

Ἐχει γίνει μεγάλη συζήτηση γιὰ τὴ γεωγραφικὴ προέλευση τοῦ ὀνόματος τῶν Ἰώνων καὶ τὰ στάδια τῆς διαδόσεώς του. Συναφῶς ὑποστηρίζονται τρεῖς ἀπόψεις: (1) Αὐτὸ τὸ ὄνομα χρησιμοποιήθηκε πρῶτα γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς Ἰωνίας, τὴν δὲ εὐρύτερη σημασία του τὴν προσέλαβε ἀργότερα, καὶ μᾶλλον στὴ γραμματεία παρὰ στὴν κοινὴ χρῆση (U. v. Wilamowitz-Möllendorff, A. Thumb, S. Eitrem, Th. Lenschau, L. Pareti, J. Wells, P. Jardé, G. de Sanctis, A. Momigliano, U. Wilcken, A. Heuss, K. Latte, C. Highnett, H. Schaefer, F. Cassola, A. Scherer)· (2) Αὐτὸ τὸ ὄνομα δήλωνε ἀρχικὰ ἓνα μικρὸ ἔθνος στὴν Ἑλλάδα, τὸ ὁποῖο μετανάστευσε στὴ Μ. Ἀσία· ἐκεῖ ἐπεκτάθηκε στὶς πόλεις ποὺ συγκρότησαν τὴν ἀμφικτυονία μὲ ἔδρα τὸ ἱερὸ ποὺ ὀνόμασαν *Πανιώνιον*· στὴ συνέχεια ἀπλώθηκε, σταδιακὰ, στὶς Κυκλάδες, στὴν Εὐβοία καί, τέλος, στὴν Ἀττικὴ (ὑποτυπώθηκε ἀπὸ τὸν E. Meyer, ἀναπτύχθηκε ἀπὸ τὸν U. v. Wilamowitz-Möllendorff, ἐπαναλήφθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιον σὲ μεταγενέστερα ἔργα, δεκτὸ ἀπὸ K. J. Beloch, S. Mazzarino)· (3) Αὐτὸ τὸ ὄνομα, γεννημένο στὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, κάλυψε μεγάλο μέρος τῶν τότε Ἑλλήνων πρὶν ἐξαπλωθεῖ στὶς Κυκλάδες καὶ στὰ ἀνατολικά τοῦ Αἰγαίου συνεπέα τῶν μεταναστεύσεων (G. Busolt, R. Pöhlmann, E. Drerup, J. Lezius, G. Glotz, E. Kirsten, A. Tovar). Ἀπὸ τὴν πλευρά μου, μελετώντας ἐξ ἀρχῆς ὅλα τὰ δεδομένα καὶ κρίνοντας τὰ προβληθέντα ἐπιχειρήματα, δὲ συντάσσομαι μὲ καμιά ἀπὸ τὶς ὡς ἄνω ἀπόψεις², ἀλλὰ διατυπώνω μία νέα, ἢ ὁποῖα συμφωνεῖ μὲ

1. M. B. Sakellariou, «La situation politique en Attique et en Eubée de 1000 à 700 avant J. - C.» (= *Revue des Études Anciennes*, 88/89, 1976/1977, σσ. 11-21).

2. Ὑπὲρ τῆς πρώτης ἀπόψεως, καθὼς καὶ ὑπὲρ τοῦ τμήματος τῆς δεύτερης ποὺ συμπίπτει μὲ τὴν πρώτη ἔχουν διατυπωθεῖ τὰ ἐξῆς ἐπιχειρήματα: (α) Τὸ ὄνομα τῶν Ἰώνων δὲν ἦταν σὲ χρῆση, οὐσιαστικά, ἐκτὸς τῆς Ἰωνίας· (β) Ὅταν χρησιμοποιεῖται ἐκτὸς Ἰωνίας, ἀναφέρεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στοὺς κατοίκους τῆς Ἰωνίας· (γ) Οἱ κάτοικοι τῶν Κυκλάδων, τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Ἀττικῆς αὐτοπροσδιορίζονται κατὰ κανόνα μὲ ἐθνικὸ ὄνομα παραγόμενο ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς πόλεώς τους, καὶ σπάνια μὲ τὸ γενικὸ ὄνομα *Ἴωνες*. Χωρὶς ἀμφιβολία, αὐτὰ τὰ ἐπιχειρήματα ἐπικαλοῦνται ἀληθινὰ γεγονότα, ἀλλὰ αὐτὰ τὰ γεγονότα ὀφείλονται σὲ ἄλλους λόγους ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ὑποτίθενται ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα. Πράγματι, τὸ ὅτι τὸ ἐθωνῶνιο *Ἴωνες* ἐδραιώθηκε στὴ Μ. Ἀσία, ἐνῶ ἄλλοῦ ὑποχώρησε πρὸ τῶν τοπικῶν ὀνομάτων ὀφείλεται, πρὸ πάντων, στὸν ἀκόλουθο λόγο: Περὶ τὸ 700

τὴν τρίτη κατ' ἀρχὴν, ὅχι ἐξ ὀλοκλήρου. Εἰκάζω δηλαδή ὅτι τὸ ἔθνωνύμιο Ἰωνες διαδόθηκε ἀπὸ τὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα πρὸς τὰ ἀνατολικά καὶ ὡς ἐπακόλουθο μεταναστευτικῶν κινήσεων ομάδων ποὺ προσδιορίζονταν ὡς Ἰωνες. Δὲν δέχομαι ὅμως ὅτι αὐτὸ τὸ ἔθνωνύμιο κάλυπτε στὴν Ἑλλάδα ἕνα κλάδο Ἑλλήνων εὐρύτερο ἀπὸ ἕνα ἔθνος. Σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα κατέληξα ὅχι μόνον ἐπειδὴ ἔκρινα ὅτι δὲν συνδέονται μὲ τὸ ὄνομα τῶν Ἰώνων ὅλα τὰ ὀνόματα (τόπων καὶ μυθικῶν προσώπων), μὲ τὰ ὁποῖα ὑποστηρίχθηκε ἡ τρίτη ἄποψη¹, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ ἀκόλουθο σκεπτικόν: Εὐλόγα μπορεῖ νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι τὸ ἔθνικὸ ὄνομα τῶν Ἰώνων ἄρχισε μιὰ ἐποχὴ ποὺ ἐκεῖνοι ποὺ τὸ πῆραν σχηματίζαν μιὰ ομάδα (1) αὐτόνομη· (2) ἄρκετὰ περιορισμένη ὡς πρὸς τὴ γεωγραφικὴ ἔκτασίν της καὶ (3) ἄρκετὰ ὀριοθετημένη ὡς πρὸς τὰ πολιτιστικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν μελῶν της. Ὅλες αὐτὲς οἱ συνθήκες συγκεντρώνονταν ὅχι μετὰ τὴ διασπορὰ αὐτῆς τῆς ομάδας σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς ἑλλαδικῆς χερσονήσου, ἀλλὰ, τὸ ἀργότερο, ὅταν ἡ ἐν λόγῳ ομάδα, συγκεντρωμένη στὴν Ἑσθιαιώτιδα, ἔδινε τὸ ὄνομα Ἰων σ' ἕνα ποτάμι ποὺ πηγάζει στὰ Καμβούνια καὶ χύνεται στὸν Πηνειό. Αὐτὴ ἡ ἐποχὴ ἔληξε περὶ τὸ 1900 π.Χ., ὅταν τμήματα τῶν Ἰώνων ξεχύθηκαν πρὸς Ν.

Τὸ ὄνομα τῶν Ἰώνων ἔχει ἐτυμολογηθεῖ ποικιλοτρόπως. Πέντε προτάσεις προσανατολίζονται πρὸς τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀνάγοντας αὐτὸ τὸ ὄνομα στὸ θέμα τοῦ ἰέναι «πορεύομαι» (Ihen) ἢ στὸ θέμα τοῦ ἰός «βέλος» (W. Pape-G. E. Benseler) ἢ στὸ θέμα τοῦ ἰός «ἰώδης» (W. Pape-G. E. Benseler) ἢ στὸ θέμα τοῦ ἰός «μόνος» (A. Fick) ἢ στὸ θέμα τοῦ ἰᾶσθαι «θεραπεύω», τοῦ ἰαίνειν «θερμαίνω, ἀπα-

π.Χ., δώδεκα πόλεις μὲ κατοίκους ποὺ αὐτοπροσδιορίζονταν μὲ τὸ ὄνομα Ἰωνες, ποὺ μιλοῦσαν, πλὴν μειονοτήτων, τὴν ἰωνικὴ διάλεκτο καὶ ποὺ παρουσίαζαν μερικὰ ἄλλα κοινὰ χαρακτηριστικὰ, συνέπηξαν μιὰ ἀμφικτυονία μὲ τὸ ὄνομα Ἰωνες. Αὐτὸ δὲν συμβαίνει, κατὰ τοὺς χρόνους γιὰ τοὺς ὁποίους ἔχουμε γραπτὲς μαρτυρίες, στίς ἄλλες περιοχὲς, ὅπου οἱ κάτοικοι ἐπίσης μιλοῦσαν τὴν ἰωνικὴ διάλεκτο, παρουσίαζαν τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ἰωνικῶν κοινωνιῶν καὶ δὲν ἀγνοοῦσαν ὅτι ἀνήκαν σὲ μιὰ εὐρύτερη ἔθνικὴ ομάδα ποὺ ἔφερε τὸ ὄνομα τῶν Ἰώνων. Ἔτσι στὴ μὲν Ἰωνία χρησιμοποιοεῖται συχνὰ τὸ ὄνομα τῶν Ἰώνων, ὡς ἕρος μὲ πολιτικὸ περιεχόμενο, ἐνῶ στίς ἄλλες περιοχὲς δὲν συντρέχει αὐτὸς ὁ λόγος.

Ἐπὲρ τῆς τρίτης ἀπόψεως, καθὼς καὶ ὑπὲρ τοῦ τμήματος τῆς δεύτερης ποὺ προσεγγίζει τὴν τρίτη, ἔχουν προταθεῖ διάφορα ὀνόματα ποὺ ἐπιχωριάζουν δυτικὰ ἀπὸ τὸ Αἰγαῖο. Αὐτὰ εἶναι τὰ ἑξῆς: Ἰάων/Ἰων, ὄνομα μυθικῶν προσώπων, ἀλλὰ καὶ ποταμῶν, καθὼς καὶ ἀνθρωπωνύμια: Ἰωνί-
 δαι, ὄνομα ἀττικοῦ γένους· Ἰωνίδες ἢ Ἰωνιάδες, ὄνομα ποταμίων νυμφῶν· Ἰωναῖον, ὄνομα ἄλλους.
 Ἰανιάκος, ὄνομα δαίμονος· Ἰόνιον πέλαγος, Ἰόνεια ὄρη, Ἰονός, Ἰασος, Ἰασίων, Ἰόσων, Ἰωλκός.
 Μελετώντας αὐτὰ τὰ ὀνόματα ὅχι μόνον ἀπὸ γραμματικὴ ἄποψη, ἀλλὰ καὶ μὲ ἄλλα κριτήρια, διαπίστωσα ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Ἰώνων σχετίζεται ὄντως μὲ τὴν ομάδα τῶν ὀνομάτων -ιαων-,
 ιων-, ιαν-, ἐνῶ τὰ ὀνόματα ιων-, ιασ- καὶ Ἰωλκός ἀνάγονται σὲ διάφορες ἄλλες ρίζες.

1. Βλ. προηγούμενη σημείωση.

λύνω, ἀνακουφίζω, μειώνω τὸν πόνο», τοῦ *ιερός* «ἰσχυρός» (αὐτὴ ἡ ἔτυμολογία διατυπώθηκε πρῶτα γιὰ τὰ ὀνόματα *Ἴων*, *Ἴωνίδες*: H. Usener, A. Fick, πρβλ. O. Gruppe, ἔπειτα γιὰ τὸ ὄνομα τῶν Ἴώνων: F. Solmsen) ἢ ἀπ' εὐθείας στὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴ ρίζα **is-*, συνεχιζόμενῃ στὰ ἑλληνικὰ *ἰᾶσθαι*, *ἰαίνειν*, *ιερός* (A. Carnoy, L. R. Palmer). Ἄλλες προτάσεις προσδίδουν στὸ ὄνομα τῶν Ἴώνων μὴ ἑλληνικὴ καταγωγή (S. Weber, W. Max Müller, J. B. Bury, A. Cuny, J. Wells, F. Bilabel, Ch. Autran, U. Pestalozza, F. Cassola, A. Scherer). Παράπλευρα, ἔχει ὑποτεθεῖ ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Ἴώνων γεννήθηκε ἀπὸ τὴν ἐκστασιακὴ κραυγὴ *ἰὰ* (C. Theander, G. H. Mahlow, F. Sommer, W. Brandenstein) ἢ ἀπὸ τὴν ἐπίκληση *ἰάϊε*, *ἰήϊε* ποῦ ἀπευθυνόταν στὸν Ἀπόλλωνα (P. Kretschmer, J. B. Hofmann, W. Brandenstein).

Ὅλες οἱ ἀπόψεις ὑπὲρ μὴ ἑλληνικῆς καταγωγῆς τοῦ ὀνόματος τῶν Ἴώνων στηρίχθηκαν σὲ ἐπιχειρήματα εἴτε ἀσθενῆ εἴτε ἐξωπραγματικά. Ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἔτυμολογιῶν, ἐκεῖνες ποῦ παραπέμπουν στὰ θέματα τοῦ *ἰέναι* «πορεύομαι», ἢ τοῦ *ἰός* «βέλος», ἢ τοῦ *ἰός* «ἰώδης», ἢ τοῦ *ἰός* «μόνος» ἔχουν πρὸ πολλοῦ ἐγκαταλειφθεῖ. Ὡς πρὸς τὰ θέματα τῶν *ἰᾶσθαι*, *ἰαίνειν*, *ιερός*, παρατηρεῖται ὅτι αὐτὰ δὲν ἀνάγονται πιά σὲ μία κοινὴ ρίζα, ἀλλὰ τὸ καθένα σὲ χωριστὴ (καὶ ὑπάρχουν διαφορὲς ὡς πρὸς τὴ διατύπωσή της). Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὸ γεγονός ὅτι τὸ ἔθνωνύμιο *Ἰάονες* / *Ἴωνες* / *Ἰᾶνες* ἔχει τὸ ἰῶτα βραχύ, ἐμποδίζει τὴ σύναψή του τόσο μὲ τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴ ρίζα **eis-* (ποῦ παλαιότερα γραφόταν **is-*) ὅσο καὶ μὲ τὸ *ἰᾶσθαι*. Ἐπὶ πλεόν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι τὸ ἔθνωνύμιο τῶν Ἴώνων σήμαινε εἴτε «Ἰσχυροί, Σφριγηλοί, Ὀρμητικοί» εἴτε «Ἰαματικοί». Ἐτσι ἔχει ἐπικρατήσει ἡ ἄποψη ὅτι δὲν ἔχει βρεθεῖ ἔτυμολογία γιὰ τὸ ἔθνωνύμιο τῶν Ἴώνων (U. v. Wilamowitz - Möllendorff, H. Frisk, P. Chantraine, A. Heubeck, B. Mader, Γ. Μπαμπινιώτης κ.ἄ.).

Ἡ παροῦσα ἔρευνα προβαίνει στὴ διαπίστωση ὅτι αὐτὸ τὸ ἔθνωνύμιο δὲν εἶναι πρωτογενές, ἀλλὰ προέρχεται ἀπὸ ἓνα θεωνύμιο *Ἰάων* / *Ἴων* / *Ἰαν-ἰσκος*, ποῦ ἀποδίδεται σὲ ἰαματικούς θεοὺς ἐντοπιζομένους στὴν Πισάτιδα καὶ τὴν Ἀττικὴ. Ὁλόιδιο μὲ τὸ ἐν λόγῳ θεωνύμιο εἶναι ἓνα ὕδρωνύμιο ποῦ μαρτυρεῖται ὡς *Ἰάων* γιὰ τὸν Ἀλφειό, στὴν Πελοπόννησο, καὶ ὡς *Ἴων* γιὰ ἓνα παραπόταμο τοῦ θεσσαλικοῦ Πηνειοῦ, τὸν σημερινὸ Μουργάνη. Εἶναι ἀξιοπαρατήρητο ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἀπέδιδαν στὰ νερά τοῦ Ἀλφειοῦ ἰαματικὲς ιδιότητες¹, καθὼς καὶ ὅτι τόσο ὁ Ἀλφειὸς ὅσο καὶ ὁ Μουργάνης ἔχουν πολὺ ἰσχυρὰ ρεύματα. Κατόπιν αὐτῆς τῆς διαπιστώσεως εἶναι εὐλόγο νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι τὸ ἔθνωνύμιο τῶν Ἴώνων ἄρχισε ὡς ὄνομα μίας φυλετικῆς ὁμάδας, ἢ ὁποῖα λάτρευε τὸν θεὸ Ἴωνα ποῦ προσωποποιοῦσε ὁμώνυμους ποταμοὺς λατρευομένους γιὰ τὴ δύναμή τους καὶ τὶς ἰαματικὲς ιδιότητές τους, συνεπῶς δὲ τὸ

1. Κατωτέρω, σελ. 198.

έτυμολογικό πρόβλημα μετατοπίζεται από τὸ ἔθωνόμιο Ἰάονες/Ἰώνες/Ἰάνες στὸ ὑδρωνόμιο καὶ θεωνόμιο Ἰάων/Ἰών/Ἰαν-ίσκος. Ἀποφεύγοντας νὰ προβῶ ὁ ἴδιος σὲ σχετική πρόταση, περιορίζομαι νὰ ἰχνογραφήσω τὸ θέμα βάσει, ἀφ' ἑνός, τῶν δεδομένων καὶ προβλημάτων ποὺ καταγράφουν οἱ ἔρευνες γιὰ τὸ ἔθωνόμιο τῶν Ἰώνων καὶ γιὰ τὶς ρίζες μὲ τὶς ὁποῖες ἔχει τοῦτο συσχετισθεῖ καί, ἀφ' ἑτέρου, τῶν πορισμάτων τῆς παρούσας ἔρευνας γιὰ τοὺς ποταμούς καὶ τοὺς θεοὺς ποὺ ἔφεραν τὸ ὄνομα Ἰάων/Ἰών/Ἰανίσκος¹.

Κεφαλλήνες— Καὶ αὐτὸ τὸ ἔθωνόμιο ἐμπεριέχει τὸ ἐπίθημα *-αν-*. Τὸ θέμα του εἶναι ἄγνωστο.

Λαπίθαι— Αὐτὸ τὸ ἔθωνόμιο ἔχει συσχετισθεῖ (1) μὲ τὸ ρῆμα *λάπιζειν* «σφυρίζω», «καυχῶμαι», ὅθεν *λαπιστής*, *λαπικτής*, «καυχησιάρης», *λάπισμα* «καυχησιὰ» (E. Boisacq, J. B. Hofmann. Ἀντίθετοι: C. Robert, M. Schmidt)· (2) μὲ τὸ οὐ-

1. Βάσει ὅλων τῶν ἀνωτέρω στοιχείων διαμορφώνονται τρεῖς ὑποθέσεις ἐργασίας (1-3), καθέμία ἀπὸ τὶς ὁποῖες θέτει προβλήματα. 1) Ἡ δύναμη τῶν ὑδάτων τοῦ Πηγιοῦ καὶ τοῦ Μουργάνη εὐνοεῖ τὴν ὑπόθεση ποὺ ὀδηγεῖ στὴ ρίζα **eis-* «δύναμη, σφρῖγος, ὄρμη». Ἀλλά, γιὰ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ αὐτὴ ἢ ὑπόθεση, πρέπει νὰ ἀπαντηθοῦν δύο ἐρωτήματα: α) Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπερβληθεῖ ἢ δυσκολία ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ θέμα τοῦ ὑδρωνομίου-θεωνομίου ἔχει τὸ ἰῶτα βραχύ; β) Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἀπὸ τὶς γνωστὲς σημασίες τῆς ρίζας **eis-* προέκυψε καὶ ἡ σημασία «ἄσση»; 2) Οἱ ἰαματικὲς ιδιότητες τοῦ ποταμοῦ Ἰάονος-Ἰαλφιοῦ καὶ τῶν θεῶν Ἰωνος καὶ Ἰανίσκου εὐνοοῦν τὴν ὑπόθεση ποὺ ὀδηγεῖ στὰ *ἰάσθαι*, *ἰασις*, *ἰατρός*. Ἀλλά, γιὰ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ αὐτὴ ἢ ὑπόθεση, πρέπει νὰ ἀπαντηθοῦν δύο ἐρωτήματα: α) Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπερβληθεῖ ἢ δυσκολία ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸ θέμα τοῦ ὑδρωνομίου-θεωνομίου ἔχει τὸ ἰῶτα βραχύ; β) Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ σημασία «ἄσση» διευρύνθηκε σὲ σημεῖο ποὺ νὰ καλύψει καὶ τὶς σημασίες «δύναμη, σφρῖγος, ὄρμη»; 3) Τὸ γεγονός ὅτι τὸ θέμα τοῦ ὑδρωνομίου-θεωνομίου ἔχει τὸ ἰῶτα βραχύ εὐνοεῖ τὴν προσέγγισή του μὲ τὸ θέμα *ἰάν-* τοῦ *ἰαίνειν*, «ζωογονῶ, θερμαίνω, ἀπαλύνω, ἀνακουφίζω, μειώνω τὸν πόνο». Ἀλλά, γιὰ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ αὐτὴ ἢ ὑπόθεση, πρέπει νὰ ἀπαντηθοῦν τρία ἐρωτήματα: α) Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἀπὸ τὶς δεδομένες σημασίες τοῦ *ἰάν-* προέκυψε ἐπίσης ἢ σημασία «εἶμαι δυνατός, ὀρμητικός»; β) Εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἀπὸ τὶς δεδομένες σημασίες τοῦ *ἰαν-* προέκυψε ἐπίσης ἢ σημασία «θεραπεύω»; γ) Ἐπειδὴ τὸ θέμα *ἰαν-* συμπίπτει μὲ τὸ θέμα τοῦ θεωνομίου Ἰαν-ίσκος καὶ ὄχι μὲ τὸ θέμα τοῦ Ἰάων, ἐρωτᾶται: μπορεῖ νὰ ἀντικατασταθεῖ ἢ γενικὰ ἀποδεκτὴ ἀποψη, κατὰ τὴν ὁποία ὁ τύπος Ἰάων εἶναι ἀρχαιότερος τῶν δύο ἄλλων: Ἰών καὶ Ἰάν, οἱ ὁποῖοι ἕως τώρα ἐξηγοῦνται ὡς προϊόντα συναϊρέσεως τοῦ *-αο-* σὲ *-ω-* (στὴν ἀττική διάλεκτο) καὶ *-α-* (στὴν δωρική καὶ σὲ συγγενεῖς διαλέκτους), μὲ μία ἄλλη, ἢ ὁποία θὰ πρέπει νὰ ὑποστηρίξει ὅτι προηγεῖται ὁ τύπος Ἰαν καὶ νὰ ἐξηγήσει ὡς παράγωγα αὐτοῦ τοῦ τύπου τοὺς τύπους Ἰών καὶ Ἰάων;

σιαστικό *laī-λαψ* και τὸ ρῆμα *ἀ-λαπ-άζω* «ἀδειάζω, ἐξαντλῶ» (W. Mannhardt, E. Boisacq, J. B. Hofmann)· (3) μετὰ τὸ οὐσιαστικὸν *lās* «πέτρα» (C. Robert, M. Schmidt)· (4) μετὰ τὸ οὐσιαστικὸν *lapis* «πέτρα», ἑλλ. *λέπας* «βράχος ἀπόκηρυμος» (M. Schmidt, A. J. van Windekens). Ἄλλοι ὅμως ταυτίζουσι τὸ μὲν *λαπ-* τοῦ *λαπιζειν* μετὰ τὸν *λαπ-* τῶν *laī-λαψ*, *ἀ-λαπ-άζω*, τὸ δὲ *lap-* τοῦ *lapis* μετὰ τὸν *λάF-ας* > *lās*. Ἔτσι ἔχομε οὐσιαστικά δύο ἐτυμολογικὰς προτάσεις, πού σχολιάζω ὡς ἐξῆς: 1) Ἀσφαλῶς, ἡ ρίζα *lap-* στὰ *λαπ-ίζειν* καὶ *laī-λαψ* (< *-λαπ-ς*) ἔχει παράλληλα, τόσο φωνολογικὰ ὅσο καὶ σημασιολογικὰ, σὲ διάφορες Ἰνδοευρωπαϊκὰς γλῶσσας ὡστόσο εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι τὸ ἔθνωσύμιο *Λαπίθης* εἶχε τὴν σημασίαν «σφυρικτῆς, ἐπιθετικῆς, φαντασμένος». 2) Τὸ *lap-* στὸ λατ. *lap-is* καὶ τὸ *lep-*, στὸ ἑλλ. *λέπ-ας*, ἔχουσι σχετισθεῖ μετὰ τὸν *lap-* στὸ ὄνομα ὄρους *Λαπίθας* ἢ *Λάπιθος* στὴν Τριφυλίαν (A. J. van Windekens) πού ἀπαντᾷ ἐπίσης στὸ ὄνομα ὄρους *Λαπίθειον* στὴν Λακωνίαν. Ἀλλὰ τὸ ἔθνωσύμιο τῶν *Λαπιθῶν* συμπίπτει κατὰ γράμμα μετὰ τὸ ὄρωσύμιο. Εἶναι λοιπὸν δυνατὸν αὐτὸ τὸ ἔθνωσύμιο νὰ μοιράζεται τὴν ἴδιαν ρίζαν *lap-* μετὰ τὸ ὡς ἄνω ὄρωσύμια καὶ μετὰ τὸ οὐσιαστικὰ λατ. *lapis* καὶ ἑλλ. *λέπας*, **-λFας* > *-λας* «πέτρα, βράχος, ὄρος».

Οἱ ἐτυμολόγοι τῶν *lapis*, *λέπας*, **λάFας* > *lās* δὲν συμφωνοῦσι ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν τῆς ρίζας τούτων: οἱ μὲν τὴν θεωροῦσι Ἰνδοευρωπαϊκὴν (S. Hirt, A. Walde - J. B. Hofmann, A. J. van Windekens, W. Merlingen, H. Frisk), οἱ δὲ τὴν ἀποδίδουσι στὸ «μεσογειακὸ» ὑπόστρωμα (G. Alessio, G. Devoto, S. Hubschmid, A. Walde-J. Pokorny, S. Ernout-A. Meillet, E. J. Furnée). Ἀλλὰ ἡ μὲν γεωγραφικὴ διάδοσις τῶν δεδομένων εἶναι ἀμφίσημη, τὸ δὲ στοιχεῖον *-id-/-ith-*, πού ἀπαντᾷ μόνον στὸ λατ. *lapid-* καὶ στὸ ἑλλ. *Λαπιθ-*, εἶναι προφανῶς ἓνα ἐπίθημα (W. Mannhardt, A. J. van Windekens). Ἀλλὰ *d* καὶ *th* μποροῦσι νὰ ἀντιπροσωπεύουσι τροπὰς τοῦ *i - ε*, φωνήματος **dh* (A. J. van Windekens). Ἐπομένως ἡ ὑπόθεσις κατὰ τὴν ὁποία ἡ ρίζα **lap/*lep-|lau-* εἶναι Ἰνδοευρωπαϊκὴ ἀποβαίνει περισσότερο ἀξιόπιστη ἀπὸ τὴν ἀνταγωνιστρίαν τῆς. Ἀκόμη καὶ ἂν ἐπιμείνει κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει τὴν δευτέραν, θὰ πρέπει νὰ δεχθεῖ ὅτι τὸ ἐπίθημα **dh-* θὰ προστέθηκε στὴν ρίζαν **lap/*lep-|lau-* ἀπὸ Ἰνδοευρωπαίους πού τὴν εἶχαν υἱοθετήσει.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς «πελασγολόγους» (A. J. van Windekens) ὑπέθεσε ὅτι οἱ *Λαπίθαι* ἀποτελοῦσαν Ἰνδοευρωπαϊκὸν λαὸν πού ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἑλλάδα πρὸ τῶν Ἑλλήνων. Αὐτὴ ἡ ὑπόθεσις προϋποθέτει τὴν ἀποψηὴ ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν *Λαπιθῶν* εἶχε πραγματοποιήσει τις τρεῖς διαδοχικὰς τροπὰς συμφῶνων πού ἀποδίδονται στὴν πελασγική: *dh* > *d* > *t* > *th*. Ἀλλὰ ἡ ἐλληνικὴ ἔτρεψε ἀπ' εὐθείας *dh* σὲ *th* = *θ*;

Λοκροὶ— Ἡ συσχέτισις τοῦ ἐθνωσίου ὀνόματος τῶν *Λοκρῶν* μετὰ τὰ ἔτρουσικὰ ὀνό-

ματα *Locrius, fundus Locresianus, Lucretius, Lucrianus, Luceres, Lucernius* (A. Kannengiesser) έχει απορριφθεῖ ὡς παράτολμη (W. A. Oldfather, H. Frisk). Ἄλλη συσχέτιση τοῦ ἴδιου ἐθνικοῦ ὀνόματος μὲ τὸ λῆμμα τοῦ Ἑσυχίου *λακός*, *λοκρός*, *φαλακρός* (W. Pape - G. E. Benseler), ἔχει χάσει τὴν ἴδια τὴν ἀφορμὴ τῆς ἀπὸ τῆ στιγμῆ πού ἀποδείχθηκε ὅτι αὐτὸ τὸ λῆμμα εἶναι μία διττογραφία, καὶ μάλιστα ἐφθαρμένη τοῦ λήμματος *κόλος*: *στολοκρός*: *φαλακρός* (M. Schmidt, W. A. Oldfather). Σύμφωνα μὲ μία τρίτη ἐτυμολογία, τέλος, *Λοκρός* μπορεῖ νὰ συσχετισθεῖ μὲ *λικρός*, *λεκρός*, πού ὁ Ἑσύχιος ἐρμηνεύει: *ὄζος τῶν ἐλαφίων (κεράτων)*, καὶ νὰ ἀποτελεῖ μία συντεταγμένη μορφή ἐνὸς τύπου **Λοκρομάχαι* ἀντὶ ἐνὸς τύπου **Λεκρομάχαι* (αὐτοὶ πού μάχονται μὲ τόξα), σύμφωνα μὲ τὸν τρόπο μάχης τῶν Λοκρῶν πού περιγράφει ἡ Ἰλιάς N 712-718 (A. Fick, P. Kretschmer, W. A. Oldfather, ὁ H. Frisk ἀμφιβάλλει). Αὐτὴ ἡ ἐτυμολογία ἔχει πιθανότερες νὰ εἶναι ἐπιτυχημένη, τόσο *μᾶλλον* πού ἡ τροπὴ *λεκρός* σὲ *λοκρός* μπορεῖ νὰ ἔγινε ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς λ. *στολοκρός*: ἡ *ἔσωθεν τῶν κεράτων ἔκφυσις* (Φώτιος, λ. *στολοκρόν*)¹.

Μάγνητες— Γι' αὐτὸ τὸ ἐθωνώμιο ὑποτίθεται θέμα *μακ-* «*μαῖκος*, *μῆκος*» καὶ ἐπίθημα, -ν, πρβλ. λατ. *mag-n-us* «*μεγάλος*» καὶ ἐθων. *Μακ-εδν-ός*, *Μακ-εδ-ών*.

Μινυαί— Τὸ ἐθωνώμιο *Μινύας*, πληθ. *Μινυαί*, συμπίπτει μὲ τὸ ὄνομα *Μινύας* πού ἀποδίδεται ὄχι μόνον στὸν ἐπώνυμο ἥρωα τοῦ *ἔθνος* τῶν Μινυῶν, ἀλλὰ καὶ σὲ ἕνα ποταμὸ τῆς Βοιωτίας², καθὼς καὶ μὲ ὄνομα *Μινύα* φερόμενο ἀπὸ ἕνα ὄρος καὶ μία πόλη στὴ βορειο-ἀνατολικὴ Θεσσαλία³. Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη αὐτὰ τὰ δεδομένα, δὲν μπορεῖ παρά νὰ διερωτηθεῖ κανεὶς σχετικὰ μὲ τὶς ἐνδεχόμενες σχέσεις τοῦ ἐθωνωμίου μὲ τὰ ὡς ἄνω τοπωνύμια. Ἐν πρώτοις ἐρωτᾶται ἐὰν τὸ ἐθωνώμιο προηγεῖται ἢ ἔπεται ἐνὸς ἀπὸ αὐτὰ τὰ τοπωνύμια. Ἡ ἀπάντηση ἔρχεται ἀπὸ δύο πλευρές: ἀπὸ τὴ μία, παρατηροῦμε ὅτι τὰ ἐν λόγῳ τοπωνύμια δὲν ἔχουν σχηματισθεῖ ὡς ἐπίθητα μὲ κατάληξη δηλωτικὴ παραγωγῶν ἀπὸ ἐθωνώμιο, ὅπως τὸ μαρτυρούμενο ὄνομα ποταμοῦ *Μιννήϊος*: ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἔχουμε ἀρκετὰ δείγματα ἐθωνωμίων πού ἔχουν προέλθει ἀπὸ ὀμώνυμα ὑδρωνύμια-θεωνύμια: *Ἄβαντες* < *Ἄβας*, *Ἀχαιοὶ* < *Ἀχαιός*, *Ἰωνες* < *Ἰων*⁴. Ἐπομένως τὸ ἐθωνώμιο τῶν Μινυῶν εἶναι παράγωγο

1. Ὁ W. A. Oldfather, ἐν *RE*, XIII 1, 1926, στήλ. 1157 et 1164, πρότεινε ἀνάλογη ἐτυμολογία γιὰ τὸ ἐθωνώμιο *Ὀζόλαι*, πού δίνεται στοὺς Λοκρούς τῆς Ὀζολίας Λοκρίδος, ἀνάγοντάς το στὸ ὄζος καὶ ὑποθέτοντας ὅτι ὄζος ἦταν συνώνυμο τοῦ *λεκρός*. Ἀντιθέτως: W. R. Halliday, *The Greek Questions of Plutarch*, 1928, σ. 85.

2. Κατωτέρω, σελ. 199, 267.

3. Κατωτέρω, σελ. 268.

4. Βλέπε σελ. 194, 196-200.

ένδς ἀπὸ τὰ ὡς ἄνω τοπωνύμια. Ἄλλὰ ποίου ἐκ τῶν δύο; τοῦ ὑδρωνυμίου-θεωνυμίου *Μινύας* ἢ τοῦ ὄρωνυμίου *Μινύα*; Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τὰ δείγματα ἸΑβαντες < ἸΑβας, ἸΑχαιοὶ < ἸΑχαιός, Ἰωνες < Ἰων, ἢ σκέψη ὀδηγεῖται στὴν ὑπόθεση ὅτι τὸ ἔθωνύμιο *Μινύα* θὰ προῆλθε ἀπὸ τὸ ὑδρωνύμιο-θεωνύμιο *Μινύας* καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ ὄρωνύμιο *Μινύα*. Ὡστόσο αὐτὴ ἡ ὑπόθεση φαίνεται νὰ δυσχεραίνεται ἐκ τῶν ἐξῆς δεδομένων: οἱ Μινύαι ἐμφανίζονται πρῶτα στὴ βορειο-ἀνατολικὴ Θεσσαλία, ἔπειτα στὴν περιοχὴ τῆς Ἰωλκοῦ καὶ ἀργότερα στὴ δυτικὴ Βοιωτία¹· ἀλλὰ στὴ βορειο-ἀνατολικὴ Θεσσαλία μαρτυρεῖται τὸ ὄνομα βουνοῦ καὶ οἰκισμοῦ *Μινύα*, ὄχι τὸ ὑδρωνύμιο-θεωνύμιο *Μινύας*, ἐνῶ, ἀντίθετα, ποταμὸς *Μινύας* καὶ θεὸς *Μινύας* συνδεόμενος μὲ ποταμὸ μαρτυροῦνται μόνο στὴ δυτικὴ Βοιωτία². Αὐτὰ ὅμως τὰ δεδομένα, λαμβανόμενου ὑπ' ὄψη τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουν φθάσει ἕως ἐμᾶς εἶναι ἐλλιπέστατα, συγκροτοῦν ἓνα *argumentum ex silentio*, μὲ ἄλλα λόγια ἓνα ἐπιχείρημα εὐρισκόμενο ὑπὸ αἴρεση. Κατὰ συνέπεια, ἡ ὑπόθεση ὅτι τὸ ἐθνικὸ ὄνομα *Μινύαι*, στὸν ἐνικὸ *Μινύας*, παράγεται ἀπὸ τὸ θεωνύμιο *Μινύας*, φερόμενο ἀπὸ τὴ θεότητα ποταμοῦ καλουμένου μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα, ἐξακολουθεῖ νὰ νομιμοποιεῖται, μένει ὅμως ἀνοικτὸ τὸ ἐρώτημα ἐὰν τὸ ὑδρωνύμιο-θεωνύμιο ποὺ προηγήθηκε τοῦ ἔθωνυμίου *Μινύαι* βρισκόταν καὶ αὐτὸ στὴ βορειο-ἀνατολικὴ Θεσσαλία ἢ κάπου πιὸ κοντὰ στὴν περιοχὴ συγκεντρώσεως τῶν πρωτο-ἐλληνικῶν ομάδων μέχρι τοῦ 1900 π.Χ. (Ν.-Δ. Μακεδονία, Ἡπειρος, νοτιότατη Ἰλλυρία).

Γιὰ τὴν ἐτυμολογία τῶν ὀνομάτων *Μινύας*, *Μινύαι*, ἔχουν διατυπωθεῖ πολλές ὑποθέσεις, ἐκ τῶν ὁποίων δὲν θὰ μνημονευθοῦν ἐδῶ ὅσες ἔχουν μεγάλη δόση φαντασίας. Ἄλλὰ καὶ ὅσες θὰ μνημονευθοῦν ἐμφανίζουν ἀσθενῆ σημεῖα. Ἔτσι ἐκείνη ποὺ προσεγγίζει τὰ ὀνόματα *Μινύας* καὶ *Μίνως* (K. O. Müller, H. D. Müller, A. Kuhn, F. Studnicka, A. Fick-F. Bechtel, O. Gruppe, G. Poisson, A. W. Persson) προσκροεῖ στὴ διαφορὰ μήκους τοῦ /ι/ (*Μινύας*-*Μίνως*). Ἐκείνη ποὺ βλέπει στὸ στοιχεῖο -ύα- ἓνα γνωστὸ ἐπίθημα -ua- (H. Krahe, G. Bonfante) δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὸ στοιχεῖο *μιν*-, ἐπομένως δὲν προχωρεῖ μέχρι τοῦ νὰ ἀποκλείσει τὸ ἐνδεχόμενο γιὰ τὸ ὄνομα *Μινύας* νὰ ἔχει ἓνα θέμα ὄχι *μιν*-, ἀλλὰ *μινν*-, ὅπως δέχονται ἄλλωστε δύο ἄλλες ὑποθέσεις, ἢ μία τῶν ὁποίων ἀνάγει τὰ ὀνόματα *Μινύας*, *Μινύαι* στὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴ ρίζα **m̥nu-* («κοντός, μικρός, λεπτός») (Fiehn), ἢ δὲ ἄλλη τὰ συνάπτει μὲ τὴ λέξη *σμινὴ* «-σκαπάνη, δίκελλα» (K. Fuks). Σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις αἴρεται καὶ ἡ ὑπόθεση γιὰ ἐπίθημα -ύα-.

Μερικὲς πινακίδες σὲ Γραμμικὴ Β ἔχουν μιὰ λέξη *me-nu-a*. Αὐτὴ ὅμως φαίνεται νὰ δηλώνει μᾶλλον ἓναν τίτλο ἀνακτορικοῦ ὑπαλλήλου παρὰ ἓνα ἐθνικὸ ὄνομα.

1. Κατωτέρω, σελ. 344.

2. Κατωτέρω, σελ. 267.

Μυρμιδόνες— Τὸ ἐθνικὸ ὄνομα τῶν Μυρμιδόνων ἔχει ἀναχθεῖ σὲ δύο ρίζες: στὴ ρίζα *μυρμ-* (μύρμος, *μυρμίζω*, *μυρμίδδω*), μὲ συνέπεια νὰ τοῦ ἀποδοθεῖ ἡ σημασία αὐτῆς τῆς ρίζας: «Ρέοντες» (H. D. Müller) καὶ στὴ ρίζα *μορμ-* (μόρμος «φόβος») μὲ συνέπεια νὰ τοῦ ἀποδοθεῖ ἡ σημασία «λαὸς τῶν φαντασμάτων ποὺ προκαλοῦν φόβος» (P. Kretschmer, V. Costanzi). Ἐπὶ αὐτῶν τῶν εἰσηγητῶν αὐτῶν τῶν ἐτυμολογιῶν δὲν ἔχουν ἀποδείξει ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Μυρμιδόνων εἶχε πράγματι τὴν σημασία ποὺ συνεπάγεται ἢ εἰσήγησέ τους.

Περαιβοί— Αὐτὸ τὸ ἐθνωνύμιον γράφεται μὲ ἓνα ρ στὴν Ἰλιάδα καὶ σὲ νομίσματα τοῦ 5ου αἰῶνα π.Χ., μὲ δύο στὸν Ἑκαταῖο καὶ σὲ μεταγενέστερους συγγραφεῖς. Σύμφωνα μὲ μία ὑπόθεση, τὸ θέμα *περρ-* ἀνάγεται στὴ ρίζα **περF-* «πέραν» (B. Lenk, N. G. L. Hammond). Σ' αὐτὴν ὅμως τὴν περίπτωση, ἡ Ἰλιάς θὰ εἶχε εἶτε, ἰων. *Πειρ-* εἶτε αἰολ. *Περρ-*. Τὸ στοιχεῖο *-αιβ-* ἔχει προσεγγισθεῖ ἀπὸ ἄλλους μὲν μὲ τὸ θέμα τοῦ ὀνόματος ποταμοῦ **Aῖ(F)ας*, **A(F)-ῶς* (C. Edson, N. G. L. Hammond, πρβλ. T.W. Allen, ποὺ προσέγγισε τὰ ἐθνωνύμια *Περαιβοί* καὶ *Παρανῖοι*), ἀπὸ ἄλλους δὲ μὲ τὸ στοιχεῖο *-αιβ-* στὸ ὄνομα *Πρασσαιβοί*, ἐνὸς ἔθνους τῆς Ἡπείρου (M. P. Nilsson, L. Ugolini, E. Lepore). Ἡ πρώτη ἰδέα εἶναι ἀβάσιμη δεδομένου ὅτι β καὶ F ἀποδίδουν διαφορετικὰ φωνήματα. Ἡ δευτέρα εἶναι ἀξιοπρόσεκτη.

Φθῖοι— Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δοθεῖ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα ἐὰν τὸ ἐθνωνύμιον *Φθῖοι* προηγεῖται ἢ ἔπεται τοῦ τοπωνυμίου *Φθία*. Ἐξ ἄλλου, οἱ ἐτυμολογικὲς ὑποθέσεις ποὺ ἔχουν διατυπωθεῖ γιὰ τὸ ἐθνωνύμιον ἢ γιὰ τὸ τοπωνύμιον δὲν εἶναι πειστικές. Τὸ τοπωνύμιον συσχετίσθηκε μὲ τὴν ρίζαν τοῦ *φθίω* («λιγοστεύω, ἐξασθενῶ») καί, κατὰ συνέπεια, ὑποτέθηκε ὅτι δήλωνε μία χώρα ὅπου φυσοῦν ἄνεμοι ἀξομειούμενοι (H. D. Müller). Δὲν ἐξηγήθηκε ὅμως γιατί ὑπὸ τέτοιες κλιματικὲς συνθῆκες θὰ προέκυπτε τοπωνύμιον δηλωτικὸ μόνον τῆς μιᾶς ἀπὸ τὶς δύο φάσεις τῶν ἀνέμων. Ὅσον ἀφορᾷ στὸ ἐθνωνύμιον, αὐτὸ προσεγγίθηκε μὲ τὸ οὐσιαστικὸν *φθίος* («νεκροὶ») καὶ ὑποτέθηκε ὅτι δὲ δήλωνε ἓνα πραγματικὸ λαὸν, ἀλλὰ φαντάσματα (P. Kretschmer, V. Costanzi). Ἐπὶ αὐτῶν τῶν εἰσηγητῶν αὐτῶν τῶν ἐτυμολογιῶν δὲν ἔχουν ἀποδείξει ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Φθίων εἶχε πράγματι τὴν σημασία ποὺ συνεπάγεται ἢ εἰσήγησέ τους.

Φλεγυαί— Τὸ ἐθνωνύμιον *Φλεγυαί*, *-αι* ταυτίζεται μὲ τὸ οὐσιαστικὸν *φλεγυάς*, δηλωτικὸ εἶδους ἀετοῦ (H. D. Müller, A. Fick, A. B. Cook, V. Georgiev). Τὸ ρῆμα *φλεγυᾶν*, ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ Φωκεῖς μὲ τὴν ἔννοια τοῦ *ὑβρίζειν*, εἶναι, φαίνεται, παράγωγον, προερχόμενο ἀπὸ τὸ ἐθνωνύμιον, δοθέντος οἱ *Φλεγυαί* καὶ ὁ ἐπώνυμος ἦρως τοῦ ἔθνους εἶναι περιβόητος ὡς *ὑβριστὴς* («βίαιος, θρασεῖς, ἀυθάδεις»).

Τὸ θέμα φλεγ- ἐδράζεται σὲ μία ἰνδοευρωπαϊκὴ ρίζα, ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχονται ἐπίσης ἡ ἀρχαία ἰνδικὴ λέξις *bhargas*. Ἡ τροπὴ *bh* > *ph* ποὺ ἐξυπακούεται ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐτυμολογία εἶναι ἐλληνικὴ. Δηλαδή ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα κληρονόμησε ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν ἰνδοευρωπαϊκὴν μία ρίζα **bhleg-* ἢ ὁποία ἔγινε *phleg-* μέσα στὴν ἐλληνική¹.

Τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικὰ μὲ τὸ ἐπίθημα *-ua-*. (1) Στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα ἐμφανίζεται μέσα σὲ τοπωνύμια καὶ σὲ προσηγορικὰ ὀνόματα ζώων, φυτῶν, πραγμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων λίγα προσφέρονται σὲ ἰνδοευρωπαϊκὴ ἐτυμολογία: (2) Ἐκτὸς τῆς ἐλληνικῆς γλῶσσας καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος ἔχουμε ἓνα ἔθνωσύμιο στὴ Μ. Ἀσία, ἀρκετὰ ἀνθρωπωνύμια ἐπίσης στὴ Μ. Ἀσία, καὶ πολλὰ τοπωνύμια ὄχι μόνο στὴ Μ. Ἀσία, ἀλλὰ καὶ στὴν Ἰταλία καὶ στὴ Λιβύη. Ὅθεν φαίνεται ὅτι τὸ ἐπίθημα *-ua-* ἀνάγεται σ' ἓνα προ-ἰνδοευρωπαϊκὸ γλωσσικὸ ὑπόστρωμα, ἀλλὰ ὁ τύπος ὀνομάτων ποὺ δημιούργησε αὐτὸ τὸ ὑπόστρωμα χρησίμευσε ὡς πρότυπο γιὰ τὶς ἐλληνικὰς λέξεις οἰσῦα, ὄφρῦα, σμινύη, φλεγύας / Φλεγύας.

Ὅσον ἀφορᾷ στὴ σχέση μετὰ τοῦ προσηγορικοῦ ὀνόματος πτηνοῦ φλεγύας καὶ τοῦ ἐθνωσύμιου Φλεγύας, *-αι*, ἡ παραγωγὴ ἐνὸς ἐθνωσύμιου ἀπὸ ἓνα ὄνομα πτηνοῦ εἶναι πολὺ πιθανὴ (δεδομένου ὅτι ἓνα πτηνὸν μπορεῖ νὰ ἦταν τὸ *totem* μίας φυλετικῆς ὀντότητας), ἐνῶ ἡ παραγωγὴ ἐνὸς ὀνόματος πτηνοῦ ἀπὸ ἓνα ἐθνωσύμιο δὲν ἐξηγεῖται. Ἡ πιὸ πιθανὴ ἐξήγηση δημιουργίας τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος τῶν Φλεγῶν ἀπὸ τὸ προσηγορικὸ ἐνὸς εἴδους ἀετοῦ εἶναι ἡ ὑπόθεση ὅτι οἱ Φλεγῶν εἶχαν τὸν φλεγῦα ὡς *totem* (V. Georgiev).

Φωκεῖς— Τὸ ἐθνωσύμιο *Φωκεῖς* ἔχει προκύψει ἀπὸ ἓνα θέμα *φωκ-* τὸ ὁποῖο ἀπαντᾷ καὶ στὸ ὄνομα μυθικῶν προσώπων *Φῶκος*. Ἡ ἐτυμολογία αὐτοῦ τοῦ θέματος εἶναι ἀπροσπέλαστη.

2. ΘΕΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΜΥΘΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ

Ἐξέτασα πολλὰ μυθικὰ πρόσωπα, τὸ καθένα μὲ δύο ἐρωτήματα: (1) ἐὰν εἶναι αὐθεντικὸ ἢ κατασκευασμένο καὶ (2) ἐὰν μπορεῖ ἢ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ σ' ἓνα συγκεκριμένο ἔθνος.

Τὸ πρῶτο ἐρώτημα ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι γιὰ ὅλα σχεδὸν τὰ ἀρχαῖα ἐλληνικὰ μυθικὰ πρόσωπα τίθεται τὸ πρόβλημα ἐὰν εἶναι αὐθεντικά, δηλαδή ἀνά-

1. Ἡ ὑπόθεση τοῦ F. Kiechle, *Lakonizn und Sparta*, 1963, σ. 262 καὶ σημ. 3, κατὰ τὴν ὁποία τὸ ἐθνικὸ ὄνομα τῶν Φλεγῶν θὰ ἦταν πελασγικὸ ἢ λουβικὸ παραβλέπει τὴν τροπὴν *bh* > *ph*, ἢ ὁποία εἶναι ἐλληνική.

γονται σὲ μύθους, ἢ εἶναι κατασκευασμένα, γεγονός πού ἀποδεικνύεται ἀκριβῶς ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ἔχουν θέση σὲ κανένα μῦθο, ἀλλὰ μνημονεύονται ὑπὸ συνθήκης ἐνδεικτικῆς τοῦ ὅτι ἐφευρέθησαν ἐκ τῶν ὑστέρων. Ἀπέναντι σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα ἔχουν διαμορφωθεῖ δύο τάσεις, καθὼς ἄλλοι μὲν ἀποφαίνονται θετικά, μάλιστα δὲ ὑποστηρίζουν ὅτι ὀρισμένα μυθικά πρόσωπα συνεχίζουν λησμονημένες θεότητες, ἄλλοι δὲ υἰοθετοῦν ἀρνητικὴ στάση. Ἀπὸ τὴν πλευρά μου ἐπανεξέτασα τὰ κατὰ περίπτωσι δεδομένα, ἐπιχειρήματα καὶ ἀντεπιχειρήματα, μὲ τὰ ἐξῆς ἀποτελέσματα: α) Υἰοθετῶ ἢ καὶ ἐνισχύω τὸ σκεπτικὸ τῶν καταφατικῶν ἀπαντήσεων γιὰ μερικὲς δεκάδες μυθικῶν προσώπων β) Ὑποστηρίζω ὅτι, πέραν αὐτῶν, καὶ ἄλλα μυθικά πρόσωπα, μεταξύ ἐκείνων πού θεωροῦνται κατασκευασμένα, συνεχίζουν λησμονημένες θεότητες γ) Συμμερίζομαι τὴν ἀποψη ὅτι εἶναι κατασκευασμένα γιὰ ὅσα μυθικά πρόσωπα δὲ διαπίστωσα τεκμήρια ἀθηντικότητος.

ΑΥΘΕΝΤΙΚΑ ΜΥΘΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΑ, ΛΗΣΜΟΝΗΜΕΝΕΣ ΘΕΟΤΗΤΕΣ

Ἐπιβεβαίωση παλαιῶν ὑποθέσεων μὲ νέα στοιχεῖα

Οἱ ἔρευνές μου υἰοθετοῦν ἢ καὶ ἐνισχύουν ἀρκετὲς παλαιῆς ὑποθέσεις ἀναγωγῆς μυθικῶν προσώπων τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ μεταγενεστέρων χρόνων σὲ προϊστορικὲς θεότητες.

Ἐδῶ θὰ ἀναφέρω μόνον στοιχεῖα πού, ἐνῶ δημοσιεύθηκαν πρὸ πολλῶν δεκαετιῶν, δὲν ἔχουν ἀκόμη περάσει στὴ διεθνή βιβλιογραφία πού ἀφορᾷ στὸν παλαιὸ θεὸ Ἀγαμέμνονα (F. G. Welcker, A. Furtwängler, F. Deneken, S. Wide, E. Meyer, K. Wernicke, H. Usener, L. Pareti, E. Bethe, M. B. Sakellariou 1958). Σημειῶνω ἐν πρώτοις τὰ εὐρήματα τοῦ συναδέλφου κ. Χρύσανθου Χρήστου ἀπὸ τὴν περιοχὴ Ἀμυκλῶν, τὰ ὅποια μαρτυροῦν ὅτι ἐκεῖ λατρεύονταν ὡς χθόνιοι θεοὶ ὁ Ἀγαμέμνων καὶ ἡ Ἀλεξάνδρα. Δὲν δίνω λεπτομέρειες, γιὰτι ὁ κ. Χρήστου ἔχει ἐξαγάγει ὀρθὰ συμπεράσματα, τὰ ὅποια καὶ ἐνσωματώνω στὸ ὑπὸ ἐκδοσὴ βιβλίῳ μου, μαζί μὲ τὰ στοιχεῖα πού ἤδη εἶχαν πείσει πολλοὺς παλαιότερους ἐρευνητὲς γιὰ τὴν ὑπαρξὴ λατρείας Ἀγαμέμνονος καὶ Ἀλεξάνδρας στὴ Λακωνία (S. Wide, E. Meyer, K. Wernicke, L. Pareti κ.ά.). Ἀντίθετα, θὰ ἐπεκταθῶ σὲ ἀνασκαφικά δεδομένα τεμένους τοῦ Ἀγαμέμνονος κοντὰ στὴν ἀκρόπολη τῶν Μυκηνῶν. Ὁ ἀρχαιολόγος πού μελέτησε αὐτὸ τὸ τέμενος διατύπωσε τὴ γνώμη ὅτι ἡ λατρεία ἀπευθυνόταν στὸν ἐπικὸ βασιλέα τῶν Μυκηνῶν, μὲ ἐπιχείρημα τὸ γεγονός ὅτι τὰ ἀρχαιότερα κινητὰ εὐρήματα τοῦ χώρου, πού ἀνάγονται τὸν 8ον αἰῶνα π.Χ., εἶναι σύγχρονα μὲ τὰ ἀρχαιότερα σημάδια λατρείας τῶν νεκρῶν πού εἶναι θαμμένοι σὲ μυκηναϊκοὺς θολω-

τούς τάφους, στις Μυκῆνες, στην Ἀττική, στην Κεφαλληνία¹. Ἀλλά ἡ λατρεία τοῦ Ἁγαμέμνονος σὸ τέμενος τῶν Μυκηνηῶν διαφέρει ἀπὸ τῆ λατρεία νεκρῶν θαμμένων σὲ θολωτοὺς τάφους, ἐπειδὴ, πρῶτον, δὲν ἀπευθυνόταν σ' ἓνα ἄγνωστο νεκρό, ἀλλὰ σ' ἐπώνυμον ἥρωα καί, δεύτερον, δὲ γινόταν στὸν τάφο ποὺ οἱ ἀρχαῖοι πίστευαν ὅτι ἦταν τοῦ Ἁγαμέμνονος καὶ τῶν συντρόφων του, ἀλλὰ σὲ ἓνα εἰδικὸ τέμενος. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὑπάρχουν δύο στοιχεῖα πού, κατὰ τὴ γνώμη μου, προσανατολίζουν στὴ σωστὴ κατεύθυνση: πρῶτον, τὸ τέμενος γειτονεῖ μὲ μία μυκηναϊκὴ γέφυρα· δεύτερον, μεταξύ τῶν ἀντικειμένων ποὺ προσφέρονταν στὸν Ἁγαμέμνονα, ὑπάρχουν ὁμοιώματα κολυμβητῶν. Αὐτὰ τὰ δύο στοιχεῖα ὑποδεικνύουν ὅτι τὸ τέμενος τοῦ Ἁγαμέμνονος βρισκόταν πλάι σὲ κάποιο ρυάκι καὶ ὅτι τὰ ὁμοιώματα κολυμβητῶν ἦσαν ἀφιερῶματα ἐκ μέρους ἀτόμων ποὺ θεραπεύθηκαν κολυμβώντας στὸ ρυάκι. Αὐτὰ τὰ συμπεράσματα ταιριάζουν μὲ πληροφορίες ἀρχαίων συγγραφέων ποὺ ἀναφέρουν ὅτι φρέατα καὶ θερμὰ ἱαματικά λουτρά στὴ Βοιωτία, στὴν Ἀττική, στὴν Ἰωνία, συνδέονταν μὲ τὸν Ἁγαμέμνονα. Ἄς σημειωθεῖ δὲ ὅτι, βασιζόμενοι σ' αὐτὲς τὲς πληροφορίες καὶ σ' ἄλλες, πολλοὶ ἐπιστήμονες ἔχουν ἤδη διακρίνει πίσω ἀπὸ τὸν γνωστὸν ἥρωα Ἁγαμέμνονα ἓναν παλαιὸ θεὸ τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς καὶ τῶν ὑδάτων, ποὺ ἀναβλύζουν ἀπ' αὐτά. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι σὸ ἐν λόγῳ μέρος τῶν Μυκηνηῶν συνεχιζόταν λατρεία τοῦ παλαιοῦ θεοῦ Ἁγαμέμνονος.

Νέες ὑποθέσεις

Μεταξὺ τῶν μυθικῶν ἡρώων, γιὰ τοὺς ὁποίους ὅλοι οἱ παλαιότεροι ἐρευνητὲς συμφωνοῦν ὅτι εἶναι κατασκευασμένοι, βρίσκονται ἐκεῖνοι τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα συμπίπτει μὲ τὸν ἐνικὸ τοῦ ὀνόματος ἐνὸς ἔθνους, π.χ. Δῶρος: Δωριεῖς. Αὐτὴ ἡ σύμπτωση προκαλεῖ δυσπιστία καὶ στὴ δυσπιστία προστίθεται ἓνα τυπικὸ σκεπτικὸ, ποὺ ἐκκινεῖ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἐν λόγῳ γενάρχης ἐμφανίζεται σὲ πηγές μας ἀποκλειστικὰ μὲ αὐτὴ τὴν ιδιότητα καὶ ὄχι ὡς μία αὐθυπόστατη μυθικὴ μορφή. Συμμερίζομαι τὴ δυσπιστία ἀπέναντι στοὺς μυθικοὺς γενάρχες μὲ ὄνομα ἀντίστοιχο ἐνὸς ἐθνικοῦ, ἐπειδὴ πράγματι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀπέδιδαν πολὺ εὐκόλα τὴν καταγωγή ἐθνῶν καὶ ὑποδιαρέσεων ἐθνῶν σὲ κατασκευασμένους προγόνους, ποὺ ὀνομάτιζαν κατὰ τὸ ὄνομα τῶν ἀντιστοίχων ἐθνῶν καὶ ὑποδιαρέσεων ἐθνῶν. Ἐπίσης δέχομαι ὅτι τὸ χρησιμοποιούμενο σκεπτικὸ εἶναι εὐλόγο. Ἐν τούτοις οἱ ἔρευνές μου ἐπισημάναν στοιχεῖα ποὺ δείχνουν ὅτι οἱ μυθικοὶ γενάρχες Ἄβας τῶν Ἀβάντων, Ἀθάμας

1. J. M. Cook, ἐν *Ann. of the British School at Athens*, 48, 1953, 30-68 καὶ ἐν *Γέρας Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου*, 1953, σσ. 112-118.

τῶν Ἀθαμάνων, Αἰόλος τῶν Αἰολέων, Ἀρκάς τῶν Ἀρκάδων, Ἀχαιὸς τῶν Ἀχαιῶν καὶ Ἴων τῶν Ἰόνων, Μινύας τῶν Μινυῶν καὶ Φλεγύας τῶν Φλεγυῶν συνεχίζουσι παλαιούς θεούς.

Ἄβας— Ὁ ἐπώνυμος ἦρωσ τοῦ ἔθνους τῶν Ἀβάντων δὲν εἶναι κατασκευασμένος μὲ ἀφετηρία τὸ ὄνομα αὐτοῦ τοῦ ἔθνους. Πράγματι τὸ ὄνομα αὐτοῦ τοῦ ἥρωα ἀνταποκρίνεται σὲ ὀνόματα ποταμῶν, μάλιστα ἐκτὸς Ἑλλάδος: Ἄβας, γεν. Ἄβαντος, στὴν Καυκασία καὶ *Abas*, γεν. *Abantis*, στὴν Ἰταλία¹. Ἐπὶ πλεόν τούτου, οἱ εἰδικοί ἀνάγουσι τὴ «βαλκανικὴ» καὶ κελτικὴ ρίζα **aba-* «νερό, ποταμὸς» στὴν ἰνδοευρωπαϊκὴ ρίζα **ara-*, «νερό». Ἀλλὰ καὶ ὁ ἦρωσ Ἄβας τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας φαίνεται νὰ εἶχε σχέση μὲ τὸ ὑδάτινο στοιχεῖο, δεδομένου ὅτι ἐμφανίζεται ὡς υἱὸς τοῦ Ποσειδῶνα καὶ τῆς Ἀρέθουσας², πηγῆς στὴν Εὐβοία καὶ στὴν Ἀργολίδα, ἢ τοῦ Λυγκέως καὶ τῆς Ὑπερμήστρας³, ἐπίσης νύμφης μιᾶς πηγῆς στὴν Ἀργολίδα, καθὼς καὶ ὅτι μία νύμφη Ἄβα, ἐντοπιζομένη στὴ Θράκη, συνάπτεται μὲ τὸν Ποσειδῶνα⁴.

Ἀθάμας— Ὁ Ἀθάμας ἔχει θέσιν σ' ἓνα μῦθον θρησκευτικοῦ χαρακτήρα. Τοῦ ἴδιου μῦθου ἄλλα πρωτεύοντα πρόσωπα, ἡ Νεφέλη καὶ ἡ Ἰνώ, εἶναι παλαιᾶ θεότητες. Ἐπιτρέπεται νὰ ὑποθεθῆ ὅτι ὁ Ἀθάμας δὲν ἦταν ἓνας τεχνητὸς ἐπώνυμος ἦρωσ τῶν Ἀθαμάνων, ἀλλὰ παλαιὸς θεὸς μολοντί ὁ χαρακτήρας του μένει ἀσαφής.

Αἰόλος— Ἐπίσης πίσω ἀπὸ τὸν γενάρχη τῶν Αἰολέων, ποὺ ἀναφέρεται γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Ἡσίοδο⁵, διακρίνω ἓνα παλαιὸ θεό. Ὁ ἴδιος στὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσεια μνημονεύεται ὡς πατέρας δύο ἄλλων μυθικῶν προσώπων, τοῦ Σαλμωνέως καὶ τοῦ Κρηθέως⁶, ἐντοπιζομένων στὴ Θεσσαλία, καὶ στὴν Ὀδύσεια πε-

1. Πλούταρχος, *Πομπ.*, 35, 2; Dio Cassius, 37, 3, 6.

2. Ἀριστοκράτης Σπαρτιάτης, 591 *FGrH*, ἀπ. 7 (= Στέφανος Βυζάντιος, λ. Ἀβαντίς).— Hyginus, *Fab.*, 157.

3. Fragm. adesp. 454 *TGF*, Nauck-Snell (= *Schol. Pind. Pyth.*, VIII 73);— Ψευδο-Ἀπολλόδορος, 2, 2, 1. — Πανσανίας, 2, 16, 2, 10 καὶ 35, 1.— Hyginus, *Fab.*, 170, 173.— Στέφανος Βυζάντιος, λ. Ἀβαντίς. — Εὐστάθιος, *Παρεκβολαὶ εἰς Ὅμ. Ἰλ.*, Β 542, σ. 281. — *Σχόλ. Πινδ. Πυθ.*, 8, 77 a; — *Σχόλ. Εὐριπ. Ὀρ.*, 965. — Servius, *Comm. Verg. Aen.*, III 280. Περβλ. Πίνδαρος, *Πυθ.*, 8, 54 καὶ *Διθυρ.*, 1, ἀλ. 70 a Snell. — Ovidius, *Met.*, XV 163-164.

4. Ἀρποκρατίων, λ. Ἐργίσκη.— *Μ. Ἐτυμ.*, λ. Ἐργίσκη.

5. Ἡσίοδος, *Kat. fr.* 9 et 10 M-W (= Πλούταρχος, *Ἠθικά*, 747 F καὶ *Σχόλ. Πινδ. Πυθ.*, 4, 253).

6. Ἰλιάς Z 154. Ὀδύσεια, λ 237.

ριγράφεται ως ὁ ταμίαις τῶν ἀνέμων¹. Πράγματι ὁ ἠσιόδειος γενάρχης τῶν Αἰολέων ἔχει στοιχεῖα πού τὸν συνδέουν καὶ μὲ τοὺς δύο ὁμηρικούς Αἰόλους. Ἡ σχέση του μὲ τὸν πρῶτο ἔγκειται στὸ γεγονός ὅτι καὶ ὁ ἠσιόδειος Αἴολος φέρεται ὡς πατέρας τοῦ Σαλμωνέως καὶ τοῦ Κρηθέως. Ἡ σχέση του μὲ τὸν δεύτερο ὑποδεικνύεται ἀπὸ τὴ σημασιολογικὴ συγγένεια τῆς λέξης *ἰπιοχάρμης*, «ὁ μαχόμενος ἀπὸ ἄρμα συρόμενο ἀπὸ ἄλογα», πού χρησιμοποιεῖ ὁ Ἡσίοδος, γιὰ νὰ χαρακτηρίσει τὸν γενάρχη τῶν Αἰολέων, μὲ τὴ λέξη *ἰππότης* («ἰππηλάτης ἢ ἰππέας»), ἡ ὁποία ὑπόκειται στὸ ὄνομα τοῦ Ἰππότη, πατέρα τοῦ ταμίαι τῶν ἀνέμων. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψη καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἀρχαῖες κοινωνίες φαντάζονται τοὺς ἀνέμους ὡς ἄλογα, μπορεῖ νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι οἱ προσδιορισμοὶ *ἰπιοχάρμης* καὶ *ἰππότης* χρησιμοποιοῦνταν ἀρχικὰ γιὰ ἓνα θεὸ πού τὸν φαντάζονταν νὰ καλπάζει μὲ τὰ ἄλογά του, τοὺς ἀνέμους. Ἀπὸ τὸ θεωνύμιο Αἴολος παράγονται τὰ θηλυκὰ θεωνύμια *Αἰολήια* καὶ *Αἰόλις*, πού μαρτυροῦνται, τὸ πρῶτο ἀπὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἀλκαίου (*Αἰολήια ... πάντων γενέθλα*)², τὸ δεύτερο ἀπὸ ἐπιγραφὴς τῆς Λέσβου (*Αἰόλις καρποφόρος*)³.

Ἄρκας— Ἡ ὑπόθεση κατὰ τὴν ὁποία ὁ μυθικός Ἄρκας ἐφευρέθηκε ἀπὸ τοὺς Ἀρκάδες, ὅταν αἰσθάνθηκαν τὴν ἀνάγκη νὰ ἀποκτήσουν ἓνα κοινὸ πρόγονο (Hiller v. Gärtringen), δὲν εὐσταθεῖ ἐν ὄψει τοῦ ὅτι, ἐπὶ πλέον τοῦ ἀρκαδικοῦ Ἀρκάδος, μαρτυροῦνται δύο ἀκόμη ἥρωες μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα πού μᾶς ὀδηγοῦν μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἀρκαδία: ὁ ἓνας ἀναφέρεται ὡς πατέρας τοῦ Δρύοπος, γενάρχη τῶν Δρύοπων, στὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ⁴, ὁ ἄλλος ἀναφέρεται ὡς υἱὸς τῆς Θεμιστοῦς, κόρης τοῦ Ἰνάχου, ποταμοῦ τῆς Ἀθαμανίας⁵. Πράγματι, οἱ ὡς ἄνω γενεαλογικοὶ συσχετισμοὶ προϋποθέτουν ὅτι πρόσωπα μὲ τὸ ὄνομα Ἀρκὰς μνημονεύονταν ἐπίσης στοὺς μύθους τῶν ὡς ἄνω περιοχῶν. Ὅλα αὐτὰ τὰ μυθικὰ πρόσωπα θὰ ἀνάγονταν σὲ ἓνα ἀρχικὸ μυθικὸ πρόσωπο, τὸ ὁποῖο διὰ τοῦ ὀνόματός του μᾶς ὀδηγεῖ στοὺς Ἀρκάδες. Ἡ ἐτυμολογικὴ σχέση αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος μὲ τὸ θέμα τοῦ ὀνόματος τῆς ἄρκτου καὶ ἡ παρουσία τοῦ ἴδιου ὡς γιοῦ τῆς Καλλιστοῦς⁶, παριστανομένης ὡς ἄρκτου, ἄγουν

1. Ὀδύσεια, κ 1 κ.έ.

2. Ἀλκαῖος, ἀπ. G 1, Lobel-Pagr, *PLG* (= *P. Oxyr.*, XVIII, 1941, ἀρ. 2165, 7-8).

3. L. Robert, ἐν *Revue des Études Anciennes*, 62, 1960, σελ. 288-290.

4. Ἀριστοτέλης, ἀπ. 441 Rose (= Στράβων 8, 6, 13).

5. Ἰστρος, 334 *FGrH*, ἀπ. 75 (=Στέφανος Βυζάντιος, *s.v.* (Ἄρκαδία)).—Rufinus, *Recogn.* X 21.—Εὐστάθιος, *Παρεκβ.* Ὀμ. Ἰλ., Β 603, σ. 300, καὶ Ὑπόμν. Διον. Περ., 414, *GGM*, II, σ. 293.

6. Παραπομπὲς σὲ πηγές: F. Hiller von Gaertringen, ἐν *RE*, II 1, 1895, στ. 1157-1159; Adler, ἐν *RE*, X 2, 1919, στ. 1726. Πρβλ. A. B. Cook, *Zeus*, I, 1914, σσ. 78-79, II, 1925, σ. 228.

στό συμπέρασμα ότι τὸ ἐν λόγῳ μυθικὸ πρόσωπο συνέχιζε λατρεία τοῦ Ἀρκάδος (= Ἀρκτου) ὡς *totem* μιᾶς φυλετικῆς ὀντότητας, ἡ ὁποία, λόγῳ αὐτοῦ τοῦ γεγονότος καὶ τῆς συναφοῦς μὲ τοῦτο ἰδέας ὅτι τὰ μέλη τῆς ἦσαν ἀπόγονοι τοῦ Ἀρκάδος καὶ ὅτι τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ μετεῖχε τῆς φύσεώς του, τὰ ἀποκαλοῦσε Ἀρκάδες.

Ἀχαιοὺς— Παλαιᾶς θεότητες μὲ ὄνομα Ἀχαιὸς καὶ Ἀχαιᾶ μαρτυροῦνται ἀπὸ ἀρχαῖες πηγές. Θεὸς Ἀχαιὸς μνημονεύεται σ' ἐπιγραφή τῆς Κῶ¹, καὶ ὁ ὄρος Ἀχαιομάντις, στὴν Κύπρο, δῆλωνε τοὺς ἱερεῖς ἐνὸς θεοῦ², πού, προφανῶς, λεγόταν Ἀχαιὸς. Τὸ ὄνομα τῆς θηλυκῆς θεότητος ἐπιβίωσε ὡς Ἀχαιᾶ, πού ἦταν τὸ ὄνομα μιᾶς ἀπὸ τῆς Ὑπερβόρειες Παρθένους, στὴ Δῆλο³, καὶ ὡς Ἀχαιά, πού ἦταν προσωνυμία τῆς Δήμητρος στὴ Βοιωτία⁴ καὶ στὴν Ἀττική⁵. Τὸ θέμα ἀχ- ἀπαντᾷ σὲ πολλὰ ὑδρωνύμια. Μία πηγὴ στὴ Μεσσηνία λεγόταν Ἀχαιᾶ καὶ ἕνας ποταμὸς πού χύνεται στὸν ἀνατολικὸ Εὐξείνιο λεγόταν Ἀχαιοῦς. Ἀκόμη ἔχουμε, στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνατολικότερα, ὀνόματα ποταμῶν Ἀχελῶος, Ἀχάμας, Ἀχάρθεος, Ἀχάτης, Ἰναχος. Ἐπομένως τὸ θέμα ἀχ- ἀνάγεται στὴν ἰνδοευρωπαϊκὴ ρίζα *ak^w- (ανερό). Ἀλλὰ ὁ ὑπερωϊκοχειλικὸς φθόγγος *k^w δίνει στὴν ἑλληνικὴ εἴτε χειλικὸ π εἴτε ὀδοντικὸ τ. Ἄρα ἡ τροπὴ ἀπὸ *ak^w- σὲ ἀχ- ἔγινε μέσα σὲ περιβάλλον ὅχι τῆς ἑλληνικῆς, ἀλλὰ κάποιας ἄλλης ἰνδοευρωπαϊκῆς γλώσσας. Στὸ βιβλίό μου *Peuples préhelléniques d'origine indo-européenne* ὀνομάζω «(Πρωτο)-Ἀχαιοὺς» τοὺς χρῆστες αὐτῆς τῆς γλώσσας καὶ ἀποδίδω σ' αὐτοὺς τὰ ὑδρωνύμια καὶ τὰ θεωνύμια τοῦ ἑλλαδικοῦ καὶ αἰγαίου χώρου πού περιέχουν τὴ ρίζα ἀχ-. Ὑποθέτω δὲ ὅτι οἱ ὀμηρικοὶ Ἀχαιοί, πού εἶναι ξεκάθαρα Ἑλληνας, εἶναι εἴτε οἱ (Πρωτο)-Ἀχαιοί, ἐξελληνισμένοι, εἴτε προῖον ἀναμείξεως (Πρωτο)-Ἀχαιῶν καὶ κάποιων Πρωτο-Ἑλλήνων (πρβλ. ἀνωτ. σελ. 177-179).

Ἰων— Τὰ δεδομένα πού ὑποδεικνύουν ὅτι ὁ Ἰων δὲν ἦταν ἕνα μυθικὸ πρόσωπο πού κατασκευάσθηκε ἐκ τῶν ὑστέρων, ὡς φανταστικὸς πρόγονος τῶν Ἰώνων, ἀλλὰ ἕνας παμπάλαιος ποτάμιος καὶ ἱματικὸς θεὸς εἶναι πολλὰ (H. Usener, A. Fick, O. Gruppe, M. B. Sakellariou 1956).

Ἐν πρώτοις, μαρτυρεῖται ἕνα μυθικὸ πρόσωπο μὲ τὸ ὄνομα Ἰων, πού, ὅχι μόνον δὲν ἀναφέρεται ὡς πρόγονος τῶν Ἰώνων, ἀλλὰ καὶ παρουσιάζει χαρακτηριστικά,

1. R. Herzog, *Heilige Gesetze von Kos*, 1928, ἀρ. 457.

2. Ἡσύχιος, λ. ἀχαιομάντις.

3. Στράβων, 8, 4, 4.— Πausανίας, 3, 26, 8.

4. Πλούταρχος, Ἡθικά, 378 E.— IG, VII ἀρ. 1867.

5. Ἡρόδοτος, 5, 61.— Ἀριστοφάνης, Ἀχαρν., 709.— Σχόλια στὸν Ἀριστοφάνη, Ἀχαρν. 708. Μέγα Ἐτυμολογικόν, λ. Ἀχαιᾶ.— Prott-Ziehen, *Leges Graecae Sactae*, I, no 26, 27.— IG, II/III ἀρ. 5153.

τά ὁποῖα δὲν ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ θνητοῦ προγόνου τῶν Ἰώνων: ἐντοπίζεται κοντὰ στὴν Ὀλυμπία· κυνηγᾶει ἀγριοχοίρους μὲ τὰ σκυλιὰ του· κολυμπᾶει στὴν Κύθηρο, παραπόταμο τοῦ Ἀλφειοῦ· συντροφεύεται ἀπὸ τὶς νύμφες Ἰωνίδες ἢ Ἰωνιάδες¹. Αὐτὲς εἶναι πνεύματα μιᾶς ἀπὸ τὶς πηγές τοῦ Κυθήρου καὶ ἔχουν ἱαματικές δυνάμεις· λέγονταν καὶ Ἰατροί, μία δὲ ἀπὸ αὐτὲς εἶχε τὸ χαρακτηριστικὸ ὄνομα Ἰασις². Νοτιότερα ἀπὸ τὸν Ἀλφειό, στὴν Τριφυλία, ὑπῆρχε τὸ Ἰωναῖον ἄλσος³. Ὁ τύπος Ἰωναῖον παραπέμπει, ὅχι στὶς Ἰωνιάδες, ἀλλὰ στὸν Ἰωνα. Ἄρα τὸ Ἰωναῖον ἄλσος ἦταν ἀφιερωμένο στὸν Ἰωνα. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ ὅλα τὰ προηγούμενα στοιχεῖα, μαρτυρεῖται ὅτι τὸ ὄνομα Ἰων δινόταν ἐπίσης στὸν ποταμὸ Ἀλφειὸ (Ἰάων)⁴, καθὼς καὶ σ' ἓνα παραπόταμο τοῦ θεσσαλικοῦ Πηγιοῦ (Ἰων)⁵. Ὅπως εἶδαμε, ὁ Ἀλφειὸς δέχεται τὰ νερά τοῦ Κυθήρου, ὅπου κολυμπᾶει ὁ Ἰων. Ἐπὶ πλέον τούτου, τὰ νερά τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀλφειοῦ θεωροῦνταν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ἱαματικὰ μιᾶς δερματικῆς ἀσθένειας, τῶν ἀλφῶν, τὸ ὄνομα τῆς ὁποίας ἔδωσε στὸν ποταμὸ τὸ ὄνομα Ἀλφειός.

Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη ὅλα τοῦτα τὰ στοιχεῖα μποροῦμε νὰ ἐρμηνεύσουμε ὀρισμένα δεδομένα πού ἐντοπίζονται στὴν Ἀττική. Ἐκεῖ, πρῶτον, γινόταν λόγος γιὰ τὸν «τάφο» τοῦ Ἰωνος, τοῦ γενάρχη τῶν Ἰώνων, στὸν δῆμο πού λεγόταν Ποταμοί⁶. Τὸ ὄνομα τοῦ δήμου παραπέμπει καθαρὰ σὲ ὑπαρξή ποταμῶν. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, οἱ τάφοι ἡρώων ἦσαν τόποι λατρείας τῶν ἰδίων καὶ αὐτὴ ἡ λατρεία εἶχε ἓνα κοινὸ στοιχεῖο μὲ τὴ λατρεία τῶν ποταμιῶν θεοτήτων: τὴν προσφορὰ κόμης. Γιὰ τοῦτο ὑποθέτω ὅτι μία ἀρχαιότερη λατρεία ἀπονεμομένη σὲ ποταμὸ καὶ στὴν ἀντίστοιχη θεότητα θεωρήθηκε ἀργότερα ὡς λατρεία ἀπονεμομένη σὲ ἥρωα καὶ ὁ τόπος ὅπου γίνονταν προσφορὲς στὴν ποτάμια θεότητα θεωρήθηκε ὡς τάφος ἥρωα. Ἐξ ἄλλου δύο ἀττικὲς ἐπιγραφὲς πού ὀρίζουν προσφορὰ θυσιῶν σὲ διάφορες θεότητες μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Ἰων⁷.

Ἐπίσης στὴν Ἀττική, μαρτυρεῖται λατρεία ἐνὸς ἱαματικοῦ θεοῦ πού λεγόταν Ἰανίσκος⁸. Αὐτὸ τὸ ὄνομα εἶναι ὑποκοριστικὸ τοῦ Ἰαν, πού εἶναι μιὰ παραλλαγή τοῦ Ἰων.

1. Νίκανδρος, ἀπ. 74 Gow - Scholfield (= Ἀθήναιος, 15, 28 καὶ 31).

2. Στράβων, 8, 3, 32, Παιουσάνιας, 6, 22.— 7. Πρβλ.— Ἡσύχιος, λ. *Iatro'i*.

3. Στράβων, 8, 3, 19.

4. Καλλιμάχος, *Εἰς Δία* 18 κέξ.

5. Στράβων, 7, 7, 9.

6. Παιουσάνιας, 1, 37, 3. 7, 1, 9.

7. *IG*² I, ἀρ. 310 1. 214.— *Hesperia* 7, 1938, p. 5, στ. 84.

8. Σχόλια Ἀριστοφάνη, *Πλοῦτος*, 701.

Πάντα στήν Ἀττική, μία ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ ναὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὸν Πειραιᾶ ὀρίζει ὅτι, πρὶν ἀπὸ τὴν κύρια θυσία στὸν Ἀσκληπιό, πρέπει νὰ προσφέρονται πόπανα (εἰδικὰ λατρευτικὰ ψωμάκια) σ' ἄλλες ἱαματικὲς θεότητες: τὸν Μαλαέτα, τὸν Ἀπόλλωνα, τὸν Ἑρμῆ, τὴν Ἴασώ, τὴν Ἀκισώ, τὴν Πανάκεια καὶ στὰ σκυλιὰ καὶ στοὺς κυνηγούς (*κυσὶ καὶ κυνηγέταις*)¹. Ἡ θέση τοῦ σκύλου στήν ἀρχαία μαγικὴ θεραπευτικὴ εἶναι γνωστὴ. Ὑπενθυμίζω χωρὶς λεπτομέρειες τὸν ρόλο τῶν σκύλων σὲ θεραπείες μέσα σὲ ἀσκληπιεῖα καὶ ἀναφέρω ὅτι, σύμφωνα μὲ μία ὑπόθεση, ὁ σκύλος συνδεόταν μὲ ἱαματικὲς θεότητες παλαιότερες ἀπὸ τὸν Ἀσκληπιό (Blinkenberg, M. P. Niisson, L. R. Farnell, E. καὶ L. Edelstein). Ὁ συνδυασμὸς κυνῶν καὶ κυνηγετῶν, στήν ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ Ἀσκληπιεῖο τοῦ Πειραιᾶ, ἔχει ἀντίκρουσμα σ' ἓνα ἀνάγλυφο ἀπὸ τὴ Λουκού, στήν Κυνοῦρια. Σ' αὐτὸ ἀπεικονίζεται ἓνας νέος ποὺ μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι του κρατᾷ ἓνα λαγωβόλον (ἔπλο κυνηγοῦ) καὶ μὲ τὸ δεξιό του προσφέρει κάτι σ' ἓνα φίδι (ζῶο συνδεόμενο μὲ τὸν Ἀσκληπιό), ἐνῶ ἓνα σκυλὶ πηδάει ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ νέου. Ὁ Κ. Ρωμαῖος δικαιολογημένα ἀναγνώρισε στὸν εἰκονιζόμενον νέο ἓνα ἥρωα κυνηγέτη καὶ ἱαματικό². Ἔτσι τὸ ἀνάγλυφο τῆς Λουκούς ἐρμηνεύει τοὺς κύνες καὶ κυνηγέτες τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Πειραιᾶ. Οἱ «κύνες καὶ κυνηγέται» τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Πειραιᾶ καὶ ὁ Ἴων ὡς κυνηγὸς μὲ τὰ σκυλιὰ του δέχονται ἄπλετο ἐρμηνευτικὸ φῶς ἀπὸ ὀρειχάλκινα εἰδῶλια ποὺ βρέθηκαν στὸ ἱερὸ τῆς Ἥρας στὴ Σάμο, μαζὶ μὲ ἄλλα ἀντικείμενα χρονολογούμενα ἀπὸ τὸν 7ον αἰῶνα π.Χ. Αὐτὰ τὰ εἰδῶλια, βαβυλωνιακῆς κατασκευῆς, εἰκονίζουν ἓνα ἄνδρα ποὺ προσεύχεται καὶ κρατᾷ ἓνα σκύλο. Ὁμοια εἰδῶλια ἐμφανίζονται στὴ Βαβυλώνα, ὅπου συνάπτονται μὲ τὴ θεὰ Gula τοῦ Ἰσίν, ἡ ὁποία ἐπονομάζεται μὲ ἐπίθετο ποὺ σημαίνει «μεγάλῃ θεραπεύτρια» (W. Burkert).

Τὸ γεγονός ὅτι τὸ ὄνομα Ἴων ἀποδίδεται σὲ ποταμὸ μὲ ἱαματικὲς ιδιότητες καὶ σὲ ἥρωα ποὺ φαίνεται ἀναγόμενος σὲ ἱαματικὸ δαίμονα ἐπιβεβαιώνει μία ἐτυμολογία ποὺ ἔχει ἤδη προταθεῖ, μὲ λιγότερα ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα καὶ πολὺ συνοπτικά, γιὰ τὰ ὀνόματα τοῦ Ἴωνος καὶ τῶν Ἰωνίδων τῆς Πισάτιδος. Ἐκείνη ἡ ἐτυμολογία εἶχε συνάψει αὐτὰ τὰ ὀνόματα μὲ τὸ θέμα ἐλληνικῶν λέξεων, ὅπως ἴασις, ἰᾶσθαι, «θεραπεία, θεραπεύω» καὶ ἰαίνειν, «θερμαίνω» [H. Usener, A. Fisk, O. Gruppe, Lenschau, F. Solmsen, A. Carnoy, L. R. Palmer]. Κατόπιν ὄλων αὐτῶν νομιμοποι-

1. IG II 2, ἀρ. 4962 = E. et L. Edelstein, *Asclepius. A Collection and Interpretation of the Testimonies* I, 1945, T. 515 = Kkaus-Valtin von Eickstein, *Das Asklepieion im Piräus*, 2001, σ. 11.

2. Κ. Α. Ρωμαῖος, στὰ *Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας*, 1953 (κυκλοφόρησε 1956), σελ. 254 κ.έ.

οῦνται τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα: 1) Οἱ Ἴωνες τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ λάτρευαν κατ' ἐξοχὴν ἓνα ποτάμιο καὶ ἰαματικὸ θεὸ τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἐμφανίζεται ἀργότερον μὲ τοὺς τύπους Ἰάων, Ἴων, Ἴαν. 2) Αὐτὸς ὁ θεὸς εἶχε προέλθει ἀπὸ θεοποιημένων ποταμῶν ποὺ λατρεύονταν γιὰ τὶς ἰαματικὰς ιδιότητές τους.

Μινύας— Οἱ ἐρευνητὲς δὲν συμφωνοῦν ὡς πρὸς τὴ φύση τοῦ Μινύα: ἄλλοι μὲν θεωροῦν ὅτι ἦταν ἓνας ἀρχαῖος θεὸς χθόνιος (K. J. Beloch, L. Pareti) ἢ ποτάμιος (Fiehn), ἄλλοι δὲ τὸν βλέπουν ὡς ἓνα μυθικὸ πρόσωπο ποὺ κατασκευάσθηκε γιὰ νὰ ἐπιτελεῖ τὸ ρόλο τοῦ γενάρχη καὶ ἐπώνυμου ἥρωα τῶν Μινυῶν (C. Robert, U. v. Wilamowitz-Möllendorff, M. P. Nilsson). Ἡ ὑπόθεση ὅτι ὁ Μινύας ἦταν ἓνας ἀρχαῖος χθόνιος θεὸς βασιζέται στὸ γεγονός ὅτι παρουσιάζεται ὡς πατέρας τῆς Περσεφόνης καὶ τῆς Κλυμένης ἢ Ἐπεοκλυμένης ἢ Περικλυμένης, οἱ ὁποῖες ἦσαν ὑποστάσεις τῆς θεᾶς τῶν νεκρῶν. Πρὸς ἀποδείξη τῆς ὑποθέσεως ὅτι ὁ Μινύας ἦταν ἓνας ἀρχαῖος ποτάμιος θεὸς προβάλλεται τὸ γεγονός ὅτι τὸ ὄνομα Μινύας δινόταν σ' ἓναν ποταμὸ κοντὰ στὸν Ὀρχομενὸ τῆς Βοιωτίας. Ἡ τρίτη ὑπόθεση ὑποστηρίζεται μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι οἱ πηγές μας δὲν ἀποδίδουν στὸν Μινύα οὔτε πράξεις, οὔτε λειτουργίες, οὔτε ιδιότητες. Τὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῶν δύο πρώτων ὑποθέσεων μποροῦν νὰ ἐνισχυθοῦν. Ἐν πρώτοις, ἔχομε πλῆθος παραδειγμάτων μυθικῶν προσώπων συνωνύμων μὲ ποταμούς καὶ ἀποδεδειγμένως προερχομένων ἀπὸ ἐξέλιξη τῶν ἀντιστοίχων ποταμίων θεοτήτων. Ὑπὲρ τῆς σχέσεως τοῦ Μινύα μὲ τὸ ὑδάτινο στοιχεῖο συνηγορεῖ ἐπίσης τὸ γεγονός ὅτι ὁ Μινύας φέρεται ὡς γιὸς τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Καλλιρρόης, νύμφης μιᾶς πηγῆς καὶ κόρης τοῦ Ὀκεανοῦ. Ἐξ ἄλλου οἱ δύο πρώτες ὑποθέσεις μποροῦν νὰ ἐνοποιηθοῦν, δεδομένου ὅτι μερικὲς παλαιᾶς θεότητες συνδεόμενες μὲ τὸ ὑδάτινο στοιχεῖο εἶναι καὶ χθόνιες¹.

Φλεγύας— Τόσο τὸ ἐθνικὸ ὄνομα τῶν Φλεγυῶν ὅσο καὶ τὸ ἀτομικὸ ὄνομα τοῦ Φλεγύα, μυθικοῦ βασιλέα τους, ἔχει πειστικὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸ οὐσιαστικὸ *φλεγύας*, ποὺ δηλώνει ἓνα εἶδος ἀετοῦ, αὐτὴ δὲ ἡ ἐτυμολογία ἔχει ὀδηγήσει στὴν ὑπόθεση ὅτι αὐτὸ τὸ εἶδος ἀετοῦ ἦταν ἀρχικὰ τὸ *totem* τοῦ ἔθνους ποὺ πῆρε τὸ ὄνομά του².

¹ Ἀποδόσεις θεοτήτων καὶ ἄλλων μυθικῶν προσώπων σὲ ἔθνη

Σὲ σχέση μὲ τὸ ἐρώτημα ἐὰν ἓνας μυθικὸς ἥρωας ποὺ συνεχίζει παλαιὸ θεὸ μπορεῖ ἢ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ σ' ἓνα συγκεκριμένο ἔθνος, σημειῶνω ὅτι οἱ μυθικοὶ

1. Π.χ. ὁ Ἀγαμέμνων (βλ. σελ. 193-194).

2. Ἀνωτέρω, σελ. 191.

ήρωες που συνεχίζουν έναν παλαιό θεό διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες: α) ήρωες, των οποίων το όνομα συμπίπτει με τον ενικό ενός ονόματος έθνους και θεωρούνταν από τους αρχαίους ως γενάρχες του ομώνυμου έθνους· β) ήρωες που αποδίδονται από τις πηγές μας σε όρισμένο έθνος· γ) ήρωες που δεν υπάγονται σε μία από τις προηγούμενες κατηγορίες, μπορούν όμως να αποδοθούν σ' ένα έθνος βάσει ενδείξεων.

Παλαιοί θεοί των οποίων το όνομα συμπίπτει με όνομα έθνους

Μυθικοί ήρωες, των οποίων το όνομα συμπίπτει με τον ενικό ενός ονόματος έθνους και οι οποίοι, όπως είδαμε αμέσως ανωτέρω, αποδεδειγμένα δεν είναι κατασκευασμένοι, αλλά συνεχίζουν παλαιές θεότητες, είναι οι 'Αβας, 'Αθάμας, Αΐολος, 'Αρκάς, 'Αχαιός, 'Ιων, Μινύας και Φλεγύας. Αυτοί προφανώς συνδέονται αντιστοίχως με τους 'Αβαντες, τους 'Αθαμᾶνες, τους Αιολεΐς, τους 'Αρκάδες, τους 'Αχαιούς —προηγούμενως με τους (Πρωτο)-'Αχαιούς—, τους 'Ιωνες, τους Μινύες και τους Φλεγύες.

Μυθικά πρόσωπα (παλαιοί θεοί) που αποδίδονται από τις πηγές μας σ' όρισμένο έθνος

Μυθικοί ήρωες, που αποδίδονται από τις πηγές μας σ' όρισμένο έθνος είναι οι Οϊλεύς, Αΐας υιός του Οϊλέως, και 'Ασπετος, συναπτόμενοι με τους Λοκρούς, και οι πολυάριθμοι Αιολίδαι και Λαπίθαι, αποδιδόμενοι, αντιστοίχως, στους Αιολεΐς και στους Λαπίθες. Για τον καθένα από αυτούς τίθενται δύο προβλήματα: α) εάν είναι κατασκευασμένοι ή συνεχίζουν παλαιούς θεούς, β) εάν ή απόδοσή τους σ' όρισμένο έθνος από τις πηγές μας είναι αξιόπιστη.

Οϊλεύς, Αΐας, 'Ασπετος— Προηγούμενες έρευνες έχουν προσαγάγει στοιχειά που υποδηλοῦν ότι οι Οϊλεύς, Αΐας και 'Ασπετος συνεχίζουν παλαιούς θεούς. Οι δικές μου έρευνες δεν επισήμαναν κανένα λόγο αμφισβήτησεως των στοιχείων που αποδίδουν τους ἄνω στους Λοκρούς.

Αιολίδαι— Οι πηγές μας αναφέρουν πολυάριθμα μυθικά πρόσωπα ως παιδιά ή εγγόνια ή απώτερους απογόνους του Αϊόλου, του φανταστικού γενάρχη των Αιολέων (ἔχι του θεού των ανέμων), ή παραθέτουν γενεαλογικές σειρές Αιολιδῶν. Μερικές φορές σημειώνουν ή έννοῦν ότι αυτά τὰ πρόσωπα ἦσαν ἀρχηγοὶ ἢ πρόγονοι αἰολικῶν ομάδων. Οι νεότεροι έρευνητές έχουν υιοθετήσει πέντε διαφορετικές θέσεις ἀπέναντι των Αιολιδῶν, θέσεις που δεν θὰ ἀναφέρω ἐδῶ. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ μου ἐκκινῶ ἀπὸ δύο

παρατηρήσεις: (1) Οἱ Αἰολίδαι εἶναι τόσο πολλοὶ καὶ οἱ σχέσεις τους μεῖς ἄλλα μυθικὰ πρόσωπα τόσο περίπλοκες πού εἶναι ἀδύνατη ἡ ἐξαγωγή βασίμων συμπερασμάτων ἀπὸ μία ἐξαντλητικὴ μελέτη ὅλων τῶν σχετικῶν στοιχείων· (2) Οἱ Αἰολίδαι πολλαπλασιάζονται συνεχῶς, ἐν μέρει παρακολουθώντας τὴ διεύρυνση τοῦ περιεχομένου τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος *Αἰολεῖς*¹ καὶ ἐν μέρει γιὰ διάφορους ἄλλους λόγους. Κατόπιν τούτου περιόρισα τὴν ἔρευνά μου στὰ μυθικὰ πρόσωπα πού ἀναφέρουν ὡς υἱοὺς τοῦ Αἰόλου ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος, μολονότι συντάξα ἐπίσης ἕναν κατάλογο τῶν υἱῶν καὶ τῶν θυγατέρων τοῦ Αἰόλου (ὄχι ἐγγόνων, δισεγγόνων κ.ο.κ.), πού ἐμφανίζονται σὲ μεταγενέστερους συγγραφεῖς, κατὰ τὴ χρονολογικὴ σειρά τῆς πρώτης μνείας τους.

Ὁ Ὅμηρος ἀναφέρει ὡς υἱοὺς ἐνὸς Αἰόλου, πού δὲν εἶναι ἀκόμη ὁ κατασκευασμένος γενάρχης τῶν Αἰολέων², τὸν Σίσυφο καὶ τὸν Κρηθέα³. Ὁ Ἡσίοδος μνημονεύει, ὡς υἱοὺς τοῦ Αἰόλου, γενάρχη τῶν Αἰολέων, τοὺς ἴδιους καὶ ἄλλους τρεῖς: τὸν Ἀθάμαντα, τὸν Σαλμωνέα καὶ τὸν Περιήρη, σ' ἕνα χωρίο ἔργου του πού μᾶς περιῆλθε ὡς ἀπόσπασμα⁴. Ὡστόσο τὰ συμφραζόμενα δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα μνημονεύει ὅλα τὰ ὀνόματα τῶν υἱῶν τοῦ Αἰόλου πού γνώριζε ὁ ποιητής. Αὐτὴ ἡ ἐντύπωση ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἡσίοδος σ' ἄλλα χωρία δίνει ἄλλους πατέρες σὲ διάφορους ἥρωες πού παρουσιάζονται ὡς υἱοὶ τοῦ Αἰόλου ἀπὸ συγγραφεῖς πού εἶναι λίγο μεταγενέστεροι ἀπὸ τὸν ἴδιον. Καθένας ἀπὸ τοὺς προμνημονευθέντες πέντε Αἰολίδες ἐντοπίζεται σὲ διάφορες χῶρες τῆς Ἑλλάδας, ὅλοι μαζί ὅμως συμπίπτουν στὴν ἀνατολικὴ Θεσσαλία: ὁ Σαλμωνεὺς στὴ βόρεια Πελασγιώτιδα, ὁ Σίσυφος στὴν Ἐφύρη ἢ Κραννώνα⁵, ὁ Κρηθεὺς στὴ νότια Πελασγιώτιδα, ὁ Περιήρης στὴν Ἀχαΐα Φθιώτιδα, ὁ Ἀθάμας ἐπίσης στὴν Ἀχαΐα Φθιώτιδα. Ὡστόσο, πρὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ἡ μὲν βόρεια Πελασγιώτις κατοικήθηκε ἀπὸ Μινύες, Φλεγύες, Αἰνιᾶνες, Περαιβοῦς, Λαπίθες, ἡ δὲ Ἀχαΐα Φθιώτις εἶχε πληθυσμὸ Φθίων, Ἀχαιῶν, Ἑλλήνων καὶ Μυρμιδόνων. Μόνη ἡ νότια καὶ κεντρικὴ Πελασγιώτις ἐνδέχεται νὰ ὑπῆρξε λίκνο τῶν Αἰολέων, κάπου στὰ πλευρὰ παλαιοτέρων ἐγκαταστάσεων Ἀχαιῶν καὶ Μινυῶν. Ἐπομένως ὁ μοναδικὸς χῶρος ὅπου μποροῦμε νὰ ἐντάξουμε τοὺς Αἰολεῖς εἶναι ἐκεῖνος ὅπου ἐντοπίζονται μόνον οἱ Σίσυφος καὶ Κρηθεὺς, υἱοὶ ὄχι μόνον τοῦ Ἡσίοδου, ἀλλὰ καὶ τοῦ ὀμηρικοῦ Αἰόλου. Ἐπειδὴ

1. Ἀνωτέρω, σελ. 194-195.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 194.

3. *Ἰλιάς*, Ζ 154.— *Ὀδύσσεια*, λ 237.

4. Ἡσίοδος, *Κατ.*, ἀπ. 10 M-W (= *Σχόλ. Πινδ. Πινθ.*, 4, 253).

5. Πρώτη παρουσίαση: M. B. Sakellariou, ἐν *Atti e Memorie del 1o Congresso di Miceneologia, Roma 1967*, II 1968, 901-905.

ὅμως στὴν ἴδια περιοχὴ κατοικοῦσαν ἐπίσης Ἀχαιοὶ καὶ Μινῆες, τὰ ἐν λόγῳ μυθικὰ πρόσωπα θὰ μπορούσαν νὰ μὴν ἀνήκουν ἀποκλειστικὰ στοὺς Αἰολεῖς.

Οἱ ἥρωες τῶν Λαπιθῶν— Οἱ πηγές ἀποδίδουν στοὺς Λαπίθες δεκάδες ἥρώων. Ἄλλὰ οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἥρωες μνημονεύονται σὲ κείμενα ἀναφερόμενα στὸν πόλεμο Λαπιθῶν καὶ Κενταύρων, ἓνα μυθικὸ ἐπεισόδιο ποὺ ὑπαινίσσονται ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Ἡσίοδος καὶ ἀργότερα γίνεται πολὺ δημοφιλὲς θέμα καὶ τοῦ λόγου καὶ τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν. Εἶναι εὐλόγο νὰ ὑποψιασθοῦμε ὅτι ἡ αὐξοῦσα δημοτικότητα αὐτοῦ τοῦ θέματος προκάλεσε τοὺς συγγραφεῖς ἐπομένων γενεῶν νὰ συνδέσουν μὲ αὐτὸ ἀκόμη περισσότερους ἥρωες. Ἐπιβάλλεται λοιπὸν νὰ διακρίνουμε μεταξὺ ὅλων αὐτῶν τῶν ἥρώων ἐκείνους ποὺ ἔχουν μεγαλύτερες πιθανότητες νὰ ἀνῆκαν πράγματι στὴ μυθολογία τῶν Λαπιθῶν. Τὸ πρόβλημα μπορεῖ νὰ προσεγγισθεῖ (1) μὲ τὸ κριτήριον τῆς ἀρχαιότητος τῶν σχετικῶν μαρτυριῶν καὶ (2) μὲ ἄλλα κριτήρια.

1) Ὅρισμένοι ἀπὸ τοὺς ἥρωες Λαπίθες ἀναφέρονται ἤδη ἀπὸ τὸν Ὅμηρον: εἶναι οἱ Πολυποίτης καὶ Πειρίθους, Λεοντεὺς καὶ Κόρωνος, Καινεύς, Δρύας, Ἐξάδιος, Πολύφημος. Ὁ Ἡσίοδος παρουσιάζει περισσότερα ὀνόματα Λαπιθῶν ἥρώων, σ' ἓνα χωρίο ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ ὀνομάζονται οἱ Αἰγεὺς καὶ Θησεύς, Ἐλατος, Ἴσχυς, Ὀπλεύς, Φάληρος, Πρόλοχος, Μόψος. Μετὰ ἔρχονται ὁ Πίνδαρος καὶ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς, μὲ ὁλοένα νέα ὀνόματα Λαπιθῶν ἥρώων. Ἐνώπιον αὐτῶν τῶν δεδομένων, ἔκαμα τίς ἀκόλουθες σκέψεις. Τὰ ὀνόματα ποὺ δίνει ὁ Ὅμηρος εἶναι τὰ πιὸ ἀσφαλῆ. Τὰ ἐπὶ πλέον ὀνόματα στὸν Ἡσίοδο εἶναι λιγότερο ἀσφαλῆ. Τὰ ὀνόματα ποὺ μνημονεύονται γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ μεταγενέστερους τοῦ Ἡσίοδου συγγραφεῖς δὲν τὰ λαμβάνω ὑπ' ὄψη.

2) Τὸ κριτήριον τῆς ἀρχαιότητος ἔχει τὴν ἀξία του, ἀλλὰ εἶναι σχετικόν. Γιὰ τοῦτο τὸ διασταυρῶν μὲ ἄλλα κριτήρια, ὅθεν προκύπτουν τὰ ἐξῆς ἀποτελέσματα: α) Μεταξὺ τῶν ἥρώων τοῦ Ἡσίοδου, πάντως οἱ Θησεύς, Ἐλατος καὶ Ἴσχυς, ἐντοπίζονται καὶ στὴ Θεσσαλίᾳ¹. β) Οἱ ἀθηναῖκοι μῦθοι γιὰ τὸν Αἰγέα καὶ τὸν Θησέα συγκρατοῦν ἐνδείξεις ἀναμνήσεως τοῦ γεγονότος ὅτι αὐτοὶ οἱ ἥρωες ἦσαν ἐπήλυδες². γ) Ὁ Μόψος ἐντοπίζεται μὲν στὴ Θεσσαλία, ἀλλὰ καὶ σὲ πολλὰς ἄλλες περιοχὰς τῆς

1. Κατωτέρω, σελ. 266-267.

2. Κατωτέρω, σελ. 334-335.

Ἑλλάδος, καθὼς καὶ στὴ Μ. Ἀσία, ἐπὶ πλέον δὲν ἀνάγεται γενικὰ στοὺς Πρωτο-Ἕλληνας¹.

Παλαιοὶ θεοὶ ποὺ μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν σ' ἓνα ἔθνος βάσει ἐνδείξεων

Παλαιοὶ θεοὶ ποὺ δὲν συνάπτονται αὐτομάτως μὲ ἓνα ἔθνος λόγω ταυτότητας τοῦ ὀνόματός τους μὲ τὸ ὄνομα ἑνὸς ἔθνους οὔτε προσγράφονται ἀπὸ τίς πηγές μας σὲ ἓνα ἔθνος, μποροῦν νὰ προστεθοῦν στοὺς ὡς ἄνω παλαιούς θεοὺς βάσει ἑνὸς λογικὰ θεμελιωμένου κριτηρίου, ποὺ συνίσταται στὴ συχνότητα συνυπάρξεως τοῦ πρὸς ἀπόδειξη στοιχείου μὲ ἀποδεδειγμένα στοιχεῖα. Μὲ αὐτὴ τὴ μέθοδο, ποὺ χρησιμοποιεῖται εὐρύτατα στὴν ἔρευνα τῶν ἑλληνικῶν ἔθνων καὶ τῶν ἑλληνικῶν θεοτήτων κατὰ τοὺς πρωτο-ἱστορικοὺς χρόνους, ἀποδίδω, μὲ μικρότερες ἢ μεγαλύτερες πιθανότητες, παλαιούς θεοὺς στοὺς Ἀθαμᾶνες, στοὺς Ἀρκάδες, στοὺς Ἀχαιοὺς καὶ στοὺς Μινύες.

Τὶς μεγαλύτερες πιθανότητες συγκεντρώνουν οἱ ἀποδόσεις παλαιῶν θεῶν στοὺς Ἀχαιοὺς, ἐπειδὴ οἱ Ἀχαιοὶ ἐντοπίζονται βάσει παραδόσεων καὶ ἄλλων στοιχείων σὲ πολὺ μεγάλο ἀριθμὸ περιοχῶν καὶ ἔτσι λειτουργεῖ ἀποτελεσματικότερα τὸ κριτήριο τῆς συχνότητας συνυπάρξεως τοῦ πρὸς ἀπόδειξη στοιχείου μὲ ἀποδεδειγμένα στοιχεῖα. Οἱ παλαιοὶ θεοὶ ποὺ ἀποδίδω στοὺς Ἀχαιοὺς εἶναι οἱ διακρινόμενοι πίσω ἀπὸ τοὺς μυθικοὺς ἥρωες Ἀχιλλέα (ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸν Ἀχιλλέα ὡς παλαιὸ θεὸ εἶναι πολὺ μεγάλη. Ἀναφέρω ἓνα μόνον τίτλο, ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ εἰδικὴ μονογραφία καὶ ἔχει δημοσιευθεῖ σχετικά πρόσφατα: H. Hommel, *Der Gott Achilleus* 1980), Πέλοπα (παλαιὸς θεός: M. B. Sakellariou 1958), Ἀγαμέμνονα², Νηλέα (παλιὸς θεός: H. D. Müller, A. Furtwängler, E. Meyer, H. Usener, U. v. Wilamowitz-Möllendorff, L. Malten, E. Ciaceri, M. P. Nilsson, A. Momigliano, A. Klinz, A. Mackay, M. B. Sakellariou 1958), Μελάμποδα (παλαιὸς θεός: L. R. Farnell, K. Hanell), Βίαντα καὶ τὴν Ἰνὼ < *Ἰναχώ³.

Στοὺς Ἀρκάδες ἀποδίδω, ἐπὶ πλέον τοῦ Ἀρκάδος⁴, τὸν Αἴπυτο, τὸν Λυκάονα (παλαιὸς θεός: M. P. Nilsson, H. v. Geisau, R. Buxton) καὶ τὸν Νύκτιμο⁵.

Ὡς παλαιᾶς θεότητες τῶν Μινυῶν προβάλλουν, ἐπὶ πλέον τοῦ Μινύα⁶, ὁ Εὐφρα-

1. M. B. Sakellariou, *Les Proto-Grecs*, 1980, σσ. 216-222.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 192-193.

3. Οἱ τοπικὲς συμπτώσεις τῶν ὡς ἄνω παλαιῶν θεῶν μὲ ἄλλες ἐνδείξεις ἢ μαρτυρίες παρουσίας Ἀχαιῶν φαίνονται στὸν πίνακα 1.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 195-196.

5. Οἱ τοπικὲς συμπτώσεις τῶν ὡς ἄνω παλαιῶν θεῶν μὲ ἄλλες ἐνδείξεις ἢ μαρτυρίες παρουσίας Ἀρκάδων φαίνονται στὸν πίνακα 1.

6. Ἀνωτέρω, σελ. 199-200.

μος (παλαιός θεός: K. O. Müller, Böckh, F. Studniczka, L. Malten, C. Robert, L. Vitali, F. Kiechle), ὁ Κλύμενος ἢ Ἐτεοκλύμενος ἢ Περικλύμενος καὶ ἡ Κλυμένη ἢ Ἐτεοκλυμένη ἢ Περικλυμένη (παλαιές θεότητες: Dibbelt, K. J. Beloch, C. Robert, O. Kern, Scherling, M. B. Sakellariou 1958)¹.

Τέλος, στοὺς Ἀθαμᾶνες ἀνάγω τὶς παλαιές θεότητες Ἀθάμαντα, Νεφέλη καὶ Θεμιστῶ (παλαιὰ θεά: F. Studniczka, O. Kern)².

3. Ε Ο Ρ Τ Ε Σ

Μεταξὺ τῶν πολυάριθμων ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἐορτῶν, μία μόνη ἐνδέχεται νὰ εἶναι χαρακτηριστικὴ ἑνὸς ἔθνους ἀπὸ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ: τὰ Ἀπατούρια, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν πρώτη προχριστιανικὴ χιλιετία τελοῦνταν σὲ ὅλες τὶς πόλεις, μητροπολιτικὲς καὶ ἀποικιακὲς, μὲ ἰωνικὸ πληθυσμὸ, ἐκτὸς τῆς Ἐφέσου καὶ τῆς Κολοφῶνος. Ἡ ἐξάιρεση αὐτῶν τῶν δύο πόλεων ἐξηγεῖται μὲ τὴν ὑπόθεση ὅτι τὸ ἰωνικὸ στοιχεῖο ἀποτελοῦσε σ' αὐτὲς μία μειονότητα. Ἐκτὸς τοῦ ἰωνικοῦ κόσμου, μαρτυρεῖται, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, λατρεία Ἀθηνᾶς Ἀπατουρίας στὴν Τροιζήνα, λατρεία πού ἀπὸ μερικoὺς ἐρευνητὲς ἀποδίδεται σὲ ἰωνικὸ ὑπόστρωμα (F. Solmsen, A. Tovar).

Πολλοὶ ἐρευνητὲς, μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ εἰδικοὶ γιὰ τὶς ἀρχαῖες ἐορτές, δέχονται ὅτι ἡ ἐορτὴ τῶν Ἀπατουρίων ἄρχισε στὴν Ἀττικὴ πρὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ ἀπὸ ἐκεῖ διαδόθηκε πρῶτα διὰ τῶν μεταναστευτικῶν κυμάτων ἀνὰ τὶς ἰωνικὲς Κυκλάδες καὶ μέχρι τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου, ἔπειτα δὲ διὰ τῶν ἀποικιακῶν ἐξορμήσεων ὅπουδῆποτε ἄλλοῦ μαρτυρεῖται. Ἡ ἀντίθετη ἄποψη, ἡ ὁποία τοποθετεῖ τὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς ἐορτῆς στὴν Ἰωνία καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ ἀποδείξει ὅτι ἀπὸ ἐκεῖ εἰσήχθη, διὰ μιμήσεως, στὶς Κυκλάδες καὶ στὴν Ἀθήνα, καὶ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴν Τροιζήνα (F. Cassola) ἔχει ὑποστηριχθεῖ μὲ ἐπιχειρήματα πού δὲν εἶναι πειστικά³.

1. Οἱ τοπικὲς συμπτώσεις τῶν ὡς ἄνω παλαιῶν θεῶν μὲ ἄλλες ἐνδείξεις ἢ μαρτυρίες παρουσίας Μινυῶν φαίνονται στὸν πίνακα 1.

2. Οἱ τοπικὲς συμπτώσεις τῶν ὡς ἄνω παλαιῶν θεῶν μὲ ἄλλες ἐνδείξεις ἢ μαρτυρίες παρουσίας Ἀθαμᾶνων φαίνονται στὸν πίνακα 1.

3. Ἐκθεση καὶ κριτικὴ αὐτῶν τῶν ἐπιχειρημάτων (*Ἐπιχ. α*) Τὸ ὄνομα Ἀπατούρια ἐμφανίζει δύο χαρακτηριστικὰ τῆς ἰωνικῆς διαλέκτου: τὴν ψίλωση τοῦ *a-* καὶ τὴν τροπὴ *orF-* > *-our-*.-- Ἀλλά, ὅσον ἀφορᾷ στὸ δεῦτερο σημεῖο, ἡ ἀττικὴ διάλεκτος ἔχει ἐπίσης μερικὰ ἀσφαλῆ δείγματα ἐκπτώσεως τοῦ *F* μὲ ἀναπληρωματικὴ ἔκταση (ἀπὸ *-orF-*: *Κουροτρόφος*, ἀπὸ *-onF-*: *Μουνηχία*; ἀπὸ *-erF-*: *ἄπειρος*, *Πειραιεύς*, *Πειραιῖν γῆ*, *Πειραιὺς* ἢ *Πειραιόν*, ἴσως καὶ ἀπὸ *enF-* στὸ *εἴνεκα*). Ὅσον ἀφορᾷ στὴν ψίλωση τοῦ *a-*, αὐτὸ τὸ φαινόμενο ἐμφανίζεται καὶ στὴν ἀττικὴ ὡς ἀποτέλεσμα ἀνομοιώσεως στὶς λέξεις *ἀδελφός*, *ἀκόλουθος*, καὶ μερικὲς ἄλλες. Ἡ ἐρμηνεῖα τῆς ἀνομοιώσεως δὲν ἰσχύει γιὰ τὴ λέξη *ἀπατούρια*: ἐδῶ ὅμως ἐνδέχεται νὰ ἔχουμε ἐπίδραση τῆς λέξεως *ἀδελφός* ἐπὶ τῆς λέξεως

Ἐπὶ πλεόν αὐτοῦ ἢ ἐν λόγῳ ἀποψη μπορεῖ νὰ ἀποκρουσθεῖ μὲ νέα ἐπιχειρήματα. Συγκεκριμένα: (α) Τὰ Ἀπατούρια τελοῦνταν κατὰ φρατρῖες καὶ συγκέντρωναν τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν οἰκογενειῶν ποὺ ἀνῆκαν στὴν ἴδια φρατρία. Ἐπομένως τὸ γεγονός ὅτι, στὴν Ἀθήνα ἢ ἀναγνώριση τῶν νεογνῶν ἀρρένων ἐκ μέρους τῆς οἰκείας φρατρίας, στὰ πλαίσια τῶν Ἀπατουρίων συνεπαγόταν αὐτόματα καὶ τὴν ἀπόκτηση πολιτικῶν δικαιωμάτων, μαρτυρεῖ ὅτι τὰ Ἀπατούρια ἦσαν παλαιότερα ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ κράτους τῶν Ἀθηναίων. Ἐξ ἄλλου, στὸ ἴδιο συμπέρασμα ὀδηγεῖ ὁ καθόλου κρατικός, ἀλλὰ ἀποκλειστικά φρατρικός, χαρακτήρας τῶν Ἀπατουρίων¹. (β) Ἐορταζόμενα κα-

*ἀπατούρια κατ' ἀναλογία. (Ἐπιχ. β) Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ὀνόμασαν Ἀπατουριῶνα τὸν μῆνα κατὰ τὸν ὁποῖον τελοῦσαν τὰ Ἀπατούρια.— Ἀλλὰ μὲ ἀνάλογα ἐπιχειρήματα μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθεῖ ἡ ἀρχαιότητα πολλῶν δεκάδων ἀθηναϊκῶν εορτῶν ποὺ δὲν ἔδωσαν τὸ ὄνομά τους σὲ ἓνα ἀπὸ τοὺς δώδεκα μῆνες τοῦ ἔτους. (Ἐπιχ. γ) Ὁ Ἀπατουρίων ἦταν τρίτος μῆνας τοῦ φθινοπώρου στὴ Χαλκίδα, στὴν Ἐρέτρια, στὴν Τήνο καὶ στὶς πόλεις τῆς Ἰωνίας, ἀλλὰ δεύτερος μῆνας τοῦ φθινοπώρου στὴ Δῆλο, ὅπως ἦταν καὶ ὁ μῆνας τῶν Ἀπατουρίων στὴν Ἀθήνα (ὁ Πυανεψίων). Αὐτὸ τὸ γεγονός χρησιμοποιήθηκε, γιὰ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι τὰ Ἀπατούρια εἰσῆχθησαν στὴν Ἀθήνα καὶ στὴ Δῆλο μετὰ τὴ διάδοσή τους σ' ὅλες τὶς ἄλλες ἰωνικὲς πόλεις.— Ἀλλὰ ἡ μετακίνηση τοῦ Ἀπατουριῶνος στὴ Δῆλο καὶ ἡ μετακίνηση τῶν Ἀπατουρίων στὴν Ἀττικὴ μποροῦν νὰ ὀφείλονται σὲ τοπικοὺς λόγους. (Ἐπιχ. δ) Τὰ Ἀπατούρια δὲν εἶχαν κάτι τὸ ἰδιαιτέρο, δεδομένου ὅτι ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἶχαν φρατρῖες καὶ ὅτι ἀνάλογες φρατρικὲς εορτὲς ἦσαν τὰ Φράτρια τῶν Αἰολέων, αἱ Ἀπέλλαι τῶν Δωριέων.— Αὐτὸ τὸ ἐπιχειρήμα ἀντιστρατεύεται τὰ προηγούμενα, τὰ ὁποῖα τείνουν νὰ ἀποδείξουν ὅτι ἓνα μέρος τῶν Ἰωνίων, μετὰ τῶν ὁποίων οἱ Ἀθηναῖοι, δὲν εἶχαν φρατρῖες ἐξ ἀρχῆς. Πράγματι, τὰ Ἀπατούρια, τὰ Φράτρια, αἱ Ἀπέλλαι, καθὼς καὶ μία τέταρτη εορτὴ, τὰ Εὐκλεία, ἔχουν τὸν ἴδιον χαρακτήρα καὶ μοιάζουν σ' ὀρισμένες λεπτομέρειες, ἔτσι ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει ἀμφιβολία γιὰ τὸ ὅτι ὅλες αὐτὲς οἱ εορτὲς εἶχαν κοινὴ καταγωγή καὶ ὅτι ὅλα τὰ ἑλληνικὰ φύλα τελοῦσαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τους φρατρικὲς εορτὲς. Ὡστόσο, τὰ Ἀπατούρια εἶχαν διαφοροποιηθεῖ σὲ σχέση μὲ τὶς ἄλλες. 1ο. Τὰ Ἀπατούρια συγκέντρωναν τελετὲς καὶ διαδικασίες ποὺ στὶς δωρικὲς καὶ λοιπὲς «δυτικὲς» κοινωνίες κατανέμονταν μετὰ τῶν Ἀπελλῶν καὶ τῶν Εὐκλείων: αἱ Ἀπέλλαι ἀντιστοιχοῦσαν στὴ δεύτερη ἡμέρα τῶν Ἀπατουρίων, τὰ Εὐκλεία ἀναποκρίνονταν στὴν τρίτη ἡμέρα τῶν Ἀπατουρίων. 2ο. Ἡ τελετὴ γιὰ τὴν ἐφηβεία τῶν ἀγοριῶν, κατὰ τὴν τρίτη ἡμέρα τῶν Ἀπατουρίων, δὲ μαρτυρεῖται γιὰ τὰ Εὐκλεία. 3ο. Στὰ Ἀπατούρια, τὸ μεῖον, τὸ κούρειον καὶ ἡ γαμηλία ἦσαν αἱματηρὲς θυσίες, ἐνῶ στὰ Εὐκλεία, τὸ παιδίμιον καὶ τὰ γάμηλα ἦσαν προσφορὲς ἄρτων χωρὶς προζύμι. 4ο. Ἡ πρώτη ἡμέρα τῶν Ἀπατουρίων, ποὺ χαρακτηριζόταν ἀπὸ τὴ συνεστίαση τῶν φρατέρων δὲν ἔχει κάτι ἀντίστοιχο στὰ Εὐκλεία ἢ τὰς Ἀπέλλας. Ὅλες αὐτὲς οἱ διαφορὲς μποροῦν νὰ προέκυψαν ἀπὸ νεωτερισμοὺς στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἰωνικοῦ κόσμου. Πράγματι εἶναι πιὸ λογικὸ νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι οἱ Ἴωνες ἔνωσαν δύο προϋπάρχουσες χωριστὲς εορτὲς παρὰ ὅτι οἱ ὑπόλοιποι Ἕλληνες χάρισαν μία ἀρχικὴ εορτὴ, τελομένη σὲ τρεῖς συνεχεῖς ἡμέρες, σὲ δύο εορτὲς τελούμενες σὲ διαφορετικὲς ἡμέρες τοῦ ἔτους.

1. Ὁ χαρακτήρας τῶν Ἀπατουρίων διακρίνεται διὰ μέσου τῶν ἀκόλουθων σημείων: Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν οἰκογενειῶν κάθε φρατρίας συγκεντρῶνονταν μία φορὰ τὸ ἔτος, σὲ προκαθορισμένη ἡμερομηνία.

τὰ φρατρίες, τὰ Ἀπατούρια δὲν συγκέντρωναν ὅλον τὸν πληθυσμὸ μιᾶς πόλεως σὲ ἓνα δημόσιο χῶρο. Ἐπομένως δὲν προκαλοῦσαν ἐνδιαφέρον ἐκτὸς τῆς πόλεως, πόσο μᾶλλον δὲν ἔδιναν κίνητρο πρὸς μίμησή τους.

Ἄλλὰ, γιὰ τὸ ἀντικείμενο τῆς παρούσας ἔρευνας, δὲν ἀρκεῖ νὰ βεβαιωθοῦμε ὅτι ἡ ἑορτὴ τῶν Ἀπατουρίων ἄρχισε στὴν ἑλλαδικὴ χερσόνησο κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ. Πρέπει ἀκόμη νὰ σχηματίσουμε γνώμη γιὰ τὸ ἐὰν ἦταν ἢ δὲν ἦταν πανιώνια ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ. Ὅθεν ἐρωτᾶται: (1) ἐὰν ἡ γεωγραφικὴ διάδοσή της συμπίπτει ἢ δὲν συμπίπτει μὲ τὴν τότε γεωγραφικὴ διάδοση τῶν Ἰώνων καὶ (2) ἐὰν ἡ ἀρχὴ της μπορεῖ ἢ δὲν μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ σὲ τόπο καὶ σὲ χρόνον ἀμέσως ἀρχαιότερους ἀπὸ τὴν πρώτη διάσπαση τοῦ ἀρχικοῦ ἔθνους τῶν Ἰώνων. Δυστυχῶς, τὰ διαθέσιμα στοιχεῖα εἶναι ἀμφισβητήσιμα. Κατὰ συνέπεια, εἶναι συνετὸ νὰ μὴ θεωρήσουμε τὴν ἑορτὴ τῶν Ἀπατουρίων ἀνεπιφύλακτα ὡς ἓνα ἐξ ὑπαρχῆς χαρακτηρισμῶ τῶν Ἰώνων.

4. ΜΗΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑΤΑ ΜΗΝΩΝ

Ὡς πρὸς τὸ θέμα τοῦ χρόνου δημιουργίας μηνολογιῶν, καθὼς καὶ τῶν παλαιότερων ὀνομάτων μηνῶν ἀνὰ τὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κόσμον ἔχουν ὑποστηριχθεῖ δύο ἀπόψεις: κατὰ μία, αὐτὰ τὰ φαινόμενα ἀνάγονταν στὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ (Th. Bergk, K. J. Beloch, Bischoff, F. Bilabel, G. Thomson, A. Tovar, W. Burkert, C. Trümpy)· κατὰ τὴν ἄλλη, δὲν θὰ ἦσαν ἀρχαιότερα τοῦ 7ου αἰῶνα π.Χ., τὸ πολὺ τοῦ 8ου (M. P. Nilsson). Νομίζω ὅτι τὰ δεδομένα συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς πρώτης ἀπόψεως, ἐνῶ τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἔχουν διατυπωθεῖ ὑπὲρ τῆς δεύτερης δὲν εὐσταθοῦν¹.

νία, γιὰ νὰ προβοῦν σ' ὀρισμένες πράξεις καὶ τελετουργίες. Στὴν Ἀθήνα, ἀπὸ ὅπου ἔχουμε τίς περισσότερες σχετικὲς πληροφορίες, τὰ Ἀπατούρια διαρκοῦσαν τρεῖς ἡμέρες: τὴν πρώτη ἡμέρα γινόταν συνεστίαση τῶν μετεχόντων, τὴ δεύτερη ἡμέρα προσφέρονταν θυσίαι, τὴν τρίτη οἱ πατέρες παρουσίαζαν τὰ νεογνά τους στοὺς φράτερες, δηλ. στὴ συνέλευση ὅλων τῶν ἐνηλίκων μελῶν τῆς φρατρίας, καὶ οἱ φράτερες ἀναγνώριζαν τοὺς γάμους φρατέρων ποὺ τελέσθηκαν στὸ διάστημα τοῦ ἔτους καὶ ἐόρταζαν τὴν εἴσοδο τῶν ἀγοριῶν τῆς φρατρίας στὴν ἐφηβεία κατὰ τὸ ἴδιο χρονικὸ διάστημα.

1. Ἡ δεύτερη ἄποψη ἔχει ὑποστηριχθεῖ μὲ τὰ ἀκόλουθα ἐπιχειρήματα: (Ἐπιχ. α) Ὁ Ὀμηρος δὲν ἀναφέρει κανένα ὄνομα μηνός. — Εἶναι ἓνα *argumentum ex silentio*. (Ἐπιχ. β) Ὁ στίχος τοῦ Ἡσιόδου ποὺ μνημονεῖ τὸν μῆνα Ληναιῶνα δὲν εἶναι γνήσιος, δεδομένου ὅτι ἓνας Βοιωτὸς ποιητῆς δὲν μπορεῖ νὰ ἀναφέρει ἓνα ἰωνικὸ μῆνα. — Αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα εἶναι αὐθαίρετο (ἔχει ἀντικρούσθει ἀπὸ πολλοὺς ἐρευνητὲς καὶ οἱ ἐκδότες τοῦ Ἡσιόδου δὲν ἔχουν δεχθεῖ τὴν πρόταση ἀθετήσεως αὐτοῦ τοῦ στίχου) καὶ ἄγει σὲ φαῦλο κύκλο. (Ἐπιχ. γ) Ἐχει ὑποθεθεῖ ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν ἑλληνικῶν μηνῶν χρονολογοῦνται ἀπὸ μία ἡμερολογιακὴ τακτοποίηση τῶν ἑορτῶν, ἢ ὅποια θὰ πραγματοποιήθη-

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΑ ΙΩΝΙΚΑ ΜΗΝΟΛΟΓΙΑ

Ἐκ τὸ σύνολο τῶν στοιχείων ποὺ ἔχουμε γιὰ τὰ ὀνόματα μηνῶν καὶ γιὰ τὰ μηνολόγια τῆς Ἀθήνας καὶ διαφόρων ἰωνικῶν πόλεων γνωρίζουμε πολλές δεκάδες ὀνομάτων μηνῶν, βάσει τῶν ὁποίων παρατηροῦμε ὅτι: 1) Ὅλα σχεδὸν αὐτὰ τὰ ὀνόματα (οἱ ἐξαιρέσεις εἶναι πράγματι ἐλάχιστες) παράγονται ἀπὸ ὀνόματα ἑορτῶν καὶ ἔχουν τὸ ἐπίθημα *-ών*, ἀντὶ *-ος*, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν κανόνα γιὰ τὰ ὀνόματα μηνῶν τῶν ὑπολοίπων ἑλληνικῶν πόλεων. Ἀντίθετα, τὸ ἐπίθημα *-ών* εἶναι πολὺ σπάνιο ἐκτὸς τοῦ ἰωνικοῦ κόσμου· ὥστόσο ὑπάρχει πρῶτο δεῖγμα του στὴ Βοιωτία (*Ληναίων*). 2) Μερικὰ ἀπὸ τὰ κατὰ δεκάδες ἀριθμούμενα ὀνόματα μηνῶν σὲ *-ών* ἀπαντοῦν καὶ στὴν Ἀθήνα καὶ σὲ πόλεις κείμενες σὲ περιοχὲς ἐξαπλώσεως τῶν Ἰώνων μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (Εὐβοία, Κυκλάδες, Ἰωνία, καὶ ἀποικίες). 3) Ἐνα ὄνομα μήνα σὲ *-ών*, *Ληναίων*, μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴ μία μεριά στὴ Βοιωτία, ποὺ δὲν ἦταν ἰωνικὴ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά σὲ περιοχὲς ἐξαπλώσεως τῶν Ἰώνων μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατηρήσεων προκύπτει ἀβίαστα τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ χρῆση ὀνομάτων μηνῶν μὲ ἐπίθημα *-ών* ἄρχισε πρὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ στὴν ἑλλαδικὴ χερσόνησο μεταξὺ ἰωνικῶν πληθυσμῶν. Δὲ φαίνεται ὅμως, πρὸς τὸ

κε σὲ διάφορες ἑλληνικὲς πόλεις κατὰ τὸν 7ο π.Χ. ἢ τὸ νωρίτερο, τὸν 8ον. — Αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα ἔχει προκύψει ἀπὸ σειρά συλλογισμῶν, ποὺ συνοψίζω: (i) Ὅλα σχεδὸν τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν μηνῶν παράγονται ἀπὸ ὀνόματα θρησκευτικῶν ἑορτῶν· ἐπομένως δὲν εἶναι αὐθόρμητες λαϊκὲς δημιουργίες, δεδομένου ὅτι τὰ ὀνόματα μηνῶν ποὺ εἶναι αὐθόρμητες λαϊκὲς δημιουργίες ἀναφέρονται κατὰ κανόνα σ' ἐποχικὰ φαινόμενα ἢ σὲ ἀγροτικὲς ἐργασίες· (ii) Τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν μηνῶν πρέπει νὰ εἶναι μεταγενέστερα ἀπὸ τὴς θρησκευτικὲς ἑορτὲς καὶ σύγχρονα μὲ τὴν ἡμερολογιακὴ τακτοποίηση τῶν ἑορτῶν· (iii) Ἡ ἡμερολογιακὴ τακτοποίηση τῶν μηνῶν θὰ ἔγινε μετὰ τὴν ὀμηρικὴ ἐποχὴ· (iv) Ἐξ ἄλλου κάθε πόλη θὰ ἔκαμε τὴ δική της ρύθμιση· τὸ γεγονός ὅτι μερικὰ ὀνόματα μηνῶν μαρτυροῦνται σὲ πολλὲς πόλεις μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ τὴν ὑπόθεση ὅτι διαδόθηκαν παρακολουθώντας τὴ διάδοση τῶν ἑορτῶν τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ἔφεραν. Οἱ ἀδυναμίες αὐτῶν τῶν συλλογισμῶν εἶναι προφανεῖς. (α) Δὲν εἶναι λογικῶς ἀναγκαῖο νὰ προτείνεται μία μοναδικὴ ἐξήγηση γιὰ τὴν προέλευση ὅλων τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ὀνομάτων μηνῶν ποὺ συνδέονται μὲ ὀνόματα ἑορτῶν· (β) Ἐπίσης δὲν εἶναι λογικῶς ἀναγκαῖο οὔτε τὸ νὰ ἀποδώσει κανεὶς σὲ ἱερατικούς κύκλους ὀνόματα μηνῶν παραγομένων ἀπὸ ὀνόματα θρησκευτικῶν ἑορτῶν οὔτε νὰ ἀμφισβητήσει τὴ λαϊκὴ προέλευσή τους. Πάντως καὶ στὴ νεότερη Ἑλλάδα παρατηροῦμε ὅτι τὰ λαϊκὰ ἡμερολόγια ἔχουν ὀνόματα μηνῶν παρμένα ἀπὸ ὀνόματα θρησκευτικῶν ἑορτῶν, ὅπως τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἢ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἐνῶ ἡ ἐπίσημη Ἐκκλησία διατηρεῖ τὸ ρωμαϊκὸ ἡμερολόγιο μὲ ὀνόματα μηνῶν εἰδωλοατρικά· (γ) Ἡ ἰδέα τῆς διαδόσεως ὀνομάτων μηνῶν ἀπὸ πόλη σὲ πόλη διὰ μιμήσεως εἶναι ὑποκειμενικὴ.

παρόν, ότι η χρήση τέτοιων ονομάτων ανάγεται στην κοιτίδα των πρώτων Ίωνων¹.

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΑ ΔΩΡΙΚΑ ΜΗΝΟΛΟΓΙΑ

Πολλές δεκάδες ονομάτων μηνών άπαντοῦν ἀνά τὸν δωρικὸ κόσμον, ἀλλὰ μόνον πέντε ἀπὸ αὐτὰ γνωρίζουν ἐξάπλωση πού ὑποδεικνύει ὅτι ἀνάγονται στὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ. Τὰ τρία, *Πάναμος*, *Ἀρταμίτιος* καὶ *Ἀπελλαῖος* ἐμφανίζονται σὲ ἡμερολόγια ὄχι μόνον δωρικῶν πόλεων (μητροπολιτικῶν καὶ ἀποικιακῶν), ἀλλὰ καὶ περιοχῶν τοῦ εὐρύτερου χώρου τῶν «βορειο-δυτικῶν» ἐθνῶν, καθὼς καὶ στὸ μακεδονικὸ ἡμερολόγιο. Ἐνα ἄλλο ὄνομα, *Ἀγριάνιος* γιὰ τοὺς Δωριεῖς, ἀπαντᾷ ἐπίσης, ὡς *Ἀγριώνιος* στὴν Ἀχαΐα Φθιώτιδα καὶ στὴ Βοιωτία καὶ ὡς *Ἀγερράνιος* στὴ Λέσβο. Τέλος, ἓνα ὄνομα, *Καρνεῖος*, ἀπαντᾷ μόνον σὲ δωρικὲς πόλεις (Σπάρτη, Ἄργος, Ἐπίδαυρος, ἀποικίες Κορίνθου καὶ Μεγάρων, Γόρτυς, Κνωσός, Ρόδος, Νίσυρος, Κῶς)². Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τὶς γεωγραφικὲς περιοχὲς ὅπου ἐντοπίζεται τὸ κα-

1. Μία ἀπόπειρα νὰ ἀμφισβητηθεῖ ἡ ὑπαρξὴ ἰωνικοῦ ἡμερολογίου στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα πρὸ τοῦ τέλους τῆς ἰωνικῆς ἐξαπλώσεως στὶς Κυκλάδες καὶ στὴν Ἰωνία (F. Cassola) ὑποστηρίχθηκε ἀνεπαρκῶς. Ἡ μνεία ονομάτων μηνῶν σὲ κείμενα τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τὶς Μυκῆνες, τὴν Πύλο καὶ τὴν Κνωσό, δὲν ἀποδεικνύει ὅτι τὴν ἴδια ἐποχὴ δὲν ὑπῆρχαν ἄλλα μηνολόγια σ' ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ὑπόθεση κατὰ τὴν ὁποία ἡ κατάληξη -ων δὲν εἶναι ἀρχαιότερη τοῦ 10ου αἰῶνα δὲν ἔχει αἰτιολογηθεῖ. Τὰ ἐπιχειρήματα πού διατυπώθηκαν πρὸς ὑποστήριξη τῆς θέσεως κατὰ τὴν ὁποία τὰ ὀνόματα Βοηδρομιῶν, Ἐλαφηβολιῶν, Κυανε- / Πυανεψιῶν, Μαιμακτηριῶν, Μεγατετινῶν, Θαρρηλιῶν / Ταρρηλιῶν διαδόθησαν κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα δὲν εἶναι ἀνθεκτικά. Ὅσον ἀφορᾷ στὰ τέσσερα πρῶτα ὀνόματα προβλήθηκε ὡς ἐπιχείρημα τὸ ὅτι δὲν μαρτυροῦνται στὴν Ἰωνία οἱ ἑορτὲς Βοηδρόμια, Ἐλαφηβόλια, Κυανε- / Πυανέψια, Μαιμακτήρια. Αὐτὴ ἡ παρατήρηση, πρῶτο, συνιστᾷ *argumentum ex silentio*· δεύτερον, ἐμπεριέχει σιωπηλῶς τὴν ἀπίθανη ἰδέα ὅτι ἓνα ξένο ὄνομα μήνα θὰ μπορούσε νὰ ἐμπεδωθεί σὲ μία πόλη πού δὲν τελοῦσε τὴν ἑορτὴ τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα εἶχε ἐμπνεύσει τὸ ὄνομα τοῦ μήνα, τρίτον, ἡ μαρτυρία τοῦ Βοηδρομιῶνος στὴν Ὀλβία καὶ τοῦ Πυανεψιῶνος στὴν ἴδια πόλη καὶ στὴν Κύζικο συνεπάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτοὶ οἱ δύο μῆνες ὑπῆρχαν στὸ ἡμερολόγιο τῆς Μιλήτου πρὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς Κυζίκου (περὶ τὸ 700 π.Χ.) καὶ τῆς Ὀλβίας (περὶ τὸ 645 π.Χ.), δηλαδὴ πολὺ πρὶν ἀρχίσει ἡ Ἀθήνα νὰ ἐπιδρᾷ πολιτισμικά στὴν Ἰωνία. Ὅσον ἀφορᾷ στὸν Θαρρηλιῶνα ἢ Ταρρηλιῶνα, χρησιμοποιοῦνται ὡς ἐπιχείρημα τὸ γεγονός ὅτι στὴν Ἰωνία τὸ ὄνομα τοῦ μήνα ἦταν Θαρρηλιῶν, ὅπως στὴν Ἀθήνα, ἐνῶ τὸ ὄνομα τῆς ἑορτῆς ἦταν Ταρρηλία, δηλαδὴ παρουσίαζε τὴν ψίλλωση πού χαρακτηρίζει τὴν ἀνατολικὴ ἰωνικὴ. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ διαφορά ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὰ ἐπιγραφικὰ κείμενα πού μαρτυροῦν τὴ γραφὴ Ταρρηλία χρονολογοῦνται στὸν 5ον καὶ στὸν 4ον αἰῶνα π.Χ., ἐνῶ ἡ μορφή Θαρρηλιῶν ἐμφανίζεται σὲ κείμενα ἀττικίζοντα (ἐποχῆς ἐλληνιστικῆς καὶ ρωμαϊκῆς).

2. Καὶ ἓνα ἕκτο ὄνομα, *Υακίνθιος*, εἶναι ἀποκλειστικὰ δωρικὸ, ἐμφανίζει ὅμως μικρότερη διάδοση (Σπάρτη, Λατῶ, Μάλια, Ρόδος, Κῶς, Κνίδος)· ἐξ ἄλλου τὸ ὄνομά του παράγεται ἀπὸ ὄνομα θεοῦ πού ἐντοπίζεται στὴ Σπάρτη. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ δωρικὸ ἡμερολόγιο, ἀλλὰ ἀρχισε στὴ Λακωνία, μετὰ τὴ δωρικὴ μετανάστευση στὴν Πελοπόννησο.

θένα από τὰ ὡς ἄνω ὀνόματα μηνῶν, τὰ ἔθνη ποῦ κατοίκησαν σ' αὐτές, καθὼς καὶ στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὶς διασυνδέσεις τῶν ἴδιων ἔθνῶν, ποῦ ἐκθέτω ἐκτενῶς στὸ ὑπὸ ἐκδοσὴ ἔργο, συμπεραίνω ὅτι μόνον τὸ ὄνομα *Καρνεῖος* ἄρχισε στοὺς κόλπους τοῦ δωρικοῦ ἔθνους κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ σχηματισμοῦ του στὴ Δωρίδα καὶ περὶ αὐτὴν, ἐνῶ τὰ ἄλλα τέσσερα ὀνόματα, *Πάναμος*, *Ἀρταμίτιος*, *Ἀπελλαῖος* καὶ *Ἀγριάνιος* (*Ἀγριώνιος* / *Ἀγερράνιος*) ἀνάγονται σὲ παλαιότερη ἐποχὴ καὶ σὲ μία γεωγραφικὴ ζώνη, ποῦ περιλάμβανε τὴν Πίνδο καὶ τὸ Βοῖον καθὼς καὶ τμήματα τῆς Ἡπείρου, ἐποχὴ καὶ ζώνη γειτνιασέως τῶν προγόνων τῶν Μακεδόνων (*Μακεδνῶν*) ποῦ ἀποτέλεσαν ἓνα ἀπὸ τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τῶν Δωριέων, τῶν Μακεδόνων ποῦ ἐπεκτάθηκαν στὴν ἱστορικὴ Μακεδονία, τῶν Βοιωτῶν, τῶν Θεσσαλῶν, τῶν Λοκρῶν καὶ ἔθνῶν τῆς κεντρικῆς καὶ τῆς ἀνατολικῆς Στερεᾶς, στὰ ἐδάφη τῶν ὁποίων ἐμφανίζονται δείγματα ἔστω καὶ ἐνὸς ἀπὸ τὰ ὡς ἄνω ὀνόματα μηνῶν.

5. ΦΥΛΕΣ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑΤΑ ΦΥΛΩΝ

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΤΤΙΚΕΣ - ΙΩΝΙΚΕΣ ΦΥΛΕΣ

Οἱ τέσσερις φυλές (*φυλαί*), *Αἰγικορεῖς*, *Ἀργαεῖς*, *Γελέοντες*, *Ὀπλητες*, μεταξὺ τῶν ὁποίων κατανέμονταν οἱ Ἀθηναῖοι πρὶν αὐτὲς ἀντικατασταθοῦν μὲ δέκα νέες φυλές ἀπὸ τὸν Κλεισθένη (τέλος τοῦ βου αἰῶνα π.Χ.), μαρτυροῦνται ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο γιὰ ὅλους τοὺς Ἴωνες, μὲ τὴν εὐρεία ἔννοια τοῦ ὄρου¹, καθὼς καὶ ἀπὸ ἐπιγραφὰς κυρίως, καὶ γιὰ τοῦτο σποραδικά, γιὰ μερικὲς πόλεις τῆς Ἰωνίας καὶ γιὰ μερικὲς ἰωνικὲς ἀποικίες στὴν Προποντίδα καὶ στὸν Εὐξεινο Πόντο.

Τὸ γεγονός ὅτι φυλές φέρουσες τὰ ὀνόματα *Αἰγικορεῖς*, *Ἀργαεῖς*, *Γελέοντες* καὶ *Ὀπλητες* μαρτυροῦνται τόσο στὴν Ἀττικὴ ὅσο καὶ στὴν Ἰωνία ἄγει στὴν ὑπόθεσιν ὅτι αὐτὲς οἱ φυλές ὑπῆρχαν στὴν Ἑλλάδα πρὶν ἀπὸ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν μεταναστεύσεων ἀπὸ ἐκεῖ στὴν Ἰωνία (G. Busolt, L. Whibley, U. v. Wilamowitz-Möllendorff, J. Lezius, G. de Sanctis, H. Bolkenstein, K. J. Beloch, C. Constanzi, F. Bilabel, E. Meyer, H. Berve, G. Thomson, M. P. Nilsson, G. Hignett, M. B. Sakellariou 1958, C. Roebuck. Ἀντίθετοι: F. Cassola, P. Rousset). Ἡ ἄποψη, κατὰ τὴν ὁποία οἱ πόλεις τῆς Ἰωνίας μιμήθηκαν τὴ φυλετικὴ ὀργάνωση τῆς Ἀθήνας (E. Szanto) δὲν κατοχυρώθηκε μὲ ἐπιχειρήματα. Ἡ ἀντίστροφη ἄποψη, κατὰ τὴν ὁποία οἱ Ἀθηναῖοι δανείσθηκαν τὶς τέσσερις προκλεισθένειες φυ-

1. Ἡρόδοτος, 5, 66 καὶ 69.

λές ἀπὸ τοὺς Ἴωνες (U. v. Wilamowitz-Möllendorff, K. Latte, F. Cassola) ἔχει στηριχθεῖ σ' ἐπιχειρήματα πού δὲν εἶναι ἀποδεικτικά¹.

Ποιὰ ὅμως ἦταν ἡ ἀρχικὴ κοιτίδα αὐτοῦ τοῦ φυλετικοῦ συστήματος καὶ ποιὰ ἡ γεωγραφικὴ ἐξάπλωσή του στὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ; Ἡ ὑπόθεση ὅτι δημιουργήθηκε στὴν Ἀττικὴ καὶ περιορίσθηκε σ' αὐτὴν (ἡ ὁποία υἱοθετεῖται ἀπὸ τοὺς περισσότερους ἐρευνητὲς πὺ μνημονεύω πῶ πάνω ὡς δεχομένους τὴ γενικότερη ὑπόθεση, κατὰ τὴν ὁποία αὐτὸ τὸ φυλετικὸ σύστημα ὑπῆρχε στὴν Ἑλλάδα πρὸ τῆς ὀλοκληρώσεως τῶν μεταναστευτικῶν κινήσεων πρὸς τὴν Ἴωνία) στηρίζεται στὴ διαπίστωση ὅτι τὸ ἐν λόγω σύστημα δὲν μαρτυρεῖται καὶ σ' ἄλλες ἐλλαδικὲς περιοχές. Ὡστόσο πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψη καὶ τὰ ἀκόλουθα δεδομένα: 1) Στοιχεῖα ἀττικῆς προελεύσεως δὲν διαπιστώνονται στὴ σύσταση τοῦ πληθυσμοῦ ὅλων τῶν πόλεων τῆς Ἴωνίας, ἀλλὰ μόνον σὲ δύο, τὴ Μίλητο καὶ τὴν Τέω,

1. Συναγωγὴ αὐτῶν τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ σχόλια. (Ἐπιχ. α) Οἱ ἐπώνυμοι ἥρωες τῶν τεσσάρων προκλιθεναίων φυλῶν στὴν Ἀθήνα ἦταν κενὲς μορφές καὶ δὲν εἶχαν καμιά θέση μέσα σὲ γενεολογίες ἀριστοκρατικῶν οἰκῶν. — Ἀσφαλῶς. Ἀλλὰ αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα ἀποδεικνύει μόνον ὅτι αὐτοὶ οἱ ἐπώνυμοι ἥρωες ἦσαν κατασκευασμένοι. Δὲν ἀποδεικνύει ὅτι αὐτὲς τοῦτες οἱ προκλιθεναεῖες φυλές δὲν ὑφίσταντο ἀπὸ πολλὰ παλιὰ χρόνια. (Ἐπιχ. β) Ἡ Ἀττικὴ ἦταν πολὺ μικρὴ γιὰ νὰ αἰσθανθεῖ τὴν ἀνάγκη νὰ διαιρέσει τὸν πληθυσμὸ τῆς σὲ φυλές. — Αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα ἀφ' ἑνός, λαμβάνει τὸ ζητούμενο ὡς ἀποδεδειγμένο, γιὰτὶ δέχεται χωρὶς ἀποδείξεις ὅτι ἡ δημιουργία αὐτοῦ τοῦ συστήματος ἦταν ἀποτέλεσμα ἑνὸς ἐδαφικοῦ μεγέθους καὶ ὄχι κάποιου ἄλλου παράγοντος, προγενέστερου τῆς δημιουργίας ἐλληνικῶν κρατῶν τύπου Πόλεως, καὶ, ἀφ' ἑτέρου, εἶναι ὑποκειμενικὸ ὡς πρὸς τὴν ἐκτίμησιν τῆς τάξεως μεγέθους πού θὰ δικαιολογοῦσε τὴ δημιουργία φυλῶν. (Ἐπιχ. γ) Οἱ Δωριεῖς συγκροτήθηκαν κατὰ φυλές, ὅταν ἦσαν ἕνας μεταναστεύων λαὸς χωρὶς κρατικὴ δομὴ. — Καὶ αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα λαμβάνει τὸ ζητούμενο ὡς δεδομένο, γιὰτὶ δέχεται χωρὶς ἀποδείξεις ὅτι τὸ ἀττικο-ἰωνικὸ φυλετικὸ σύστημα δὲν δημιουργήθηκε πρὶν οἱ Ἴωνες πάψουν νὰ εἶναι ἕνας μεταναστεύων λαὸς χωρὶς κρατικὴ δομὴ. (Ἐπιχ. δ) Τὸ γεγονός ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν συνήρσαν τὸ -εο- τοῦ Γελέοντες ἀποδεικνύει ὅτι δανείστηκαν αὐτὸ τὸ ὄνομα ἀπὸ τοὺς Ἴωνες. — Ἀλλὰ αὐτὸ τὸ ὄνομα μετὰ τὴ συναίρεσιν θὰ ταυτιζόταν μὲ τὴ μετοχὴ ἔνεστῶτος τοῦ ρήματος γελῶ. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι διατήρησαν ἀσυναίρετο -εο-, γιὰ νὰ μὴν συμπέσει ὁ Γελέων μὲ τὸν τύπο ὁ γελῶν. (Ἐπιχ. ε) Σ' ἀντίθεσιν μὲ τὴν εὐρύτερα δεκτὴ ἄποψιν, κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἰωνικὴ-ἀττικὴ παραλλαγὴ Ὀπλητες εἶναι ἀρχαιότερη τῆς ἰωνικῆς παραλλαγῆς. Ὀπλητες, δόθηκε προτεραιότητα στὴ δευτέρη, σὲ συνδυασμὸ μὲ μία ἐτυμολογικὴ ὑπόθεσιν κατὰ τὴν ὁποία τὸ Ὀπλητες εἶναι σύνθεσιν τοῦ ὁ καὶ τοῦ πλῆθ-ος (κατὰ τὸ ὄ-πατρι «αὐτοὶ πού ἔχουν τὸν ἴδιον πατέρα») καὶ ἄλλα. — Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἐτυμολογία εἶναι ἀπίθανη γιὰ λόγους φωνολογικοὺς καὶ σημασιολογικοὺς. Φωνολογικοὺς, ἐπειδὴ δὲν ἔχουμε στὴν ἰωνικὴ διάλεκτον ἀσφαλῆ δείγματα τοῦ φωνηεντισμοῦ ἐνήχων ἐρρίνων (η > ο). Σημασιολογικοὺς, γιὰτὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ Ὀπλητες, «Αὐτοὶ πού ἀνήκουν στὴν ἴδια ὁμάδα», ἀποδείξει στὴ λ. πλῆθος μία σημασία πού δὲν ἔχει καὶ γιὰτὶ ἡ ἔννοια «Αὐτοὶ πού ἀνήκουν στὴν ἴδια ὁμάδα» δὲν ὑποδεικνύει ἕνα χαρακτηριστικὸ διακριτικὸ ὁμάδας. Τὰ ὑπόλοιπα ἐπιχειρήματα δὲν ἔχουν ἄμεση σχέση μὲ τὴν ὑποστηριζόμενη ἄποψιν. Γιὰ τοῦτα παραλείπω ἐδῶ (ἐνῶ τὰ συζητῶ στὸ ὑπὸ ἐκδοσὴ βιβλίον).

τοῦτο δὲ παράπλευρα μὲ στοιχεῖα προερχόμενα ἀπὸ ἄλλες ἐλλαδικές περιοχές. 2) Για ἄλλες πόλεις τῆς Ἰωνίας ἔχουμε παραδόσεις καὶ ἐνδείξεις πού προσανατολίζουν τὴν προέλευση στοιχείων τοῦ πληθυσμοῦ τους πρὸς διάφορες περιοχές τῆς Θεσσαλίας, τῆ Βοιωτίας, τὴν Εὐβοία, τὴ Β.-Α. Πελοπόννησο, τὴν Ἀχαΐα, τὴν Ἀζανία, τὴν Παρρασία, τὴ Μεσσηνία¹. Ἐν ὄψει αὐτῶν τῶν δεδομένων ἐπιτρέπεται ἡ ὑπόθεση ὅτι τὸ ἐν λόγῳ φυλετικὸ σύστημα ἦταν διαδομένο καὶ ἐκτὸς Ἀττικῆς πρὸ τῶν μεταναστευτικῶν κινήσεων πρὸς τὴν Ἰωνία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως μεριά δὲν μποροῦμε νὰ ἀγνοήσουμε τὰ πολὺ μεγάλα κενὰ τῶν πληροφοριῶν μας, πού ἐνδέχεται νὰ ἔχουν παρασύρει ἐνδείξεις παρουσίας πολιτῶν ἀττικῆς προελεύσεως καὶ σὲ ἄλλες πόλεις τῆς Ἰωνίας, πέραν τῆς Μιλήτου καὶ τῆς Τέω, ὅποτε ἐνδέχεται ἡ Ἀττικὴ νὰ ἦταν, πράγματι, ἡ μοναδικὴ ἐστία διαδόσεως τοῦ ἐν λόγῳ φυλετικοῦ συστήματος. Κατὰ συνέπεια τὸ πρόβλημα πρέπει νὰ μείνει ἀνοικτό, ὅπως γιὰ τὴν περίπτωση τῆς ἐορτῆς τῶν Ἀπατουρίων.

ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΔΩΡΙΚΕΣ ΦΥΛΕΣ

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ διαθέσιμα δεδομένα, ὅλες οἱ δωρικὲς κοινότητες, στὴ μητροπολιτικὴ Ἑλλάδα καὶ στὶς ἀποικίες, εἶχαν ἀρχικὰ ἓνα σύστημα κατανομῆς τῶν μελῶν τους σὲ τρεῖς φυλές, μὲ τὰ ἴδια ὀνόματα παντοῦ: *Υλλεῖς, Δυμῆνες, Πάμφυλοι*.

Ἡ καθιερωμένη ἄποψη γιὰ τὴ γένεση αὐτοῦ τοῦ φυλετικοῦ συστήματος τὴν ἀνάγει σ' ἐποχὴ ἀρχαιότερη τῆς καθόδου τῶν Δωριέων στὴν Πελοπόννησο (οἱ ὑποστηρικτές της ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 19ου αἰῶνα ἕως καὶ τώρα εἶναι πολυάριθμοι), δὲν εἶναι ὅμως ἐνιαία, καθὼς, ἐνίοτε, διατυπώνεται μὲ διάφορες παραλλαγές ὡς πρὸς τὴν προέλευση καὶ τὸν χαρακτήρα τῶν φυλῶν: Οἱ βασικὲς παραλλαγές της εἶναι τέσσερις, ἡ δὲ πρώτη ἔχει ἀποχρώσεις. Συγκεκριμένα ἔχει ὑποστηριχθεῖ ὅτι οἱ δωρικὲς φυλές ἦσαν: εἴτε (1) πρῶην αὐτόνομες ομάδες (α) ἀναγόμενες στὸν πρωτόγονο φυλετισμὸ (Fustel de Coulanges) ἢ (β) προερχόμενες ἀπὸ ἐνώσεις *φρατριῶν* (E. Durkheim) ἢ γενῶν (G. Glotz) ἢ *φυλῶν*, *Stämme* (K. J. Neumann)· εἴτε (2) πρῶην διαιρέσεις λαοῦ μεταναστεύοντος, στερουμένου κράτους (U. v. Wilamowitz-Möllerndorff)· εἴτε (3) πρῶην ὑποδιαιρέσεις κράτους πού διασπάσθηκε (E. Meyer)· εἴτε (4) ἀνακλάσεις τῆς ἰνδοευρωπαϊκῆς διακρίσεως τάξεων βάσει κατανομῆς λειτουργιῶν (G. Nagy). Ἀντίθετα μὲ τὴν ἐπικρατοῦσα ἄποψη, οἱ ὑπόλοιπες χρονολογοῦν τὴν ἐμφάνιση τῶν δωρικῶν φυλῶν μετὰ τὴν κάθοδο τῶν Δωριέων στὴν Πελοπόννησο. Τὶς ἀναφέρω κατὰ τὴ χρονολογικὴ σειρὰ τῆς ὑποτιθεμένης γενέσεως τῶν φυ-

1. M. B. Sakellariou, *La migration grecque en Ionie*, 1958, σσ. 239-243.

λῶν: οἱ Ὑλλεῖς, Δυμᾶνες καὶ Πάμφυλοι, ἀφοῦ ὑπῆρξαν ὡς αὐτόνομες ὁμάδες, ἐνώθησαν καὶ ἔτσι προέκυψε τὸ δωρικὸ ἔθνος (Z. Rubinsohn)· οἱ Δωριεῖς χωρίσθηκαν σὲ τρεῖς φυλές προβαίνοντες σὲ τριχοτόμηση τῶν ὑπὸ διανομῇ ἐδαφῶν ποὺ κατακτοῦσαν (E. Szanto)· ἡ κατανομή κατὰ φυλές εἶναι μεταγενέστερη τῆς δημιουργίας κρατῶν τύπου *Πόλεως* (D. Roussel).

Ἐκ τῆς πλευρᾶ μου, κατέληξα στὰ ἐξῆς συμπεράσματα: 1) Οἱ ὑποθέσεις ποὺ χρονολογοῦν τὴ γένεση τοῦ δωρικοῦ φυλετικοῦ συστήματος δὲν εὐσταθοῦν, ὄχι μόνον λόγῳ ἐλλείψεως ἐπιχειρημάτων (οἱ δύο πρῶτες) ἢ χρήσεως τρωτῶν ἐπιχειρημάτων (ἡ τρίτη), ἀλλὰ καὶ διότι δὲν ὑπολογίζουσι δεόντως τὴν παρουσία τῶν ὀνομάτων Ὑλλεῖς, Δυμᾶνες, Πάμφυλοι σὲ πλεῖστα κράτη καὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν πέραν τῆς Πελοποννήσου ἐδαφῶν ποὺ κατακτήθηκαν ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ τοὺς Δωριεῖς. Αὐτὴ ἢ παρουσία ἄγει ἀναπόφευκτα στὸ συμπέρασμα ὅτι τόσο τὰ ἐν λόγῳ ὀνόματα ὅσο καὶ τὸ συναφές μὲ αὐτὰ φυλετικὸ σύστημα εἶναι ἀρχαιότερα τῆς διασπάσεως τοῦ δωρικοῦ ἔθνους, συνεπείᾳ τῆς μετακινήσεώς του ἀπὸ τὸ κέντρο τῆς Στερεᾶς στὴν Πελοπόννησο. 2) Πέραν αὐτοῦ ἀξίζουν προσοχῆς δύο διαφοροποιήσεις: α) Ἐνῶ ὁ Ὑλλος, ἥρωας ἐπώνυμος τῶν Ὑλλέων φερόταν ὡς υἱὸς τοῦ Ἡρακλεῖ¹, ὁ Δύμας καὶ ὁ Πάμφυλος, ἥρωες ἐπώνυμοι τῶν Δυμάνων καὶ τῶν Παμφύλων, παρουσιάζονταν ὡς υἱοὶ τοῦ Αἰγιμίου, βασιλέα τῶν Μακεδνῶν, οἱ ὁποῖοι θεωροῦνταν ὡς οἱ πρόγονοι τῶν ἱστορικῶν Δωριέων². β) Οἱ Ἡρακλεῖδαι ἀναφέρονταν, ὄχι ὡς καθ' αὐτὸ Δωριεῖς, ἀλλὰ ὡς συνεργασθέντες μὲ τοὺς Δωριεῖς. Αὐτὲς οἱ δύο διαφοροποιήσεις μοιάζουν νὰ ἀνακλοῦν μία παλαιὰ ἱστορικὴ ἀνάμνηση τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ Ὑλλεῖς ἀποτελοῦσαν ἀρχικὰ μία χωριστὴ ἐθνικὴ ὁμάδα. Οἱ ἐρευνητὲς εἶναι σύμφωνοι ἐπ' αὐτοῦ, διαφωνοῦν ὁμως ὡς πρὸς τὴν προέλευση αὐτῆς τῆς ὁμάδας, καθὼς ἄλλοι τὴ θεωροῦν ἐλληνικὴ, ἄλλοι τὴ θεωροῦν ἰλλυρικὴ (U. v. Wilamowitz-Möllendorff, P. Kretschmer, A. v. Blumenthal, O. Haas, F. Kiechle). Ἡ δευτέρα ὑπόθεση ἔχει ὑποστηριχθεῖ μὲ ἀβάσιμα ἐπιχειρήματα³. Τὸ ὄνομα Ὑλλεῖς ἔχει τὸν τύπο ἐλληνικοῦ

1. Παραπομπὲς σὲ πηγές: Eitrem, ἐν *RE*, IX 1, 1914, σσ. 123-124.

2. Ἐφορος, 70 *FGrH*, ἀπ. 15 (= Στέφανος Βυζάντιος, λ. Δυμᾶνες).— Στράβων, 9, 4, 10;— Παισανίας, 8, 7, 8.— Σχόλ. Πινδ. Πυθ., 5, 92.

3. Αὐτὰ εἶναι (Ἐπιχ. α) ἡ μνεῖα, σὲ μερικὰ ἀρχαῖα κείμενα ἐνὸς ἰλλυρικοῦ λαοῦ μὲ τὸ ὄνομα Ὑλλοι, Ὑλλοί, Ὑλλᾶται, Ὑλλῆες (Ὑλλεῖς), *Hylles*, μὲ τὸ ὁποῖο συνάπτουν τὸ τοπωνύμιον Ὑλλαικὸς ἢ Ὑλλικὸς λιμὴν, στὴν Κέρκυρα· (Ἐπιχ. β) μερικὰ γλωσσικὰ φαινόμενα ἐντοπιζόμενα στὴ Λακωνία καὶ ὑποτιθέμενα ὡς ἰλλυρικά.— Τὸ πρῶτον ἐπιχείρημα, ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ (N. G. L. Hammond), προσκρούει στὸ γεγονός ὅτι τὰ ἀρχαῖα κείμενα ποὺ ἀναφέρουν τοὺς Ὑλλοὺς ἐμφανίζουν πολὺ μεγάλες διαφορὰς ὡς πρὸς τὴ γεωγραφικὴ θέσιν τους, τὴν περιγραφὴ τῆς χώρας τους καὶ

έθνικοῦ ὀνόματος -εως ἀναγόμενο σέ τοπωνύμιο π.χ. *Υἱλλα, *Υἱλλος, ἡ ρίζα τοῦ ὁποίου μπορεῖ νά εἶναι προελληνική ὅπως συμβαίνει μέ πλῆθος τοπωνυμίων τοῦ ἑλλαδικοῦ καί περιελλαδικοῦ χώρου. Ὅσον ἀφορᾷ στόν ἐθνικό χαρακτήρα τῶν ἀρχικῶν φορέων αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος, δέν εἶναι δυνατόν νά ἀγνοηθεῖ τὸ γεγονός ὅτι ὁ μυθικός ἐκπρόσωπός τους, Ὑἱλλος, ἐμφανίζεται ὡς υἱός τοῦ Ἑρακλῆ, ἥρωα ἐλληνικοῦ. Τὸ ὄνομα *Δυμῶνες* ἔχει τὸν τύπο ἐθνικοῦ ὀνόματος -ἄνες, ὁ ὁποῖος προσιδιάζει σέ ὀνόματα ἐλληνικῶν ἐθνῶν τοῦ δυτικοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου. Τὸ ἴδιο ὄνομα μαρτυρεῖται καί ὡς ἐθνικό τῶν κατοίκων μιᾶς πόλεως στήν Ὀζολία Λοκρίδα. Ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος *Πάμφυλοι* εἶναι πρόδηλη. Γιά τοῦτο ὅλοι συμφωνοῦν ὅτι αὐτὴ συγκροτήθηκε γιά νά περιλάβει στοιχεῖα διαφόρων προελεύσεων. Ἐάν τὰ ὡς ἄνω

τὸν ἀριθμὸ τῶν πόλεων τους. Συγκρίνοντας αὐτὰ τὰ κείμενα ἐπίσημα πέντε ἐκδοχῆς ὡς πρὸς τὸ πρῶτο σημεῖο καί δύο πολὺ μεγάλες ὡς πρὸς τὸ τρίτο. Αὐτὲς οἱ διαφορὲς ἐξηγοῦνται, νομίζω, μέ τὴν ὑπόθεση ὅτι ὀφείλονται στὸ ὅτι οἱ Ἕλληνες δέν εἶχαν γνωρίσει ἀπὸ κοντὰ αὐτὸν τὸ λαὸ καί τὴ χώρα του, ἀλλὰ κατέγραψαν ποικίλες ἀόριστες πληροφορίες πού ἐπαιρναν ἀπὸ Ἰλλυριοὺς πού συναντοῦσαν. Ἐπὶ πλέον πρέπει νά λάβουμε ὑπ' ὄψη (α) γενικότερα τὸ γεγονός ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀπέδιδαν μέ μεγάλη ἐλευθερία στὴ γλώσσα τους τὰ ξένα ἐθωνύμια, τοπωνύμια καί ἀνθρωπωνύμια καί (β) εἰδικότερα τὸ γεγονός ὅτι, στήν προκειμένη περίπτωσι, τὰ οἰκεῖα, σ' αὐτοὺς ὀνόματα τοῦ Ὑἱλλου καί τῶν Ὑἱλέων μποροῦσαν νά τοὺς κάμουν νά ἀποδώσουν ἓνα ἰλλυρικό ἐθνικό ὄνομα πού ἔμοιαζε μέ αὐτὰ ὡς Ὑἱλλοί καί Ὑἱλεῖς. Ὅσον ἀφορᾷ στὸ τοπωνύμιο Ὑἱλαϊκός ἢ Ὑἱλικός λιμῆν, δοθέντος ὅτι ἡ Κέρκυρα εἶχε ἀποικισθεῖ ἀπὸ Κορινθίους, πού ἦσαν Δωριεῖς, εἶναι πιὸ εὐλόγο νά σχετισθεῖ μέ τὴ δωρική φυλὴ τῶν Ὑἱλέων παρὰ μέ ἓνα ἰλλυρικό λαὸ ἀβεβαίου ὀνόματος. Τὸ δεύτερο ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ἰλλυρικῆς καταγωγῆς τῶν Ὑἱλέων διαμορφώθηκε σέ δύο φάσεις: κατὰ τὴν πρώτη, ὑποστηρίχθηκε ὅτι εἶναι ἰλλυρικά τὰ μαρτυρούμενα στὴ Λακωνία: οὐσιαστικὸ ὠβά, ὄνομα ἥρωος Οἰβαλος, καί τοπωνύμια Βαμβύνα, Ζάραξ, Κάρυστος, Καρδαμύλη, Μαλέα· κατὰ τὴν δεύτερη, αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ἀποδόθηκαν στοὺς Ὑἱλεῖς. Ὅσον ἀφορᾷ στήν πρώτη φάσι, παρατηροῦμε ὅτι ἡ ἐπιδικωμένη ἀπόδειξι δέν ἐπιτυγχάνεται γιά δύο λόγους: (α) Ἡ προταθεῖσα γιά τὴ λ. ὠβά, ἐτυμολογία ὑποθέτει τροπὴ τοῦ ἰνδοευρωπαϊκοῦ *bh, σέ b, ἡ ὁποία δέν εἶναι ἀποκλειστικά ἰλλυρική. Τὸ ὄνομα Οἰβαλος βρίσκεται στήν ἴδια κατάσταση, ἀφοῦ ἀνάγεται στὸ ὠβά. (β) Τὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ἰλλυρικῆς προελεύσεως τῶν τοπωνυμίων ἔχουν περιορισμένη ἀποδεικτικὴ ἀξία· ἐξ ἄλλου, τὰ ὀνόματα Κάρυστος καί Καρδαμύλη ἀπαντοῦν καί σέ ἄλλες περιοχῆς τοῦ Αἰγαίου καί, κυρίως, ἔχουν μεγάλες πιθανότητες νά ἀνάγονται στὸ «μεσογειακό» γλωσσικό υπόστρωμα (τὸ Κάρυστος φαίνεται νά περιέχει τὴ ρίζα kar-/ker- πού ἀναγνωρίζεται σέ πλῆθος τοπωνυμίων, μέσα στὴ Μεσόγειο καί γύρω ἀπὸ αὐτήν, ἀποδιδόμενων σέ πετρώδεις ἢ βραχώδεις τόπους· τὸ Καρδαμύλη παραλληλίζεται μέ τὸ Καρδαμυλησός, πού περιέχει τὸ χαρακτηριστικό «μεσογειακό» ἐπίθημα -σσ-). Ὅσον ἀφορᾷ στὴ δεύτερη φάσι τοῦ ἐπιχειρήματος, ἐκείνη πού ἔγχειται στήν ἀπόδοσι τῶν ὠβά, Οἰβαλος, Βαμβύνα, Ζάραξ, Κάρυστος, Καρδαμύλη, Μαλέα στοὺς Ὑἱλεῖς, αὐτὴ ἔχει ὡς μοναδικὸ στήριγμα τὴ γνώμη ὅτι οἱ Ὑἱλεῖς ἦσαν Ἰλλυριοί. Αὐτὴ ὅμως ἡ γνώμη εἶναι τὸ ἐπὶ προκειμένου ζητούμενο νά ἀποδειχθεῖ. Ἐπομένως ἔχουμε τὸ γνωστὸ λογικὸ σφάλμα πού λέγεται ἀκριβῶς *λήψη τοῦ ζητουμένου, petitio principii*.

δεδομένα προστεθοῦν στὰ στοιχεῖα ἱστορικῶν ἀναμνήσεων πού ἔχουν ἀποτυπωθεῖ, ἀφ' ἑνός, στή δωρική παράδοση καί, ἀφ' ἑτέρου, στὸ μῦθο πού συνάπτει τὸν Ἡρακλῆ μὲ τὸν Αἰγίμιο¹, προκύπτει εὐλόγως τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ δωρικό ἔθνος καί οἱ τρεῖς φυλές του δημιουργήθηκαν συγχρόνως στήν κεντρική Στερεά Ἑλλάδα ἀπὸ στοιχεῖα πού λέγονταν Ὑλλεῖς καί λάτρευαν τὸν Ἡρακλῆ, ἀπὸ στοιχεῖα πού λέγονταν Δυμῶνες, εἶχαν βασιλέα τὸν Αἰγίμιο, καί συντηροῦσαν τὴν ἀνάμνηση τοῦ ὅτι ἦσαν ἀπόγονοι Μακεδωνῶν, πού εἶχαν μεταναστεύσει ἀπὸ τὴν Πίνδο², καί ἀπὸ στοιχεῖα ἄλλων προελεύσεων, τὰ ὁποῖα συγχωνεύθηκαν ὑπὸ τὴν ἐπωνυμία Πάμφυλοι.

6. ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ, ΑΝΘΡΩΠΩΝΥΜΙΑ

Μερικοὶ ἐρευνητὲς ἔχουν ἀποδώσει διάφορα τοπωνύμια καί ἀνθρωπωνύμια σὲ διάφορα ἔθνη μὲ ποικίλα κριτήρια, πού, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, δὲν ἐξήγουν. Γιὰ τοῦτο ἀρκετὰ τοπωνύμια καί ἀνθρωπωνύμια ἔχουν προταθεῖ ὡς χαρακτηριστικὰ ὄχι τοῦ ἴδιου ἔθνους, ἀλλὰ δύο ἢ καί τριῶν διαφορετικῶν. Αὐτὸ συμβαίνει, ἐπειδὴ συλλογισμοὶ αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἔχουν γίνεϊ ἔως τώρα ἀποκλειστικὰ στὰ πλαίσια ἐρευνῶν ἀναφερομένων περιοριστικὰ σὲ ἓνα ἢ σὲ ἄλλο ἔθνος· πράγματι, ὑπὸ τέτοιες συνθηκὲς δὲν παρουσιάζονται εὐκαιρίες γιὰ νὰ διαφανοῦν καί τὰ ὄρια καί ἡ σχετικότητα τῶν ἐν λόγῳ συλλογισμῶν. Ὑπὸ τίς συνθήκες ὅμως μιᾶς συνολικῆς ἔρευνας τῶν ἐλληνικῶν ἔθνῶν, ὅπως ἡ παροῦσα, ὁ μελετητὴς διαπιστώνει ἀναπόφευκτα ὅτι ἐκ πρώτης ὄψεως κάποια τοπωνύμια καί ἀνθρωπωνύμια εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθοῦν σὲ περισσότερα ἀπὸ ἓνα ἔθνη καί, κατὰ συνέπεια, νὰ αἰσθανθεῖ τὴν ἀνάγκη νὰ περιορισθεῖ στὰ λεπτότερα κριτήρια, βάσει κανόνων πού νὰ μποροῦν νὰ ἐφαρμοσθοῦν σὲ κάθε περίπτωση. Κατὰ τὴ γνώμη μου, τὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου κατάλληλα κριτήρια εἶναι τρία: 1) ἡ ἐτυμολογικὴ συγγένεια ἐνὸς τοπωνυμίου ἢ ἀνθρωπωνυμίου μὲ ἓνα ἔθνωνύμιο· 2) ἡ ἐτυμολογικὴ συγγένεια ἐνὸς τοπωνυμίου ἢ ἀνθρωπωνυμίου μὲ ὄνομα μυθικοῦ προσώπου δυναμένου νὰ ἀποδοθεῖ σὲ ἓνα ἔθνος· 3) ἡ σύμπτωση τῆς διαδόσεως ἐνὸς τοπωνυμίου ἢ ἀνθρωπωνυμίου ἀνταποκρινομένου στίς ὡς ἄνω προδιαγραφὲς μὲ ἀποδεδειγμένη, διάδοση ἐνὸς ἔθνους. Αὐτὰ τὰ τρία κριτήρια δὲν εἶναι ἰσοδύναμα. Τὸ πρῶτο κριτήριο ἀνάγεται σὲ μία ἐξίσωση ἐνὸς γνωστοῦ στοιχείου Σ1 μὲ ἓνα ἄλλο γνωστὸ στοιχεῖο Σ2. Ἄρα εἶναι ἀμάχητο. Τὸ δεῦτερο κριτήριο ἀνάγεται σὲ δύο ἐξισώσεις· ἐνὸς γνωστοῦ στοιχείου Σ1 μὲ ἓνα ἄλλο γνωστὸ στοι-

1. M. B. Sakellariou, *Between Memory and Oblivion: the Transmission of Early Greek Historical Traditions*, 1990, σσ. 223-235.

2. Ἡρόδοτος, 1, 56. Βλ. M. B. Sakellariou, ἔ.δ.

χειῶ Σ2 καὶ τοῦ δευτέρου γνωστοῦ στοιχείου Σ2 μὲ ἓνα ὑποθετικὸ στοιχεῖο Υ. Ἐπειδὴ ὡς πρὸς τὸ δεύτερο τμήμα του, εἶναι τόσο βεβαιότερο ἢ ἀβεβαιότερο, ὅσο βεβαιότερη ἢ ἀβεβαιότερη εἶναι ἡ ἀπόδοση Υ ἐνὸς μυθικοῦ προσώπου σ' ἓνα ἔθνος. Τὸ τρίτο κριτήριον, τέλος, τίθεται σ' ἐφαρμογὴ ὑπὸ ὄρους στατιστικῆς, πού πρέπει νὰ συνυπολογίσει (α) τὴν τάξιν μεγέθους τοῦ ἀριθμοῦ τῶν χωρῶν (δύο χῶρες; τρεῖς χῶρες; κ.ο.κ.) ὅπου συμπίπτει τὸ πρὸς ἀπόδειξιν στοιχεῖο μὲ ἀποδειγμένο ἐντοπισμὸ ἔθνους, (β) τὴν τάξιν μεγέθους τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀποδείξεων ἐντοπισμοῦ ἔθνους πού συμπίπτουν σὲ κάθε μία ἀπὸ τὶς ὡς ἄνω χῶρες καὶ (γ) τὴν τάξιν ἀξίας αὐτῶν τῶν ἀποδείξεων. Ἐφαρμόζοντας τοὺς ὡς ἄνω κανόνες, κατέληξα στὰ ἀκόλουθα ἀποτελέσματα.

Ἄβαντες— Κριτήριον 1: *Ἄβαι*, πόλις στὴ Φωκίδα¹. — Κριτήριον 3: *Ἀρέθουσα*, ὄνομα πηγῆς στὴν Εὐβοία, στὴν *Ἀρέθουσα* καὶ στὴν *Ἀρκαδία*. *Κάναθος*, ὄνομα πηγῆς στὴν Εὐβοία καὶ στὴν *Ἀργολίδα*. *Κάναθος*: μυθικὸ πρόσωπον στὴν *Ἀρκαδία*².

Ἀθαμᾶνες— Κριτήριον 2: *Ἀθαμάντιον πεδίον*, στὴν *Ἀχαΐα Φθιώτιδα* καὶ στὴν *Βοιωτία*³. Αὐτὸ τὸ τοπωνύμιον παραπέμπει στὸν *Ἀθάμαντα*, μυθικὸ πρόσωπον (θεὸ) τῶν *Ἀθαμάνων*.

Ἀινιᾶνες— Κριτήριον 1: *Ἀινία*, ὄνομα πόλεως καὶ *Ἀίνιος*, ὄνομα ποταμοῦ στὴν Β.-Α. Θεσσαλία⁴, *Ἀινείας*, θεωνύμιον καὶ ἀνδρωνύμιον στὴν ἴδια περιοχῇ⁵.

Ἀιολεῖς— Κριτήριον 1: *Ἀιολεῖς*, ὄνομα πόλεως ἢ ἐθνικὸν ἐξ ὀνόματος πόλεως στὴν Ν.-Α. Θεσσαλία⁶. *Ἀιολίς*, ὄνομα περιοχῆς στὴν *Αἰτωλία*⁷.

Ἀχαιοὶ— Κριτήριον 2: *Νηλεὺς*, ὄνομα ποταμοῦ στὴν Εὐβοία⁸. Αὐτὸ τὸ ὄνομα παραπέμπει στὸν *Νηλέα*, μυθικὸ πρόσωπον τῶν *Ἀχαιῶν*.

1. Κατωτέρω, σελ. 260.

2. Κατωτέρω, σελ. 260.

3. Ἀπολλώνιος Ρόδιος, 2, 514. — Σχολ. Ἀπολλ. Ρόδ., 2, 513. — Μ. Ἐτυμ., λ. Ἀθαμάντιον. — Πανυσανίας, 9, 24, I.

4. Κατωτέρω, σελ. 261.

5. Κατωτέρω, σελ. 261.

6. Κατωτέρω, σελ. 261.

7. Κατωτέρω, σελ. 261.

8. Κατωτέρω, σελ. 263.

Γραῖοι— Κριτήριο 1: *Γραῖα*, τοπωνύμιο στή Μακεδονία¹ καὶ στήν Ἰ. Βοιωτία². *Γραῖος*: ἀνθρωπωνύμιο στήν Ἡπειρο³.

Ἴωνες— Κριτήριο 1: *Ἴων*, ὑδρωνύμιο, στή Β.-Δ. Θεσσαλία καὶ στή Δ. Πελοπόννησο. *Ἴαν*, *Ἴουν*, ἀνδρωνύμιο, σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς Θεσσαλίας⁴.

Λαπίθαι— Κριτήριο 1: *Λάπιθος* ἢ *Λαπίθας*, ὄρος στήν Τριφυλία, *Λαπίθαιον*, ὄρος στή Λακωνία (Στέφανος Βυζάντιος) ἢ τόπος στὸν Ταύγετο (Παυσανίας)⁵. Αὐτὰ τὰ τοπωνύμια συχνὰ θεωροῦνται ὡς ἀποδείξεις παρουσίας Λαπιθῶν στὶς ὡς ἄνω χώρες. Ὡστόσο ἡ συσχέτιση αὐτῶν τῶν τοπωνυμίων μὲ τὸ ἔθνωνύμιο τῶν Λαπιθῶν πρέπει νὰ θεωρεῖται μόνον δυνητικὴ καὶ ὄχι ἀναγκαῖα. Πράγματι, λαμβανομένων ὑπ' ὄψη (α) τοῦ γεγονότος ὅτι πρόκειται γιὰ ὀνόματα ὀρέων καὶ (β) τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ θέμα *λαπιθ-* ἀνάγεται σὲ ἰνδοευρωπαϊκὴ ρίζα μὲ σημασίαν «πέτρα, βράχος»⁶, εἶναι ἐνδεχόμενον αὐτὰ τὰ ὀνόματα νὰ εἶναι ἀνεξάρτητα ἀπὸ παρουσία Λαπιθῶν. — Κριτήριο 2: *Ἐλάτεια*, ὄνομα πόλεως στήν Πελασγιώτιδα καὶ στή Φωκίδα. Αὐτὸ τὸ ὄνομα δὲν παράγεται ἀπὸ τῆ λέξη *ἔλατον*, δοθέντος ὅτι οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη πόλη βρίσκεται σὲ ὑψόμετρο ὅπου φύονται ἔλατα, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ μυθικοῦ προσώπου Ἐλάτου, ποὺ φέρεται ὡς Λαπίθης. *Κορώνεια*, ὄνομα πόλεως στή Βοιωτία καὶ στήν Ἀττικὴ. Ὁ τύπος αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος δηλώνει παραγωγή ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κορώνου, μυθικοῦ προσώπου ποὺ φέρεται ὡς Λαπίθης. *Φάλαρος*, ὄνομα ποταμοῦ στή Δ. Βοιωτία, *Φάληρον*, τοπωνύμιο στήν Ἀττικὴ. Αὐτὰ τὰ ὀνόματα δὲ σχετίζονται ἀναγκαστικὰ μὲ τὸν Φάληρο, μυθικὸ πρόσωπο ποὺ φέρεται ὡς Λαπίθης, δεδομένου ὅτι (α) ἀνάγονται στὸ ἐπίθετο *φάληρος* / *φαλαρός* «λευκός, λευκάζων» καὶ (β) λόγω τῆς ὡς ἄνω σημασίας του αὐτοῦ τὸ ἐπίθετο μπορεῖ νὰ χαρακτηρίζε ποτάμια καὶ αἰγιαλούς, καὶ ἐκεῖθεν νὰ ὀνοματοποιήθηκε ὡς ὄνομα ποταμῶν καὶ αἰγιαλῶν.

Μινῆαι— Κριτήριο 1: *Μινῆα*, ὄνομα πόλεως στή Β.-Α. Θεσσαλία. *Μινῆας*, ὄνομα ποταμοῦ στή Δ. Βοιωτία. *Μινῆιος*, ὄνομα ποταμοῦ στήν Τριφυλία⁷. — Κριτήριο 3: *Ὀρχομενός*, ὄνομα πόλεως στή Β.-Α. Θεσσαλία (σύμπτωση μὲ τοπωνύμιο

1. Κατωτέρω, σελ. 264.

2. Κατωτέρω, σελ. 264.

3. Κατωτέρω, σελ. 264.

4. Κατωτέρω, σελ. 265.

5. Κατωτέρω, σελ. 265.

6. Ἀνωτέρω, σελ. 187.

7. Κατωτέρω, σελ. 266-267.

Μινύα), στη Ν.-Α. Θεσσαλία (σύμπτωση με παράδοση για Μινύες και με Κλυμένη ή Περικλυμένη) και στη Δ. Βοιωτία (σύμπτωση με παράδοση για Μινύες, με τοπωνύμιο *Μινύας*, με ὁμώνυμο παλαιὸ θεὸ και με ἄλλες παλαιές θεότητες, τὸν Εὐφάμο και τὸν Περικλύμενο).

7. ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΑ ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΕΘΝΩΝ

Και κατά την ἀρχαιότητα και κατά τούς νεότερους χρόνους ἐπικράτησε ἡ τάση νὰ συσχετίζονται διάλεκτοι τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας και ἔθνη ἢ ομάδες ἐθνῶν.

Οἱ νεότερες ἔρευνες (19ος και 20ὸς αἰ.) ἐξακρίβωσαν ἀντιστοιχίες διαλέκτων τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς και ἐθνῶν τῆς ἴδιας ἐποχῆς¹, καθὼς και ομάδες συγγενῶν διαλέκτων τῆς ἴδιας ἐποχῆς. Ἐπίσης ἐπιδόθηκαν στήν προϊστορία τῶν ἐλληνικῶν διαλέκτων και συνακόλουθα στήν προϊστορία τῶν ἐλληνικῶν ἐθνῶν.

Κατὰ συνέπεια, τὰ δεδομένα και οἱ ὑποθέσεις πού προσκομίζουν οἱ διαλεκτολογικὲς ἔρευνες στή μελέτη τῆς προϊστορίας τῶν ἐλληνικῶν διαλέκτων συγκροτοῦν μία ἀκόμη κατηγορία στοιχείων συντελεστικῶν τῆς περιγραφῆς, τῆς ταυτίσεως και τῆς ἀναγνωρίσεως ἐλληνικῶν ἐθνῶν κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ.

Ἐπὶ τῆ σκοπιά ὅμως τοῦ ἀντικειμένου τῶν δικῶν μου ἐρευνῶν χρειάσθηκε, γιὰ λόγους μεθοδολογικούς, νὰ θεωρήσω ὡς μὴ δεδομένη τὴν ἀνταπόκριση μεταξὺ τῆς διαφοροποιήσεως τῆς πρωτο-ἐλληνικῆς γλώσσας σὲ διαλέκτους και τῆς διαφοροποιήσεως τῶν Πρωτο-Ἑλλήνων σὲ ἔθνη, ἀλλὰ νὰ ἐπιχειρήσω νὰ τὴν ἐλέγξω κατὰ περίπτωσιν, ἐργαζόμενος μέσα στὰ πλαίσια τῶν ἀπόψεων γιὰ τὴν ἀρχαῖες ἐλληνικὲς διαλέκτους πού διατυπώθηκαν ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1880 και ἔπειτα.

Στὴ συνέχεια συνοψίζω τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν μου.

Ἴωνες— Κατὰ τούς ἱστορικούς χρόνους ὅλοι ὅσοι μιλοῦσαν τὴν ἀττικὴν διάλεκτον και παραλλαγὲς τῆς ἰωνικῆς διαλέκτου στήν Εὐβοία, στίς Κυκλάδες και στήν Ἰωνία θεωροῦνταν Ἴωνες με τὴν εὐρεία σημασία τοῦ ὄρου. Ἄλλωστε οἱ ἀρχαῖοι ἐλάμβαν-

1. Ἀττικῆ-ἰωνικὴ διάλεκτος (Ἀττικὴ, Εὐβοία, Κυκλάδες, Ἰωνία και ἀποικίες) = Ἴωνες Ἀρκαδο-κυπριακὴ διάλεκτος (Ἀρκαδία, Κύπρος και, ἐν μέρει, Παμφυλία) = Ἀρκαδὲς. Αἰολικὴ διάλεκτος (Αἰολίς) = Αἰολεῖς. Δωρικὴ διάλεκτος (Δωρίς, Μεγαρίς, Κορινθία, Ἀργεῖα, Ἐπιδαυρία, Τροιζηνία, Αἴγινα, Λακωνία, Μεσσηνία, Κρήτη, μερικὲς Κυκλάδες, Δωδεκάνησος, Κνίδος, Ἀλικαρνασός, ἀποικίες τῶν προηγουμένων, ἐν μέρει και Παμφυλία) = Δωριεῖς. Θεσσαλικὴ διάλεκτος (Θεσσαλία) = Θεσσαλοί. Βοιωτικὴ διάλεκτος (Βοιωτία) = Βοιωτοί. Λοκρικὴ διάλεκτος (Ὀπουντία Λοκρὶς και Ὀζολία Λοκρὶς) = Λοκροί. Φωκικὴ διάλεκτος (Φωκίς) = Φωκεῖς. Αἰτωλικὴ διάλεκτος (Αἰτωλία) = Αἰτωλοί Ἀκαρνανικὴ διάλεκτος (Ἀκαρνανία) = Ἀκαρνανεῖς. Καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

ναν ρητά τη χρήση αὐτῶν τῶν διαλέκτων ὡς στοιχεῖο ἀναγνωρίσεως τῆς ἰωνικότητος¹. Μέχρι τῶν μέσων τοῦ 20οῦ αἰῶνα, οἱ εἰδικοί τοποθετοῦσαν τὴν ἀρχὴ τῶν ἀττικῶν-ἰωνικῶν ἰδιαιτεροτήτων στὴν Ἀττικὴ, θεωρουμένη ὡς μητρόπολις τῶν Ἰώνων τῆς Εὐβοίας, τῶν Κυκλάδων καὶ τῆς Ἰωνίας, γιὰ δὲ τὰ δείγματα τῶν ἰδίων ἰδιαιτεροτήτων ποὺ ἐμφανίζονται σποραδικὰ ἐκτὸς Ἀττικῆς, σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς ἑλλαδικῆς χερσονήσου συζητοῦσαν ἐὰν πρόκειται γιὰ φαινόμενα ἀττικισμοῦ ἢ γιὰ κατάλοιπα ἰωνικοῦ διαλεκτικοῦ ὑποστρώματος.

Μετὰ τὰ μέσα τοῦ 20οῦ αἰῶνα, πολλοὶ νεότεροι εἰδικοί ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ περισσότερες ἀπὸ αὐτὲς τὲς διαλεκτικὲς ἰδιαιτερότητες παρήχθησαν μετὰ τὴν διασπορὰ τῶν Ἰώνων πέραν τῆς ἑλλαδικῆς χερσονήσου. Μερικοὶ ἐξηγοῦν τὴν ἐξάπλωση αὐτῶν τῶν ἰδιαιτεροτήτων μὲ τὴν ὑπόθεση τῆς διαδόσεώς τους ἀπὸ τόπο σὲ τόπο λόγῳ μιμήσεως. Τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἔχουν διατυπωθεῖ πρὸς ὑποστήριξη τῶν ὡς ἄνω ἐκτιμήσεων δὲν τὰ κρίνω, λόγῳ ἀναρμοδιότητος. Διαπιστώνω ὅμως ὅτι τὰ συμπεράσματα ποὺ ἔχουν ἐξαχθεῖ ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἐπιχειρήματα προσκρούουν σὲ πραγματικότητες (α) γεωγραφικὲς καὶ (β) ἱστορικὲς.

(α) Κατὰ τὴν χρονικὴ περίοδο, στὴν ὁποία τοποθετοῦνται ἡ γένεση καὶ ἡ διάδοση τῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀττικῶν-ἰωνικῶν ἰδιαιτεροτήτων, ἡ ἀττικὴ-ἰωνικὴ χρησιμοποιεῖται μέσα στὰ ὄρια μιᾶς περιοχῆς ποὺ περιλαμβάνει τὴν Ἀττικὴ, τὴν Εὐβοία, τὴν συστάδα τῶν Κυκλάδων καὶ τὴν Ἰωνία, ἀποτελουμένη ἀπὸ ἐδάφη νησιωτικὰ καὶ ἡπειρωτικὰ. Ἐπὶ πλεόν δὲ τὰ μέρη αὐτῆς τῆς περιοχῆς χωρίζονται ἀπὸ θαλάσσιες ἀποστάσεις πολὺ μεγάλες γιὰ τὲς τότε συνθῆκες ναυσιπλοίας.

(β) Ἀπὸ τὸ 1200 π.Χ. περίπου ἕως τὸ 700 π.Χ. περίπου οἱ ἐπαφὲς μεταξὺ κοινοῦ τῆς περιοχῆς τῆς ἀττικῆς-ἰωνικῆς διαλέκτου καὶ μεταξὺ κοινοῦ τῆς ἴδιας περιοχῆς καὶ κοινοῦ τῶν ἄλλων διαλέκτους πραγματοποιοῦνταν ὑπὸ τὲς ἀκόλουθες συνθῆκες: (1) μέσα σ' ὅλη τὴ λεκάνη τοῦ Αἰγαίου, οἱ ἐλληνικὲς κοινωνίες ἐμφανίζονται ἀποκομμένες ἕως περίπου τὸ 900 π.Χ. Στὴ συνέχεια παρατηρεῖται βραδεία ἀποκατάσταση ἐπικοινωνιῶν, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ μετὰ τὸ 700 π.Χ. οἱ συνθῆκες φαίνονται ἐλάχιστες εὐνοϊκὲς γιὰ διαλεκτολογικὲς ἀλληλεπιδράσεις μεταξὺ μετακινουμένων ναυτικῶν καὶ ἐντοπίων· (2) Ἐκτὸς τούτου, παρατηρεῖται ὅτι τὰ προϊόντα τῆς ἰωνικῆς ζώνης κυκλοφοροῦν καὶ πέρα ἀπὸ τὰ ὄριά της· (3) Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Εὐβοεῖς, μολοντί εἶναι γείτονες καί, ἐπὶ πλεόν, εἶναι μέλη μιᾶς ὁμοσπονδίας μὲ τὸ ὄνομα Ἰῶνες ἕως τὸ 780/760 π.Χ.², ἀκολουθοῦν χωριστοὺς δρόμους.

1. Ἀνωτέρω, σελ. 183.

2. M. B. Sakellariou, «La situation politique en Attique et en Eubée de 1000 à 700 avant J.-C.» (= *Revue des Études Anciennes*, 88/89, 1976/1977, σσ. 11-21).

Ἄλλὰ γὰρ τὴν παροῦσα ἔρευνα δὲν ἔχει σημασία ἢ ἀπάντησις στὸ ἐρώτημα ἐὰν κάποιος ἀπὸ τοὺς ἀττικοὺς-ἰωνικοὺς νεωτερισμοὺς δημιουργήθηκαν πρὸ τῆς μετακινήσεως ἢ μετὰ τὴ μετακίνηση ἰωνικῶν πληθυσμῶν ἀπὸ τὴν ἑλλαδικὴ χερσόνησο πρὸς τὴν Εὐβοία, τὶς Κυκλάδες καὶ τὴν Ἰωνία, ἀλλὰ ἢ ἀπάντησις στὸ ἐρώτημα ἐὰν κάποιος ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς νεωτερισμοὺς δημιουργήθηκαν πρὸ τῆς διασπάσεως ἢ μετὰ τὴ διάσπαση τοῦ ἐνιαίου ἰωνικοῦ ἔθνους συνεπεῖα τῆς μετακινήσεώς του ἀπὸ τὴν Ἑσθιαιώτιδα. Αὐτὸ τὸ πρόβλημα τίθεται γὰρ τὶς ἀττικο-ἰωνικὲς ἰδιαιτερότητες ποὺ ἀπαντοῦν σποραδικὰ καὶ σὲ χώρους ἄλλων διαλέκτων, ὡς ἀκολούθως:

1) Ἐφελκυστικὸ -ν: ἓνα δείγμα στὴ Φθιώτιδα (μέσα 5ου αἰ.)¹· τρία δείγματα στὴν Ὀζολία Λοκρίδα (α' μισὸ τοῦ 5ου αἰ.)²· δύο δείγματα στὴ Σικυωνία (5ος αἰ.)³· ἓνα δείγμα στὴν Ἀρκαδία (Τεγέα, 4ος αἰ.)⁴· τρία δείγματα στὴν Κύπρο, ὅπου ἀποίκισαν Ἀρκαῖδες (4ος αἰ.)⁵· δείγματα στὴν Ἡράκλεια, ἀποικία τοῦ Τάραντος ποὺ ἦταν σπαρτιατικὴ ἀποικία (τέλος 4ου αἰ.)⁶· πολλὰ δείγματα στοὺς Δελφούς, ἐμφανιζόμενα σὲ τιμητικὰ ψηφίσματα γιὰ ξένους (ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνα καὶ ἔπειτα)⁷. Ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὰ δείγματα τοῦ ἐφελκυστικοῦ -ν μποροῦν νὰ ὀφείλονται σ' ἀττικὴ ἐπίδραση δικαιολογεῖται μόνον γιὰ ἐκεῖνα τῶν Δελφῶν καὶ τῆς Ἡρακλείας λόγῳ τῆς χρονολογίας τους καὶ τοῦ χαρακτήρα τῶν κειμένων στὰ ὅποια ἐμφανίζονται· καθόλου γιὰ τὰ δείγματα τῆς Ὀζολίας Λοκρίδος, τῆς Σικυωνίας, τῆς Ἀρκαδίας καὶ τῆς Κύπρου, ἀφοῦ αὐτὰ χρονολογοῦνται νωρίτερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἀττικῆς στὶς διαλέκτους αὐτῶν τῶν χωρῶν.

2) Κατάληξις -ὼν σ' ὀνόματα μνηῶν: *Ἀθηναίων*, στὴ Βοιωτία⁸, *Ἀγραστ- / Ἀγρεστῶν*⁹ καὶ *Ἀμών*¹⁰, στὴ Φωκίδα, *Δινῶν*¹¹, στὴν Ὀζολία Λοκρίδα.

Ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὰ δείγματα τῶν ὡς ἄνω ἀττικῶν-ἰωνικῶν χαρακτηριστικῶν ἀνάγονται σὲ ομάδες ποὺ μιλοῦσαν μία διάλεκτο πρόδρομῆ τῆς ἀττικῆς ἰωνικῆς, στὴν

1. E. Schwyzer, *Dial. graec. exempla epigraphica potiora*, ἀρ. 557 = W. Dittenberger, *Sylloge Inscr. Graec.*³, ἀρ. 55 = C. D. Buck, *The Greek Dialects*, ἀρ. 35.

2. F. Solmsen, *Inscriptiones graecae ad illustr. dial. selectae*, ἀρ. 46 = C. D. Buck, ἴδιο ἔργο, ἀρ. 59.

3. C. D. Buck, ἴδιο ἔργο, ἀρ. 96.

4. E. Schwyzer, ἴδιο ἔργο, no 656 = C. D. Buck, ἴδιο ἔργο, ἀρ. 19.

5. O. Masson, *Inscr. Cypr. Syllabicae*, ἀρ. 215 καὶ 216.

6. E. Schwyzer, ἴδιο ἔργο, ἀρ. 62 = C. D. Buck, ἴδιο ἔργο, ἀρ. 50.

7. Πρβλ. F. Bechtel, *Die griechischen Dialekte*, II, 1923, σ. 110.

8. Ἀνωτέρω, σελ. 207.

9. *Inscr. Graecae*, IX 1², ἀρ. 331, SGDI, ἀρ. 1787.

10. *Sammlung der griechischen Dialektinschriften*, ἀρ. 1920.

11. *Sammlung der griechischen Dialektinschriften*, ἀρ. 1908.

ἡπειρωτικῆ Ἑλλάδα κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, ἐνισχύεται ἀπὸ τὶς ἐξῆς παρατηρήσεις συμπτώσεων. Στὴ νότια Θεσσαλία (Θεσσαλιώτιδα-Φθιώτιδα) συμπίπτουν δεῖγμα ἐφελκυστικοῦ -ν, καὶ τὸ ἀνδρυνύμιο Ἰων¹. Στὴν Ὀζολία Λοκρίδα συμπίπτουν δεῖγμα ἐφελκυστικοῦ -ν, καὶ μυθικὸ πρόσωπο Ἰων². Στὴ Βοιωτία συμπίπτουν τὸ ὄνομα μὴνός *Ληραιών*³, καὶ παράδοση κατὰ τὴν ὁποία ἐκεῖ μιλοῦσαν παλαιότερα τὴν ἰωνικὴ⁴. Στὴ Σικυωνία συμπίπτουν: δεῖγμα ἐφελκυστικοῦ -ν καὶ τὸ μυθικὸ πρόσωπο Ἰανίσκος⁵.

Ἀρκάδες— Οἱ παλαιᾶς θεωρίες γιὰ τὴ γένεση τῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων ἀπέδιδαν στὴν προϊστορικὴ διάλεκτο τῶν Ἀρκαδῶν ὅλα τὰ φαινόμενα ποὺ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἐμφανίζονται στὴν ἀρκαδική, στὴν κυπριακὴ καί, ἐν μέρει, στὴν παμφυλιακὴ, καὶ ἐρμήνευαν ὡς ἐνδείξεις ἀρκαδικοῦ ὑποστρώματος τὰ σποραδικὰ δείγματα τέτοιων φαινομένων ποὺ διαπιστώνονται σὲ χῶρες τῆς Πελοποννήσου γύρω ἀπὸ τὴν Ἀρκαδίαν, στὶς ὁποῖες μιλοῦταν ἡ δωρικὴ. Ἡ ἀνακάλυψη τῆς διαλέκτου τῶν πινακίδων σὲ Γραμμικὴ Β ἄλλαξε τὰ δεδομένα καί, συνακόλουθα, ὀδήγησε σὲ νέες ὑποθέσεις, οἱ ὁποῖες συνάπτουν μὲ ἓνα ἢ ἄλλο τρόπο τὴν ἀρκαδικὴ μὲ τὴ διάλεκτο τῶν πινακίδων σὲ Γραμμικὴ⁶.

Γιὰ τὴν παροῦσα ἔρευνα δὲν ἔχει σημασία ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα ἐὰν κάποιος ἀπὸ τοὺς ἀρκαδο-κυπριακοὺς νεωτερισμοὺς σὲ σχέση μὲ τὴ διάλεκτο τῶν πινακίδων Β δημιουργήθηκαν πρὸ τῆς μετακινήσεως ἢ μετὰ τὴ μετακίνηση ἀρκαδικῶν πληθυσμῶν ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο πρὸς τὴν Παμφυλία καὶ τὴν Κύπρο, ἀλλὰ ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα ἐὰν ὑπάρχουν ἀρκαδο-κυπριακὲς ἰσόγλωσσες ποὺ νὰ δημιουργήθηκαν πρὸ τῆς διασπάσεως ἢ μετὰ τὴ διάσπαση τοῦ ἐνιαίου ἀρκαδικοῦ ἔθνους συνεπεῖα τῆς μετακινήσεώς του ἀπὸ βορειότερη περιοχὴ, πιθανότατα στὴ νοτιο-δυτικὴ Μακεδονία⁷. Δυστυχῶς, δὲν ἐπισημαίνονται ἔχνη τῆς ἀρκαδικῆς μετὰ τῆς νοτιο-δυτικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Πελοποννήσου (ἀντίστοιχα μὲ τὰ ἔχνη τῆς ἰωνικῆς ποὺ

1. Ἀνωτέρω, σελ. 196-199.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 196-199.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 219.

4. Πασασιάς, 2, 36, 3.

5. Ἀνωτέρω, σελ. 197.

6. Κατωτέρω, σελ. 221-224.

7. Οἱ Ἀρκάδες ἔχουν κοινὰ πολιτισμικὰ στοιχεῖα μὲ τοὺς Μακεδόνες (Λυκάων, Ἀέροπος, τροπὴ τοῦ ε πρὸ ἐρρίνου σὲ ι), ποὺ κατάγονται ἀπὸ τὸ ὄρος Λάκιμος (σημ. Ζυγός), τοὺς Βοιωτοὺς (Λυκάων/Λύκιος, Νύκτιμος/Νυκτεὺς), ποὺ κατάγονται ἀπὸ τὸ ὄρος Βοῖον (σημ. Σμόλικας-Γράμμος), καθὼς καὶ μὲ τοὺς Ἀθαμᾶνες (Ἀρκάς), τοὺς Θεσπερωτοὺς (Λυκάων) καὶ τοὺς Φθίους (Λυκάων). Ἐπὶ πλέον τὸ ἐθωνύμιο Ἀρκάδες συγγενεῖ μὲ τὸ ἐθωνύμιο Ἀρκτᾶνες.

έντοπίζονται στη Φθιώτιδα, την Όζολία Λοκρίδα, τη Σικυωνία και άλλοι¹. Από την άλλη όμως μεριά, μαρτυρείται για τη μακεδονική ένα δείγμα τροπής του ε πρό ερρίνου σε ι (ινδέα), η οποία είναι χαρακτηριστική της αρκαδο-κυπριακής.

Ἀχαιοί— Παλαιότερα, έπειτα από διάφορες άλλες υποθέσεις, επικράτησε ή άποψη ότι ή άρκαδο-κυπριακή διάλεκτος συνέχιζε διάλεκτο που μιλούσαν οι Ἀχαιοί κατά τους προϊστορικούς χρόνους². Μετά την ανάγνωση των πινακίδων σε Γραμμική Β, ή διάλεκτος που άνακλάται σ' αυτές έρμηνεύθηκε όχι άποκλειστικά βάσει των δεδομένων που παρουσιάζει, αλλά και υπό τó βάρος τής πεποιθήσεως ότι οι Ἀχαιοί μιλούσαν την άρκαδο-κυπριακή. Για τούτο και ή γλώσσα των πινακίδων σε Γραμμική γλώσσα λέγεται, χωρίς προβληματισμό, «άχαϊκή» ή «μυκηναϊκή».

Για τόν χαρακτήρα τής διαλέκτου των πινακίδων σε Γραμμική Β έχουν διατυπωθεί πολλές υποθέσεις, επικρατέστερες των οποίων είναι τρεις: 1) ήταν μία αρχαιότερη φάση τής άρκαδο-κυπριακής ή άχαϊκής (M. Ventris-J. Chadwick, P. Chantraine, F. R. Adrados, M. S. Ruy Pérez, C. J. Ruijgh, C. H. Whitman, L. R. Palmer)· 2) ήταν πρόδρομος τής άρκαδο-κυπριακής ή άχαϊκής και τής αιολικής (J. Chadwick, M. Ventris-J. Chadwick)· 3) ήταν πρόδρομος τής άρκαδο-κυπριακής ή άχαϊκής και τής άττικής-ίωνικής (E. Risch, J. Chadwick, P. Chantraine).

᾽Οστόσο και αυτές, οι πιο τεκμηριωμένες, υποθέσεις δέν άποδίδουν τή δέουσα σημασία στο γεγονός ότι δέν υπάρχουν κείμενα τής διαλέκτου των πινακίδων σε Γραμμική Β από την Ἀρκαδία, από την Ἀττική και από χώρες βορειότερες από τή Βοιωτία. ᾽Ως εκ τούτου δέ θεμελιώνονται οι γνώμες που έχουν διατυπωθεί για τά χαρακτηριστικά που θά παρουσίαζαν ή άρκαδική, ή ίωνική και ή αιολική την έποχή των πινακίδων.

1. ᾽Ανωτέρω, σελ. 219.

2. Αυτή ή άποψη στηρίχθηκε σε έλάχιστες και πολύ άσθενείς ένδείξεις (W. Deecke, R. Meister). ᾽Αντιθέτως, οι λόγοι που υποδεικνύουν τή διάκριση των προϊστορικών Ἀρκάδων από τους Ἀχαιούς είναι πολλοί και σημαντικοί, δεδομένου ότι οι μέν και οι δέ (α) τιμούσαν άλλες θεότητες (οι Ἀρκάδες: τόν Ἀρκάδα, τόν Λυκάονα και τόν Νύκτιμο· οι Ἀχαιοί τόν Πέλοπα, τόν Νηλέα, τόν Μελάμποδα, τόν Βίαντα, τόν Ἀγαμέμνονα)· (β) έντοπίζονται σε διαφορετικές χώρες (οι Ἀρκάδες στη νοτιοδυτική Μακεδονία, τή Ἐσθιαιώτιδα, τή κεντρική Ἑλλάδα και τήν Ἀρκαδία· οι Ἀχαιοί στη νότια Πελασγίωτιδα, τή Φθιώτιδα, τήν Ἀχαΐα Φθιώτιδα, τίς κοιλάδες του Σπερχειού και του Ἰνάχου, τή Βοιωτία, τή Μεγαρίδα, τήν Κορινθία, τήν Ἀργολίδα, τή Λακωνία, τή Μεσσηνία, τήν Τριφυλία, τήν Πισάτιδα). Βλ. πρόδρομη άνακοίνωση: M. B. Sakellariou, «Achéens et Arcadiens» (= *The History of the Greek Language in Cyprus, Proceedings of an International Symposium Sponsored by the Pierides Foundation, Larnaca, Cyprus, 8-13 September 1986*, Nicosia 1988, σσ. 9-17).

Ἡ εἰκόνα τῆς διαλέκτου τῆς Γραμμικῆς Β συγκροτεῖται ἀπὸ ψηφίδες πληροφοριῶν ποὺ ἀντλοῦνται ἀπὸ πινακίδες, οἱ ὁποῖες, μέχρι τοῦ παρόντος, ἔχουν βρεθεῖ κυρίως στὰ ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Πύλου. Οἱ προερχόμενες ἀπὸ ἄλλες θέσεις, τὶς Μυκῆνες, τὴν Τίρυνθα, τὴν Ἐλευσίνα, τὴ Θήβα, τὸν Ὀρχομενὸ, τὰ Χανιά καὶ τοὺς Ἀρμένους, εἶναι λίγες. Οἱ πινακίδες τῆς Πύλου χρονολογοῦνται μὲ βεβαιότητα περὶ τὸ 1200 π.Χ. Ἡ χρονολογία τῶν πινακίδων τῆς Κνωσοῦ συζητεῖται, ἀλλὰ ἡ ἐπικρατέστερη ἄποψη τὶς τοποθετεῖ περὶ τὸ 1370 π.Χ. Στὶς ὑπόλοιπες ομάδες πινακίδων ἀποδίδονται χρονολογίες μεταξὺ τοῦ 1250 καὶ τοῦ 1200 π.Χ.¹ Ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὰ πιὸ παλαιὰ κείμενα τῆς διαλέκτου τῶν πινακίδων σὲ Γραμμικὴ Β, στὶς πινακίδες τῆς Κνωσοῦ, χρονολογοῦνται περὶ τὸ 1370 π.Χ., προκύπτει ὅτι *terminus ante quem* γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῆς διαλέκτου δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ 1200 π.Χ., ὅπως ἔχει γίνεῖ δεκτό, ἀλλὰ τὸ 1370 π.Χ. Τὸ γεγονός ὅτι τὰ κείμενα ποὺ χρονολογοῦνται περὶ τὸ 1370 π.Χ. καὶ ἐκεῖνα ποὺ χρονολογοῦνται περὶ τὸ 1200 π.Χ. μαρτυροῦν τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ κείμενα τοῦ 1200 π.Χ. δὲν ἀποδίδουν τὶς ἀλλαγές ποὺ θὰ εἶχε ὑποστῆ ἡ διάλεκτος μετὰ τὸ 1370 π.Χ., καὶ τοῦτο ἐπειδὴ: εἴτε ἀνακλοῦν ἓνα ἰδίωμα ποὺ χρησιμοποιόταν μόνον στὰ ἀνάκτορα, καὶ εἰδικὰ στὸ ἐπίπεδο τοῦ γραφειοκρατικοῦ μηχανισμοῦ, ποὺ ἀπὸ τὴ φύση του ἔτεινε στὴν παγίωση τυπικῶν φράσεων· εἴτε οἱ γραφεῖς τῶν ἀνακτορικῶν ἀποθηκῶν διδάσκονταν μηχανικὰ νὰ δηλώνουν τὰ ἀντικείμενα καὶ τὶς πράξεις διακινήσεώς τους μὲ τοὺς συνδυασμοὺς χαρακτήρων, ποὺ καθιερώθηκαν περὶ τὸ 1370 π.Χ. καὶ δὲν παρακολούθησαν τὴν ἐξέλιξη τῆς γλώσσας ἕως τὸ 1200 π.Χ.

Ἡ διάλεκτος τῶν πινακίδων σὲ Γραμμικὴ Β δὲν ἐμφανίζει χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ἀποκλειστικὰ δικὰ της, ἐνῶ μετέχει σὲ ἰσόγλωσσες φαινομένων ἀπλωμένων σὲ διάφορες ἑλληνικὲς διαλέκτους ἱστορικῶν χρόνων: 1) τὴν ἀρκαδο-κυπριακὴ· 2) τὴν αἰολικὴ· 3) τὴν ἀρκαδο-κυπριακὴ καὶ τὴν ἀττικὴ-ἰωνικὴ· 4) τὴν ἀρκαδο-κυπριακὴ καὶ τὴν αἰολικὴ· 5) τὴν ἀττικὴ-ἰωνικὴ καὶ τὴν αἰολικὴ· 6) τὴν ἀρκαδο-κυπριακὴ, τὴν ἀττικὴ-ἰωνικὴ καὶ τὴν αἰολικὴ. Κατὰ τὴ γνώμη μου, αὐτὲς οἱ διαπιστώσεις πιθανολογοῦν τὰ ἐξῆς συμπεράσματα: (α) τὰ γνωρίσματα ποὺ εἶναι κοινὰ τῆς διαλέκτου τῆς Γραμμικῆς Β καὶ τῆς αἰολικῆς θὰ ἄρχισαν νὰ δημιουργοῦνται ἤδη τὴν ἐποχὴ ποὺ οἱ Ἀχαιοὶ κατοικοῦσαν στὴ νότια Θεσσαλία, θὰ αὐξήθηκαν ὅμως στὴ συνέχεια ἐξ αἰτίας παρατεταμένων ἐπαφῶν μεταξὺ τῶν Ἀχαιῶν ποὺ κατοικοῦσαν στὸν χῶρο ποὺ κάλυπτε τὴ Βοιωτία, τὴ Μεγαρίδα καὶ τὴ Β.-Δ. Πελοπόννησο καὶ τῶν Ἀχαιῶν ποὺ εἶχαν μείνει στὴ νότια Θεσσαλία, ὅπου διαμορφωνόταν ἡ αἰολικὴ· (β) τὰ

1. J.-P. Olivier, ἐν P. Treuil - P. Darque - J.-C. Poursat - G. Touchais (ed), *Les civilisations égéennes* 1989, σσ. 392-393.

γνωρίσματα που είναι κοινά τῆς διαλέκτου τῆς Γραμμικῆς Β καὶ τῆς ἀρκαδο-κυπριακῆς θὰ δημιουργήθηκαν ἐξ αἰτίας παρατεταμένων ἐπαφῶν μεταξὺ τῶν Ἀχαιῶν που ἐκτείνονταν ἕως καὶ τὴν Ἀργολίδα καὶ τῶν Ἀρκάδων (γ) ὅσον ἀφορᾷ στὰ γνωρίσματα που μοιράζονται (1) ἡ διάλεκτος τῆς Γραμμικῆς Β, ἡ ἀρκαδο-κυπριακὴ καὶ ἡ ἀττικῆ-ἰωνικὴ, (2) ἡ διάλεκτος τῆς Γραμμικῆς Β, ἡ ἀρκαδο-κυπριακὴ καὶ ἡ αἰολικὴ καὶ (3) ἡ διάλεκτος τῆς Γραμμικῆς Β, ἡ ἀρκαδο-κυπριακὴ, ἡ ἀττικῆ-ἰωνικὴ καὶ ἡ αἰολικὴ, αὐτὰ προϋποθέτουν τὴ διατήρηση ἀρκετὰ εὐχερῶν ἐπαφῶν ἀνάμεσα στοὺς κατοίκους μιᾶς περιοχῆς που συνόρευε μὲ τὴ Θεσσαλία, μὲ τὴν Ἀττικὴ καὶ μὲ τὴν Ἀρκαδία.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω συμπεράσματα προκύπτουν ἄλλα, τὰ ὅποια ἀφοροῦν στὴ χρονολόγηση τῆς δημιουργίας τῆς διαλέκτου τῆς Γραμμικῆς Β μέσα σὲ μία περιοχὴ που κάλυπτε τὴ Βοιωτία, τὴ Μεγαρίδα καὶ τὴ Β.-Α. Πελοπόννησο καὶ, κατ' ἐπέκταση, γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς ἀρχῆς τῆς ἐγκαταστάσεως Ἀχαιῶν στὴ Βοιωτία, στὴ Μεγαρίδα καὶ στὴ Β.-Α. Πελοπόννησο. 1) Ἀπὸ τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ παλαιότερα κείμενα τῆς διαλέκτου τῆς Γραμμικῆς Β, στὴν Κνωσό, που χρονολογοῦνται περὶ τὸ 1370 π.Χ., ἀπεικονίζουν στοιχεῖα τῆς φυσιογνωμίας που εἶχε τότε αὐτὴ ἡ διάλεκτος, προκύπτει ὅτι τὰ ἐν λόγω στοιχεῖα διαμορφώθηκαν πρὸ τοῦ 1370 π.Χ. 2) Ἀπὸ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀνάπτυξη κοινῶν γνωρισμάτων τῆς διαλέκτου τῆς Γραμμικῆς Β καὶ καθεμίας ἀπὸ τὶς γειτονικὲς τῆς διαλέκτους, ἐκείνης που μιλιόταν στὴν Ἀρκαδία, ἐκείνης που μιλιόταν στὴν Ἀττικὴ καὶ ἐκείνης που μιλιόταν βόρεια ἀπὸ τὴ Βοιωτία, ὀφειλόταν σὲ παρατεταμένες ἐπαφές τῶν χρηστῶν τῆς διαλέκτου τῆς Γραμμικῆς Β μὲ τοὺς χρηστες τῶν ὁμόρων διαλέκτων προκύπτει ὅτι οἱ χρηστες τῆς διαλέκτου τῆς Γραμμικῆς Β εἶχαν φθάσει στὸν χῶρο ἀπὸ τὴ Βοιωτία ἕως τὴν Ἀργολίδα ἀρκετὰ πρὶν ἀπὸ τὸ 1370 π.Χ. 3) Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως μεριά, τὸ γεγονός ὅτι ἡ διάλεκτος τῆς Γραμμικῆς Β δὲν ἔχει ἀποκλειστικὰ δικά της χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα, ἐμφαίνει ὅτι τὸ χρονικὸ διάστημα μεταξὺ τῆς εἰσχωρήσεως τῶν ὁμάδων που θὰ διαμορφωναν αὐτὴ τὴ διάλεκτο καὶ τῆς ἀναχωρήσεως τῶν χρηστῶν τῆς που ἔφθασαν στὴν Κνωσό περὶ τὸ 1370 π.Χ. δὲν ἦταν ἀρκετὰ παρατεταμένο ὥστε νὰ διαμορφωθῶν καὶ χαρακτηριστικὰ ἀποκλειστικὰ τῆς Γραμμικῆς Β. Συνεπῶς τὰ δύο τελευταῖα συμπεράσματα ὑποδεικνύουν μὲν ἓνα ἀνώτερο καὶ ἓνα κατώτερο πλαίσιο γιὰ τὴ χρονολογία τῆς ἀρχῆς τῆς διαλέκτου τῆς Γραμμικῆς Β, ἀλλὰ δὲν ἐπαρκοῦν ὥστε νὰ προσδώσουν ἀπόλυτες χρονολογίες σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια. Εὐτυχῶς, στὸ κενὸ που ἀφήνουν τὰ διαλεκτολογικὰ συμπεράσματα εἰσχωροῦν ἄλλες ἐνδείξεις, οἱ ὁποῖες, χωρὶς νὰ προσκομίζονται, οὔτε αὐτές, μία ἀπόλυτη χρονολογία, εὐνοοῦν ἓνα συμπέρασμα, κατὰ τὸ ὅποιο οἱ πρόγονοι τῶν χρηστῶν τῆς διαλέκτου που θὰ διαμορφωνόταν στὸν χῶρο ἀπὸ τὴ Βοιωτία ἕως τὴν Ἀργολίδα θὰ εἶχαν ξεχυθεῖ νότια ἀπὸ

τῆ Θεσσαλία ὄχι πρὸ τοῦ 1600 π.Χ. περίπου. Αὐτὸ τὸ συμπέρασμα προκύπτει ἀπὸ δεδομένα πού σχετίζονται μὲ τὸν τόπο καὶ τὸν χρόνον τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἔθνους τῶν Ἀχαιῶν¹.

Ἀπὸ τῆ διάλεκτο τῶν πινακίδων σὲ Γραμμικὴ Β δὲν μπορεῖ νὰ εἰκασθεῖ κανένα φαινόμενο πού, ἐνδεχομένως, θὰ προσιδίαζε σὲ μία διάλεκτο, τὴν ὁποία θὰ μιλοῦσαν οἱ Ἀχαιοὶ στῆ Ν. Θεσσαλία πρὶν ἐπεκταθοῦν νοτιότερα, περὶ τὸ 1600 π.Χ.

Αἰολεῖς— Ἡ παροῦσα ἔρευνα ὑποδεικνύει ὅτι τὸ ἐθνικὸ ὄνομα *Αἰολεῖς* δημιουργήθηκε λίγο πρὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ ὅτι τὸ ἔφερε ἕνα ἔθνος πού μόλις τότε σχηματιζόταν στὰ ὄρια τῆς κεντρικῆς Πελασγιώτιδος καὶ τῆς Θεσσαλιώτιδος². Ἡ ἔτυμολογία τοῦ ἔθνωνυμίου *Αἰολεῖς* ὀδηγεῖ εἴτε σὲ ὄνομα τόπου εἴτε στὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ Αἰόλου, ὁ ὁποῖος, πάλι σύμφωνα μὲ εὐρήματα τῆς παρούσας ἔρευνας, ἐντοπίζεται στὴν ἴδια στενὴ περιοχὴ³. Ἡ ἴδια ἔρευνα ὑποδεικνύει ἐπίσης ὅτι μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ τὸ ὄνομα τῶν Αἰολέων σχετίσθηκε παρετυμολογικὰ μὲ τὸ ἐπίθετο *αἰόλοι* πού σήμαινε, μετὰξὺ ἄλλων, «ποικίλοι». Αὐτὴ ἡ ἐξέλιξη συνέβη στὴ Λέσβο καὶ στὴν ἀπέναντι μικρασιατικὴ ἀκτὴ, ὅπου εἶχαν ἀποικίσει καὶ Αἰολεῖς μὲ τὴν ἀρχικὴ σημασία αὐτοῦ τοῦ ἔθνωνυμίου, ἀλλὰ καί, σὲ πολὺ μεγαλύτερη ἀναλογία, τμήματα διαφόρων ἐθνῶν προερχομένων, ἀμέσως ἢ ἑμμέσως, ἀπὸ τῆ Θεσσαλία καί, κατὰ συνέπεια, ὁμιλοῦντων διάλεκτο διαμορφωμένη στὴ Θεσσαλία. Ἡ μεταγενέστερη σημασία τῶν ὄρων *Αἰολεῖς*, *αἰολικὴ* ἐξαφάνισε τὴν ἀρχικὴ⁴.

Ὅλες οἱ θεωρίες περὶ γενέσεως τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν διαλέκτων τοποθετοῦν τὴ γένεση τῆς προϊστορικῆς αἰολικῆς στὴ Θεσσαλία. Ἀλλὰ στὴν προϊστορικὴ Θεσσαλία ἐντοπίζονται πλεῖστα ἔθνη, ὄχι μόνον Αἰολεῖς, ἀλλὰ καὶ Αἰνιᾶνες, Ἀχαιοί, Ἑλληνες, Λαπίθαι, Μάγνητες, Μινύαι, Μυρμιδόνες, Περαιβοί, Φθῖοι, Φλεγύαι. Συνεπῶς, εἴτε ἡ αἰολικὴ σχηματίσθηκε στὴ στενὴ περιοχὴ τῶν Αἰολέων, ὅποτε θὰ ὑπῆρξε ταύτιση ἐθνικοῦ ὀνόματος καὶ διαλέκτου· εἴτε ἡ αἰολικὴ σχηματίσθηκε σ' εὐρύτερη περιοχὴ, ὅποτε ὁ χῶρος τῆς διαλέκτου περιέλαβε καὶ ἄλλα ἔθνη. Ἐπειδὴ τὸ ὄνομα *Αἰολεῖς* γίνεται ἔθνωνύμιο λίγο πρὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ἐνῶ ἡ αἰολικὴ θὰ ἄρχισε νωρίτερα, εὐνοεῖται ἡ δεύτερη ὑπόθεση. Δηλαδὴ οἱ, ὅποιες καὶ ἂν ἦσαν, ἰδιαιτερότητες τῆς διαλέκτου πού διαμορφώθηκαν στὴν προϊστορικὴ Θεσσαλία καὶ ἐνσωματώθηκαν στὴν ἱστορικὴ διάλεκτο πού ὀνομαζόταν «αἰολικὴ», δὲ

1. Κατωτέρω, σελ. 343.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 176.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 176.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 176.

χαρακτήριζαν αποκλειστικά τη λαλιά τῶν προϊστορικῶν ἀρχικῶν φορέων τοῦ ἔθνωνυμίου *Αἰολεῖς*.

Δωριεῖς— Τὸ ἔθνος τῶν Δωριέων σχηματίσθηκε στὸ κέντρο τῆς Στερεᾶς ἀπὸ τὸ 1350 π.Χ. καὶ ἔπειτα ἀπὸ διάφορα προγενέστερα ἔθνικὰ στοιχεῖα· τὸ μεγαλύτερο μέρος του θὰ μεταναστεύσει καὶ θὰ διασκορπισθεῖ, μετὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς Πελοποννήσου καὶ τοῦ Αἰγαίου, τέλος, καὶ πέραν τοῦ Αἰγαίου. Εἶναι εὐλόγο νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ τῶν διαλέκτων ποὺ μιλοῦσαν οἱ διάσπαρτοι Δωριεῖς κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ ἀνάγονται στὴν κοιτίδα τους καὶ στὸν χρονολογικὸ ὀρίζοντα 1350-1100 π.Χ., ἐκτός, φυσικὰ, ἐκείνων τῶν χαρακτηριστικῶν ποὺ ἐνδεχομένως χρονολογοῦν οἱ εἰδικοί μεταγενεστέρως γιὰ λόγους γλωσσολογικούς.

Αἰτωλοί, Δόλοπες, Λοκροί, Μάγνητες, Περαιβοί, Φωκεῖς— Οἱ Αἰτωλοί, οἱ Δόλοπες, οἱ Λοκροί, οἱ Μάγνητες, οἱ Περαιβοί καὶ οἱ Φωκεῖς τοποθετοῦνται ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα στὶς χώρες ποὺ κατεῖχαν κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ (οἱ Μάγνητες πολὺ κοντὰ στὴν ὀριστικὴ τους χώρα). Οἱ πληροφορίες ποὺ ἔχουμε γιὰ τὶς διαλεκτικὲς διαφορὲς τους σὲ σχέση μὲ τὴ «βορειο-δυτικὴ» ἑλληνικὲς εἶναι πολὺ μεταγενέστερες καὶ δὲν παρέχουν ἐνδείξεις γιὰ τὶς διαλεκτικὲς ἰδιαιτερότητές τους, ἐὰν εἶχαν, κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ.

Βοιωτοί, Θεσσαλοί— Οἱ Βοιωτοὶ καὶ οἱ Θεσσαλοὶ τοποθετοῦνται ἀπὸ τὴν παράδοση πρὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ἀντιστοίχως στὴ Θεσσαλιώτιδα καὶ στὴ Θεσπρωτία. Οἱ πληροφορίες ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴ διάλεκτο καὶ τῶν μὲν καὶ τῶν δὲ εἶναι μεταγενέστερες τῆς ἀναχωρήσεώς τους ἀπὸ ἐκεῖνες τὶς χώρες, καὶ ἐπὶ πλέον ἐντοπίζονται, ὅχι σ' αὐτὲς τὶς ἴδιες, ἀλλὰ σ' ἄλλες: στὴ Βοιωτία καὶ στὴ Θεσσαλία. Λόγω τῆς ἀπωτέρας καταγωγῆς τους εἶναι δυνατὸν νὰ εἰκασθεῖ ὅτι καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἔθνη συμμετεῖχαν κάποιων πρώιμων ἰσογλώσσων τῆς «βορειοδυτικῆς» ἑλληνικῆς.

Ἀθαμᾶνες— Παλαιότερες ἔρευνες ἔχουν ἐπισημάνει ἐλάχιστες λέξεις καὶ ἐπίσης ἐλάχιστα ἀνθρωπωνύμια τῶν Ἀθαμάνων κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ.

Ἄβαντες, Αἰνιᾶνες, Γραῖοι, Ἑλληγες, Ἐπειοί, Λαπίθαι, Μινῶι, Μυρμιδόνες, Φθῖοι, Φλεγύαι— Οἱ Ἄβαντες, οἱ Αἰνιᾶνες, οἱ Γραῖοι, οἱ Ἑλληγες, οἱ Ἐπειοί, οἱ Λαπίθαι, οἱ Μινῶι, οἱ Μυρμιδόνες, οἱ Φθῖοι, οἱ Φλεγύαι (α) μνημονεύονται ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα μετὰ τῶν ἑλληνικῶν ἔθνων, ἀλλὰ (β) δὲν ἐπιβιώνουν κατὰ τοὺς ἱστορικούς

χρόνους και ως εκ τούτου δεν έχουμε άμεσα στοιχεία από τα όποια να συναγάγουμε χαρακτηριστικά της διαλέκτου του καθενός από αυτά. Είμαστε λοιπόν υποχρεωμένοι να κινηθοῦμε ἐντὸς τῶν πλαισίων πού μᾶς ὑποδεικνύουν οἱ ἀκόλουθες ἐνδείξεις.

1. Οἱ Αἰνιᾶνες, οἱ Ἑλληνες, οἱ Λαπίθαι, οἱ Μυρμιδόνες, οἱ Φθῖοι καὶ οἱ Φλεγυαὶ τοποθετοῦνται ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς Θεσσαλίας. Ἐπίσης στὴ Θεσσαλία ἐντοπίζονται ἀπὸ ἄλλες πηγές, καθὼς καὶ ἀπὸ ἐνδείξεις, οἱ Μινυαὶ.

2. Ὅπως εἶδαμε, οἱ εἰδικοί συμφωνοῦν ὅτι στὴ Θεσσαλία δημιουργήθηκαν οἱ πρῶτες ἰσόγλωσσες ἀπὸ ἐκεῖνες πού χαρακτηρίζουν τὴν αἰολικὴ διάλεκτο τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

3. Ἄλλὰ (α) τὰ ἐθωνώνυμια *Αἰνιᾶνες* καὶ *Ἑλληνες* περιέχουν τὸ ἐπίθημα *-αν-* (β) τὰ ἑλληνικὰ τοπωνύμια πού περιέχουν αὐτὸ τὸ ἐπίθημα ἐντοπίζονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στὴ δυτικὴ Ἑλλάδα. Κατὰ συνέπεια τῶν ἀνωτέρω, ἡ πρώτη σκέψη πρέπει νὰ εἶναι ὅτι οἱ Αἰνιᾶνες καὶ οἱ Ἑλληνες δὲν ἦσαν γηγενεῖς τῆς Θεσσαλίας, ἀλλὰ εἶχαν προέλθει ἀπὸ τὴν Ἥπειρο. Αὐτὴ ὅμως ἡ σκέψη δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιη, ἐπειδὴ νομιμοποιεῖται καὶ μία δεύτερη, δηλαδή τὸ ἐνδεχόμενο ὅτι ἡ γεωγραφικὴ κατανομὴ τῶν ἑλληνικῶν ἐθωνυμίων μὲ *-αν-* πού γνωρίζουμε ἀπὸ τὶς πηγές μας ἀνταποκρίνεται σὲ πραγματικότητες τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ὅχι ὅμως καὶ στὴν ἀρχική: μὲ ἄλλα λόγια ὅτι ἑλληνικὰ ἐθωνύμια μὲ *-αν-* μποροῦν νὰ σχηματίσθηκαν κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ καὶ στὴ Θεσσαλία.

4. Οἱ Ἄβαντες (α) τοποθετοῦνται ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα στὴν Εὐβοία, (β) ἀπὸ ἄλλες ὅμως μαρτυρίες καὶ ἐνδείξεις φαίνεται ὅτι κατάγονταν ἀπὸ τὴ Φωκίδα καὶ ὅτι ἕνα τμῆμα τους εἰσχώρησε στὴν Ἀργολίδα· ἐξ ἄλλου (γ) φαίνεται ὅτι ἡ μετακίνησή τους ἀπὸ τὴ Φωκίδα στὴν Εὐβοία καὶ στὴν Ἀργολίδα ἔγινε πολὺ νωρίς, ἴσως πρὸ τοῦ 1600 π.Χ. Ἐπομένως οἱ Ἄβαντες βρέθηκαν μέσα σὲ διαφορετικὰ διαλεκτολογικὰ περιβάλλοντα: οἱ ἀδιάσπαστοι Ἄβαντες, στὴ Φωκίδα, πρὸ τοῦ 1600 π.Χ., μέσα σὲ διαλεκτολογικὸ περιβάλλον ἄγνωστο, πάντως πρῶμο, ἄρα ἐλάχιστα διαφοροποιημένο· τὸ τμῆμα τῶν Ἀβάντων τῆς Εὐβοίας, μεταξὺ 1600 καὶ 1200 π.Χ., μέσα σὲ περιβάλλον ἄγνωστο, ἴσως ὅμως ἐκθετο σ' ἀλληλεπιδράσεις μὲ τὸ ἰωνικὸ τῆς Ἀττικῆς καὶ μέρους τῆς Βοιωτίας· τέλος, τὸ τμῆμα τῶν Ἀβάντων τῆς Ἀργολίδος, ἀπὸ τὸ 1600 καὶ ἔπειτα, μέσα στὸ περιβάλλον τῆς διαλέκτου τῶν πινακίδων σὲ Γραμμικὴ Β.

5. Οἱ Γραῖοι καὶ οἱ Ἐπειοὶ τοποθετοῦνται ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα καὶ ἀπὸ μεταγενέστερες πηγές, ἀντιστοίχως, στὴν ἀνατολικὴ Βοιωτία καὶ στὴν Ἥλιδα. Δὲν έχουμε κανένα στοιχεῖο ἐνδεικτικὸ τῆς διαλέκτου τῶν μὲν καὶ τῶν δέ.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΑΣΦΑΛΕΣΤΕΡΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ
ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ ΠΡΟ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ

Ἄβαντες

- Μυθικά πρόσωπα - θεότητες: Ἄβας (Ἄργολίς).
- Τοπωνύμια: Ἄβαι, ὄνομα πόλεως (Φωκίς).

Ἄθαμῶνες

- Μυθικά πρόσωπα-θεότητες: Ἄθάμας (Ἄθαμανία, Ἀχαΐα Φθιώτις, Βοιωτία). Θεμιστώ (Ἐστιαῖωτις, Ἄθαμανία, Ἀχαΐα Φθιώτις). Ἴνῶ (Ἄθαμανία [ὑπόθεση] Ἀχαΐα Φθιώτις, Βοιωτία).

Αἰνῶνες

- Μυθικά πρόσωπα-θεότητες: Αἰνείας (Β.-Α. Θεσσαλία).
- Τοπωνύμια: Αἰνία, ὄνομα πόλεως καὶ Αἴνιος, ὄνομα ποταμοῦ (Β.-Α. Θεσσαλία).

Αἰολεῖς

- Μυθικά πρόσωπα-θεότητες: Αἴολος, Σίσυφος, Κρηθεύς (κεντρική καὶ νότια Πελασγιῶτις).
- Τοπωνύμια: Αἰολεῖς ἢ Αἰόλα (Μαγνησία), Αἰολίς (Αἰτωλία).

Ἄρκαδες

- Μυθικά πρόσωπα-θεότητες: Ἄρκας (Ἄθαμανία Ἀρκαδία). Ἀέροπος (Μακεδονία, Ἀρκαδία). Λυκάων (Μακεδονία, Ἀρκαδία = Λύκος, Βοιωτία). Νύκτιμος (Ἀρκαδία = Νυκτεύς, Βοιωτία).

Ἀχαιοὶ

- Μυθικά πρόσωπα-θεότητες: Ἀγαμέμνων (Φωκίς, Βοιωτία, Ἀττική, Ἀργολίς, Ἀρκαδία, Λακωνία). Πέλοψ (Ν. Πελασγιῶτις, Βοιωτία, Β.-Δ. Πελοπόννησος, Λακωνία, Πισᾶτις, Ἡλεία). Νηλεύς (Ν. Πελασγιῶτις, Βοιωτία, Ἀττική, Κορινθία, Μεσσηνία, Κρήτη). Μελάμπους καὶ Βίας (Πελασγιῶτις, Ἀχαΐα Φθιώτις, Μεγαρίς, Ἀργολίς, Ἀρκαδία, Μεσσηνία).
- Τοπωνύμια: Νηλεύς, ποταμὸς (Εὐβοία).

Γραῖοι ἢ Γραικοὶ

— Τοπωνύμιο: Γραῖα (Α. Βοιωτία).

Δωριεῖς

— Φυλετικὸ σύστημα: Ὑλλεῖς, Δυμᾶνες, Πάμφυλοι.

Ἰωνες

— Μυθικὰ πρόσωπα-θεότητες: Ἴων, Ἰανίσκος (Δ. Λοκρίς, Ἀττική, Ἐπίδαυρος, Σικυών, Πισᾶτις)· Ἰωνίδες νύμφες (Πισᾶτις).

— Τοπωνύμια: Ἴων, ὄνομα ποταμοῦ (Ἐστιαῖωτις, Πισᾶτις - Β. Τριφυλία)· Ἰωναῖον ἄλσος (Τριφυλία).

— Ἀνθρωπωνύμιο: Ἴων (Πελασιῶτις, Θεσσαλιῶτις).

Λαπίθαι

— Μυθικὰ πρόσωπα-θεότητες: Πολυποίτης (Πελασιῶτις)· Λεοντεὺς (Πελασιῶτις)· Δρύας (Πελασιῶτις)· Ἐξάδιος (Πελασιῶτις)· Πολύφημος (Πελασιῶτις)· Ὀπλεὺς (Πελασιῶτις)· Φάληρος (Πελασιῶτις)· Πρόλοχος (Πελασιῶτις)· Κόρωνος (Πελασιῶτις, Ἀχαΐα Φθιώτις, Βοιωτία, Ἀττική, Σικυωνία)· Θησεὺς (Πελασιῶτις, Φωκίς, Ἀττική)· Αἰγεὺς (Πελασιῶτις, Βοιωτία, Ἀττική)· Πειρίθους (Πελασιῶτις, Ἀττική, Ἀρκαδία)· Καινεὺς (Πελασιῶτις, Σικυωνία)· Ἴσχυς (Πελασιῶτις, Ἀρκαδία)· Ἐλατος (Πελασιῶτις, Φωκίς, Ἀρκαδία).

Λοκροὶ

— Μυθικὰ πρόσωπα, θεότητες: Αἶας (Ἥπειρος, Ὀπουντία Λοκρίς)· Οἰλεὺς (Ἥπειρος, Ὀπουντία Λοκρίς)· Ἀσπετος (Ἥπειρος, Ὀπουντία Λοκρίς).

Μινῆαι

— Μυθικὰ πρόσωπα-θεότητες: Μινῆας (Δ. Βοιωτία)· Κλύμενος, Περικλύμενος, Ἐτεοκλύμενος, Κλυμένη, Περικλυμένη, Ἐτεοκλυμένη (Ν. Πελασιῶτις, Δ. Βοιωτία)· Εὐφάμος (Βοιωτία, Λακωνία).

— Τοπωνύμια: Μινῆας, ὄνομα ποταμοῦ (Δ. Βοιωτία)· Μινῆα, ὄνομα ὄρους καὶ πόλεως (Β.-Α. Θεσσαλία)· Μινυήιος, ὄνομα ποταμοῦ (Τριφυλία)· Ὀρχομενὸς (Β. Θεσσαλία, Ν. Πελασιῶτις, Δ. Βοιωτία, Ἀρκαδία).

Φλεγύαι

— Μυθικὸ πρόσωπο-θεότης: Φλεγύας.

8. ΤΙ ΗΤΑΝ ΤΟ ΕΘΝΟΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΧΙΛΙΕΤΙΑ Π.Χ.

Τὰ δεδομένα πού ἐξετάσαμε ἕως τώρα μᾶς παρουσιάζουν τὰ ἑλληνικά ἔθνη κατὰ τὴ δεύτερη χιλιετία π.Χ. ὡς ομάδες ἀνθρώπων πού πολιτισμικὲς ἰδιαιτερότητες τὰ κάνουν νὰ διακρίνονται ἀπὸ ἄλλες ἀνάλογες ομάδες καὶ νὰ συνέχονται ἐσωτερικά. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν παρατήρηση προκύπτει ὅτι τὸ ἔθνος ἦταν τότε μίᾶ αὐτοτελὴς, διακριτὴ καὶ συνεκτικὴ πολιτισμικὴ κοινότητα.

Ἄλλα ὅμως δεδομένα, πού δὲν ἔχουμε ἐξετάσει ἀκόμη, μᾶς δίνουν πολὺ ἐνδιαφέρουσες πρόσθετες πληροφορίες γιὰ τὸν χαρακτήρα τοῦ ἔθνους κατὰ τὴν ὡς ἄνω χρονικὴ περίοδο. Αὐτὰ τὰ δεδομένα προέρχονται (I) ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ ἔθνους στὰ ὀμηρικὰ ἔπη, (II) ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ ἔθνους σὲ παραδόσεις πού ἀποτυπώνονται σὲ μεθομηρικὰ κείμενα καὶ (III) ἀπὸ μερικὰ θεσμικὰ στοιχεῖα τοῦ ἔθνους πού ἐπιβίωσαν σ' ἑλληνικὲς πολιτικὲς κοινωνίες τῆς πρώτης χιλιετίας π.Χ.

Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ ΣΤΑ ΟΜΗΡΙΚΑ ΕΠΗ

Τὰ ὀμηρικὰ ἔπη ἀνακλοῦν μίᾶ εἰκόνα τοῦ ἔθνους, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ συνοψισθεῖ σὲ ἕξι σημεῖα: 1ο, Ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια μνημονεύουν ὡς ἑλληνικά ἔθνη πού ἔλαβαν μέρος στὸν Τρωικὸ πόλεμο τοὺς Ἀβαντες¹, Αἰνιᾶνες², Αἰτωλοὺς³, Ἀρκάδες⁴, Ἀχαιοὺς⁵, Βοιωτοὺς⁶, Ἑλληγες⁷, Ἴωνες⁸, Κεφαλλῆνες⁹, Λαπίθες¹⁰, Λοκροὺς¹¹, Μάγνητες¹², Μυρμιδόνες¹³, Περαιβοὺς¹⁴, Φθίους¹⁵. 2ο, Ἡ Ἰλιάς σαφῶς καὶ ἐπανει-

1. Ἰλιάς, Β 536, 541, Δ 464.

2. Ἰλιάς, Β 749.

3. Ἰλιάς, Β 638, Δ 527, Ε 843, Ι 529 κ.έ., Ν 218, Ο 282, Ψ 471, 633.

4. Ἰλιάς, Β 611, Η 134.

5. Ἰλιάς, Β 559-562, 681-684, Λ 670-762. Πρβλ. ἄνωτέρω, σελ. 177-178.

6. Ἰλιάς, Β 494, Ε 710, Ν 685, 700.

7. Ἰλιάς, Β 684.

8. Ἰλιάς, Ν 685.

9. Ἰλιάς, Β 631, Δ 330.

10. Ἰλιάς, Μ 128, 181.

11. Ἰλιάς, Β 527, Ν 686, 712.

12. Ἰλιάς, Β 756.

13. Ἰλιάς, Α 180, 328, Β 684, Η 126, Ι 185, 652, Λ 797, Π 12, 15, 39, 65, 155, 164, 194, 200, 220, 240, 266, 269, 506, 546, 564, Τ 14, 278, 299, Φ 188, Ψ 4, 6, 60, 129, Ω 397, 449, 536. Πρβλ. Ὀδύσεια, λ 495.

14. Ἰλιάς, Β 749.

15. Ἰλιάς, Ν 686, 693, 699.

λημμένως έννοεῖ ὅτι τὰ ὡς ἄνω ἔθνη ἀποτελοῦσαν ἄμεσα τμήματα τῶν λεγομένων Ἰαχαιῶν ἢ Ἀργείων ἢ Δαναῶν. 3ο, Τὸ ἴδιο ἔπος: (α) συνάπτει τοὺς Ἰαβαντες, τοὺς Αἰτωλοὺς, τοὺς Βοιωτοὺς, τοὺς Ἰωνες, τοὺς Κεφαλλῆνες, τοὺς Λαπίθες, τοὺς Λοκροὺς, τοὺς Μάγνητες καὶ τοὺς Φθίους μὲ ἀντίστοιχες πολιτικὲς κοινωνίες· (β) ένώνει τοὺς Αἰνιᾶνες καὶ τοὺς Περαιβοὺς ὡς μία ένιαία πολιτικὴ κοινωνία· (γ) χωρίζει τοὺς Ἰαχαιοὺς σὲ περισσότερες πολιτικὲς κοινωνίες· (δ) παρουσιάζει μία ἀπὸ τὶς ὡς ἄνω πολιτικὲς κοινωνίες νὰ περιλαμβάνει, ἐπὶ πλέον τμήματος Ἰαχαιῶν, τοὺς Ἐλληνες καὶ τοὺς Μυρμιδόνες. 4ο, Τὸ γεγονός ὅτι ένδεκα ἄλλες ἑλληνικὲς πολιτικὲς κοινωνίες ἀναφέρονται χωρὶς μνεία τοῦ ἔθνικοῦ ὀνόματος τῶν μελῶν τῆς δὲν ἐξυπακοῦει ὅτι καθεμία ἀπὸ αὐτὲς δὲν συνδεόταν μὲ ἓνα ἔθνος ἢ περισσότερα. 5ο, Ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια ἐμφανίζουν τὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ κοινωνία νὰ ἔχει τρία θεσμικὰ ὄργανα: ἓνα βασιλέα (βασιλεύς), ἓνα ἀριστοκρατικὸ συμβούλιο (ἀρχοί, βασιλεῖς, βουλευφόροι, ἡγήτορες ἢ δὲ μεδέοντες) καὶ μία συνέλευση (ἀγορὴ) προσιτὴ στοὺς ἄνδρες μιᾶς ὁμάδας πού δηλώνεται εἴτε μὲ αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα ἀντίστοιχου ἔθνους, ὅπως Κεφαλλῆνες, εἴτε μὲ τὸ ὄνομα κατοίκων πόλεως, ὅπως Ἰθακήσιοι, Πύλιοι¹. 6ο, Ἡ Ὀδύσσεια περισσότερο ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα φωτίζει σημεῖα τῆς εἰκόνας τῆς ὁμηρικῆς πολιτικῆς κοινωνίας σχετικᾶ (α) μὲ κοινωνικὴ διαστρωμάτωση ἐντὸς μιᾶς κοινότητος πού δηλώνεται μὲ τὸ ὄνομα ἑνὸς ἔθνους καὶ (β) μὲ κοινωνικὲς ὁμάδες ἐκτὸς αὐτῆς τῆς κοινότητος καὶ κατώτερες ἀπὸ αὐτήν, ὅπως οἱ μετανάστες (πού ἦσαν ἐλεύθεροι, ἀλλὰ ἄποροι, ὡς δ' ἐκ τούτου παρεῖχαν ἀμειβόμενη ἐργασία) καὶ οἱ δούλοι, ἄλλοι οἰκιακοὶ καὶ ἄλλοι ἀγροτικοί.

Ἀπὸ τὶς ὡς ἄνω παρατηρήσεις προκύπτουν τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα: (α) Οἱ ὁμηρικὲς πολιτικὲς κοινωνίες εἶχαν ὡς πυρήνα τὶς ὀντότητες τύπου ἔθνους. Αὐτὲς οἱ ὀντότητες εἶχαν προϋπάρξει τῶν πολιτικῶν κοινωνιῶν ὡς προ-πολιτικὲς κοινωνίες τύπου ἔθνους· (β) Οἱ ὁμηρικὲς πολιτικὲς κοινωνίες προέκυψαν ἐκ τῆς συντελέσεως παγιωτέρων καὶ ὀξυτέρων ταξικῶν διαφοροποιήσεων στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἔθνους (ἀριστοκρατικὴ τάξη διεκδικοῦσα ὑπεροχὴ ἔναντι τῶν λοιπῶν μελῶν τοῦ ἔθνους) καὶ στὴν εὐρύτερη κοινωνία (σύνολο ἔθνους ἔναντι μεταναστῶν καὶ δούλων)· (γ) Τὰ ὄργανα τῶν ὁμηρικῶν πολιτικῶν κοινωνιῶν —βασιλεύς, συμβούλιο συγκροτούμενο ἀπὸ ἀριστοκράτες, συνέλευση προσιτὴ σὲ ὄλους τοὺς ἄνδρες τοῦ ἔθνους— ἀνάγονταν σὲ ἀντίστοιχα ὄργανα τοῦ προπολιτικοῦ ἔθνους². (δ) Μολονότι ἡ καθεμία ἀπὸ τὶς ὁμηρι-

1. M. B. Sakellariou, *The Polis-State, Definition and Origin*, 1989, σσ. 356-371. = M. Β. Σακελλαρίου, *Πόλις, ἓνας τύπος ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κράτους*, 1999, σσ. 274-285.

2. Στὴν περίπτωση συνυπάρξεως δύο ἢ καὶ τριῶν ἰσοτίμων ἔθνων, ὅπως, ἀντιστοίχως, στὸ «βασίλειο τοῦ Γουνέως» καὶ στὸ «βασίλειο τοῦ Πηλέως», κάθε ἔθνος θὰ ἀπολάμβανε σχετικῆς αὐτονομίας σὲ τομεῖς ἐκτὸς τῶν ἀρμοδιότητων τοῦ κράτους καὶ θὰ διέθετε θεσμοὺς μὲ ἀρμοδιότητες

κές πολιτικές κοινωνίες μπορούσε να έχει ως πυρήνα είτε ένα έθνος, είτε δύο ή περισσότερα, είτε τμήμα ενός έθνους, φαίνεται καθαρά ότι ο τύπος της όμηρικης πολιτικής κοινωνίας με πυρήνα ένα μόνον έθνος ήταν ή κατάληξη μιᾶς εξέλιξεως που ήταν άμεση και άρχική, ενώ οι δύο άλλοι τύποι συνδυασμοῦ όμηρικῆς πολιτικῆς κοινωνίας και έθνους προϋποθέτουν εξέλιξεις σύνθετες και ύστερογενεῖς.

Ἐκ τῆν ἄλλῃ μεριά, ἐπιβάλλεται νὰ σημειωθεῖ τὸ γεγονός ὅτι τὰ όμηρικὰ ποιήματα δὲν ἀνακλοῦν τὸν τύπο τοῦ ἀνακτορικῆς κράτους ἐξουσιαζομένου ἀπὸ ἕνα *wa-na-ka* (ἀνακτα) πὸ μᾶς ἔγινε γνωστὸς διὰ τῶν πινακίδων σὲ Γραμμικὴ Β (πὸ ἔχουν βρεθεῖ προπάντων στὰ ἀνάκτορα τῆς Πύλου καὶ τῆς Κνωσοῦ, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες τοποθεσίες ἐντὸς μιᾶς ζώνης ἀπὸ τὰ βόρεια ὄρια τῆς Βοιωτίας ἕως τὰ δυτικὰ καὶ τὰ νότια τῆς Ἀργολίδος, εἶναι δὲ ἀρχαιότερα τοῦ τέλους τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, δηλαδὴ τοῦ χρονικοῦ ὀρίζοντος πὸ ἐννοεῖται ἀπὸ τὰ όμηρικὰ ποιήματα ὡς ἐκεῖνος τῶν γεγονότων στὰ ὁποῖα ἀναφέρονται αὐτά). Ἐν τούτοις οἱ πινακίδες τῆς Πύλου μνημονεύουν *pa-si-reu*, *ke-ro-si-ja* καὶ *da-mo*, φαίνεται δὲ ὅτι *da-mo* (δάμος) ἦταν μίᾳ γεωγραφικῆς ὑποδιαίρεση τοῦ μυκηναϊκοῦ κράτους, πὸ διοικοῦσε ὁ *pa-si-reu* (βασιλεὺς) καὶ ἡ *ke-ro-si-ja* (γεροουσία).

Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ ἐπικὴ ὕλη ἀπὸ τὴν ὁποία τροφοδοτήθηκαν ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια δὲ συγκρατοῦσε πιά ἀναμνήσεις θεσμῶν τοῦ ἀνακτορικῆς κράτους, ἀλλὰ ἀνακλοῦσε θεσμοὺς ἑνὸς τύπου κράτους πὸ διαδόθηκε στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὸ 1200 π.Χ. καὶ μεταφυτεῦθηκε στὴν Ἰωνία καὶ τὴν Αἰολίδα συνεπείᾳ τῶν μετακινήσεων πρὸς αὐτὲς τὶς περιοχὲς ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα πολυαριθμῶν πολυμελῶν ὁμάδων ἀπὸ τὸ 1200 καὶ ἔπειτα. Εἶναι θεμιτὸ νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι αὐτὸς ὁ τύπος κράτους, πὸ μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ ὡς πολιτικὴ κοινωνία συμπίπτουσα μετὰ ἕνα έθνος, ἀπαντοῦσε πρὸ τοῦ 1200 π.Χ., σὲ περιοχὲς, οἱ ὁποῖες δὲν εἶχαν περιέλθει στὴν ἐξουσία τῶν ἀνάκτων τῶν Μυκηναίων ἢ τῆς Πύλου ἢ ἄλλου ἀνακτορικῆς κέντρου πὸ δὲν ἔχει ἀκόμη ἀνασκαφεῖ, μετὰ δὲ τὸ 1200 π.Χ. ἐξαπλώθηκε καὶ στὰ κενὰ πὸ δημιουργήθηκαν στίς περιοχὲς τῶν κρατῶν ἀνακτορικῆς τύπου πὸ κατέρρευσαν, τοῦτο δὲ διότι κάτω ἀπὸ τὰ κράτη ἀνακτορικῆς τύπου εἶχαν ἐπιβιώσει έθνη ἢ τμήματα ἐθνῶν, τὰ ὁποῖα καὶ διατηροῦσαν τοὺς θεσμοὺς έθνους στὸ κλιμάκιο τοῦ *da-mo*.

Η ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΩΝ ΑΙΝΙΑΝΩΝ

Οἱ στοιχειώδεις πληροφορίες γιὰ τὸ έθνος κατὰ τὴ δεῦτερη προχριστιανικὴ χι-

στοὺς ἑν λόγῳ τομεῖς. Καὶ αὐτοὶ οἱ θεσμοὶ θὰ ἀνάγονταν στὸ προ-πολιτικὸ παρελθὸν κάθε χωριστοῦ έθνους.

λιετία πού άντλοῦμε ἀπό μεθομηρικὲς πηγὲς ἀφοροῦν ἀποκλειστικά τὴν ομάδα Αἰνιάνων πού, κατὰ τὸν 12ον αἰώνα π.Χ., μετακινήθηκε ἀπὸ τὴ βόρεια Θεσσαλία στὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ καὶ περιορίζεται σὲ τρία σημεῖα: 1ο, Ὁ ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῆς τῆς ομάδας χαρακτηρίζεται βασιλεύς. 2ο, Τὴν ἐποχὴ πού αὐτὴ ἡ ομάδα διαβιοῦσε στὴν περιοχὴ τῆς Κίρρας, ὁ τότε βασιλεὺς Οἶνοκλος λιθοβολήθηκε ἀπὸ τοὺς Αἰνιᾶνες ἔπειτα ἀπὸ μία περίοδο ξηρασίας¹. Ἡ θανάτωση τοῦ βασιλέα, μάλιστα διὰ λιθοβολισμοῦ, καὶ ἡ αἰτία της ἐρμηνεύονται ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἀρχαῖκὲς κοινότητες πιστεύουν ὅτι οἱ βασιλεῖς διαθέτουν μαγικὴ δύναμη ἰκανή, μεταξὺ ἄλλων, νὰ προκαλέσουν βροχὴ. Κατὰ συνέπεια, ἡ κοινότητα πού πάσχει ἀπὸ ἀνομβρία ἢ ἀπὸ ἄλλο κακὸ θεωρεῖ ὅτι ὁ βασιλέας ἔχει χάσει τὴ μαγικὴ δύναμή του, εἴτε λόγω ἡλικίας, εἴτε γιατί παρέλειψε μία ἱεροτελεστία, εἴτε γιατί ἀμάρτησε ἢ δυσαρέστησε τὴ θεότητα. Ἡ πράξη προϋποθέτει ἀπόφαση συμβουλίου «γερόντων», πού ἦταν ἀριστοκράτες, καὶ ἐπικύρωσή της ἀπὸ λαϊκὴ συνέλευση. 3ο, Ἡ ἴδια παράδοση μνημονεύει ἕναν Αἰνιᾶνα εὐγενή², γεγονός πού ἐνισχύει τὴν ὑπόθεση ὅτι ὑπῆρχε ἕνα ἀριστοκρατικὸ σῶμα, ὅπως τὸ συμβούλιο «γερόντων».

ΘΕΣΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΟΥ ἘΘΝΟΥΣ ΠΟΥ ΕΠΙΒΙΩΣΑΝ Σ' ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΧΙΛΙΕΤΙΑΣ Π.Χ.

Οἱ ἑλληνικὲς πολιτικὲς κοινωνίες τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς ἐμφανίζουν πολλὲς μορφὲς μεταξὺ τοῦ κράτους ἔθνος, μορφῆς πού συνεχίζει χωρὶς ἐνδιάμεσο τὸ προ-πολιτικὸ ἔθνος, καὶ τοῦ κράτους Πόλεως, μορφῆς πού εἶναι ἡ πιὸ ἀπομακρυσμένη ἀπὸ τὸ προ-πολιτικὸ ἔθνος³. Ἐν τούτοις παρατηροῦμε: 1ο, Ἀνεξαρτήτως μορφῆς, ὅλες οἱ ἑλληνικὲς πολιτικὲς κοινωνίες τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς παρουσιάζονται νὰ ἔχουν, ἀρχικά, ἕνα βασιλέα, ἕνα συμβούλιο συγκροτούμενο ἀπὸ εὐγενεῖς, καθὼς καὶ μία συνέλευση, στὴν ὁποία μετέχουν οἱ ἄνδρες μιᾶς κοινότητος πού ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῆς πολιτικῆς κοινωνίας⁴, κοινωνίας πού, ἐπὶ πλέον τῆς ἐν λόγω κοινότητος, περι-

1. Πλούταρχος, Ἡθικά, 294 Α, 297 Γ.

2. Πλούταρχος, Ἡθικά, 294 Α.

3. Μορφὲς τῶν ἑλληνικῶν πολιτικῶν κοινωνιῶν: F. Geschnitzer, *Gemeinde und Herrschaft: von den Grundformen griechischer Staatsordnung* (OeAW, Phil.-Hist. Klasse, 238, τεῦχος 3, 1960).— V. Ehrenberg, *Von den Grundformen griechischer Staatsordnung* (SBHAW, Hist.-Phil, Klasse. 1961, Abt. 3), σσ. 9-13, 16-28 = *Polis und Imperium* 1963, σσ. 105-108, 119-122.— M. B. Sakellariou, *The Polis-State, Definition and Origin* 1989, σσ. 302-470.

4. Ἀκόμη καὶ τὸ κράτος πόλεως εἶχε ὡς πυρῆνα του ἕνα εἶδος κοινότητος: M. B. Sakellariou, ἴδιο ἔργο, σσ. 27, 28, 38, 39, 40 κ.έ., 46, 59, 60, 62, 65, 66, 71, 72, 77, 78, 81, 111, 115, 116, 124 κ.έ., 135, 138 κ.έ., 147, 153, 154, 293, 294, 302 κ.έ. 457.

λαμβάνει δουλοπαροίκους και δούλους, καθώς και λίγους ελεύθερους χωρίς ιδιοκτησία. Έχουν δηλαδή οι έλληνικές πολιτικές κοινωνίες τής ιστορικής εποχής τὰ ἴδια ὄργανα με τὶς ὀμηρικές πολιτικές κοινωνίες, καθεμία ἀπὸ τὶς ὁποῖες, ὅπως εἶδαμε, ἔχει ὡς βασικό και κυρίαρχο συστατικό της, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἓνα ἔθνος και, κατ' ἐξάιρεση, συνδυασμούς ἔθνῶν ἢ τμημάτων ἔθνῶν. 2ο, Ἀκόμη και στήν πιὸ ἐξελιγμένη μορφή ἀρχαίας ἑλληνικῆς πολιτικῆς κοινωνίας, τὸ κράτος πόλεως, τὰ μέλη τῆς κοινότητος διαιροῦνται σὲ ὀντότητες πὸν λέγονται φρατρίαί, οἱ ὁποῖες περιλαμβάνουν μικρότερες ὀντότητες πὸν λέγονται γένη ἢ πάτραι ἢ πατριάί. Οἱ ἰωνικές και οἱ δωρικές πόλεις παρουσιάζουν και ἓνα κλιμάκιο ἀνώτερο τῆς φρατρίας, τὸ ὁποῖο ὀνομάζεται φυλή. Πολλὰ δεδομένα ὑποδεικνύουν ὅτι οἱ ὀντότητες τῶν τύπων φυλῆς και φρατρίας δημιουργήθηκαν μέσα σὲ κοινωνίες πὸν δὲν εἶχαν ἀκόμη ἐγκατασταθεῖ μόλιμα σὲ μία περιοχή, ἀλλὰ ἐξακολουθοῦσαν νὰ εἶναι νομαδικές. Πράγματι, (α) οἱ ὄροι φυλή και φρατρία ἔχουν ἀναφορὰ ὄχι σὲ τόπο, ἀλλὰ ὁ μὲν πρῶτος στήν ἔννοια τῆς γέννησης (πρβλ. *φυ-ναι*, *φυ-τόν*), ὁ δὲ δεῦτερος στήν ἔννοια τῆς συγγένειας (ἡ ρίζα φρατρ- ἀπαντᾷ ἐπίσης στή λατινική λέξη *frater* «ἀδελφός» και ἀνάγεται σὲ κοινὸ ἰνδοευρωπαϊκὸν τύπο, ὅθεν και γερμ. *Bruder*, ἀγγλ. *brother* κ.ἄ.)· (β) τὸ γεγονός ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν δωρικῶν φυλῶν μαρτυροῦνται σὲ πλεῖστες ὅσες δωρικές πόλεις ἀποδεικνύει ὅτι ἀνάγονται σ' ἐποχὴ ἀρχαιότερη τῆς ἰδρύσεως αὐτῶν τῶν πόλεων και δὴ και τῶν μεταναστευτικῶν κινήσεων πὸν προηγήθηκαν τῆς ἰδρύσεως τῶν ἐν λόγῳ πόλεων¹. 3ο. Ἀκόμη και μέσα στήν κλασική Ἀθήνα, πὸν ἦταν τὸ πιὸ ἐξελιγμένο κράτος τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, οἱ φυλές (τόσο οἱ τέσσερις προκλεισθένειες, ὅσο και οἱ δέκα κλεισθένειες, πὸν εἶναι βέβαια τεχνητές, ἔχουν ὅμως σχεδιασθεῖ κατὰ τὸ πρότυπο τῶν πρὸ αὐτῶν παραδοσιακῶν) και οἱ φρατρίες ἔχουν χωριστὰ ὄργανα και ἐπιτελοῦν διακεκριμένες λειτουργίες, μερικές τῶν ὁποίων φαίνονται προ-κρατικές².

Τὰ συμπεράσματα πὸν ἔγινε δυνατὸ νὰ συναχθοῦν χωριστὰ ἀπὸ τὶς ὡς ἄνω

1. Ἀνωτέρω, σελ. 211 κ.έ.

2. Δύο ἐνδείξεις: (1) Οἱ Φυλοβασιλεῖς, ἄρχοντες τῶν τεσσάρων προκλεισθενείων φυλῶν, ἐξακολουθοῦν στή μετακλεισθένεια Ἀθήνα νὰ συγκροτοῦν μαζί με τὸν Βασιλέα, ἓνα ἀπὸ τοὺς ἐννέα ἄρχοντες, δικαστήριο πὸν δικάζει ζῶα ἢ ἄψυχα, τὰ ὁποῖα ἔχουν προκαλέσει θάνατο ἀνθρώπου (Ἀριστοτέλης, Ἀθην. Πολ., 8, 3. 41, 2. 57, 4. — Πολυδεύκης, 8, 111 και 120). (2) Οἱ φράτρες, δηλαδή τὰ μέλη μιᾶς φρατρίας, συνεργόμενοι κατὰ τὴν ἐτήσια τριήμερη ἑορτὴ τῶν Ἀπατουρίων (βλ. πιὸ πάνω, σελ. 206), ἀναγνωρίζουν τὴ νομιμότητα τῶν ἀρρένων νεογνῶν πὸν παρουσιάζουν σ' αὐτοὺς οἱ γονεῖς, ἀποφασίζουν ἐὰν θὰ τὰ ἐγγράψουν στὸν κατάλογο μελῶν τῆς φρατρίας, προσφέρουν θυσία γιὰ τὴν ἐφηβεία τῶν ἀγορῶν και ἄλλη θυσία γιὰ τοὺς γάμους φρατέρων πὸν τελέσθηκαν μέσα στὸ ἔτος.

τρεις κατηγορίες δεδομένων συμπίπτουν ἐπὶ τῶν ἐξῆς σημείων: 1ο, τὸ προϊστορικό ἔθνος ἐμφανίζεται πρὸς τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ὡς πυρήνας πολιτικῆς κοινωνίας, φαίνεται ὅμως ὅτι προηγουμένως ἦταν μία αὐτόνομη προ-πολιτικὴ κοινότητα μὲ ἓνα βασιλέα, ἓνα συμβούλιο «γερόντων» καὶ μία συνέλευση ἀποτελουμένη ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄνδρες τῆς κοινότητος. 2ο, ἤδη τὴν ἐποχὴ πού ἦταν μία προ-πολιτικὴ κοινότητα, τὸ ἔθνος περιλάμβανε *φρατρίες*, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦνταν ἀπὸ γένη πού περιλάμβαναν συγγενικὲς οἰκογένειες¹.

Ὁ συγγενικὸς χαρακτήρας τῶν *φρατριῶν* καὶ τῶν *γενῶν* ἀνταποκρίνεται κατ' ἐξοχὴν σὲ οἰκονομικὲς συνθήκες ἀρχαιότερες τῆς γεωργίας, ἢ ὁποῖα συμβαδίζει μὲ μόνιμη ἐγκατάσταση, προϋπόθεση γιὰ τὴ δημιουργία σχέσεων προσδιοριζομένων ἀπὸ μακροχρόνια συμβίωση στὸν ἴδιον οἰκισμὸ, σὲ γειτονικοὺς οἰκισμοὺς καὶ σὲ περιοχὲς. Οἱ πρωτο-ἑλληνικὲς ομάδες, πρὶν εἰσχωρήσουν, περὶ τὸ 2500/2300 π.Χ. (;), σὲ μίαν ζώνη πού περιλάμβανε ἐδάφη τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἡπείρου καὶ τῆ βορειο-δυτικῆ Θεσσαλίας, εἶχαν διανύσει γιὰ πολλοὺς αἰῶνες μεγάλες ἀποστάσεις ἀσκώντας τὴ νομαδικὴ κτηνοτροφία. Κατὰ τὴν παραμονή τους στὴν ὡς ἄνω ζώνη, μέχρι περίπου τοῦ 1900 π.Χ., οἱ Πρωτο-Ἑλληνες, ὅσο καὶ νὰ ἐπιδόθησαν καὶ στὴ γεωργία, θὰ ἐξακολούθησαν νὰ εἶναι κυρίως κτηνοτρόφοι, καὶ δὴ ἡμινομάδες μετακινούμενοι μεταξὺ θερινῶν καὶ χειμερινῶν βοσκοτόπων. Μετὰ τὸ 1900 π.Χ., οἱ πρωτο-ἑλληνικὲς ομάδες πού μετακινήθηκαν νοτιότερα ἐπανῆλθαν στὸ βίον νομάδων μετακινούμενων μὲ τὰ κοπάδια τους. Τέλος, οἱ ομάδες πού δὲν ἐγκαταστάθηκαν σὲ ἐδάφη πρόσφορα γιὰ γεωργικὴ ἐκμετάλλευση, ἀλλὰ βρέθηκαν σὲ περιοχὲς ὄρεινές, ἐξακολούθησαν νὰ ἐκτρέφουν αἰγοπρόβατα μετακινούμενοι δύο φορές κάθε ἔτος.

Εἶναι εὐλόγο νὰ σκεφθοῦμε ὅτι οἱ δεσμοὶ μεταξὺ μιᾶς οἰκογένειας καὶ τοῦ γένους, στὸ ὁποῖο ἀνῆκε, ἢ μεταξὺ ἑνὸς γένους καὶ τῆς *φρατρίας*, στὴν ὁποῖα ὑπαγόταν, ἢ μιᾶς *φρατρίας* καὶ τοῦ ἔθνους, τοῦ ὁποίου ἦταν τμῆμα, συσφίγγονταν, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν ἓναν κοινὸ κίνδυνον ἢ γιὰ νὰ ἐκτελέσουν μίαν ἐπίθεση ἀπὸ τὴν ὁποῖα προσδοκοῦσαν κοινὰ ὀφέλη. Κατὰ τίς περιπτώσεις, οἱ ἀποφάσεις θὰ λαμβάνονταν ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸ τοῦ γένους ἢ ἀπὸ τὰ διοικητικὰ ὄργανα τῆς *φρατρίας* ἢ ἀπὸ τὸν βασιλέα, τοὺς γέροντες καὶ τὴ συνέλευση τοῦ ἔθνους. Ὡς συνέπεια θὰ ἀυξάνονταν τότε ἡ ἐπιβολὴ ἢ τοῦ γένους ἐπὶ τῶν οἰκογενειῶν του, ἢ τῆς *φρατρίας* ἐπὶ τῶν γενῶν της, ἢ τοῦ ἔθνους ἐπὶ τῶν *φρατριῶν* του. Ἀντιθέτως, ὅταν ἐπικρατοῦσαν καταστάσεις λιγότερο τεταμένες,

1. Γιὰ τὴν παρούσα ἔρευνα δὲν ἔχουν σημασία τὰ ζητήματα τῶν ἀρχικῶν σχέσεων μεταξὺ ἑνὸς ἔθνους καὶ τῶν *φρατριῶν* του (ἓνα ἔθνος = μία ἀρχικὴ *φρατρία*, ἀπὸ τὴν ὁποῖα κατάγονται νεότερες *φρατρίες* ἢ ὁμοσπονδία συγγενῶν ἢ καὶ ἀπλῶς συμμάχων *φρατριῶν*) καὶ μιᾶς *φρατρίας* καὶ τῶν *γενῶν* της (μία *φρατρία* = ἓνα ἀρχικὸ γένος ἀπὸ τὸ ὁποῖο κατάγονται νεότερα γένη ἢ ὁμοσπονδία συγγενικῶν *γενῶν*;).

οί δεσμοί θά χαλάρωναν καί τὰ περιθώρια αὐτονομίας τῶν κατωτέρων κλιμακίων ἐναντι τῶν ἀνωτέρων θά εὐρύνονταν.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐλληνικῶν ἐθνῶν ποὺ ταυτίσαμε εἶναι πολὺ μεγάλος γιὰ τὴν ἔκταση τῆς ἐλλαδικῆς χερσονήσου. Ὡς ἐκ τούτου δικαιολογεῖται κανεὶς νὰ ὑποθέσει ὅτι τὰ ἔθνη θά ἦταν ὀλιγάνθρωπα, μάλιστα δὲ ὅταν ἀντλοῦσαν τὰ πρὸς συντήρησή τους μέσα κυρίως ἀπὸ τὴν κτηνοτροφία, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ πολὺ ἀραιὸ πληθυσμὸ.

R É S U M É

Aperçu de recherches sur les *ethnè* grecs à l'âge du Bronze. Première partie

Première partie d'une communication préliminaire des résultats de recherches qui vont paraître sous le titre «*Ethnè* grecs à l'âge du Bronze» dans la série MEΛΕΤΗΜΑΤΑ, publiée par le Centre de l'Antiquité Grecque et Romaine relevant de la Fondation Nationale de Recherches.

Vingt cinq *ethnè* sont concernés: 1. Abantes, 2. Achéens (dans le sens originel du terme), 3. Ainianes, 4. Arcadiens, 5. Athamanes, 6. Béotiens, 7. Dolopes, 8. Doriens, 9. Éoliens, 10. Épéens, 11. Étoliens, 12. Grai(k)oi, 13. Hellènes, 14. Ioniens, 15. Kephallènes, 16. Lapithes, 17. Locriens, 18. Magnètes, 19. Minyens, 20. Myrmidons, 21. Perhaibes, 22. Phocidiens, 23. Phthioi, 24. Phlégyans, 25. Thessaliens.

Dans le livre à paraître, chaque *ethnos* est étudié dans un chapitre respectif. Tous les chapitres sont divisés en deux sections, la première s'occupant des traits qui distinguent chaque *ethnos* sous étude de tout autre et en même temps sont partagés par tous les fragments de cet *ethnos*, la seconde cherchant à découvrir des traces de sa présence dans divers pays. La communication ne réprend pas ce plan, mais regroupe les points autour de quatre axes: 1. données, problèmes de méthode et conclusions portant sur les traits distinctifs des *ethnè*; 2. données, problèmes de méthode et conclusions portant sur la situation des *ethnè* dans l'espace; 3. données, problèmes de méthode et conclusions portant sur la situation des *ethnè* dans le temps; 4. mouvements, divisions et dispersion des *ethnè*. A la faveur de ce regroupement, le lecteur pourra mieux saisir la raison d'être des règles que nous nous sommes imposées à l'endroit de chaque catégorie de données et de chaque type de problèmes et juger de la cohérence de leur application.

De surcroît, cette communication diffère du livre à paraître par ce qu'elle abrège ou même omet plusieurs discussions portant sur des points de détail; elle évite également toutes les références à la bibliographie, mais pas celles aux sources.

Présentée aujourd'hui, la première partie de la communication, concerne, nous l'avons dit, les données, les problèmes et les conclusions portant sur les traits qui permettent à identifier et individualiser chaque *ethnos*. Cette partie a huit sections:

1. Noms ethniques (pp. 173-191).

Nous traitons du nom ethnique de chaque *ethnos* particulier des points de vue d'applications, d'origine et d'étymologie. Concernant le dernier point, nous ne proposons pas des nouvelles étymologies, mais tâchons de constater si le sens qu'implique chacune des étymologies déjà avancées est confirmé par des données indépendantes. Aussi constatons-nous qu'aucune ne se prête à une confirmation directe. Cependant, il ressort par ailleurs que les noms ethniques Ἄβαντες, Αἰολεῖς, Ἀρκάδες, Ἀχαιοί, Ἴωνες, Μινῶαι et Φλεγῶαι ne sont pas primaires, mais dérivent de noms d'anciens dieux et que les théonymes respectifs Ἄβας, Αἰόλος, Ἀρκάς, Ἀχαιός, Ἴων, Μινῶας et Φλεγῶας, eux, s'offrent à une étymologie susceptible d'être confirmée de point de vue sémantique, puisque Ἀρκάς et Φλεγῶας se rattachent à des noms communs désignant des animaux (en occurrence, des totems), alors que Ἄβας, Ἀχαιός, Ἴων et Μινῶας répondent à des noms propres désignant des cours d'eaux (voir ci-après).

2. Divinités et autres figures mythiques (pp. 191-204).

a. Nous confirmons certaines hypothèses précédemment avancées et proposons certaines nouvelles au sujet de figures mythiques issues d'anciennes divinités. Elles sont: Abas, dieu fluvial; Achaïos, dieu aquatique, et Achaïa; Achille, dieu maritime et chthonien; Agamemnon, dieu chthonien et aquatique, guérisseur aussi; Aias, dieu fluvial; Aïolos, dieu des vents, localisé en Thessalie, préfigurant l'Éole de l'*Odyssée*; Aïolèia, déesse génitrice universelle; Aigée; Aipytos; Arcas, dieu-ours, totem des Arcadiens; Aspétos; Athamas; Bias, dieu fluvial; Clyménos et Clyménè, divinités chtoniennes; Créthée; Euphamos, dieu chthonien; Ion, dieu fluvial et guérisseur; Ioni(a)des,

nymphes aquatiques et guérisseuses; Inacho > Ino, déesse aquatique; Lycaon/ Lycos et Nyctimos/ Nycteus, paire de dieux, l'un du jour et l'autre de la nuit; Mélampous, dieu dévin; Minyas, dieu chthonien et fluvial; Nélée, dieu chthonien et fluvial; Oilée; Pélops; Phlégyas, dieu-aigle, totem des Phlégyens; Salmonée; Thésée.

b. Nous attribuons certaines divinités à divers *ethnè*. A savoir: aux Abantes: Abas; aux Achéens: Achaïos et Achaïa, Achille, Agamemnon, Mélampous et Bias, Nélée, Pélops; aux Arcadiens: Aipytos, Arcas, Lycaon et Nyctimos; aux Athamans: Athamas; aux Béotiens: Lycos et Nycteus; aux Éoliens: Aiolos, Aioloia, Créthée, Salmonée; aux Lapithes: Aigée, Thésée et autres héros susceptibles d'être issus d'anciens dieux; aux Locriens: Aias, Aspétos, Oilée; aux Minyens: Minyas, Euphamos, Clyménos et Clyméne; aux Phlégyens: Phlégyas.

3. Fêtes (pp. 204-206).

La fête ionienne-attique des Apatouria semble exister avant la fin de l'âge du Bronze; cependant, la question de savoir si, oui ou non, elle remonte aux Proto-Ioniens est restée ouverte.

4. Calendriers et noms de mois (pp. 206-209).

a. Les noms de mois communs aux calendriers d'Athènes et de nombreuses cités ioniennes semblent être antérieurs à la fin de l'âge du Bronze, mais nullement remonter aux Proto-Ioniens; pourtant, cette hypothèse est envisageable pour la désinence *-ων*.

b. Au nombre des mois doriens, seul le nom *Κρανεῖος* aurait débuté au berceau des Doriens, en Grèce centrale; les noms *Πάναμος*, *Ἄρταμίτιος*, *Ἀπελλαῖος* et *Ἀργιάνιος* (> *Ἀργιώνιος*, *Ἀγεροάνιος*) seraient plus anciens et remonteraient aux parages des monts Pinde et Boion, d'où partirent les ancêtres (1) des Macednoi, qui finirent par devenir partie constituante des Doriens, (2) des Macédoniens, (3) des Thessaliens, (4) des Béotiens, (5) des Locriens.

5. *Phylai* et noms de *phylai* (pp. 209-214).

a. Nous confirmons la vue selon laquelle les noms des *phylai* ioniennes-attiques *Αἰγικορεῖς*, *Ἀργαδεῖς*, *Γελέοντες*, *Ὀπλητες* existeraient en Grèce avant la fin des mouvements migratoires en direction de l'Ionie. Mais la recherche

que nous avons menée pour répondre à la question de savoir si ces noms débute-
rent en Attique ou au berceau des Proto-Ioniens n'a pas été concluante.

b. Nous confirmons la vue selon laquelle les noms des *phylai* doriennes
Ἰλλεῖς, Δυμῶνες, Πάμφυλοι ont précédé la dispersion des Doriens; d'autre part,
nous concluons à ce que l'*ethnos* dorien était issu d'une fusion d'éléments
originellement indépendants, les principaux étant un groupe localisé en
Grèce centrale et adorant Héraclès et un groupe venu du Pinde et répondant
au nom Μακεδνοί. Dès lors que le héros éponyme des Ἰλλεῖς est affilié à Hé-
raclès, la *phylè* dorientale de ce nom tirerait son origine du premier groupe.
Ceci étant donné et le nom Πάμφυλοι suggérant que la *phylè* ainsi appelée
serait constituée de gens provenant d'ethnies diverses, les dénommés Δυμῶ-
νες se rattacheraient aux Μακεδνοί.

6. Anthroponymes et toponymes (pp. 214-217).

En nous nous imposant des critères plus rigoureux que ceux dont on se
sert souvent, nous avons retenu un nombre très restreint d'anthroponymes
et de toponymes susceptibles d'être rattachés à des *ethnè* particuliers.

7. Traits dialectaux (pp. 217-226).

Les spécialistes datent les traits des dialectes grecs avant ou après les
textes écrits en Linéaire B et avant ou après les mouvements qui eurent lieu
en Grèce et dans l'Égée vers la fin de l'âge du Bronze. Or, suivant les con-
clusions de nos recherches, certains *ethnè* grecs, les Ioniens, les Arcadiens
et les Achéens notamment, se formèrent et se dispersèrent dans divers pays
helladiques bien avant ces deux repères chronologiques. Pour ces *ethnè* donc la
question se pose de savoir s'ils avaient des particularités dialectales à l'époque
de leur unité. Faute de compétence, nous nous bornons à poser la question et
à esquisser certaines voies d'approche en espérant de susciter des prises de
position de la part des spécialistes.

8. L'*ethnos* à l'âge du Bronze (pp. 229-235).

Les poèmes homériques évoquent uniquement un type de société politi-
que liée à un *ethnos*, rarement à des fragments d'un *ethnos* (celui des Achéens,
dans le sens originel du terme) ou à des *ethnè* unis sous un roi (Ainians et
Perhaibes; Achéens, Hellènes et Myrmidons). Ces sociétés disposent de trois

institutions: d'un roi, d'un Conseil d'Anciens, composé de nobles, et d'une Assemblée désignée du nom de l'*ethnos* respectif et accessible aux hommes de cet *ethnos*. Ce type de société politique serait issu d'un type de société pré-politique, elle aussi coïncidant avec un *ethnos*, formé de clans apparentés, dans des conditions pré-sédentaires. On retrouve les mêmes institutions dans un fragment de l'*ethnos* des Ainianes en voie d'émigrer.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 1ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2001

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

‘Ο ‘Ακαδημαϊκός κ. **Κωνσταντῖνος Δρακάτος** λέγει τὰ ἐξῆς:

‘Εχω τὴν τιμὴ νὰ παρουσιάσω δύο βιβλία, τὰ ὅποια ἀναφέρονται σὲ θέματα τοῦ εὐρύτερου χρηματοοικονομικοῦ χώρου. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ ἐξελίξεις στὸν χῶρο αὐτό, στὴ φάση ποὺ βρίσκεται ἡ ἑλληνική, ἀλλὰ καὶ ἡ παγκόσμια οἰκονομία γενικότερα, παίζουν ἓνα ξεχωριστὸ ρόλο καί, γι’ αὐτό, ἀποτελοῦν ἀντικείμενο συνεχοῦς παρακολουθήσεως καὶ χρήζουν σωστῆς καὶ ἐγκαιρῆς ἀντιμετωπίσεως. Πέραν ὅμως τοῦ ἐνδιαφέροντος ποὺ παρουσιάζουν τὰ σχετικὰ θέματα, ἰδιαίτερη σημασία ἔχει τὸ ὅτι οἱ συγγραφεῖς τῶν βιβλίων αὐτῶν διαθέτουν ὄχι μόνον τὴν ἀπαιτούμενη θεωρητικὴ κατάρτιση καὶ ἐρευνητικὴ πείρα, ἀλλὰ καὶ βαθιὰ γνώση τῶν προβλημάτων τοῦ χρηματοοικονομικοῦ χώρου, λόγῳ τῆς ἐπιτυχοῦς θητείας τους σὲ καίριες θέσεις του.

* * *

Γεώργιος Προβόπουλος καὶ Παναγιώτης Καπόπουλος, «‘Η δυναμικὴ τοῦ χρηματοοικονομικοῦ συστήματος». Ἐκδόσεις Κριτική, Ἐπιστημονικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀθήνα, 2001, σελ. 244.

Ἐκτὸς τούτων συγγραφεῖς τοῦ βιβλίου, ὁ μὲν κύριος Γεώργιος Προβόπουλος εἶναι Ἀναπληρωτὴς Καθηγητὴς στὸ Τμῆμα Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Οἰκονομικὸς Σύμβουλος τῆς Alpha Bank καὶ Πρόεδρος τοῦ Ἐπιστημονικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐνώσεως Ἑλληνικῶν Τραπεζῶν, ὁ δὲ κύριος Παναγιώτης Καπόπουλος οἰκονομολόγος στὴ Διεύθυνση Οἰκονομικῶν Μελετῶν τῆς Alpha Bank. Οἱ συγγραφεῖς ξεκινοῦν ἀπὸ τὴ βασικὴ διαπίστωση ὅτι τὸ χρηματοοικονομικὸ σύστημα βρίσκεται κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες σὲ στάδιο ταχύτατου μετασχηματι-

σμοῦ, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου οἱ τράπεζες ἐπεκτείνονται σὲ ὅλο τὸ φάσμα τῶν χρηματοοικονομικῶν ἐργασιῶν, ἐνῶ ἄλλες, μὴ τραπεζικὲς ἐπιχειρήσεις ἔχουν ἀρχίσει νὰ προσφέρουν καὶ αὐτὲς τραπεζικὲς ἐργασίες. Οἱ προσπάθειες ἐπικεντρώνονται στὴν ἀνάλυση τοῦ πολύπλοκου αὐτοῦ φαινομένου, πού βρίσκεται σὲ δυναμικὴ ἐξέλιξη καὶ ἀσκεῖ πολλαπλὲς ἐπιδράσεις σὲ ὁλόκληρο τὸ οἰκονομικὸ σύστημα.

Τὸ βιβλίο ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία μέρη, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὴ δομὴ, τὴ σταθερότητα καὶ τὴν ἐποπτεία τοῦ χρηματοοικονομικοῦ συστήματος καὶ ὑποδιαροῦνται σὲ ὀκτώ κεφάλαια. Τῶν κεφαλαίων προτάσσεται εἰσαγωγὴ καὶ ἀκολουθεῖ διεθνὴς βιβλιογραφία. Τὸ Κεφάλαιο 1 τοῦ Πρώτου Μέρους καλύπτει θέματα σύγχρονης τραπεζικῆς θεωρίας καὶ πρακτικῆς. Ἐξετάζονται οἱ φάσεις ἀπὸ τὶς ὁποῖες πέρασε ὁ τραπεζικὸς θεσμός, ὡς παράγων διοχετεύσεως τῶν ἀποταμιευτικῶν πόρων τῆς κοινωνίας σὲ παραγωγικὲς δραστηριότητες, ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ μορφή τῶν τραπεζικῶν λειτουργιῶν μέχρι τὴ διεθνοποίησή τους στὴ μεταπολεμικὴ περίοδο, καὶ γίνεται ἀναφορὰ στὰ διεθνῆ συστήματα πληρωμῶν καὶ στὸν ρόλο τῆς διατραπεζικῆς ἀγορᾶς.

Στὰ ἐπόμενα δύο κεφάλαια ἀναλύονται προβλήματα τῆς τραπεζικῆς πράξεως, τὰ ὁποῖα εἴτε βρίσκονται ἤδη σὲ ἐξέλιξη εἴτε ἀναμένεται νὰ ἐμφανισθοῦν μελλοντικῶς. Συγκεκριμένα, τὸ Κεφάλαιο 2 πραγματεύεται τὶς συνθήκες πού τείνουν νὰ διαμορφωθοῦν σὲ διεθνὲς καὶ εὐρωπαϊκὸ ἐπίπεδο. Κατ' ἀρχάς, ἐντοπίζονται οἱ δομικὲς, θεσμικὲς καὶ τεχνολογικὲς διαφορὲς πού παρουσιάζει τὸ σύγχρονο διεθνὲς νομισματικὸ σύστημα σὲ σύγκριση μὲ τὸ παρελθὸν καὶ διαπιστώνεται ἡ ἔνταση τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν τραπεζῶν καὶ στὶς δύο πλευρὲς τοῦ ἰσολογισμοῦ τους. Ἐπισημαίνονται οἱ μεγάλες ἀλλαγὲς πού ἔχουν γίνει στὴ δομὴ τῶν τραπεζικῶν ἐργασιῶν καὶ στὸ ἀνταγωνιστικὸ περιβάλλον κατὰ τὴν περίοδο τῆς χρηματοοικονομικῆς ἀπελευθερώσεως. Ἡ ἀνάλυση προχωρεῖ στὶς ἐπιπτώσεις τῆς καθιερώσεως τοῦ ἐνιαίου νομίσματος στὴ διάρθρωση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ συστήματος, οἱ ὁποῖες ἐκτιμᾶται ὅτι θὰ εἶναι πολλαπλές. Ὑποστηρίζεται ὅτι μελλοντικῶς ἡ διεξαγωγὴ τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος θὰ γίνεται, σὲ μεγάλο βαθμὸ, μέσω ἠλεκτρονικοῦ ἐμπορίου, μὲ βάση τὴ διαπίστωση ὅτι ἡ τεχνολογικὴ ἐπανάσταση τῆς πληροφορικῆς συμβάλλει σημαντικὰ στὴ μείωση τοῦ κόστους, πού συνδέεται μὲ τὴ διαχείριση τῶν πληροφοριῶν, ἀντικαθιστώντας τὶς μεθόδους ἐντάσεως ἐργασίας μὲ αὐτοποιημένες διαδικασίες. Πρόσθετα χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τοῦ ὑπὸ διαμόρφωση χρηματοοικονομικοῦ τοπίου ἀποτελοῦν ἡ ἀνάπτυξη τῆς γενικευμένης τραπεζικῆς καὶ ἡ τάση συγκεντρώσεως τοῦ χρηματοοικονομικοῦ κεφαλαίου μέσω συγχωνεύσεων καὶ ἐξαγορῶν.

Τὸ Κεφάλαιο 3 ἀφιερώνεται στὴ μορφολογία τοῦ ἑλληνικοῦ τραπεζικοῦ συστήματος. Ἐμφαση δίδεται στὰ σημερινὰ προβλήματα καὶ στὶς δυνατότητες μετε-

ξελιξέως τους. Ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως, οἱ συγγραφεῖς ἀρκοῦνται σὲ σύντομη περιγραφή τῆς καταστάσεως στὶς δεκαετίες τοῦ 1970 καὶ τοῦ 1980, κατὰ τὶς ὁποῖες τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ ἦταν ἡ ὑπανάπτυξη καὶ ὁ ἔντονος κρατικὸς παρεμβατισμὸς. Ὡς πρὸς τὴ χρηματοδότηση τῆς οἰκονομίας —καὶ τῆς βιομηχανίας εἰδικότερα— ἀναπτύσσονται οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους δεσπόζουσα μέθοδος ἀντλήσεως κεφαλαίων ἦταν ἡ προσφυγὴ στὸν τραπεζικὸ δανεισμὸ, ἐνῶ ἡ κεφαλαιαγορὰ γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα ἦταν πολὺ μικρὴ σὲ μέγεθος καὶ μόνο στὴ δεκαετία τοῦ 1990 παρουσίασε ταχεία ἀνάπτυξη, μολονότι κατὰ τὴν τελευταία διετία ὑπέστη τὴ γνωστὴ συρρίκνωση. Ἔτσι, οἱ ἔντονες στρεβλώσεις πού βαθμιαῖα προέκυψαν στὸ τραπεζικὸ σύστημα καὶ ἡ ἐγγενὴς ἀδυναμία του νὰ ἀντεπεξέλθει στὸ μεταβαλλόμενο διεθνὲς περιβάλλον, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ὑποχρεώσεις τῆς χώρας ἔναντι τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως, συνέβαλαν στὴν ἀνάληψη συστηματικῶν προσπαθειῶν γιὰ τὴ μεταρρύθμισή του. Περιγράφεται ἡ διαδικασία ἀπελευθερώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ τραπεζικοῦ συστήματος καὶ προσδιορίζονται τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ πού τὸ διαφοροποιοῦν ἀπὸ ἐκεῖνα τῶν λοιπῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, ἐπιχειρεῖται δὲ ἐκτίμηση τῆς δυναμικότητος τοῦ κλάδου. Σημειωτέον ὅτι ἐξαιρετικῆς σημασίας ἐκσυγχρονιστικὴ ἐνέργεια ἀποτελεῖ ἡ σήμερα ἐξαγγελθεῖσα συγχώνευση τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Alpha Bank.

Στὸ θέμα τῆς ἀποδόσεως τῶν ἑλληνικῶν τραπεζῶν πρέπει νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι ἡ διαπιστούμενη ὑψηλὴ κερδοφορία τους, κάτω μάλιστα ἀπὸ συνθήκες διαρκῶς ἐντεινόμενου ἀνταγωνισμοῦ, θὰ ἔχρηζε ἴσως πιὸ διεξοδικῆς ἀναλύσεως, προκειμένου νὰ ἐντοπισθοῦν οἱ κύριοι παράγοντες, θεσμικοὶ καὶ ἄλλοι, πού συντελοῦν στὴν κερδοφορία αὐτῆ. Μὲ τὴν τελευταία ἐνδέχεται νὰ μὴν εἶναι ἄσχετη καὶ ἡ μορφή τῆς ἀγορᾶς, στὴν ὁποία ἀναγνωρίζεται ἡ ὑπαρξὴ χαρακτηριστικῶν μονοπωλιακοῦ ἢ καὶ ὀλιγοπωλιακοῦ ἀνταγωνισμοῦ. Σχετικὰ μὲ τὸν βαθμὸ συγκεντρώσεως τοῦ τραπεζικοῦ συστήματος γίνονται ὀρισμένες ἐνδιαφέρουσες διαπιστώσεις, πού στηρίζονται καὶ σὲ διεθνεῖς συγκρίσεις. Συναφῆς μὲ τὴν κερδοφορία τῶν τραπεζῶν εἶναι τὸ κόστος διαμεσολαβήσεως, τὸ ὁποῖο στὴν Ἑλλάδα φαίνεται ὅτι εἶναι σημαντικὰ ὑψηλότερο ἀπὸ τὸν εὐρωπαϊκὸ μέσο ὄρο. Μολονότι παρατίθεται σειρὰ ἐπιχειρημάτων πού δικαιολογοῦν τὸ ὑφιστάμενο καθεστῶς, ἐν τούτοις πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ μέγεθος τοῦ περιθωρίου ἐπιτοκίου καὶ ἡ αἰτιολόγησή του ἀποτελοῦν δυσχερῆ καὶ πεπλεγμένα θέματα, πού θὰ μποροῦσε νὰ ἀποτελέσουν ἀντικείμενα εἰδικῆς —καὶ πολὺ χρήσιμης— ἔρευνας. Ἰδιαιτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν ὅσα περιέχονται στὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου ὑπὸ τὸν τίτλο «τάσεις - προοπτικές». Ὡς πρὸς τὴν ἐμφάνιση πλεονάζουσας δυναμικότητος, μπορεῖ μέχρι τώρα νὰ μὴν ὑπάρχουν σχετικὲς ἐνδείξεις, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀναμένεται ὅτι κίνδυνος θὰ προκύψει ἀπὸ τὸ μεταβαλλόμενο

σκηνικό διεθνώς, για την αντιμετώπιση του οποίου προτείνονται μέτρα, που είναι ή αναδιτάαξη του μείγματος προϊόντος — έργασιών και ή έσωτερική αναδιάρθρωση, ό έξορθολογισμός τής συνθέσεως του κόστους και ή διεθνοποίηση τών τραπεζικῶν δραστηριοτήτων και ιδίως ή επέκτασή τους στα Βαλκάνια.

Τό Δεύτερο Μέρος του βιβλίου αναφέρεται στη σταθερότητα του χρηματοοικονομικού συστήματος, που αποτελεί θεμελιώδη προϋπόθεση όμαλής λειτουργίας όλόκληρου του οικονομικού συστήματος. Στα πλαίσια τής διερευνήσεως αυτής επιχειρείται στο Κεφάλαιο 4 ανατομία τών χρηματοοικονομικών κρίσεων, οι όποίες, όπως δείχνει ή διεθνής έμπειρία, προκαλούν σοβαρά προβλήματα όχι μόνο στην οικονομική σταθερότητα, αλλά και στις μακροοικονομικές επιδόσεις μιās χώρας. Είναι δέ οι έπιπτώσεις αυτές πολύ μεγαλύτερες στις αναπτυσσόμενες, σε σύγκριση με τις προηγμένες βιομηχανικές χώρες. Η εξέταση αρχίζει με τον όρισμό και προχωρεί στη μέτρηση και πρόβλεψη τής τραπεζικής καταρρεύσεως, χρησιμοποιώντας τις σχετικές τεχνικές που έχουν προταθεί στη διεθνή βιβλιογραφία. Έξηγεϊται ό τρόπος με τον όποιο ή λειτουργία τής διατραπεζικής αγοράς συντελεί στην εξέλιξη τής καταρρεύσεως μιās τράπεζας σε σοβαρό συστημικό κίνδυνο. Για την έρμηνεία τών χρηματοοικονομικών κρίσεων χρησιμοποιείται τόσο ή «νομισματική προσέγγιση» όσο και ή «προσέγγιση τής πραγματικής οικονομίας». Εϊδική αναφορά γίνεται στην αύξηση του συστημικού κινδύνου που όφείλεται στη διεθνοποίηση τών αγορών, στη λειτουργία τής έξωχώριας τραπεζικής και στην παρουσία θεσμικών έπενδυτῶν ύψηλής μοχλεύσεως και κινδύνου. Με βάση τά όσα συνέβησαν κυρίως στις αναδυόμενες αγορές, καταγράφονται τά διδάγματα που προέκυψαν από τις κρίσεις τής τελευταίας δεκαετίας, καθώς και οι μορφές ύπό τις όποίες οι κρίσεις αυτές μεταδόθηκαν από τή μία χώρα στην άλλη.

Μετά τή γενική εξέταση τών κρίσεων του τραπεζικού συστήματος, στο Κεφάλαιο 5 τó έρευνητικό ενδιαφέρον στρέφεται στη μικροοικονομική θεμελίωση τών τραπεζικῶν ιδρυμάτων όχι ως διαμεσολαβητῶν, αλλά ως διαχειριστῶν ποικίλων χρηματοοικονομικών κινδύνων, θέση πρὸς τήν όποία μετακινούνται όλοένα και περισσότερο οι τράπεζες. Οι κίνδυνοι αυτοί άφορούν και στις δύο μεγάλες ομάδες τών στοιχείων ένεργητικού, δηλαδή τόσο στο χαρτοφυλάκιο δανείων όσο και στο χαρτοφυλάκιο τίτλων. Βασικοί παράγοντες μείωσης τής συνολικής αξίας του χαρτοφυλακίου τών τραπεζῶν είναι ό κίνδυνος τής αγοράς και ό πιστωτικός κίνδυνος, οι όποιοι όμως παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές. Παρατίθεται σειρά ύπο-περιπτώσεων τών κινδύνων αυτῶν, όπως είναι ό κίνδυνος χρέους τής χώρας, ό πολιτικός κίνδυνος, ό συναλλαγματικός κίνδυνος κλπ. Πέραν αυτῶν ύπάρχει ή ομάδα τών επιχει-

ρησιακῶν κινδύνων, στην ὁποία ἀνήκουν ὁ λειτουργικὸς κίνδυνος, ὁ νομικὸς κίνδυνος κλπ. Ὡστόσο, σημασία γιὰ τὴ διαχείριση κινδύνων ἔχει ἡ ποσοτικὴ τους ἔκφραση, ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνεται μὲ διαφόρους μεθόδους, ποὺ βασίζονται στὴν προσέγγιση τῆς «ἀξίας σὲ κίνδυνο», στὴν «προσομοίωση διαταραχῶν» καὶ στὴν «ἀνάλυση σεναρίου». Ὡς μέτρα πρὸς ἀντιμετώπιση διαφόρων χρηματοοικονομικῶν κινδύνων ἐξετάζονται ἡ τιτλοποίηση ἐνεργητικοῦ καὶ ἡ ἀνάπτυξη παραγωγῶν χρηματοοικονομικῶν προϊόντων.

Στὸ Τρίτο Μέρος τοῦ βιβλίου ἐξετάζεται τὸ μείγμα παρεμβατικῆς πολιτικῆς ποὺ ἀναφέρεται στὴν προληπτικὴ τραπεζικὴ ἐποπτεία, δηλαδή στὴ γενικότερη παρακολούθηση τῆς συμπεριφορᾶς τῶν χρηματοοικονομικῶν ὀργανισμῶν. Σὲ θεωρητικὴ βάση ὁ καθορισμὸς τοῦ ἀρίστου ἐπιπέδου τραπεζικῆς ἐποπτείας εἶναι πρόβλημα ἐπιλογῆς μεταξὺ τῆς ἀνάγκης σταθερότητας τοῦ τραπεζικοῦ συστήματος καὶ τοῦ στόχου μεγιστοποιήσεως τῶν κερδῶν. Στὸ Κεφάλαιο 6 παρέχεται ἡ δικαιολογητικὴ βάση τοῦ ἐποπτικοῦ ἐλέγχου, ὅπου διαπιστώνεται ὅτι, παρ' ὅλον ὅτι ὁ κεντρικὸς ρόλος τῶν τραπεζικῶν ἰδρυμάτων προοδευτικὰ ἀποδυναμώνεται, ἐν τούτοις οἱ ἐποπτικοὶ κανόνες παραμένουν αὐστηρότεροι γιὰ τὰ ἰδρύματα αὐτά. Τίθεται, ἐπίσης, τὸ ζήτημα τῆς μετεξελίξεως ἀπὸ ἓνα σύστημα ἐξωτερικῆς ἐποπτείας σὲ ἓνα σύστημα ἐσωτερικῆς ἐποπτείας, κατὰ τὸν σχεδιασμὸ τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν σοβαρὲς πηγὲς ἀβεβαιότητος ὡς πρὸς τὴ διαθέσιμη πληροφόρηση. Ἡ διεθνὴς τραπεζικὴ ἐποπτεία ἐπισκοπεῖται ἱστορικῶς καὶ ἐξειδικεύεται στοὺς κανόνες κεφαλαιακῆς ἐπάρκειας τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Βασιλείας, οἱ ὁποῖοι ἀξιολογοῦνται τόσο ὑπὸ τὴν ἀρχικὴ τους μορφή ὅσο καὶ μὲ βάση τὸ νέο προτεινόμενον πλαίσιο. Ὡστόσο, ἐπειδὴ τὰ συστήματα ἐσωτερικοῦ ἐλέγχου καὶ οἱ κανόνες κεφαλαιακῆς ἐπάρκειας δὲν ἐξασφαλίζουν τὴ διατήρηση τῆς εὐρωστίας ἐνὸς τραπεζικοῦ ἰδρύματος, ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Βασιλείας ἔχει προτείνει τὸ σύστημα διεθνοῦς ἐποπτείας νὰ στηρίζεται καὶ στὴν πειθαρχία τῆς ἀγορᾶς. Στὸ Κεφάλαιο 7 ἐξετάζεται ἡ ὑπαρξὴ διαφάνειας ὡς προϋπόθεση γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ μηχανισμοῦ ἐπιβολῆς πειθαρχίας μὲσω τῆς ἀγορᾶς καὶ ἐκτίθενται οἱ τρόποι ἀναλήψεως μεγαλύτερου βάρους τοῦ ἐποπτικοῦ ἔργου ἀπὸ τὸν ἰδιωτικὸ τομέα.

Ἐνῶ τὸ Κεφάλαιο 7 ἀναφέρεται στὰ προληπτικὰ ἐποπτικὰ μέτρα γιὰ τὴν ἀποφυγὴ μιᾶς τραπεζικῆς κρίσεως, τὸ Κεφάλαιο 8 πραγματεύεται τὴ διαχείριση μιᾶς τέτοιας κρίσεως, ἀφοῦ αὐτὴ ἔχει ἐκδηλωθεῖ. Ὡς σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τῆς διαχειρίσεως κρίσεων λαμβάνεται τὸ κλασικὸ ὑπόδειγμα τοῦ Δανειστῆ τῆς Ὑστατης Προσφυγῆς. Σχετικὰ μὲ τὴ μεθοδολογία τῆς διαχειρίσεως τῶν τραπεζικῶν κρίσεων, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς χειρισμοὺς τῆς Κεντρικῆς Τράπεζας, ὑπάρχει ἡ λύση τῶν ἰδιωτῶν δανειστῶν καὶ ἡ λύση τῆς φορολογίας. Ὡς πρὸς τὸ θεσμικὸ πλαίσιο τῆς

τραπεζικής έποπτείας είτε με τη μορφή του προληπτικού έλέγχου είτε με τη μορφή τής διαχειρίσεως κρίσεων, αναλύονται ορισμένα χαρακτηριστικά οργανωτικά σχήματα και γίνονται έπιλογές που είναι ιδιαίτέρως ενδιαφέρουσες και χρήσιμες για τη διαμόρφωση τής τακτικής που πρέπει να εφαρμοσθεί στην έποπτεία του ελληνικού χρηματοοικονομικού συστήματος. Έμφαση δίδεται στη διεθνή διάσταση τής τραπεζικής έποπτείας, λόγω τής όλοένα και μεγαλύτερης σημασίας που αποκτά, ιδίως ως προς τους διεθνείς τραπεζικούς όμιλους, ύστερα και από τις ραγδαίες αλλαγές που συντελέστηκαν τα τελευταία έτη διεθνώς. Στα πλαίσια αυτά, εξετάζονται ορισμένοι προβληματισμοί σχετικά με την τραπεζική έποπτεία στη ζώνη του Ευρώ, καθώς και τον ρόλο του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και άλλων διεθνών οργανισμών στην αναζήτηση μιās νέας αρχιτεκτονικής για την παγκόσμια χρηματοοικονομική διακυβέρνηση.

Στο βιβλίο αυτό έρευνώνται καίρια προβλήματα του τραπεζικού συστήματος που άφορούν κυρίως στη λειτουργία του κάτω από τις οικονομικές συνθήκες που τείνουν να διαμορφωθούν διεθνώς. Οί συγγραφείς, έχοντας πλήρη γνώση του θεσμικού πλαισίου στο οποίο στηρίζεται ή σύγχρονη τραπεζική, πετυχαίνουν, χάρη και στην αναλυτικότητα με την οποία έπεξεργάζονται τα έπί μέρους θέματα, να δώσουν μιὰ ολοκληρωμένη εικόνα τής δυναμικής του χρηματοοικονομικού συστήματος. Στην προσπάθειά τους αυτή αιτιολογούν τις διαγραφόμενες τάσεις και διατυπώνουν προτάσεις προς διασφάλιση τής μεγαλύτερης δυνατής αποτελεσματικότητάς του. Ίδιαιτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει τὸ μέρος του βιβλίου που άφορᾷ στο ελληνικό χρηματοοικονομικό σύστημα. Τόσο οί διαπιστώσεις που γίνονται ὅσο και οί προοπτικές που χαράσσονται είναι πολλαπλῶς χρήσιμες. Πρόκειται για μιὰ σημαντική συμβολή στην έρευνα του χρηματοοικονομικού τομέα, που ὄχι μόνο καλύπτει ἕνα κενό στην ελληνική βιβλιογραφία, αλλά και βοηθάει ουσιαστικά στην αντιμετώπιση τῶν σχετικῶν προβλημάτων.

* * *

Νικόλαος Καραμούζης και Δημήτρης Γεωργούτσος, «Η φορολόγηση τῶν κερδῶν κεφαλαίου στην Ελλάδα». Ένωση Έλληνικῶν Τραπεζῶν, Έκδόσεις Άντ. Ν. Σάκκουλα, Άθήνα, 2000, σελ. 166.

Και τὸ βιβλίο αυτό έχει δύο συγγραφείς, από τους οποίους ὁ μὲν κύριος Νικόλαος Καραμούζης είναι Άναπληρωτῆς Καθηγητῆς στο Πανεπιστήμιο Πειραιῶς και Οικονομικός Σύμβουλος τής EFG Eurobank Ergasias, ὁ δὲ κύριος Δημήτρης Γεωργούτσος Ἐπίκουρος Καθηγητῆς στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Ἐθνικῶν. Στο βιβλίο, που αποτελείται από εισαγωγή, πέντε κεφάλαια, έπίλογο και βιβλιογραφία,

διερευνᾶται ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο τὸ φορολογικὸ σύστημα καί, εἰδικότερα, ἡ φορολόγηση τῶν κερδῶν κεφαλαίου συνδέεται μὲ τὴν οἰκονομικὴ δραστηριότητα. Ἡ ἐπικέντρωση τοῦ ἐνδιαφέροντος στὴν κατηγορία αὐτὴ φόρων ὀφείλεται στὴ χρησιμοποίησή τους ἀπὸ τὶς διάφορες χῶρες γιὰ τὴν προσέλκυση κεφαλαίων, ἀλλὰ καί, γενικότερα, στὴν ἀρνητικὴ ἐπίδραση τῶν φόρων στὴν παραγωγικότητα.

Τὰ δύο πρῶτα κεφάλαια εἶναι ἀφιερωμένα σὲ ἀνασκόπηση τῶν ἐξελίξεων ποὺ σημειώθηκαν στὴ φορολογικὴ πολιτικὴ τόσο διεθνῶς ὅσο καὶ στὴν Ἑλλάδα. Εἰδικότερα, στὸ Κεφάλαιο 1 διαπιστώνεται ἡ ὑπαρξὴ δύο φάσεων: Ἡ πρώτη, ποὺ ἄρχισε μετὰ τὴν οἰκονομικὴ κρίση τοῦ 1929, χαρακτηρίζεται ἀπὸ σημαντικὴ ἀνοδο τῶν ἐπιπέδων φορολογήσεως (ιδίως τοῦ εἰσοδήματος φυσικῶν προσώπων), κυρίως λόγω τῶν ἀντιλήψεων ποὺ ἐπικρατοῦσαν τότε γιὰ τὸν παρεμβατικὸ ρόλο τοῦ κράτους ὡς πρὸς τὴν ἀναδιανομὴ τοῦ εἰσοδήματος καὶ τὴ σταθεροποίηση τῆς οἰκονομίας. Στὴ δευτέρη φάση, ποὺ ἄρχισε ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1970, συντελεῖται τῆς ἐντάσεως τοῦ πληθωρισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἄλλων παραγόντων, ἀναθεωρήθηκαν οἱ ἀντιλήψεις γιὰ τὴν ἄμεση φορολογία, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπικρατήσουν ἀνταγωνιστικὲς μειώσεις τῶν φορολογικῶν συντελεστῶν καὶ νὰ διαμορφωθεῖ τάση μειώσεως τοῦ μεριδίου τῆς φορολογίας εἰσοδήματος μὲ παράλληλη ἐνίσχυση τῶν ἐμμέσων φόρων. Ἀκολουθῶντας, ἐκτίθενται ἐνδιαφέρουσες ἀπόψεις γιὰ τὴν ἄριστη φορολογικὴ πολιτικὴ, ποὺ ἀφοροῦν στὴ σκοπιμότητα τῆς φορολογήσεως τῶν κερδῶν κεφαλαίου καὶ στὴ φορολόγηση τοῦ εἰσοδήματος ἀπὸ μὴ ἐγχώριες πηγές. Λόγω τῶν σημαντικῶν διαφορῶν ποὺ ὑπάρχουν στὶς φορολογικὲς ἐξελίξεις τῶν ἐπὶ μέρους χωρῶν, ἐξετάζονται χωριστὰ ἡ φορολογικὴ ἀναθεώρηση στὶς ΗΠΑ, ἡ φορολογία στὶς ἀναπτυσσόμενες χῶρες καὶ οἱ ἐξελίξεις στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἑνωση.

Στὸ Κεφάλαιο 2 ἡ ἔρευνα καλύπτει τὸ ἐλληνικὸ φορολογικὸ σύστημα. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ συμπέρασμα ποὺ συνάγεται ὅτι οἱ μεταβολές ποὺ ἔγιναν στὶς τρεῖς τελευταῖες δεκαετίες συνετέλεσαν στὴ διαμόρφωση ἐνὸς συστήματος ἀναχρονιστικοῦ, ἀναποτελεσματικοῦ καὶ ἰδιαιτέρως ἐπιζήμιου γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν χρηματοοικονομικῶν ἀγορῶν. Ἔτσι, ἐν ὄψει καὶ τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδος στὴν Οἰκονομικὴ καὶ Νομισματικὴ Ἑνωση καὶ τῆς καθιερώσεως τοῦ εὐρώ, ἐπιβάλλεται ἡ εἰς βάθος μεταρρύθμιση τοῦ πλαισίου φορολογήσεως τῶν προσόδων ἀπὸ κινήτες ἀξίες. Στὸ ἴδιο κεφάλαιο ἐκτίθενται οἱ ρυθμίσεις ποὺ ἔγιναν κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1990 ὡς πρὸς τὴ φορολογικὴ μεταχείριση τῶν κινητῶν ἀξιῶν στὴν Ἑλλάδα καὶ ἀναλύονται τὸ καθεστῶς φορολογήσεως τῶν εἰσοδημάτων ἀπὸ παράγωγα χρηματοοικονομικὰ προϊόντα, καθὼς καὶ οἱ συνέπειες τῶν φορολογικῶν αὐτῶν ρυθμίσεων.

Μετὰ τὴν καθιέρωση τῆς ἐλεύθερης διασυνοριακῆς κινήσεως τῶν κεφαλαίων, ἡ φορολόγηση τῶν κερδῶν τους ἔχει ὡς συνέπεια οἱ ἐπενδύσεις νὰ κατευθύνονται ὄχι

πρός τις χώρες που έχουν την υψηλότερη πρό φορολογήσεως απόδοση, αλλά εκεί όπου ή καθαρή μετά τη φορολόγηση απόδοση είναι υψηλότερη. Έπομένως, ή φορολογική επιβάρυνση των κερδών κεφαλαίου αποτελεί κρίσιμο μέγεθος για τις διεθνείς ροές κεφαλαίου και, φυσικά, βασικό κριτήριο για την έναρμόνιση των φορολογικών συστημάτων των διαφόρων χωρών. Το Κεφάλαιο 3 έχει, άκριβώς, ως αντικείμενο τη μέτρηση της φορολογικής επιβαρύνσεως που προκαλεί το ελληνικό σύστημα στα εισοδήματα από κινητές αξίες, δηλαδή μετοχές και όμολογα, ανάλογα με τον τρόπο κατανομής τους. Από τη σύγκριση του ισχύοντος φορολογικού καθεστώτος προς εκείνο που υπήρχε πριν από τη μεταρρύθμιση του 1992 προκύπτει σημαντική μείωση της ονομαστικής φορολογικής επιβαρύνσεως. Επί πλέον, αναπτύσσεται ένα υπόδειγμα μετρήσεως της πραγματικής φορολογικής επιβαρύνσεως, από το οποίο προκύπτει ότι από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 οι «πραγματικοί» φορολογικοί συντελεστές αυξήθηκαν αισθητά. Μετά το 1992 ή τάση αυτή άπλωσ μετριάσθηκε. Προκειμένου να εκτιμηθεί ό βαθμός αποκλίσεως του ελληνικού συστήματος από τα αντίστοιχα άλλων χωρών γίνονται ανάλογες μετρήσεις για τη Γαλλία, τη Γερμανία και τις ΗΠΑ, από τις οποίες προκύπτει ότι ή φορολογική επιβάρυνση στην Ελλάδα δέν είναι ιδιαίτερος ύψηλή. Πρέπει να παρατηρηθεί ότι τέτοιες μετρήσεις θά ήταν πολύ χρήσιμες αν υπήρχαν και για όρισμένες χώρες ανταγωνιζόμενες την Ελλάδα στην προσέλκυση κεφαλαίων. Όλες οι εκτιμήσεις αυτές καλύπτουν την περίοδο 1980-1997 για έναλλακτικές μορφές χρηματοδοτήσεως και προκύπτουν από την άλληλεπίδραση διαφόρων παραγόντων. Η διαδικασία εκτιμήσεως και ή παρουσίαση των αποτελεσμάτων γίνονται με τις κατάλληλες τεχνικές και συνοδεύονται από τους σχετικούς πίνακες, καθώς και όρισμένα διαφωτιστικά διαγράμματα.

Τό Κεφάλαιο 4 αναφέρεται στη σημαντικότερη ίσως καινοτομία των χρηματοπιστωτικών συστημάτων της τελευταίας δεκαετίας, που είναι ή ανάπτυξη της αγοράς των παραγώγων χρηματοοικονομικών προϊόντων. Πρόκειται για προϊόντα των οποίων ή αξία εξαρτάται από εκείνη των υποκειμένων σε αυτά προϊόντων, που είναι μετοχές ή όμολογα, και τά όποια διαφέρουν από τά παραδοσιακά χρηματοοικονομικά προϊόντα κατά τό ότι ή απόκτησή τους δέν συνεπάγεται, συνήθως, μεταβίβαση κεφαλαίου. Στην αρχή έντοπίζονται τά βασικά προβλήματα στη φορολόγηση των προσόδων από τά παράγωγα προϊόντα. Τό μεγαλύτερο μέρος του κεφαλαίου άφιερώνεται στη φορολογική μεταχείριση των βασικών παραγώγων προϊόντων, που είναι οι ανταλλαγές, οι προθεσμιακές συμβάσεις και τά δικαιώματα προαίρέσεως σε μιá σειρά χωρών κατ' άντιδιαστολήν προς την άντίστοιχη μεταχείριση από τό ελληνικό φορολογικό δίκαιο.

Πρός διερεύνηση της στρεβλώσεως που προκαλείται από τους φόρους επί των

προσόδων τῶν διαφόρων μορφῶν ἐπενδύσεως ἐπιχειρεῖται στὸ Κεφάλαιο 5 ἐκτίμηση τῆς συναρτήσεως ζητήσεως ρευστῶν περιουσιακῶν στοιχείων τοῦ μὴ τραπεζικοῦ ἰδιωτικοῦ τομέα στὴν Ἑλλάδα. Ἀπὸ μιὰ τέτοια συνάρτηση προκύπτουν οἱ ἐλαστικότητες τῶν διαφόρων μορφῶν ἀποταμιεύσεως (κυρίως καταθέσεων καὶ ἐντόκων γραμματίων) σὲ μεταβολές τοῦ ὕψους τῶν συνολικῶν ρευστῶν περιουσιακῶν στοιχείων, καθὼς καὶ σὲ μεταβολές τῶν σχετικῶν ἀποδόσεων. Ἡ ἀνάλυση αὐτὴ διεξάγεται στὸ πλαίσιο τοῦ νεοκλασικοῦ ὑποδείγματος ζητήσεως, τὸ ὁποῖο περιγράφεται συστηματικὰ στὴν ἀρχὴ τοῦ κεφαλαίου. Οἱ ἐξισώσεις τοῦ ὑποδείγματος ἐκτιμῆθηκαν ὡς σύστημα, βάσει χρονολογικῶν σειρῶν τῆς περιόδου 1985-1997, ὕστερα ἀπὸ κατάλληλη προσαρμογὴ τῶν χρησιμοποιούμενων μεταβλητῶν. Τὰ στατιστικὰ ἀποτελέσματα ποὺ προέκυψαν δείχνουν ὅτι ὑπάρχουν ὑψηλές ἐλαστικότητες ὡς πρὸς τὴν ἀπόδοση τῶν ἐπενδύσεων, γεγονός ποὺ προσδίδει στὴν ἐφαρμοζόμενη φορολογικὴ πολιτικὴ κρίσιμη σημασία γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς ζητήσεως τῶν διαφόρων προϊόντων ἐπενδύσεων καὶ τὴ διάρθρωση χαρτοφυλακίων.

Στὸ βιβλίο αὐτὸ ἐρευνᾶται ἓνα, ἐκ πρώτης ὄψεως, εἰδικὸ θέμα, τὸ ὁποῖο ὅμως ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴ χάραξη ἀποτελεσματικῆς οικονομικῆς πολιτικῆς. Καλύπτονται ὅλες οἱ πλευρές τῆς φορολογήσεως τῶν κερδῶν κεφαλαίου μὲ τίς ἀναγκαῖες ἱστορικὲς ἀναδρομὲς καὶ συγκριτικὲς ἀξιολογήσεις. Ἡ ἀξία τῆς ἔρευνας συνίσταται κυρίως στὴν ἐπιχειρούμενη ποσοτικὴ ἀνάλυση, ἡ ὁποία ἀφορᾷ στὴν ἐκτίμηση τῆς φορολογικῆς ἐπιβαρύνσεως καὶ τῶν ἐλαστικότητων ζητήσεως ρευστῶν μορφῶν ἐπενδύσεως. Οἱ χρησιμοποιούμενες στατιστικὲς διερευνήσεις ἔχουν τὴν ἀπαιτούμενη θεωρητικὴ καὶ ἐμπειρικὴ θεμελίωση. Τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτά, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πληρότητα τῆς ὅλης ἐξετάσεως, καθιστοῦν τὴν ἐργασία ὑποδειγματικὴ στὸ εἶδος τῆς.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 15ΗΣ ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2001

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ.—Πορίσματα έρευνών για τὰ έλληνικά φύλα (έθνη) κατά τήν
Έποχή του Χαλκού, μέρος Β', υπό του άκαδημαϊκού κ. *Μιχαήλ Σακελλαρίου**.

Έχω τήν τιμή να παρουσιάσω τὸ δεύτερο μέρος τῆς ανακοινώσεώς μου υπό τὸν τίτλο: «Πορίσματα έρευνών για τὰ έλληνικά φύλα (έθνη) κατά τήν Έποχή του Χαλκού».

Β. ΔΕΔΟΜΕΝΑ, ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ
ΜΕ ΤΗΝ ΕΝΤΟΠΙΣΗ ΚΑΙ ΤΗ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ
ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΝ ΕΘΝΩΝ

1. ΕΝΤΟΠΙΣΗ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΝ ΕΘΝΩΝ
ΕΝ ΤΜΗΜΑΤΩΝ ΕΘΝΩΝ

Προκειμένου να εντάξω τὰ διάφορα έλληνικά έθνη σε γεωγραφικά πλαίσια χρησιμοποιώ δεδομένα και εφαρμόζω μεθόδους κριτικής που χρησιμοποίησα και εφαρμόσα στις παλαιότερες εργασίες μου: *La migration grecque en Ionie*, 1958, *Peuples préhelléniques d'origine indo-européenne*, 1977, και *Les Proto-Grecs*, 1980.

Αυτά τὰ δεδομένα διακρίνονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες. ΈΑπό τή μία μεριά, βρίσκουμε στις γραμματειακές πηγές μας διάφορες πληροφορίες αρχαίων συγγραφέων, κατά τις οποίες ένα έθνος κατοίκησε κατά τὸ παρελθὸν σε μία περιοχή. ΈΑπό τήν άλλη μεριά, έπισημαίνουμε, όχι μόνον στις γραμματειακές πηγές μας, αλλά και,

* MICHEL SAKELLARIOU, *Aperçu de recherches sur les ethnè grecs à l'âge du Bronze. Partie II.*

ένδεχομένως, σὲ διαλεκτολογικὲς ἢ καὶ σὲ ἀρχαιολογικὲς, ποικίλα, ἐπίσης ἐντοπιζόμενα, ἴχνη ἐνὸς ἔθνους.

Γιὰ νὰ ἐξαγάγω ἀπὸ τὰ ὡς ἄνω δεδομένα πορίσματα, πού νὰ εἶναι τουλάχιστον πιθανά, ἐργάζομαι κριτικὰ σὲ τρία ἐπίπεδα. Στὸ πρῶτο ἐπίπεδο ἀξιολογῶ χωριστὰ τὰ δεδομένα τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης κατηγορίας. Στὸ δευτέρο ἐπίπεδο ἀξιολογῶ χωριστὰ κάθε δεδομένο. Στὸ τρίτο ἐπίπεδο συστηματοποιῶ καὶ διασταυρώνω τὰ πορίσματα τῶν προηγουμένων ἀξιολογήσεων, γιὰ νὰ καταλήξω σὲ συμπεράσματα, σημεῖο πρὸς σημεῖο. Κάθε σημεῖο συμπεράσματος, τὸ ἀξιολογῶ, ἀναλόγως, ὡς βέβαιον ἢ πιθανὸν ἢ ἀμφίβολον ἢ ἀπίθανον.

ΕΝΤΟΠΙΣΗ ΒΑΣΕΙ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΝ

Τὰ προβλήματα κριτικῆς τῶν γραμματειακῶν πληροφοριῶν, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες ἓνα ἔθνος κατοίκησε κατὰ τὸ παρελθὸν σὲ μία περιοχὴ, εἶναι τὰ ἴδια πού ἀντιμετωπίζουν ἐν γένει οἱ ἐρευνητὲς τῶν περιόδων τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας πρὸ τῆς χρήσεως τοῦ ἀλφαβήτου. Αὐτοὶ χωρίζονται σὲ τρεῖς σχολές: 1) Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῶν κλασσικῶν σπουδῶν στὴ δυτικὴ Εὐρώπῃ ἕως λίγο πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰώνα, ἔτι-δήποτε ἀναφέρεται σ' ἀρχαῖα κείμενα γιὰ γεγονότα παλαιότερα ἀπὸ τὴν καθιέρωση τοῦ ἀλφαβήτου λαμβανόμενα ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐρευνητὲς ὡς ἀξιόπιστη πληροφορία· 2) Ἀπὸ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα καὶ ἔπειτα, οἱ ἴδιες πληροφορίες ἀπορρίφθηκαν ἐπανειλημμένα ὡς ἀποκυήματα φαντασίας ἢ ὡς σκόπιμα δημιουργήματα πόλεων (γιὰ συγκεκριμένους πολιτικούς λόγους ἢ γιὰ νὰ λαμπρυνθεῖ τὸ παρελθόν τους), ἢ εὐγενῶν οἰκογενειῶν (πρὸς δόξαν προγόνων) ἢ ἱερατείων (πρὸς δόξαν θεῶν ἢ μαντείων)· 3) Ἀφ' ὅτου ἄρχισε ἡ ἀντιπαράθεση τῶν προηγουμένων σχολῶν, δημιουργήθηκε μία τρίτη, ἡ ὁποία ἀποφεύγει τὶς ὑπερβολὲς τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης. Κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες ἐπικρατεῖ ἡ τρίτη σχολή, ὑπάρχουν ὅμως μερικοὶ ὄπαδοὶ τῆς δεύτερης καὶ μερικοὶ τῆς πρώτης.

Κατὰ τὴ γνώμη μου, ἡ πρώτη προσέγγιση εἶναι ἀφελής. Γιὰ τὴ δευτέρη νομίζω ὅτι ἀποδείχθηκε καὶ χρήσιμη καὶ ἀντιπαραγωγικὴ: χρήσιμη ἀπὸ τὴν ἄποψη ὅτι ὀρθώθηκε ἐναντίον τῆς ἄκριτης ἀποδοχῆς πληροφοριῶν ἀντιπαραγωγικὴ, γιὰτὶ ἀντιμετώπισε τὶς πληροφορίες ὅχι ἀκριβῶς κριτικὰ, ἀλλὰ ὑπερκριτικὰ, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ τὶς ἀμφισβητεῖ ὅλες ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἔτσι νὰ ἀδρανοποιεῖ ἀξιόπιστες μαρτυρίες. Κατὰ συνέπεια, συντάσσομαι μὲ τὴν τρίτη προσέγγιση, τὴν ὁποία ἐφαρμόζω ἀκολουθώντας τοὺς ἐξῆς κανόνες: 1) Κάθε παραδιδόμενον θέμα νὰ ἐξετάζεται καθ' ἑαυτό· 2) τὰ κείμενα πού τὸ ἀναφέρουν νὰ ὑποβάλλονται σὲ διπλὴ κριτικὴ· ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ· 3) ἐάν, γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, ὑπάρχουν δύο ἢ περισσότερες παραλλαγές,

αὐτὲς νὰ ἐξετάζονται συγκριτικὰ καὶ μὲ τὸ ἐρώτημα ἐὰν οἱ διαφορές τους ὀφείλονται σὲ παραλείψεις γνησίων ἀναμνήσεων ἢ σὲ προσθῆκες πλασματικῶν στοιχείων ἢ σ' ἄλλες ἀλλοιώσεις. Ἐπὶ πλέον ἀναζητῶ ἐνδείξεις ἱκανὲς εἶτε νὰ ἐπιβεβαιώσουν εἶτε νὰ ἀμφισβητήσουν τὴν ἱστορικότητα τοῦ ἐξεταζομένου θέματος.

Ὡστόσο δὲν ἀρκεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι ἓνα θέμα παραδιδόμενο ἀπὸ γραμματειακὲς πηγὲς ἀπὴρ εἶναι μία ἱστορικὴ ἀνάμνηση· πρέπει ἐπίσης νὰ ἀντιμετωπισθοῦν οἱ ἀμφισβητήσεις ποὺ διατυπώθηκαν κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια ἀπὸ λίγους ἐρευνητές, εὐκαιρικὰ καὶ χωρὶς συστηματικὴ μελέτη τοῦ ὕλικου, γενικῶς, γιὰ τὶς δυνατότητες ἐπιβιώσεως ἑλληνικῶν παραδόσεων ἀπὸ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν ἀρχαιοτέρων ἀλφαβητικῶν κειμένων. Αὐτὸς ἦταν ὁ λόγος ποῦ, παρακινούμενος ἤδη ἀπὸ διαπιστώσεις ποὺ εἶχα συγκεντρώσει μέχρι καὶ τῆς δεκαετίας τοῦ 1980, ὀλοκλήρως αἰδικῆ μελέτη περὶ τῆς μεταδόσεως ἱστορικῶν ἀναμνήσεων διὰ προφορικῶν λόγων πρὸ τῆς χρήσεως τοῦ ἀλφαβήτου καὶ τῶν διαβαθμίσεων ἀντοχῆς στὴ φθορὰ τοῦ χρόνου ποὺ ἐμφανίζουν τὰ διάφορα θέματα τῶν μεταβιβαζομένων πληροφοριῶν. Γιὰ τὴ διεκπεραίωση αὐτῆς τῆς μελέτης, ἀφ' ἑνὸς ἔλαβα ὑπ' ὄψην καὶ τὰ γενικὰ πορίσματα ἐρευνῶν γιὰ τὶς προφορικὲς παραδόσεις προαλφαβητικῶν κοινωνιῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα μ.Χ., ἀφ' ἑτέρου μελέτησα 16 ἀντιπροσωπευτικὲς περιπτώσεις (*study cases*) ἀρχαίων ἑλληνικῶν παραδόσεων ποὺ ἐπέλεξα μὲ τὰ ἀκόλουθα κριτήρια: 1) νὰ εἶναι ὁμοειδεῖς, ὥστε νὰ εἶναι συγκρίσιμες· ὅλες ἀφοροῦν σὲ μεταναστεύσεις· 2) νὰ ἀνήκουν σὲ διαφορετικοὺς χρονικοὺς ὀρίζοντες· 3) νὰ εἶναι οἱ καλύτερα τεκμηριωμένες μεταξὺ ὅλων τοῦ ἴδιου χρονικοῦ ὀρίζοντος· 4) οἱ μισὲς νὰ ἀφοροῦν σὲ γεγονότα ποὺ ἀνήκουν σὲ χρονικοὺς ὀρίζοντες νεότερους ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἀλφαβήτου, οἱ ἄλλες μισὲς νὰ ἀφοροῦν σὲ γεγονότα ποὺ ἀνήκουν σὲ χρονικοὺς ὀρίζοντες παλαιότερους ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἀλφαβήτου. Μὲ τὸ τέταρτο κριτήριο ἐπιχειρήσα καὶ, νομίζω, πέτυχα νὰ ἐπισημάνω, ἀφ' ἑνός, τὰ εἶδη ἀλλοιώσεων ποὺ παρουσιάζουν πληροφορίες, οἱ ὁποῖες μεταδόθηκαν χωρὶς, ἢ σχεδὸν χωρὶς, συμμετοχὴ τῆς προφορικῆς παραδόσεως καί, ἀφ' ἑτέρου, τὰ εἶδη ἀλλοιώσεων ποὺ παρουσιάζουν πληροφορίες, οἱ ὁποῖες μεταδόθηκαν ἀρχικὰ διὰ τῆς προφορικῆς παραδόσεως καὶ ἔπειτα διὰ τῆς γραπτῆς. Ἀφοῦ περᾶτωσα τὴ μελέτη αὐτῶν τῶν 16 ἀντιπροσωπευτικῶν περιπτώσεων, τὶς κατέταξα κατὰ σειρὰ ἀντίστροφη πρὸς ἐκείνη τῶν χρονολογικῶν ὀριζόντων τους, ἀρχίζοντας μὲ τὸν ἀποικισμό Θηραίων στὴν Κυρήνη (περὶ τὸ 630 π.Χ.) καὶ τελειώνοντας μὲ τὴ μετανάστευση μιᾶς ομάδας Μακεδόνων («Μακεδῶν», κατὰ τὴν πηγὴ μας) ἀπὸ τὴν κεντρικὴ Πίνδο κοντὰ στὴν Οἶτη (περὶ τὸ 1350 π.Χ.) καὶ μελέτησα συγκριτικὰ τὶς διαβαθμίσεις τῶν ἀλλοιώσεων ποὺ ἔχουν ὑποστῆ διάφορες κατηγορίες πληροφοριῶν ἀνάλογα μὲ τὸν χρονολογικὸ ὀρίζοντα τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Αὐτὴ ἡ μελέ-

τη έχει δημοσιευθεῖ ὡς αὐτοτελής τόμος¹, τὰ δὲ συμπεράσματά της ἔχουν ἀξιοποιηθεῖ ἀπὸ τὴν ἔρευνα πού τελειώνω τώρα. Ἐδῶ σημειώνω μόνον τὸ συμπέρασμα πού κατ' ἐξοχὴν ἐνδιαφέρει τὸ θέμα τῆς ἀξιοπιστίας τῶν πηγῶν μας πού ἐντοπίζουν ἕνα ἔθνος σὲ μία περιοχὴ. Σύμφωνα μὲ μελέτες προφορικῶν ἱστορικῶν παραδόσεων ἀφρικανικῶν προαλφαβητικῶν κοινωνιῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα μ.Χ., αὐτὲς οἱ παραδόσεις συντήρησαν ἀναμνήσεις σημαντικῶν γεγονότων (ὅπως οἱ ἰδρύσεις κρατῶν καὶ οἱ μεταναστεύσεις), τὰ ὅποια συνέβησαν τὸν 13ον ἢ καὶ τὸν 12ον αἰῶνα μ.Χ. Αὐτὸ τὸ συμπέρασμα, μεταφερόμενο στὶς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς προφορικὲς παραδόσεις, σημαίνει ὅτι προφορικὲς παραδόσεις, πού καταγράφηκαν π.χ. πενήντα χρόνια μετὰ τὴν ἀρχὴ χρήσεως τοῦ ἀλφαβήτου, δηλαδὴ περὶ τὸ 700 π.Χ., θὰ μπορούσαν νὰ περιέχουν ἀναμνήσεις γιὰ ἰδρύσεις κρατῶν καὶ γιὰ μεταναστεύσεις πού συνέβησαν περὶ τὸ 1400, ἀλλὰ καὶ μέχρι τοῦ 1500 π.Χ. Στὰ πλαίσια τῆς μελέτης μου γιὰ τὶς ἑλληνικὲς ἱστορικὲς παραδόσεις μπόρεσα νὰ ἐπισημάνω ἕνα γεωγραφικὸ ἐντοπισμὸ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ ἀρχαία παράδοση, ὃ ὅποιος μπορεῖ νὰ χρονολογηθεῖ περὶ τὸ 1350 π.Χ. Πρόκειται γιὰ τὸν σχηματισμὸ τοῦ ἔθνους τῶν Δωριέων στὴ Δωρίδα (ἢ ὅποια ἦταν εὐρύτερη ἀπὸ τὴ Δωρίδα τῶν κλασσικῶν χρόνων)².

Ἐφαρμόζοντας μὲ συνέπεια τοὺς ὡς ἄνω κανόνες κριτικῆς καὶ ἐπαληθεύσεως τῶν πληροφοριῶν περὶ ἐντοπίσεως ἔθνῶν πού μᾶς παρέχουν οἱ πηγές μας, συμπεράνα ὅτι ὄχι λίγες ἀπὸ αὐτὲς εἶναι ἀναξιόπιστες, ὅτι ἄλλες εἶναι λίγο ἢ πολὺ προβληματικές, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἀρκετὲς ἄλλες φαίνονται νὰ εἶναι ἀπηχῆσεις γνησίων ἱστορικῶν παραδόσεων ἀναφερομένων σὲ γεγονότα τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

Ἴδου μία σύνοψη τῶν συμπερασμάτων μου κατ' ἔθνη καὶ γεωγραφικὲς περιοχές, ὅπου τὰ ἀρνητικὰ συμπεράσματα ἐγκλείονται ἐντὸς [—]³ καὶ τὰ ἀμφίβολα ἀκολουθοῦνται ἀπὸ τὸ σημεῖο (;). Οἱ ἀναφορὲς σὲ ἐγκαταστάσεις πού χρονολογοῦνται μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ τοποθετοῦνται ἐντὸς <—>.

*Αβαντες

— [Ἡπειρος⁴].

— Φωκίς⁵.

1. M. B. Sakellariou, *Between Memory and Oblivion: the Transmission of Early Greek Historical Traditions*, 1990.

2. M. B. Sakellariou, ἴδιο ἔργο, σσ. 223-235.

3. Ἐπίσης ἐντὸς [—] ἐγκλείονται παραπομπὲς σὲ χωρία πού δὲν ἀπηχοῦν αὐθεντικὲς παραδόσεις.

4. Πρόξενος, 703 *FGrH*, ὑπ. 6 (= Στέφανος Βυζάντιος, λ. Χαονία).

5. Ἀριστοτέλης, ἀπ. 601 Rose (= Στράβων, 10, 1, 3. — Εὐστάθιος, *Παρεκβ. Ὀμ. Ἰλ.*, Β

— Εύβοια¹.

[᾽]Αθαμᾶνες

— ᾽Αθαμανία.

— Κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ².

Αἰνιᾶνες

— Περαιβία, Β. Πελασγιῶτις³.

— Περιοχὴ ἄνω ᾽Αώου⁴.

— Κασσ(ι)ωπαία⁵.

— Περιοχὴ Κίρρας⁶.

— <Αἰνίς>.

Αἰολεῖς

— Θεσσαλία ἐν γένει⁷ ἢ περιοχὲς τῆς Θεσσαλίας ([κοντὰ στὸν ᾽Ολυμπο⁸, ᾽Ιωλκός⁹ καὶ γενικὰ κοντὰ στὸν Παγασητικὸ¹⁰]).

— [᾽Οπουντία Λοκρῖς]¹¹.

— Κορινθία (;)¹².

— [᾽Ηλις, Πισᾶτις]¹³.

542, p. 281). — Πausanias, *ἔ.ἀ.* ᾽Ο Στέφανος Βυζάντιος, *ἔ.ἀ.* μνημονεύει τὸν ᾽Αβαντα ὡς ἰδρυτὴ τῆς φωικικῆς πόλεως, χωρὶς νὰ ἀναφέρει κάτι γιὰ τοὺς γονεῖς του καὶ τὴν προέλευσή του.

1. ᾽Ιλιάς, Β 535-536, Δ 463-464. — Ἡρόδοτος, I, 146. — Ἴων ὁ Χῖος, 392 *FGrH*, ἀπ. 1 (= Πausanias, 7, 4, 8). — Πausanias, 7, 2, 3.

2. Πολέμων, fr. 56 *FHG*, III, σ. 133 (= ᾽Αθήναιος, 11, 1, σ. 462 a). — Στράβων, 9, 4, 17.

3. ᾽Ιλιάς, Β 748-757. — Στράβων, 9, 5, 19-20 καὶ 35· πρβλ. 7, ἀπ. 14. — Plinius, *N.H.*, IV 31. Στέφανος Βυζάντιος, λ. Κύφος.

4. Πλούταρχος, ᾽Ηθικά, 293 F.

5. Πλούταρχος, ᾽Ηθικά, 297 B.

6. Πλούταρχος, ᾽Ηθικά, 293 F. 297 B.

7. Ἡρόδοτος, 7, 176. — Ἐφορος, 70 *FGrH*, ἀπ. 122 a καὶ b (= Στράβων, 10, 3, 4 καὶ 9, 3, 12. — Διόδωρος, 4, 67, 2-3 καὶ 68, 1. — Στράβων, 5, 2. 4. — Κόνων, 26 *FGrH*, ἀπ. 1, 26. — Ψευδο-᾽Απολλόδωρος, 1, 7, 3 καὶ 5.

8. Διόδωρος, 4, 60, 2 καὶ 80, 2.

9. Διόδωρος, 4, 68, 3.

10. Πausanias ὁ γραμματικὸς (= Φώτιος, *Λεξ.*, λ. ἐς κόρακας; — Εὐστάθιος, *Παρεκβ.* ᾽Ομ. ᾽Οδ., ν 468, σ. 1748).

11. Ἐλλάνικος, 4 *FGrH*, ἀπ. 80 (= Στέφανος Βυζάντιος, λ. Φρίκιον). — *Σχολ. θεοκρ.*, 1, 56.

12. Θουκυδίδης, 4, 42, 2.

13. Διόδωρος, 4, 68, 1. — Ψευδο-᾽Απολλόδωρος, 1, 7, 5 καὶ 9, 7-8. — Πausanias, 6, 27, 2.

— [Μεσσηνία¹].

— [Λακωνία²].

Αίτωλοι

— Αίτωλία³.

Ἀρκάδες

— Ν.-Δ. Μακεδονία.

— Κεντρική Στερεά⁴.

— Ἀρκαδία⁵.

— Πισᾶτις⁶.

— Τριφυλία⁷.

Ἀχαιοὶ

— [Ἐστιαϊώτις⁸].

— Ν. Πελασγιῶτις, Φθιώτις, Ἀχαΐα Φθιώτις, κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ⁹, κοιλάδα τοῦ Ἰνάχου (παραποτάμου τοῦ Σπερχειοῦ)¹⁰.

— Ἀργολίς¹¹.

— Λακωνία¹².

— Μεσσηνία¹³.

1. Διόδωρος, 4, 68, 3.

2. Πίνδαρος, *Νεμ.*, 11. 34-35. — Ἑλλάνικος, 4 *FGrH*, ἀπ. 32 (= *Σχολ. Πινδ. Νεμ.*, 11, 43 κ.έ.).

3. Ἰλιάς, Β 638-644. Ι 529-532 καὶ μεταγενέστερες πηγές.

4. Διόδωρος, 4. 34, 1. 37, 3 καὶ 5. — Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 2, 7, 7.

5. Οἱ σχετικὲς μαρτυρίες εἶναι πολυάριθμες.

6. *Σχολ. Πινδ. Ὀλ.*, 6, 34.

7. Ξενοφῶν, *Ἑλλ.*, 7, 1, 26.

8. Ἄνδρων, 10 *FGrH*, ἀπ. 16 a καὶ b (= Στράβων, 10, 4, 6. — Στέφανος Βυζάντιος, λ. Δώριον).

9. Ἰλιάς, Β 681-694. Ι 395. Λ 769-770.

10. Πλούταρχος, *Ἡθικά*, 294 Α.

11. Ἰλιάς, Β 522. Ἰσοκράτης, *Παναθ.* 42. — Πausανίας, 2, 38, 1.

12. Ἰσοκράτης, *Παναθ.* 42. — Ἐφορος, 70 *FGrH*, ἀπ. 117 καὶ 118 (= Στράβων, 8, 5 4 καὶ 5). Θεόπομπος, 115 *FGrH*, ἀπ. 122 (= Ἀθήναιος, 6, 88). — Στράβων, 8, 7, 1. — Διόδωρος, 5, 80, 2. — Πausανίας, 3, 12, 9. 13, 4. 22, 4.

13. Ἰλιάς, Λ 759. — Ἰσοκράτης, *Παναθ.* 42. — Ἐφορος, 70 *FGrH*, ἀπ. 118 (= Στράβων, 8, 5, 5). — Θεόπομπος, 115 *FGrH*, ἀπ. 122 (= Ἀθήναιος, 6, 88). — Πausανίας, 4, 30, 1 [Διόδωρος, 4, 68, 3].

- Πισᾶτις¹.
- Ἀχαῖα².
- Κρήτη (;)³.

Βοιωτοὶ

- Θεσσαλιῶτις⁴.
- <Βοιωτία>.

Γραῖοι ἢ Γραικοὶ

- Ἡπειρος⁵.
- Φθιώτις⁶.
- Βοιωτία⁷.

Δόλοπες

- Δολοπία⁸.
- Μαγνησία (;)⁹.

Δωριεῖς

- [Φθιώτις, Ἐστιαῖωτις, Πίνδος¹⁰].

-
1. Ἐφορος, 70 *FGrH*, ἀπ. 115 (= Στράβων, 8, 3, 33).
 2. Ἰλιάς, Β 569-575 καὶ μεταγενέστερες πηγές.
 3. Ὀδύσεια, τ 176 (ἀμφίβολο ἂν ὁ ὄρος Ἀχαιοὶ ἔχει ἐδῶ τὴν εὐρεία ἢ τὴ στενή του σημασία).
 4. Ἐφορος, 70 *FGrH*, ἀπ. 119 (= Στράβων, 9, 2, 4).— Διόδωρος, 4, 67, 2-6.— Στράβων, 9, 2, 29. 5, 14. 5, 18.— Πausanias, 10, 8, 4.— Στέφανος Βυζάντιος, λλ. Ἄρνη καὶ Ὀρθοῦριον; *Ετυμ. Μ.*, s. v. Ἄρνη.
 5. Ἀριστοτέλης, *Μετ.*, 1, 14, σ. 352 a 3.
 6. Πάριον χρον., 239 *FGrH*, ἀπ. 6.— Ἀλέξανδρος Πολυτίστωρ, 273 *FGrH*, ἀπ. 100 (= Κωνσταντῖνος Πορφ., *Περὶ θεμ.*, 2,5, 3).— Plinius, *N.H.*, IV 14.
 7. Πρβλ. U. v. Wilamowitz-Möllendorff, ἐν *Hermes*, 21, 1886, 91 κ.έ., ἴδιος, *Pindaros*, 1922, p. 13.— K. Hanell, *Megarische Studien*, 1934, σ. 62.
 8. Ἰλιάς, I 484.— Πρβλ. Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 3, 13, 8.— Στράβων, 9, 5, 5 καὶ 11.
 9. Ἀπολλώνιος Ρόδιος, 1, 584-585. Ψευδο-Ὀρφεύς, Ἄργ., 463. *Σχολ.* Ἀπολλ. Ρόδ., 1, 587.
 10. Ἡρόδοτος, 1, 56, 57, 157.— Διόδωρος, 4, 67, 1.— Χάραξ, 103 *FGrH*, ἀπ. 6 (= Στέφανος Βυζάντιος, λ. Δώριον.— Στράβων, 9, 5, 17.— Ἄνδρων, 10 *FGrH*, ἀπ. 16 a καὶ b (= Στράβων, 10, 4, 6.— Στέφανος Βυζάντιος, λ. Δώριον).— Διόδωρος, 4, 37, 3-4 κ.έ.

- Δωρίς¹.
- <Πελοπόννησος>.

^οΕλληνες

- ^οἩπειρος².
- Κοιλιάδα Σπερχειοῦ³.

^οΕπειοὶ

- ^οἭλις⁴.

Θεσσαλοὶ

- Θεσπρωτία⁵.
- <Θεσσαλία>.

^οἼωνες

- Βοιωτία⁶.
- Ἀττική⁷.
- Μεγαρίς (;)⁸.
- Κορινθία (;)⁹.
- Ἀργεία¹⁰.
- Ἀχάτᾱ¹¹.

1. Ἡρόδοτος, 1, 56. 8, 43.— Ἐφορος, 70 *FGrH*, ἀπ. 15.— Λυκόφρων, ^οἈλεξ., 1388-1390.— Διόδωρος, 4, 37, 1-4.— Στράβων, 9, 4, 10.— Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 8, 7, 2.— και ἄλλοι.

2. Ἀριστοτέλης, *Μετ.*, 1, 14, σ. 352 a 33 κ.έ.— Πρβλ. *Schol. Hom. Il.*, Π 233 και Φ 194 Erbse.

3. Ἰλιάς, Β 681-684. Ι 395, 447, 477. ΙΙ 595.

4. Ἰλιάς, Β 615-624. Λ 671, 673, 686, 688, 694, 697, 732, 756, 760. Ψ 629-531; Ὀδύσσεια, ν 275. ο 298. ω 431.

5. Ἡρόδοτος, 7, 176.— Στράβων, 9, 5, 23.— Velleius Paterculus, 1, 1, 1.

6. Ἡρόδοτος, 5, 5, 8.

7. Ἰλιάς, Ν 685 και πολυάριθμες μεθωμηρικὲς μαρτυρίες.

8. Ἑλλάνικος, 4 *FGrH*, ἀπ. 74 και 78 (= Στέφανος Βυζάντιος, λ. Νισαίας.— Πλάτων, *Κριτίας*, 5-7. 110 D.— Κάστωρ, 250 *FGrH*, ἀπ. 4.— Ἀνδροτίων, 324 *FGrH*, ἀπ. 61a, b.— Στράβων, 3, 5, 5. 9, 1, 7-7.— Πλούταρχος, *Θησεύς*, 25, Πausανίας, 1, 39, 4-6.

9. Κόνων, 26 *FGrH*, ἀπ. 1, xxvί.

10. Πausανίας, 2, 36, 3.

11. Ἡρόδοτος, 1, 145-146. 7, 94-95. 8, 73.— Ἐφορος, 70 *FGrH*, ἀπ. 117 και 118 (= Στράβων, 9, 4, 10).

— Κυνουρία¹.

Κεφαλληνες

— Ἰθάκη, Κεφαλληνία, Ζάκυνθος, παράλια χερσαῖα ἐδάφη στὴν Ἀκαρνανία ἢ τὴν Ἥλιδα².

Λαπίθαι

— Β. Πελασιγῶτις³.

— Ἥλις⁴.

Λοκροὶ

— Ὀπουντία Λοκρῆς⁵.

Μάγνητες

— ἐκβολὴς Πηνειοῦ, ὄρος Πήλιον⁶.

Μινύαι

— Δ. Βοιωτία⁷.

βων, 8, 5, 4 καὶ τ 5, 5).— Πολύαινος, 2, 37.— Κάστωρ, 250 *FGrH*, ἀπ. 4 (= Εὐσέβιος, *Χρον.*, ἀρμ. μετάφρ., ἐν *Eusebius Werke*, 5, 1916, σσ. 85-88). Διόδωρος, 5, 81, 4. Στράβων, 8, 1-2. 3, 9. 5, 5. 6, 10. 7, 1-2. 7, 4.— Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 1, 7, 3.— Παισανίας, I, 31, 3. 2, 14, 2. 18. 25, 8. 5, 1, 1. 7, 1, 1-5 καὶ 7-8. 18, 5. 24, 5.— Ἀριστείδης, *Παναθ.*, 177 Dind.— Julius Frontinus, *Strat.*, 1, 2, 8.— Στέφανος Βυζάντιος, λ. Βούρα καὶ «Ἐλική» Εὐστάθιος, *Παρεκβ. Ὀμ. Ἰλ.*, Β 575.

1. Ἡρόδοτος 8, 73.

2. Ἰλιάς, Β 631-637.

3. Ἰλιάς, Ν 128-130, σὲ συνδυασμὸ μὲ Β 738-747.— Σιμωνίδης, ἀπ. 632 Campbell (= Στράβων, 9, 5, 20).— Στράβων, 9, 5, 19-20 καὶ 22.— Ἰερώνυμος, 154 *FGrH*, ἀπ. 17 (= Στράβων, 9, 5, 22).— Διόδωρος, 4, 37, 3-4.— Πλούταρχος, Ἡθικά, 293 F καὶ 297 B.— Παλαίφατος, 1.— Λαπίθαι καὶ Κένταυροι: Ἰλιάς, Β 743-744. Ὀδύσεια, φ 295-302.— Ἡσίοδος, Ἀσπίς, 178-190.— Παισανίας, 5, 10, 8.— Ἀπολλώνιος Ρόδιος, 1, 40-43.— Διόδωρος, 4, 70, 2-4.— Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 2, 5, 4. Στράβων, 9, 5, 19.— Παλαίφατος 1.— Σχόλ. Ὀμήρ. Ἰλ., Α 262, Erbse.— Αἰλιανός, *Ποικ. Ἰστ.*, 11, 2.

4. Διόδωρος, 4, 70, 4.

5. Ἰλιάς, Β 527-535. Ν 712 καὶ 714-721.

6. Ἰλιάς, Β 756-757.

7. Ἰλιάς, Β 511 κ.έ.— Πίνδαρος, Ὀλ., 14, 4.— Ἡρόδοτος, 1, 146.— Φερεκύδης, 3 *FGrH*, ἀπ. 95 (= Σχόλ. *Ἐδρ.*, *Φοιν.*, 39).— Εὐριπίδης, *Ἡρ. μιν.*, 50, 220.— Διόδωρος, 4, 10, 3-5. 15, 79, 5.— Στράβων, 9, 2, 3. 2, 40.— Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 2, 4, 11-12.— Παισανίας, 9, 9, 1-2 καὶ 36, 4-8.— Πολύαινος, 1, 3, 5.— Σχόλ. Ἀπολλ. Ρόδ., 1, 230-233 b.

- [Ἰατρική]¹.
- Λακωνία².

Μυρμιδόνες

- Ν. Θεσσαλία³.
- Ἀκαρνανία⁴.
- (Ἀΐγινα⁵).

Περαιβοὶ

- Περαιβία, Β. Πελασιῶτις⁶.
- Ἐστιάσις, Ἀθαμανία⁷.

Φθῖοι

- Θεσσαλία⁸.

Φλεγῶναι

- Πελασιῶτις⁹.
- Φωκίς¹⁰.

1. Σχόλ. Δημόσθ., 18, 107 b με μνεῖα τοῦ Διοδώρου (372 FGrH, ἀπ. 39) καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ (4 FGrH, ἀπ. 42 b).

2. Ἡρόδοτος, 4, 145-146.— Σχόλ. Πινδ. Πυθ., 4, 88 b.— Valerius Maximus, 4, 6, Ext. 4.

3. Ἰλιάς, Α 180, 328. Β 684. Η 126. Ι 185, 652. Λ 797. Π 12, 15, 39, 65, 155, 164, 194, 200, 220, 240, 266, 269, 506, 546, 564. Τ 14, 278, 299. Φ 188. Ψ 4, 6, 69, 129. Ω 397, 449, 536. Πρβλ. Ὀδύσσεια, λ 494.

4. IG, IX 1, ἀρ. 477.

5. Ἡσίοδος, 205 M-W (= Σχόλ. Πινδ. Νεμ., 3, 21. Τζέτζης, *Εἰς τὸν Ἀνκόφρονα σχόλια*, 176).— Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 3, 12, 6.— Hyginus, *Fab.*, LII.— Νόννος, *Διον.*, 13, 201 κ.έ.— Σχόλ. Ὀμήρ. Ἰλ., Ι, 180 Erbse.— Σχόλ. Πινδ. Νεμ., ξ.ά.— Τζέτζης, ξ.ά.

6. Ἰλιάς, Β 748-755.— Στράβων, 9, 5, 19-20 καὶ 22, πρβλ. 7, ἀπ. 14 καὶ 1.

7. Στράβων, 9, 5, 17, 19-20 καὶ 22. 9, 1, 1. 10, 1, 4.— Plinius, *H.N.*, IV, 1.

8. Ἰλιάς, Ν 686, 693, 699.

9. Ἰλιάς, Ν 295 κ.έ.— Στράβων, 7, ἀπ. 14 καὶ 15. 9, 5, 21.— Σχόλ. Ὀμήρ. Ἰλ., Ν 302 Erbse. Εὐστάθιος, *Παρεχθ.* Ὀμ. Ἰλ., Β 738, σ. 333.

10. Ἐφορος, 70 FGrH, ἀπ. 93 (= Σχόλ. Τ Ὀμήρ. Ἰλ., Ν 302).— Σχόλ. Ὀμήρ. Ἰλ., Ν 302 Erbse.— Εὐστάθιος, ἴδιο ἔργο, Ν 301, σ. 993.

— Δ. Βοιωτία¹.

— Εύβοια (;)².

Φωκεῖς

— Φωκίς³.

ΕΝΤΟΠΙΣΗ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΕΘΝΩΝ

Ἐκ τῆς στιγμῆς ποῦ ἓνα ἀποδεδειγμένο στοιχεῖο ταυτότητας ἔθνους ἐντοπίζεται, ἐπίσης μὲ ἀποδείξεις, σ' ἓνα μέρος, αὐτὸ τὸ στοιχεῖο λειτουργεῖ ὅπως ἓνα ἔχνος ποῦ ἄφησε τὸ ἀντίστοιχο ἔθνος. Κατὰ συνέπεια, τὸ πρόβλημα ποῦ τίθεται δὲν εἶναι πιά ἐὰν τὸ μῆνυμα αὐτοῦ τοῦ στοιχείου εἶναι ὑποκειμενικὸ ἢ ἀντικειμενικὸ, ἀλλὰ ἐὰν ὁ ἐρευνητὴς ἔχει ἐπιλέξει αὐτὸ τὸ στοιχεῖο μὲ ὑποκειμενικὰ ἢ ἀντικειμενικὰ κριτήρια.

Κατωτέρω συνοψίζω στοιχεῖα ἐντοπισμοῦ ποῦ ὄχι μόνον μαρτυροῦνται, ἀλλὰ καὶ ἔχουν βεβαιωθεῖ. Ὅσα εἶναι ἀμφίβολα παραλείπονται.

Ἄβαντες

— Ἄβας, μυθικὰ πρόσωπα, ἀπὸ παλαιὸ θεό· Ἄργολίς⁴.

— Ἄβαντίδας, ἀνδρωνύμιο στὴ Σικυώνα.

— Ἄβ(α), ὄνομα πόλεως: Φωκίς⁵.

— ἄλλα τοπωνύμια: Ἄρεθουσα: Εὐβοία, Ἄργολίς, Ἄρκαδία· Κάναθος: Εὐβοία, Ἄργολίς.

— Κάναθος, μυθικὸ πρόσωπο: Ἄρκαδία.

1. Ὑμνος εἰς Ἀπόλλωνα, 278-280.— Πανσανίας, 9, 9, 2. 9, 36, 1-2 καὶ 4. 10, 4. 1.— Στέφανος Βυζάντιος, λ. Φλεγυά.

2. Servius, *Comm. Verg. Aen.*, VI 618?

3. Ἰλιάς, Β 517-526.

4. Τρία μυθικὰ πρόσωπα: 1) *Fragm. adesp.*, 454 *TGF*, Nauck-Snell (= *Σχόλ. Πινδ. Πινθ.*, 8, 73).—Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 2, 2, 1.—Πανσανίας, 2, 16, 2. 10, 35, 1.—Hyginus, *Fab.*, 170, 273.— Στέφανος Βυζάντιος, λ. Ἄβαντίς.— Εὐστάθιος, *Παρεκβ. ὄμ. Ἰλ.*, Β 542, σ. 281.— *Σχόλ. Πινδ. Πινθ.*, 8, 77 a.— *Σχόλ. Εὐρ. Ὀρ.*, 965.— Servius, *Comm. Verg. Aen.*, III, 280.— Πρβλ. Πίνδαρος, *Πινθ.*, 8, 54 καὶ *Διθυρ.*, 1, an. 70 a Snell.— Ovidius, *Met.* XV.— 163-164. 2) Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 1, 9, 13.— Πανσανίας, 1, 45, 5.— *Σχόλ. Ἀπολλ. Ρόδ.*, 1, 14 d. 3).— Ἀρριανός, 156 *FGrH*, ἀπ. 68 bis (= Εὐστάθιος, *Εἰς Διονύσιον*, 520).— Hyginus, *Fab.*, 157. Πρβλ. Εὐστάθιος, *Παρεκβ. ὄμ. Ἰλ.*, Β 542, σ. 281.

5. Ἀριστοτέλης, ἀπ. 601 Rose (= Στράβων, 10, 1, 3.— Εὐστάθιος, *Παρεκβ. ὄμ. Ἰλ.*, Β 542, σ. 281).— Στράβων, 9, 3, 15.— Πανσανίας, 10, 35, 1 κ.έ.— Στέφανος Βυζάντιος, λ. Ἄβ(α).

Ἄθραμῶνες

- Ἄθράμας, μυθικό πρόσωπο, παλαιὸς θεός: Ἀχαΐα Φθιωτῆς¹, Βοιωτία².
- Θεμιστώ, μυθικό πρόσωπο, παλαιὰ θεά: Θεσσαλία, ἄορίστως³, Ἐστιαϊώτις⁴, Ἀθαμανία⁵, Βοιωτία⁶.

Αἰνιῶνες

- Αἰνία, ὄνομα πόλεως καὶ Αἴνιος, ὄνομα ποταμοῦ: Β. Α. Θεσσαλία⁷.
- Αἰνείας, θεωνύμιο καὶ ἀνθρωπωνύμιο: Β.Α. Θεσσαλία⁸.

Αἰολεῖς

- Αἰολεῖς, ὄνομα πόλεως ἢ ἔθνικὸ ἐξ ὀνόματος πόλεως στὴ Ν. Α. Θεσσαλία⁹.
- Αἰολίς, ὄνομα περιοχῆς στὴν Αἰτωλία¹⁰. Αἰολεῖς, οἱ κάτοικοι τῆς ἴδιας περιοχῆς¹¹.
- Αἰόλος, παλαιὸς θεός, στὸ κέντρο τῆς Θεσσαλίας¹².

1. Στράβων, 9, 5, 8.— Στέφανος Βυζάντιος, λ. Ἄλος.— Σχόλ. Ἀπολλ. Ρόδ., 2, 513.— Ἀπολλώνιος Ρόδιος, 2, 514.— Ἐτυμ. Μ., λ. Ἀθαμάντιον.— Παλαίφατος, *Περὶ ἀπίστων*, 30.— Festus 293, 30.— Plinius, *H. N.*, IV, 29.— Πρβλ. Ἡρόδοτος, 7, 197.— Ψευδο-Πλάτων, *Μιν.*, 315 C.— Σχόλ. Ἀπόλλ. Ρόδ., 2, 652-654 a.

2. Ἡσίοδος, ἀπ. 10 καὶ 69 M-W (= Σχόλ. Πινδ. Νεμ., 4, 253 c καὶ Γαληνός, *Περὶ τῶν Πλάτ. καὶ Inn. δογμ.*, 1, 266, 12 Müller).— Ἡρόδοτος, 7, 197.— Σοφοκλῆς, Ἀθάμας I, ἀπ. 1-10 TGF Nauck-Snell καὶ Ὑπόθεσις.— Εὐριπίδης, Ἰνώ, ἀπ. 398-423 TGF Nauck-Snell καὶ Φοῖβος II, ἀπ. 819-838 TGF Nauck-Snell.— Ἡρόδωρος, 31 FGrH, ἀπ. 38 (= Σχόλ. Ἀπολλ. Ρόδ., 2, 1144).— Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 1, 9, 1-2, 3, 4, 2-3.— Πausanias, 1, 44, 8, 9, 24, 1 καὶ 34, 5.— Hyginus, *Fab.*, 1, 2, 3, 4.— Σχόλ. Ὀμήρ. Ἰλ., B 511 Erbse.— Σχόλ. Ἀριστοφ. Νεφ., 257.— Σχόλ. Ἀπολλ. Ρόδ., 2, 652-654 a.— Στέφανος Βυζάντιος, λ. Ἀκραϊφία.— Τζέτζης, *Εἰς τὸν Λυκόφωνα σχόλια*, 22.

3. Πausanias, 9, 24, 1, 34, 7, 34 9 -37.1.— Φιλοστέφανος, FGrH, ἀπ. 37.— *Schol. Hom. Il.*, B 511 Erbse.— Σχόλ. Ἀπολλ. Ρόδ., 3, 265.— Στέφανος Βυζ., λ. Ἀκραϊφία.— Statius, *Theb.*, 8, 445.— Ὁ Ἀθάμας ἐπίσης συνδέεται μὲ πολλὰ μυθικὰ πρόσωπα ἐντοπιζόμενα στὴ Βοιωτία.

4. Πίνδαρος, Πυθ., 9, 15-16.— Διόδωρος, 4, 69, 1.— Ἀθήναιος, 13, 10, σ. 560 D.— Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 1, 9, 2.— Hyginus, *Fab.*, 1, 4, 157, 239, 243.— Νόννος, *Διον.*, 9, 306 κ.έ.

5. Ὑπόθεσις λόγῳ τοῦ ὅτι ἡ Θεμιστώ ἀναφέρεται ὡς κόρη τοῦ Ἰνάχου.

6. Ἡρόδωρος, 31 FGrH, ἀπ. 38 (= Σχόλ. Ἀπολλ. Ρόδ., II, 1144).

7. Στέφανος Βυζάντιος, λλ. Αἰνία, Αἴνος.— Εὐστάθιος, *Παρεκβ. Ὀμ. Ἰλ.*, B 749.

8. *Inscriptiones Graecae*, IX 2, ἀρ. 1084 (θεων.), 1064 (ἀνδρων.).

9. *Inscriptiones Graecae*, IX 2, ἀρ. 1109 = SIG, 3, ἀρ. 1157, 2 κ.έ., 73.

10. Θουκυδίδης, 3, 102.

11. Ὁ Ἐπαμεινώνδας, ἀναφέρουν τὰ Σχόλ. Ὀμήρ. Ἰλ., B 494 Erbse, παρέδωσε στοὺς Ἀχαιοὺς καὶ ἔχι στοὺς Αἰολεῖς τὴν Καλυδῶνα ποῦ ἀπέσπασε ἀπὸ τοὺς Αἰτωλοὺς.

12. Ἀνωτέρω, σελ. 201-202.

Ἄρκαδες

- Ἄρκας, μυθικὸ πρόσωπο, παλαιὸς θεός: Ἄθαμανία¹, κοιλάδα Σπερχειοῦ², Ἄρκαδία³.
- Ἀέροπος, μυθικὸ πρόσωπο: Μακεδονία⁴, Ἄρκαδία⁵.
- Λυκάων, μυθικὸ πρόσωπο, παλαιὸς θεός: Μακεδονία⁶, Θεσπρωτία⁷, Φθιώτις⁸, Ἄρκαδία⁹.
- Αἴπυτος, μυθικὸ πρόσωπο: Ἄρκαδία¹⁰, Μεσσηνία¹¹, Πισᾶτις¹².

Ἄχαιοι

- Ἀγαμέμνων, μυθικὸ πρόσωπο, παλαιὸς θεός: Φωκίς¹³, Βοιωτία¹⁴, Ἀττική¹⁵, Ἀργολίς¹⁶, Ἄρκαδία¹⁷, Λακωνία¹⁸.

1. Ἴστρος, 334 *FGrH*, ἀπ. 75 (= Στέφανος Βυζάντιος, λ. Ἄρκαδία.— Rufinus, *Recogn*, X 21.— Εὐστάθιος, *Παρεκβ. Ὀμ. Ἰλ.*, Β 603.— Ἴδιος, Ὑπόμν. Διον. Περ., 414 *GGM* II, σ. 293.

2. Ἀριστοτέλης, ἀπ. 441 Rose (= Στράβων 8, 6, 13).

3. Παραπομπές σὲ πηγές: Adler, ἐν *RE*, X 2, 1919, 1726.

4. Ἡρόδοτος, 8, 139.

5. Ἡρόδοτος, 9, 26.

6. Αἰλιανός, *Περὶ ζώων* ἰδ., 10, 48. — Τζέτζης, *Χιλ.*, 4, 331. — Στέφανος Βυζάντιος, λ. Ὠρωπός.

7. Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 3, 8, 1. — Στέφανος Βυζάντιος, λλ. Ἀμβρακία, Ἐφύρα. — Τζέτζης, *Εἰς τὸν Λυκόφρ. σχολ.*, 481.

8. Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, ἔ.ά. — Τζέτζης, ἔ.ά.

9. Εὐμήλος, 111, *TGF Davies* (= Τζέτζης, *Εἰς τὸν Λυκόφρ. σχολ.* 480). — Καλλιμαχος *Εἰς Δία*, 4. — Ἐρατοσθένης, *Κατ.* 8. — Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 3, 7, 7 καὶ 8, 1-2. — Πausanias, 8, 2, 1-3. — Ovidius, *Fast.*, 3, 795 καὶ *Metam.*, 1, 163 κ.έ., 211 κ.έ.— Τζέτζης, *ἴδιο ἔργο*, 481.

10. Ἰλιάς, Β 603.— Ἡσίοδος, ἀπ. 166 M.W.— Πίνδαρος, Ὀλ., 6, 33 κ.έξ.— Πausanias, 8, 4, 4, 7, 16, 17, 2, 47, 4.

11. Νικόλαος Δαμασκηνός, 90 *FGrH*, ἀπ. 31.— Πausanias, ἀπ. 4, 3, 6-9. 9, 2-10. 27, 6, 8, 5, 7.

12. Πίνδαρος, ἔ.ά.

13. Θεόφραστος, *Περὶ φυτ. ἱστοριῶν*, 4, 13, 2.— Plinius, *N. H.*, 16, 238.

14. Πausanias, 9, 19, 7.— Φιλόστρατος, Ἡρ., σ. 221 Kayser.— Ἡσύχιος, λ. Ἀγαμεμνόνεια φρέατα.— Ζηρόβιος, I 6.— Ἀποστόλιος, I 27.— *Prov. e cod. Bodl.*, λ. Ἀγαμεμνόνεια φρέατα, ἐν Th. Gaisford, *Paroemiographi Graeci*, σ. 1.— Εὐστάθιος, *Παρεκβ. Ὀμ. Ἰλ.*, A 171 s. 368.— Περβλ. M. B. Sakellariou, *La migration grecque en Ionie*, 1958, σ. 117 μὲ σημ. 16.

15. Εὐστάθιος, *Παρεκβ. Ὀμ. Ἰλ.*, A 171, σ. 368, πιθανότατα κατὰ Κλειδήμο.

16. Πολλές πηγές.

17. Θεόφραστος, *Περὶ φυτ. ἱστορ.*, 4, 13, 2.— Plinius, *N. H.*, XVI 328.

18. Στγσίχορος καὶ Σιμωνίδης, ἐν *Σχόλ. Εὐριπ.* Ὀρ., 46.— Πίνδαρος, *Πυθ.*, 11, 31-32.— Ἡρόδοτος, 7, 159.— Ἀθηναγόρας, *Πρεσβ. περὶ Χριστ.* § 1.— Στάφυλος, 269 *FGrH*, ἀπ. 8 (= Κλήμης, *Προτρ.* 2, 38, 2).— Λυκόφρων, Ἀλεξ., 335, 1123-1125, 1369 κ.έ.— Πausanias, 3, 19, 6.— X.

— Πέλοψ, μυθικό πρόσωπο, παλαιός θεός: Β. Δ. Πελοπόννησος¹, Λακωνία², Πισᾶτις-Ἡλεία³. Πελόπεια ἢ Πελοπία, μυθικό πρόσωπο: Ν. Πελασιγῶτις⁴, Βοιωτία⁵.

— Νηλεὺς, μυθικό πρόσωπο, παλαιός θεός: Ν. Πελασιγῶτις⁶, Βοιωτία⁷, Ἀττική⁸, Κορινθία⁹, Μεσσηνία¹⁰, Κρήτη¹¹. Νηλεὺς, ποταμός: Εὐβοία¹².

— Μελάμπους καὶ Βίας, μυθικά πρόσωπα: Πελασιγῶτις¹³, Ἀχαῖα Φθιώτις¹⁴,

Χρήστου, ἐν *ΠΑΕ*, 1956, σσ. 211 κ.έ. 1960, σσ. 228 κ.έ. 1961, σσ. 177-178. Ἴδιος, στὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1960, σσ. 167-173. Ἴδιος, ἐν *Ad.*, 16, 1960 (δημοσ. 1963), σσ. 102-103.— Πρβλ. ἀφιερωματικὴ ἐπιγραφή πρὸς τιμὴν τῆς Ἀλεξάνδρας, τοῦ 1ου αἰ. π.Χ., προερχομένη ἀπὸ τὸ Σκλαβοχώρι, κοντὰ στὴς Ἀμύκλες (Α. Δεληβοριάς, ἐν *ΑΑΑ*, 1, 1968, σ. 45).

1. Ἰλιάς, Β 100-108.— *Eusebius' Werke*, Εὐσέβιος, *Χρον. Καν.*, ἀρμ., Ἄβρ. 614 καὶ 706. Karst, *op. cit.*, σσ. 165, 167.— Γεώργιος Σύγκελλος, σσ. 295, 303.

2. Φερεκύδης, 3 *FGrH*, ἀπ. 132 (= *Σχόλ. Ὀμ. Ὀδ.*, δ 22).— Στράβων, 8, 4, 4.— Ἀθήναιος, 14, 21.

3. Πολλὲς πηγές.

4. Ἀπολλώνιος Ρόδιος, 1, 326.— Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 1, 5, 10. 2, 7, 7.— Νικόλαος Δαμασκηνός, 90 *FGrH*, ἀπ. 54 (= *Exc. de Ins.*, σ. 191).— Τζέτζης, *Εἰς τὸν Λυκόφρονα σχολ.*, 175.

5. Φερεκύδης, 3 *FGrH*, ἀπ. 126 (= *Σχόλ. Εὐριπ. Φοίν.*, 159).— Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 3, 5, 6.

6. Ὀδύσσεια, λ 235 κ.έ.— Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 1, 9, 8.— *Σχόλ. Ὀμ. Ἰλ.*, Κ 334 Erbse. Ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ μύθου στὴν Ἡλιδα (Διόδωρος, 4, 68.— Στράβων, 8, 3, 31) εἶναι μεταγενέστερος. Τοπωνύμιο Νηλεῖα: F. Stählin, ἐν *RE XVI* 2, 1935, στ. 2268.

7. Νηλεὺς, σύζυγος Χλωρίδος, κόρης Ἀμφίονος.

8. Ἡρόδοτος, 1, 147.— *IG*, I², ἀρ. 94.

9. Εὐμηλος, ἀπ. 5 *EGF Davies* (= Παισανίας 2, 2, 2).

10. Ὀδύσσεια, λ 235 κ.έ., ἰδίως 255-256.— Ἑλλάνικος, 4 *FGrH*, ἀπ. 124 b, addenda (= *PSI*, X 1173, 1 κ.έ.).— Διόδωρος, 4, 68, 3-5. Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 1, 9, 9.— Παισανίας, 4, 2, 5, 3, 6, 36, 1.

11. Velleius Paterculus, 1, 1, 2.

12. Ἀντίγονος Καρύστιος, 78 (84).— Στράβων, 10, 1, 14.— Ψευδο-Ἀριστοτέλης, *Περὶ θαυμ. ἀκ.*, 170, σ. 846 b.

13. Ἰλιάς, Β 20. Θ 100. Κ 18, 87, 555. Λ 511, 597, 618, 682, 683, 692, 717. Ξ 42. Ο 378. Ψ 303, 349, 514, 652.— Ὀδύσσεια, γ 4, 79, 202, 247, 409, 465. δ 639. ο 229 κ.έξ.— Φερεκύδης, 3 *FGrH*, ἀπ. 117 (= *Schol. MV Hom. Od.*, λ. 281).— Ἑλλάνικος, 4 *FGrH*, ἀπ. 124 b, στὰ addenda (= *PSI* X 1173, 1 κ.έ.).— Διόδωρος, 4, 68, 3-6.— Παισανίας, 9, 36, 8.— Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 1, 9, 9, 1.— Hyginus, *Fab.*, X. *Schol. H Hom. Od.*, λ 295, Dindorf.

14. Περιπέτειες μὲ τὸν Φύλακο (Ὀδύσσεια, λ 287 κ.έ. καὶ ο 231-134.— Φερεκύδης, 3 *FGrH*, ἀπ. 33 (= *Schol. MV. Hom. Od.*, λ 287 κ.έ.).— Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 1, 9, 12, 1-8;— *Σχόλ. Ἀπολλ. Ρόδ.*, 1, 118.— *Σχόλ. Θεοκρ.*, 3, 43.

Μεγαρίς¹, Ἀργολίς², Ἀρκαδία³, Μεσσηνία⁴.

— Ἀχαιῶν ἀκτὴ⁵, ἀρχαιομάντις⁶: Κύπρος.

Βοιωτοὶ

— Βοῖον ὄρος: βόρειο τμήμα Πίνδου⁷ (Γράμμος-Σμόλικας).

Γραῖοι ἢ Γραικοὶ

— Γραῖα, τοπωνύμιο: Μακεδονία⁸, Α. Βοιωτία⁹.

— Γραῖος, ἀνθρωπωνύμιο: Ἡπειρος¹⁰.

— Γραικός, μυθικὸ ὄνομα, Ἀχαιῶν, Φθιώτις¹¹.

1. Παιονία, 1, 44, 8.— *IG*, VII, ἀρ. 207. 208. 219; 223.— Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 3, 15, 5.

2. Ὀδύσεια, ο 224 κ.έ. Ἡσίοδος, *Μελαμπ.* = Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 2, 2. — Φερεκύδης, 3 *FGrH*, ἀπ. 114 (= *Schol. MV Hom. Od.*, ο 225).— Ἡρόδοτος, 9, 34.— Εὐδοξος, στὸν Στέφανο Βυζάντιο, λ. Ἀζάνια.— Ἀλεξίς; ἀπ. 117, *PCG* K-A. II, σ. 86 (= Ἀθήναιος, 7, 24 σ. 340 A).— Θεόφραστος, *Περὶ φυτ. ἰστορ.*, 9, 10, 4.— Ἰσίγονος (ἢ Ψευδο-Σολίων), ἐν Westermann, *Paradoxographi Graeci*, no 24, p. 186, καὶ Preger, *IGM*, no 215 (πρβλ. W. Reichel - A. Wilhelm, ἐν *JOeAl*, 4, 1901, σσ. 1 κ.έ. C. Robert, ἐν *JOeAl*, 8, 1905, σσ. 174 sqq.).— *Epiigr. adesp. aus der App. Planudea*, ἐν Jacobs, IV, σ. 158.— Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 1, 9, 12. 2, 2, 1 κ.έ. 2, 4, 4. — Διόδωρος, 4, 68, 35.— Στράβων, 8, 3, 19. 6, 10.— Παιονία, 2, 18, 4. 5, 5, 10. 8, 18, 7.— *Schol. MV Hom. Od.*, ο 225, Diäfoorf; Ovidius, *Mét.*, XV, 321 κ.έ.; Plinius, *H. N.*, XXV, 21 (47); Vitruvius, 8, 3, 21 (201).— Lactantius, *Narr.*, 21, καὶ *Comm. Stat. Theb.*, 3, 453.— Probus, *Verg. Ecl.*, 6, 48.— Servius, *Verg. Ecl.*, 6, 48, καὶ *Verg. Georg.*, III 555.— *Schol. Bern. Verg. Ecl.*, 6, 48.— Στέφανος Βυζάντιος, λ. Λουσοί— Ἡσύχιος, λ. ἀκρουχοί.— Εὐστάθιος, Ὑπόμν. Διον. Περ., 409, *GGM*, II, σ. 292.

3. Παιονία, 8, 47, 3.

4. Ὀδύσεια, ο 225 κ.έ.; Φερεκύδης, 3 *FGrH*, ἀπ. 33 (= *Schol. Hom. Od.*, λ 287).— Ἑλλάνικος, 4 *FGrH*, ἀπ. 124 b, addenda (= *PSI* X 1173, 1 κ.έ.).— Διόδωρος, 4, 68, 3-6. Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 1, 9, 9 καὶ 11, 3.— Παιονία, 4, 2, 5. 3, 6. 36, 1.— Εὐστάθιος, *Παρεκβ. εἰς τὴν Ὀμ.* Ὀδ., σ. 1685.

5. Ἀριανός, *Περ. Ποντ.*, 27, 28, *GGM*, I, σελ. 293.

6. Ἡσύχιος, λ. ἀρχαιομάντις.

7. Στράβων, 7, ἀπ. 6.

8. Ἐπιγραφή δημοσιευμένη ἀπὸ Χ. Μακαρόνα, Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, 1934, 117-127 καὶ σχολιασμένη ἀπὸ Δ. Κ. Χατζῆ, *Γέρας* Α. Κεραμοπούλλου, 1953, 274 κ.έ.

9. Ἰλιάς, Β 498.

10. P. Roesch, ἐν P. Cabanes (ed.) *L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité*, 1988, 182.

11. Ἡσίοδος, ἀπ. 5 M-W (= Ἰωάννης Λυδός, *Περὶ μῆν.*, 1, 13).

Ἴωνες

— Ἴων (α) ὄνομα ποταμοῦ: Ἐστιαῖωτις¹, Πισᾶτις². (β) ὄνομα μυθικῶν προσώπων, πού συνεχίζουσαν ἕνα παλαιὸ ποτάμιον καὶ ἰαματικὸ θεό: Ὀζολία Λοκρίς³, Ἀττικὴ (καὶ Ἰανίσκος)⁴, Ἐπίδαυρος⁵, Σικυῶν (Ἰανίσκος)⁶, Πισᾶτις⁷. (γ) ἀνθρωπωνύμιον (Ἴαν, Ἴου): διάφορες περιοχὲς τῆς Θεσσαλίας⁸. Ἴωναῖον ἄλλος, προφανῶς ἀφιερωμένο στὸν Ἴωνα: Β. Τριφυλία⁹.

— Ἴωνίδες ἢ Ἴωνιάδες: νύμφες, συνδεόμενες μὲ τὸν Ἴωνα: Πισᾶτις¹⁰.

— Ὄνόματα μηγῶν -ων. Ἀττικὴ, Βοιωτία, Φωκίς, Ὀζολία Λοκρίς¹¹.

— Ἴωνικά διαλεκτικὰ στοιχεῖα, ἐκτὸς Ἀττικῆς Φθιώτις (ἐφελκυστικὸ -ν), Ὀζολία Λοκρίς (ἐφελκυστικὸ -ν). Σικυωνία (ἐφελκυστικὸ -ν)¹².

Λαπίθαι

— Πολυποίτης, μυθικὸ πρόσωπο: Πελασγιῶτις¹³.

— Λεοντεύς, μυθικὸ πρόσωπο: Πελασγιῶτις¹⁴.

— Δρύας, μυθικὸ πρόσωπο: Πελασγιῶτις¹⁵.

— Ἐξάδιος, μυθικὸ πρόσωπο: Πελασγιῶτις¹⁶.

1. Στράβων, 7, 7, 9. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 198-199.

2. Καλλίμαχος, *Εἰς Δία*, 18 κ.έ.— Διον. Περιηγ., 11, 5-6? Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 198-199.

3. Ἐκαταῖος, 1 *FGrH*, ἀπ. 16 (= Ἡρωδιανός, 41, 24 Lentz II, σ. 947, 8).

4. Ἀνωτέρω, σελ. 197.

5. Πausanίας, 7, 4, 2.

6. Πausanίας, 2, 6, 6.

7. Νίκανδρος, ἀπ. 74 Gow-Scholfield (= Ἀθήναιος, 15, 28 καὶ 31).

8. *IG*, IX 2 ἀρ. 281 (1, 15), 517 (71), 732.

9. Στράβων, 8, 3, 19.

10. Νίκανδρος, ξ.ά.— Στράβων, 8, 3, 32. Πausanίας, 6, 22, 7. Πρβλ.— Ἡσύχιος, λ. Ἴατροί.

11. Ἀνωτέρω, σελ. 219.

12. Ἀνωτέρω, σελ. 219.

13. Ἰλιάς, Β 740-743. Ζ 29. Μ 129 καὶ 182. Ψ 836 καὶ 848.— Ἀλκιδάμας, *Λογ.*, 1, 5.— Διόδωρος, 4, 63, 1.— Στράβων, 9, 5, 19.— Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 3, 10, 8, *Ἐπιτ.*, III 14.— Ἀριστοτέλης, *ep.* 89, E. Cougny, *Anth. Grec., App.* III.— Πausanίας, 10, 36, 2.— Hyginus, *Fab.*, 81 καὶ 87.— Κόντος Σμυρναῖος, 1, 291. 12, 318.— *Σχόλ. Ὀμήρ. Ἰλ.*, Β 738-740 Erbse. *Σχόλ. Διον. Περ.*, 850, *GGM*, II, σ. 454.

14. Ἰλιάς, Β 745-746. Μ 130, 188, πρβλ. Ψ 837.— Hyginus, *Fab.* 62.

15. Ἰλιάς, Α 263.

16. Ἰλιάς, Α 264.— Ἡσίοδος, *Ἀσπις* 186.— Ovidius, *Met.*, XII 266.— Λουκιανός, *Παρασ.*, 45.— *Σχόλ. Ὀμήρ. Ἰλ.*, Α 264, Erbse.— Εὐστάθιος, *Παρεκβ. Ὀμ. Ἰλ.*, Α 264, σ. 101.— Σούδα καὶ *Ἐτυμ. Μ*, λ. Ἐξάδιος.

- Πολύφημος, μυθικό πρόσωπο: Πελασγιῶτις¹.
 — Ὀπλεύς, μυθικό πρόσωπο: Πελασγιῶτις².
 — Φάληρος, μυθικό πρόσωπο: Πελασγιῶτις³.
 — Πρόλοχος, μυθικό πρόσωπο: Πελασγιῶτις⁴.
 — Κόρωνος, μυθικό πρόσωπο: Πελασγιῶτις⁵. Ἀχαΐα Φθιωτις⁶, Βοιωτία⁷, Ἀττική⁸, Σικυωνία⁹.
 — Θησεύς, μυθικό πρόσωπο, παλαιὸς θεός: Πελασγιῶτις¹⁰, Φωκίς (εἰκασία)¹¹, Ἀττική¹².
 — Αἰγέυς, μυθικό πρόσωπο, παλαιὸς θεός: Πελασγιῶτις¹³, Βοιωτία¹⁴, Ἀττική¹⁵.
 — Πειρίθους, μυθικό πρόσωπο, παλαιὸς θεός: Πελασγιῶτις¹⁶, Ἀττική¹⁷, Ἀρκαδία¹⁸.

-
1. Ἰλιάς, Α 264.
 2. Ἡσίοδος, Ἀσπίς, 180.
 3. Ἡσίοδος, αὐτ.
 4. Ἡσίοδος, αὐτ.
 5. Ἰλιάς, Β 746.— Διόδωρος, 3, 10, 8. 4, 37, 3.— Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 1, 9, 16. 3, 10, 8.— Σχόλ. Ἀπολλ. Ρόδ., 1, 57-64 a.— Hyginus, αὐτ.
 6. Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 2, 7, 7.— Διόδωρος, 4, 37, 3.
 7. Ἐκαταῖος, 1 *FGrH*, ἀπ. 117 (= Στέφανος Βυζάντιος, λ. Κορώνεια).— Πausanίας, 9, 34, 7.— Νόννος, *Διον.*, 13, 79.— *Schol. Hom. Il.*, Β 503 Erbse.
 8. Μυθικός πρόγονος τοῦ ἀττικοῦ γένους τῶν Κορωνιδῶν καὶ ἐπάνυμος ἥρωας τοῦ δήμου Κορωνείας.
 9. Πausanίας, 2, 5, 8 καὶ 6, 3.
 10. Ἡσίοδος, Ἀσπίς, 182.
 11. Παραπομπὲς σὲ πηγές: Knaack, ἐν *RE*, 1, 1, 1893, στ. 975.
 12. Πηγές: H. Herter, Theseus, *RE*, suppl. XIII, 1973, στ. 1045, κ.έ.
 13. Ἡσίοδος, Ἀσπίς, 182.
 14. Πίνδαρος, *Πυθ.*, 5, 73-75.— Ἀνδροτίων, 324 *FGrH*, ἀπ. 60 (= Τζέτζης, *Comm. Ank. Ἀλεξ.*, 495).— Πausanίας, 4, 7, 8 καὶ 3, 15, 8.— Σχόλ. *Πυθ.* Ἰσθμ., 7, 18.
 15. Πηγές: Wernicke, ἐν *RG*, I 1, 1893, στ. 953 κ.έ.
 16. Ἰλιάς, Β 738-746. Μ 120 καὶ μεταγενέστερες πηγές.
 17. Μυθικός πρόγονος τοῦ ἀττικοῦ γένους τῶν Περιθοϊδῶν (Ἐφορος, 70 *FGrH*, ἀπ. 23 (= Φώτιος καὶ Σούδα, λ. Περιθοΐδαι).— Ἀποστόλιος, 14, 19.— πρβλ. Ἀρποκρατίων καὶ Ἡσύχιος, λ. Περιθοΐδαι.
 18. Ἡσίοδος, ἀπ. 258 M-W (= Πausanίας, 2, 2, 3).

- Καινεύς, μυθικό πρόσωπο: Πελασγιῶτις¹, Σικυωνία².
- Ἴσχυς, μυθικό πρόσωπο: Πελασγιῶτις³, Ἀρκαδία⁴.
- Ἐλατος, μυθικό πρόσωπο: Πελασγιῶτις⁵, Φωκίς (εἰκασία)⁶, Ἀρκαδία⁷.

Λοκροὶ

- Αἶας, μυθικό πρόσωπο, παλαιὸς θεός: Ἡπειρος⁸, Ὀπουντία Λοκρίς⁹.
- Οἰλεύς, μυθικό πρόσωπο: Ἡπειρος (εἰκασία, λόγω ἐτυμολογικῆς συνάφειας τοῦ ὀνόματος Οἰλέως μὲ τὸ τοπωνύμιο Ἰλιον, τῆς Ἡπείρου), Ὀπουντία Λοκρίς¹⁰.
- Ἄσπετος, μυθικό πρόσωπο, παλαιὸς θεός: Ἡπειρος¹¹, Ὀπουντία Λοκρίς¹².

Μινῶαι

- Μινῶας, ποταμὸς καὶ μυθικό πρόσωπο, παλαιὸς θεός: Δ. Βοιωτία¹³.

1. Ἰλιάς, Α 264, Β 746.— Ἡσίοδος, Ἀσπίς, 179 καὶ ἀπ. 87 M.W.— Δικαίαρχος, Κλέαρχος καὶ Καλλιμάχος, 517 Pfeiffer, μνημονευόμενοι ἀπὸ τὸν Φλέγωνα, 257 *FGrH*, 4 ἀπ., 36 (v).— Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 1, 9, 6.— Σχόλ. Ἀπολλ. Ρόδ., 1, 51-64 a.— Ovidius, *Met.*, 12, 209.— Πρβλ. Hyginus, *Fab.*, 14.

2. Ἡρόδοτος, 5, 18, 7-8 καὶ 92, 2 b.

3. Ὁ Ἡσίοδος, ἀπ. 60. 3 M.-W (= Σχόλ. Πινδ. Πυθ., 3, 14 καὶ 48) παρουσιάζει τὸν Ἴσχυ ὡς υἱὸ τοῦ Ἐλάτου, τὸν ὁποῖον δὲν ἐντοπίζει, ὥστόσο λέει ὅτι ὁ Ἐλατος εἶχε σύζυγο τὴν Κορωνίδα, κόρη τοῦ Φλεγύα, μυθικὰ πρόσωπα ἐντοπιζόμενα στὴ Θεσσαλία. Κατὰ τὸν Ψευδο-Ἀπολλόδωρο, 3, 10, 3, 6, ἡ Κορωνίς εἶχε σύζυγο τὸν Ἴσχυ, ἀδελφὸ τοῦ Καινεώς. Ἀλλὰ ὁ Καινεὺς παρουσιάζεται ὡς πατέρας τοῦ Θεσσαλοῦ Κορώνου (Ἰλιάς, Β 745 κ.ἄ. πηγές). Πρβλ. L. Preller, C. Robert, *Theogonie und Götter* I, 1894, σ. 515 σημ. 4.

4. Ἡσίοδος, ἀπ. 87 M.W.— Δικαίαρχος, Κλέαρχος καὶ Καλλιμάχος (= Φλέγων, 257 *FGrH*, ἀπ. 36 (v) .

5. Ἡσίοδος, ἀπλ 87 M.W.— Δικαίαρχος, Κλέαρχος καὶ Καλλιμάχος, 517 Pfeiffer, μνημονευόμενοι ἀπὸ τὸν Φλέγωνα, 257, *FGrH*, fr. 36 (v).

6. Παυσανίας, 8, 4, 4. 10, 34, 2, πρβλ. 7, 17, 5.

7. Ἡσίοδος, ἀπ. 258 M.W (= Παυσανίας, 2, 2, 3).— Πίνδαρος, Ὀλ., 6, 33, καὶ Πυθ., 3, 31.— Παυσανίας, 2, 26, 6. 8, 4, 2-7. 16, 2. 17, 1. 10, 34, 2.— Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 3, 9, 1, 1. 0. Ἰωάννης Λυδός, *De mens.*, IV 142.— Hyginus, *Fab.*, 202. *Myth. Vat.*, VII 115 Bode I, σ. 37.

8. M. B. Sakellariou, *La migration grecque en Ionie*, 1958, σ. 59 καὶ σημ. 4.

9. Ἰλιάς, Β 527 καὶ ἄλλοῦ.

10. Ἰλιάς, Β 527 καὶ ἄλλοῦ.

11. Ἀριστοτέλης, ἀπ. 563 Rose (= Ἡσύχιος, λ. Ἄσπετος).

12. Τὸ ὡς ἄνω ἀπόσπασμα τοῦ Ἀριστοτέλη εἶναι ἀπὸ τὴν Ὀπουντίων πολιτεία.

13. Εὐστάθιος, *Παρεκβ.* Ὀμ. Ἰλ., Β 511, σ. 272.— Σημειωτέον ἐπίσης ὅτι ὁ Νηλεὺς συνδέεται μὲ πολλὰ μυθικὰ πρόσωπα ἐντοπιζόμενα στὴ Βοιωτία (περισσότερα στὸ ὑπὸ ἔκδοση ἔργο).

Μινύα, ὄρος καὶ πόλη: Β.-Α. Θεσσαλία¹. Μινυή-ος, ποταμὸς Τριφυλία².

— Κλύμενος, Περικλύμενος, Ἴετοκλύμενος, Κλυμένη, Περικλυμένη. Ἴετοκλυμένη, μυθικὰ πρόσωπα, θεότητες: Ν. Πελασιγῶτις³, Βοιωτία, Ἀρκαδία.

— Εὐφάμος, μυθικὸ πρόσωπο, παλαιὸς θεός: Βοιωτία⁴, Λακωνία⁵.

— Ὀρχομενός, τοπωνύμιο: Β. Θεσσαλία⁶. Ν. Πελασιγῶτις⁷, Δ. Βοιωτία⁸, Ἀρκαδία⁹.

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 1.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΠΟΡΙΣΜΑΤΩΝ ΓΙΑ ΕΝΤΟΠΙΣΗ ΕΘΝΩΝ ΠΡΟ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ (1100 π.Χ.)

ΑΒΑΝΤΕΣ

Φωκίς

— τοπωνύμιο ἸΑβα(ι).

Εὐβοία

— αὐθεντικὴ παράδοση.

— τοπωνύμια: ἸΑρέθουσα, Κάνηθος.

Ἀργολίς

— θεός ἸΑβας

— τοπωνύμια ἸΑρέθουσα, Κάνηθος.

Σικυωνία

— ἀνθρωπωνύμιο ἸΑβαντίδας.

ΑΘΑΜΑΝΕΣ

ἸΑθαμανία

— οἰκησιὸν ἸΑθαμάνων ἀνάγεται, πιθανότατα, στὴν Β' χιλιετία π.Χ.

1. Ὄρος: *Inscriptiones Graecae*, IX 2, no 521, 30 Πόλη: Στέφανος Βυζάντιος, λ. Μινύα.— Hyginus, *Fab.*, 14.— *Σχόλ. Εὐριπ.*, ἸΑλκηστ., 16.

2. Ἰλιάς, Α 722-726. Πρβλ. Στράβων, 8, 3, 28.

3. *Σχόλ. ἸΑπολλ. Ρόδ.*, 1, 230-233 b.— *Schol. Hygin, Fab.*, XIV.

4. Ἰσίοδος, 253 M—W (= *Σχολ. Πινδ. Πυθ.* 4, 36c).— Πίνδαρος, *Πυθ.*, 4, 41-46.

5. Πίνδαρος, ἔ.ἀ.— ἸΑπολλώνιος Ρόδιος, 1, 180-181 καὶ ἄλλοι.

6. *Σχόλ. ἸΑπολλ. Ρόδ.*, 2, 1186.— Πρβλ. *Schol. Hom.* Π., Β 511, Erbse.— Εὐστάθιος, *Παρεκβ. Ὀμ. Ἰλ.*, Β 511, σ. 272. Plinius, *N. H.*, IV 29.

7. ἸΑπολλώνιος Ρόδιος, 2, 1152-1153. — Διόδωρος, 20, 110, 3. — Πρβλ. *Σχόλ. ἸΑπολλ. Ρόδ.*, 2, 1186.

8. Ἰλιάς, Β 511 κ.ἔ. κ.λπ.

9. Ἰλιάς, Β 605, ἸΟδύσσεια, λ 458 κ.ἔ.

Ἄχαϊα Φθιώτις

— θεός Ἀθάμας.

— τοπωνύμιο: Ἀθαμάντιον πεδίων.

Κοιλάδα Σπερχειοῦ

— παράδοση.

Βοιωτία

— θεοὶ Ἀθάμας, Θεμιστώ.

— τοπωνύμιο: Ἀθαμάντιον πεδίων.

⟨Ἄττικη

— ἀθαμανικὲς λέξεις: ἄσπαλος, μανός⟩.

ΑΙΝΙΑΝΕΣ

Περαιβία, Β. Πελασγιῶτις

— παράδοση.

— τοπωνύμια: Αἰνία, Αἴνας θεωνύμιο: Αἰνεΐας· ἀνθρωπωνύμιο Αἰνεΐων.

Ἄνω Ἀῶρος.

— παράδοση.

Κασσώπη

— παράδοση.

Περιοχὴ Κίρρας

— παράδοση.

⟨Αἰνίς

— θέση Αἰνιάνων κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους⟩.

ΑΙΟΛΕΙΣ

Πελασγιῶτις

— ἐντοπισμὸς Σαλμωνέως, Κρηθέως καὶ Σισύφου υἱῶν Αἰόλου.

— τοπωνύμιο ἢ ἔθνωνύμιο Αἰολεῖς στὴν ἱστορικὴ Μαγνησία.

Αἰτωλία

— τοπωνύμιο Αἰολίς.

ΑΙΤΩΛΟΙ

Αἰτωλία

— παράδοση.

⟨Συνέχιση οἰκίσεως κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους⟩.

ΑΡΚΑΔΕΣ

Ν.-Δ. Μακεδονία

α) ἐπαφὲς Ἀρκάδων καὶ Μακεδόνων (οἱ δεῦτεροι κατοικοῦσαν περὶ τὸ ὄρος Λάκιμος).

— κοινοὶ θεοί: Λυκάων, Ἀέροπος.

— κοινὸ διαλεκτολογικὸ φαινόμενο: εν)ιν.

β) ἐπαφές Ἀρκάδων καὶ Βοιωτῶν (οἱ δεύτεροι κατοικοῦσαν περὶ τὸ ὄρος Βοῖον).
— κοινοὶ θεοὶ Λυκάων καὶ Νύκτιμος (*Ἀρκάδες): Λύκος καὶ Νυκτεὺς (Βοιωτοί).

Ἐστιαῖωτις

— ἔθνος Ἀρκτᾶνες.

Κεντρικὴ Στερεὰ

— ἀπηχῆσεις παραδόσεως.

Ἀρκαδία

— παράδοση.

〈Συνέχιση οἰκήσεως Ἀρκάδων κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους.〉

Μεσσηνία

— ἀρκαδικὸς θεός: Αἴπυτος.

Τριφυλία

— ἀρκαδικὴ ἐθνικὴ συνείδηση κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους.

Πισᾶτις

— ἀρκαδικὸς θεός: Αἴπυτος.

〈Κύπρος

Ἄφιξη περὶ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ〉.

ΑΧΑΙΟΙ

Ν. Πελασγιῶτις, Φθιῶτις, Ἀχαῖα Φθιῶτις, κοιλάδα Ἰνάχου (παραποτάμου τοῦ Σπερχειοῦ).

— παράδοση.

— θεοί: Πέλοψ/Πελλας, Νηλεὺς, Μελάμπους, Βίας. (*Ἀχιλλεύς: μπορεῖ νὰ ἀνάγεται σὲ Πρωτο-Ἀχαιοῦς).

— τοπωνύμια: Ἀχαῖα, Νηλεῖα.

— ἀνθρωπωνύμια: Νηλεὺς.

Φωκίς

— θεὸς Ἀγαμέμνων.

Βοιωτία

— θεοί: Πέλοψ, Νηλεὺς, Ἀγαμέμνων (*Ἀχαῖα Δημήτηρ, Ἀχιλλεύς μποροῦν νὰ ἀνάγονται σὲ Πρωτο-Ἀχαιοῦς).

— διάλεκτος Γραμμικῆς Β.

Εὐβοία

— τοπωνύμιο: Νηλεὺς.

Ἀττικὴ

— θεοί: Νηλεὺς, Ἀγαμέμνων.

Μεγαρίς

— θεοί: Μελάμπους, Βίας.

Κορινθία

- θεός: Νηλεΐδης.

Ἄργολις

- παράδοση.
- θεοί: Πέλοψ, Ἄγαμέμνων, Μελάμπος, Βίας.
- τοπωνύμια: (*Ἰναχος* μπορεί νὰ ἀνάγεται σὲ Πρωτο-Ἀχαιοὺς).
- διάλεκτος Γραμμικῆς Β.

Ἄρκαδία

- θεοί: Ἄγαμέμνων, Μελάμπος.

Λακωνία

- παράδοση.
- θεοί: Πέλοψ/Περίας, Ἄγαμέμνων (Ἀχιλλεὺς μπορεί νὰ ἀνάγεται σὲ Πρωτο-Ἀχαιοὺς).

Μεσσηνία

- αὐθεντικὴ παράδοση.
- θεοί: Νηλεΐδης, Μελάμπος, Βίας.
- τοπωνύμια: Βίας, ὄνομα ποταμοῦ.
- διέλεκτος Γραμμικῆς Β.

Τριφυλία (;)

- τοπωνύμιο: Ἀχαιαὶ Πέτραι (μπορεῖ νὰ ἀνάγεται σὲ Πρωτο-Ἀχαιοὺς).

Πισᾶτις

- παράδοση.
- θεός: Πέλοψ.

Ἡλις (;)

- παράδοση (;).
- θεοί: Πέλοψ (;) (Ἀχιλλεὺς μπορεί νὰ ἀνάγεται σὲ Πρωτο-Ἀχαιοὺς).

Ἀχαΐα

- παράδοση.
- τοπωνύμιο: Ἀχαΐα.

Ζάκυνθος (;)

- παράδοση, ἀλλὰ ἡ χρονολογία προβληματικὴ.

Κρήτη

- διάλεκτος Γραμμικῆς Β.
- θεοί: Ἄγαμέμνων (;).
- τοπωνύμιο Ἀχαΐα (μπορεῖ νὰ ἀνάγεται σὲ Πρωτο-Ἀχαιοὺς).

Ρόδος (;)

- τοπωνύμιο: Ἀχαΐα (μπορεῖ νὰ ἀνάγεται σὲ Πρωτο-Ἀχαιοὺς).

Κῶς (;)

- θεός: Ἀχαιὸς (μπορεῖ νὰ ἀνάγεται σὲ Πρωτο-Ἀχαιοὺς).

Κύπρος

- θεός: Ἀχαιοὺς (εἰκάζεται ἀπὸ τῆ λέξι ἀχαιομάντις, ἡ ὁποία εἶναι ἑλληνική).
- τοπωνύμιο: Ἀχαιῶν ἀκτὴ.
- ⟨ Ἀφιξὴ κατὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς Χαλκοῦ ⟩.

ΒΟΙΩΤΟΙ

Β. Πίνδος

- ὀρωνύμιο Βοῖον.

Θεσσαλιῶτις

- παράδοση.

Βοιωτία

- ⟨ Ἀφιξὴ κατὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ⟩.

ΓΡΑΙΟΙ ἢ ΓΡΑΙΚΟΙ

Ἡπειρος

- ἀνθρωπωνύμιο Γραῖος.

Μακεδονία

- τοπωνύμιο: Γραῖα.

Φθιώτις

- μυθικὸ πρόσωπο: Γραικός.

Βοιωτία

- τοπωνύμιο Γραῖα, μυθικὸ πρόσωπο Γραῖς.

Εὔβοια (;)

- τοπωνύμιο Γραῖα ἀμφίβολο.

Ἀττικὴ

- τοπωνύμιο Γραῖα, γένος Γεφυρέων.
- Ἀφιξὴ μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

ΔΟΛΟΠΕΣ

Δολοπία

- παράδοση· συνέχιση κατοικήσεως κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους.

Μαγνησία (;)

- τοπωνύμιο Δόλοπος τάφος (;).

ΔΩΡΙΕΙΣ

Δωρίς

- στοιχεῖα παραδόσεως φέρουν τὸ δωρικὸ ἔθνος σχηματιζόμενο στὴ Δωρίδα (εὐρύτερη ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ) ἀπὸ Μακεδνοὺς ποὺ εἶχαν μεταναστεύσει ἀπὸ τὴν Πίνδο καὶ ἀπὸ ἓνα ἐπιχώριο φύλο ποὺ τιμοῦσε τὸν Ἡρακλῆ. Ἀλλὰ, ἐπίσης ἐπιχώρια φύλα, προστέθηκαν.
- ⟨ Συνέχιση οἰκίσεως Δωριέων στὴ Δωοίδα ⟩.

〈Πελοπόννησος

Ἀφίξεις δωρικῶν ομάδων μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ〉.

ΕΛΛΗΝΕΣ

Ἦπειρος (;)

— παράδοση (;)

Κοιλάδα Σπερχειοῦ

— παράδοση.

— τοπωνύμιο: Ἑλλάς.

〈Αἴγινα

— θεὸς Ζεὺς Ἑλλάνιος.

Ἀφιξη μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ〉

ΕΠΕΙΟΙ

Φωκίς (;)

— Ἐπειός, ὄνομα ἥρωος.

Ἥλις

— παράδοση.

ΘΕΣΣΑΛΟΙ

Θεσπρωτία

— παράδοση.

〈Θεσσαλία

Μετὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ〉.

ΙΩΝΕΣ

Ἑστιαῖωτις

— Ἴων, ὄνομα ποταμοῦ.

Πελασγιῶτις

— Ἴων, Ἴαν, ἀνθρωπωνύμιο.

Θεσσαλιῶτις, Φθιωτις

— Ἴων, ἀνθρωπωνύμιο.

— ἐφελκυστικὸ -ν.

Ἰοζολία Λοκρὶς

— Ἴων, μυθικὸ πρόσωπο, παλαιὸς θεός.

— ἐφελκυστικὸ -ν.

Βοιωτία

— αὐθεντικὴ παράδοση.

— ὄνομα μηνὸς -ων.

Ἀττικὴ

— παράδοση καὶ χρῆση τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος τῶν Ἰώνων κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ.

- ²Ιων, ἥρωες, παλαιὸς θεός.
- ²Ιανίσκος, ὄνομα θεοῦ.
- ²Ιωνίδαι, γένος.
- ὀνόματα μηνῶν -ων.
- (Συνέχιση οἰκίσεως Ἰώνων στὴν Ἀττική).

Κόρινθος (;)

- παράδοση (;).

Ἄργος

- παράδοση.

Ἐπίδαυρος

- ²Ιων, μυθικὸ πρόσωπο.

Τροιζήν

- Ἀθηνᾶ Ἀπατουρία.

Σικυὼν

- ²Ιανίσκος, μυθικὸ πρόσωπο.
- ἐφελκυστικὸ -ν.

Ἀχαΐα

- παραδόσεις στὴν Ἀχαΐα, στὴν Πιρήνη καὶ στὴ Λέσβο.

Πισᾶτις, Β. Τριφυλία

- ²Ιων, ὄνομα τοῦ Ἀλφειοῦ.
- ²Ιων, ποτάμιος δαίμων.
- ²Ιωναῖον ἄλσος.
- ²Ιωανι(ά)δες, νύμφες ποτάμιες καὶ θεραπευτικέες.

Ἄρκαδία

- ἐφελκυστικὸν -ν.
- 〈ἄφιξις — τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ〉.

Κυνουρία

- παράδοση.

Πελοπόννησος ἐν γένει

- παράδοση.

ΚΕΦΑΛΛΗΝΕΣ

- Ἰθάκη, Κεφαλληνία, Ζάκυνθος, Λευκάς, ἀκτὲς Ἀκαρνανίας
- παράδοση.

ΛΑΠΙΘΑΙ

Β. Πελασγιῶτις, Περαιβία

- παράδοση.
- ὅλοι οἱ Λάπιθες ἥρωες ποὺ ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν Ὅμηρο καὶ τὸν Ἡσίοδο.

Κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ (;)

— ἀμφίβολες ἐνδείξεις.

Φωκίς (;)

— Λαπίθες ἥρωες: Ἐλατος (εἰκασία) καὶ Θησεύς (εἰκασία).

Βοιωτία

— Λαπίθες ἥρωες: Κόρωνος, Ἴσχυς, Αἰγεύς.

Ἄττική

— Λαπίθες ἥρωες: Αἰγεύς, Θησεύς, Πειρίθους, Κόρωνος.

Ἄργολίς (;)

— μὴ ἀποφασιστική ἐνδειξη.

Σικυωνία

— Λαπίθες ἥρωες: Κόρωνος, Καινεύς.

Ἄρκαδία

— Λαπίθες ἥρωες: Ἐλατος, Ἴσχυς, Πειρίθους.

Ἰλακωνία

ἐνδείξεις ἐνσωματώσεως λίγων Λαπιθῶν στὰ δωρικά στοιχεῖα ποὺ κατέλαβαν τὴ Σπάρτη μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ).

Τριφυλία (;)

— ἀμφίβολη ἐνδειξη.

Ἑλις (;)

— ἀμφίβολες ἐνδείξεις.

ΛΟΚΡΟΙ

Ἡπειρος

— τὰ ὀνόματα *Αἴας* καὶ *Οἰλεύς* ποὺ φέρουν Λοκροὶ ἥρωες ἀνάγονται ἀντιστοίχως σὲ *Αἴφας* καὶ *Φιλεύς*. Τὸ πρῶτο ταυτίζεται μὲ τὸ ὑδρωνύμιο *Αἰ(Φ)ας*, ποὺ ἦταν παλαιότερο ὄνομα τοῦ Ἄφου. Ἡ ρίζα τοῦ δευτέρου παραπέμπει στὸ ἠπειρωτικὸ τοπωνύμιο Ἰλιον.

Ἰοπουντία Λοκρὶς

— παράδοση.

Ἰσυνέχιση οἰκίσεως Λοκρῶν στὴ Λοκρίδα κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἐποχή).

ΜΑΓΝΗΤΕΣ

Ἐκβολὲς Πηνειοῦ, Πήλιον

— παράδοση.

ΜΙΝΥΑΙ

Β. Πελασιγῶτις

— τοπωνύμια *Μινύα* (ὄρος καὶ πόλη), Ἰορχομενός (πόλη).

Πελασιγῶτις

— παράδοση.

— θεότητες: Κλυμένη ἢ Περικλυμένη. Τοπωνύμιο Ἰορχομενός (πόλη).

Φωκίς (;)

— ένδειξεις άσθενείς.

Βοιωτία

— παράδοση.

— τοπωνύμια: Μινύας (ποτ.), Ὀρχομενός (πόλη). Θεότητες: Μινύας, Κλυμένη ἢ Ἐτεοκλυμένη ἢ Περικλυμένη, Εὐφαιμος.

Ἄρκαδία

— θεότητες: Μινύας, Κλυμένος, Κλυμένη.

— τοπωνύμιο: Ὀρχομενός (πόλη).

Λακωνία

— παράδοση.

— θεότητες: Εὐφημος.

Τριφυλία

— τοπωνύμιο: Μινυήιος (ποτ.).

ΜΥΡΜΙΔΟΝΕΣ

Ἄχαΐα Φθιώτις

— παράδοση.

Ἐγγίνα

Μετὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ).

ΠΕΡΑΙΒΟΙ

Περαιβία, Β. Πελασγιῶτις

— παράδοση.

(Συνέχιση οικήσεως Περαιβῶν στὴν Περαιβία κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ).

ΦΘΙΟΙ

Φθιώτις, Ἄχαΐα Φθιώτις

— παράδοση.

ΦΛΕΓΥΑΙ

Β. Πελασγιῶτις (;)

— ἡ ὀμηρικὴ μυνεία Φλεγυῶν δὲν τοῦς ἐντοπίζει ἀναπόφευκτα στὴ Β. Θεσσαλία.

— θεότητες: Φλεγύας.

Φωκίς, Δ. Βοιωτία

— παράδοση.

Εὐβοία (;)

— παράδοση (;).

ΦΩΚΕΙΣ

Φωκίς

— παράδοση (Συνέχιση οικήσεως Φωκέων στὴ Φωκίδα κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ).

2. ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΕΝΤΟΠΙΣΕΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ Ή ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΑΠΟ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Χωρία ἀρχαίων συγγραφέων μὲ χρονολογικὲς πληροφορίες ἢ ἐνδείξεις εἶναι μερικὰ ἀπὸ ἐκεῖνα πού ἀναφέρουν ὅτι ἓνα ἔθνος εἶχε κατοικήσει παλαιότερα σὲ δεδομένη περιοχή. Συνεπῶς, κατὰ τὴ φάση τῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ προβλήματος ἐὰν καὶ κατὰ πόσο τὸ ὑπὸ κρίση χωρίο ἀνταποκρίνεται σὲ μία αὐθεντικὴ προφορικὴ παράδοση, κρίνεται καὶ ἡ ἀξιοπιστία τῆς χρονολογικῆς πληροφορίας ἢ ἐνδείξεως αὐτοῦ τοῦ χωρίου.

Ἄλλὰ, ἐνῶ οἱ γεωγραφικὲς πληροφορίες πού μᾶς παρέχονται ἀπὸ ἀρχαῖα κείμενα ἐκφράζονται μὲ ὀνόματα τόπων πού γνωρίζουμε ἢ μπορούμε σὲ πολλὰς περιπτώσεις νὰ ταυτίσουμε, οἱ χρονολογικὲς πληροφορίες ἢ ἐνδείξεις τους διατυπώνονται κατὰ κανόνα ὑπὸ ὄρους πού, προφανῶς, δὲν τίς συσχετίζουν μὲ τὸ δικό μας χρονολογικὸ σύστημα. Γιὰ νὰ ἀναχθοῦν, ἐνδεχομένως, στὸ δικό μας χρονολογικὸ σύστημα, αὐτὲς οἱ πληροφορίες ἢ ἐνδείξεις ἀπαιτοῦνται διαδικασίες λιγότερο ἢ περισσότερο σύνθετες. Ἀπλούστερες διαδικασίες ἀπαιτοῦνται, ὅταν οἱ ἀρχαῖες χρονολογικὲς πληροφορίες ἢ ἐνδείξεις διατυπώνονται σὲ ἔτη Ὀλυμπιάδων 4 ἄλλων ἀρχαίων χρονολογικῶν συστημάτων. Περιπλοκότερες διαδικασίες ἀπαιτοῦνται, ὅταν οἱ ἀρχαῖες χρονολογικὲς πληροφορίες ἢ ἐνδείξεις ἐκφράζονται μὲ χρονολογικὴ ἀναφορὰ (μὲ τὴν ἐννοια τοῦ προτέρου, ἢ τοῦ συγχρόνου ἢ τοῦ ὑστέρου) σὲ γεγονότα, εἴτε ἱστορικά, εἴτε μυθικά, ἀλλὰ θεωρούμενα ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους ὡς ἱστορικά. Οἱ ἀρχαῖες χρονολογικὲς πληροφορίες ἢ ἐνδείξεις μὲ ἀναφορὰ σὲ ἓνα μυθικὸ γεγονός, ὅπως ἡ «Ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία», ὁ «Τρωικὸς πόλεμος», ἢ «κἀθοδος (= ἐπιστροφή) τῶν Ἡρακλειδῶν», ἢ «Αἰολικὴ ἀποικία», ἢ «Ἰωνικὴ ἀποικία», δὲν μποροῦν νὰ ἀγνοηθοῦν, ἐπειδὴ: 1) Αὐτὰ τὰ μυθικὰ γεγονότα ἔχουν ἐνταχθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους μαζὶ μὲ ἱστορικὰ γεγονότα μέσα σὲ ἐνιαῖα χρονολογικὰ συστήματα, βάσει συνδυασμῶν πού ἔχουν μελετηθεῖ, διὸ καὶ εἶναι ἀξιοποιήσιμα ἀπὸ τὴν ἔρευνα, φυσικὰ μὲ τίς ἐπιβαλλόμενες προφυλάξεις καὶ τίς δέουσες προσεγγίσεις. 2) Ὁ «Τρωικὸς πόλεμος» εἶναι ἓνα ποιητικὸ κατασκευάσμα, προῖόν διαδοχικῶν ἐπεξεργασιῶν, ἔχει ὅμως ἐνσωματώσει πλῆθος στοιχείων προερχομένων ἀπὸ ἱστορικὲς παραδόσεις εὐγενῶν οἰκογενειῶν τῆς Ἰωνίας καὶ τῆς Αἰολίδος, οἱ ὁποῖες μετανάστευσαν ἐκεῖ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μεταξὺ τοῦ 1200 καὶ τοῦ 1000 π.Χ. Αὐτὲς οἱ ἱστορικὲς παραδόσεις ἀνακλοῦν, ἔστω καὶ ἀχνά, μερικὲς καταστάσεις χρονολογούμενες κυρίως μεταξὺ τοῦ 1300 καὶ τοῦ 1200 π.Χ. 3) Ἡ «κἀθοδος τῶν Ἡρακλειδῶν», ἢ «Αἰολικὴ ἀποικία» καὶ ἡ «Ἰωνικὴ ἀποικία», ὅπως παρουσιάζονται ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, δὲν εἶναι ἱστορικὰ γεγονότα, ἔχουν ὅμως

ώς πυρῆνες ιστορικά γεγονότα που σχηματίζουν σύνολα: τὸ σύνολο τῶν μεταναστεύσεων δωρικῶν ομάδων ἀπὸ τὴν κεντρικὴ Στερεὰ στὴν Πελοπόννησο· τὸ σύνολο τῶν ἑλληνικῶν μεταναστεύσεων ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα στὴν Αἰολίδα· τὸ σύνολο τῶν ἑλληνικῶν μεταναστεύσεων ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα στὴν Ἰωνία.

Ἰδιότυπη ομάδα χρονολογικῶν πληροφοριῶν ἀποτελοῦν τὰ χωρία τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν που ἐντοπίζουν διάφορα ἑλληνικὰ ἔθνη μετέχοντα στὸν «Τρωικὸ πόλεμο», μεταξὺ δὲ αὐτῶν ὅπως ιδιαίτερη θέση ἔχει ἓνα μεγάλο τμήμα τῆς δευτέρας ραψωδίας τῆς Ἰλιάδος, που λέγεται «Νεῶν Κατάλογος» δηλ. «Κατάλογος τῶν πλοίων». Νομίζω, μαζί με πλείστους ἐρευνητές, ὅτι οἱ ἐντοπίσεις ἐθνῶν στὸν «Κατάλογο τῶν πλοίων», πλην τῆς ἐντοπίσεως τῶν Βοιωτῶν στὴ Βοιωτία, ἀνάγονται πράγματι σὲ χρονικὴ περίοδο πρὸ τοῦ τέλους τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς (περὶ τὸ 1200 π.Χ.). Ὡστόσο, ἐλέγχοντας τὶς λύσεις που προτείνονται πρὸς ἄρση τῶν συγκρούσεων μεταξὺ στοιχείων παρεχομένων ἀπὸ διαφορετικὰ χωρία του που ἀφοροῦν στὴν ταύτιση τῶν περιοχῶν που κατεῖχαν, σὲ μία περίπτωση, οἱ Αἰνιᾶνες καὶ οἱ Περαιβοὶ καί, σ' ἄλλη, οἱ Ἀχαιοί, οἱ Ἑλληνες καὶ οἱ Μυρμιδόνες, διαπίστωσα: πρῶτον, ὅτι ὅλες πάσχουν· δεύτερον, ὅτι ἐκκινοῦν ἀπὸ μία προϋπόθεση· καὶ τρίτον, ὅτι αὐτὴ ἢ προϋπόθεση ὄχι μόνον δὲν εἶναι ἀποχρῶσα, ἀλλὰ καὶ ἐγκτεται σὲ μία λανθασμένη παραδοχὴ: τὴν παραδοχὴ ὅτι ὅλες οἱ περιγραφὲς βασιλείων καὶ κατοίκων τους που μᾶς δίνει ὁ «Κατάλογος τῶν πλοίων» εἶναι σύγχρονες. Αὐτὴ ἢ παραδοχὴ ἀποδεικνύεται λανθασμένη διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς, ἢ ὅποια διαφαίνεται ἤδη ἀπὸ τὶς διαφωνίες τῶν ἐρευνητῶν ὡς πρὸς τὶς λύσεις που προτείνουν κατὰ περίπτωσιν καὶ τελικὰ βεβαιώνεται ἀπὸ τὶς ἀδυναμίες ὅλων αὐτῶν τῶν λύσεων. Κατόπιν τῆς διαπιστώσεως ὅτι ἢ ἐν λόγω παραδοχὴ δὲν εἶναι δεδομένη, ἀντέστρεψα τὴν πορεία τοῦ ἀποδεικτικοῦ συλλογισμοῦ. 1) Μελετῶ τὰ στοιχεῖα τῶν χωρίων τοῦ «Καταλόγου τῶν πλοίων» που ἀντιφάσκουν, ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ τὴν προκατάληψιν ὅτι ἀπεικονίζουν καταστάσεις σύγχρονες. Ἔτσι, ἐὰν αὐτὰ τὰ στοιχεῖα δὲν προκαλοῦν προβλήματα γιὰ ἄλλους λόγους, δὲ διστάζω νὰ δεχθῶ ὅτι καὶ τὰ δύο χωρία μποροῦν νὰ ἀληθεύουν· 2) Θεωρώντας πλέον δεδομένο τὸ ὅτι καὶ τὰ δύο χωρία μποροῦν νὰ ἀληθεύουν, ἀντιμετωπίζω τὸ πρόβλημα: πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἀληθεύουν δύο μαρτυρίες που ἀντιφάσκουν μεταξὺ τους; Αὐτὸ τὸ ἐρώτημα ἐπιδέχεται μία μόνη ἀπάντησις: δύο μαρτυρίες που ἀντιφάσκουν μποροῦν νὰ συναληθεύουν, ἐὰν ἀναφέρονται σὲ διαφορετικούς χρόνους. Αὐτὴ ἢ ἀπάντησις σημαίνει ὅτι ὁ «Κατάλογος τῶν πλοίων» ἀνακλᾷ ἐπὶ τοῦ προκειμένου πληροφορίες ἀπὸ πηγὲς ἀναφερόμενες σὲ μὴ σύγχρονες καταστάσεις. Ἐννοεῖται ὅτι αὐτὲς οἱ μὴ σύγχρονες καταστάσεις δὲ θὰ ἀπεῖχαν μεταξὺ τους σημαντικὰ, ἐπειδὴ πρέπει νὰ ἐμπίπτουν στὰ πλαίσια τοῦ χρονικοῦ ὀρίζοντα τοῦ «Καταλόγου τῶν πλοίων», ὁ ὁποῖος, μετὰ τὴν εὐρύτερη ἐκδοχὴ του, ἀντι-

στοιχεῖ στὸν 13ον αἰῶνα π.Χ.· 3) Ἐπειδὴ αὐτὸ τὸ συμπέρασμα περιέχει ὑπόθεση, τὸ ἐλέγχω μὲ στοιχεῖα ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ σκεπτικὸ πού μὲ ὀδηγεῖ σ' αὐτό.

Συνοψίζω τὰ στοιχεῖα αὐτῶν τῶν δύο μεγάλων φακέλων τῆς ὀμηρικῆς γεωγραφίας.

1) Σύμφωνα μὲ ἓνα χωρίο τοῦ «Καταλόγου τῶν πλοίων», οἱ Αἰνιᾶνες καὶ οἱ Περαιβοί, πού εἶχαν ἐκστρατεύσει στὴν Τροία ὑπὸ ἓνα κοινὸ βασιλέα, τὸν Γουνέα, κατοικοῦσαν στὴν πόλη πού λεγόταν Κύφος καὶ γύρω ἀπὸ τὴ Δωδώνη, πού χαρακτηρίζεται «δυσχέιμερος», καὶ καλλιεργοῦσαν ἀγρούς ἐκατέρωθεν τοῦ Τιταρησίου, ὁ ὁποῖος περιγράφεται ὡς παραπόταμος τοῦ Πηγνειοῦ¹. Βάσει αὐτῶν τῶν ἐνδείξεων, οἱ ἀρχαῖοι λόγιοι ταύτισαν τὸν Τιταρήσιο ποταμὸ μὲ τὸν μεταγενέστερο Εὐρωπό, πού πηγάζει ἀπὸ τὸ ὄρος Τιτάριον καὶ χύνεται στὸν Πηγνεῖο, καὶ τοποθέτησαν τοὺς Αἰνιᾶνες καὶ τοὺς Περαιβοὺς τῆς ἐποχῆς τοῦ «Τρωϊκοῦ πολέμου» στὴν ἱστορικὴ Περαιβία. Σύμφωνα μὲ ἄλλο χωρίο τοῦ «Καταλόγου τῶν πλοίων», οἱ Λαπίθαι, πού εἶχαν ἐκστρατεύσει στὴν Τροία ὑπὸ τὸν Πολυποίτη καὶ τὸν Λεοντέα, κατεῖχαν τὴν Ἄργισσα, τὴ Γυρτώνη, τὴν Ὀρθη, τὴν Ἠλώνη καὶ τὴν Ὀλοοσσόνα². Ἡ Γυρτώνη καὶ ἡ Ὀλοοσσών ὑπῆρχαν καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους· οἱ ἄλλες τρεῖς πόλεις ταυτίζονταν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους λογίους μὲ πόλεις τῶν ἱστορικῶν χρόνων: συγκεκριμένα ἡ Ἄργισσα μὲ τὴν Ἄργουρα, ἡ Ὀρθη μὲ τὴν ἀκρόπολη τῆς Φάλανας, ἡ Ἠλώνη μὲ τὴν Λειμώνη. Ἡ Ὀλοοσσών, ἡ Φάλανα καὶ ἡ Λειμώνη βρισκόνταν στὴν Περαιβία τῶν κλασσικῶν καὶ μετακλασσικῶν χρόνων· ἡ Γυρτώνη καὶ ἡ Ἄργουρα περιέχονταν στὸ βόρειο τμήμα τῆς Πελασγιώτιδος τῶν ἰδίων χρόνων. Χωρὶς ἀμφιβολία τὰ δύο τοῦτα χωρία τοῦ «Καταλόγου» εἶναι ἀντιφατικά ὡς πρὸς τὸ ὅτι προσγράφουν τὴν ἱστορικὴ Περαιβία ἢ, τουλάχιστον τὸ μεγαλύτερο τμήμα της, τὸ μὲν ἓνα στοὺς Περαιβοὺς καὶ τοὺς Αἰνιᾶνες, τὸ δὲ ἄλλο στοὺς Λαπίθες. Μεταξὺ τῶν νεότερων ἐρευνητῶν ὑπάρχει διχογνωμία. Μερικοί, παραβλέποντας τὴν ἀντίφαση τῶν ὡς ἄνω δύο χωρίων, ἀποδέχονται τὴν ἄποψη τῶν ἀρχαίων λογίων ὡς πρὸς τὴν ταύτιση τῆς χώρας τῶν Αἰνιάνων καὶ τῶν Περαιβῶν μὲ τὴ μεταγενέστερη Περαιβία καὶ τὴν ἐνισχύουν μὲ πρόσθετα ἐπιχειρήματα (L. Heuzey, E. Meyer, Ἄ. Ἀρβανιτόπουλος, P. Lenk, F. Jacoby, E. Kirsten). Οἱ περισσότεροι, θέλοντας νὰ ἄρουν τὴν ὡς ἄνω ἀντίφαση, ταυτίζουν τὴ Δωδώνη μὲ τὴν ἠπειρωτικὴ πόλη καὶ τοποθετοῦν τοὺς Αἰνιᾶνες καὶ τοὺς Περαιβοὺς στὴν περιοχὴ αὐτῆς τῆς πόλεως, στὴν κεντρικὴ Πίνδο καὶ στὴν ἄνω Ἐστιάωτιδα (C. Carapanos, B. Niese, N. Γεωργιάδης, E. Kern, M. P. Nilsson, T. W. Allen, F. Stählin, C. Bottin, N. G. L. Hammond, V. Burr,

1. Ἰλιάς, Β 748 κ.έ.

2. Ἰλιάς, Β 738 κ.έ.

E. Lepore, Σ. Ι. Δάκαρης, R. Hope Simpson-J. F. Lazenby, E. Visser). Κρίνοντας τὸ καθένα ἀπὸ τὰ πολλὰ ἐπιχειρήματα πού ἔχουν διατυπωθεῖ ὑπὲρ τῆς τοποθετήσεως τῆς χώρας τῶν Αἰνιάνων καὶ τῶν Περαιβῶν στὴν ἄνω Ἐστιαιώτιδα, τὴν κεντρικὴ Πίνδο καὶ τὴν περιοχὴ τῆς Δωδώνης, δαπίστωσα ὅτι κανένα τους δὲν εἶναι ἀποφασιστικό¹. Κατόπιν τούτου ὑποθέτω ὅτι οἱ δύο περιγραφές συγκροτοῦνται, ἐπει-

1. Σ' αὐτὴ τῇ σημείωση ἀναφέρω καὶ συζητῶ τὰ πιὸ πολλὰ ἀπὸ τὰ ἐν λόγῳ ἐπιχειρήματα: (Ἐπιχ. α) Μόνη ἡ θεσπρωτικὴ Δωδώνη εἶναι γνωστὴ στὸν Ὅμηρο· ἡ ὑπαρξὴ Δωδώνης στὴν Περαιβία εἶναι πλέον ἢ ἀμφίβολη. Ἄλλὰ: (1) Αὐτὸ τὸ ἐπιχειρήμα ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο λήψεις ζητουμένου, ἀφοῦ δέχεται ὡς ἀποδεδειγμένα τὰ δύο πρὸς ἀπόδειξιν προβλήματα. (2) Τὸ ὁμηρικὸ χωρίο γιὰ τὴ θεσπρωτικὴ Δωδώνη δὲ τὴ σχετίζει μὲ τοὺς Αἰνιᾶνες ἢ τοὺς Περαιβούς, ἀλλὰ μὲ τοὺς Σελλοὺς ἢ Ἐλλοὺς. (Ἐπιχ. β) Ἀκόμη καὶ ἂν ὑπῆρχαν περισσότεροι τόποι μὲ τὸ ὄνομα Δωδώνη, εἶναι ἀπίθανο ὅτι ὑπῆρχαν δύο μαντεῖα μὲ αὐτὸ τὸ ὄνομα. Ἄλλὰ: (1) Ὁ «Κατάλογος τῶν πλοίων» δὲ λέει ὅτι ἡ Δωδώνη τῶν Περαιβῶν καὶ τῶν Αἰνιάνων εἶχε μαντεῖο· (2) Ἡ Δωδώνη πού ἀναφέρει ὁ Σουΐδας ὡς τόπος μὲ μαντεῖο δὲ βρισκόταν στὴ χώρα τῶν Αἰνιάνων καὶ τῶν Περαιβῶν. (Ἐπιχ. γ) Ὅπως ἡ θεσπρωτικὴ Δωδώνη, στὴν Ὀδύσεια, ἔτσι καὶ ἡ Δωδώνη τῶν Αἰνιάνων καὶ τῶν Περαιβῶν, στὸν «Κατάλογο τῶν πλοίων» περιγράφεται ὡς τόπος ἀπομονωμένος ἐν μέσῳ μὴ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ. Ἄλλὰ ὁ «Κατάλογος τῶν πλοίων» τοποθετεῖ τὴ Δωδώνη σὲ χώρα κατοικουμένη ἀπὸ ἑλληνικὰ ἔθνη. (Ἐπιχ. δ) Ἡ λατρεία τοῦ Διὸς ἐκ μέρους τῶν Αἰνιάνων κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἐπιβεβαιώνει τὴν παλαιὰ σχέση τους μὲ τὴ θεσπρωτικὴ Δωδώνη. Ἄλλὰ ἡ λατρεία τοῦ Διὸς ἦταν πανελληνία. (Ἐπιχ. ε) Ὁ ὁμηρικὸς ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα (216-218) παρουσιάζει τὸν θεὸ νὰ πηγαίνει ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο στὴν Ἰωλλὸν περνώντας ἀπὸ τὸν Λάκμο (ὄρος τῆς ὄροσειρᾶς τῆς Πίνδου) καί, στὴ συνέχεια, ἀπὸ τὴ χώρα τῶν Αἰνιάνων καὶ τῶν Περαιβῶν. Ἄλλὰ ἡ ἀναφορὰ τοῦ Λάκμου σ' αὐτὸ τὸ κείμενο ὀφείλεται σὲ διόρθωση τοῦ Baumeister —ἡ χειρόγραφη παράδοση ἔχει Λέκτον— ὁ ὁποῖος τὴ δικαιολόγησε μὲ δύο ἐπιχειρήματα: (1) τὸ τοπωνύμιον Λέκτος εἶναι ἄγνωστο ἀπὸ ἄλλου· (2) ἀφοῦ ὁ Ἀπόλλων πηγαίνει ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο στὰ Πιέρια ὄρη, εἶναι λογικὸ νὰ συνεχίζει περνώντας ἀπὸ τὴν Πίνδο. Ἄλλὰ τὸ μὲν πρῶτον ἐπιχειρήμα ἔχει μικρὴ ἀξία (*argumentum ex silentio*), τὸ δὲ δεύτερον εἶναι λανθασμένο: ὁ Ἀπόλλων δὲν πηγαίνει ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο στὰ Πιέρια ὄρη, ἀλλὰ κατεβαίνει ἀπὸ τὸν Ὀλυμπο στὴν Πιέρια, ἡ ὁποία ἐκτείνεται μεταξὺ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς παραλίας. Ἐπὶ πλέον: ἡ ἀντικατάσταση τῆς γραφῆς Λέκτον μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ὄρους Λάκμου δὲν ἔπρεπε νὰ προταθεῖ, δεδομένου ὅτι τὸ ἀντικαθιστάμενον τοπωνύμιον συνοδεύεται ἀπὸ τὸ ἐπίθετον ἡμαθόντα «ἀμμώδη», ἐπίθετον πού δὲν ταιριάζει γενικὰ σ' ἓνα ὄρος εἰδικὰ στὸν Λάκμο. Ἀντίθετα ταιριάζει σὲ τόπος κείμενον στὴν παραλία τῆς Πιερίας ἢ τῆς Ἡμαθίας, τόσο μᾶλλον πού τὸ ὄνομα τῆς δευτέρας παράγεται ἀπὸ τὸ οὐσιαστικὸν ἄμαθος «ἄμμος». Κατὰ συνέπεια, ὁ ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα, ἔχει μόνον δὲ στηρίζει τὴν μετατόπισιν τῆς χώρας τῶν Αἰνιάνων καὶ τῶν Περαιβῶν περὶ τὴν Πίνδο, ἀλλὰ καὶ τὴν τοποθετεῖ ρητὰ μεταξὺ τῆς Πιερίας καὶ τῆς Ἰωλλοῦ. (Ἐπιχ. ζ) Σύμφωνα μὲ μία μυθικὴ παράδοση, ὁ Ἡρακλῆς εἶχε δώσει στοὺς Αἰνιᾶνες τὴν ἄνω κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ σὲ ἀνάμνησιν τῆς ἀρχαίας φιλικίας του μὲ τοὺς Αἰνιᾶνες ὑπὸ τῇ «σκιερῇ φηγῷ» πού θὰ δήλωνε τὴ Δωδώνη. Ἀντὶ τούτου ὅμως ἡ σχετικὴ πηγὴ (Ἀριστοτέλης, *Περὶ θανυμ. ἀκ.* 133) ἀναφέρει ἔρωτα τοῦ Ἡρακλῆ μὲ μία νύμφη ὑπὸ μία σκιερῇ φηγῷ. (Ἐπιχ. η) Ὁ ποταμὸς Τιταρήσιος δὲν μπορεῖ νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν Εὐρωπό, ὅπως θέλει ὁ Στράβων, ἐπειδὴ ὁ ροῦς τοῦ Εὐρωποῦ μέχρι τῆς συμβολῆς του μὲ τὸν Πηνειὸν διασχίζει

δὴ ἀνακλῶν καταστάσεις πού δὲν ἦσαν σύγχρονες, ἀλλὰ διαδοχικές. Αὐτὴ ἡ ὑπόθεση ἐπαληθεύεται ἀπὸ στοιχεῖα ἀνεξάρτητα τοῦ λόγου πού ὀδήγησε σ' αὐτήν. Αὐτὰ εἶναι (α) μία ἀξιόπιστη μαρτυρία γιὰ τὸ ὅτι οἱ Αἰνιᾶνες καὶ οἱ Περαιβοὶ κατεῖχαν πρὶν ἀπὸ τοὺς Λαπίθες τὶς περιοχὲς ὅπου τοὺς τοποθετεῖ τὸ χωρίο τοῦ «Καταλόγου» πού ἀναφέρεται σ' αὐτούς καὶ μία (β) ἐμπράγματα ἀπόδειξη τοῦ ἴδιου γεγονότος. (α) Ἡ μαρτυρία ἀναφέρει ὅτι οἱ Λαπίθαι ἐπεκτάθηκαν εἰς βᾶρος τῶν Περαιβῶν καὶ τῶν Αἰνιάνων καὶ ὅτι οἱ Περαιβοὶ καὶ οἱ Αἰνιᾶνες μετακινήθηκαν πρὸς διάφορες κατευθύνσεις, οἱ ὁποῖες καὶ κατονομάζονται¹. Μεταξὺ τῶν τόπων, ὅπου κατέληξαν οἱ Αἰνιᾶνες, μνημονεύεται ἡ περιοχὴ τῆς Οἴτης, ἡ ὁποία πράγματι ὑψώνεται νότια ἀπὸ τὴν Αἰνίδα τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Ἐὰν εἶχα μόνον αὐτὴ τὴ μαρτυρία, θὰ ἀμφεβάλλα γιὰ τὴν ἀuthenticότητα τῶν λεγομένων της, ἀναλογιζόμενος ὅτι θὰ μπορούσε νὰ κατασκευασθεῖ ἀπὸ κάποιον ἀρχαῖο συγγραφέα πού θὰ εἶχε σκεφθεῖ, πρὶν ἀπὸ ἐμένα, ὅτι ἡ ὑπὸ συζήτηση ἀντίφαση μεταξὺ δύο χωρίων τοῦ «Καταλόγου» αἴρεται, ἐὰν ἡ προβληματικὴ περιοχὴ εἶχε κατοικηθεῖ διαδοχικά, πρῶτα ἀπὸ τοὺς Αἰνιᾶνες καὶ τοὺς Περαιβούς, ἔπειτα ἀπὸ τοὺς Λαπίθες. Παρατήρησα ὅμως ὅτι ἡ ἐπέκταση τῶν Λαπιθῶν εἰς βᾶρος τῶν Αἰνιάνων καὶ ἡ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος ἔξοδος τῶν Αἰνιάνων ἀπὸ τὴ Θεσσαλία ἀναφέρονται, μέσα σ' ἓνα ἄλλο πλαίσιο, ὡς τὰ πρῶτα ἐπεισόδια τῆς μεταναστεύσεως τῶν Αἰνιάνων μέχρι καὶ τῆς ἐγκαταστάσεώς τους στὴν ἱστορικὴ

τὴ χώρα τῶν Λαπιθῶν. Ἀλλὰ ὁ «Κατάλογος τῶν πλοίων» δὲ λέει ὅτι ὁ Τιταρήσιος χύνεται στὸν Πηγεῖο μέσα στὰ ὕρια τῆς χώρας τῶν Αἰνιάνων καὶ τῶν Περαιβῶν, ἀλλὰ ὅτι προωθεῖ τὸ νερό του πρὸς τὸν Πηγεῖο (ἐς Πηγεῖον προῖει καλλιόρον ὕδαρ), ἄρα ἐξυπακούει ὅτι ὁ Πηγεῖος ρεεῖ πιὸ μακριά. (Ἐπιχ. θ) Ὁ Στράβων ἔκαμε λάθος ὡς πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ ὕρους Τιταρίου, δεδομένου ὅτι αὐτὸ ὄχι μόνον λέγεται *Κιτάριον* ἀπὸ τὸν Πτολεμαῖο, ἀλλὰ καὶ τοποθετεῖται ἀπὸ τὸν ἴδιον ὄχι στὴν Περαιβία, ἀλλὰ στὴ Μακεδονία, οἱ δὲ χάρτες μας τὸ σημειώνουν βόρεια ἀπὸ τὸν Ἀλιάκιμονα. Ἀλλὰ (1) *Τιτάριον* καὶ *Κιτάριον* δὲν εἶναι διαφορετικὰ ὀνόματα, ἀλλὰ παραλλαγές τοῦ ἴδιου ὀνόματος (πρβλ. θεσσ. κισ = πανελληνίσις). (2) Ὁ Στράβων περιγράφει τὸ Τιτάριον ὡς «συμφυές Ὀλύμπῳ», ἐπομένως τὸ τοποθετεῖ νοτιῶς τοῦ Ἀλιάκιμονος. (3) Ὁ Πτολεμαῖος μνημονεύει ὡς μακεδονικὰ ὄρη, ὄχι μόνον τὸ Τιτάριον, ἀλλὰ καὶ τὸ Πήλιον, ἀκόμη καὶ τὴν Ὀθρυ. Τοῦτο δὲ ἐπειδὴ περιγράφει τὴ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία Macedonia, ἡ ὁποία περιλάμβανε καὶ ὀλόκληρη τὴ Θεσσαλία. (Ἐπιχ. ι) Ὁ Ψευδο-Ὀρφεὺς ἀναφέρει τὸν Μόψο ὡς *Τιταρῆθεν* καὶ συνάμα φαίνεται νὰ τοποθετεῖ τὴν πατρίδα του στὴν Ἠπειρο. Ἀλλὰ: (1) Τὸ σχετικὸ χωρίο (*Ἀργοναυτικά*, 128-129) τοποθετεῖ στὴν Ἠπειρο ὄχι τὴ γέννηση τοῦ Μόψου, ἀλλὰ τὸν ἔρωτα τῶν γονέων του. (2) Ὁ Μόψος συνάπτεται μὲ τὸ Μόψιον, πόλη κειμένη πολὺ κοντὰ στὴ συμβολὴ τοῦ Εὐρωπῶ-Τιταρῆσιου μὲ τὸν Πηγεῖο. Ἄρα ἀκριβῶς ἡ γειννίαση τοῦ Μοψίου μὲ τὸν Εὐρωπῶ-Τιταρῆσιο ἦταν ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Ψευδο-Ὀρφεὺς χαρακτήρησε τὸν Μόψο μὲ τὸ ἐπίρρημα *Τιταρῆθεν*.

1. Στράβων, 9, 5, 19-20, πρβλ. 7, ἀπ. 14.

Αινίδα¹. Ἐπειδὴ ἡ ἱστορία αὐτῆς τῆς μεταναστεύσεως ἀνάγεται σὲ παράδοση τῶν Αἰνιάνων, αἰτιολογεῖται τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ τὰ κατὰ τὴν ἐπέκταση τῶν Λαπιθῶν εἰς βᾶρος τῶν Αἰνιάνων μνημονεύονταν στὴν ἐν λόγῳ παράδοση, ἡ ὁποία, σημειωτέον, ἀποδεικνύεται αὐθεντικῆ². (β) Ἡ ἐμπράγματη ἐπιβεβαίωση παλαιοῦ ἐντοπισμοῦ τῶν Αἰνιάνων στὴ Β. Πελασγιώτιδα ἔγκειται στὸ γεγονός ὅτι κοντὰ στὰ Τέμπη, ὑπῆρχαν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα πόλη μὲ τὸ ὄνομα *Αἰνία*, καθὼς καὶ ποταμὸς μὲ τὸ ὄνομα *Αἴνιος*, καὶ λατρευόταν ἕνας ἰαματικὸς θεὸς μὲ τὸ ὄνομα *Αἰνείας*³. Τὸ ἔθνικὸ ὄνομα *Αἰνιᾶνες* ἔχει τὴν ἴδια ρίζα μὲ τὰ ὡς ἄνω τοπωνύμια καὶ θεωνύμια, μπορεῖ μάλιστα νὰ παράγεται ἀπὸ τὸ τοπωνύμιον *Αἰνία*, ὅπως τὰ ἔθνικα *Δυμᾶνες*, *Κυφᾶνες*, *Φοιτιᾶνες*, *Φρικᾶνες* ἀπὸ τὰ τοπωνύμια *Δύμα*, *Κύφος*, *Φοιτία*, *Φρικόιον*. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ δεδομένα προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ Αἰνιᾶνες κατοίκησαν πράγματι στὴ βορειότατη Πελασγιώτιδα.

2) Ἡ δευτέρα πολυσυζητημένη ἀντίφαση τοῦ «Καταλόγου τῶν πλοίων» δημιουργεῖται ἀνάμεσα στὸ χωρίο πού περιγράφει τὸ «βασίλειον τοῦ Πηλέως», ὅπου κατοικοῦν Ἀχαιοί, Ἕλληνες καὶ Μυρμιδόνες⁴, καὶ στὸ χωρίο πού περιγράφει τὸ «βασίλειον τοῦ Εὐμήλου», χωρὶς νὰ ὀνομάζει τοὺς κατοίκους του⁵. Ἡ προβληματικὴ περιοχὴ εἶναι τὸ νοτιότερο τμῆμα τῆς πεδιάδας τῆς Λάρισας μαζὶ μὲ τὶς βόρειες παρυφᾶς τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου. Μερικοὶ ἐρευνητές, συμμεριζόμενοι τὴν ἄποψη ὅτι αὐτὴ ἡ περιοχὴ εἶναι ἡ ὀνομαζομένη, στὸ πρῶτο χωρίο, *Πελασγιὸν Ἄργος*, ἐπειδὴ ἀργότερα τὸ ὄνομα *Πελασγιῶτις*, πού δήλωνε τὴ μία ἀπὸ τὶς τετράδες (διαιρέσεις) τῆς Θεσσαλίας, περιλάμβανε τὴν πεδιάδα τῆς Λάρισας, δέχονται ὅτι τὸ «βασίλειον τοῦ Πηλέως» περιλάμβανε πράγματι τὸ νότιο τμῆμα τῆς (B. Niese, V. Costanzi, A. Philippson). Ἄλλοι, προσέχοντας περισσότερο τὸ γεγονός ὅτι τὸ χωρίο γιὰ τὸ «βασίλειον τοῦ Εὐμήλου» ἀποδίδει σ' αὐτὸ τὴ λίμνη Βοίβη (Βοιβηίδα) καὶ τὶς πόλεις Φεράς, Γλαφύρας καὶ Ἰωλκόν, μεταφέρουν τὸ ὄνομα *Πελασγιὸν Ἄργος* ἐκτὸς τῆς Πελασγιώτιδος: ὅθεν τὸ ταυτίζουν εἴτε μὲ τὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ (A. J. Wace - F. H. Stubbings), εἴτε μὲ τὴ Μαλίδα (H. M. Chadwick), εἴτε μὲ τὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ μαζὶ μὲ τὴ Μαλίδα (E. Visser, πρβλ. R. Hope Simpson - J. F.

1. Πλούταρχος, *Ἠθικά*, 293 F - 294 C, πρβλ. 297 B-C.

2. M. B. Sakellariou, «La migration des Aenianes» στὸν συλλογικὸ τόμο *Aux origines de l'Hellénisme, La Crète et la Grèce, Hommages offerts à Henri van Efenterre*, 1984, σσ. 173-180, καὶ *Between Memory and Oblivion: The Transmission of early Greek Historical Traditions*, 1990, σσ. 190-200.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 261.

4. *Ἰλιάς*, Β 681 κ.έξ.

5. *Ἰλιάς*, Β 711 κ.έξ.

Lazenby), εἴτε, ὄχι μὲ χῶρα, ἀλλὰ μὲ πόλη, τῆ Λάρισα Κρεμαστή, πού ὀνομαζόταν καὶ Πελασγία (T. W. Allen). Ἄλλοι, ἀναγνωρίζοντας τὴν ὁμοιότητα τῶν ὀνομάτων *Πελασγικὸν Ἄργος - Πελασιῶτις*, προτείνουν ὡς λύση τοῦ προβλήματος τὴν ἰδέα ὅτι ὁ «Κατάλογος τῶν πλοίων» ὀνομάζει *Πελασγικὸν Ἄργος*, ὄχι μία ἀπὸ τὶς περιοχὲς τοῦ «βασιλείου τοῦ Πηλέως», ἀλλὰ μία εὐρύτερη περιφέρεια, ἢ ὁποῖα περιλάμβανε, ἐπὶ πλέον καὶ τὰ «βασίλεια» πού περιγράφονται στὴ συνέχεια (A. Severyns, J. K. R. Munro, F. Stählin, V. Burr, C. Jachmann). Καμία ἀπὸ τὶς προτεινόμενες λύσεις δὲ στηρίζεται σὲ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ αὐτῆς. Μοναδικὸς λόγος ὄλων εἶναι ἡ ἄρση τῆς ἀντιφάσεως πού πράγματι ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς περιγραφὲς δύο ὁμόρων «βασιλείων». Ἔτσι ὁμως ἡ συζήτηση ἔχει περιέλθει σὲ ἀδιέξοδο. Κατόπιν τῶν ὡς ἄνω διαπιστώσεων, ὑποθέτω ὅτι οἱ δύο συγκρουόμενες περιγραφὲς ἀνακλοῦν καταστάσεις πού δὲν ἦσαν σύγχρονες, ἀλλὰ διαδοχικὲς. Αὐτὴ δὲ ἡ ὑπόθεση ἐπαληθεύεται ἀπὸ στοιχεῖα ἀνεξάρτητα ἐκείνων πού ὀδηγοῦν σ' αὐτὴν:

α) Σύμφωνα μὲ παράδοση πού ὑπαινίσσεται ὁ Ἡσίοδος καὶ ἀναφέρουν ὁ Πίνδαρος, ὁ Φερεκύδης καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς, ὁ Πηλεὺς εἶχε ἀποσπάσει τὴν Ἰωλκὸ ἀπὸ τοὺς υἱοὺς τοῦ Πελῖα¹. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν παράδοση ἀναφέρονται βέβαια δύο μυθικὲς μορφές, ὁ Πηλεὺς καὶ ὁ Πελῖας, ἀλλὰ ἐπίσης μία ἱστορικὴ πόλη, ἡ Ἰωλκός, καὶ ἓνα ἱστορικὸ γεγονός, μία ἄλωση τῆς Ἰωλκοῦ. Στὶς περιπτώσεις συνδυασμοῦ μυθικῶν μορφῶν καὶ ἱστορικῶν στοιχείων τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα εἶναι πρωτογενῆ, ἐνῶ οἱ μυθικὲς μορφὲς ἔχουν ἀντικαταστήσει ἱστορικὲς ὀντότητες, ὅπως λαοί, γένη, βασιλικοὶ οἴκοι. Στὴν προκειμένη περίπτωσι, ὁ «Πηλεὺς» καὶ τὰ «παιδιὰ τοῦ Πελῖα» φαίνονται νὰ ἐπέχουν τὴ θέσι δυναστικῶν οἴκων πού ἀνῆγαν τὴν καταγωγὴ τους, ἀντίστοιχα, στὸν Πηλέα καὶ στὸν Πελῖα καὶ ἡ παράδοση φαίνεται νὰ ἀνακλᾷ ἀνάμνηση κατοχῆς τῆς Ἰωλκοῦ ἀπὸ τὸν οἶκο πού θεωροῦσε τὸν Πηλέα ὡς πρόγονο.

β) Οἱ παλαιοὶ θεοὶ τῶν Ἀχαιῶν Πέλοψ, Πελῖας, Νηλεὺς, Μελάμπους, Βίας² ἐντοπίζονται συγκεντρωμένοι στὴν Ἰωλκὸ καὶ στὴν ἄμεση περιοχὴ τῆς καὶ αὐτὸ τὸ γεγονός ὑποδεικνύει ὅτι οἱ βόρειες παρυφῆς τοῦ Παγασητικοῦ κόλπου περιέχονταν στὸν χῶρο ὅπου διαμορφώθηκε τὸ ἔθνος τῶν Ἀχαιῶν. Ἐπομένως στοιχεῖα ἀνεξάρτητα τοῦ χωρίου τοῦ «Καταλόγου τῶν πλοίων» πού περιγράφει τὸ «βασίλειο τοῦ Πηλέα» καὶ ὀνο-

1. Ἡσίοδος, ἀπ. 211 M-W (= *Pap. Argent.*, 55 Reitzenstein).— Πίνδαρος, *Νεμ.*, 3, 33-34 καὶ 4. 54-56 (στὸ δεύτερο κείμενο ὁ Πίνδαρος λέει ὅτι ὁ Πηλεὺς παραχώρησε τὴν Ἰωλκὸ στοὺς Αἰμόνες).— Φερεκύδης, 3 *FGH*, ἀπ. 62 (= *Σχόλ. Πινδ. Νεμ.*, 3, 57).— Αὐτὴ ἡ παράδοση ἔχει ἤδη προκαλέσει τὴν ὑπόθεση ὅτι ἡ ἄλωση τῆς Ἰωλκοῦ ἀπὸ τὸν Πηλέα μυθοποιεῖ ἱστορικὸ γεγονός: τὴν κατάληψη τῆς Ἰωλκοῦ ἀπὸ Ἀχαιοὺς (H. D. Müller, *Mythologie der griechischen Stämme*, I, 1857, σσ. 222, 224-224; II, 1869, σ. 329).

2. Ἄνωτέρω, σελ. 203.

μάζει Ἀχαιοὺς ἓνα μέρος τῶν ὑπηκόων του μαρτυροῦν καὶ ὅτι ὁ οἶκος τοῦ Πηλέως εἶχε κυριαρχήσει τῆς Ἰωλκοῦ καὶ ὅτι Ἀχαιοὶ κατοικοῦσαν στὴ νοτιότερη Πελασγιώτιδα. Πῶς ἐφθασαν μέχρι τοῦ «Καταλόγου τῶν πλοίων» ἢ περιγραφή τοῦ «βασιλείου τοῦ Πηλέως» καὶ ἡ περιγραφή τοῦ «βασιλείου τοῦ Εὐμήλου»; Προφανῶς διὰ δύο διαφορετικῶν παραδόσεων ποὺ μεταφυτεύθηκαν ἀπὸ τὴ Θεσσαλία στὸ ἀνατολικὸ Αἰγαῖο ἀπὸ μετανάστες ἀριστοκράτες ποὺ κατάγονταν, ἄλλοι μὲν ἀπὸ τὸν βασιλικὸ οἶκο ποὺ μνημόνευε τὸν Πηλέα ὡς πρόγονο, ἄλλοι δὲ ἀπὸ τὸν βασιλικὸ οἶκο ποὺ ἔπραττε τὸ ἴδιο γιὰ τὸν Εὐμήλο. Καὶ οἱ δύο παραδόσεις ἀνέφεραν πραγματικὲς καταστάσεις, ἀλλὰ ἡ καθεμία πρόβαλε τὴ μεγαλύτερη ἔκταση ποὺ εἶχε τὸ κράτος τοῦ ἀντίστοιχου προγονικοῦ βασιλικοῦ οἴκου.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ ΑΠΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα διαφέρουν ἀπὸ τὰ προηγούμενα σὲ δύο καίρια σημεία. Ἀπὸ τὴ μία μεριά, ἐμπεριέχουν καὶ τὴ χρονολογία τους, ἐκφραζομένη πρωτογενῶς μὲ ὄρους ἀρχαιολογικῶν περιόδων καὶ δευτερογενῶς μὲ μονάδες τοῦ κοινοῦ χρονολογικοῦ συστήματος. Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως μεριά, δὲν ἐμπεριέχουν ἔχνος σχέσης τους μὲ κάποιον ἔθνος. Ἐπομένως ἓνα ἀρχαιολογικὸ δεδομένο μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ σὲ ἔθνος ἢ τμήμα ἔθνους ἔπειτα ἀπὸ κατάλληλη ἀποδεικτικὴ ἐργασία. Στὰ πλαίσια τῶν ἐρευνῶν μου γιὰ τὰ ἑλληνικὰ ἔθνη κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ μπόρεσα νὰ εἰσηγηθῶ σύνδεση ἐθνικῶν ομάδων καὶ ἀρχαιολογικῶν δεδομένων σὲ δύο μόνο περιπτώσεις:

1) Στὸ βιβλίο μου *Les Proto-Grecs*, 1980, συμπεραίνω, βάσει ἐνδείξεων, ὅτι οἱ καταστροφὲς ποὺ σημειώνονται σὲ οἰκισμοὺς τῆς Πρωτοχαλκῆς III καὶ οἱ ιδρύσεις νέων οἰκισμῶν κατὰ τὴ Μεσοχαλκὴ ὀφείλονται σὲ κύμα πρωτο-ἑλληνικῶν φύλων. Ἡ τομὴ μεταξὺ τῶν ὡς ἄνω ἀρχαιολογικῶν περιόδων χρονολογεῖται περὶ τὸ 1900 π.Χ. Στὸ ὑπὸ ἔκδοση βιβλίο συμπεραίνω, βάσει ἐνδείξεων, ὅτι οἱ Πρωτο-Ἰωνες καὶ οἱ Πρωτο-Ἀρκάδες εἶναι μεταξὺ τῶν πρώτων πρωτο-ἑλληνικῶν ἐθνῶν ποὺ ξαπλώθηκαν ἀπὸ τὴ Ν. Μακεδονία καὶ τὴ Β.-Δ. Θεσσαλία πρὸς νοτιότερες περιοχές.

2) Ὅλες οἱ ἀρχαιολογικὲς θέσεις τῆς περιοχῆς τῆς Κίρρας ἐγκαταλείπονται, ἔπειτα ἀπὸ μακρὰ οἰκησὴ τους, περὶ τὸ τέλος τῆς Ὑστεροελλαδικῆς III Β (γύρω ἀπὸ τὸ 1200 π.Χ.). Λίγο ἀργότερα, μόνον ἓνας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς οἰκισμοὺς, ἡ Ἰτέα, ἀνακαταλαμβάνεται γιὰ λίγο διάστημα, ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς Ὑστεροελλαδικῆς III Γ (1200-1125 π.Χ.). Τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ ἡ χρονολογία αὐτῆς τῆς τελευταίας φάσης τῆς Ἰτέας ἀνταποκρίνονται στὴν ἀνάμνηση τῶν Αἰνιάνων τῆς κοιλάδας τοῦ

Σπερχειοῦ πού ἀνέφερε ὅτι οἱ πρόγονοί τους εἶχαν σταματήσει γιά λίγο στήν περιοχή τῆς Κίρρας, ἀμέσως πρὶν μετακινήθωῦν στή χώρα ὅπου ἐγκαταστάθηκαν τελικά.

ΑΛΛΕΣ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΝΔΕΙΞΕΙΣ

Σ' εἰδικό τμήμα τῶν γενικῶν συμπερασμάτων τοῦ ὑπὸ ἔκδοση βιβλίου ἀνασυνθέτω τὰ κατ' ἔθνη γεωγραφικά καὶ χρονολογικά πορίσματα κατὰ γεωγραφικά διαμερίσματα¹. Ἔτσι τὰ κατ' ἔθνη χρονολογικά πορίσματα, καθὼς συγκεντρώνονται μέσα σὲ πλαίσια γεωγραφικῶν διαμερισμάτων, πρωτογενῶς μὲν ὑποδεικνύουν κάποιες χρονολογίες εἰσόδου ὀρισμένων ἐθνικῶν ὁμάδων σ' ὀρισμένα διαμερίσματα, καθὼς καὶ τὴ χρονολογικὴ τάξη τους, δευτερογενῶς δὲ ὑπηρετοῦν ὡς *termini ante quos* ἢ *post quos* γιὰ τὴ χρονολογικὴ θέση ἐθνικῶν ὁμάδων πού δὲν χρονολογοῦνται πρωτογενῶς.

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 2.

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΣΥΝΟΨΗ ΠΟΡΙΣΜΑΤΩΝ ΚΑΤΑ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΑ

ΗΠΕΙΡΟΣ	Γραικοί, Αἰνιᾶνες, στὸν ἄνω Ἄγιο καὶ στήν Κασσ(ι)οπαία (1250 π.Χ.).
ΠΗΛΟΣ	Βοιωτοί, Μακεδόνες.
ΑΘΑΜΑΝΙΑ	Ἀθαμᾶνες.
ΑΙΤΩΛΙΑ	Αἰτωλοί, (Αἰολεῖς μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ).
ΑΚΑΡΝΑΝΙΑ	Κεφαλλῆνες.
Ν.-Δ. ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	Ἀρκάδες (πρὸ τοῦ 1900 π.Χ.).
ΕΣΤΙΑΙΩΤΙΣ	Ἴωνες (πρὸ τοῦ 1900 π.Χ.), Ἀρκάδες (μετὰ τὸ 1900 π.Χ.).
ΘΕΣΣΑΛΙΩΤΙΣ	Ἴωνες (μετὰ τὸ 1900 π.Χ.), Αἰολεῖς (διαμορφώθηκαν τὸ 1250 ἢ καὶ ἀργότερα στὰ σύνορα μὲ τὴν Πελασγιώτιδα), Βοιωτοί (1200-1100 π.Χ.).
ΠΕΡΑΙΒΙΑ	Περαιβοί, Αἰνιᾶνες (μέχρι περίπου 1250 π.Χ.), Λαπίθαι (1250 π.Χ. κ.έ.).
Β. ΠΕΛΑΣΓΙΩΤΙΣ	Ἴωνες (1900 π.Χ. κ.έ.), Μινύαι καὶ Φλεγύαι (μετὰ τοὺς Ἴωνες), Αἰνιᾶνες καὶ Περαιβοί (μετὰ τοὺς Μινύες καὶ Φλεγύες καὶ μέχρι περίπου 1250 π.Χ.), Λαπίθαι (μετὰ τὸ 1250 π.Χ.).
ΕΚΒΟΛΕΣ ΠΗΝΕΙΟΥ,	
ΠΗΛΙΟΝ	Μάγνητες (παρόντες τὸν 13ον αἰ. π.Χ.)
Ν. ΠΕΛΑΣΓΙΩΤΙΣ	Ἀχαιοί (ἐκεῖ διαμορφώθηκαν μεταξὺ 1900 καὶ 1600 π.Χ., συνεχίζουν καὶ μετὰ τὸ 1600), Μινύαι (1300 π.Χ. κ.έ.), Αἰολεῖς (διαμορφώθηκαν μετὰ τὸ 1250 ἢ καὶ ἀργότερα στὰ σύνορα μὲ τὴ Θεσσαλιώτιδα).

1. Ἡ κατὰ γεωγραφικά διαμερίσματα σύνταξη τῶν πορισμάτων παρατίθεται καὶ ἐδῶ, σελ. 325-339.

ΦΘΙΩΤΙΣ	Φθῖοι, Ἀχαιοί, Μινύαι (πρὸς τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς Χαλκοῦ).
ΑΧΑΪΑ ΦΘΙΩΤΙΣ	Φθῖοι, Ἀχαιοί, Μυρμιδόνες, Λαπίθαι, Ἀθαμᾶνες.
ΔΟΛΟΠΙΑ	Δόλοπες.
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΣΤΕΡΕΑ	Ἀρκάδες (1900 π.Χ. κ.έ.), Ἀχαιοί, Ἑλληνες καὶ Μυρμιδόνες (1350 π.Χ. κ.έ. στὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ), Δωριεῖς (διαμορφώθηκαν μεταξὺ 1350 καὶ 1100 π.Χ. στὴ Δωρίδα καὶ περὶ αὐτήν), Ἀθαμᾶνες καὶ Λαπίθαι (;) (περὶ τὰ τέλη τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ).
ΟΖΟΛΙΑ ΛΟΚΡΙΣ	Ἴωνες (1900 π.Χ. κ.έ.).
ΦΩΚΙΣ	Ἀβαντες (πρὸ τοῦ 1600 π.Χ.), Ἀχαιοὶ (1600 π.Χ. κ.έ.), Φλεγύαι, Λαπίθαι, Ἐπειοί (;), Μινύαι (;), τέλος Φωκεῖς (τουλάχιστον ἀπὸ τὸν 13ον αἰώνα κ.έ.).
ΟΠΟΥΝΤΙΑ ΛΟΚΡΙΣ	Λοκροὶ (τουλάχιστον ἀπὸ τὸν 13ον αἰ. π.Χ. κ.έ.).
ΒΟΙΩΤΙΑ	Ἴωνες (1900 π.Χ. κ.έ.), Ἀχαιοὶ (ἀπὸ 1600 κ.έ.), Φλεγύαι, Μινύαι (ἀπὸ τὸν 13ον αἰ. π.Χ. κ.έ.), Ἀθαμᾶνες, Λαπίθαι, Γραῖοι.
ΕΥΒΟΙΑ	Ἀβαντες (1600 π.Χ. κ.έ.), Ἀχαιοὶ (λίγοι, 1600 π.Χ. κ.έ.) Φλεγύαι (;). Ἴωνες (μετὰ τὸ 1200 π.Χ.).
ΑΤΤΙΚΗ	Ἴωνες (1900 π.Χ. κ.έ.), Ἀχαιοὶ, Λαπίθαι (περὶ τὸ 1300 π.Χ.), Ἀθαμᾶνες (Γραῖοι, μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ).
ΜΕΓΑΡΙΣ	Ἴωνες (;) (1900 π.Χ. κ.έ.), Ἀχαιοὶ (1600 κ.έ.).
ΚΟΡΙΝΘΙΑ	Ἴωνες (;) (1900 π.Χ. κ.έ.), Ἀχαιοὶ (1600 π.Χ. κ.έ.), Λαπίθαι (πρὸς τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ), Αἰολεῖς (;) μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.
ΣΙΚΥΩΝΙΑ	Ἴωνες (16ος αἰ. π.Χ. ἢ καὶ ἀργότερα), Ἀβαντες (;) Ἀχαιοὶ (1600 π.Χ. κ.έ.), Λαπίθαι, Αἰολεῖς(;).
ΑΡΓΕΙΑ	Ἀχαιοὶ (1600 π.Χ. κ.έ.), Ἀβαντες (1600 π.Χ. κ.έ.), Ἴωνες (14ος ἢ 13ος αἰ. π.Χ.).
ΕΠΙΔΑΥΡΙΑ, ΤΡΟΙΖΗΝΙΑ	Ἴωνες, Λαπίθαι.
ΑΡΚΑΔΙΑ	Ἀρκάδες (μετὰ τὸ 1900 π.Χ. κ.έ.), λίγοι Ἴωνες (12ος αἰ. π.Χ.), (λίγοι Ἀχαιοί, Μινύαι, Λαπίθαι μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ).
ΚΥΝΟΥΡΙΑ	Ἴωνες (16ος αἰ. π.Χ. ἢ καὶ ἀργότερα).
ΛΑΚΩΝΙΑ	Ἀχαιοὶ (περὶ τὸ 1400 π.Χ. κ.έ.), λίγοι Μινύαι (περὶ τὸ 1200 π.Χ.), λίγοι Λαπίθαι (περὶ τὸ 1200 π.Χ. ἢ ἀργότερα);.
ΜΕΣΣΗΝΙΑ	Ἀρκάδες (μετὰ τὸ 1900 π.Χ. κ.έ.), Ἀχαιοὶ (περὶ τὸ 1400 π.Χ. κ.έ.), (Αἰολεῖς (;), μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ).
ΤΡΙΦΥΛΙΑ	Ἀρκάδες (μετὰ τὸ 1900 π.Χ. κ.έ.), Ἴωνες (16ος αἰ. π.Χ. ἢ καὶ ἀργότερα), Ἀχαιοὶ (περὶ τὸ 1400 π.Χ. κ.έ.), λίγοι Μινύαι (περὶ τὸ 1200 π.Χ.), λίγοι Λαπίθαι (περὶ τὸ 1200 π.Χ. ἢ ἀργότερα);.
ΠΙΣΑΤΙΣ	Ἴωνες (16ος αἰ. π.Χ. ἢ καὶ ἀργότερα), Ἀχαιοὶ (περὶ τὸ 1400 π.Χ. κ.έ.)
ΗΛΙΣ	Ἐπειοὶ (παρόντες τὸν 13ον αἰ. π.Χ.), λίγοι Λαπίθαι, Ἀχαιοὶ (;).
ΑΧΑΪΑ	Ἴωνες (16ος αἰ. π.Χ. ἢ καὶ ἀργότερα), Ἀχαιοὶ (13ος αἰ. π.Χ. κ.έ.), (Αἰολεῖς (;) μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ).

ΖΑΚΥΝΘΟΣ	Κεφαλλήνες (παρόντες 13ο αί. π.Χ.), (ἸΑχαιοί (;) μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ).
ΙΘΑΚΗ	Κεφαλλήνες (παρόντες 13ο αί. π.Χ.).
ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑ	Κεφαλλήνες (παρόντες 13ο αί. π.Χ.).
ΛΕΥΚΑΣ	Κεφαλλήνες (παρόντες 13ο αί. π.Χ.).
ΣΚΥΡΟΣ	ἸΑχαιοί (;)
ΙΚΟΣ	ἸΑχαιοί (;)
ΚΕΩΣ	ἸΑχαιοί (;)
ΔΗΛΟΣ	ἸΑχαιοί.
ΚΩΣ	ἸΑχαιοί.
ΡΟΔΟΣ	ἸΑχαιοί.
ΚΡΗΤΗ	ἸΑχαιοί (περὶ τὸ 1400 π.Χ. κ.έ.).
ΚΥΠΡΟΣ	ἸΑχαιοί (πρὸς τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ), (Ἀρκάδες μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ).

Π Ι Ν Α Κ Α Σ 3.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΠΟΡΙΣΜΑΤΩΝ ΚΑΤ' ΕΘΝΗ

ΑΒΑΝΤΕΣ	Φωκίς, Εὔβοια, Ἀργεῖα, Σικυωνία (;)
ΑΘΑΜΑΝΕΣ	Ἀθαμανία, Ἀχαΐα Φθιώτις, κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ, Βοιωτία, (Ἀττική)
ΑΙΝΙΑΝΕΣ	Περαιβία, Β. Πελασγιῶτις, κοιλάδα ἄνω Ἀφίου, Κασσ(ι)οπαία, Φωκίς, (Αἰνίς).
ΑΙΟΛΕΙΣ	Α. Θεσσαλιῶτις - Ν. Πελασγιῶτις, Φωκίς (;), Μεσσηνία (;) (Αἰτωλία, Βοιωτία (;), Εὔβοια (;), Κορινθία (;), Σικυωνία (;), Ἀχαΐα (;), Μεσσηνία (;))
ΑΙΤΩΛΟΙ	Αἰτωλία.
ΑΡΚΑΔΕΣ	Ν.-Δ. Μακεδονία, Ἐσθιαῖωτις, Θεσσαλιῶτις, κέντρο Στερεᾶς, Ἀρκαδία, Μεσσηνία, Τριφυλία, Πισᾶτις.
ΑΧΑΙΟΙ	Ν. Πελασγιῶτις, Ἀχαΐα Φθιώτις, κοιλάδες τοῦ Σπερχειοῦ καὶ τοῦ Ἰνάχου, Φωκίς, Ὀπουντία Λοκρῖς (;), Βοιωτία, Εὔβοια, Ἀττική, Μεγαρίς, Κορινθία, (Ἀρκαδία), Λακωνία, Μεσσηνία, Τριφυλία, Πισᾶτις, Ἡλις (;), Ἀχαΐα, Ζάκυνθος (;), Ἴκος (;), Κέως (;), Δῆλος (;), Κρήτη, Ρόδος, Κῶς, (Κύπρος).
ΒΟΙΩΤΟΙ	Β. Πίνδος, Θεσσαλιῶτις (Βοιωτία).
ΓΡΑΙ(Κ)ΟΙ	Ἡπειρος (;), Φθιώτις, Βοιωτία, (Εὔβοια (;), Ἀττική).
ΔΟΛΟΠΕΣ	Δολοπία.
ΔΩΡΙΕΙΣ	Δωρὶς καὶ πέριξ, Βοιωτία (Πελοπόννησος, Κρήτη, Δωδεκάνησος, Δωρὶς).
ΕΛΛΗΝΕΣ	κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ, (Αἴγινα).
ΕΠΕΙΟΙ	Ἡλις.
ΘΕΣΣΑΛΟΙ	Θεσπρωτία. (Θεσσαλία).
ΙΩΝΕΣ	Ἐσθιαῖωτις, Β. Πελασγιῶτις, Θεσσαλιῶτις, Ὀζολία Λοκρῖς, Βοιωτία, Ἀττική, Εὔβοια, Μεγαρίς (;), Κορινθία (;), Ἀργεῖα, Ἐπιδαυρία, Τροιζηνία, Σικυωνία, Ἀχαΐα, σύνορα Πισᾶτιδος καὶ Τριφυλίας, Ἀρκαδία, Κυκουρία.

ΚΕΦΑΛΛΗΝΕΣ	Ἰθάκη, Κεφαλληνία, Ζάκυνθος, Λευκάς, Ἀκαρνανία.
ΛΑΠΠΘΑΙ	Περαιβία, Β. Πελασγιῶτις, Ἀχαΐα, Φθιώτις, κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ (;), Φωκίς, Βοιωτία, Ἀττική, Τροιζηνία, ᾿Αργεΐα (;), Σικυωνία, Ἀρκαδία, Λακωνία, Τριφυλία (;), Ἡλις).
ΛΟΚΡΟΙ	Ἡπειρος, Ὀπουντία Λοκρῆς.
ΜΑΓΝΗΤΕΣ	ἐκβολὲς Πηγνιοῦ - Πήλιον.
ΜΙΝΤΑΙ	Β. Πελασγιῶτις, Ν. Πελασγιῶτις, Φθιώτις, Αἰτωλία (;), Φωκίς (;), Βοιωτία, Ἀρκαδία, Λακωνία, Τριφυλία.
ΜΥΡΜΙΔΟΝΕΣ	Ἀχαΐα Φθιώτις, κοιλάδα Σπερχειοῦ, ᾿Αίγινα),
ΠΕΡΑΙΒΟΙ	Περαιβία, Β. Πελασγιῶτις, ᾿Εστιαιωτις).
ΦΛΕΓΥΑΙ	Β. Πελασγιῶτις, Φωκίς, Βοιωτία, Εὐβοία (;).
ΦΘΙΟΙ	Φθιώτις, Ἀχαΐα Φθιώτις.
ΦΩΚΕΙΣ	Φωκίς,

R É S U M É

Aperçu de recherches sur les ethnè grecs à l'âge du Bronze. Partie II.

Suite de la communication présentée à la séance du 18 octobre. Aujourd' hui, nous traitons des données, problèmes de méthode et conclusions portant sur la situation des *ethnè* dans l'espace et dans le temps.

1. Situation d'*ethnè* ou de fragments d' *ethnè* dans l'espace

a. Localisation d'*ethnè* ou de fragments d'*ethnè* sur la base de témoignages littéraires (pp. 249-260):

Tenant compte de la fréquence d'histoires plus ou moins altérées, voire controuvées, que nous a léguées l'Antiquité au sujet d'événements réculés, nous avons tenu à nous expliquer longuement sur les critères que nous avons mis à l'œuvre pour écarter les éléments suspectes de notre documentation.

Résumé des conclusions¹:

Abantes: Phocide, Eubée;

Achéens: Pélasgiotide méridionale, Phthiotide, Achaïe Phthiotide, vallée du Spercheios, Argolide, Laconie, Messénie, Pisatide, Achaïe, Crète;

Ainians: Pérhaïbie-Pélasgiotide septentrionale, Haut Aôos, Cass(i)opée, Phocide, <Ainide>;

1. Les noms de pays improbables ne sont pas cités; les noms de pays problématiques sont suivis de (?); les noms de pays atteints après la fin de l'âge du Bronze sont mis entre < >.

- Arcadiens: Grèce centrale, Arcadie, Triphyle, Pisatide;
 Athamanes: Athamanie, vallée du Spercheios;
 Béotiens: Thessaliotide, <Béotie>;
 Dolopes: Dolopie;
 Doriens: Doride et environs, <pays du Péloponnèse, Crète, Dodécane>;
 Éoliens: Thessalie, Corinthie (?);
 Épéens: Élide;
 Étoliens: Étolie;
 Grai(k)oi: Épire, Phthiotide, Béotie;
 Hellènes: Épire, vallée du Spercheios;
 Ioniens: Attique, Argolide, Achaïe, Cynourie;
 Képhallènes: Ithaque, Céphallénie, Zacynthe, côtes d'Acarnanie ou d'Élide;
 Lapithes: Pélasgiotide septentrionale;
 Locriens: Locride de l'Est;
 Magnètes: bouches du Pénée, Pélion;
 Minyens: Béotie occidentale, Laconie;
 Myrmidons: Thessalie méridionale, Acarnanie, <Egine>;
 Perhaïbes: Perhaïbie-Pélasgiotide septentrionale, Hestiaiotide, Athamanie;
 Phthioi: Thessalie;
 Phlégéens: Pélasgiotide, Phocide, Béotie occidentale, Eubée (?);
 Phocidiens: Phocide;
 Thessaliens: Thesprotie, <Thessalie>.

b. Localisation d'*ethnè* ou de fragments d'*ethnè* sur la base de leurs traces (pp. 260-268).

Dès lors qu'un fait culturel reconnu comme trait distinctif d'un *ethnos* est, de surcroît, localisé, il est pour nous une trace de cet *ethnos* au lieu respectif.

Résumé des conclusions:

Abantes: Phocide (*Abai*, nom de lieu), Eubée (*Aréthuse*, *Kanathos*, noms de lieu), Argolide (*Abas*, figure mythique-ancien dieu, *Kanathos* nom de lieu), Sicyonie (*Abantidas*, nom de personne), Arcadie (*Kanathos*, figure mythique);

Achéens: Pélasgiotide méridionale (*Mélampous* et *Bias*, figures mythiques, anciens dieux. *Nélée*, figure mythique, ancien dieu, *Pélopeia*, figure mythique), Achaïe Phthiotide (*Mélampous* et *Bias*, figures mythiques, anciens dieux),

Phocide (*Agamemnon*, figure mythique, ancien dieu), Béotie (*Agamemnon*, figure mythique, ancien dieu, *Nélée*, figure mythique, ancien dieu, *Pélopeia*, figure mythique), Eubée (*Νηλεός*, nom de rivière), Attique (*Agamemnon*, figure mythique, ancien dieu, *Nélée*, figure mythique, ancien dieu), Corinthie (*Nélée*, figure mythique, ancien dieu), Argolide (*Agamemnon*, figure mythique, ancien dieu, *Mélampous* et *Bias*, figures mythiques, anciens dieux, *Pélops*, figure mythique, ancien dieu), Arcadie (*Agamemnon*, figure mythique, ancien dieu, *Mélampous* et *Bias*, figures mythiques, anciens dieux), Laconie (*Agamemnon*, figure mythique, ancien dieu, *Pélops*, figure mythique, ancien dieu), Messénie (*Mélampous* et *Bias*, figures mythiques, anciens dieux, *Nélée*, figure mythique, ancien dieu), Pisatide (*Pélops*, figure mythique, ancien dieu), Crète (*Nélée*, figure mythique, ancien dieu);

Ainianes: N.-E. de la Thessalie (*Ainia*, nom de ville, *Ainios*, nom de rivière, *Aineias*, théonyme et anthroponyme);

Arcadiens: Macédoine (*Aéropos*, figure mythique, *Lycaon*, figure mythique, ancien dieu), Athamanie (*Arcas*, figure mythique, ancien dieu), Thesprotie (*Lycaon*, figure mythique, ancien dieu), vallée du Spercheios (*Arcas*, figure mythique, ancien dieu), Phthiotide (*Lycaon*, figure mythique, ancien dieu), Arcadie (*Aéropos*, figure mythique, *Arcas*, figure mythique, ancien dieu, *Lycaon*, figure mythique, ancien dieu);

Athamanes: Athamanie (*Thémisto*, figure mythique), Hestiaiotide (*Thémisto*, figure mythique), Achaïe Phthiotide (*Athamas*, figure mythique, ancien dieu), Béotie (*Athamas*, figure mythique, ancien dieu, *Thémisto*, figure mythique);

Béotiens: mont *Boion*;

Éoliens: confins Pélasgiotide-Thessaliotide (*Aiolos*, figure mythique, ancien dieu) S.-E. de la Thessalie (*Aioleis* nom de lieu ou ethnique); Étolie (*Aioleis*, nom de lieu, *Aioleis*, nom de ses habitants);

Grai(k)oi: Épire (*Γραῖος*, nom de personne), Macédoine (*Γραῖα*, nom de lieu), Achaïe Phthiotide (*Γραικός*, personnage mythique), Béotie (*Γραῖα*, nom de lieu);

Ioniens: Hestiaiotide (*Ἴων*, nom de rivière), Pélasgiotide (*Ἴων*, nom de personne), Thessaliotide (*Ἴων*, nom de personne), Locride de l'Ouest (*Ἴων*, figure mythique), Attique (*Ἴων-Ἴανίσκος*, dieu guérisseur), Epidaure (*Ἴων*, figure légendaire), Sicyone (*Ἴανίσκος*, dieu guérisseur), Pisatide (*Ἴων*, nom

rattaché au fleuve Penée et nom de génie fluvial et guérisseur, Ἰωνίδες, nymphes fluviales et guérisseuses), Triphylie (Ἰωναίων ἄλσος);

Lapithes: Pélasgiotide (plusieurs figures mythiques rattachées aux Lapithes), Achaïe Phthiotide (*Coronos*, figure mythique), Béotie (*Aigée*, *Coronos*, figures mythiques), Attique (*Aigée*, *Coronos*, *Peirithous*, *Thésée*, figures mythiques), Sicyonie (*Coronos*, *Kaineus*, figures mythiques), Arcadie (*Elatos*, *Ischys*, *Peirithous*, figures mythiques);

Locriens: Épire (*Aias*, *Oilée*, *Aspétos*, figures mythiques), Locride de l'Est (*Aias*, *Oilée*, *Aspétos*, figures mythiques);

Minyens: N.-E. de la Thessalie (*Μινύα*, nom d'une ville et d'un mont, Ὀρχομενός, nom de lieu), Pélasgiotide (*Clyménos*, *Clyménè*, figures mythiques, anciens dieu et déesse, Ὀρχομενός, nom de lieu), Achaïe Phthiotide (*Clyménos*, *Clyménè*, figures mythiques, anciens dieu et déesse), Béotie occidentale (*Μινύας*, nom de rivière et d'une figure mythique, *Euphamos*, *Clyménos*, *Clyménè*, figures mythiques, anciens dieux et déesses), Arcadie (*Clyménos*, *Clyménè*, figures mythiques, anciens dieu et déesse, Ὀρχομενός, nom de lieu), Laconie (*Euphamos*, ancien dieu), Triphylie (*Μιννήμιος*, nom de rivière).

Le Tableau 1 (pp. 268-276) réunit par ethné et pays les indications tant directes (littéraires) qu'indirectes.

2. Situation d'*ethnè* ou de fragments d'*ethnè* dans le temps

a. Datation sur la base de témoignages littéraires (pp. 277-284).

— En même temps qu'elles rattachent un *ethnos* à un lieu, nombre de notices de nos sources littéraires accompagnent cette information d'une indication chronologique, exprimée, bien sûr, en des termes chronologiques anciens. Par voie de conséquence, chaque fois qu'on conclut qu'une de ces notices se fait l'écho d'une tradition historique authentique, cela concerne à la fois la localisation de l'*ethnos* et la date de la localisation.

— Les problèmes de géographie historique que soulèvent certains passages du «Catalogue des vaisseaux» sont bien connus. Les plus notoires portent sur l'identification de Dodone et de la rivière Titarèsios, dans le royaume de Gouneus régnant sur les Ainianes et les Perhaibes, et de Pélasgikon Argos, dans le royaume de Pélée, régnant sur les Achéens, les Hellènes et les Myrmidons. Le premier problème surgit du fait que la description du royaume

de Polypoites régnant sur les Lapithes lui assigne des localités situées dans les mêmes parages que Dodone et la rivière Titarèsios. Quant au second problème, il est entraîné par ce que la description du royaume d'Eumèle lui rattache des localités situées dans le sud de la Pélasgiotide dont le nom s'apparente à celui de Pélasgikon Argos. Pour lever la première contradiction, certains érudits identifient la Dodone du «Catalogue» à la Dodone de Thesprotie et cherchent la rivière Titarèsios dans le N.-E. de la Thessalie. Pour lever la seconde contradiction, certains érudits déplacent Pélasgikon Argos de la plaine méridionale de la Pélasgiotide vers le sud. Or, à l'examen, toutes les thèses émises pour résoudre soit le premier soit le second problème forment des arguments inconcluants, pèchent par pétition de principe, s'induisent dans un cercle vicieux et, pour ce qui est de Pélasgikon Argos, aboutissent à des conclusions rivales. Constatant qu'à l'origine de tous ces écarts se trouve la présomption que le «Catalogue» reflète, d'un bout à l'autre, des situations politiques simultanées, nous avons présumé le contraire et nous nous sommes attelés à tester cette hypothèse de travail au moyen de preuves indépendantes. Pour ce qui est du premier cas, nous avons prêté attention au fait que le nom ethnique *Αἰνῖνες* se rattache sans l'ombre d'un doute aux noms de lieu *Αἰνία* et *Αἴνιος*, localisés dans le nord de la Pélasgiotide, région assignée par le «Catalogue», une fois, aux Ainianes et, une autre fois, aux Lapithes; de surcroît, nous avons pu constater que les Ainianes se souvenaient que leurs ancêtres étaient évincés de la Perhaïbie et du nord de la Pélasgiotide par les Lapithes. D'où nous avons conclu que les indications géographiques livrées par le «Catalogue des vaisseaux» concernant les Ainianes et celles relatives aux Lapithes ont pu émaner de traditions reflétant des phases historiques différentes; ces traditions seraient conservées en Ionie ou en Éolide, chez certains groupes grecs, descendant, les uns des Ainianes, les autres des Lapithes. Concernant le second cas, nous avons pu relever une histoire légendaire, manifestement indépendante du «Catalogue des vaisseaux» et du reste de l'*Iliade*, qui, très probablement, traduirait en termes mythiques une tradition selon laquelle la ville d'Iolcos, assignée par le «Catalogue» à Eumèle, aurait appartenu, à des temps différents, à une maison royale qui se revendiquait de Pélée et à une autre maison royale qui, elle, se réclamait de Pélias. Cette histoire se serait conservée chez les descendants de la première maison émigrés en Ionie ou en Éolide. Dans cet ordre d'idées, on peut supposer que la description du «royaume de Pélée» et celle du «royaume d'Eumèle»

mèle» se font l'écho de traditions différentes, transmises toutes les deux à l'est de la mer Égée, l'une par les descendants de la maison royale se rattachant au héros Pélée, l'autre par les descendants d'une autre maison royale se liant au héros Eumèle. Chacune de ces traditions évoquerait la plus grande étendue que les possessions de la maison royale respective aient atteinte. Les situations décrites dans les deux passages du «Catalogue des vaisseaux» ne seraient donc pas simultanées, mais se seraient succédées, probablement au cours du XIIIe siècle.

b. Indices archéologiques (pp. 284-285).

Les données de fouilles archéologiques comportent leur propre date, exprimée en termes de périodes archéologiques, qui, à leur tour, sont aisément traduits en termes du système chronologique usuel; en revanche, elles ne témoignent pas de leur provenance ethnique. D'où le problème qu'elles posent est de savoir si elles sont susceptibles d'être rattachées à un *ethnos* particulier. Dans le présent ouvrage, nous lions l'avance des Ioniens jusqu'en Attique et des Arcadiens jusque dans le Péloponnèse aux changements qui s'observent vers la fin du Bronze Ancien et le début du Bronze Moyen, et la présence passagère d'Ainians dans la région de Kirrha à la phase Helladique Récent III C de cette région.

Les Tableaux 2 et 3 (pp. 285-288) réunissent les données de ce volet de la recherche par pays et *ethnè*.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 22^{ΑΕ} ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2001

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

ΣΕΙΣΜΟΛΟΓΙΑ. — **Spatio-temporal complexity aspects on the interrelation between Seismic Electric Signals and Seismicity**, by *Panayiotis A. Varotsos, Nicholas V. Sarlis, Efthimios S. Skordas**, διὰ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Καίσαρος Ἀλεξοπούλου.

A B S T R A C T

Seismic Electric Signals (SES) are low frequency (≤ 1 Hz) changes of the electric field (E) of the earth that have been detected in Greece (1, 2) and Japan (3) and found to precede earthquakes with lead times ranging from several hours to a few months. Their analysis might well lead to an estimation of the epicentral area. Here we show that the spectral content of the seismicity in the area candidate to suffer an earthquake finally falls on the spectral content of the SES activity, just before the occurrence of the main shock. The key point is that both spectra have to be calculated in a new time domain, termed as «natural time», starting from the time of the SES recording. Thus, since the spectrum of the SES is known well in advance, the continuous inspection of the spectrum of the evolving seismic activity may lead to an estimation of the time window of the impending main shock with an accuracy of around a few days.

Recent laboratory measurements (4) showed that, as the glass transition is approached, a polarisation time series is emitted which arises from the reorientation process of electric dipoles; this process includes a large number of atoms (cooperativity) (4). The feature of these series is strikingly similar

* Π. ΒΑΡΩΤΣΟΥ, Ν. ΣΑΡΛΗ καὶ Ε. ΣΚΟΡΔΑ, Προτάσεις χωρο-χρονικῆς πολυπλοκότη-
τας γιὰ τὴν συσχέτιση μεταξὺ Σεισμικῶν Ἡλεκτρικῶν Σημάτων καὶ Σεισμικότητας.

(5) to the Seismic Electric Signals (SES) activities; examples of the latter are shown in Fig. 1a (see also Table 1). This similarity is reminiscent of the pressure stimulated currents SES generation model (6), which suggests that SES are emitted due to the (re)orientation of electric dipoles when reaching a critical pressure (stress) P_{cr} . It was also argued that the (re)orientation process of each electric dipole (see p. 404 of Ref. 6) has a migration volume, v^m , orders of magnitude larger than the mean atomic volume. Thus, the aforementioned laboratory measurements fortify the suggestion (5, 7) that the emission of the SES activities could be discussed in the frame of the theory of *dynamic phase transitions*.

Here we show that an interrelation exists between the time evolution of the seismic activity (measured from the start of the SES recording) and the spectrum characteristics of the SES. This, however, can be only achieved if we depart from the conventional time t and think in terms of a *natural time* χ . The latter serves as an index for the occurrence of an event (reduced by the total number of events, thus being smaller than, or equal to, unity). Let us, therefore, denote by Q_k the duration of the kth transient pulse (single SES) of an SES activity comprised of N pulses (Fig. 1A). The natural time χ is introduced by ascribing to this pulse the value $\chi_k = k/N$. If we now consider the evolution (χ_k, Q_k), we can define the continuous function $F(\omega)$ (this should not be confused with the discrete Fourier transform):

$$F(\omega) = \sum_{k=1}^N Q_k \exp\left(i\omega \frac{k}{N}\right)$$

where $\omega = 2\pi\phi$, and ϕ stands for the *natural frequency*. We normalize $F(\omega)$ by dividing it by $F(0)$

$$\Phi(\omega) = \frac{\sum_{k=1}^N Q_k \exp\left(i\omega \frac{k}{N}\right)}{\sum_{k=1}^N Q_k} = \sum_{k=1}^N p_k \exp\left(i\omega \frac{k}{N}\right) \quad [1]$$

where $p_k = Q_k / \sum_{n=1}^N Q_n$. Thus, the quantities p_k describe a «probability» to observe the transient at natural time χ_k . From Eq. (1), we can obtain the normalized power spectrum $\Pi(\omega)$:

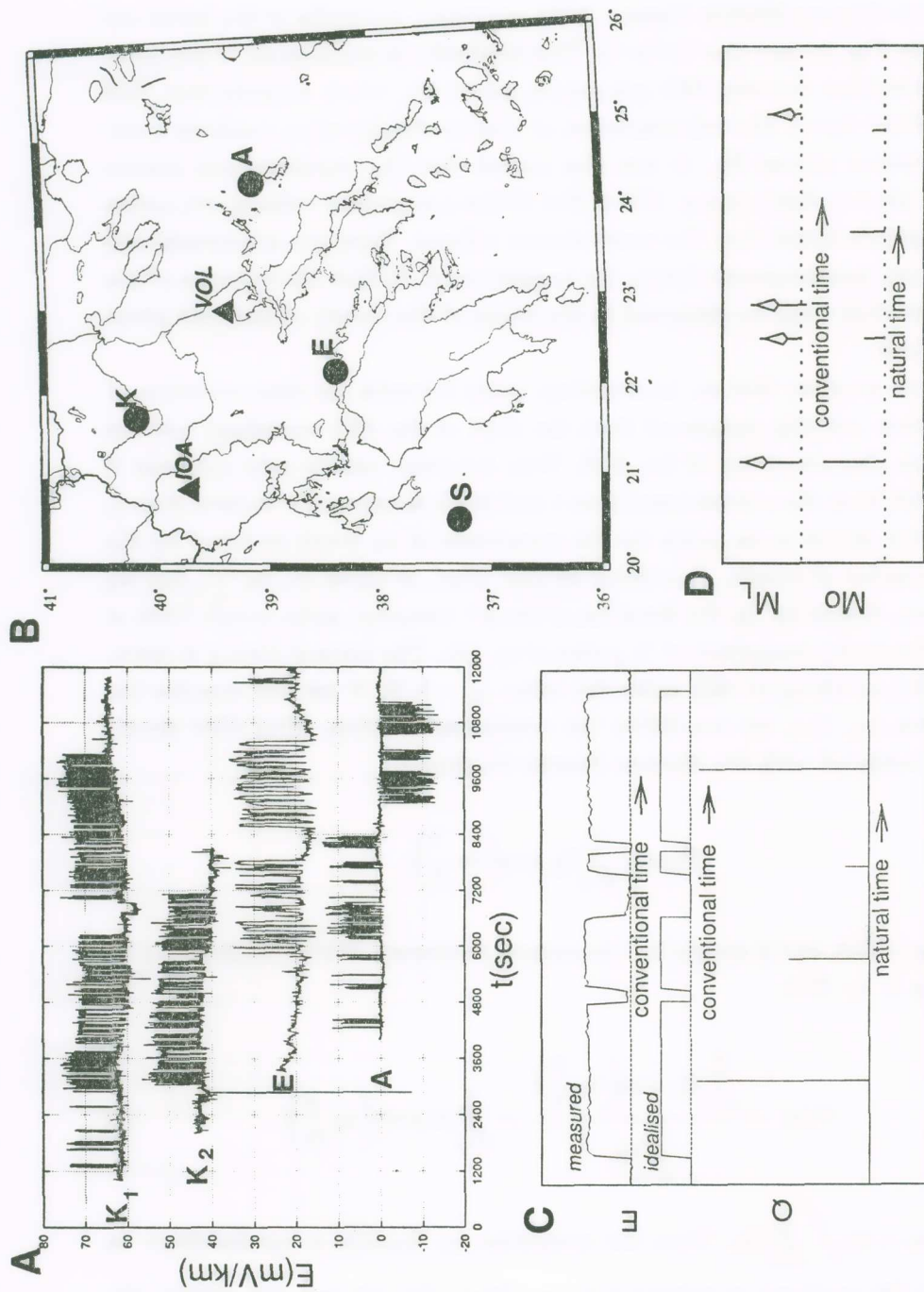

Fig. 1. (a) SES activities recorded before the main shocks K , E , S and A given in table 1; K_1 and K_2 refer to the two SES activities before the EQ labeled K . The upper two SES activities were recorded at IOA , while the lower two ones at VOL . (b) Map showing the EQ epicenters (cycles) and the sites (triangles) of the measuring SES stations. How a series of electric pulses (c) or a series of seismic events (d) can be read in «natural time». In both cases the natural time serves as an index of the occurrence of each event (reduced by the total number of events), while the amplitude is proportional to (c) the duration of each electric pulse and (d) to the seismic moment M_0 .

T A B L E 4.

All EQS with MS(USGS) ≥ 6.0 within $N_{36.5}^{41.5} E_{19.0}^{26.0}$ and the relevant SES activities.

Main Earthquakes				SES activities*			Region Considered	
EQ label	Date	Time	Epicenter	MS (USGS)	Date	Time	Station Reference	Coordinates
K	13-05-1995	08 : 47	40.2N - 24.7E	6.6	18&19-04-1995	10 : 04	IOA	$N_{39.2}^{40.5} E_{20.3}^{22.0}$
E	15-06-1995	00 : 15	38.4N - 22.2E	6.5	30-04-1995	05 : 41	VOL	$N_{37.5}^{39.7} E_{21.5}^{25.0}$
S	18-11-1997	13 : 07	37.3N - 20.5E	6.4	03-10-1997	18 : 24	IOA	$N_{37.0}^{38.5} E_{20.3}^{21.7}$
A	26-07-2001	00 : 21	39.4N - 24.4E	6.6	17-03-2001	15 : 34	VOL	$N_{38.7}^{39.5} E_{22.0}^{25.0}$

* Data collected with 1 sample/sec (except of case E in which the rate was 1 sample/10 sec).

$$\Pi(\omega) = |\Phi(\omega)|^2 \quad [2]$$

For natural frequencies ϕ less than 0.5, $\Pi(\omega)$ or $\Pi(\phi)$ reduce to a characteristic function for the probability distribution p_k in the context of probability theory. The procedure of reading a series of electric pulses in the natural time domain is depicted in Fig. 1C. The evolution of the seismic activity should be considered in the same framework by ascribing to the kth event, instead of Q_k , the corresponding seismic moment M_0 (Fig. 1D). In what follows, we apply this procedure to the data related to the four strongest earthquakes (EQ)s (labelled K, E, S and A, Table 1 and Fig. 1B) that occurred in Greece since 1988.

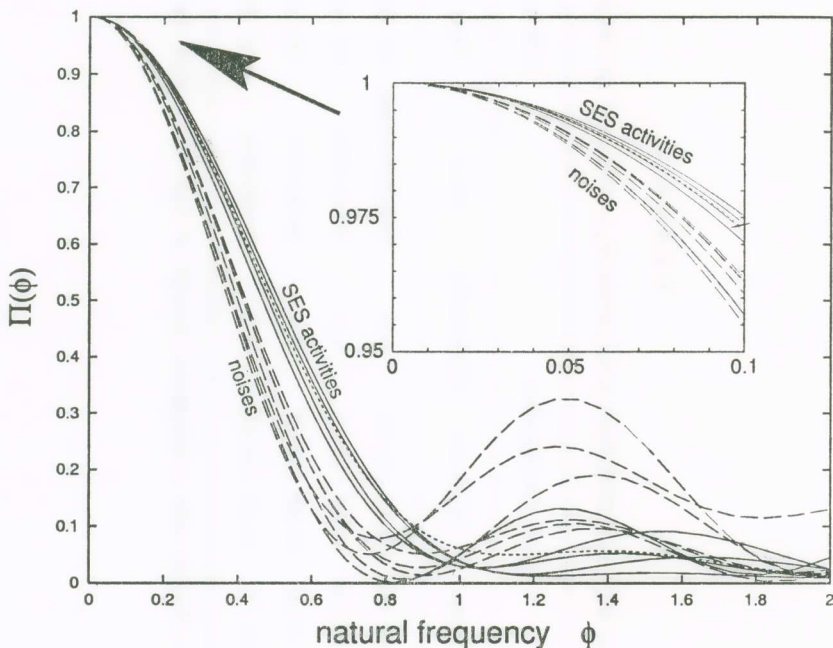

Fig. 2. The normalised power spectra $\Pi(\phi)$ for the SES activities (solid lines) related with the EQs labeled: K, E and A (from the top to the bottom: K_1 , A, E, K_2) along with those of a number of artificial noises (broken lines). The dotted curve corresponds to a theoretical estimation emerged from the theory of critical phenomena.

We first start with the analysis of the SES activities. Once an SES activity has been recorded, we can read it in the natural time domain and then proceed to its analysis. Figure 2 depicts, as an example, $\Pi(\phi)$ for the SES acti-

vities, along with a number of artificial noises which have a similar feature with SES. An inspection of this figure shows the following three facts: First, the curves fall practically into two different classes, labelled «noises» and «SES activities» respectively. This classification, which might be theoretically understood (see the appendix), provides a tool for a distinction between noises and SES. Such a distinction can be alternatively made, e.g., by ensuring that the electric field variations precede (8) the associated variations of the magnetic field by a lead time of the order of 1 sec for epicentral distances of around 100 km. Secondly, Fig. 2 reveals that, for *natural frequencies* smaller than 0.5, the corresponding $\Pi(\phi)$ values of the SES activities scatter around the dotted curve, which has been estimated from theoretical considerations when approaching a critical point (see the appendix). Thirdly, the curves related to the SES activities cross at point with a ϕ value very close to unity, i.e., $\phi \approx 1.05$. How this point is approached can be studied by means of the so-called β -function (see p. 288 of Ref. 9) when following a procedure similar to that developed in Ref. 10.

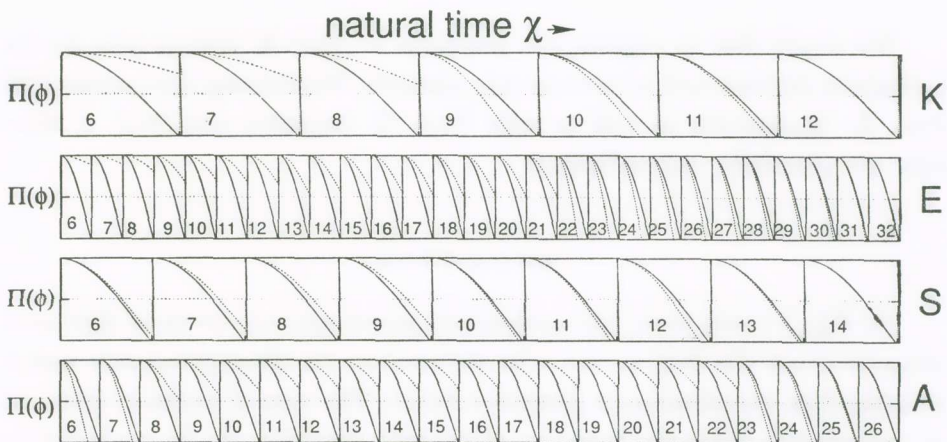

Fig. 3. Time evolution of the normalised power spectra $\Pi(\phi)$, in the window $0 < \phi \leq 0.5$, of the seismic activities (broken line) along with those obtained for the SES activities (solid lines) for the cases of the strong EQS labeled K, E, S and A. The numbers refer to the last event considered in order to calculate the seismicity spectrum (and correspond to the events reported in the tables of the appendix). For the SES activities K_1 , K_2 , their average is used while for S the theoretical estimation (Fig. 2) is plotted.

We now turn to a study of the interrelation of the natural spectra of the SES activities and the evolution of the subsequent seismic activities. The continuous lines in Fig. 3 depict the normalised power spectra, $\Pi(\phi)$, deduced from the analysis of the SES activities. In the same figure, we plot (broken lines) the corresponding quantity $\Pi(\phi)$ obtained from the seismic activity for each case (of the four strong EQs mentioned earlier), as it evolves *after* the SES detection, event after event (see the appendix). A careful inspection of this figure shows that the broken lines fall on the continuous line *a few days* before the main shock-*at the most*. We emphasise that this occurs only if we consider the totality of the SES activity, and we do not, e.g., omit a significant portion of its initiation; and this in spite of the fact that, in the aforementioned four strong EQs, the corresponding lead times have a large diversity (lying between three weeks and 3.5 months; Table 1).

The suggestions in this work open up the possibility of estimating the time of the impending event with accuracy appreciably better than hitherto available.

A C K N O W L E D G E M E N T S

We would like to express our gratitude to Prof. K. Alexopoulos for his continuous interest and advices on this research. Stimulating discussions with Prof. E. Manousakis as well as with Prof. N. Antoniou and Prof. C. Ktoridis are gratefully acknowledged.

A P P E N D I X

In Fig. 2 (main text), the normalized power spectra curves of SES activities lie above the $\Pi(\phi)$ curves related to noises. An attempt towards understanding this classification is presented below. The case of noises is discussed in paragraph I, while the behavior of the SES activities can be explained by using aspects of the theory of critical phenomena developed in paragraph II. Finally in paragraph III we present aspects on the normalized «natural» power spectrum for seismicity.

I. The normalised «natural» power spectrum $\Pi(\phi)$ of noises

The Taylor expansion of Eq. (2) using Eq. (1) (main text) reveals that

$$\Pi(\omega) = 1 - \kappa_1\omega^2 + \kappa_2\omega^4 + \kappa_3\omega^6 + \kappa_4\omega^8 + \dots \quad [\text{A.1}]$$

where

$$\kappa_1 = \langle \chi^2 \rangle - \langle \chi \rangle^2 \quad [\text{A.2}]$$

s the variance of χ ,

$$\kappa_2 = \frac{\langle \chi^2 \rangle^2}{4} + \frac{\langle \chi^4 \rangle}{12} - \frac{\langle \chi \rangle \langle \chi^3 \rangle}{3} \quad [\text{A.3}]$$

$$\kappa_3 = \frac{\langle \chi^3 \rangle^2}{36} + \frac{\langle \chi \rangle \langle \chi^5 \rangle}{60} - \frac{\langle \chi^6 \rangle}{360} - \frac{\langle \chi^2 \rangle \langle \chi^4 \rangle}{24} \quad [\text{A.4}]$$

$$\kappa_4 = \frac{\langle \chi^8 \rangle}{20160} + \frac{\langle \chi^2 \rangle \langle \chi^6 \rangle}{720} + \frac{\langle \chi^4 \rangle^2}{576} - \frac{\langle \chi^3 \rangle \langle \chi^5 \rangle}{360} - \frac{\langle \chi \rangle \langle \chi^7 \rangle}{2520} \quad [\text{A.5}]$$

and

$$\langle \chi^n \rangle = \sum_{k=1}^N (\chi_k)^n p_k \quad [\text{A.6}]$$

are the moments of the distribution of χ .

The most useful quantity around $\omega = 0$, is the variance κ_1 of the natural time distribution. This is so, because the various normalized power spectra are grouped together as ω or ϕ tend to 0 depending on their κ_1 values. The value of the variance κ_1 that reproduces noises is larger than 0.084, while for the SES activities the κ_1 value is around 0.07.

In the limit of N tending to infinity, the distribution of p_k values will be substituted by a continuous probability density function $p(\chi)$ for $\chi \in (0, 1]$. In this region, $p(\chi)$ can be expanded in a cosine Fourier series

$$p(\chi) = 1 + \sum_{n=1}^{\infty} p_n \cos(n\pi\chi) \quad [\text{A.7}]$$

where

$$p_n = 2 \int_0^1 p(\chi) \cos(n\pi\chi) d\chi \quad [\text{A.8}]$$

are the Fourier expansion coefficients.

Equation (A.7) could give insight into what one should expect for the normalized power spectra $\Pi(\omega)$. We recall that the lowest frequency included in this expansion, in addition to $\phi = 0$, is $\phi = 0.5$ that corresponding to $\omega_1 = 1\pi$; furthermore, recall that $\Pi(\omega)$ for $\phi < 0.5$ becomes a characteristic function for $p(\chi)$.

The following interrelation between the value of κ_1 with the Fourier expansion coefficients of $p(\chi)$ can be found

$$\kappa_1 = \langle \chi^2 \rangle - \langle \chi \rangle^2 = \frac{1}{12} + \frac{1}{2\pi^2} \sum_{k=1}^{\infty} \frac{p_{2k}}{k^2} - \left(\frac{1}{2\pi^2} \sum_{k=0}^{\infty} \frac{p_{2k+1}}{\left(k + \frac{1}{2}\right)^2} \right)^2 \quad [\text{A.9}]$$

We now calculate the limit for the variance κ_1 in the case of a uniform distribution. When all the p_k are zero, we obtain the value of $\kappa_1 = 1/12 = 0.0833\dots$ This, in the case of our experimental results, corresponds to a curve which falls between the SES activities and noise curves; it also implies that both the SES activities and the noises are not likely to have been produced randomly by a uniform distribution. This can also be seen from Monte Carlo simulations for values of N comparable to those of the experimental signals. Such simulations suggest a low probability to obtain normalized power spectra lying in the region of the SES activities or of the noises.

Furthermore, note that the noises depicted in Fig. 2 (main text) can be described by appropriate values of p_k .

II. The normalised «natural» power spectrum $\Pi(\varphi)$ for SES activities

According to the model of piezo-stimulated acurrents (6) a (re)orientation of the electric dipoles occurs when approaching a critical pressure, P_{cr} , obeying the condition:

$$\left(\frac{dP}{dt} \right)_T \frac{v^m}{kT} = - \frac{1}{\tau(P_{cr})} \quad [\text{A.10}]$$

where v^m is the migration volume, defined as

$$v^{m,b} = \left(\frac{\partial g^m}{\partial P} \right)_T$$

g^m being the Gibbs migration energy and $\tau(P_{cr})$ the relaxation time for the (re)orientation process. The values of v^m associated with SES generation should exceed the mean atomic volume by orders of magnitude, and this entails that the relevant (re)orientation process should involve the motion of a large number of «atoms» [see p. 404 of Ref. 6]. Recent experimental findings (4) are consistent with such a «cooperativity». These experiments showed, as mentioned in the main text, that, when approaching the glass transition, the emitted electrical signals have the form of a «Random Telegraph Signal» (RTS). The analysis of the RTS kinetics (4) enables one to extract distributions of durations from individual RTS series with two dominant levels. We recall that for a thermally activated two-state process, the time-durations t should be exponentially distributed with a probability density function (pdf): $(1/\tau) \exp(-t/\tau)$. However, Russel and Israeloff (4) found that, for all the RTS they studied, the distributions of durations could be well fitted with a stretched exponential or Kohlrausch-Williams-Watt (KWW) law: $\exp[-(t/\tau)^\beta]$ with $0.4 < \beta < 0.6$ (cf. it is not generally obeyed for the SES activities reported in this study). This stretching could have arisen from discrete modulation of the rates of an underlying exponential process. Actually some RTS distributions appeared to be exponential in selected shorter sections (4). An alternative derivation of the KWW law, under certain conditions and without any necessity of modulating the rate $1/\tau$, lies in the very stochastic nature of the relaxation process [see p. 350 of Ref. 13, and references therein]. Such a stochastic analysis was based on the concept of clusters, the structural rearrangement of which develops in time. According to this analysis the exponential relaxation of the polarisation is arrested at a random time variable η_i and the instantaneous orientation reached at this instant is «frozen» at a value $\exp(-\beta_i \eta_i)$ where $\beta_i = b = \text{constant}$ (see Fig. 11.19 of Ref. 13).

Assuming that η_i itself follows an exponential distribution, with a time constant $\tau_0 < \tau \approx \tau(P_{cr})$, an almost constant current would be expected for as long as this unit «dives» (i.e., for a duration η_i). The RTS feature of an SES activity might be understood in the following context: The duration Q of a

pulse is just the sum of n such identical units $Q = \sum_{i=1}^n \eta_i$. Under this assumption, the duration Q_k of the kth pulse, in an SES-activity, follows the gamma distribution with a mean lifetime $n_k \tau_0$ and variance $n_k \tau_0^2$ [e.g., see lemma 8.1.6.5. of the NIST-SEMATECH *Engineering Statistics Handbook*, available on-line from www.itl.nist.gov/div898/handbook]; here n_k is the number of exponential lifetime backup units that act cooperatively. Thus, we have

$$\langle Q_k \rangle = \int Q_k dp_k = n_k \tau_0 \quad [\text{A.11}]$$

and

$$\langle Q_k^2 \rangle = \int Q_k^2 dp_k = n_k \tau_0^2 + n_k^2 \tau_0^2 \quad [\text{A.12}]$$

where dp_k denotes the integral over the pdf of gamma distribution. We have already mentioned that the SES activity is emitted when approaching criticality in the focal area. If at the critical point, n_k backup units were available at the k -th current emission, then the average number of back up units for the $k + 1$ emission would be the same. This assumption is reminiscent of the suggestion that the reorientation of a spin, in the random-field Ising Hamiltonian, will cause on average one more spin to flip at the critical point (14, 15). Under this assumption, Eqs. (A.11) and (A.12) become

$$\langle Q_k \rangle = \int Q_k dp_k = Q_{k-1} \quad [\text{A.13}]$$

and

$$\langle Q_k^2 \rangle = \int Q_k^2 dp_k = Q_{k-1} \tau_0 + Q_{k-1}^2 \quad [\text{A.14}]$$

Thus, the time evolution of an SES activity solely depends on the number of the initial backup units, n_1 , that were available for the emission of the first pulse of the activity. Bearing this in mind, we now turn to the evaluation of the power spectrum, $P(\omega)$, averaged over all SES activities due to a given value of n_1 and also over all n_1 , using the concept of natural time.

$$P(\omega) = \int_0^1 G(\delta) \cos(\omega \delta) d\delta \quad [\text{A.15}]$$

$G(\delta)$ is the average over all n_1 of the time-time correlation function for natural time difference δ

$$G(\delta) = \int \int_0^{1-\delta} \langle Q_x Q_{x+\delta} \rangle_{n_1, N} d\chi dP_{N/n_1} dP_{n_1} \quad [\text{A.16}]$$

where the integration $\int dP_{n_1}$ is over the probability for observing an SES activity with n_1 initial backup units for the first pulse. In the inhomogeneous solid earth crust, we intuitively expect that this probability depends on specific inhomogeneities of the system and on the time evolution of pressure reaching P_{cr} . The integration $\int dP_{N/n_1}$ is over the conditional probability to observe an SES activity constituted of N pulses, given that the number of backup units for the first pulse is n_1 . For such SES activities, according to the definition of natural time $\chi = k/N$, $N \equiv N(n_1)$ being the number of pulses that were emitted before the cessation of the activity; we thus have the following N -dimensional integral

$$\langle Q_x Q_{x+\delta} \rangle_{n_1, N} = \langle Q_k Q_{k+N\delta} \rangle_{n_1, N} = \int Q_k Q_{k+N\delta} dp_1 \dots dp_k \dots dp_{k+N\delta} dp_{k+N\delta+1} \dots dp_N \quad [\text{A.17}]$$

where $\int dp_n$ is the integral over the pdf of the gamma distribution that determines the n -th pulse. Using the normalisation of the pdf, we can integrate between $n = k + N\delta + 1$ and N ; In this way, Eq. (A.17) simplifies to

$$\langle Q_x Q_{x+\delta} \rangle_{n_1, N} = \langle Q_k Q_{k+N\delta} \rangle_{n_1, N} = \int Q_k Q_{k+N\delta} dp_1 \dots dp_k \dots dp_{k+N\delta} \quad [\text{A.18}]$$

Using Eq. (A.13), we now integrate over the probability density functions between $n = k + N\delta$ and $n = k$, to obtain

$$\langle Q_x Q_{x+\delta} \rangle_{n_1, N} = \langle Q_k Q_{k+N\delta} \rangle_{n_1, N} = \int Q_k^2 dp_1 \dots dp_k \quad [\text{A.19}]$$

Considering Eq. (A.14), we derive the one-dimensional integral,

$$\langle Q_x Q_{x+\delta} \rangle_{n_1, N} = \langle Q_k Q_{k+N\delta} \rangle_{n_1, N} = \int [Q_1^2 + (k-1)\tau_0 Q_1] dp_1 \quad [\text{A.20}]$$

We note that everything depends on the distribution of the first pulse of the SES activity.

Furthermore,

$$\langle Q_x Q_{x+\delta} \rangle_{n_1, N} = \langle Q_k Q_{k+N\delta} \rangle_{n_1, N} = k\tau_0^2 n_1 + \tau_0^2 n_1^2 = \chi\tau_0^2 n_1 N + \tau_0^2 n_1^2, \quad [\text{A.21}]$$

Integrating Eq. (A.16) over χ in Eq. (A.16), we have

$$G(\delta) = \tau_0^2 \left[\frac{(1-\delta)^2}{2} \left(\iint n_1 N dP_{N/n_1} dP_{n_1} \right) + (1-\delta) \left(\iint n_1^2 dP_{N/n_1} dP_{n_1} \right) \right]. \quad [\text{A.22}]$$

The number N of the pulses of the SES activities is expected to scale proportionally with n_1 , and thus we define

$$p_0 = \frac{\int n_1^2 dP_{N/n_1} dP_{n_1}}{\int n_1 N dP_{N/n_1} dP_{n_1}} \quad [\text{A.23}]$$

Inserting (A.23) into Eq. (A.22), we find

$$G(\delta) \propto \left(\frac{(1-\delta)^2}{2} + p_0 (1-\delta) \right) \quad [\text{A.24}]$$

It is seen that the right-hand side of Eq. (A.24) is independent of n_1 ; thus, if the limit we want to evaluate actually exists, it should obey the condition $G(0) = 1$. Note that the analysis in the natural time for the same SES activity with different sampling rates —and thus different $N(n_1)$ — leads to approximately the same normalized power spectrum curve. Therefore, the aforementioned limit becomes meaningful. The condition $G(0) = 1$ implies that $p_0 = 0.5$. Performing now the integration in Eq. (A.15) we find

$$P(\omega) \propto \frac{3}{2\omega^2} \frac{\cos \omega}{2\omega^2} - \frac{\sin \omega}{\omega^3} \quad [\text{A.25}]$$

which leads to the normalized power spectrum

$$\Pi(\omega) = \frac{18}{5\omega^2} - \frac{6 \cos \omega}{5\omega^2} - \frac{12 \sin \omega}{5\omega^2} \quad [\text{A.26}]$$

Expanding Eq. (A.26) around $\omega = 0$

$$\Pi(\omega) = 1 - 0.07\omega^2 + \dots \quad [\text{A.27}]$$

which implies that

$$\chi_1 = \langle \chi^2 \rangle - \langle \chi \rangle^2 = 0.07. \quad [\text{A.28}]$$

The experimental results, when read in the natural time domain, are shown in Figs. A1 and A2a for the SES activities and earthquakes (EQ)s respectively. For the region of natural frequencies $0 < \phi < 0.5$, where $\Pi(\phi)$ should be considered as a characteristic function for $p(\chi)$ (see main text). The experimental results agree favourably as seen in Figs. A2b,c and A3, for EQs and SES activities, respectively, with the theoretical estimations of Eqs. (A.26).

We must clarify that the said theoretical lines were developed for the SES activities only. The fact that the seismicity natural spectrum falls (in the region $0 < \phi < 0.5$) a few days before the main shock on that of the preceding SES activity (Fig. A4; this cannot be attributed to chance, see Table A5) might indicate that Eq. (A.26) is a good approximation (Fig. A2b) for the seismic events as well. This point, however, merits further investigation (see also below).

III. The normalized «natural» power spectrum for seismicity

The seismic moment M_0 was estimated using the relation $\log_{10}(M_0) = 1.64ML + \text{const.}$ (16) The values of the local magnitude ML were taken from the catalogue of National Observatory of Athens (NOA), available from www.gein.noa.gr on Oct. 17 2001). The data for the EQs that preceded the main shocks labeled K, E, S and A are given in Tables A1-A4.

In order to further investigate the aforementioned point concerning the appropriateness of Eq. (A.26) to describe the evolution of seismicity, we proceeded to the following analysis: all the seismic data, available from NOA, were analysed in the natural time domain, since 1966 until the main shock

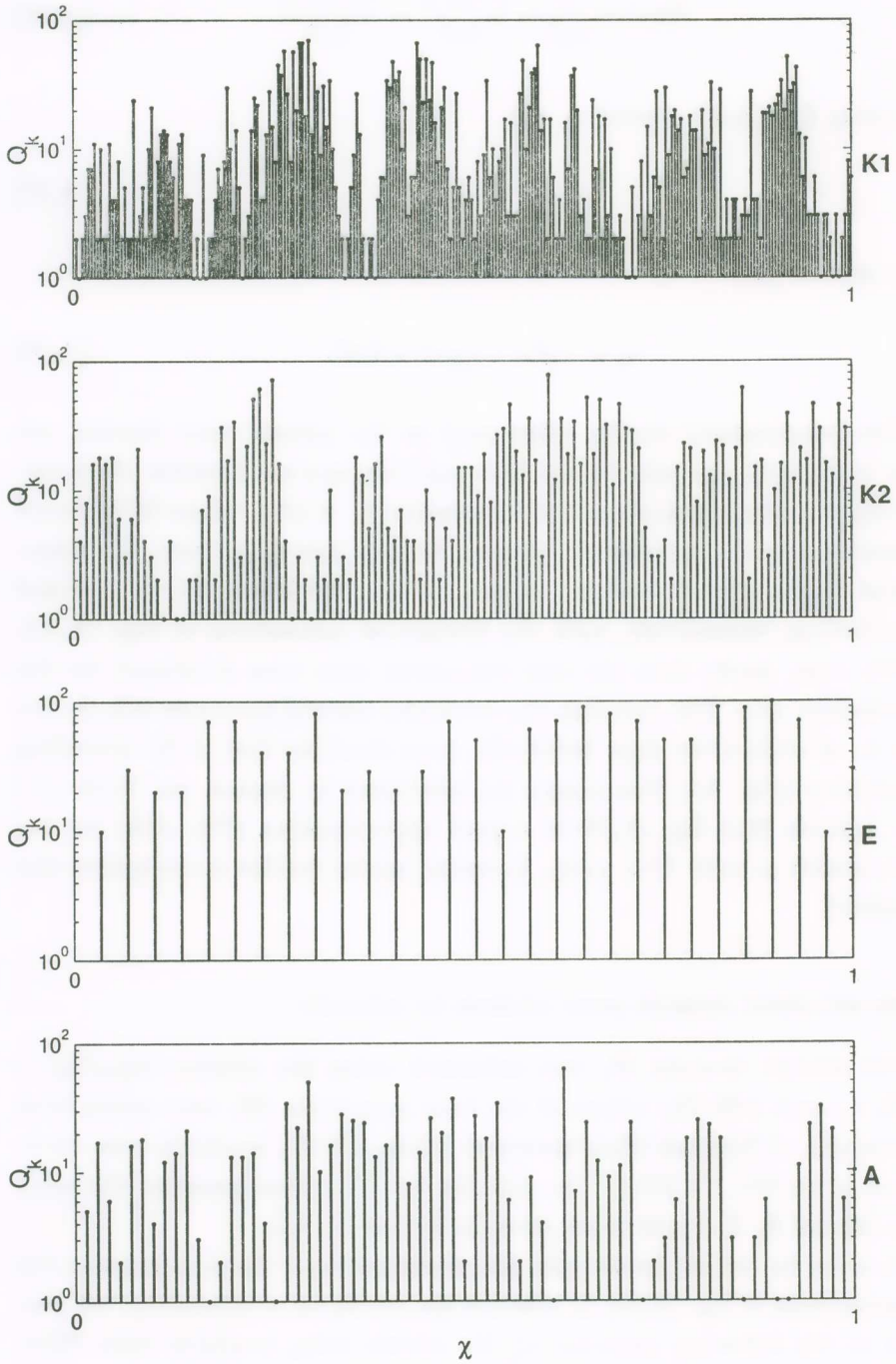

Fig. A1. How the SES activities depicted in Fig. 1 (main text) are read in «natural time».

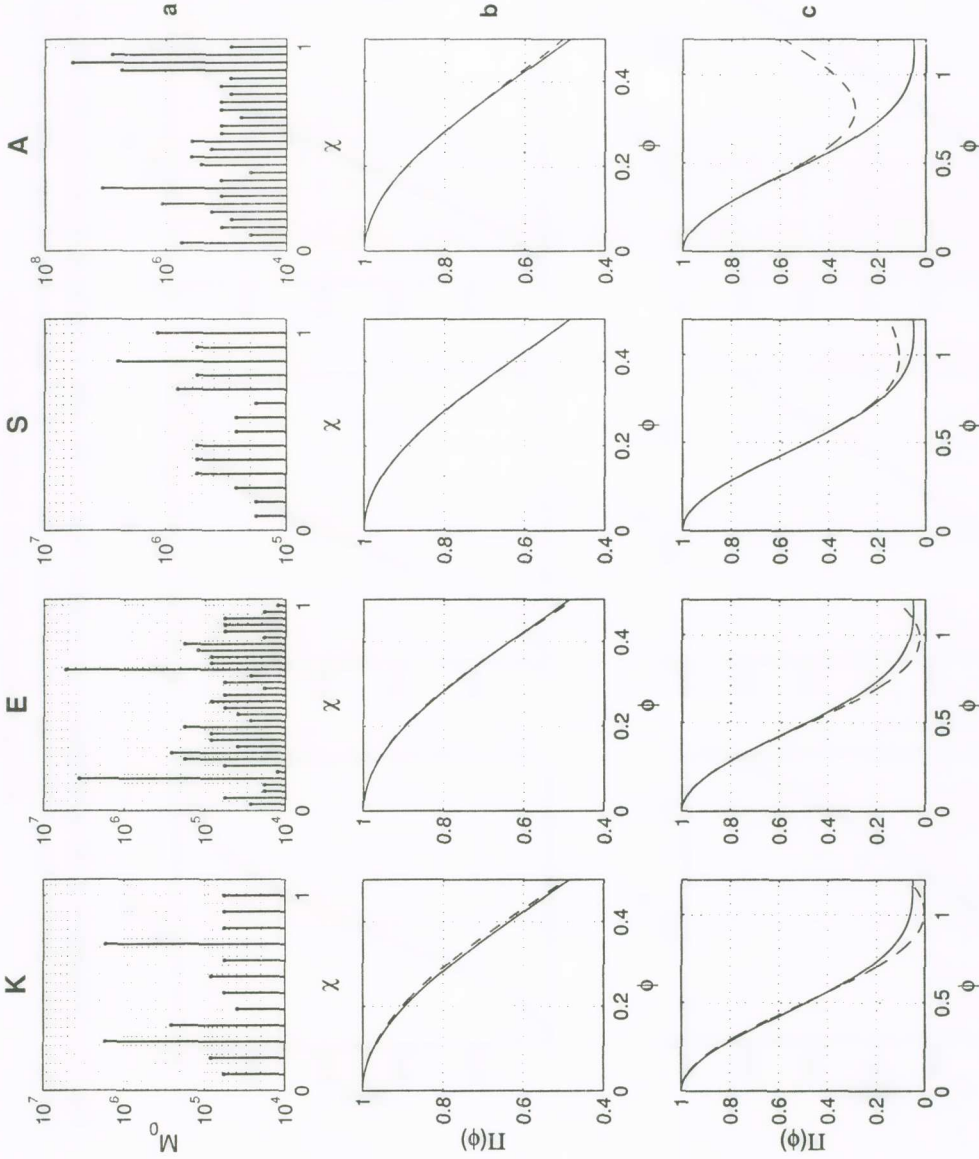

Fig. A.2. (a) How the EQs that preceded the main shocks K, E, S and A (see Tables 1A to 4A) are read in «natural time» (b), (c): comparison of the normalised power spectra $\Pi(\phi)$ for EQs in (a) (broken lines) with those predicted from Eq. (A. 26) (solid lines). Note that (b) refers to the range $0 < \phi \leq 0.5$, while (c) to $0 < \phi \leq 1.2$.

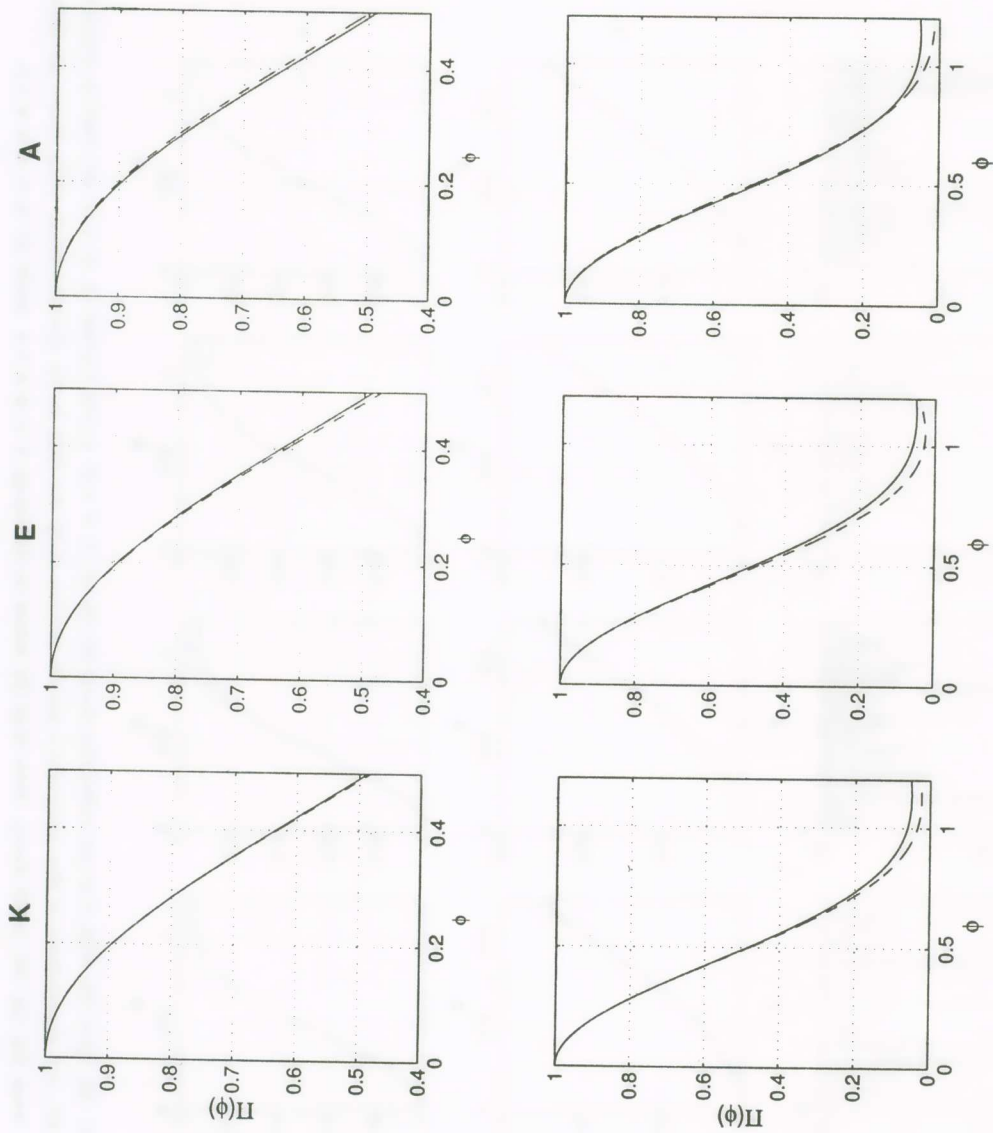

Fig. A3. Comparison of the normalised power spectra $\Pi(\phi)$ for the SES activities that preceded the EQs labeled K, E and A (broken lines) with those estimated from the theoretical aspects (Eq. (A.26), solid lines). Upper: ϕ lying between 0 and 0.5; bottom: $0 < \phi \leq 1.2$.

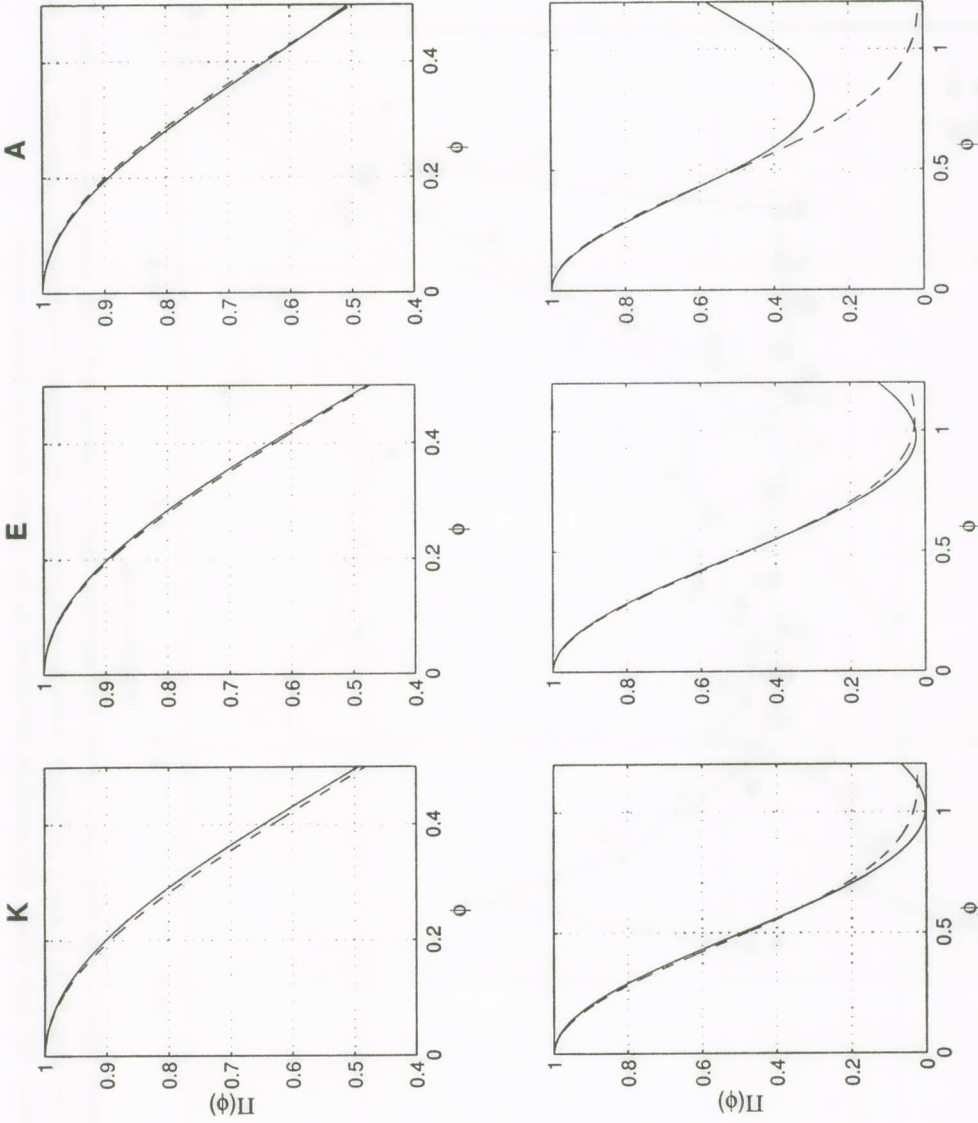

Fig. A4. Comparison of the normalised power spectra $\Pi(\phi)$ for the SES activities given in Fig. 1 (main text) with the corresponding spectra of the EQs given in Fig. A2 b, c. Broken lines correspond to the SES activities while the solid lines to the EQs .

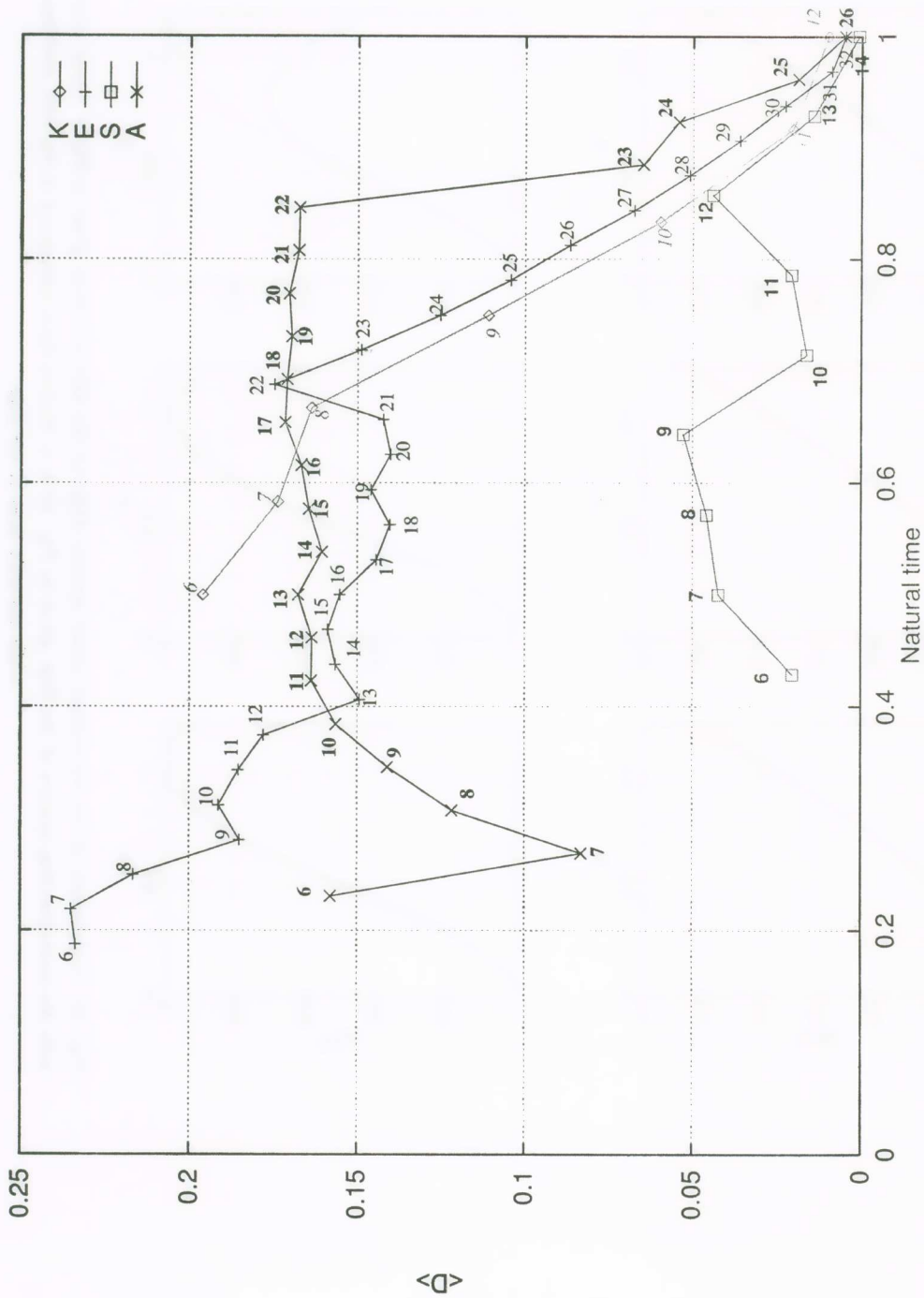

Fig. A5. The average distance between the $\Pi(\phi)$ curves of the SES activities and the seismic activities versus the natural time. The various lines correspond to the cases K, E, S, and A of Table 1 (main text) respectively. The distance drastically decreases only a few days before the main shock. The numbers correspond to the events listed in Tables A1-A4.

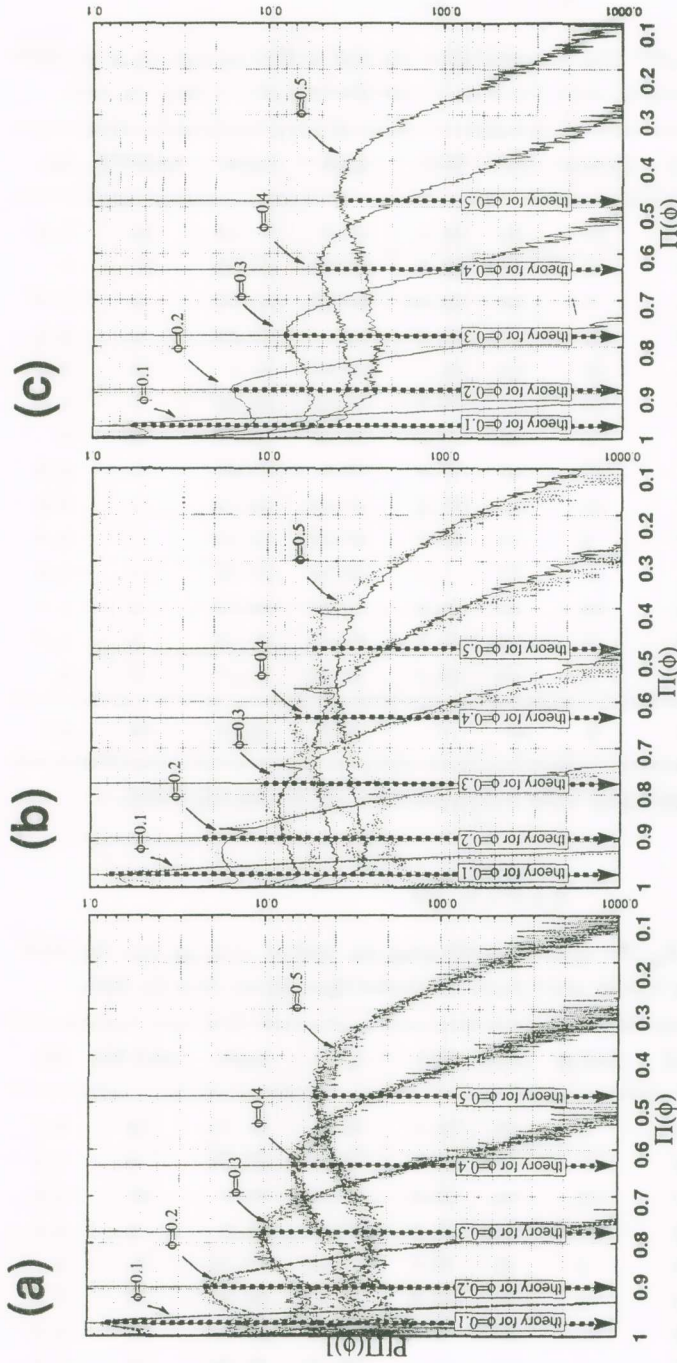

Fig. A6. The observed probability $P[\Pi(\phi)]$ to obtain a given value of $\Pi(\phi)$ versus the normalized (natural) power spectra $\Pi(\phi)$ for the seismicity: (a) during the period since 1966 until the main shock under discussion, for each of the four regions mentioned in Tables A1-A4, (b) for the whole Greek area during the period 1966-2001 (the solid lines are calculated without any magnitude threshold, while the dotted ones correspond to the San Andreas fault system with $ML \geq 4.3$). When the magnitude was not reported the value $ML=2.0$ was assumed. In curve (c), the case of the San Andreas fault system is depicted: using the USGS catalogue, available from <http://neic.usgs.gov/neis/epic/epic.html>, for the period 1973-2001, within the area $N_{31}^{42}W_{125}^{114}$. (The moment magnitude relations available from Global Seismological Services at the site. <http://www.seismo.com/nmsop/nmsop/03%20source/source6/source6.html>, were considered for the different magnitude scales reported in this catalogue).

T A B L E A1.

All EQS within $N_{39.2}^{40.5} E_{20.3}^{22.0}$ that occurred after the SES at IOA on Apr. 18 & 19, 1995 until the 6.6 (Ms from USGS) main shock at Kozani-Grevena (K) on May 13, 1995.

NR	YEAR	MON	DAY	HOUR	MIN	SEC	LAT.	LON.	DEPTH	ML
1	1995	4	27	15	16	55.3	39.5	21.13	10	2.9
2	1995	4	30	6	58	24.8	39.79	20.72	29	3
3	1995	4	30	7	50	32.14	40.44	21.85	3	3.8*
4	1995	4	30	21	12	42.6	40	20.66	5	3.3
5	1995	4	30	23	24	54.7	39.81	20.5	10	2.8
6	1995	4	30	23	46	42.5	39.58	20.58	5	2.9
7	1995	5	1	1	49	55.5	39.89	20.74	5	3
8	1995	5	1	22	47	21.1	39.9	21.01	5	2.9
9	1995	5	2	15	52	18.6	39.55	20.58	5	3.8
10	1995	5	7	5	19	50.3	40.12	20.52	5	2.9
11	1995	5	10	15	23	2.4	39.28	21.69	10	2.9
12	1995	5	10	18	24	56.3	39.91	20.72	5	2.9
13	1995	5	13	8	42	12.3	40.07	21.75	5	3.7
14	1995	5	13	8	43	18.7	40.02	21.77	5	4
EO	1995	5	13	8	47	17	40.18	21.71	39	6.1

* This event is not reported by NOA but comes from USGS with ML(THE).

T A B L E A2.

All* EQs within $N_{37.5}^{39.7} E_{21.5}^{25.0}$ that occurred after the SES at VOL on Apr. 30, 1995 until the 6.5(Ms from USGS) main shock at Eratini-Egio (E) on June 15, 1995.

NR	YEAR	MON	DAY	HOUR	MIN	SEC	LAT.	LON.	DEPTH	ML
1	1995	5	2	8	26	56.1	38.2	21.76	32	2.7
2	1995	5	4	16	11	49	38.33	22.05	5	2.9
3	1995	5	6	17	44	59.5	38.51	21.5	24	2.6
4	1995	5	6	23	10	21.4	38.44	21.8	5	2.6
5	1995	5	8	5	11	9.1	38.32	22.14	21	4
6	1995	5	9	12	48	34.8	38.32	22.09	10	2.5
7	1995	5	10	15	23	2.4	39.28	21.69	10	2.9
*	1995	5	12	7	25	13	39.12	24.48	31	3.6
8	1995	5	13	11	53	1.1	39.56	22.53	10	3.2

9	1995	5	13	13	31	55.2	38.52	22.04	5	3.3
10	1995	5	15	20	15	13.4	38.13	21.66	9	2.8
*	1995	5	16	5	15	44.5	38.97	23.18	33	3.6
11	1995	5	16	10	1	30.6	38.93	21.77	5	3
12	1995	5	17	23	10	52.7	39.7	21.91	5	3
13	1995	5	18	4	48	27.8	38.3	22.18	22	3.2
14	1995	5	19	23	19	49.2	38.24	21.87	11	2.7
15	1995	5	19	23	59	26.6	38.12	22.65	34	2.8
16	1995	5	20	20	32	33.3	38.41	21.79	9	2.9
17	1995	5	22	17	35	27.2	39.54	22.43	5	3
18	1995	5	25	16	41	31.4	39.08	23.5	10	2.9
19	1995	5	26	1	28	47.3	38.36	22.63	10	2.6
20	1995	5	26	7	9	25.1	38.36	22	5	2.9
21	1995	5	26	21	30	35.5	38.43	21.81	6	2.7
22	1995	5	28	19	56	41	38.38	21.96	5	4.1
23	1995	5	28	20	9	14.7	38.4	21.9	5	3
24	1995	5	28	21	51	1.6	38.28	22.67	10	3
*	1995	5	29	13	3	3.7	37.61	22.78	5	2.8
25	1995	5	30	9	6	31.6	38.5	21.74	5	3.1
*	1995	5	31	12	25	42.5	39.21	22.88	10	3
*	1995	5	31	21	43	30.7	39.39	22.63	29	3
26	1995	6	1	14	4	53.5	38.13	21.74	5	3.2
*	1995	6	2	14	47	46.8	39.2	23.14	32	3.1
27	1995	6	4	18	47	35.5	38.5	22.25	5	2.6
28	1995	6	5	15	4	40.6	38.88	21.51	5	2.9
29	1995	6	6	20	12	14.5	38.8	21.58	5	2.9
30	1995	6	12	20	27	7.2	38.21	22.22	39	2.9
31	1995	6	13	2	48	39.8	38.29	22.47	10	2.6
32	1995	6	14	11	8	41.6	38.04	21.54	28	2.5
EO	1995	6	15	0	15	51	38.37	22.15	26	5.6

* Excluding those close to VOL and inside the Peloponese, as stated in the prediction text (2).

TABLE A3.

All EQS between $N_{37.0}^{38.5} E_{20.3}^{21.7}$ that occurred after the SES at IOA on Oct. 10, 1997 until the 6.4 (Ms from USGS) main shock at Strofades (S) on Nov. 18, 1997.

NR	YEAR	MON	DAY	HOUR	MIN	SEC	LAT.	LON.	DEPTH	ML
*	1997	10	3	2	51	25.6	37.52	21.26	5	3

1	1997	10	3	23	3	50.6	37.6	21.23	10	3.2
*	1997	10	8	0	0	41.6	37.89	21.25	8	2.7
2	1997	10	9	2	34	46.8	37.34	20.73	5	3.2
*	1997	10	9	9	27	28.8	37.99	21.4	10	2.8
*	1997	10	10	3	31	13.1	38.11	20.56	5	3
3	1997	10	11	23	1	41.6	37.8	21.29	5	3.3
4	1997	10	13	23	12	19.2	37.44	20.73	5	3.5
*	1997	10	17	19	47	36.9	37.1	21.49	5	2.9
*	1997	10	18	2	56	25.4	37.41	20.78	10	2.7
*	1997	10	18	5	49	34.4	37.37	21.62	10	2.8
*	1997	10	18	5	52	57	37.81	21.1	10	2.9
*	1997	10	18	22	39	5.1	38.26	21.56	10	2.5
*	1997	10	19	0	13	33.2	38.34	21.66	5	2.7
*	1997	10	19	12	29	9.7	37.56	20.79	23	2.8
*	1997	10	20	17	29	31.5	37.67	21.18	5	2.8
*	1997	10	20	20	26	24	37.6	21.28	5	2.8
*	1997	10	22	11	3	49.4	37.56	21.27	5	2.9
*	1997	10	24	2	18	52.3	37.49	21.14	30	2.7
*	1997	10	24	10	24	58	37.53	21.24	15	2.8
5	1997	10	27	1	29	33.4	37.44	20.7	5	3.5
*	1997	10	31	11	46	10.3	38.34	20.46	25	3.1
6	1997	11	1	6	8	15.5	37.68	21.4	5	3.5
7	1997	11	1	8	33	28.6	37.65	21.36	5	3.3
*	1997	11	1	20	27	37.5	37.62	21.28	10	2.7
*	1997	11	1	20	31	42.5	37.62	21.48	10	2.8
*	1997	11	3	0	42	16.9	37.6	21.33	5	2.9
*	1997	11	3	8	29	33	37.47	21.45	31	3
*	1997	11	3	17	56	43.9	37.5	21.25	27	2.8
*	1997	11	4	17	10	13.5	37.58	21.32	10	2.9
*	1997	11	4	19	56	59.7	37.62	21.55	10	2.6
8	1997	11	4	21	24	44.2	37.54	21.26	5	3.3
*	1997	11	6	19	38	7.8	37.66	21.36	5	3
*	1997	11	6	20	29	19.9	37.19	20.63	5	2.9
9	1997	11	8	4	31	30.4	37.68	21.51	5	3.2
10	1997	11	10	0	55	8.7	37.91	20.69	5	3.6
*	1997	11	11	4	6	48.3	37.05	20.81	5	2.9
*	1997	11	12	4	37	12.4	37.78	21.12	10	3
11	1997	11	12	11	19	23.6	37.93	20.89	5	3.5
*	1997	11	13	1	35	55.8	37.68	21.35	5	2.8
12	1997	11	13	10	30	17.2	36.99	21.5	5	3.9
13	1997	11	16	18	38	51.6	37.2	20.33	10	3.5
14	1997	11	17	6	58	9.8	37.61	21.42	22	3.7

*	1997	11	17	22	51	26.8	37.61	21.34	5	3
EO	1997	11	18	13	7	36.9	37.26	20.49	5	6.1

* Only EQs with ML \geq 3.2 were included in the calculations.

T A B L E A4.

All* EQS within $N_{38-7}^{39.5}$ $E_{22-0}^{25.0}$ that occurred after the SES at VOL on Mar. 17, 2001 until the 6.6 (Ms from USGS) main shock in Aegean sea (A) on July 26, 2001.

NR	YEAR	MON	DAY	HOUR	MIN	SEC	LAT.	LON.	DEPTH	ML
1	2001	3	23	23	13	43.3	38.74	23.6	5	3.5
2	2001	3	25	11	29	24.9	38.85	23.43	10	2.8
3	2001	4	13	21	24	2.5	39.09	23.45	5	3.1
4	2001	4	16	3	27	41	39.11	22.46	5	3
5	2001	4	24	11	39	9.7	39.19	22.71	10	3.2
6	2001	5	14	8	33	6.1	38.79	23.68	4	3.7
7	2001	5	14	17	26	3.9	38.98	23.19	6	3.1
8	2001	5	19	3	11	16.1	39.16	22.57	5	4.3
9	2001	5	20	1	36	21.4	39.49	22.55	37	3.1
*	2001	5	20	3	37	46	38.85	22.01	5	3.5
10	2001	5	23	1	24	10.7	38.74	23.84	10	2.8
11	2001	5	25	22	23	21	38.83	24.85	10	3.3
12	2001	5	27	0	46	38.2	38.83	24.71	27	3.4
13	2001	5	30	7	37	58.9	38.88	23.68	5	3.2
14	2001	6	8	23	40	37.3	39.08	23.17	5	3.4
15	2001	6	9	2	1	17.3	39.33	23.07	2	3.1
16	2001	6	20	6	34	5.5	38.86	23.3	21	3.1
17	2001	7	4	19	57	43.9	39.48	22.23	5	2.9
*	2001	7	5	2	49	16.6	39.08	22	5	2.9
18	2001	7	10	22	26	49.5	39.36	23.02	10	3.1
19	2001	7	12	1	49	9	39.32	22.96	5	3.1
20	2001	7	12	3	2	40.7	39.34	23.57	13	3
21	2001	7	13	1	52	55.8	39.31	23.07	5	3.1
22	2001	7	19	20	11	19	39.31	23.42	37	3
23	2001	7	21	12	45	59.8	39.1	24.35	21	4.1
24	2001	7	21	12	47	38.7	39.06	24.35	18	4.6
25	2001	7	25	15	43	13.4	39.06	24.32	19	4.2
26	2001	7	25	16	35	40.6	39.04	24.19	5	3
EO	2001	7	26	0	21	39.3	39.05	24.35	19	5.3

* Excluding those outside the predicted area (see ref. 12).

TABLE A5.

The estimated probability P to achieve the behavior depicted in Fig. 3 by chance.

General Conditions	Case	Minimum of D between the:	$P\%*$
a) The difference D (see Fig. A5) ≤ 0.0095	K	11 th and 12 th event	$< 3.5 \pm 0.8$
b) Continuous decrease of D in the last three events	E	30 th and 32 th event	$< 1.9 \pm 0.2$
c) The seismic spectrum approaches the theoretical curve, Eq. (A.26), from below	S	12 th and 14 th event	$< 1.6 \pm 0.2$
d) D becomes minimum a few days only before the main shock, see the 3 rd column	A	25 th and 26 th event	$< 1.3 \pm 0.2$

* Value resulting from continuous scanning of the EQ catalogue, since 1966 until the main event in each case. The calculation was made in each of the four regions mentioned in Tables A1-A4.

under discussion, for each of the regions mentioned in the Tables A1-A4 (Fig. A6a); this was repeated for the whole Greek region, during the period 1966-2001 (Fig. A6b). The calculation was made in each case by considering a number of subsequent events, from 6 to 40 (i.e., around the limits in the number of the EQs used in the curves depicted in Fig. A2 b, c), and scanning the whole catalogue. An inspection of Fig. A6a reveals that the local maxima of the curves, each one of which was drawn for a certain ϕ -value, for each of the aforementioned four regions, correspond to $\Pi(\phi)$ values that lie very close to those predicted from Eq.(A.26). The larger deviations were observed in the case K. As for Fig. A6b, it indicates that, when considering the totality of the events (solid lines), such an agreement is not evident; on the other hand, when selecting a considerable threshold, e. g., $ML \geq 4.3$, an agreement between the $\Pi(\phi)$ values, corresponding to the maxima of the curves, and those predicted from Eq. (A.26) becomes apparent. We note that this agreement holds for other seismic areas as well, e.g., if we consider the seismic data for the San

Andreas fault system (Fig. A6c). The same curves are practically obtained if the number of subsequent events is changed, e.g., within the limits 6-100. (c.f., the slight differences between Fig. A6b and Fig. A6c might be associated with the different b-values in the usual Gutenberg — Richter relation, $\log N = a - b M$, in the two areas studied).

By ending this paper we clarify that in a separate study (17) we have applied the rescaled range Hurst and detrended fluctuation analyses to the electric signals that precede rupture; these lead to power-law exponents which are consistent with the existence of long-range correlations (memory). Furthermore, the quantity κ_1 (see Eq A.2) was found to be related to the generalised Hurst exponent $h(2)$, when the latter is calculated in the “natural” time domain.

Remark. By changing the sampling rate (i.e., re-sampling the data), in the range 1 sample/sec to 1 sample/20 sec (see the example of E), we have found that κ_1 is *scale invariant* for the SES activities, while for the artificial noises is not. The latter exhibit a decrease of κ_1 when the sampling rate decreases (i.e., the scale increases), and at the larger scales (i.e., 1 sample/10sec to 1 sample/20 sec) have κ_1 -values which tend to the value of the uniform distribution $1/12 = 0.0833$.

Note added in the proofs: Studying the function $F_q = \langle x^q \rangle - \langle x \rangle^q$, the signals are again classified in the range $q \in (1, 2]$. The derivative dF_q/dq , at $q \rightarrow 1$, i.e., the quantity $\langle x \ln x \rangle - \langle x \rangle \langle \ln x \rangle$, is reminiscent of an «entropy» (which is also found to differentiate human heart recordings, ECG, when comparing healthy — and non healthy — or «sudden death» — individuals). This quantity again provides a classification of the signals having larger values for the artificial noises and lower for the SES activities (while its value ≈ 0.0966 for the «uniform» distribution lies just in the border between them). The value of κ_1 (i.e., the value of F_q for $q = 2$) is proportional to this «entropy» and hence we may say the following: A «uniform distribution» lies just in the boundary between the SES activities (critical dynamics and hence strongly correlated signals, scale invariant entropy) and «artificial» noises (correlated signals, but to a smaller extent than SES, exhibiting scaling dynamics characteristic of complex systems, but having non-scale invariant «entropy»).

Π Ε Ρ Ι Λ Η Ψ Η

**Προτάσεις χωρο-χρονικής πολυπλοκότητας για την συσχέτιση
μεταξύ Σεισμικών Ήλεκτρικών Σημάτων και Σεισμικότητας.**

Τὰ Σεισμικά Ήλεκτρικά Σήματα (SES) είναι χαμηλής συχνότητας ($\leq 1\text{Hz}$) μεταβολές του ηλεκτρικού (E) πεδίου τής Γῆς τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀνιχνευθεῖ στὴν Ἑλλάδα (1, 2) καὶ στὴν Ἰαπωνία (3) καὶ ἔχουν βρεθεῖ νὰ προηγούνται τῶν σεισμῶν σὲ χρόνους πού κυμαίνονται ἀπὸ ἀρκετὲς ὥρες ἕως μερικοὺς μῆνες. Ἡ ἀνάλυση αὐτῶν τῶν σημάτων μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει καὶ στὸν προσδιορισμὸ τῆς ἐπικεντρικῆς περιοχῆς. Στὴν παροῦσα ἐργασία δείχνουμε ὅτι τὸ φασματικὸ περιεχόμενο τῆς σεισμικότητας τῆς «ὑποψήφιας» γιὰ σεισμικὴ διέγερση περιοχῆς συμπίπτει τελικῶς μὲ τὸ φασματικὸ περιεχόμενο τῆς δραστηριότητας τῶν SES λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν κύριο σεισμό. Τὸ κύριο σημεῖο εἶναι ὅτι καὶ τὰ δύο φάσματα πρέπει νὰ ὑπολογιστοῦν σὲ ἓνα νέο χρόνο, πού ὀνομάζεται «φυσικὸς χρόνος», καὶ μετράται ἀπὸ τὴν στιγμή καταγραφῆς τοῦ SES. Συνεπῶς, ἀπὸ τὴν στιγμή πού τὸ φασματικὸ περιεχόμενο τῶν SES εἶναι ἐκ τῶν προτέρων γνωστό, ἢ συνεχῆς παρακολούθηση τοῦ φάσματος τῆς ἐξελισσόμενης σεισμικότητας θὰ μπορούσε νὰ ὀδηγήσει στὸν ὑπολογισμὸ τοῦ χρόνου γένεσης τοῦ κυρίως σειμοῦ μὲ ἀκρίβεια τῆς τάξης τῶν μερικῶν ἡμερῶν.

R E F E R E N C E S

1. P. Varotsos, K. Alexopoulos, K. Nomicos, M. Lazaridou, *Nature* **322**, 120 (1986).
2. P. Varotsos et al., in *The Critical Review of VAN: Earthquake Prediction from Seismic Electric Signals*, Sir J. Lighthill Ed. (World Scientific, Singapore, 1996) pp. 29-76.
3. S. Uyeda, T. Nagao, Y. Orihara, T. Yamaguchi, I. Takahashi, *Proc. Natl. Acad. Sci USA* **97**, 4561 (2000).
4. E. V. Russell, N. E. Israeloff, *Nature*, **408**, 695 (2000).
5. P. Varotsos, *Acta Geophys. Pol.* **49**, 1 (2001).
6. P. Varotsos, K. Alexopoulos, *Thermodynamics of Point Defects and their Relation with Bulk Properties* (North Holland, Amsterdam, 1986).
7. P. Varotsos, *Physics of Seismic Electric Signals* (TERRAPUB, Tokyo, in press).
8. P. Varotsos, N. Sarlis, E. Skordas, *Proc. Japan Acad.* **77B**, 93 (2001).
9. L. P. Kadanoff, *Statistical Physics, Dynamics and Renormalization* (World Scientific, Singapore 2000).
10. E. Manoussakis, R. Salvador, *Phys. Rev. B*, **40**, 2205 (1989).

11. P. Varotsos *et al*, *Acta Geophys. Polonica*, **46**, 56 (1998).
12. P. Varotsos, N. Sarlis, E. Skordas, *Acta Geophys. Polonica*, **49**, 425 (2001).
13. A. K. Jonscher, *Universal Relaxation Law*, (Chelsea Dielectric Press, London, 1996).
14. M. C. Kuntz, J. P. Sethna, *Phys. Rev. B*, **62**, 11699 (2000).
15. J. P. Sethna, K. A. Dahmen, C. R. Myers, *NATURE*, **410**, 242 (2001).
16. Z. Roumelioti, *Calculation of the focal parameters and strong motion simulation for Western Greece*, (M. Sc. Thesis, University of Thessaloniki, 1999, in Greek).
17. P. Varostos, N. Sarlis, E. Skordas, *Phys. Rev. E* (to be published).

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 13ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2001

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ. — **Πορίσματα έρευνών για τὰ ἑλληνικὰ φύλα (ἔθνη) κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ**, μέρος Γ', ὑπὸ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. *Μιχαήλ Σακελλαρίου**.

Ἔχω τὴν τιμὴ νὰ παρουσιάσω τὸ τρίτο καὶ τελευταῖο μέρος τῆς ἀνακοίνωσής μου ὑπὸ τὸν τίτλο: «Πορίσματα έρευνῶν για τὰ ἑλληνικὰ φύλα (ἔθνη) κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ». Τὰ διαλαμβανόμενα σ' αὐτὸ τὸ μέρος βασίζονται στὰ συμπεράσματα τοῦ προηγουμένου μέρους, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὸν ἐντοπισμὸ καὶ στὴ χρονολόγηση ἐγκαταστάσεων ἔθνῶν.

Γ'. ΣΥΝΘΕΣΗ ΠΟΡΙΣΜΑΤΩΝ

1. ΓΕΝΙΚΕΣ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ

Καὶ τὰ 25 ἔθνη ποὺ ἔχω μελετήσει στὰ πλαίσια τῆς ὑπὸ ἀποπεράτωσης έρευνας εἶναι αὐτοτελεῖς ὀντότητες καὶ ὑπάγονται ἀπ' εὐθείας στὴν ὀντότητα ποὺ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους διακρίνεται μὲ τὸ ὄνομα Ἕλληνες, ἐνῶ στὰ ὀμηρικὰ ἔπη ἀναφέρεται μὲ τρία ἐναλλασσόμενα ὀνόματα: Ἀχαιοί, Δαναοί, Ἀργεῖοι. Δὲν βρῆκα ἔστω καὶ ἴχνη ἐνδιάμεσης βαθμίδας μεταξὺ αὐτῆς τῆς ἀνώτερης καὶ ἐκείνης τῶν ἐπὶ μέρους ἔθνῶν.

Ἡ ἀρχαία ἰδέα —ποὺ ἐπαναλαμβάνεται κατὰ τοὺς νεότερους χρόνους μέχρι καὶ τῆς ἐποχῆς μας—, κατὰ τὴν ὁποία οἱ Ἕλληνες διαιροῦνταν σὲ τρεῖς ἢ (τέσσερις) κλάδους, τοὺς Ἰωνες, τοὺς Δωριεῖς, τοὺς Αἰολεῖς (καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς), δὲν

* MICHEL SAKELLARIOU, *Aperçu de recherches sur les ethnè grecs à l'âge du Bronze. Partie III.*

ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὰ δεδομένα πού μελέτησα. Γιὰ τοῦτο συντάσσομαι μὲ ἐκείνους ἐκ τῶν νεότερων μελετητῶν πού ὑποστηρίζουν ὅτι αὐτὴ ἡ ἰδέα —πού ἐκφράζεται γιὰ πρώτη φορὰ διὰ τοῦ ἡσιοδείου γενεαλογικοῦ δένδρου, ὅπου ὁ Ἑλλήν ἐμφανίζεται ὡς πατέρας τοῦ Δώρου, τοῦ Αἰόλου καὶ τοῦ Ξούθου, ἐνῶ ὁ Ἴων καὶ ὁ Ἀχαιὸς ἐπέχουν θέση υἱῶν τοῦ Ξούθου— δὲν ἀνακλᾷ παραδόσεις οὔτε ἔχει συναχθεῖ ἀπὸ παρατηρήσεις στοιχείων ἀντικειμενικῶς ἀποδεικτικῶν, ἀλλὰ ἔχει κατασκευασθεῖ κατὰ τὴ φάση τῆς χαραυγῆς τῆς ἐλληνικῆς αὐτογνωσίας, περὶ τὸ 700 π.Χ., καὶ σύμφωνα μὲ περιορισμένα δεδομένα: ὅσα εἶχαν ὑπ' ὄψιν τοὺς ἐκεῖνοι ἐκ τῶν Ἑλλήνων πού πρῶτοι ἔλαβαν συνείδηση τῆς ἐλληνικότητος ὡς κατηγορίας περιεκτικῆς τῆς αἰολικότητος, τῆς ἰωνικότητος, τῆς δωρικότητος (καὶ τῆς ἀχαιϊκότητος).

Ἀπὸ τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν μου δὲν ἐπιβεβαιώνεται οὔτε ἡ ἰδέα πού ἀνάγεται στὸν Στράβωνα καὶ ὑποστηρίχθηκε κατὰ τοὺς νεότερους χρόνους, κατὰ τὴν ὁποία ὁ δῆθεν κλάδος τῶν Αἰολέων περιλάμβανε ὅλα τὰ ἐλληνικὰ ἔθνη, πού ὑπῆρχαν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ἐκτὸς τῶν Δωριέων καὶ τῶν Ἰώνων. Ἀντίθετα, προέκυψε ὅτι τὸ ὄνομα τῶν Αἰολέων (α) ἀποδόθηκε ἀρχικὰ σ' ἓνα ἔθνος πού ἄρχισε νὰ σχηματίζεται ἴσως περὶ τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰῶνα π.Χ., ἂν ὄχι ἀργότερα, σὲ μία μικρὴ περιοχὴ περίπου στὸ κέντρο τῆς Θεσσαλίας καὶ (β) στὴ συνέχεια ἀπλώθηκε σταδιακὰ: (1) πρὸ τοῦ 700 π.Χ., στὸ σύνολο τῶν Ἑλλήνων πού ἀποίκισαν στὴ Λέσβο, στὴν Τένεδο καὶ στὰ ἀπέναντι μικρασιατικὰ παράλια· (2) ἔπειτα, περὶ τὸ 500 π.Χ., στοὺς Βοιωτοὺς καὶ στοὺς Θεσσαλοὺς· (3) τέλος, κατὰ τὴν ἐλληνιστικὴ ἐποχὴ, σὲ πλῆθος ἐλληνικῶν ἔθνων.

Ἀλλὰ καὶ μία νεότερη ἀποψη, ἀναιρεῖται ἀπὸ τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν μου: ἐκείνη πού ταυτίζει τοὺς Ἀχαιοὺς μὲ τοὺς Ἀρκάδες. Αὐτὴ ἡ ἀποψη διατυπώθηκε τὸ 1886 μὲ ὄχι βάσιμα ἐπιχειρήματα¹, ἐπιβλήθηκε γρήγορα καί, ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, ἐξυπακούεται σὲ θεωρίες γιὰ τὴ θέση τῆς διαλέκτου τῶν πινακίδων τῆς Γραμμικῆς Β ἐναντι τῶν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἐλληνικῶν διαλέκτων.

Ἐξ ἄλλου ἐπισημὰνα στὰ ὀμηρικὰ ἔπη χρῆση τοῦ ὀνόματος τῶν Ἀχαιῶν ὄχι μόνον μὲ τὴ γνωστὴ εὐρεία σημασία του, ἀλλὰ καὶ μὲ μία ἄλλη σημασία, στενὴ, ἡ ὁποία δηλώνει ἰδιαιτέρο ἔθνος².

Μία ἄλλη ἀπὸ τίς προβεβλημένες νεότερες θεωρίες, ἐκείνη κατὰ τὴν ὁποία οἱ Ἑλληνες εἰσῆλθαν στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο κατὰ κύματα, καὶ δὴ πρῶτοι οἱ Ἴωνες (ἄλλως, οἱ φορεῖς τῶν ἀρχαιοτέρων χαρακτηριστικῶν τῆς ἀττικῆς-ἰωνικῆς διαλέκτου), δεῦτεροι οἱ Ἀχαιοὶ (ἄλλως, οἱ φορεῖς τῶν κοινῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἀρκαδο-

1. Ἄνωτέρω, σελ. 221.

2. Ἄνωτέρω, σελ. 177.

κυπριακῆς καὶ τῆς αἰολικῆς) καὶ τελευταῖοι οἱ Δωριεῖς καὶ λοιποὶ «βορειοδυτικοὶ» Ἕλληνες (ἄλλως, οἱ φορεῖς τῶν κοινῶν χαρακτηριστικῶν τῆς δωρικῆς καὶ τῶν λοιπῶν «βορειοδυτικῶν» διαλέκτων) ἔπαψε νὰ ὑποστηρίζεται μετὰ τὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς Γραμμικῆς Β καὶ τὴν ἐναρξὴ τῆς μελέτης τῆς διαλέκτου ποὺ ἀποκάλυψε ἡ ἐν λόγῳ ἀποκρυπτογράφηση. Ἐκτοτε διατυπώθηκαν ὑποθέσεις, οἱ ὁποῖες, παρὰ τὶς διαφορὰς τους, συμπίπτουν στὸ ὅτι ὅλες οἱ πρωτο-ἐλληνικὲς ὁμάδες εἰσῆλθαν στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο συγχρόνως καὶ ὅτι ἐκεῖ σημειώθηκαν ὅσες ἐξελίξεις διαφοροποίησαν πρὸ τοῦ 1100 π.Χ. τὶς ἐλληνικὲς διαλέκτους ἀπὸ τὴν κοινὴ πρωτο-ἐλληνικὴ. Καὶ οἱ δύο ὡς ἄνω τοποθετήσεις εἶναι προεχόντως γλωσσολογικὲς καὶ συνεκδοχικῶς ἱστορικὲς, δεδομένου ὅτι στηρίζονται ἀποκλειστικῶς σὲ διαλεκτολογικὰ δεδομένα καὶ ἀφοροῦν ἀμέσως στὴ γένεση τῶν ἐλληνικῶν διαλέκτων καὶ ἐμμέσως τὴν ἀνταπόκριση τῶν διαλέκτων μὲ ἔθνη ἢ ὁμάδες ἐθνῶν¹. Ἀντιθέτως πρὸς τὶς ἀνωτέρω ἔρευνες, οἱ ὑπὸ ἀποπεράτωση ἔρευνῆς μου ἀφοροῦν πρωτίστως στὴ γένεση καὶ στὴν ἱστορία τῶν ἐλληνικῶν ἐθνῶν πρὸ τοῦ 1100 π.Χ. Ὡς ἐκ τούτου τοῦ λόγου ἔχουν στηριχθεῖ πρωτίστως σὲ πολλὰ δεδομένα ποὺ δὲν ἔχουν ἀξιοποιηθεῖ στὰ πλαίσια τῶν ἐρευνῶν διαλεκτολογικοῦ ἐνδιαφέροντος. Συνέπειες καὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ ὑπὸ ἔρευνα ἀντικειμένου καὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ ἀποδεικτικοῦ ὕλικου εἶναι ἡ διαφορετικότητα τῶν πορισμάτων σὲ σύγκριση καὶ μὲ τὴν παλαιότερη θεωρία τῶν τριῶν κυμάτων καθόδου τῶν Πρωτο-Ἑλληνικῶν στὴν Ἑλλάδα καὶ μὲ τὶς ὅποιες νεότερες ὑποθέσεις γιὰ γένεση ἐλληνικοῦ ἔθνους, ποὺ διατυπώθηκαν ἀποκλειστικῶς βάσει δεδομένων παρεχομένων ἀπὸ τὶς πινακίδες σὲ Γραμμικὴ Β.

Δὲν εἶναι ἄσκοπο νὰ ἐπαναλάβω ὅτι οἱ ὑπὸ ἀποπεράτωση ἔρευνῆς μου ἀφοροῦν στὰ ἔθνη ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὶς πρωτο-ἐλληνικὲς ὁμάδες, οἱ ὁποῖες συγκεντρώθηκαν πρὸ τοῦ 1900 π.Χ. στὴ νοτιότατη Ἰλλυρία, τὴν Ἡπειρο, τὴ δυτικὴ Μακεδονία καὶ περὶ αὐτήν, καὶ δὴ καὶ στὴν Ἑστιάϊωτιδα. Τὰ ἐκεῖθεν πορίσματα συγκροτοῦν μίαν εἰκόνα μὲ λεπτομέρειες, τὶς ὁποῖες συνοψίζω πρῶτα κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα, ἔπειτα κατὰ ἔθνη. Ἡ κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα ἔκθεση τῶν λεπτομερειῶν συνεπάγεται καὶ νέα πορίσματα, ἀναφερόμενα στὴ χρονολογικὴ σειρὰ ἐμφάνισης ἐθνῶν ἢ τμημάτων ἐθνῶν σὲ συγκεκριμένους περιοχάς. Αὐτὰ τὰ πορίσματα, λαμβανόμενα ὑπ' ὄψιν στὴν κατ' ἔθνη ἔκθεση, παράγουν καὶ ἄλλα πορίσματα, τὰ ὁποῖα, ἀπὸ τὴ δική τους πλευρὰ, ἀναφέρονται στὴ διαδοχὴ τῶν μετακινήσεων ἐθνῶν ἢ τμημάτων ἐθνῶν ἀπὸ μίαν περιοχὴ σὲ ἄλλη. Αὐτὸ δὲ τὸ γεγονός εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖον προτάσσω τὴ γεωγραφικὴ ἐπισκόπηση τῆς κατ' ἔθνη ἐπισκοπήσεως.

1. Κατωτέρω, σελ. 347 κ.έ.

2. ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΑ

N.-Δ. Μακεδονία

Τὰ μυθολογικά στοιχεία πού προσεγγίζουν τούς Ἀρκάδες με τούς Μακεδόνες καί με τούς Βοιωτούς¹ ἐξυπακούουν ὅτι οἱ Πρωτο-Ἀρκάδες εἶχαν σταθμεύσει στή Ν.-Δ. Μακεδονία, γιατί μόνον ἐκεῖ θά μπορούσαν νά ἀναπτυχθοῦν καί νά διατηρηθοῦν γιά ἄρκετο χρονικό διάστημα ἐνδείξεις ἐπαφῶν τῶν Πρωτο-Ἀρκάδων με τούς Πρωτο-Βοιωτούς, στό ὄρος Βοῖον, καί με τούς Πρωτο-Μακεδόνες, στό ὄρος Λάκμος. Αὐτό τὸ χρονικό διάστημα ἔληξε περί τὸ 1900 π.Χ., ἐνῶ ἴσως ἄρχισε περί τὸ 2500/2300 π.Χ.

Ἑστιαιώτις, Θεσσαλιώτις, Δολοπία

Μεταξὺ ὄλων τῶν διασπάρτων ἀνά τὴν ἐλλαδική χερσόνησο ἰωνικῶν ἰχνῶν, τὸ πρὸ ἀπόμακρο βρίσκεται στήν Ἑστιαιώτιδα: εἶναι τὸ ὕδρωνύμιο Ἰων, στό ὁποῖο ἀνάγεται αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐθνικὸ ὄνομα τῶν Ἰώνων². Οἱ Πρωτο-Ἴωνες ἔζησαν ἐκεῖ μεταξὺ τοῦ 2300(;) καί τοῦ 1900 π.Χ., ὅποτε μετακινήθηκαν μαζικὰ πρὸς ἄλλες περιοχὲς τῆς ἐλλαδικῆς χερσονήσου.

Στὸ κενὸ πού δημιουργήθηκε ἔτσι στήν Ἑστιαιώτιδα εἰσχώρησαν ἀμέσως οἱ Πρωτο-Ἀρκάδες προερχόμενοι ἀπὸ τὴ νοτιο-δυτικὴ Μακεδονία. Ὅταν, ὅχι πολὺ ἀργότερα, οἱ Πρωτο-Ἀρκάδες προωθοῦνταν νοτιότερα, ἓνα μικρὸ τμήμα τους ἔμεινε κοντὰ στὸν Πηνειὸ (οἱ Ἀρκτᾶνες τῶν ἱστορικῶν χρόνων).

Στὴν Ἑστιαιώτιδα θά φθάσουν ἀργότερα, περί τὸ 1250 π.Χ., μερικοὶ Περαιβοί, πού εἶχαν ἐκτοπίσει οἱ Λαπίθαι ἀπὸ τὴν κάτω Περαιβία³.

Ἀμέσως νότια ἀπὸ τὴν Ἑστιαιώτιδα, σὲ πόλη τῆς Θεσσαλιώτιδος, μαρτυρεῖται κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ τὸ ἀνδρωνύμιο Ἰων⁴. Αὐτὸ τὸ στοιχεῖο ὑποδεικνύει ὅτι ἓνα τμήμα Πρωτο-Ἰώνων δὲν ἀκολούθησε τὸ κύριο σῶμα τοῦ ἔθνους, πού συνέχισε τὴ μεταναστευτικὴ κίνησή του πρὸς Νότο, ἀλλὰ προτίμησε νά μείνει στή Θεσσαλιώτιδα.

Ἡ Θεσσαλιώτις θά φιλοξενήσει τὸν 12ον αἰῶνα π.Χ. τούς Βοιωτούς, πού ἀπὸ ἐκεῖ θά μετακινήθοῦν στὴ Βοιωτία, περί τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

1. Ἀνωτέρω, σελ. 220, σημ. 7, 255.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 196 κ.έ.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 281.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 265.

Β. Πελασγιῶτις, Περαιβία

Μία ομάδα Πρωτο-Ίώνων θὰ ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα πρωτο-ἐλληνικὰ στοιχεῖα πού εἰσχώρησαν στὴ βόρεια Πελασγιώτιδα. Θὰ ἐφθασε ἀπὸ τὴν Ἑσταιώτιδα περὶ τὸ 1900 π.Χ. Τὰ ἀνδρωνύμια *Ἰουν*, *Ἰαν*, πού μαρτυροῦνται στὴ Λάρισα καὶ στὴν Κραννῶνα τὸν 3ον αἰῶνα π.Χ.¹, δὲν ἐξυπακούουν ἀναπόφευκτα οὔτε ὅτι οἱ Πρωτο-Ἰῶνες ἐγκαταστάθηκαν ἀμέσως στὴ Λάρισα καὶ στὴν Κραννῶνα οὔτε ὅτι οἱ ἀπόγονοὶ τους ἀποτελοῦσαν ἰδιαίτερη ἐθνικὴ ομάδα σ' αὐτὲς τὶς πόλεις σὲ προχωρημένους ἱστορικοὺς χρόνους. Μᾶλλον ὑποδεικνύουν ὅτι πρωτο-ἰωνικὰ στοιχεῖα ἀρκετὰ διακριτὰ εἶχαν ἐπιζήσει στὴ Θεσσαλία μέχρι καὶ τῆς ἀφίξεως τῶν Θεσσαλῶν περὶ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ὅποτε μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα συντάχθηκαν μὲ τοὺς Θεσσαλοὺς καὶ ἀφομοιώθηκαν μὲσα σ' αὐτούς.

Μετὰ τοὺς Ἰῶνες θὰ ἐφθασαν στὴ βόρεια Πελασγιώτιδα Μινῶαι καὶ Φλεγῶαι, δεδομένου ὅτι καὶ οἱ δύο πρέπει νὰ προηγήθηκαν ἀπὸ τοὺς Περαιβοὺς καὶ τοὺς Αἰνιᾶνες, οἱ ὁποῖοι προηγήθηκαν ἀπὸ τοὺς Λαπίθες καὶ τοὺς Μάγνητες.

Τὸ ἐθνικὸ ὄνομα *Μινῶαι* ἔχει τὴν ἴδια ρίζα μὲ τὸ τοπωνύμιο *Μινῶα* πού κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ ἔφεραν ἓνα ὄρος καὶ μία πόλη, στὴ Β.-Α. Θεσσαλία². Ἐπομένως οἱ Μινῶαι εἶχαν κατοικήσει σ' ἐκείνη τὴν περιοχὴ, ὅπου μαρτυρεῖται ἐπίσης τὸ τοπωνύμιο *Ὀρχομενός*, καὶ αὐτὸ συνδεδεμένο μὲ τοὺς Μινῶες³. Ἡ ἀδυναμία μας νὰ ἀπαντήσουμε στὸ ἐρώτημα ἐὰν τὸ ἐθνικὸ *Μινῶαι* παράγεται ἀπὸ τὸ τοπωνύμιο *Μινῶα* ἢ οἱ Μινῶαι εἰσήγαγαν τὸ τοπωνύμιο στὴ Β.-Α. Πελασγιώτιδα μᾶς ἐμποδίζει νὰ λάβουμε θέση ἀπέναντι σ' ἓνα ἄλλο πρόβλημα, πῶς σημαντικὸ γιὰ τὴν παρούσα ἐρευνα, τὸ πρόβλημα ἐὰν τὸ ἔθνος τῶν Μινυῶν διαμορφώθηκε κοντὰ στὸ ὄρος καὶ στὸν οἰκισμὸ μὲ τὸ ὄνομα *Μινῶα* ἢ σὲ κάποια ἄλλη χώρα. Στὴν πρώτη περίπτωση, οἱ Μινῶαι θὰ εἶχαν σχηματισθεῖ ἀπὸ στοιχεῖα ἄλλων ἐλληνικῶν ἐθνῶν, ἀρχαιότερων, πού δὲν μποροῦν νὰ ταυτισθοῦν.

Ἐὰν λάβουμε ὑπ' ὄψη τὶς γεωγραφικὲς συνδέσεις τοῦ Φλεγῶα, θεοῦ τῶν Φλεγυῶν, καὶ ἄλλων μυθικῶν προσώπων συνδεδεμένων μὲ τοὺς Φλεγῶες, μποροῦμε νὰ υποθέσουμε ὅτι αὐτὸ τὸ ἔθνος σχηματίσθηκε στὴ Β. Πελασγιώτιδα. Δυστυχῶς, ὁ χρόνος αὐτοῦ τοῦ γεγονότος μᾶς διαφεύγει.

Τὰ πράγματα γίνονται λιγότερο προβληματικὰ μὲ τοὺς Αἰνιᾶνες καὶ τοὺς Περαιβοὺς, ἀκόμη λιγότερο μὲ τοὺς Λαπίθες καὶ τοὺς Μάγνητες.

1. Ἀνωτέρω, σελ. 265, 273.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 268.

3. Ἀνωτέρω, ἴδια σελίδα.

Γραμματειακές πηγές μᾶς πληροφοροῦν: οἱ Αἰνιᾶνες καὶ οἱ Περαιβοὶ προηγήθησαν ἀπὸ τοὺς Λαπίθες στὴ Β. Πελασγιώτιδα καὶ στὴν Κάτω Περαιβία· μετὰ τὴν κατάκτηση αὐτῶν τῶν περιοχῶν ἀπὸ τοὺς Λαπίθες, οἱ Αἰνιᾶνες καὶ οἱ Περαιβοὶ χωρίσθηκαν σὲ τρία μέρη, καθὼς ἄλλοι ὑποτάχθηκαν στοὺς Λαπίθες, ἄλλοι ἀποσύρθηκαν στὴν Ἄνω Περαιβία καὶ ἄλλοι μετανάστευσαν¹. Ἄλλωστε οἱ Αἰνιᾶνες πῆραν τὸ ὄνομά τους στὴ Β.-Α. Πελασγιώτιδα, ὅπου μαρτυροῦνται τὰ τοπωνύμια *Αἰνία* (γιὰ μίαν πόλη) καὶ *Αἴνιος* (γιὰ ἕνα ποτάμι), τὸ θεωνύμιο *Αἰνείας* καὶ τὸ ἀνθρωπωνύμιο *Αἰνείας*. Ἐνα χωρίο τοῦ «Καταλόγου τῶν πλοίων» ἀποδίδει στοὺς Αἰνιᾶνες καὶ στοὺς Περαιβοὺς κοινὸ ἔδαφος, τοῦ ὁποῦ τοῦ τὰ νότια ὄρια διασταυρῶνται μὲ τὰ βόρεια σύνορα ἐδάφους πού ἄλλο χωρίο τοῦ «Καταλόγου τῶν πλοίων» ἀποδίδει στοὺς Λαπίθες. Αὐτὴ ἡ σύγχυση ἔχει προκύψει πιθανότατα ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ προομηρικοὶ ἐπικοὶ ποιητὲς συγκρότησαν μίαν εἰκόνα τῆς πολιτικῆς γεωγραφίας τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐποχὴ πού κωδικοποιήθηκε ὡς ἐκείνη τοῦ «Τρωικοῦ πολέμου» βάσει πληροφοριῶν πού ἀναφέρονταν σὲ καταστάσεις, οἱ ὁποῖες κατὰ ἕνα μέρος δὲν ἦσαν σύγχρονες μεταξύ τους, ἀλλὰ ἑτερόχρονες. Ἔτσι, τὰ νότια ὄρια τῆς χώρας τῶν Αἰνιάνων καὶ τῶν Περαιβῶν καὶ τὰ βόρεια ὄρια τῆς χώρας τῶν Λαπιθῶν, στὸν «Κατάλογο τῶν πλοίων», θὰ ἀνακλυῶσαν τὴν πιὸ μεγάλη ἔκταση τῆς κυριαρχίας, ἀντιστοίχως, τῶν Αἰνιάνων καὶ τῶν Περαιβῶν, ἀπὸ τὴ μίαν μεριά, καὶ τῶν Λαπιθῶν, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀνάμεσα στὴν ἀρχὴ καὶ στὸ τέλος τοῦ 13ου αἰῶνα π.Χ.²

Ἐκβολὲς Πηγειοῦ, Πήλιον

Οἱ ἐκβολὲς τοῦ Πηγειοῦ καὶ τὸ Πήλιον προσγράφονται στοὺς Μάγνητες ἀπὸ τὸν «Κατάλογο τῶν πλοίων»³.

Ν. Πελασγιώτις, Φθιώτις, Ἀχαΐα Φθιώτις

Ἡ Ν. Πελασγιώτις, ἡ Φθιώτις καὶ ἡ Ἀχαΐα Φθιώτις ἔχουν κοινὴ ἱστορία ἀπὸ τὸ 1600 ἕως τὸ 1200 π.Χ. λόγω Ἀχαιῶν. Πρὸ τοῦ 1600 καὶ μετὰ τὸ 1200 π.Χ. αὐτὲς οἱ χώρες εἶναι θεάτρο ἐθνικῶν μεταβολῶν περιορισμένης κλίμακας.

Τὸ ὄνομα τῆς Φθίας, πού, στὸν «Κατάλογο τῶν πλοίων», δηλώνει μίαν ἀπὸ τὶς τρεῖς περιοχὲς πού αὐτὴ ἡ πηγὴ προσγράφει στὸ «βασιλεῖο τοῦ Πηλέως», ὅπου ἐπι-

1. Ἄνωτέρω, σελ. 279-282.

2. Ἄνωτέρω, σελ. 279-282.

3. Ἄνωτέρω, σελ. 258.

κρατούσαν Ἀχαιοί, Ἑλληγες καὶ Μυρμιδόνες¹, σχετίζεται προφανῶς μὲ τὸ ἔθνικὸ ὄνομα τῶν Φθίων. Συνεπῶς, αὐτὴ ἡ περιοχὴ, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ στὴ Φθιώτιδα καὶ στὴ δυτικὴ Ἀχαΐα Φθιώτιδα, θὰ ἀνῆκε στοὺς Φθίους πρὶν περιέλθει στοὺς Ἀχαιοὺς, τὸ ἀργότερο περὶ τὸ 1600 π.Χ. Τί ἀπέγιναν οἱ Φθῖοι αὐτῆς τῆς συγκεκριμένης περιοχῆς; Δὲν ἔχουμε κανένα στοιχεῖο πού νὰ εἶναι διαφωτιστικὸ ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ὡστόσο, διασταυρώνοντας μερικὲς ἐνδείξεις πού μᾶς παρέχει ἓνα χωρίο τῆς Ἰλιάδος καὶ ἡ περιγραφή τοῦ «βασιλείου τοῦ Πρωτεσιλάου» στὸν «Κατάλογο τῶν πλοίων»², μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι τὸ «βασιλεῖο τοῦ Πρωτεσιλάου», στὴν ἀνατολικὴ Ἀχαΐα Φθιώτιδα, κατοικήθηκε ἀπὸ Φθίους καί, ἐπομένως, ὅτι ἓνα μέρος αὐτοῦ τοῦ παλαιοῦ ἔθνος διατηρήθηκε ἐκεῖ, ὑπόδουλο, ἕως καὶ τὸν 13ον αἰῶνα π.Χ. τουλάχιστον.

Τὸ ἔθνος τῶν Ἀχαιῶν, τὸ ὁποῖο, περὶ τὸ 1600 π.Χ., θὰ ἐξαπλωνόταν ἐπίσης σὲ μία περιοχὴ ἐκτεινομένη ἀπὸ τὴ Φωκίδα ἕως καὶ τὴν Ἀργολίδα, διὰ μέσου τῆς Βοιωτίας, τῆς Μεγαρίδος καὶ τῆς Κορινθίας³, εἶχε διαμορφωθεῖ, πρὸ τοῦ 1600 π.Χ., σὲ μία περιοχὴ τῆς Ν. Πελασγιώτιδος πού περιλάμβανε τὴν Ἰωλκὸν, ὅπου ἐντοπιζοῦνται συγχρόνως οἱ παλαιοὶ θεοὶ τῶν Ἀχαιῶν, Ἀχιλλεύς, Πέλοψ, Πελίας, Νηλεύς, Μελάμπος, Βίας⁴. Πολὺ μετὰ τὸ 1600 π.Χ., ὁ «Κατάλογος τῶν πλοίων» θὰ προσγράψει στὸ «βασιλεῖο τοῦ Πηλέως» καὶ στοὺς κατοίκους του, Ἀχαιοὺς, Μυρμιδόνες καὶ Ἑλληγες, τρεῖς περιοχές, δηλούμενες ὡς Πελασγιῶν Ἄργος, Φθία καὶ Ἑλλάς, οἱ ὁποῖες ἀντιστοιχοῦσαν, κατὰ τὴν ἴδια σειρὰ, μὲ ἓνα μέρος τῆς Πελασγιώτιδος (τὸ ὑπόλοιπο ἀποδίδεται στὸ «βασιλεῖο τοῦ Πολυπότη» μὲ τοὺς Λαπίθες του), μὲ τὴ Φθιώτιδα καὶ μὲ τὴ δυτικὴ Ἀχαΐα Φθιώτιδα (ἡ ἀνατολικὴ ἀποδίδεται στὸ «βασιλεῖο τοῦ Πρωτεσιλάου» μὲ τοὺς Φθίους του), καὶ μὲ τὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχεῖο⁵. Ἀλλὰ ἡ μὲν κοιλάδα τοῦ Σπερχεῖο κατεχόταν ἕως τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνα π.Χ. ἀπὸ τοὺς Δρύοτες, πού ἦταν ἓνας προελληνικὸς λαός⁶, ἡ δὲ Φθιώτις καὶ ἡ δυτικὴ Ἀχαΐα Φθιώτις ἀνῆκαν, ὅπως εἶδαμε, στοὺς Φθίους, πρὶν περιέλθουν στοὺς Ἀχαιοὺς.

Ἐνα ἄλλο χωρίο τοῦ «Καταλόγου τῶν πλοίων» προσγράφει τὴν Ἰωλκὸν, τὰς Φεράς καὶ ἄλλους τόπους τῆς Ν. Πελασγιώτιδος στὸ «βασιλεῖο τοῦ Εὐμήλου»⁷. Ἡ

1. Ἰλιάς, Β 681 κ.έ.

2. Ἰλιάς, Ν 693-699, Β 695 κ.έ.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 221-222, 255.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 262-264, 283.

5. Ἀνωτέρω, σελ. 282 κ.έ.

6. Μ. Β. Sakellariou, *Peuples préhelléniques d'origine indo-européenne* 1977, σσ. 235-278.

7. Ἰλιάς, Β 711-715.

κατάσταση που περιγράφει αυτό το χωρίο ήταν μεταγενέστερη εκείνης που ανακλάται στο χωρίο που αφορά στο «βασίλειο του Πηλέως»¹.

Από την άλλη μεριά, το «βασίλειο του Εὐμήλου» κατέχει τόπους, όπου βάσει άλλων στοιχείων, έντοπίζονται Μινύαι. Πράγματι, πηγές αναφερόμενες στους Μινύες προσγράφουν σ' αυτούς τις πόλεις Ἴωλκό, Φεράς και Ὁρχομενό², ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο πρῶτες προσγράφονται ἀπὸ τὸν «Κατάλογο», ὅπως εἴπαμε, ρητὰ στὸ «βασίλειο τοῦ Εὐμήλου», ἡ δὲ τρίτη φαίνεται ὅτι βρισκόταν κοντὰ στὶς δύο προηγούμενες. Ἐπὶ πλέον τούτου, ἡ ὑπόθεσή μας ὅτι ἡ προσγραφή τῆς Ἴωλκοῦ, τῶν Φερῶν και ἄλλων τόπων τῆς Ν. Πελασγιώτιδος στὸ «βασίλειο τοῦ Εὐμήλου» εἶναι μεταγενέστερη ἀπὸ τὴν προσγραφή τοῦ Πελασγικοῦ Ἄργους στὸ «βασίλειο τοῦ Πηλέως» ταιριάζει μὲ τὴ σκέψη ὅτι οἱ Μινύαι θὰ ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἴωλκό, τὰς Φεράς και τὸν Ὁρχομενό μετὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν Ἀχαιῶν ἀπὸ τὸ Πελασγικὸν Ἄργος. Ἡ ἐποχὴ τῶν Μινυῶν σ' ἐκεῖνα τὰ μέρη συμπίπτει λοιπὸν μὲ τὴν ἐποχὴ τοῦ «βασιλείου τοῦ Εὐμήλου». Ἔτσι ἐπιτρέπεται νὰ ταυτισθοῦν οἱ Μινύαι ἐκείνης τῆς περιοχῆς, ἂν ὄχι μὲ ὅλους τοὺς κατοίκους τοῦ «βασιλείου τοῦ Εὐμήλου», στοὺς ὁποίους ὁ «Κατάλογος τῶν πλοίων» δὲ δίνει κανένα ὄνομα, τουλάχιστον μὲ ἓνα μέρος τους. Γιὰ νὰ μεταφρασθοῦν οἱ σχετικὲς χρονολογίες πὸ παρακολουθοῦν τοὺς ὡς ἄνω συλλογισμοὺς σὲ χρονολογίες ἀπόλυτες, τὸ «βασίλειο τοῦ Εὐμήλου» και ἡ παρουσία Μινυῶν στὴ βόρεια παρυφῆ τοῦ Παγασητικοῦ θὰ ἀνάγονταν στὸν 13ον αἰῶνα π.Χ. (ἴσως μόνο στὸ δεύτερο μισό του).

Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἡ κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα π.Χ., ἓνα νέο ἔθνος, οἱ Αἰιολεῖς, σχηματιζόταν στὴ γειτονιὰ τῶν Μινυῶν και τῶν Ἀχαιῶν, κάπου στὰ σύνορα Πελασγιώτιδος και Θεσσαλιώτιδος.

Οἱ Λαπίθαι πὸ μνημονεύονται στοὺς μύθους τοῦ Ἑρακλῆ ὡς ἐχθροὶ τῶν Δωριέων ὑπὸ τὸν Αἰγίμιό³, θὰ ἦσαν παρόντες στὴν Ἀχαῖα Φθιώτιδα περὶ τὰ μέσα τοῦ

1. Ἀνωτέρω, σελ. 283-284.

2. Σιμωνίδης, 8 *FGrH*, ἀπ. 3 (= *Σχόλ. Ἀπολλ. Ρόδ.*, 1, 763-764 a).—Δημήτριος Σικήπιος, ἀπ. 51 Gaede (= *Σχόλ. Ἀπολλ. Ρόδ.*, 1, 250).—Στράβων, 9, 2, 40.—Πρβλ. Ἡσύχιος, λ. Μινύα.—Ἐμμεσες ἀναφορές: 1) Οἱ Ἀργοναῦτες λέγονται μερικές φορές «Μινύαι»: Πίνδαρος, *Πυθ.*, 4, 69.—Ἀπολλώνιος Ρόδιος, 1, 229, 1001. 2, 97. 3, 578. 4, 448, 509, 515.—Στράβων, 9, 2, 40.—*Σχόλ. Πινδ. Πυθ.*, 4, 122.—2) Ὁ Ἰάσων και ἄλλοι Ἀργοναῦτες ἔγιναν ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπόγονοι τοῦ Μινύα. Ἀριστόδημος, 383 *FGrH*, ἀπ. *16 (= *Σχόλ. Πινδ. Ἰσθμ.*, 1, 790).—Ἀπολλώνιος Ρόδιος, 1, 229-233,—Hyginus, *Fab.* 14, 24.—*Σχόλ. Πινδ. Πυθ.*, 4, 122.—*Σχόλ. Ἀπολλ. Ρόδ.*, 1 230-233 b, ὅπου και ἀναφορὰ στὸν Σπησίχορο, ἀπ. 238 Campbell.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 214.

14ου αιώνα π.Χ., χρόνο τῶν ἱστορικῶν γεγονότων πού ἀνακλῶνται σ' αὐτούς τοὺς μύθους. Λαμβάνοντας ὅμως ὑπ' ὄψη ὅτι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ οἱ Ἀχαιοὶ ἦσαν πανίσχυροι, εἶναι ἀπίθανο ὅτι οἱ ἐν λόγῳ Λαπίθαι εἶχαν κατορθώσει νὰ ἀποσπάσουν ἀπὸ τοὺς Ἀχαιοὺς παραγωγικὲς γαῖες. Ἐπομένως θὰ ἦσαν μιὰ μικρὴ καὶ περιθωριακὴ ὁμάδα, πού εἶχε ἐγκατασταθεῖ σὲ χώρους ἄγονους καὶ ἐπιδιδόταν σὲ λεηλασίες.

Τέλος, ὑπάρχει λόγος γιὰ νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι μιὰ ὁμάδα Ἀθαμάνων ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἄλο, στὴν ἀνατολικὴ Ἀχαΐα Φθιώτιδα, λίγο-πολύ πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰώνα π.Χ.

Κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ, Οἰταία, Δωρὶς, Ὀποντία Λοκρὶς

Ἡ κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ, ἡ Οἰταία καὶ ἡ Δωρὶς κατέχονταν ἀπὸ τοὺς Δρύοπες ἕως λίγο πρὸ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ δωρικοῦ ἔθνους στὴ Δωρίδα καὶ περὶ τὴ Δωρίδα, κατὰ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰώνα π.Χ.

Ὡστόσο, ἡ παρουσία τῶν Δρυόπων σ' ἐκεῖνα τὰ μέρη δὲν εἶχε ἐμποδίσει τὴ διείσδυση ἐνὸς ἀποσπάσματος Ἀρκάδων μετὰ τὸ 1900 π.Χ.¹ Λόγῳ μικροῦ πλήθους τους, αὐτοὶ οἱ Ἀρκάδες δὲν ἀπειλήσαν τοὺς Δρύοπες καὶ ἔγιναν ἀνεκτοὶ ἀπὸ αὐτούς. Τὸ γεγονός ὅτι τὸ μυθικὸ πρόσωπο Ἀρκὰς ἐμφανίζεται καὶ ὡς πατέρας τοῦ μυθικοῦ προσώπου Δρύοπος² ἐξυπακούει ὅτι μύθοι πού διαμορφώθηκαν στὴν κεντρικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα ἀνέφεραν ὅχι μόνον τὸν Δρύοπα, ἀλλὰ καὶ τὸν Ἀρκάδα. Ἐξ ἄλλου οἱ Ἀρκάδες τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδας ἀναφέρονται ὡς σύμμαχοι τοῦ Ἡρακλῆ σ' ἐκστρατεῖες πού διεξήγαγε ὁ Ἡρακλῆς (= μιὰ ἐθνικὴ ὁμάδα πού λάτρευε τὸν Ἡρακλῆ) στὸ κέντρο τῆς Στερεᾶς καὶ στὴν Αἰτωλία³. Ἄλλη παράδοση, γιὰ τὴν κτίση τοῦ Ὀποῦντος, ἀναφέρει ὅτι σ' αὐτὴν ἔλαβαν μέρος καὶ Ἀρκάδες⁴.

Τὸ γεγονός ὅτι οἱ Δρύοπες κρατήθηκαν στὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ ἕως περίπου τὸ 1350 π.Χ. ἐξυπακούει ὅτι ἀντιστάθηκαν στοὺς Ἀχαιοὺς καὶ κατὰ τὴν ἐξάπλωση τῶν τελευταίων μέχρι καὶ Ἀργολίδος, περὶ τὸ 1600 π.Χ., καὶ ἀργότερα. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τους, οἱ Ἀχαιοὶ δὲν φαίνονται νὰ καταλαμβάνουν περιοχὲς κείμενες μετὰ τὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ καὶ τῶν παρυφῶν τῆς Φωκίδος.

Τὸ τέλος τῶν Δρυόπων, πού ὁ μῦθος ἀποδίδει στὸν Ἡρακλῆ⁵, θὰ συνδεόταν μὲ

1. Κατωτέρω, σελ. 342.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 195.

3. Διόδωρος, 4, 34, 1. 37, 3. 37, 5. — Ψευδο-Ἀπολλόδωρος, 2, 7, 7.

4. Πίνδαρος, Ὀλ., 9, 66-70.

5. M. B. Sakellariou, *Peuples préhelléniques d'origine indo-européenne* 1977, σσ. 268-271.

τὴν κατάληψη τῆς κοιλάδας τοῦ Σπερχειοῦ ἀπὸ τοὺς Ἀχαιοὺς, ποὺ κατεῖχαν ἤδη τὴν Ἀχαΐα Φθιώτιδα, τὴ Φθιώτιδα καὶ τὴ Ν. Πελασγιώτιδα. Ἀπὸ ἐκείνη τὴ στιγμή ἡ κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ ἀποικίσθηκε ἀπὸ Ἕλληνες καὶ Μυρμιδόνες. Ἀλλὰ στὴν κοιλάδα τοῦ Ἰνάχου, ἐνὸς παραποτάμου τοῦ Σπερχειοῦ, ἐγκαταστάθηκαν Ἀχαιοί¹.

Κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ «Καταλόγου τῶν πλοίων» καὶ ἄλλων χωρίων τῆς Ἰλιάδος, ἡ Ὀπουντία Λοκρὶς κατοικήθηκε ἀπὸ Λοκροὺς πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 13ου αἰώνα π.Χ.². Ἀγνοοῦμε ὅμως πότε ἔφθασαν ἐκεῖ οἱ Λοκροί.

Ὀζολία Λοκρὶς, Αἰτωλία

Ἡ Ὀζολία Λοκρὶς κατοικήθηκε ἀμέσως μετὰ τὸ 1900 π.Χ. ἀπὸ μερικὰ ἰωνικὰ στοιχεῖα ποὺ ἀποσπάσθηκαν ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ ἔθνους τους ποὺ θὰ ἐξακολουθήσει νὰ μετακινεῖται ἕως ὅτου φθάσει στὴν Ἀττικὴ. Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τὰ ἰωνικὰ πολιτισμικὰ ἔγγραφα ποὺ ἀνακύπτουν σ' ἐπιγραφικὰ κείμενα τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς³, μποροῦμε νὰ εικάσουμε ὅτι αὐτὰ τὰ στοιχεῖα θὰ μπόρεσαν νὰ ἐπιζήσουν στὴν Ὀζολία Λοκρίδα ἕως ὅτου ἀναμείχθηκαν μὲ τοὺς Λοκροὺς ποὺ ἔφθασαν ἐκεῖ ἀπὸ τὴν Ὀπουντία Λοκρίδα μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

Ἡ Αἰτωλία προσγράφεται στοὺς Αἰτωλοὺς ἀπὸ τὸν «Κατάλογο τῶν πλοίων»⁴, ποὺ ἀπηχεῖ καταστάσεις τοῦ 13ου αἰώνα π.Χ.

Ὅσον ἀφορᾷ στὴ μετανάστευση Αἰολέων στὴν Αἰτωλία⁵, αὐτὴ θὰ συνέβη μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

Φωκίς, Βοιωτία

Ἡ Φωκίς καὶ ἡ Βοιωτία προσεγγίζουν στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐθνικῆς συνθέσεως τοῦ πληθυσμοῦ τους λόγῳ τοῦ ὅτι κατοικήθηκαν ἀπὸ Ἴωνες⁶, Ἀχαιοὺς⁷, Λαπίθες⁸,

1. Πλούταρχος, Ἡθικά, 284 Α. — Πρβλ. Μ. Β. Sakellariou, *Between Memory and Oblivion: the Transmission of Early Greek Historical Traditions* 1990, σ. 196.

2. Ἰλιάς, Β 527-535.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 259.

4. Ἰλιάς, Β 638 κ.έ.

5. Ἀνωτέρω, σελ. 261.

6. Ἀνωτέρω, σελ. 265.

7. Ἀνωτέρω, σελ. 262-263.

8. Ἀνωτέρω, σελ. 266-267.

καὶ Φλεγυές¹. Κατὰ τὰ ἄλλα, ἡ μὲν Φωκίς φιλοξένησε Ἄβαντες², καὶ Φωκεῖς³, ἡ δὲ Βοιωτία δέχθηκε Μινύες⁴ καθὼς καὶ μιὰ ομάδα Γραιῶν⁵ καὶ ἄλλη Ἀθαμάνων⁶.

Τὰ πιὸ πιθανὰ χρονολογικὰ σημεῖα ἀναφορᾶς ποὺ διαθέτουμε εἶναι: μετὰ τὸ 1900 π.Χ. γιὰ τὴν ἀφιξὴ Ἰώνων· περὶ τὸ 1600 π.Χ. γιὰ τὴν ἀφιξὴ Ἀχαιῶν· πρὸ τοῦ 1200 π.Χ. γιὰ τὴ διείσδυση Φωκέων καὶ Μινυῶν, ποὺ ὁ «Κατάλογος τῶν πλοίων» ἐντοπίζει, ἀντίστοιχα, στὴ Φωκίδα⁷ καὶ στὴ Δ. Βοιωτία⁸· τέλος, περὶ τὸ 1100 π.Χ., δηλαδὴ στὸ μεταίχμιό τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ τῆς Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου, γιὰ τὴν εἰσβολὴ τῶν Βοιωτῶν, παρὰ τὸ ὅτι ὁ «Κατάλογος τῶν πλοίων» τοὺς ἐμφανίζει νὰ κατέχουν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Βοιωτίας κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα π.Χ.⁹

Διὰ μέσου διαφορῶν ἐνδείξεων μπορεῖ κανεὶς νὰ χρονολογήσει λίγο-πολύ πρὸ τοῦ τέλους αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα τὶς διεισδύσεις Φλεγυῶν, Λαπιθῶν καὶ Ἀθαμάνων.

Οἱ Γραιῖοι, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τους φαίνονται παρόντες στὸ ἀνατολικότερο μέρος τῆς Βοιωτίας πρὸς τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ¹⁰, τὸ ὁποῖο ἐπῆλθε κοντὰ στὸ τέλος τοῦ 12ου αἰῶνα π.Χ., ἡ ἀρχὴ ὅμως τῆς ἐκεῖ παρουσίας τους μένει ἄγνωστη.

Ὅσον ἀφορᾶ στοὺς Ἄβαντες, δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ γνωρίζουμε ἐὰν διαμορφώθηκαν στὴ Φωκίδα¹¹ ἢ ἔφθασαν ἐκεῖ προερχόμενοι ἀπὸ κάποια ἄλλη χώρα.

Ἡ Φωκίς καὶ ἡ Βοιωτία φαίνονται λοιπὸν νὰ κατοικήθηκαν, μεταξὺ 1900 καὶ 1100 π.Χ., ἀπὸ στοιχεῖα πλήθους ἐθνῶν. Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα εἰσχώρησαν σ' αὐτὲς τὶς περιοχὲς σὲ διαφορετικοὺς χρόνους. Ἐπίσης ὅμως φαίνεται ὅτι τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα ποὺ εἶχαν φθάσει νωρίτερα ἐξακολουθοῦσαν νὰ ὑφίστανται μετὰ τὴν ἦττα τους ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ ἔφθασαν ἀργότερα. Ἀκόμη καὶ ἡ κατοχὴ ὀλόκληρης τῆς Βοιωτίας, μεταξὺ 1200 καὶ 1100 π.Χ., ἀπὸ εἰσβολεῖς ποὺ εἶχαν ἔλθει ἀπὸ βορρᾶ¹² καί, τέλος, ἡ

1. Ἀνωτέρω, σελ. 259-260.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 252, 260.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 260.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 258, 267-268.

5. Ἀνωτέρω, σελ. 256, 264.

6. Ἀνωτέρω, σελ. 261.

7. Ἀνωτέρω, σελ. 260.

8. Ἀνωτέρω, σελ. 258.

9. Ἰλιάς, Β 494-510.

10. Ἀνωτέρω, σελ. 256.

11. Ἀνωτέρω, σελ. 252.

12. Μ. Β. Σακελλαρίου, Ἀριάδη, 5, 1989, σσ. 33-38. — Ἴδιος, ἐν Μ. Β. Sakellariou (ed.), Ποικίλα (= ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 10), 1990, σσ. 115-132. — Ἴδιος, *Between Memory and Oblivion, the Transmission of Early Greek Historical Traditions*, 1990, σσ. 201-206.

κατάκτηση τῆς χώρας ἀπὸ τοὺς Βοιωτοὺς μετὰ τὸ 1100 π.Χ. δὲν προκάλεσαν ριζικὴ ρήξη σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο. Ὅθεν ἡ ἐπιβίωση, μεταξὺ τῶν Βοιωτῶν, τόσο πολλῶν προ-βοιωτικῶν πολιτισμικῶν στοιχείων, ὅχι μόνον προσφάτων, ὅπως μινύεια, ἀθμανικά, λαπιθικά, ἀλλὰ καὶ παλαιότερων, ὅπως ἀχαιικά, καὶ ἀκόμη πιὸ παλαιῶν, ὅπως τὸ ὄνομα μὴνός *Ἀθηναίων*, ποὺ ἀναγόταν στοὺς Ἴωνες¹.

Εὐβοία

Ἡ παρουσία Ἀβάντων στὴν Εὐβοία κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα π.Χ., ἡ ὁποία μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν «Κατάλογο τῶν πλοίων» καὶ ἀπὸ μεταγενέστερες πηγές² εἶναι τὸ μοναδικὸ ρητὸ δεδομένο ποὺ διαθέτουμε. Κατὰ τὰ λοιπὰ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ καταφύγουμε σὲ ὑποθέσεις, ὑπὸ τὸν ὄρο, βέβαια, νὰ μὴν ξεπεράσουμε τὰ ὅρια τῆς πιθανότητας.

Ἔτσι εἶναι εὐλόγο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι οἱ Ἀβαντες τῆς Εὐβοίας κατάγονταν ἀπὸ τὴ Φωκίδα καὶ ὅτι ἔφυγαν ἀπὸ ἐκεῖ συνεπεία τῆς ἀφίξεως ἀχαικῶν στοιχείων περὶ τὸ 1600 π.Χ.

Μὲ τὸ ἴδιο σκεπτικὸ, οἱ Ἀχαιοὶ ποὺ ἔδωσαν τὸ ὄνομα *Νηλεὺς* σ' ἓνα ποτάμι τῆς Εὐβοίας³ θὰ ἔφθασαν ἐκεῖ λίγο-πολὺ μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Βοιωτίας.

Ἡ ἐθνικὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Εὐβοίας ἄλλαξε ριζικὰ πρὸς τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς Ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου συνεπεία τῆς ἀναχωρήσεως τῶν Ἀβάντων καὶ τῆς ἀφίξεως Ἰώνων, Αἰολέων (;) καὶ Γραίων (;).

Ἀττικὴ

Ὅλοι οἱ Ἴωνες ποὺ, ἀναχωρώντας ἀπὸ τὴν Ἑστιαιώτιδα περὶ τὸ 1900 π.Χ.⁴ δὲν ἀποσπάρθηκαν ἀπὸ τὸ κύριο σῶμα τοῦ ἔθνους τους καθ' ὁδόν, ἐγκαταστάθηκαν, τέλος, στὴν Ἀττικὴ ὅχι πολὺ μετὰ τὴν ἐκκίνησή τους. Μετὰ τοὺς Ἴωνες θὰ φθάσουν στὴν Ἀττικὴ ομάδες Ἀχαιῶν καὶ Λαπιθῶν ὅπωςδὴποτε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. Ἀντίθετα, οἱ ομάδες Ἀθαμάνων καὶ Γραίων θὰ ἔφθασαν στὴν Ἀττικὴ κοντὰ στὸ τέλος ἢ μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

Μόνον στὴν Ἀττικὴ καὶ στὴν Ἀρκαδία συνέβη ὥστε τὸ πρῶτο ἐλληνικὸ ἐθνικὸ

1. Ἀνωτέρω, σελ. 265.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 254.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 263.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 325.

στοιχείο πού ἐγκαταστάθηκε ἐκεῖ νά μὴν ἀφομοιωθεῖ ἀπὸ μεταγενέστερα, ἀλλὰ νά ἀφομοιώσει ὅλα ὅσα ἔφθασαν μετὰ ἀπὸ αὐτό.

Ἡ παρουσία μερικῶν Ἀχαιῶν στὴν Ἀττικὴ ἐξυπακούεται ἀπὸ τὴ μνεία τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τοῦ Νηλέως σὲ ἀττικοὺς μύθους. Σ' αὐτοὺς τοὺς μύθους, ὁ Ἀγαμέμνων συνδέεται μὲ πηγάδια¹, γεγονός πού ἀναγόταν σὲ μία πολὺ συγκεκριμένη πλευρὰ τῆς φύσεως αὐτοῦ τοῦ παλαιοῦ θεοῦ. Ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ Νηλέα προέκυψαν δύο μυθικὰ πρόσωπα τῆς Ἀττικῆς: ἀπὸ τὴ μία μεριά, ὁ Νηλεύς, σύζυγος τῆς Βασίλης², χθόνιας θεᾶς, γεγονός πού ταίριαζε στὴ χθόνια φύση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀρχικοῦ Νηλέως· ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ Νηλεύς, υἱὸς τοῦ Κόδρου, ἀρχηγὸς ἀποίκων ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὴν Ἰωνία, ἰδρυτὴς πόλεων στὴν Ἰωνία, καὶ γενάρχης βασιλικῶν οἴκων σ' αὐτὲς τὶς πόλεις³. Ἔτσι φαίνεται ὅτι, στὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, τὸ ἰωνικὸ στοιχεῖο, τὸ πιδ ἀρχαῖο καὶ τὸ πιδ σημαντικό, εἶχε πρὸ καιροῦ ἀφομοιώσει τὴν ὁμάδα Ἀχαιῶν μεταναστῶν, συνάμα ὅμως εἶχε ἐνσωματώσει τὶς λατρεῖες τῶν ἀχαικῶν θεῶν, Ἀγαμέμνονος καὶ Νηλέως.

Ἐπίσης συνεπεῖα ἀφομοιώσεως ἄλλου ἐθνικοῦ στοιχείου, ἐγκατεστημένου στὴν Ἀττικὴ, ἀπὸ τοὺς Ἰωνες καὶ ἐνσωματώσεως ἐκ μέρους τῶν Ἰώνων μυθικῶν προσώπων τοῦ ἴδιου ἐθνικοῦ στοιχείου, οἱ ἥρωες τῶν Λαπιθῶν Αἰγεὺς καὶ Θησεύς⁴ κατέληξαν νά γίνονιν ἥρωες Ἀθηναῖοι πρώτου μεγέθους, ὁ Πειρίθους ἐπίσης ἥρωας τῶν Λαπιθῶν⁵, κατέλαβε, συνδεδεμένος μὲ τὸν Θησέα, θέση στοὺς ἀττικοὺς μύθους, καὶ δύο ὀνομαστὰ ἀττικὰ γένη ὀνομάζονταν τὸ ἓνα Περιθοῖδαι, τὸ ἄλλο Κορωνίδαι. Μολονότι ὅμως οἱ Ἀθηναῖοι κατέστησαν τὸν Θησέα κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὸν ἥρωα καὶ τὸν συνέδεσαν μὲ μυθικὰ γεγονότα πού πανηγύριζαν ὡς μεγάλες στιγμὲς τῆς ἀθηναϊκῆς ἱστορίας, ὀρισμένες ἐνδείξεις παρουσιάζουν τὸν Θησέα καὶ τὸν Αἰγέα ὡς ἐπεισάκτους. Ὁ Αἰγεὺς ἐμφανίζεται ὡς υἱοθετημένος υἱὸς τοῦ Πανδίωνος⁶, γιὰ τὸν Θησέα ἀναφέρεται ὅτι πολέμησε ἐναντίον τῶν Παλλαντιδῶν, πού χαρακτηρίζονται ἐγχώριοι⁷, καὶ ὅτι ἀνατράπηκε ἀπὸ τὸν Μενεσθέα, γόνου τοῦ παλαιοῦ βασιλικοῦ οἴκου, ὁ ὁποῖος

1. Ἀνωτέρω, σελ. 192-193, 205.

2. *IG*, I², ἀρ. 94.

3. Ἡρόδοτος, 1, 147.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 202.

5. Ἀνωτέρω, σελ. 202.

6. Πλούταρχος, *Θησ.*, 13. —Πρβλ. Wernicke, en *RE*, I 2, 1894, στ. 952. —Βλ. ὅμως καὶ H. Herter, ἐν *RhM*, n. s. 88, 1939, σ. 267.

7. Παραπομπὲς σὲ πηγές: O. Radtke, ἐν *RE*, XVIII 3, 1949, στ. 3.

κίνησε τὸ λαὸ ἐναντίον του, κατηγορώντας ὡς «δεσπότη ἐπηλυ καὶ ξένο»¹. Ἐπὶ πλέον ὁ Θησεὺς φέρεται νὰ ἔχει μαλλιά κομμένα σύμφωνα μὲ μία ἰδιάζουσα μόδα, χαρακτηριστικὴ τῶν Ἀβάντων². Ὅλα τοῦτα φαίνονται νὰ ἀπηχοῦν ἀναμνήσεις ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποία ἡ Ἀθήνα ἐξουσιάσθηκε ἀπὸ ἀρχηγούς ἐπηλύδων Λαπιθῶν³. Αὐτὴ ἡ ἐποχὴ θὰ ἄρχισε, τὸ νωρίτερο, περὶ τὸ 1350 π.Χ. καὶ θὰ τελείωσε, τὸ ἀργότερο, περὶ τὸ 1250 π.Χ., ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ χρονολογικὴ θέση ποῦ ἔχει δώσει ἡ ἀθιδογραφία στὸν Αἰγέα καὶ στὸν Θησεά.

Μεγαρίς, Κορινθία, Ἀργεΐα, Τροιζηνία, Ἐπιδαυρία

Ἡ Μεγαρίς, ἡ Κορινθία, ἡ Ἀργεΐα, ἡ Τροιζηνία καὶ ἡ Ἐπιδαυρία ἔχουν, στὸ ἐπίπεδο τοῦ πληθυσμοῦ τους κατὰ τὴ 2η χιλιετία π.Χ., ἓνα κοινὸ συστατικὸ παράγοντα ἀπὸ τὸ 1600 π.Χ. περίπου ἕως τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, περὶ τὸ 1100 π.Χ. Αὐτὸς ὁ παράγων συγκροτεῖται ἀπὸ ἀχαιϊκὰ στοιχεῖα.

Πρὸ τῶν Ἀχαιῶν, ἡ Μεγαρίς καὶ ἡ Κορινθία κατοικήθηκαν, ἴσως, ἀπὸ Ἴωνες⁴.

Ὅσο γιὰ τὴν Ἀργεΐα, αὐτὴ κατακτῆθηκε πρῶτα, περὶ τὸ 2100 π.Χ. ἀπὸ πρωτο-ἐλληνικὰ στοιχεῖα ποῦ ἔφθασαν διὰ θαλάσσης καὶ ἔπειτα, περὶ τὸ 1900 π.Χ., ἀπὸ ἄλλα πρωτο-ἐλληνικὰ στοιχεῖα ποῦ ἔφθασαν διὰ ξηρᾶς⁵. Τὸ δεῦτερο κύμα Πρωτο-Ἑλλήνων ἔφερε στὴν Ἀργολίδα τὸ ὄνομα ποταμοῦ *Ταναός*, τὶς μυθικὲς μορφές τοῦ Δαναοῦ, τοῦ Ἀκρισίου, τοῦ Προΐτου, τοῦ Περσέως καὶ ἄλλες, καθὼς καὶ τὸ ἔθνω-νύμιο *Δαναοί*, ποῦ δήλωνε ὅλους τοὺς Πρωτο-Ἑλληνες⁶. Μὲ ποιά ἰδιαίτερα ἔθνω-νύμια διακρίνονταν τὰ στοιχεῖα αὐτῶν τῶν κυμάτων; Αὐτὸ τὸ ἐρώτημα δὲν ἐπιδέχεται ἀπάντηση, πρὸς τὸ παρόν.

Ἡ ἄφιξη Ἀβάντων στὴν Ἀργεΐα εἶναι τεκμαρτῆ ἀπὸ τὰ μυθικὰ πρόσωπα μὲ τὸ ὄνομα Ἀβας ποῦ ἐμφανίζονται σὲ διάφορες, ἐπίσης μυθικὲς, γενεαλογίες⁷, καθὼς καὶ ἀπὸ μερικὰ τοπωνύμια⁸. Γιὰ τὴ χρονολόγηση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, εἶναι

1. Πλούταρχος, *Θησ.*, 32, 2.

2. Πλούταρχος, *Θησ.*, 5, 1.—Πολύαινος, *Στρατ.*, 14.

3. Ὅτι ὁμάδες Λαπιθῶν εἰσέδυσαν στὴν Ἀττικὴ κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ ἔχει ὑποθεθεῖ καὶ ἀπὸ παλαιότερους ἐρευνητές: J. Toepffer, *Aus der Anomia*, 1890, σσ. 30-46.—P. Weizsäcker, ἐν *ML*, III, στ. 1762.—A. B. Cook, *Zeus*, II 2, 1925, σ. 1123.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 259.

5. M. B. Sakellariou, *Les Proto-Grecs* 1980, σσ. 142-172 *σποράδην*.

6. M. B. Sakellariou, ἴδιο ἔργο, σσ. 193 κ.έ.

7. Ἀνωτέρω, σελ. 260.

8. Ἀνωτέρω, ἴδια σελίδα.

ανάγκη νά άνεχθοῦμε ἀρκετὰ πλατιά περιθώρια ἐκατέρωθεν τῆς ἀφίξεως τῶν Ἀχαιῶν.

Μία παράδοση, κατὰ τὴν ὁποία οἱ πρὸ τῆς «καθόδου (ἐπιστροφῆς) τῶν Ἡρακλειδῶν» οἱ Ἀργεῖοι μιλοῦσαν ὅπως οἱ Ἀθηναῖοι¹, μὲ ὁδηγεῖ στὴν ὑπόθεση ὅτι στοιχεῖα καταγόμενα ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ μετανάστευσαν στὴν Ἀργολίδα μιὰ ἐποχὴ πού ἡ ἀττικὴ διάλεκτος εἶχε προσλάβει ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ἰδιάζοντα χαρακτηριστικά της, ἐπομένως ἀρκετὰ κοντὰ στὴ διείσδυση τῶν Δωριέων στὴν Πελοπόννησο, γεγονός πού οἱ ἀρχαῖοι ἐξέφραζαν ὡς «ἐπιστροφή (κάθοδον) τῶν Ἡρακλειδῶν». Ἀσφαλῶς, αὐτὰ τὰ στοιχεῖα δὲν μπῆκαν στὴν Ἀργολίδα ὡς κατακτητές, ἀλλὰ ἴσως ὡς ἐργατικὴ δύναμη πού χρησιμοποίησαν οἱ Ἀχαιοὶ στὴν ὕπαιθρο ἢ καὶ σὲ ἐργαστήρια.

Ἀρκαδία

Στὴν Ἀρκαδία συγκεντρώθηκαν ἀρκαδικὲς ὁμάδες, ἴσως ἀπὸ τὸν 19ον αἰῶνα π.Χ. Ἀπὸ τότε καὶ στὸ ἐξῆς θὰ ἀφομοιώσουν ὄχι μόνον τὰ πελασγικά καὶ ἄλλα προ-ἑλληνικά φύλα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑλληνικά στοιχεῖα πού θὰ ἔλθουν ἀργότερα.

Τὰ δεδομένα πού ἐξυπακούουν λατρεῖες τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ τοῦ Μελάμποδος στὴν Ἀρκαδία² θὰ ἀνάγονταν σὲ Ἀχαιοὺς. Αὐτοὶ θὰ εἰσχώρησαν στὴν Ἀρκαδία ὡς πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Ἀργολίδα ἢ καὶ τὴ Λακωνία ξεριζωμένοι ἀπὸ τοὺς Δωριεῖς περὶ τὸ 1100 π.Χ. καὶ ἔπειτα.

Κυνουρία

Ἡ Κυνουρία κατοικήθηκε ἀπὸ Ἴωνες³. Μὲ συνδυασμὸ σκέψεων γενικοῦ χαρακτήρα πιθανολογῶ τὴ χρονολογία τῆς ἀφίξεώς τους μεταξὺ τῆς ἀρχῆς τοῦ 16ου αἰῶνα καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ 14ου αἰῶνα π.Χ.

Λακωνία

Οἱ Ἀχαιοὶ θὰ ἔφθασαν στὴ Λακωνία περὶ τὸ 1400 π.Χ. Θὰ ἐπικρατήσουν ἐκεῖ ἕως τὴν ἀφίξη τῶν Δωριέων περὶ τὸ 1100 π.Χ. Μερικὰ στοιχεῖα τῆς ἀχαικῆς θρησκείας, ὅπως ἡ λατρεία τοῦ ζεύγους Ἀγαμέμνονος καὶ Ἀλεξάνδρας, θὰ ἐπιβιώσουν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους⁴.

1. Πausanias, 2, 36, 3.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 262, 264.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 258.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 192.

Μεσσηνία, Τριφυλία, Πισάτις

Ἡ Μεσσηνία, ἡ Τριφυλία καὶ ἡ Πισάτις συγκλίνουν ὡς πρὸς τὴν ἔθνικὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ τοὺς ἀπὸ τὸν 19ον αἰῶνα ἕως τὸ 1400 π.Χ. περίπου καὶ ἀπὸ τότε ἕως τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, περὶ τὸ 1100 π.Χ., λόγῳ τοῦ ὅτι καὶ οἱ τρεῖς αὐτὲς χῶρες κατοικοῦνται κυρίως κατὰ μὲν τὴν πρώτη περίοδο ἀπὸ Ἀρκάδες, κατὰ δὲ τὴ δεύτερη ἀπὸ Ἀχαιοὺς. Οἱ Ἀρκάδες ἐπικράθισαν ἐπὶ προελληνικῶν στοιχείων. Οἱ Ἀχαιοὶ ὑπέταξαν τοὺς Ἀρκάδες καὶ ὅσους Προέλληνες ἐπιζοῦσαν ἀκόμη. Ἡ ἀρκαδικὴ συνιστώσα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μεσσηνίας, τῆς Τριφυλίας καὶ τῆς Πισάτιδος θὰ εἶναι σημαντικὴ καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

Ἡ παρουσία Ἀρκάδων εἶναι τεκμαρτῆ στὴ Μεσσηνία καὶ στὴν Πισάτιδα χάρις στὴ μυθικὴ μορφή τοῦ Αἰπύτου¹, στὴν Τριφυλία χάρις στὸ γεγονός ὅτι οἱ Τριφύλιοι τῶν ἱστορικῶν χρόνων θεωροῦσαν τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς Ἀρκάδες². Ἐξ ἄλλου μαρτυρεῖται ὅτι κατὰ τὴν ἀφιξὴ τῶν Δωριέων στὴ Μεσσηνία τὰ προ-ἀχαικὰ (δηλ. ἀρκαδικὰ) στοιχεῖα συνεργάσθησαν μαζί τους ἐναντίον τῶν Ἀχαιῶν³.

Ἡ παρουσία Ἀχαιῶν καὶ στὶς τρεῖς ὡς ἄνω χῶρες πρὸ τῆς ἀφίξεως τῶν Δωριέων μαρτυρεῖται ρητὰ ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα, καθὼς καὶ ἀπὸ μεταγενέστερα κείμενα⁴. ἀκόμη δὲ καὶ ἀπὸ τὴν ἐντόπιση τῶν μυθικῶν προσώπων Νηλέως, Μελάμποδος καὶ Βιάντος⁵.

Μεταξὺ τῆς ἀφίξεως τῶν Ἀρκάδων καὶ τῆς ἀφίξεως τῶν Ἀχαιῶν, μερικοὶ Ἴωνες ἐγκαταστάθηκαν στὴν Πισάτιδα καὶ τὴ βόρεια Τριφυλία. Στὴν περιοχὴ τῶν ποταμῶν Ἀλφειοῦ, Κυθήρου καὶ Ἀνίγρου λατρεύονταν, ἀκόμη κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες π.Χ. καὶ τοὺς πρώτους μ.Χ., οἱ ποτάμιες καὶ ἰαματικὲς νύμφες Ἰωνίδες, καθὼς καὶ ὁ ἐπίσης ποτάμιος καὶ ἰαματικὸς δαίμων Ἴων. Ἐπὶ πλέον μαθαίνουμε ὅτι ὁ ποταμὸς Ἀλφειὸς λεγόταν παλαιότερα Ἴων⁶.

Σύμφωνα μὲ μία παράδοση, ἡ Πισάτις ἀνῆκε στοὺς Ἐπειοὺς πρὶν περιέλθει στοὺς Ἀχαιοὺς⁷.

Ἀπὸ τὴ δική του πλευρά, τὸ ὄνομα Μινυήιος ποὺ δίνει ἡ Ἰλιάς σ' ἓνα ποταμὸ

1. Ἀνωτέρω, σελ. 262.

2. Πausanias, 4, 30, 1.

3. Πausanias, 4, 3, 6.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 255-256.

5. Ἀνωτέρω, σελ. 263-264.

6. Ἀνωτέρω, σελ. 197.

7. Ἐφορος, 70 FGrH, ἀπ. 115 (= Στράβων, 8, 3, 33).

τῆς Τριφυλίας¹ δηλώνει ὅτι μία ἀποικία Μινυῶν εἶχε ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ πρὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ.

Ἡλις

Ἡ «Κατάλογος τῶν πλοίων» τοποθετεῖ τοὺς Ἐπειοὺς στὴν Ἡλιδα² μέσα σὲ χρονικὰ ὅρια ποὺ ἀντιστοιχοῦν λίγο-πολύ μὲ τὸν 13ον αἰῶνα π.Χ. Ἡ χρονολογία τῆς ἀφίξεώς τους μᾶς διαφεύγει.

Ἐκτὸς τῶν Ἐπειῶν, ἡ Ἡλις δέχθηκε μία ὁμάδα Λαπιθῶν πρὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ³.

Ἀχαῖα καὶ Σικυωνία

Δύο ἔθνικα στοιχεῖα, πρῶτα ἰωνικῆς προελεύσεως καὶ ἔπειτα ἀχαικῆς, συμπλησιάζουν τοὺς πληθυσμοὺς τῆς Ἀχαΐας καὶ τῆς Σικυωνίας κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ.

Ἡ παρουσία Ἰώνων στὴν Ἀχαΐα μαρτυρεῖται ἀπὸ παραδόσεις ποὺ σώθηκαν ἐπὶ τόπου, ἀλλὰ καὶ πέραν τοῦ Αἰγαίου, στὴν Ἰωνία καὶ στὴ Λέσβο⁴. Γιὰ τὴ Σικυωνία, ἐξυπακούεται ἀπὸ τὸ μυθικὸ πρόσωπο μὲ ὄνομα Ἰανίσκος καὶ δείγματα ἐφελκυστικοῦ -ν. Οἱ Ἴωνες θὰ ἔφθασαν ἐκεῖ κατὰ τὸν 16ον ἢ κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα π.Χ.⁵ Ὅταν ἔφθασαν ἐκεῖ οἱ Ἀχαιοί, κατὰ τὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 13ου αἰῶνα π.Χ., οἱ Ἴωνες ἐν μέρει ὑποτάχθηκαν σ' αὐτούς, ἐν μέρει διέφυγαν πρὸς διάφορες κατευθύνσεις μέχρι καὶ Ἰωνίας-Αἰολίδος.

Ζάκυνθος, Κεφαλληνία, Ἰθάκη, Λευκάς

Ἡ «Κατάλογος τῶν πλοίων» παρουσιάζει αὐτὲς τὶς νήσους καθὼς καὶ τὶς ἀκτὲς τῆς Ἀκαρνανίας ἀπέναντι ἀπὸ τὴ Λευκάδα κατοικούμενες ἀπὸ ἓνα ἔθνος μὲ ὄνομα Κεφαλλῆνες καὶ συνιστῶσες ἕδαφος τοῦ «βασιλείου τοῦ Ὀδυσσέως»⁶.

1. Ἀνωτέρω, σελ. 268.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 257.

3. Ἀνωτέρω, σελ. 258.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 257.

5. Ἀνωτέρω, σελ. 265.

6. Ἀνωτέρω, σελ. 258.

Κεντρική Κρήτη

Ἡ παρουσία Ἀχαιῶν στὴν Κρήτη, καθὼς καὶ ἡ χρονολογία τῆς ἀφίξεώς τους κατὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ 14ου αἰῶνα π.Χ. τεκμαίρονται ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο πινακίδων σὲ Γραμμικὴ Β πού βρέθηκαν στὸ ἀνάκτορο τῆς Κνωσοῦ σ' ἀρχαιολογικὸ περιβάλλον χρονολογούμενο πιθανότατα περὶ τὸ 1370 π.Χ.¹

Κύπρος

Τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἑλληνικὴ διάλεκτος τῆς Κύπρου κατὰ τὴν ἱστορικὴ ἐποχὴ ἦταν συγγενῆς τῆς ἀρκαδικῆς εἶναι ἐνδεικτικὴ σημαντικῆς μετακινήσεως ἀρκαδοφώνων ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο πρὸς τὴ μεγάλονησο τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὸ τοπωνύμιο Ἀχαιῶν Ἀκτὴ καὶ ὁ ὄρος ἀχαιομάντις, δηλωτικὸς ἱερέων τοῦ παλαιοῦ θεοῦ Ἀχαιοῦ, σηματοδοτοῦν παρουσία στὴν Κύπρο στοιχείων καταγομένων ἀπὸ τὸ ἔθνος τῶν Ἀχαιῶν². Δύο ὅμως εἶναι καὶ τὰ κύματα μεταναστῶν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα στὴν Κύπρο πού εικάζονται βάσει ἀρχαιολογικῶν παρατηρήσεων. Τὸ πρῶτο χρονολογεῖται ἐντὸς τοῦ 12ου αἰ. π.Χ., τὸ νεότερο πρὸς τὸ τέλος τοῦ ἴδιου αἰῶνα³. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψη ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ κατεῖχαν περιοχὲς τῆς Πελοποννήσου μὲ παραλίες καὶ εἶχαν μεγάλη ναυτικὴ ἐμπειρία, ἐνῶ οἱ Ἀρκάδες κατοικοῦσαν στὸ ἐσωτερικὸ, ἐπιτρέπεται ἡ ὑπόθεση ὅτι τὸ πρῶτο μεταναστευτικὸ κύμα ἔφερε στὴν Κύπρο ἀποκλειστικὰ ἢ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον Ἀχαιοὺς καὶ τὸ δεύτερο ἐκεῖνο πού μεταφύτευσε τὴν ἀρκαδικὴν διάλεκτο στὴ νῆσο.

3. ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΚΑΤ' ΕΘΝΗ. ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΕΙΣ, ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ, ΟΡΓΑΝΙΚΕΣ ΔΙΑΣΠΑΣΕΙΣ

Τὰ διαλαμβανόμενα σ' αὐτὸ τὸ τμῆμα βασίζονται στὰ πορίσματα τῶν δύο τμημάτων τῆς ἀνακοινώσεως πού ἀναφέρονται τὸ μὲν στὴν ἐντόπιση τὸ δὲ στὴ χρονολόγηση ἐγκαταστάσεων ἐθνῶν ἢ τμημάτων ἐθνῶν⁴, καθὼς καὶ στὰ ἐπὶ πλεόν πορίσματα πού ἔχουν προκύψει ἀπὸ τὴν κατὰ περιοχὲς σύνθεση τῶν προηγούμενων πορισμάτων⁵. Πράγματι, λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τόσο τίς χῶρες, ὅπου ἐντοπίζονται

1. Ἀνωτέρω, σελ. 222 κ.έ.

2. Ἀνωτέρω, σελ. 264.

3. V. R. d'A. Desborough, *The Last Mycenaeans and Their Successors*, 1064, 229, 236 καὶ ἐν *Atti e Memorie del I° Congresso Internazionale di Micenologia*, III 1968, σελ. 1086.

4. Ἀνωτέρω, σελ. 245-271 καὶ 271-283.

5. Ἀνωτέρω, σελ. 325-339.

τμήματα ἑνὸς ἔθνους ὅσο καὶ τὶς χρονολογίες αὐτῶν τῶν ἐντοπισμῶν, μποροῦμε νὰ ἱχνηλατήσουμε τὶς μεταναστευτικὲς κινήσεις τοῦ ἐν λόγῳ ἔθνους καὶ νὰ ἀντιληφθοῦμε τὶς διαστάσεις τῆς διασπορᾶς του καὶ τῆς ὀργανικῆς διασπάσεώς του σὲ αὐτῶν παρικτὰ τμήματα, πρωτογενῆ, δευτερογενῆ καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Οἱ συνθέσεις μεταναστευτικῶν κινήσεων, διασπορᾶς καὶ ὀργανικῆς διασπάσεως ἔθνῶν καὶ τμημάτων ἔθνῶν παρουσιάζονται κατὰ σειρὰ πὺ προσδιορίζεται, κατὰ πρῶτο λόγο, ἀπὸ τὴ χρονικὴ τάξιν τῆς εἰκαζομένης πρώτης ἐμφανίσεως κάθε ἔθνους¹.

Ἰωνες

Ἡ Ἐσθιαϊώτις μᾶς ἐμφανίζεται ὡς ἡ περιοχὴ ὅπου διαμορφώθηκαν οἱ Πρωτο-Ἰωνες, πρὸ τοῦ 1900 π.Χ. Οἱ Πρωτο-Ἰωνες ἔχουν ἤδη δύο (;) ἀπὸ τὶς ἰδιοτυπίες τῆς ἀττικῆς-ἰωνικῆς διαλέκτου, χρησιμοποιοῦν ἤδη τὸ ὄνομα **Isawon* ὡς ὑδρωνύμιο, πιθανὸν λατρεύουν ἤδη τὸν ποταμὸ πὺ ὀνόμασαν **Isawon* καὶ, πιθανὸν ὀνομάζουσι ἤδη τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς **Isawones*.

Περὶ τὸ 1900 π.Χ. μεγάλο μέρος τῶν Πρωτο-Ἰώνων ἐγκατέλειψε τὴν Ἐσθιαϊώτιδα. Οἱ μετανάστες κινήθηκαν πρὸς διάφορες κατευθύνσεις. Οἱ περισσότεροι κατέληξαν στὴν Ἀττικὴ. Μεταξὺ τῆς Ἐσθιαϊώτιδος καὶ τῆς Ἀττικῆς σημειώνονται ἔχνη Πρωτο-Ἰώνων μὲ τὴν ἑξῆς γεωγραφικὴν σειρὰ: πρῶτα κοντὰ στὴν Ἐσθιαϊώτιδα: ἀνατολικά καὶ νότια ἀπὸ αὐτὴν, σὲ θέσεις τῆς Πελασγιώτιδος, καὶ τῆς Θεσσαλιώτιδος· ἔπειτα στὴν Ὀζολία Λοκρίδα καὶ στὴ Βοιωτία. Ἔτσι φαίνεται ὅτι ἡ δύναμις τῶν Πρωτο-Ἰώνων μεταναστῶν πὺ ἔφθασε μέχρι Ἀττικῆς κινήθηκε διὰ τῆς Θεσσαλιώτιδος· τῆς Φθιώτιδος, τῆς Φωκίδος καὶ τῆς Βοιωτίας, ἐλαττωμένη καθ' ὁδὸν λόγῳ τῆς ἀποσπάσεως ἀπὸ αὐτὴν τμημάτων, τὰ ὅποια προτιμοῦσαν νὰ ἐγκατασταθοῦν κάπου παρὰ νὰ συνεχίσουν τὴν πορείαν. Οἱ Πρωτο-Ἰωνες πὺ ἀνιχνεύονται στὴν Ὀζολία Λοκρίδα προφανῶς ζέκοψαν ἀπὸ ἐκείνου πὺ σταμάτησαν στὴ Φωκίδα.

1. Γιὰ μερικὰ ἔθνη δὲν ἔχομε κανένα στοιχεῖο ἀναφερόμενο σὲ μετακινήσεις τοὺς πρὸ τοῦ 1100 π.Χ. Εἶναι ἐκεῖνα πὺ ἐντοπίζονται σὲ μία μόνη περιοχὴ: οἱ Περαιβοὶ στὴν Περαιβία καὶ τὴν βόρεια Πελασγιώτιδα, οἱ Αἰολεῖς γύρω ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς Πελασγιώτιδος καὶ τῆς Θεσσαλιώτιδος, οἱ Μάγνητες περὶ τὶς ἐκβολὰς τοῦ Πηνειοῦ καὶ τὸ Πήλιον, οἱ Θεσσαλοὶ στὴ Θεσπρωτία, οἱ Δόλοπες στὴ Δολοπία, οἱ Φθῖοι καὶ οἱ Μυρμιδόνες στὴ Φθιώτιδα καὶ τὴν Ἀχαΐα Φθιώτιδα, οἱ Ἑλληγες στὴν κοιλιάδα τοῦ Σπερχειοῦ, οἱ Δωριεῖς στὴ Δωρίδα καὶ σὲ ὅμορες περιοχάς, οἱ Λοκροὶ στὴν Ἀνατολικὴ Λοκρίδα, οἱ Φωκεῖς στὴ Φωκίδα, οἱ Γραιοὶ ἢ Γραικοὶ στὴν ἀνατολικὴ Βοιωτία, οἱ Αἰτωλοὶ στὴν Αἰτωλία, οἱ Ἐπειοὶ στὴν Ἠλιδα, οἱ Κεφαλλῆνες στὴ Ζάκυνθο, τὴν Κεφαλληνία, τὴν Ἰθάκη, τὴ Λευκάδα καὶ σ' ἓνα τμῆμα τῆς ἀκαρνανικῆς ἀκτῆς.

Οι μετακινήσεις Πρωτο-Ίώνων πρὸς τὴν Κυνουρία, τὴ Σικυωνία, τὴν Ἀχαΐα καὶ τὴν περιοχή τοῦ κάτω Ἀλφειοῦ, τοῦ Κυθήρου καὶ τοῦ Ἀνίγρου ἀκολούθησαν ἀργότερα: ἴσως κατὰ τοὺς αἰῶνες 16ον καὶ 15ον π.Χ. Ὡς τόποι προελεύσεώς τους μποροῦν νὰ εἰκασθοῦν ἡ Ἀττική, ἡ Βοιωτία καὶ ἡ Ὀζολία Λοκρῆς.

Ὡς τρίτη περίοδος μετακινήσεων, διακρίνεται ἐκείνη τῆς μετακινήσεως, ἴσως κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα π.Χ., Ἰώνων ἀπὸ τὴν Ἀττική στὴν περιοχή τοῦ Ἄργους. Τέλος, τὸν 12ον αἰῶνα π.Χ., πάλι ἀπὸ τὴν Ἀττική ἐξεκίνησαν Ἴωνες πού πῆγαν στὴν Ἐπιδαυρία καὶ στὴν Τροιζηνία¹.

Κάθε νέο μεταναστευτικὸ ἐπίσπδιο εὐρύνει τὴ γεωγραφικὴ διασπορὰ καὶ αὐξάνει τὶς αὐτόνομες ὀντότητες πού προέρχονται ἀπὸ τὸ πρωτο-ϊωνικὸ ἔθνος. Παράλληλα, αὐτὲς οἱ ὀντότητες ὑφίστανται ἀπώλειες, ἀλλὰ καὶ προσαυξήσεις. Ἀπὸ τὴ μία μεριά, οἱ μικρὲς ὀμάδες Πρωτο-Ίώνων πού διασκορπίσθηκαν ἀνὰ τὴ Θεσσαλία καὶ τὴ Στερεὰ σύντομα περικυκλώνονται καὶ ὑποτάσσονται ἀπὸ ἄλλα ἔθνη καὶ τελικὰ ἀπορροφῶνται ἀπὸ τὰ ἴδια ἢ ἀπὸ ἄλλα, ἀκόμη μεταγενέστερα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, οἱ μεγαλύτερες συγκεντρώσεις Πρωτο-Ίώνων, κυρίως στὴν Ἀττική καὶ σὲ ὅμορες μὲ τὴν Ἀττικὴ περιοχὲς τῆς Βοιωτίας, κατὰ δεύτερο λόγο στὸν Αἰγιάλο (τὴν Ἀχαΐα τῶν ἱστορικῶν χρόνων) ἐπιβάλλονται σ' ἄλλες ἐθνικὲς ὀμάδες, προελληνικὲς καὶ ἑλληνικὲς. Παράλληλα, ὀμάδες Ἀχαιῶν, Λαπιθῶν, Ἀθαμάνων καὶ ἄλλων, πού διεισδύουν στὴν Ἀττική, ἀρχικὰ μὲν προκαλοῦν ρήξεις συνεχείας στὸν ἐκεῖ ἰωνικὸ χῶρο, τελικὰ ὅμως καὶ αὐτὲς ἐνσωματώνονται στοὺς Ἴωνες. Ἡ ἀπομονωμένη Κυνουρία θὰ προστατεύσει τοὺς ἐκεῖ ἐγκατεστημένους Ἴωνες μέχρι τοῦ ἐκδωρισμοῦ τους ἀπὸ τοὺς Ἀργεῖους.

Καθὼς διάφορες τοπικὲς πρωτο-ϊωνικὲς ὀντότητες ἀφομοιώνουν ἀλλότριες ἐθνικὲς ὀμάδες, υἱοθετοῦν στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἰδίων ἐθνικῶν ὀμάδων. Ἀλλὰ καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτὸν τὸν παράγοντα κάθε μία ἀπὸ τὶς ἴδιες ὀντότητες ἄγεται σὲ διαδικασίες πολιτισμικῶν, μὲ τὴν εὐρύτατη σημασία τοῦ ὄρου, ἀλλαγῶν, ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς οἱ ὅποιες βαθμιαῖα τὴ διαφοροποιοῦν σὲ σχέση καὶ μὲ τὸ ἀρχικὸ ἔθνος καὶ μὲ τὶς ἀδελφὲς ὀντότητες.

Ἀπὸ ὅλες τὶς κοινωνίες πού δημιουργήθηκαν συνεπείᾳ τῶν μετακινήσεων πρωτο-ϊωνικῶν ὀμάδων ἀπὸ τὸ 1900 π.Χ. καὶ ἔπειτα, μόνες ἐκεῖνες πού ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἀττική καὶ στὴν Κυνουρία ἔφθασαν ἀκμαῖες μέχρι τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ καὶ ἐξακολούθησαν νὰ ὑπάρχουν καὶ μετ' αὐτὸν.

1. Πρὸς τὸ τέλος καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ πολλοὶ Ἴωνες μετακινήθηκαν πρὸς τὴν Εὐβοία, τὴν Τροιζήνα, μάλιστα δὲ πρὸς τὶς Κυκλάδες καὶ τὴν Ἰωνία.

Ἀρκάδες

Λόγω τῆς γεωγραφικῆς θέσεως τῆς κοιτίδας τους, βόρεια ἀπὸ τὴν κοιτίδα τῶν Ἰώνων, συμπεραίνω ὅτι οἱ Πρωτο-Ἀρκάδες ἔσπευσαν νὰ κινηθοῦν πίσω ἀπὸ τοὺς Πρωτο-Ἴωνες πού ἐγκατέλειψαν τὴν Ἑσθιαιώτιδα (1900 π.Χ.). Ἴσως μίᾳ μικρῇ ὁμάδα Πρωτο-Ἀρκάδων ἀποκόπηκε κοντὰ στὸν ἄνω Πηνειὸ ἀπὸ τὸν κύριο κορμὸ τοῦ ἔθνους, πού θὰ προχωρήσει πρὸς τὰ νότια. Ἐνῶ οἱ Πρωτο-Ἀρκάδες διασχίζουν τὴ Στερεά, ἄλλη ὁμάδα τοὺς σταματάει ἐκεῖ. Οἱ πολλοὶ Πρωτο-Ἀρκάδες περνοῦν τὸν Κορινθιακὸ κόλπο καὶ καταλαμβάνουν μεγάλα τμήματα τῆς Πελοποννήσου.

Ἐξ ἀπόψεως γεωγραφικῆς διασπορᾶς, οἱ Πρωτο-Ἀρκάδες ἐμφανίζονται, κατὰ τὴ 2η χιλιετία π.Χ., συμπαγεῖς στὴν Ἀρκαδία, ἔχουν σημαντικὴ παρουσία στὴ Μεσσηνία, τὴν Τριφυλία καὶ τὴν Πισάτιδα καὶ ἀνιχνεύονται στὴν Ἑσθιαιώτιδα καὶ τὸ κέντρο τῆς Στερεᾶς¹. Οἱ πρωτο-ἀρκαδικὲς ὁμάδες πού σταμάτησαν στὴ Θεσσαλία καὶ στὴ Στερεά βρέθηκαν γρήγορα περικυκλωμένες ἀπὸ ἀλλότρια ἔθνη στοιχεῖα, προελληνικὰ καὶ ἑλληνικὰ. Ὡστόσο, ἡ ὁμάδα πού σταμάτησε στὸ κέντρο τῆς Στερεᾶς ἀναφέρεται μὲ ἐνεργὸ ρόλο ἀπὸ κείμενα πού ἀπηχοῦν ἱστορικὴ παράδοση. Ὅσον ἀφορᾷ στὰ πρωτο-ἀρκαδικὰ στοιχεῖα πού ἐγκαταστάθηκαν σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς Πελοποννήσου, τὸ ἀνάγλυφο αὐτῶν τῶν περιοχῶν ἄγει στὴν ὑπόθεση ὅτι θὰ σχημάτισαν πολυάριθμες αὐτόνομες ὀντότητες. Τὸν 14ον αἰῶνα π.Χ., οἱ αὐτόνομες ὀντότητες στὴ Μεσσηνία καὶ στὴν Τριφυλία, ὑποτάχθηκαν σ' ἓνα ἀχαικὸ κράτος, μὲ ἔδρα τὴν Πύλο. Οἱ ἀρκαδικὲς αὐτόνομες κοινότητες στὸ κέντρο τῆς Πελοποννήσου θὰ διατηρήσουν τὴν ἀνεξαρτησία τους, ἂν καὶ ἀπειλουμένη ἀπὸ τοὺς Ἀχαιοὺς τῆς Ἀργολίδος, τῆς Λακωνίας καὶ τῆς Μεσσηνίας, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς ὁμοεθεῖς τους. Ἐναντι τῶν ἰσχυρῶν Ἀχαιῶν, οἱ αὐτόνομες ἀρκαδικὲς ὀντότητες, κατὰ μέρος καὶ ὡς σύνολο, προστατεύονταν ἀπὸ τὰ ὄρη πού περιβάλλουν τὸ ὑψίπεδο. Ἐναντι ὁμοεθνῶν γειτόνων, δύο παράγοντες συντελοῦσαν στὴ διατήρηση τῶν ἀρχικῶν ἰσορροπιῶν. Ἀφ' ἑνός, τὸ ἐσωτερικὸ ἀνάγλυφο πού εὐνοοῦσε τὴν ἄμυνα τῶν δεχομένων ἐπίθεση. Ἀφ' ἑτέρου, τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἀρκαδία δὲν ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὶς ἐμπορικὲς ἀρτηρίες πού συνέδεαν ὀρισμένα ἑλλαδικὰ κέντρα μὲ τὴν Κρήτη, τὴν Κύπρο, τὴ Συρία, τὴ Φοινίκη, τὴν Αἴγυπτο, ἄρα τὶς ἀρτηρίες, διὰ τῶν ὁποίων οἱ Ἀχαιοὶ ἡγεμόνες τῆς Ἀργολίδος, τῆς Λακωνίας καὶ τῆς Μεσσηνίας συγκέντρωσαν τὰ πρῶτα πλούτη τους καὶ ἔμαθαν πῶς νὰ οἰκοδομήσουν καὶ νὰ διοικοῦν ἓνα συγκεντρωτικὸ κράτος καὶ ἓνα ἐπίσης συγκεντρωτικὸ σύστημα πρωτογενοῦς καὶ δευτερογενοῦς παραγωγῆς καὶ διακρατικοῦ ἐμπορίου.

1. Πολυάριθμοι Ἀρκάδες μετανάστευσαν μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ στὴν Κρήτη, τὴν Ἰωνία, τὴν Παμφυλία, μάλιστα στὴν Κύπρο.

Οί Πρωτο-Ἀρκαδες πού ἐγκαταστάθηκαν στήν Ἀρκαδία θά μετεξελιχθοῦν στοὺς Ἀρκαδες τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους θά μεταναστεύσουν στήν Κρήτη, τὴν Ἰωνία, τὴν Παμφυλία, τὴν Κύπρο.

Ἀχαιοὶ

Τὸ ἔθνος τῶν Ἀχαιῶν διαμορφώθηκε στὴ νότια Πελασγιώτιδα, τὴ Φθιώτιδα καὶ τὴν Ἀχαΐα Φθιώτιδα μεταξύ, περίπου, τοῦ 1900 καὶ τοῦ 1600 π.Χ. Περὶ τὸ 1600 π.Χ. θά ἐπεκταθεῖ στὴ Φωκίδα, τὴ Βοιωτία, τὴ Μεγαρίδα, τὴν Κορινθία καὶ τὴν Ἀργολίδα, ἀργότερα, περὶ καὶ μετὰ τὸ 1400 π.Χ., στὴ Λακωνία, τὴ Μεσσηνία καὶ τὴν κεντρικὴ Κρήτη, ἀκόμη ἀργότερα στὴν Τριφυλία, τὴν Πισάτιδα, τὴν Ἀχαΐα, τὴ Σικυωνία, καθὼς καὶ στὴ Ρόδο καὶ τὴν Κῶ. Ἡ ἔκταση ἀνάμεσα στὴν Ἀχαΐα Φθιώτιδα καὶ τὴ Φωκίδα δὲν καταλήφθηκε ἀπὸ τοὺς Ἀχαιοὺς, ὅταν αὐτοὶ ἔκαμαν τὸ μεγάλο ἄλμα ἕως καὶ τὴν Ἀργολίδα. Πράγματι, ὅσον ἀφορᾷ στὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ, θά τὴν κατακτήσουν περὶ τὸ 1350 π.Χ., ὅσον ἀφορᾷ στὴ Δωρίδα, εἶναι βέβαιο ὅτι ἐκεῖ ἐγκαταστάθηκε μία ἀποικία Μακεδόνων προερχομένων ἀπὸ τὴν Πίνδο καὶ στὴ συνέχεια συγκροτήθηκε τὸ δωρικὸ ἔθνος κατόπιν προσεγγίσεως αὐτῶν τῶν Μακεδόνων μὲ ἐπιχώρια στοιχεῖα. Οἱ μετὰ τὸ 1400 π.Χ. ἀχαιϊκὲς ἐπεκτάσεις πραγματοποιήθηκαν, ὄχι ἀπὸ μεταναστεύουσες φυλές, ἀλλὰ ἀπὸ κράτη μὲ ἐδαφικὴ βάση. Τὸ κράτος πού ἔδρευε στὴς Μυκῆνες προσάρτησε τὴ Σικυωνία καὶ τὴν Ἀχαΐα καὶ φαίνεται ὅτι τὸ ἴδιο ὀργάνωσε τὶς ἐπιχειρήσεις πού κατέληξαν στὴν ἴδρυση ἀχαιϊκῶν κρατῶν στὴ Λακωνία, στὴ Μεσσηνία, στὴν Κνωσὸ καὶ στὴ Ρόδο. Τὸ κράτος πού ἔδρευε στὴν Πύλο, ἐπεξέτεινε τὴν κυριαρχία του στὴν Τριφυλία καὶ τὴν Πισάτιδα.

Ὅσο περισσότερο ἀπλώνονταν οἱ Ἀχαιοί, τόσο περισσότερο διασπείρονταν. Μετὰ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰώνα π.Χ., ἐπὶ πλέον τοῦ γεγονότος ὅτι μεγάλες ἀποστάσεις παρεμβάλλονται ἀνάμεσα στοὺς Ἀχαιοὺς τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς πέραν τοῦ Αἰγαίου, καθὼς καὶ ἀνάμεσα στοὺς Ἀχαιοὺς τῆς Κρήτης καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς τῆς Ρόδου, πολλὲς ἀσυνέχειες ὑφίστανται μεταξύ τῶν Ἀχαιῶν τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας, ὄχι μόνον ἐδαφικές, ἀλλὰ καὶ σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο.

Ὡς πρὸς τὶς ἐδαφικὲς ἀσυνέχειες, διακρίνω τρεῖς διαβαθμίσεις: 1ο Μεγάλες ἐδαφικὲς ἀσυνέχειες θά χωρίζουν ἀχαιϊκοὺς πληθυσμοὺς ἕως τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ: στὴ μὲν Στερεὰ Ἑλλάδα ἡ ζώνη Ὀπουντίας Λοκρίδος - Δωρίδος - Ὀζολίας Λοκρίδος, στὴ δὲ Πελοπόννησο, ἡ ζώνη Ἡλίδος - Ἀρκαδίας - Κυνουρίας. 2ο Μικρότερες ἀσυνέχειες προέκυπταν ἀπὸ γεγονότα τριῶν κατηγοριῶν: α) οἱ προελαύνοντες Ἀχαιοὶ δὲν ἐποίκιζαν ἀπὸ ἄκρη σὲ ἄκρη τὶς χῶρες πού κατακτοῦσαν, ἀλλὰ διατηροῦσαν σημαντικοὺς ἀριθμοὺς παλαιῶν κατοίκων, εἴτε μὲ καθεστῶς ὑπο-

δούλων παραγωγικῶν δυνάμεων, εἴτε μὲ καθεστῶς ὑποτελῶν λαῶν· β) μεταξύ τῶν Ἰαχαιῶν εἰσχώρησαν ἐκ τῶν ὑστέρων ἄλλα ἑλληνικὰ στοιχεῖα· γ) ἡ μαρτυρημένη παρουσία στὴν προδωρικὴ Ἰαργολίδα στοιχείων ποῦ μιλοῦσαν ὅπως οἱ Ἀθηναῖοι δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ σὲ κατάκτηση, ἀλλὰ μᾶλλον σὲ εἴσοδο ἐργατικῶν δυνάμεων ἔπειτα ἀπὸ πρόσκληση τοῦ ἄνακτος τῶν Μυκηθῶν· Ἔο στὸ ἀρχαῖο κράτος ποῦ ὁ «Κατάλογος τῶν πλοίων» ἀναφέρει ὡς «βασιλείο τοῦ Πηλέα», τὸ κυρίαρχο κοινωνικὸ στρώμα ἀποτελεῖται ἀπὸ στοιχεῖα τριῶν ἐθνικῶν προελεύσεων: Ἰαχαιούς, Ἑλληγες καὶ Μυρμιδόνες. Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα θὰ κατοικοῦσαν ὄχι ἀνάμεικτα, ἀλλὰ χωριστά.

Ὡς πρὸς τὶς λύσεις συνέχειας ποῦ ὑπέστησαν οἱ Ἰαχαιοὶ σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο, εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ Ἰαχαιοὶ χωρίσθηκαν μὲ πολιτικὰ σύνορα σὲ πολλὰ (ἀπροσδιορίστου ἀριθμοῦ) κράτη εἴτε ἀνακτορικοῦ εἴτε ἄλλων τύπων.

Ἰαβαντες

Οἱ Ἰαβαντες ἐντοπιζοῦνται στὴ Φωκίδα, στὴν Ἰαργολίδα, μάλιστα δὲ στὴν Εὐβοία. Ὡς πρὸς τὶς χρονολογίες αὐτῶν τῶν ἐντοπισμῶν, εἶναι εὐλόγο νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι οἱ Ἰαβαντες ἐγκατέλειψαν τὴ Φωκίδα πιεζόμενοι ἀπὸ τοὺς Ἰαχαιούς, ποῦ προωθήθηκαν ἐκεῖ περὶ τὸ 1600 π.Χ., καὶ ὅτι ἀπὸ τὴ Φωκίδα μετακινήθηκαν ἄλλοι μὲν στὴν Εὐβοία, ὅπου ἔγιναν κυρίαρχοι στοιχεῖο, ἄλλοι δὲ στὴν Ἰαργολίδα, ὅπου γρήγορα ἐπικαλύφθηκαν ἀπὸ τοὺς ἐπεκτεινόμενους Ἰαχαιούς.

Μινυαί

Οἱ Μινυαί ἀνιχνεύονται πρῶτα (καὶ ἀρκετὰ νωρίς) στὴ βόρειο-ἀνατολικὴ Πελασγιώτιδα. Ἀπὸ ἐκεῖ μεταναστεύουν, κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα π.Χ., στὴ νότια Πελασγιώτιδα, μάλιστα δὲ στὴν περιοχὴ τῆς Ἰωλκοῦ, καθὼς καὶ στὴ δυτικὴ Βοιωτία. Ἀργότερα, πρὸς τὸ τέλος τῆς Ἰεποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, μία ομάδα Μινυῶν ἀπὸ τὴ Βοιωτία μετανάστευσε διὰ θαλάσσης στὸ Ταίναρο. Οἱ ἐγκαταστάσεις Μινυῶν στὴν Τριφυλία, στὴν Ἀρκαδία, στὴ Φωκίδα (;) καὶ στὴν Αἰτωλία (;) δὲν μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν. Ὡστόσο, ἡ πρώτη, φαίνεται ὅτι ἀνάγεται στὴν Ἰεποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, ἐνῶ οἱ ἄλλες μᾶλλον εἶναι μεταγενέστερες.

Αἰνιᾶνες

Οἱ Αἰνιᾶνες διαμορφώθηκαν μᾶλλον κοντὰ στὰ Τέμπη. Ἀπὸ ἐκεῖ ἐπεκτάθηκαν στὴ βόρεια Πελασγιώτιδα καὶ τὴν κάτω Περαιβία. Ἀργότερα ὅλες αὐτὲς οἱ περιοχὲς περιῆλθαν στοὺς Λαπίθες. Συνεπεία αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, ἕνα μέρος τῶν Αἰνιᾶ-

νων υποτάχθηκε στους Λαπίθες, ένα άλλο μετακινήθηκε στην άνω Περαιβία, τὸ ὑπόλοιπο μετανάστευσε. Χάρη στην παράδοση τῶν Αἰνιάνων τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς γνωρίζουμε με ἀκρίβεια τὴ διαδρομὴ καὶ τοὺς σταθμοὺς αὐτῆς τῆς μεταναστευτικῆς ὁμάδας. Στὴν ἀρχὴ ἔμεινε κοντὰ στὸν ποταμὸ Ἄψο, ἔπειτα μετακινήθηκε στὴν Κασσιωπαία, ἀπὸ ἐκεῖ μετεγκαταστάθηκε στὴν περιοχὴ τῆς Κίρρας, τέλος κατέλαβε τὴν ἄνω κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ, νικώντας τὸν ἀρχαῖο πληθυσμὸ αὐτῆς τῆς περιοχῆς.

Ἡ περίπτωση τῶν Αἰνιάνων εἶναι ἰδιότυπη ὡς πρὸς τὰ ἀκόλουθα σημεῖα: Τὸ ἀρχικὸ ἔθνος διασπᾶται σὲ τρία μέρη. Τὸ ἓνα υποτάσσεται στοὺς Λαπίθες, οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴ σειρά τους θὰ ὑποκύψουν στοὺς Θεσσαλοὺς. Τὸ δεύτερο θὰ ἀπορροφηθεῖ ἀπὸ τοὺς Περαιβοὺς. Τὸ τρίτο μετατρέπεται, ἐκ τῶν πραγμάτων, σὲ αὐτόνομη μεταναστευτικὴ ὁμάδα μετὰ «πολιτικὴ» δομὴ (διοικεῖται ἀπὸ βασιλέα) καὶ κοινωνικὴ διαστρωμάτωση (ἔχει τάξη εὐγενῶν), διατηρεῖ τὴ συνοχὴ του καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς μεταναστεύσεως καὶ εἰσέρχεται στὴν ἱστορία ὄχι ὡς τμημα ἔθνους, ἀλλὰ ὡς ἀκέραιο ἔθνος μετὰ τὸ ὄνομα *Αἰνιᾶνες*.

Λαπίθαι

Λαπίθαι ἐντοπίζονται στὴ βόρεια Πελασγιώτιδα καὶ τὴν κάτω Περαιβία, τὴν Ἀχαΐα Φθιώτιδα, τὴ Φωκίδα, τὴ Βοιωτία, τὴν Ἀττικὴ, τὴ Σικυωνία, τὴν Ἀρκαδία, τὴν Ἡλιδα.

Ἡ πολιτικὴ κοινωνία Λαπιθῶν στὴ βόρεια Πελασγιώτιδα καὶ τὴν κάτω Περαιβία ποὺ μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν «Κατάλογο τῶν πλοίων» ἀλλὰ καὶ ἡ παρουσία τους, ὡς πληθυσμοῦ, σ' αὐτὲς τὶς περιοχὲς φαίνονται νὰ χρονολογοῦνται ἀρκετὰ μετὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ 13ου αἰῶνα π.Χ.

Οἱ Λαπίθαι τῆς Ἀχαΐας Φθιώτιδος παρουσιάζονται ὡς ληστρικὸ στοιχεῖο σὲ συνδυασμὸ μετὰ γεγονότα ποὺ θὰ συνέβησαν κατὰ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνα π.Χ.

Στὴν Ἀττικὴ, ἓνας βασιλικὸς οἶκος συνδεόμενος μετὰ τὸν Αἰγέα καὶ τὸν Θησέα, μυθικοὺς ἥρωες τῶν Λαπιθῶν, ἐπικράτησε γιὰ μερικὲς δεκαετίες περὶ τὸ 1300 π.Χ. (*terminus post quem* γιὰ τὴν ἀρχὴ: μέσα τοῦ 14ου αἰῶνα, *terminus ante quem* γιὰ τὸ τέλος: μέσα τοῦ 13ου αἰῶνα).

Γιὰ ἄλλες ἐγκαταστάσεις Λαπιθῶν, στὴ Φωκίδα, στὴ Βοιωτία, στὴ Σικυωνία, στὴν Ἀρκαδία, στὴν Ἡλιδα, δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ γνωρίζουμε ἂν εἶναι ἀρχαιότερες τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ἢ συνδέονται μετὰ τὶς μετακινήσεις πληθυσμῶν ποὺ συνέβησαν πρὸς τὸ τέλος καὶ μετὰ τὸ τέλος αὐτῆς τῆς ἐποχῆς.

Βάσει τῶν δεδομένων ποὺ διαθέτουμε λοιπὸν οἱ Λαπίθαι ἐμφανίζονται παρόντες στὴν Ἀχαΐα Φθιώτιδα περὶ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνα π.Χ., στὴν Ἀττικὴ, τὸ νο-

ρίτερο, τὴν ἴδια χρονολογία, στὴ βόρεια Πελασγιώτιδα καὶ τὴν κατώτερη Περαιβία μετὰ τὴν ἀρχὴ τοῦ 13ου αἰώνα, ἐπὶ πλέον δὲ μένει ἄγνωστη ἡ χρονολογία κατὰ τὴν ὁποία ἔφθασαν Λαπίθαι στὴ Φωκίδα, τὴ Βοιωτία, τὴ Σικυωνία, τὴν Ἀρκαδία καὶ τὴν Ἥλιδα.

Ἐν ὄψει τῶν ὡς ἄνω κενῶν ποῦ ἐμφανίζει ὁ φάκελος τῶν Λαπιθῶν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ σχηματίσουμε μία ἰδέα γιὰ τὴ διαδρομὴ καὶ τὶς φάσεις τῶν μεταναστευτικῶν κινήσεων αὐτοῦ τοῦ ἔθνους.

Βοιωτοὶ

Οἱ Βοιωτοί, προερχόμενοι ἀπὸ τὸ ὄρος Βοῖον, ἐντοπίζονται στὴ Θεσσαλιώτιδα, πιθανότατα κατὰ τὸν 12ον αἰώνα π.Χ. Ἀπὸ ἐκεῖ θὰ μεταναστεύσουν, μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ στὴ Βοιωτία.

Ἀθαμᾶνες

Ἀθαμανικὲς ὀμάδες μετακινήθηκαν, λίγο πρὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, ἀπὸ τὴν Ἀθαμανία πρὸς τὴν Ἀχαΐα Φθιώτιδα, τὴν Οἰταία, τὴ Βοιωτία, τὴν Ἀττική.

Ἐπομένως τὸ ἀρχικὸ ἀθαμανικὸ ἔθνος κατατμήθηκε μέσα σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα σὲ πέντε χῶρες.

Σὲ γενικὲς γραμμὲς, οἱ μεταναστεύσεις τῶν ἐλληνικῶν ἐθνῶν μεταξὺ τοῦ 1900 καὶ τοῦ 1100 π.Χ. ἐμφανίζουν μεγάλη ποικιλία ὡς πρὸς τὶς διαδρομὲς, τὶς κατευθύνσεις, τὶς φάσεις καὶ τοὺς ρυθμοὺς τῶν μετακινήσεων ἢ κατακτήσεων κάθε ἔθνους.

Οἱ μεταναστεύσεις τῶν Ἰώνων, τῶν Ἀρκάδων καὶ τῶν Ἀχαιῶν προσέλαβαν τὶς μεγαλύτερες γεωγραφικὲς διαστάσεις. Οἱ μετακινήσεις τῶν Μινυῶν, τῶν Φλεγύων, τῶν Λαπιθῶν, τῶν Ἀβάντων καὶ τῶν Αἰνιάνων μποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν μέτριες. Οἱ μεταναστεύσεις τῶν Ἀθαμάνων καὶ τῶν Βοιωτῶν φαίνονται γραμμικὲς.

Τὰ πιὸ πολλὰ ἀπὸ τὰ μετακινήθέντα ἔθνη διασπάρθηκαν γεωγραφικὰ καὶ διασπάσθηκαν ὀργανικὰ σὲ ποικίλους βαθμοὺς σὲ συνάφεια μὲ τὶς μετακινήσεις τους ἢ καὶ ἐξ αἰτίας αὐτῶν. Λίγα ἔθνη δὲν διασκορπίσθηκαν γεωγραφικὰ καὶ δὲν διασπάσθηκαν ὀργανικὰ, μολοντὶ μετακινήθηκαν. Συγκεκριμένα ἡ ὀμάδα τῶν Αἰνιάνων, ποῦ μετανάστευσαν ἀπὸ τὴ βόρεια Θεσσαλία διὰ τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Φωκίδος, στὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ, καὶ οἱ Βοιωτοί, ποῦ μετανάστευσαν ἀπὸ τὸ ὄρος Βοῖον στὴ Θεσσαλιώτιδα.

Ἡ γεωγραφικὴ διασπορὰ ἐνὸς ἔθνους συμβάδισε μὲ τὴν ἐγκατάσταση τμημάτων του σὲ διάφορες περιοχὲς ἀπομακρυσμένες μεταξύ τους. Ἡ ὀργανικὴ διάσπαση ἐνὸς ἔθνους συμβάδισε μὲ τὴ δημιουργία αὐτονόμων τμημάτων του, ἰδίως κατὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν μεταναστευτικῶν κινήσεων.

Ἡ γεωγραφικὴ διασπορὰ ἔθνους εἶναι φαινόμενο παρατηρήσιμο ἐπάνω στὸν χάρτη. Ἀντίθετα, ἡ δημιουργία αὐτονόμων τμημάτων ἔθνους δὲν ὑπόκειται σὲ παρατήρηση, οὔτε ἄλλως μαρτυρεῖται. Μᾶς ἐπιβάλλεται ὅμως νὰ τὴν εἰκάζουμε ὡς προῖόν διαφωνίας στὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς ὀντότητας περὶ τοῦ πρακτέου ἐν σχέσει μὲ μεταναστευτικὴ κίνηση. Ἡ ἐν λόγω ὀντότης, ἀπὸ μία ὀπτικὴ γωνία, ἦταν ἀρχικὰ μὲν τὸ ἀδιαίρετο ἔθνος, ἀργότερα δὲ ἓνα ἀπὸ τὰ αὐτονομηθέντα τμήματά του. Ἀπὸ μία ἄλλη ὀπτικὴ γωνία, ἡ ἐν λόγω ὀντότης μποροῦσε εἴτε νὰ διανύει ἀκόμη ἓνα στάδιο προπολιτικῆς κοινωνίας εἴτε νὰ διαθέτει πολιτικὴ δομὴ. Τέλος, ἀπὸ μία τρίτη ὀπτικὴ γωνία, ἡ ἐν λόγω ὀντότης μποροῦσε νὰ εἶναι εἴτε νομαδική, εἴτε μεταναστευτικὴ, εἴτε ἐγκατεστημένη. Μία ἐγκατεστημένη ὀντότης ἀγόταν σὲ ὀργανικὴ διάσπαση, ὅταν ἓνα μέρος της ἔμενε, ἐνῶ ἓνα ἄλλο ἔφευγε. Μία νομαδικὴ ἢ μεταναστευτικὴ ὀντότητα ἀγόταν σὲ ὀργανικὴ διάσπαση, ὅταν ἓνα μέρος της ἀποφάσιζε νὰ ἐγκατασταθεῖ κάπου, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο προχωροῦσε, ἢ ὅταν δύο ἢ περισσότερα μέρη της ἐπαιρναν διαφορετικούς δρόμους.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΟΙ ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΡΟΓΕΝΕΣΤΕΡΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΕΝΕΣΗ ΚΑΙ ΤΙΣ ΚΙΝΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΘΝΩΝ

Μετὰ τὴν περιληπτικὴ ἔκθεση τῶν πορισμάτων μου γιὰ τὶς μεταναστεύσεις, τὴ γεωγραφικὴ διασπορὰ καὶ τὶς ὀργανικὲς διασπάσεις ἐθνῶν, θεωρῶ σκόπιμο νὰ σκιαγραφήσω τὰ πλαίσια, μέσα στὰ ὅποια κινήθηκε ἡ προγενέστερη ἔρευνα καὶ τὶς ἀπόψεις πού ἐπικράτησαν σ' αὐτὴν ὡς πρὸς τὴ γένεση καὶ τὶς κινήσεις τῶν ἐλληνικῶν ἐθνῶν.

Ὅπως σημειώθηκε ἤδη, ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ μέχρι προσφάτως ἐπικράτησε ἡ ἰδέα ὅτι οἱ Πρωτο-Ἕλληνες χωρίσθηκαν σὲ κλάδους στοὺς ὁποίους ἀνταποκρίνονται τὰ ἐθνικὰ ὀνόματα *Αἰολεῖς*, *Ἀχαιοί*, *Ἴωνες*, *Δωριεῖς* καὶ τὰ ὀνόματα διαλέκτων αἰολικῆ, ἀχαικῆ, ἰωνικῆ καὶ δωρικῆ.

Οἱ σχετικὲς ἔρευνες, μετὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστημονικῆς γλωσσολογίας, προόδευσαν ὄχι μόνον ἐμπλουτιζόμενες, ἀλλὰ καὶ ὀδηγούμενες ἀπὸ κορυφαίους γλωσσολόγους ἐπιδιδομένους στὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν διαλέκτων.

Πρὸ τοῦ 1953, πηγές πληροφοριῶν γιὰ φαινόμενα χαρακτηριστικὰ ἑλληνικῶν διαλέκτων ἦσαν παντὸς εἴδους κείμενα, γραμματειακὰ καὶ ἐπιγραφικὰ, ὅλα γραμμέ- να ἀπὸ τὸ 760 π.Χ. καὶ ἔπειτα. Χάρη στὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς Γραμμικῆς Β, πού δημοσιεύθηκε τὸ 1953, προστέθηκαν στὶς πηγές κείμενα γραμμένα ἀπὸ τὸ 1370 ἕως τὸ 1200 π.Χ.¹ Ὡς πρὸς τὶς μεθόδους σημειώθηκαν πρόοδοι καὶ στὸ στενὸ πεδίο τῆς ἑλληνικῆς διαλεκτολογίας καὶ στὸ εὐρύτερο τῆς γλωσσολογίας ἐν γένει. Στὸ πεδίο τῆς ἑλληνικῆς διαλεκτολογίας, σημειώθηκε τομὴ τὸ 1952 ἀπὸ τὴ δημοσίευση σημαντικοῦ δοκιμίου πού ὑπέδειξε τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους, ὅταν ἀνιχνεύεται ἡ ἱστορία τῆς γενέσεως τῶν διαλέκτων καὶ τῶν μετὰ τὴ γένεσή τους ἀμοιβαίων σχέσεων, πρέπει νὰ δίνεται προσοχὴ στὸ ἐὰν τὰ κατὰ περίπτωσιν διαλεκτικὰ φαινόμενα εἶναι ἀρχαῖσμοι ἢ νεωτερισμοὶ ἢ ἐκλογές μετὰξὺ παραλλήλων φαινομένων, γιὰτὶ οἱ ἀρχαῖσμοί, οἱ νεωτερισμοὶ καὶ οἱ ἐκλογές δὲν ὀδηγοῦν στὰ ἴδια συμπεράσματα, κατὰ συνέπεια δὲ νὰ ἐρευνᾶται κάθε φαινόμενο ἐὰν συνιστᾷ ἀρχαῖσμό, νεωτερισμὸ ἢ ἐκλογή².

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν γιὰ τὶς ἀρχαῖες ἑλληνικὲς διαλέκτους ἀναπτύχθηκαν πολλὲς ἀπόψεις ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἐξέλιξή τους κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ. Τὶς δύο τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 20οῦ αἰῶνα μ.Χ. ἐπικράτησαν δύο ἀπὸ αὐτές.

Κατὰ τὴν πρώτη ἀποψη, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀνέπτυξε στὸ ἐσωτερικὸ της, κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, τέσσερις διαλέκτους: 1) τὴν ἰωνικὴν, 2) τὴν ἀρκαδικὴν ἢ «ἀρχαῖκήν»³, 3) τὴν αἰολικὴν καὶ 4) τὴ «δυτικὴν». Στὴν ἰωνικὴ ἀποδόθησαν τὰ γνωρίσματα πού εἶναι κοινὰ στὴν ἱστορικὴ ἰωνικὴ, στὴ γλῶσσα τῆς ἐπικτῆς ποιήσεως καὶ στὴν ἀττικὴν, μὲ τὸ σκεπτικὸ ὅτι τὰ ἰδιαιτέρως γνωρίσματα τῆς ἱστορικῆς, ἰωνικῆς καὶ τῆς ἀττικῆς ἀναπτύχθηκαν μετὰ τὸ τέλος, περὶ τὸ 1000 π.Χ., τῶν μεταναστεύσεων ἀπὸ τὴν Ἀττικὴν (χώρο τῆς ἀττικῆς) στὴν Εὐβοία, στὶς Κυκλάδες καὶ τὴν Ἰωνία (χώρους τῆς ἰωνικῆς). Μὲ ἀνάλογο σκεπτικὸ ἀποδόθησαν στὴν ἀρκαδικὴ τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ τὰ γνωρίσματα πού εἶναι κοινὰ στὴν ἱστορικὴ ἀρκαδικὴ, στὴν κυπριακὴ καὶ στὴν παμφυλικὴ, καὶ στὴν αἰολικὴ τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ τὰ γνωρίσματα πού εἶναι κοινὰ στὴν πέραν τοῦ Αἰγαίου ἱστορικὴ αἰολικὴ καί, ἐν μέρει, στὴ θεσ-

1. Κατωτέρω, σελ. 351.

2. F. R. Adrados, *La dialectologia griega como fuente para el estudio de las migraciones indoeuropeas en Grecia* (Acta Salmaticensia, Filosofia y Letras, V 3), 1952.

3. Ἡ ἀρκαδικὴ τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ταυτίσθηκε μὲ τὴ γλῶσσα τῶν προϊστορικῶν Ἀχαιῶν, μὲ τὸ εὐρύτερο περιεχόμενο πού ἔχει αὐτὸ τὸ ἐθνωνύμιο στὰ ὀμηρικὰ ἔπη, βάσει μὴ ἀποδεικτικῶν ἐπιχειρημάτων. Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 221 (σημ. 2), πρβλ. 220 (σημ. 7).

σαλική και τῆ βοιωτικῆ. Ἡ «δυτικὴ» τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ ἀποκαταστάθηκε βάζει τῶν κοινῶν γνωρισμάτων τῆς δωρικῆς, τῆς λοκρικῆς, τῆς φωικῆς, τῆς αἰτωλικῆς, τῆς ἀκαρνανικῆς, τῆς ἡλεικῆς, τῆς ἀχαϊκῆς (στὴ Β. Πελοπόννησο) καί, ἐν μέρει, τῆς θεσσαλικῆς καὶ τῆς βοιωτικῆς (H. W. Smyth, 1886 καὶ ἔπειτα, O. Hoffmann, 1888, H. Hirt, 1907, A. Fick, 1911 καὶ ἔπειτα, A. Meillet, 1913 καὶ ἔπειτα). Οἱ γλωσσολόγοι μιλοῦσαν ἐπίσης γιὰ Ἴωνες, Ἀχαιοὺς, Αἰολεῖς καὶ Δωριεῖς, ποὺ ταύτιζαν, κατὰ τὴν ἴδια σειρὰ, μὲ τοὺς χρῆστες τῆς ἰωνικῆς, τῆς ἀρκαδικῆς, τῆς αἰολικῆς καὶ τῆς δωρικῆς, τῆς τελευταίας ὑπαγομένης στὴν εὐρύτερη «δυτικὴ» διάλεκτο, ἀκολουθοῦμενοι ἀπὸ ἱστορικούς, φιλόλογους καὶ ἀρχαιολόγους.

Ἡ δευτέρη ἀπὸ τὶς ἐπικρατήσασες ἀπόψεις περιόρισε τὶς ἀρχικὲς διαλέκτους τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας σὲ τρεῖς, ὑπάγοντας τὴν ἀρκαδικὴ ἢ «ἀχαϊκὴ» καὶ τὴν αἰολικὴ τῆς προηγούμενης σὲ μία ἀρχικὴ διάλεκτο ποὺ ὀνόμασε «ἀχαϊκὴ» (διαιρουμένη σὲ «βόρεια ἀχαϊκὴ» καὶ «νότια ἀχαϊκὴ») ἢ «αἰολικὴ» (διαιρουμένη σὲ «βόρεια αἰολικὴ» καὶ «νότια αἰολικὴ») ἢ «κεντρικὴ» (O. Hoffmann, 1891/1893, 1911, A. Thumb, 1905, 1909, P. Kretschmer, 1907/1909 καὶ ἔπειτα, F. Bechtel, 1921 καὶ ἔπειτα, E. Kieckers, 1932, A. Tovar, 1944, Schrerer 1959). Καὶ αὐτῆς τῆς ἀπόψεως οἱ πατέρες μιλοῦσαν, κατ' ἐπέκταση, καὶ μὲ ὄρους μὴ γλωσσολογικούς, ἀλλὰ ἱστορικούς, ἀναφερόμενοι σὲ Ἀχαιοὺς, Αἰολεῖς, Ἴωνες, ἐνῶ ἱστορικοί, φιλόλογοι καὶ ἀρχαιολόγοι ἐνίσχυναν τὴν ἴδια ἄποψη μὲ δικά τους ἐπιχειρήματα.

Ἡ ἀνάμειξη αἰολικῶν καὶ «δυτικῶν» διαλεκτικῶν στοιχείων στὴ θεσσαλικὴ καὶ στὴ βοιωτικὴ, ἐρμηνεύθηκε ἀπὸ τὶς δύο ὡς ἄνω σχολές μὲ τὴν ὑπόθεση ὅτι τὰ αἰολικὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα θὰ ἀνάγονταν σὲ κατάλοιπα τοῦ κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Βοιωτίας, ἐνῶ τὰ «δυτικὰ» διαλεκτικὰ στοιχεῖα θὰ μεταφέρθηκαν ἀπὸ τοὺς κατακτητὲς Θεσσαλοὺς καὶ Βοιωτοὺς¹. Αὐτὴ ἢ ὑπόθεση ἐφαρμόσθηκε εὐρύτατα στὴ μελέτη τῆς ἱστορίας τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν διαλέκτων, κάνοντας χρῆση τῶν ἐνοιῶν: «ὑπόστρωμα» καὶ «ἐπίστρωμα» γιὰ τὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα, ἀντιστοίχως, τῶν ὑποταχθέντων καὶ τῶν κατακτητῶν.

Ἡ ἔννοια τοῦ ὑποστρώματος χρησιμοποιοῦντο ἐπίσης σὲ διάφορες περιπτώσεις ὅπου παρατηροῦνται, ἔστω καὶ σποραδικῶς, χαρακτηριστικὰ μιᾶς διαλέκτου ἔξω ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς. Τέτοια εἶναι κυρίως (1) μερικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἰωνικῆς - ἀττικῆς στὴ Θεσσαλία, στὸ κέντρο τῆς Στερεᾶς, στὴν Ἀρκαδίαν· (2) μερικὰ χαρα-

1. Σύμφωνα μὲ μία ἄλλη ὑπόθεση, ἡ βοιωτικὴ καὶ ἡ θεσσαλικὴ σχηματίσθηκαν σὲ περιοχὴ ὅπου διασταυρώθηκαν ἰσόγλωσσες προερχόμενες οἱ μὲν ἀπὸ περιοχὴ ὅπου σχηματιζόταν ἡ αἰολικὴ οἱ δὲ ἀπὸ περιοχὴ ὅπου σχηματιζόταν ἡ δυτικὴ ἢ βορειοδυτικὴ (A. Meillet, 1913).

κτηριστικά τῆς ἀρκαδικῆς περὶ τὴν Ἀρκαδία· (3) μερικὰ χαρακτηριστικά τῆς αἰολικῆς σὲ περιοχὲς τῆς Στερεᾶς, ἐπὶ πλεόν τῆς Βοιωτίας, καθὼς καὶ σὲ περιοχὲς τῆς Πελοποννήσου.

Ἡ χρῆση τῶν ἐννοιῶν τοῦ ὑποστρώματος καὶ τοῦ ἐπιστρώματος συμβάδισε μὲ τὴ διαμόρφωση τῆς ὑποθέσεως ὅτι οἱ Ἕλληνες εἰσῆλθαν στὴν Ἑλλάδα σὲ τρία κύματα: πρῶτοι οἱ χρῆστες τῆς ἰωνικῆς, δεῦτεροι οἱ χρῆστες τῆς «κεντρικῆς» καὶ τελευταῖοι οἱ χρῆστες τῆς «δυτικῆς» (P. Kretschmer καὶ μερικοὶ ἄλλοι γλωσσολόγοι, καθὼς καὶ πολλοὶ ἱστορικοὶ, ἀρχαιολόγοι καὶ φιλόλογοι).

Μέσα σὲ δύο χρόνια, τὸ 1952 καὶ τὸ 1953, σημειώθηκαν ρηξικέλευθες τομὲς στὴν ἱστορία τῶν ἐρευνῶν πού ἀφοροῦν στὴν ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας καὶ τῶν διαλέκτων τῆς χάρη σὲ δύο νέες θεωρίες γιὰ γένεση αὐτῶν τῶν διαλέκτων καί, τέλος, στὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς Γραμμικῆς Β. Ὅλες αὐτὲς ἐμφανίζου καὶ ἄλλη ρήξη μὲ τὶς προγενέστερες, ὡς πρὸς τὸ ὅτι εἶναι καθαρὰ γλωσσολογικές.

Ἡ πρώτη ἀπὸ τὶς νέες θεωρίες διατηρεῖ τὴν ἰδέα ὅτι ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ γλώσσα διαφοροποιήθηκε σὲ διαλέκτους πρὶν εἰσχωρήσει ἀπὸ τὴν Πίνδο στὴν ἐλλαδικὴ χερσόνησο, ὑποστηρίζει ὅμως ὅτι αὐτὴ ἡ διαδικασία ἔγινε ὡς ἐξῆς: 1) Τὸ ἀνατολικὸ μέρος τῶν ἐλληνοφῶνων ἀνέπτυξε γλωσσικούς νεωτερισμούς, τὸ δυτικὸ διατήρησε ἀναλλοίωτὴ τὴ γλώσσα, ἐνῶ ἕνας ἐνδιάμεσος χῶρος ἐν μέρει νεωτέρισε καὶ ἐν μέρει ἀρχαίσε. Στὸ ἀνατολικὸ μέρος γεννήθηκε ἡ «ἀνατολικὴ διάλεκτος», στὸ δυτικὸ μέρος γεννήθηκε ἡ «δυτικὴ» διάλεκτος, στὸν ἐνδιάμεσο χῶρο γεννήθηκαν ἡ θησαυλικὴ καὶ ἡ βοιωτικὴ· 2) Ἡ «ἀνατολικὴ» χωρίσθηκε σὲ ἰωνικὴ καὶ αἰολικὴ. Ἡ ἰωνικὴ, πού πρῶτὴ εἰσχώρησε στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο, ἀνέπτυξε δικούς τῆς νεωτερισμούς, περισσότερους ἀπὸ τοὺς διαφορετικούς νεωτερισμούς τῆς αἰολικῆς. Στὸ μεταίχμιο τῆς ἰωνικῆς καὶ τῆς αἰολικῆς διαμορφώθηκε ἡ ἀρκαδικὴ, ἡ ὁποία ἀπὸ τὴ μία μεριά προσεγγίζει τὴν ἰωνικὴν, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη κλίνει πρὸς τὴν αἰολικὴν· 3) Ἡ «δυτικὴ» ἄρχισε νὰ ἐξελίσσεται ἀργότερα, ἀναπτύσσοντας δικούς τῆς νεωτερισμούς (F. R. Adrados, 1952).

Ἡ δευτέρα ἀπὸ τὶς νέες θεωρίες, ἡ ὁποία δόθηκε πρὸς δημοσίευση πρὶν ἀπὸ τὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς Γραμμικῆς Β, ἀλλὰ δημοσιεύθηκε ἀργότερα, εἶναι ἡ πρῶτὴ πού μεταφέρει τὸν χῶρο τῆς διαφοροποιήσεως τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας σὲ διαλέκτους μέσα στὴν Ἑλλάδα. Ἐκεῖ ἡ ἐλληνικὴ ἀρχικὰ τριχοτομήθηκε σὲ «ἀνατολικὴ», «αἰολικὴ» καὶ «δυτικὴ». Οἱ Ἀχαιοὶ μιλοῦσαν τὴν «αἰολικὴν». Ἀργότερα ἡ «ἀνατολικὴ» διασπάσθηκε στὴν ἰωνικὴ-ἀττικὴ καὶ στὴν ἀρκαδο-κυπριακὴ. Πιὸ πολὺ χαρακτηριστικὰ τῆς «αἰολικῆς» διατήρησε ἡ θησαυλικὴ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, καὶ μάλιστα ἡ παραλλαγή τῆς πού μιλοῦσαν στὴ *Θησσαλιώτιδα*. Καὶ ἡ λεσβιακὴ προ-

ἤλθε ἀπὸ τὴν αἰολική, ἀλλὰ ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ αὐτὴν ὑφισταμένη ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴν ἰωνική (W. Porzig, 1952/1954).

Καὶ οἱ δύο νέες θεωρίες καὶ ἐκείνη ἀπὸ τὶς παλαιῆς πού ἐπικρατοῦσε μέχρι καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς δεκαετίας τοῦ 1950 παραμερίσθηκαν ἀπὸ τὰ νέα δεδομένα πού προσκόμισε ἡ ἀποκρυπτογράφηση τῆς Γραμμικῆς Β. Γενικά ἀναγνωρίζεται ὅτι ἡ διάλεκτος τῶν κειμένων σὲ Γραμμικὴ Β παρουσιάζει, ἀπὸ τὴ μία μεριά, φαινόμενα πού δὲ συνεχίζονται σὲ καμία ἀπὸ τὶς διαλέκτους τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὀρισμένα ἄλλα φαινόμενα πού συνεχίζονται εἴτε στὴν ἀρκαδο-κυπριακή, εἴτε στὴν αἰολική, εἴτε στὴν ἀρκαδο-κυπριακή καὶ τὴν ἰωνική-ἀττική, εἴτε στὴν ἀρκαδο-κυπριακή καὶ τὴν αἰολική, εἴτε στὴν ἰωνική-ἀττική καὶ τὴν αἰολική, εἴτε στὴν ἀρκαδο-κυπριακή, τὴν ἰωνική-ἀττική καὶ τὴν αἰολική. Ἐλάχιστοι ὑποστήριξαν ὅτι ἡ διάλεκτος τῆς Γραμμικῆς Β ἐμφανίζει καὶ μερικὰ δικά της χαρακτηριστικά. Ἀπὸ τὶς ὡς ἄνω παρατηρήσεις καὶ ἐκτιμήσεις προέκυψαν διάφορες ἀπόψεις ὡς πρὸς τὴ θέση τῆς διαλέκτου τῆς Γραμμικῆς Β ἔναντι τῶν διαλέκτων τῆς ἐπόμενης χιλιετίας¹ καὶ ἐπίσης διάφορες ὑποθέσεις ὡς πρὸς τὴν κατάσταση τῶν διαλεκτικῶν διαφοροποιήσεων τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας πρὸ ἐνὸς χρονικοῦ ὀρίου πού τοποθετεῖται στὸ ἔτος 1200 π.Χ., ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐπιγράτησαν οἱ ἐξῆς τρεῖς:

I) Ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα χωρίσθηκε πρὸ τοῦ 1200 π.Χ. σὲ δύο διαλέκτους: (1) τὴ «νότια ἐλληνική» καὶ (2) τὴ «βόρεια ἐλληνική». Μετὰ τὸ 1200 π.Χ. θὰ χωρισθοῦν ἡ μὲν πρώτη σὲ ἀρκαδο-κυπριακή καὶ ἰωνική-ἀττική, ἡ δὲ δευτέρα σὲ δωρική καὶ αἰολική. Τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς αἰολικῆς θὰ συνεχισθοῦν στὴ θεσσαλικὴ καὶ τὴ βοιωτικὴ, γιὰτὶ ἡ λεσβιακὴ θὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ αἰολικὴ, ἐπηρεαζομένη ἀπὸ τὴν ἰωνική (E. Risch, 1955 καὶ ἔπειτα).

II) Ἡ ἐλληνικὴ γλώσσα χωρίσθηκε πρὸ τοῦ 1200 π.Χ. σὲ τρεῖς διαλέκτους: (1) τὴ «μυκηναϊκὴ ἢ ἀνατολικὴ ἐλληνική», (2) τὴν αἰολικὴ, καὶ (3) τὴ δωρική (J. Chadwick, 1956, καὶ ἔπειτα, P. Chantraine, 1958 καὶ ἔπειτα).

III) Ἡ ἐλληνικὴ χωρίσθηκε ἀρχικά σὲ δύο διαλέκτους: (1) τὴ «δυτικὴ ἐλληνική» καὶ (2) τὴν «ἀνατολικὴ ἐλληνική». Ἡ δευτέρα χωρίσθηκε σὲ αἰολικὴ καὶ μυκηναϊκὴ. Ἀπὸ τὴ μυκηναϊκὴ θὰ προέλθουν μετὰ τὸ 1200 ἡ ἀρκαδο-κυπριακὴ καὶ ἡ ἰωνική-ἀττική. Ἡ τελευταία ὅμως θὰ διαφοροποιηθεῖ πολὺ γρήγορα ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς «δυτικῆς ἐλληνικῆς» (J. Chadwick, 1975).

1. Ἀνωτέρω, σελ. 221 κ.έ.

R É S U M É

Aperçu de recherches sur les *ethnè* grecs à l'âge du Bronze. Partie III.

Suite de la communication présentée aux séances du 18 octobre et du 15 novembre. Aujourd'hui, nous procédons à une synthèse des nos conclusions en trois parties.

1. Constats d'ordre général (pp. 322-324).

Tous les vingt-cinq *ethnè* que nous avons étudiés se présentent comme groupes autonomes. D'autre part, tous ensemble composent une entité plus large, celle qui, aux temps historiques, va répondre au nom *Ἑλληνες*, alors que, dans les poèmes homériques, porte alternativement trois noms: *Ἀχαιοί*, *Δαναοί*, *Ἀργεῖοι*.

L'ancienne idée, reprise aux temps modernes, selon laquelle les anciens Grecs se diviseraient en quatre branches, désignées des noms *Ἴωνες*, *Δωριεῖς*, *Αἰολεῖς* et *Ἀχαιοί*, ne se laisse pas confirmée par les données que nous avons étudiées. D'où nous partageons la vue que cette idée, loin de répondre à la réalité, a été façonnée aux alentours de 700 avant J.-C. Du reste, tant le sens que les divers contenus que le nom *Αἰολεῖς* aura aux temps historiques ne répondent pas au sens et au contenu que ce nom a eu avant la fin de l'âge du Bronze.

Nos recherches s'opposent également à la vue moderne qui rapproche les Arcadiens des Achéens.

2. Conclusions par unités géographiques (pp. 325-335).

En passant en revue les pays ou groupes de pays helladiques, nous évoquons les *ethnè* ou fragments d'*ethnè* que nous avons pu y localiser et, le cas échéant, la date de leur présence à ces mêmes lieux.

3. Conclusions par *ethnè* (pp. 339-347).

En passant en revue les divers *ethnè*, nous tâchons à reconstituer leurs mouvements et, le cas échéant, leur fragmentation

Annexe (pp. 347-351).

Nous évoquons les principales hypothèses modernes au sujet de la formation des *ethnè* grecs et de leurs mouvements à l'âge du Bronze.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 31ΗΣ ΜΑΪΟΥ 2001

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΟΝΟΜΗ

Σκέψεις για τὸ ἄβατο τοῦ Ἁγίου Ὀρους, ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Παύλου Μ. Μυλωνᾶ.

Τις τελευταῖες ἡμέρες ἀνακινεῖται ἐκ νέου τὸ θέμα τοῦ Ἀβάτου τοῦ Ἁγίου Ὀρους. Μάλιστα ἐπιδεικνύεται ὡς ζήτημα ποῦ δῆθεν προσβάλλει τὸν κανόνα τῆς δημοκρατικῆς ἰσότητος τῶν φύλων.

Ὁ ὁμιλῶν, δὲν εἶναι, δυστυχῶς, οὔτε θεολόγος, οὔτε νομομαθής, καὶ ζητεῖ συγγνώμη ἀπὸ τὴν Ὀλομέλεια τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν διότι ἐπωμίζεται μίᾳ πρωτοβουλία ποῦ, ἐνδεχομένως, δὲν τοῦ ἀντιστοιχεῖ.

Τὰ λεξικά μᾶς διδάσκουν ὅτι ἄβατον εἶναι τμημα ναοῦ ἢ διακεκριμένος τόπος, ὅπου δὲν ἐπιτρέπεται ἢ εἴσοδος παρὰ μόνον εἰς τοὺς ἱερεῖς ἢ εἰς τοὺς μεμνημένους.

Τὸ ἄβατον εἶναι ἔννοια ἀρχαιοτάτη καὶ γνωρίζομε ὅτι ἴσχυε σὲ ἀρχαῖες θρησκείες, ὅπως στὴν Αἴγυπτο καὶ στὴν Ἑλλάδα, ὅπου εἶχε ἐφαρμογή, π.χ. στὴν Ἐλευσίνα, στὰ Ἀσκληπιεῖα καὶ ἄλλους καθγιασμένους χώρους.

Ἄβατον, εἶναι ἐπίσης, εἰδικὸς μοναστικὸς θεσμὸς ποῦ ἀποκλείει τὴν εἴσοδο ἀτόμων τοῦ ἐτέρου φύλου, εἰς μονὰς ἀνδρῶν ἢ γυναικῶν, ἀντιστοίχως.

Εἰδικῶς γιὰ τὸ Ἁγιον Ὄρος, ὁ θεσμὸς τοῦ ἀβάτου προέκυψε αὐτομάτως, ὅταν, κατὰ τοὺς 8ο καὶ 9ο αἰῶνες, ἄρχισαν νὰ συρρέουν ἀναχωρητὲς εἰς τὴν τότε ἀκατοίκητη Χερσόνησο. Ὁ ἄγραφος αὐτὸς θεσμὸς ἐπισημοποιήθηκε, ἤδη ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 10ου αἰῶνα, μὲ τὰ Τυπικά τῶν Μονῶν καὶ ἄλλα ἐπίσημα νομικά ἔγγραφα, ποῦ ἀπαγορεύουν τὴν εἴσοδο στὰ μοναστήρια καὶ σὲ ὅλη τὴν ἐπικράτεια τοῦ Ἁθῶ, στίς γυναῖκες, στὰ θήλαζ ζῶα, στοὺς ἀγένειους ἄνδρες καὶ εὐνούχους, ὅπως καὶ εἰς μὴ συνοδευόμενους παῖδες.

Οἱ θεσμοὶ αὐτοὶ περιέχονται στὸν *Καταστατικὸ Χάρτη τοῦ Ἁγίου Ὀρους*, δηλαδὴ στὸ ΣΥΝΤΑΓΜΑ τοῦ Ἁγίου Ὀρους, τὸ ὁποῖο ἔχει λάβει τὴν ὀριστικὴ κα-

Οιέρωση και έγγύηση του Ἑλληνικοῦ Κράτους, με τὴν ἀναγραφή του στὸ ἄρθρο 105 τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος, ἀλλὰ καὶ στὰ κείμενα τῆς Συνθήκης τοῦ Ἀμστερδαμ, τοῦ ἔτους 1999.

Πέραν αὐτῶν τῶν νομικῶν καὶ ἐπισήμων θέσεων, ὁ ὀμιλῶν θέτει στὸν ἑαυτὸ του μερικὰ ἀπλὰ ἐρωτήματα:

1. — Ποιοὶ εἶναι αὐτοὶ οἱ ἅγιοι ἄνθρωποι ποὺ ἔχουν αὐτο-εξορισθεῖ ἐπάνω στὸ βουνὸ καὶ τοὺς ὁποίους ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς με σεβασμὸ καὶ θαυμασμὸ ἔχει βαφτίσει ὡς: *Μοναχοὺς, Ἀσκητές, Ἀναχωρητές, καὶ Ἐρημίτες*; Ἡ λέξη Μοναχὸς τί θέλει νὰ πεῖ; Δὲν μαρτυρεῖ μιὰ ἐπιθυμία, μιὰ βούληση γιὰ αὐτο-απομόνωση καὶ αὐτο-συγκέντρωση; Γιὰ μελέτη καὶ ἐμβάθυνση; Δὲν εἶναι αὐτονόητο ὅτι ὑπάρχει —καὶ θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχει— ὡς φυσιολογικὸ καὶ δημοκρατικὸ αἴτημα καὶ δικαίωμα τοῦ καθ' ἑνὸς μας, νὰ ἀπομονώνεται κατὰ βούληση; Οἱ *Καλόγεροι*, λοιπόν, εἶναι οἱ πολὺ νουεχεῖς καὶ βαθυστόχαστοι ποὺ ἐπέλεξαν αὐτοβούλως τὴν μόνηση καὶ συνεχῆ ἐπικοινωνία μετὰ τὸ Θεῖον.

2. — Ποιοὶ εἶναι αὐτοὶ ποὺ, ἀπερίσκεπτα, θέλουν νὰ εἰσβάλουν στὸ Ἅγιον Ὅρος, μὴ σεβόμενοι τὴν αὐτο-απομόνωση τῶν *Καλογέρων*; Αὐτὸ τὸ δικαίωμα στὴν ἀπομόνωση δὲν ἐπιπίπτει στὰ ἀτομικὰ δικαιώματα καὶ στὴν προστασία τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς; Γὰ ὅποια προστατεύονται ἀπὸ τὰ ἄρθρα 9, 13 καὶ 24 τοῦ Συντάγματος; Ποιοί, λοιπόν, εἶναι αὐτοὶ ποὺ, ἀπερίσκεπτα, θέλουν νὰ παρανομήσουν καὶ νὰ αὐτο-αδικήσουν;

3. — Μία κατάργηση τοῦ ἀβάτου δὲν θὰ καταλήξει στὴν προσβολὴ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καὶ πρακτικῆς; Δὲν θὰ ἐκατονταπλασιάσει τὰ κύματα τῶν ἐπισκεπτῶν, εὐτελίζοντας τὸ ποιόν τους; Δὲν θὰ προκαλέσει τὶς διαμαρτυρίες καὶ τὴν βίαιη ἀντίδραση τῶν *Μοναχῶν*; Οἱ ὅποιοι θὰ ἀποκλείσουν τὶς μονές, ἢ τὸ χειρότερο, ὅπως συνέβη στὸ πρόσφατο παρελθὸν μετὰ τὶς Μονές τῶν Μετεώρων, θὰ μετακομίσουν σὲ ἄλλα μοναστήρια ἐκτὸς Ἁγίου Ὁρους!

Πέραν τῶν ἀνωτέρω, καὶ ὡς ἀπλὸ ἐπιχείρημα συγκριτικὸ, ἃς μνημονεύσει ὁ ὀμιλῶν ὅτι στὶς Δυτικὲς Χῶρες καὶ στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, λειτουργοῦν *Σύλλογοι Γυμνιστῶν*, στοὺς ὁποίους ἔχουν παραχωρηθεῖ ἐκτάσεις περιφραγμένες, ὥστε οἱ πιστοὶ αὐτῆς τῆς μονομανίας, νὰ μποροῦν νὰ ἐπιδίδονται ἀνενόητοι στὴν πρακτικὴ ποὺ αὐτοὶ ἐπέλεξαν. Θέλουμε λοιπόν σήμερα, στὴν ἀρχὴ τοῦ 21ου αἰῶνα νὰ σεβόμεστε τὴν αὐτο-απομόνωση τῶν *Γυμνιστῶν*, ὅχι ὅμως ἐκεῖνη τῶν *Καλογέρων*;

Ἐτόλμησε σήμερα ὁ ὀμιλῶν νὰ Σᾶς ἀπασχολήσει μετὰ αὐτὴν τὴν ὑπόθεση, διότι πιστεύει ὅτι ἀποτελεῖ *μεῖζον θέμα ἐλευθερίας καὶ προστασίας τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων*, ἀλλὰ καὶ θέμα σεβασμοῦ τῆς θρησκείας τοῦ συμπολίτη μας, καὶ ἀκόμη περισσότερο θέμα σεβασμοῦ τῆς ὁποιασδήποτε θρησκείας, τοῦ ὁποιοῦδήποτε συναν-

θρώπου μας, είτε συμφωνοῦμε μὲ αὐτήν, εἴτε ὄχι. Ἄς μὴ λησμονοῦμε ὅτι γιὰ νὰ ἐπισκεφθοῦμε ἓνα Ἰσλαμικὸ τέμενος, θὰ ὑποχρεωθοῦμε, εἰς ἔνδειξη σεβασμοῦ, νὰ ἀφαιρέσουμε τὰ ὑποδήματά μας καὶ νὰ εἰσέλθουμε γυμνόποδες! Ὅπως ἐπίσης, γιὰ νὰ γίνουμε δεκτοὶ σὲ ἓναν Ἑβραϊκὸ Οἶκο Προσευχῆς, θὰ μᾶς φορέσουν ὑποχρεωτικὰ τὸ καλπάκι πὺν ταπεινώνει τὴν ἀτίθαση κεφαλὴ μας ἐνώπιον τοῦ Θείου.

Συμπερασματικῶς, πιστεύομε ὅτι τὰ θέματα τοῦ Ἁγίου Ὄρους, μετὰ μία χιλιόχρονη πείρα καὶ πρακτικὴ, εἶναι πολὺ καλὰ λελυμένα καὶ ἰσορροπημένα, καὶ ὅποια-δήποτε ἔξωθεν ἐπέμβαση δὲν μπορεῖ παρά νὰ ἔχει δυσάρεστα καὶ ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα.

EYPETHPION

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΤΑ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

	Σελ.
VAROTSOS P. - SARLIS N. - SKORDAS E. — Spatio-temporal complexity aspects on the interrelation between Seismic Electric Signals and Seismicity. (Προτάσεις χωρο-χρονικής πολυπλοκότητας για την συσχέτιση μεταξύ Σεισμικών Ήλεκτρικών Σημάτων και Σεισμικότητας)	294
ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ. — Σχόλια στην ανακοίνωση του ακαδημαϊκού κ. Γεωργίου Μητσοπούλου	128
ĆIRIĆ LJ. B. - UME J. S. — Nonlinear Quasi - Contractions on Metric Spaces. (Μη γραμμικές ήμισυσταλτικές άπεικονίσεις επί μετρικών χώρων).....	132
ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΣ Κ. — Σχόλια στην ανακοίνωση του ακαδημαϊκού κ. Γεωργίου Μητσοπούλου	128
ΔΡΑΚΑΤΟΣ ΚΩΝΣΤ. — Παρουσίαση τών βιβλίων: α) Γεωργίου Προβοπούλου και Παναγιώτη Καποπούλου «Η δυναμική του χρηματοοικονομικού συστήματος» και β) Νικολάου Καραμούζη και Δημήτρη Γεωργούτσου «Η φορολόγηση τών κερδών κεφαλαίου στην Ελλάδα	240
ΚΟΝΟΜΗΣ ΝΙΚ. — 'Αναγγελία θανάτου του ακαδημαϊκού Σόλωνος Κυδωνιάτη και του άντεπιστέλλοντος μέλους τής 'Ακαδημίας Νικολάου Γεωργιάδη	104
ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ. — Σχόλια στην ανακοίνωση του ακαδημαϊκού κ. Δημ. Τριχοπούλου	71
ΚΟΥΝΑΔΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ. — 'Ομιλία για τόν ακαδημαϊκό Σόλωνα Κυδωνιάτη.....	104
ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ. — «Τριτενέργεια» και «άναλογικότητα» ως διατάξεις του άναθεωρηθέντος Συντάγματος. («Drittwirkung» et «proportionnalité» adaptées au titre des dispositions nouvelles lors de la révision de la Constitution effectuée en 2001)	112
ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ. — 'Ο Πλάτων, ιδεαλιστής ή ρεαλιστής; (Platon, idéaliste ou réaliste?)	72
ΜΥΛΩΝΑΣ ΠΑΥΛΟΣ. — Πυρκαϊά και άναστηλώσεις στη Μονή Βατοπεδίου (1966-1973)	111
ΜΥΛΩΝΑΣ ΠΑΥΛΟΣ. — Σκέψεις για τó άβατο του 'Αγίου 'Ορους	353
ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛ. — 'Αρχείο 'Αλεξάνδρου Λυκούργου. (The Alexander Lykourgos' Archives)	87
ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛ. — Πορίσματα έρευνών για τά έλληνικά φύλα (έθνη) κατά τήν 'Εποχή του Χαλκού, μέρος Α'. (Aperçu de recherches sur les ethnè grecs à l'âge du Bronze, Première partie)	169

ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛ. — Πορίσματα ἐρευνῶν γιὰ τὰ ἑλληνικὰ φύλα (ἔθνη) κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, μέρος Β'. (Aperçu de recherches sur les <i>ethnè grecs</i> à l'âge du Bronze, Partie II)	249
ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛ. — Πορίσματα ἐρευνῶν γιὰ τὰ ἑλληνικὰ φύλα (ἔθνη) κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, μέρος Γ'. (Aperçu de recherches sur les <i>ethnè grecs</i> à l'âge du Bronze, Partie III)	322
ΣΚΑΛΚΕΑΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ. — Σχόλια στὴν ἀνακοίνωση τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Δημ. Τριχοπούλου	70
ΣΤΕΦΑΝΗΣ ΚΩΝΣΤ. — Σχόλια στὴν ἀνακοίνωση τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Δημ. Τριχοπούλου	71
ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ ΜΕΝΕΛΑΟΣ. — Ἐπιεικεῖς καὶ φιλόφρονες διατάξεις τοῦ βυζαντινοῦ ποινικοῦ δικαίου ἀμβλύνουσες τὴν τραχύτητα τοῦ ποινικοῦ κολασμοῦ. (Dispositions indulgentes et philanthropes du droit pénal byzantion atténuant la rigidité des peines attribuées).....	142
ΤΡΙΧΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ. — Ἐξασθενημένο οὐράνιο καὶ κινητὰ τηλέφωνα: κινδυνολογία καὶ κίνδυνοι	67
ΧΡΗΣΤΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ. — Παρατηρήσεις, σκέψεις καὶ ὑποθέσεις, γιὰ τὸν πλαστικὸ καὶ ζωγραφικὸ διάκοσμο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. (Observations, Thoughts and Speculations about the Sculptural and Painting Decoration of the Academy of Athens	106

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΚΑΘ' ἜΛΗΝ

Ἄρχαία Ἱστορία

- ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛ. — Πορίσματα ἐρευνῶν γιὰ τὰ ἑλληνικὰ φύλα (ἔθνη) κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, μέρος Α'. (Aperçu de recherches sur les *ethnè grecs* à l'âge du Bronze, Première partie) 169
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛ. — Πορίσματα ἐρευνῶν γιὰ τὰ ἑλληνικὰ φύλα (ἔθνη) κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, μέρος Β'. (Aperçu de recherches sur les *ethnè grecs* à l'âge du Bronze, Partie II) 249
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛ. — Πορίσματα ἐρευνῶν γιὰ τὰ ἑλληνικὰ φύλα (ἔθνη) κατὰ τὴν Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ, μέρος Γ'. (Aperçu de recherches sur les *ethnè grecs* à l'âge du Bronze, Partie III) 322

Ἀρχιτεκτονικὴ

- ΜΥΛΩΝΑΣ ΠΑΥΛΟΣ. — Πυρκαϊὰ καὶ ἀναστηλώσεις στὴ Μονὴ Βατοπεδίου (1966-1973) 111

Δίκαιο

- ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ. — «Τριτενέργεια» καὶ «ἀναλογικότητα» ὡς διατάξεις τοῦ ἀναθεωρηθέντος Συντάγματος. («Drittwirkung» et «proportionnalité» adaptées au titre des dispositions nouvelles lors de la révision de la Constitution effectuée en 2001) 112
- ΤΟΥΡΤΟΓΛΟΥ ΜΕΝΕΛΑΟΣ. — Ἐπιεικεῖς καὶ φιλόνηρωπες διατάξεις τοῦ βυζαντινοῦ ποινικοῦ δικαίου ἀμβλύνουσες τὴν τραχύτητα τοῦ ποινικοῦ κολασμοῦ. (Dispositions indulgentes et philanthropes du droit pénal byzantion atténuant la rigidité des peines attribuées)..... 142

Ἱατρικὴ

- ΤΡΙΧΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ. — Ἐξασθενημένο οὐράνιο καὶ κινητὰ τηλέφωνα: κινδυνολογία καὶ κίνδυνοι 67

Ἱστορία Τέχνης

- ΧΡΗΣΤΟΥ ΧΡΥΣΑΝΘΟΣ. — Παρατηρήσεις, σκέψεις καὶ ὑποθέσεις, γιὰ τὸν πλαστικὸ καὶ ζωγραφικὸ διάκοσμο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. (Observations, Thoughts and Speculations about the Sculptural and Painting Decoration of the Academy of Athens) 106

Μαθηματικά

- ĆIRIĆ LJ. B. - UME J. S. — Nonlinear Quasi-Contractions on Metric Spaces. (Μη γραμμικὲς ἡμισυσταλτικὲς ἀπεικονίσεις ἐπὶ μετρικῶν χώρων) 132

Νέα Ἑλληνικὴ Ἱστορία

- ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛ. — Ἀρχεῖο Ἀλεξάνδρου Λυκούργου. (The Alexander Lykourgos' Archives) 87

Σεισμολογία

- VAROTSOS P. - SARLIS N. - SKORDAS E. — Spatio-temporal complexity aspects on the interrelation between Seismic Electric Signals and Seismicity. (Προτάσεις χωρο-χρονικῆς πολυπλοκότητος γιὰ τὴν συσχέτιση μεταξύ Σεισμικῶν Ἡλεκτρικῶν Σημάτων καὶ Σεισμικότητος) 294

Φιλοσοφία

- ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ. — Ὁ Πλάτων, ἰδεαλιστὴς ἢ ρεαλιστὴς; (Platon, idéaliste ou réaliste?) 72

*Τυπογραφείο: ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΣΠ. ΛΕΝΗΣ, Ίσοκράτους 5 Ν. Ήράκλειο,
τηλ. 210 2827 415.*

